Polgári Szemle

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

CIVIC REVIEW – LEARNED PAPER FOR ECONOMIC AND SOCIAL SCIENCES

2017/1-3.

VOL. 13. NO. 1-3.

Polgári Szemle
Gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat

Kiadja a Polgári Szemle Alapítvány
A szerkesztőbizottság székhelye: Budapest V. ker., Falk Miksa u. 1.
1537 Budapest, Pf. 396.
info@polgariszemle.hu

A folyóirat a Szövetség a Polgári Magyarországért Alapítvány
támogatásával jelenik meg.
Stratégiai támogató az Edutus Főiskola és a Károli Gáspár Református Egyetem.

Főszerkesztő: Dr. Lentner Csaba

Szerkesztőbizottság:
Dr. Botos Balázs
Dr. Cséfalvay Zoltán
Dr. Illés Mária
Dr. Matolcsy György (elnök)
Dr. Scheuer Gyula
Dr. Szatmári Péter
Dr. Szennyessy Judit
Dr. Vízkelety Mariann
Dr. Miskolczi Bodnár Péter

A tanulmányok lektorálásában a szerkesztőbizottság mellett részt vett:
Dr. Kecskés András – Dr. Zéman Zoltán

Honlap: www.polgariszemle.hu
www.facebook.com/polgariszemle

Nyomdai előkészítés: Iconos Kft.

A lap megrendelhető: 1537 Budapest, Pf. 396.,
illetve e-mailen: info@polgariszemle.hu.
Előfizetési díj egy évre 3000 Ft.

Terjeszti a Lapker Zrt., illetve a Szkítia könyvesbolt:
Budapest XI. kerület, Ménesi út 1/A.

ISSN 1786-6553

A Polgári Szemlében megjelenő írások a szerzők véleményét tükrözik,
amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség álláspontjával.

Tartalomjegyzék

Lentner Csaba – Ellenség a kapuk előtt – Főszerkesztői beköszöntő 7

Állampénzügyek

Novoszáth Péter – Karcsúsított kormányzás és rezsicsökkentés 13

Tatay Tibor – Neumanné Virág Ildikó – Lentner Csaba – Sági Judit – Az otthonteremtési támogatási rendszer értékelése egy kérdőíves vizsgálat tükrében 27

Becsey Zsolt – Makrogazdasági adatok az Európai Bizottság jelentéseinek függvényében 41

Tóth Róbert – Mester Éva – Szijártó Boglárka – Túróczi Imre – Zéman Zoltán – A vállalkozások beruházási döntéseinek elemzése és kontrollja 51

Szablics Bálint – Quo vadis, avagy a nemzetgazdaság és társadalom fejlődésének stratégiai kérdései (2. rész) 72

Schadl György – Az ingófoglalás alapvető szabályai a bírósági végrehajtási eljárás során 83

Regionális gazdaság

Fekete Dávid – A Modern Városok Program elemzési lehetőségei 94

Fekete Dávid – Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ Győrben 106

Veres Lajos – Az állam gazdasági szerepvállalásának felértékelődése 116

Feketéné Czakó Katalin – Felsőoktatási intézmények és vállalkozásfejlesztés 133

Balassa Bernadett – Hatékony helyi gazdaságfejlesztés a Biblia alapján és napjainkban 148

Szabó Tamás – A területi versenyképesség és a közszolgáltatások hozzáférhetőségének kapcsolata 165

Donka Attila – Gyuricza László – Az állam szerepe az aktív turizmus fejlesztésében 176

Czimbalmos Róbert – Kovács Györgyi – A diverzifikáció és a multifunkcionalitás lehetőségei Jász-Nagykun-Szolnok megye gazdálkodói körében 188

Társadalompolitika, történelem

Balassa Bence – Egy dicstelen történet. A dehumanizáció karrierje a 20. században 199

Nizalowski Attila – Egy nép, melyet tenyerén hordott az Isten. A lengyel felvilágosodásról Kościuszko halálának 200. évfordulóján 207

Paksi-Petró Csilla – Új és korszerű módszerek a közigazgatási vezetők képzésében 218

Horbulák Zsolt – Határforgalom Csehszlovákia és Magyarország között Csehszlovákia pártdokumentumai alapján 232

Bruckner Éva – Vagon- és barakkvárosok. A trianoni utódállamok menekültjeinek életkörülményei 243
Vehrer Adél – A török viseleti darabok hatása hazánkban a hódoltság korában 256

Nemzetközi gazdaság és társadalom
Hamza Gábor – Szent István törvényei európai összefüggésben 269
Kecskés András – A szuverén alapok önszabályozási mechanizmusa – a Santiago-elvek 280
Varga József – Az iszlám bankrendszer működése 295
Halász Vendel – Az egyéb érdekeltek jogi védelme az Európai Unió vállalatfelvásárlási szabályozásában 307
Bánfai Edina – Bujtár Zsolt – Ferencz Barnabás – Lehetőségek és veszélyek az offshore-jelenségben 321
Szőke Brigitta – Mack István – Válságkezelés a visegrádi négyek országaiban 336
Bábosik Mária – Innovációs terek és technológiai fejlődés. Tudományos parkok Tajvanon 350
József Golovics – Contemporary Realism in Theory and Practice. The Case of the Ukrainian Crisis 362
Koudela Pál – A kínai diaszpóra 370
Gulyás Éva – Magyar és német tapasztalatok a xenofóbia terén 385
Maróti Dávid – A Második Osztrák Köztársaság az átmeneti időszakban 392

Tudományos műhely, recenziók
Iván Dániel – Koi Gyula – Bibliográfia az alkotmányról, az államról, az Országgyűlésről, a központi állami szervekről és a választási rendszerekről 407
Kovács Kristóf – Az Opus Deitől a Provida Materig. Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek (Bertalan Péter könyvéről) 415
Iván Dániel – Koi Gyula – Új Btk. kommentár I–VIII. kötet (frissítésekkel) 420

Table of Contents

Csaba Lentner – Enemy at the Gates – Welcome by the Editor-in-Chief 10

Public Finances

Péter Novoszáth – Lean Governance and Utility Price-Cutting Policy 13

Tibor Tatay – Ildikó Neumanné Virág – Csaba Lentner – Judit Sági – Assessment of the Housing Support System in the Light of a Questionnaire Survey 27

Zsolt Becsey – Macroeconomic Data in Light of the Reports of the European Commission 41

Róbert Tóth – Éva Mester – Boglárka Szijártó – Imre Túróczi – Zoltán Zéman – Analysis and Control of Corporate Investment Decisions 51

Bálint Szablics – Quo Vadis: The Strategic Issues of the Development of the National Economy and Society 72

György Schadl – Seizure of Moveable Property in Judicial Foreclosure Proceedings 83

Regional Economy

Dávid Fekete – Costs of the Modern Cities Programme Analysis 94

Dávid Fekete – Higher Education and Industrial Cooperation Centre in Győr 106

Lajos Veres – Appreciation of the State Role in the Economy 116

Katalin Feketéné Czakó – Higher Education Institutions and Business Development 133

Bernadett Balassa – Efficient Local Economic Development Based on the Bible and Today 148

Tamás Szabó – Correlations Between Regional Competitiveness and Access to Public Services 165

Attila Donka – László Gyuricza – The Role of the State in the Development of Active Tourism 176

Róbert Czimbalmos – Györgyi Kovács – The Opportunities of Diversification and Multifunctionality Among the Farmers of Jász-Nagykun-Szolnok County 188

Social Policy, History

Bence Balassa – An Inglorious Story. The Path of Dehumanization in the 20th Century 199

Attila Nizalowski – A People on God's Palm. About Polish Enlightenment on the 200th Anniversary of Kosciuszko's Death 207

Csilla Paksi-Petró – New and Modern Methods in Public Administration Leadership Development 218

Zsolt Horbulák – Cross-Border Traffic Between Czechoslovakia and Hungary on the Basis of the Documents of Communist Party of Czechoslovakia 232
Éva Bruckner – Towns of Railway Carriages and Barracks. The Living Conditions of Refugees from Territories Disannexed by Trianon 243
Adél Vehrer – Effect of Turkish Traditional Costumes on Our Country During Occupation 256

International Economy and Society
Gábor Hamza – Laws of King Stephen I (St. Stephen) in a European Context 269
András Kecskés – The Self-Adjusting Mechanism of Sovereign Funds – The Santiago Principles 280
József Varga – The Functioning of the Islamic Banking System 295
Vendel Halász – Stakeholders' Legal Protection in the European Union's Regulation of Corporate Takeover 307
Edina Bánfai – Zsolt Bujtár – Barnabás Ferencz – Opportunities and Risks in the Offshore Phenomenon 321
Brigitta Szőke – István Mack – Recession Management in the Countries of the Visegrád Four 336
Mária Bábosik – Spaces for Innovation and Technology Development. Science Parks in Taiwan 350
József Golovics – Contemporary Realism in Theory and Practice. The Case of the Ukrainian Crisis 362
Pál Koudela – The Chinese Diaspora 370
Éva Gulyás – Hungarian and German Experiences in Xenophobia 385
Dávid Maróti – The Second Austrian Republic in the Transitional Period 392

Scientific Workshop, Book Reviews
Dániel Iván – Gyula Koi – Bibliography on the Constitution, the State, the Parliament, the Central State Organs and the Election Systems 407
Kristóf Kovács – From Opus Dei to Provida Mater. National Security Networks and Small Ecclesial Communities (books by Péter Bertalan) 415
Dániel Iván – Gyula Koi – New Commentary on Criminal Code vol. I–VIII (with updates) 420

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 7–9., DOI: 10.24307/psz.2017.0901

Ellenség a kapuk előtt

Főszerkesztői beköszöntő

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A1, B3, F6, H10
Kulcsszavak: közgazdaságtan, gazdaságtörténet, migráció, Magyarország

A sárospataki hagyományokból 25 évvel ezelőtt újraéledt Magyar Református Népfőiskolai Collegium a megalakulásától hív szárszói, balatonlellei konferenciáira előadni. Az idei invitálás mellé külön tartalmi kérést is kaptam: „Kérlek, beszélj a 2018-as választások kockázatairól, a ránk leselkedő külső és belső veszélyekről is" – mondták. Atyámfiainak ellentmondani nem szoktam, különösen a reformáció ötszázadik évfordulóján, így a határainkon torlódó, Európát elfoglalni készülő, irányított ázsiai-afrikai embertömegről, annak ránk leselkedő veszélyeiről és belpolitikai problémáiról is szót ejtettem a Kárpátaljáról, Partiumból, Felvidékről, Délvidékről és tengerentúlról összesereglett püspökök és más egyházi főméltóságok előtt.

Tudva mondandóm veretét, s hogy arra előre ellensúlyt tegyek, lelket is öntsek a református gyülekezetbe, előadásom elején a polgári kormány és a kormányzati fiskális politikát támogató Magyar Nemzeti Bank működéséből adódó eredményekről szóltam. Elmondtam, hogy a néhány hete elfogadott, jövő évi költségvetési törvény oktatási feladatokra 81 milliárddal, egészségügyre 102, nyugdíjakra, családtámogatásra 287, közbiztonságra 83, gazdaságfejlesztésre 205 milliárd forinttal irányoz elő többet, mint az egy évvel ezelőtti kiadási keret. Európa legalacsonyabb személyi jövedelemadójával, változatlan, 9 százalékos társasági adóval, 13 százalékra csökkentett kisvállalati adóval számolhatunk jövőre is. A kétgyermekes családok adókedvezménye 35 ezer forintra nő, az otthonteremtési programra pedig 226 milliárd forint jut. A nyugdíjak emelése a tervezett infláció mértékét fogja követni, sőt, a gazdaság teljesítőképessége függvényében nyugdíjprémiumra van kilátás.

Hangsúlyoztam, hogy mindezen előirányzatok makrogazdasági feltétele a 4,3 százalékos gazdasági növekedés, a 2,4 százalékos államháztartási hiány, a 3 százalékos infláció és a GDP-arányos államadósság további csökkentése által teremtődik meg. „Lehet-e ennél jobb jövőképet remélni? Lehet-e a szociális és jövedelmi viszonyokat ennél kedvezőbben alakítani?" – szegeztem a kérdést hallgatóságomnak. Aligha. A magyar társadalom mínuszból a pluszba lépett. Ne felejtsük, hogy 2008-ra, hatéves liberális kormányzás után hazánk gazdasága összeomlott, 25 milliárd dolláros IMF-, világbanki és európai központi banki gyorssegélyből evickélt el 2010-ig, nyakunkban a Gyurcsány

és Bajnai vezette szocialistákkal. Akkor a gazdaság majd 10 százalékkal esett vissza, csökkentek a nyugdíjak, nőtt a munkanélküliek száma, romlottak a gyermeknevelés, családalapítás feltételei. Devizahitelek nehezedtek a családokra, önkormányzatokra, állami költségvetésre. Soha nem látott eladósodás volt minden szinten. E lidérces korszak ma már a múlté.

A szociális és munkaerőpiaci viszonyok konszolidáltságának jellemzője, hogy a munkaerőpiaci folyamatokat koordináló kormány, a munkavállalók és munkáltatók bevonásával, bérmegállapodást kötött 2017-re, amelynek hatásai már jelentkeznek. 15 százalékkal nőtt a minimálbér, a garantált szakmunkás-bérminimum pedig 25 százalékkal, egyidejűleg pedig 5 százalékponttal mérséklődött a munkaadói járulék. 2018-ra pedig folytatódnak a kedvező folyamatok: további 8 százalékkal nő a minimálbér, 12 százalékos bérminimumemelésre és 2 százalékpontos munkaadóijárulék-csökkentésre számíthatunk.

Ha össze kell foglalni a magyar költségvetési folyamatokat, a kiszámíthatóság, stabilitás jelzőkkel illethetjük azokat. Képes az ország vezetése már fél évvel a következő év kezdete előtt költségvetési törvényt elfogadtatni, általa a családok, vállalatok számára a jövőbe tekintő gazdálkodás feltételeit biztosítani. A stabil állampénzügyi alapok a bérmegállapodásokon, szociális-gyermeknevelési támogatásokon keresztül, a munkából élők költségvetésévé teszik a fiskális és monetáris konszolidáció utáni éveket. A gazdaság növekedési képességének megőrzésével a jövedelmek további emelkedése várható.

Az eddigi siker titka a 2010 óta minden egyes választáson kinyilatkoztatott politikai felhatalmazás a választópolgárok döntő többsége által, amely a tartós kormányzás alapja. A polgárok a jövedelmük, a vállalkozások a működésük stabilitása által a polgári kormány működését legitimálják, választásról választásra meghosszabbítják. „A folytatás azonban veszélybe kerülhet" – szembesítettem a száraz tényekkel a közönségemet. A belső békéjéről, társadalmának konszolidáltságáról, az emberi lét és a gazdasági működés biztonságáról jó fél évszázada ismert Európa határainál, egész pontosan Röszkénél, Horgosnál, az olasz partoknál több millió migráns vár bebocsátásra. Nem véletlenül visz errefelé az útjuk, mert a háttérben olyan üzleti körök állnak, amelyeknek érdekük lehet Európa és benne Magyarország meggyengítése.

Ezeregyszáz évvel ezelőtt, Szent István királyunk korában is hasonló problémák uralták a közállapotokat. Belső viszályok, a hont foglaló magyarokat leigázni készülő hatalmak s háborúk sokasága. A Szent István-i válaszok a magyar államműködés alapjainak megteremtésében, a kereszténység megszilárdításában, a vármegyerendszer kiépítésében öltöttek testet.

Két vesztes világháború, negyven év szovjet megszállás és a vele járó idegen társadalmi és gazdasági berendezkedés, s most, jó két évtizedes sikertelen neoliberális piacgazdasági átmenet után, Magyarországot újjá kellett építeni. Új Alaptörvény született, sarkalatos pénzügyi tárgyú törvények, melyek a gazdasági stabilitás előfeltételét nyújtották az országnak. Újjá kellett szervezni a közigazgatást, munkaalapú társadalmat építeni, a változó világra nyitott, de a nemzeti karaktert érvényesítő gazdaságpolitikát és hozzá igazodó közgazdasági képzést kellett, kell teremteni. Szent István korában is voltak pártütők, akik akkor a magyarság megmaradásának fontosságát vagy nem látták át,

vagy nem akarták, és most is vannak pártütő belső ellenségeink, akik lekaszabolnának bennünket, hogy régi avítt eszméiket, hozzájuk kötődő egzisztenciájukat megtartsák. Az elért eredményeink veszélyben vannak. Úgy, ahogy a nagy király idejében is szükség volt a kereszténység, az értelmiség kitartására és kiállására a hazáért, ugyanúgy Magyarország ma is segítségért kiált, határon belül és határon túl. Szükség van arra, hogy közösségeink összezárjanak, értelmes szóval a kétkedőket meggyőzzük s nyájban tartsuk. A vallásunkat, Magyarországba vetett hitünket megtartva tudunk erősek maradni. Amire ma nagy szükség van, mert nemcsak az elmúlt hét év, hanem az ezeregyszáz éves magyar államiság léte is veszélybe került, egyetemben a reformáció eredményeivel.

A *Polgári Szemle* szerkesztőbizottságának és szerzőink szolgálata e küzdelem tudományos ismeretekkel megtöltése. E mostani lapszámunk írásai szólnak az elért eredményeink akadémiai szintű bemutatásáról, a család- és otthonteremtési támogatások nemzetet gyarapító hatásairól, a hatósági árszabályozás (rezsicsökkentés) költségvetési és társadalmi eredményeiről, Hamza Gábor akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának tollából Szent István törvényeiről európai összefüggéseiben.

Jó olvasást, hasznos szellemi töltekezést kívánunk!

Prof. dr. Lentner Csaba egyetemi tanár,
a Polgári Szemle főszerkesztője

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 10–12., DOI: 10.24307/psz.2017.0902

Enemy at the Gates

Welcome by the Editor-in-Chief

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A1, B3, F6, H10
Keywords: economics, economic history, migration, Hungary

I have been repeatedly invited to deliver lectures at the conferences held at Balatonszárszó and Balatonlelle ever since the resuscitation of the Hungarian Reformed Church's Lyceum 25 years ago from the old traditions of the Teacher Training College of Sárospatak. This year's invitation also included a separate request regarding the content. "Please talk about the risks involved in the 2018 general elections and the external and internal dangers that lie ahead of us," I was told. It is not my habit to gainsay my brothers, especially on the 500th anniversary of the Reformation, so I did mention the masses of Asians and Africans congesting our borders in preparation for occupying Europe, and the threats and domestic problems they pose to us in my speech delivered to bishops and other church dignitaries gathered from Subcarpathia, the Partium, and other territories populated by Hungarians in the neighbouring countries and from overseas.

Aware of the nature of my address, to balance it in advance and to hearten the Calvinist congregation, I began my speech with the achievements of the rightist government and of the operations of the National Bank of Hungary in support of the Government's fiscal policy. I told them that next year's budget, adopted a few weeks earlier, allocates HUF 81 billion more for education, HUF 102 billion more for healthcare, HUF 287 billion more for the support of families, HUF 83 billion more for public security, and HUF 205 billion more for economic development than the budget approved last year. Next year we can expect Europe's lowest personal income tax, corporate income tax unchanged at 9 percent and small enterprise tax reduced to 13 percent. The tax allowance for families with two children will increase to HUF 35,000 per month, and HUF 226 billion will be earmarked for the housing programme. Pensions will be increased by the planned inflation rate and, moreover, a pension premium is also in the pipeline depending on economic performance.

I emphasized that the macroeconomic precondition for all of these provisions is to achieve 4.3 percent growth in the economy, a 2.4 percent government deficit, 3 percent inflation and a further reduction in the government debt-to-GDP ratio. "Can a better future be hoped for? Can welfare and income conditions be shaped

more favourably than this?" I questioned the audience. Barely. Hungarian society has advanced from the negative to the positive domain. Remember that by 2008, after six years of liberal government, Hungary's economy had collapsed. It was rolling and tossing from a USD 25 billion loan granted by the IMF, the World Bank and the European Central Bank until 2010, which we were saddled with by the socialists under the leadership of Gyurcsány and Bajnai. At that time, the economy contracted by nearly 10 percent, pensions were on the decrease, the number of unemployed rose, and the conditions for starting a family and raising children deteriorated. Families, local governments and the government budget were burdened with foreign currency loans. There was unprecedented indebtedness at every level. This nightmare period is now a thing of the past.

The consolidation of welfare and labour-market conditions is hallmarked by the wage agreement signed for 2017 by the government as the coordinator of labour-market processes with the involvement of employers and employees, the effects of which are already being felt. The minimum wage for unskilled workers has increased by 15 percent, and skilled workers' guaranteed minimum wage by 25 percent, while the employers' contribution was at the same time reduced by 5 percentage points. In 2018 these favourable developments will continue. The minimum wage for unskilled workers will increase by another 8 percent, and we can expect a 12-percent rise in the minimum wage for secondary-school graduates and a 2-percentage point drop in the employers' contribution.

If I were asked to sum up Hungarian budgetary developments, I would characterized them as reliable and stable. The country's government is capable of adopting the budget act six months before the start of the next year to ensure the conditions for forward-looking management by families and companies alike. Through wage agreements and welfare and child benefit funds, stable public finances are turning the years following fiscal and monetary consolidation into a budget for the employed. Through the retention of economic growth, a further increase can be expected in incomes.

The key to the success achieved so far is the political authorization granted by the overwhelming majority of the voters during every general election since 2010, which provides the basis for stable government. The operation of the rightist government and its extension from election to election is legitimized by citizens through the stability of their incomes and by corporations through the stability of their operations. "However, the continuation may be jeopardized," I confronted the audience with the cold facts. Several millions migrants are waiting along the borders, specifically at the Hungarian checkpoints at Röszke and Horgos and along the Italian coasts, for admission to a Europe known for more than fifty years for its internal peace, consolidated society and the security of human life and the economy. Their road does not take them here by chance: they are backed by business circles interested in weakening Europe, including Hungary.

On thousand and one hundred years ago, in the period of King St. Stephen, Hungary encountered similar public troubles. Domestic divisions, powers intending to subdue the Hungarians who had recently conquered the territory as their homeland

and hosts of wars. King St Stephen responded by laying the foundations of the Hungarian state, reinforcing Christianity and setting up the county administration.

After two lost wars, forty years of soviet occupation and the concomitant foreign society and economy, and two decades of unsuccessful neoliberal attempts at transition to a market-economy, Hungary needs to be rebuilt. A new Fundamental Law and essential laws in finance were adopted to create the preconditions for economic stability in the country. Public administration had to be reorganized, a society built on work and an economic policy needed to be created that is open to the changing world while enforcing national characteristics along with the appropriate economic education. King St Stephen's reign was also disturbed by factional people, who failed or did not want to see the significance of Hungarians' survival, just as we have factional internal enemies who wish to put us to the sword to retain their obsolete ideas and the related financial gains. Our achievements are at stake. Just as in the period of the great king, we need the persistence of Christians and intellectuals to stand up for the country – Hungary is calling for help today. Within and across the borders. We need our communities to unite and close themselves off, and the skeptical to be convinced by reasonable arguments and kept in the flock. We can only remain strong if we retain our religion and faith in Hungary. And we badly need this as not only the successes of the past seven years but also the Hungarian state built during a thousand and one hundred years and the achievements of the Reformation have been put under threat.

Filling this struggle with academic knowledge is the service provided by the editorial board of *Polgári Szemle* and our authors. The studies published in this issue touch upon the academic presentation of our achievements, the effects of the family foundation and housing support in increasing the number of births, the budgetary and social achievements of central price regulation (cut in utility prices), and about King St Stephen's laws in a European context authored by the academic Gábor Hamza, member of the Hungarian Academy of Sciences.

I wish you pleasant reading and wholesome intellectual pleasure!

Professor Csaba Lentner,
Editor-in-chief of Polgári Szemle

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 13–26., DOI: 10.24307/psz.2017.0903

Novoszáth Péter

Karcsúsított kormányzás és rezsicsökkentés

Lean Governance and Utility Price-Cutting Policy

Összefoglalás

Magyarország nemzetközi összehasonlításban is kirívóan kiszolgáltatottá vált az elmúlt évtizedekben a nagy multinacionális, transznacionális vállalkozásokkal szemben. A külföldi vállalkozások által realizált profit is nálunk volt az egyik legmagasabb. Mindezek jelentősen felerősítették a globalizáció, illetve a pénzügyi és gazdasági válság számos negatív következményét. A pénzügyi és gazdasági válság, illetve a válság kezelésének a tapasztalatai megerősítették azt a paradigmát, hogy a közjó absztrakt normarendszerének érvényesítése érdekében az államnak kell egyre inkább értékteremtő és értékvédő szerepet vállalnia a politikai, gazdasági és társadalmi szférában. A magyar kormány ennek szellemében hosszú távú változásokat kíván végrehajtani, amelyek célja, hogy a szennyvíz-, ivóvíz-, gáz-, áramszolgáltatás, a távfűtés, a hulladékkezelés és a közétkeztetés területén a közszolgáltatásokat nonprofit jelleggel biztosítsa az állam annak érdekében, hogy ne a közszolgáltatók profitja, hanem a lakosságnál maradó jövedelem növekedjen. Az Európai Unió ezzel szemben olyan szabályt kíván bevezetni, amely megtiltaná a tagországoknak, hogy maguk határozzák meg a különféle közműszolgáltatások árát. Be akarják tiltani a rezsicsökkentést.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D10, D12, D18, D23, D43, E64, H3, L5,
Kulcsszavak: fogyasztási közgazdaságtan, fogyasztóvédelem, szervezeti magatartás, jövedelempolitika, árpolitika, szabályozások

---

Dr. Novoszáth Péter, a közgazdaság-tudomány kandidátusa, egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, ÁKK Közpénzügyi Kutatóintézet (Novoszath.Peter@uni-nke.hu).

Summary
Over the past few decades, Hungary has become flagrantly vulnerable even in an international comparison to large multinational and transnational companies. The profit realized in Hungary by foreign companies was also among the highest. All these greatly augmented the numerous negative consequences of globalization and of the financial and economic crisis. The experiences gained of crisis management reinforced the paradigm that in order to enforce the abstract normative system of the common good, the state must increasingly undertake a value-creating and value-protecting role in the political, economic and social spheres. In this spirit, the Hungarian Government intends to implement long-term changes aimed at providing the public with non-profit services in the field of waste water management, drinking water, gas and electricity supply, district heating, waste management and public catering in order to increase the income remaining with the general public rather than the profits of public service providers. The European Union, in contrast, wants to introduce a regulation that would prohibit the Member States to set the prices of the various utility services. They want to prohibit utility cost cut.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D10, D12, D18, D23, D43, E64, H3, L5,
Keywords: consumer economics, consumer protection, organizational behaviour, income policy, price policy, regulation

---

Bevezetés

Ma már közismert tény, hogy Magyarország sokkal előbb jutott válságos helyzetbe, mint ahogy maga a világgazdaság válságba került volna. Nálunk komoly lassulás és más jelek is mutattak arra, hogy komoly bajok vannak a globalizáció folyamatához való alkalmazkodásunkban, melyre a külső környezet negatív változásai ráerősítettek. Fontos ismernünk, milyen külső kényszerítő körülményeket diktál egy ország számára, így hazánk számára is a gazdasági globalizáció folyamata, melyhez tudnunk kell alkalmazkodni. Ez nyilvánvalóan nem jelenthet behódolást, inkább olyan pozitív alkalmazkodásra van szükség, ahol a lokalitás érdekei is érvényesülni tudnak. Hasonló kihívásokkal áll szemben a világ számos országa. El kell fogadnunk a tényt, hogy nem tudjuk megváltoztatni a világot a maga teljességében, a magunk környezetét azonban jelentős mértékben alakíthatjuk. Számos negatív folyamat következményeit orvosolni tudjuk, és képesek vagyunk olyan módon alkalmazkodni, hogy a folyamatokban benne rejlő lehetőségek az előnyünkre váljanak.

Ilyen meghatározó trend az állampolgárok és az üzleti vállalkozások elvárásainak növekedése, a gazdasági integráció negatív hatásaival kapcsolatos kormányzati szerepvállalásra vonatkozóan (Feser, 2007). Döntő részben a globalizáció bővülése és elmélyülése, valamint a következményeként kitört pénzügyi és gazdasági válság negatív következményei és az azokra nem reagáló, illetve téves válaszokat adó, éppen a negatív

hatásokat felerősítő kormányzati politika vezetett odáig 2002 és 2010 között Magyarországon, hogy a választópolgárok kétharmados egységben döntöttek arról, nálunk is a globális folyamatokat is befolyásolni képes állami aktivitás erősítése és a negatív hatásokkal szemben jóval erősebb kormányzati fellépés szükséges.

Az elmúlt évtizedekben Magyarország nemzetközi összehasonlításban is kirívóan kiszolgáltatottá vált a multinacionális, transznacionális vállalkozásokkal szemben. Mindezt leginkább az támasztja alá, hogy 2008-ban, a válság kitörésekor a pénzügyi mérleg nálunk mutatta a legnagyobb többletet, vagyis a tőkekiáramlás mértéke (pénzszivattyú) nemzetközi összehasonlításban Magyarország esetében volt a legnagyobb Izland után, megelőzve Görögországot.

Ezen túlmenően a külföldi vállalkozások által realizált profit is nálunk volt az egyik legmagasabb (OECD, 2010:179, 231, Figure J.4.1), és az importpenetráció mértéke is kimagasló volt (OECD, 2010:77, Figure C.10.2), valamint a pénzügyi szektorban a külföldi vállalatok befolyása szintén kiugróan magas volt nemzetközi összehasonlításban (OECD, 2010:165, Figure I.5.3). A technológiai mérlegünk (OECD, 2010:129, Figure F.7.4) erősen negatívvá vált, és a kutatás-fejlesztési tevékenységek működtetésében is a multinacionális vállalatok meghatározó súlya vált jellemzővé. Az élelmiszerek, italok és dohánytermékek forgalmazása és a nagy- és kiskereskedelem terén a külföldi vállalkozások kiemelkedő részesedést értek el Magyarországon (OECD, 2010:163, Figure I.4.1). A hazai eredetű hozzáadott érték alacsony maradt nemzetközi összehasonlításban (OECD, 2010:209, Figure L.1.1) Mindezek jelentősen felerősítették a globalizáció és a pénzügyi és gazdasági válság számos negatív következményét, többek között ezért is volt Magyarországon a legnagyobb a gazdasági visszaesés a válság kitörésekor, és került a gazdaság minden területen összeomlásközeli állapotba.

A pénzügyi és gazdasági válság, illetve kezelésének a tapasztalatai megerősítették azt a paradigmát, hogy a közjó absztrakt normarendszerének érvényesítése érdekében az államnak kell egyre inkább értékteremtő és értékvédő szerepet vállalnia a politikai, gazdasági és társadalmi szférában. Ez nem jelenti a társadalomtól való elkülönülést, éppen ellenkezőleg: az állam autonómiája széles körű társadalmi beágyazottság, a társadalom különféle szereplőivel, szervezett érdekcsoportjaival történő párbeszéd – többek között ezt szolgálja a Nemzeti Konzultáció –, valamint az ebből nyert felhatalmazás alapján és birtokában szolgálja a gazdasági-társadalmi fejlődést.

A Nemzeti Konzultáció, mint a közösségi értékek megjelenítésének új eszköze

A döntéshozóknak mindig tisztázniuk kell, hogy az általuk meghozandó döntések, intézkedések, sőt meg nem hozott intézkedéseik milyen hatással lesznek nemcsak az érintett társadalom, közösség egészére, hanem gyakorlatilag minden egyes állampolgárra. Olyan döntési rendszert kell működtetniük, amely a különféle gazdasági vagy más szakmai szempontok racionalitásának vizsgálatán felül az érintett emberek sorsára is tekintettel van, ezért a döntések nem válnak személytelenné (Novoszáth, 2011:341–357).

A közösségi értékek koncepciója, szemben a korábban elterjedt új közszolgálatimenedzsment-irányzatokkal, lehetőséget nyújt arra, hogy jól használható módon gondolkodjunk a közpolitika céljairól és teljesítményéről. Egyúttal mérhetővé teszi mindazoknak a tevékenységeknek a teljesítményét, eredményességét, amelyeket az állam maga végez vagy finanszíroz a köz szolgálatában (beleértve azokat a szolgáltatásokat is, amelyeket az állam finanszíroz, de valójában más szervezetek, például magánvállalatok vagy nonprofit szervezetek végeznek). A közösségi értékek lényegesen szélesebb horizontú értékmérők, mint amelyet valaha a közszolgálatimenedzsment-teóriák eddig használtak, beleértve a legújabb közszolgálatimenedzsment-koncepciókban megfogalmazottakat is, mivel a teljesítmények értékelése mellett a bizalom és a legitimáció változását is értékeli (Mulgan, 2008). Ráadásul olyan kérdéseket is megvizsgál, mint a méltányosság, az erkölcsiség és az átláthatóság. A jelenleg nálunk is elterjedt és alkalmazott új közszolgálatimenedzsment-teóriák a legtöbb esetben nem térnek ki, vagy nem súlyuknak megfelelően értékelik e tényezőket és a gazdasági, társadalmi következményeket (Cole–Parston, 2006:188). Ha csupán hagyományos pénzügyi mutatókra támaszkodva akarjuk megítélni a közigazgatás, a közszolgáltatások egészének vagy egy-egy szeletének, projektjének sikerét, hibát követhetünk el: olyan területeket fogunk támogatni, amelyek nem termelnek valódi értéket, és nem biztosítunk forrásokat olyan területek számára, amelyek értékteremtők lehetnének (Moore, 1995:402).

Korábban az új közszolgálatimenedzsment-teóriák a közérdek azonosítására az egyéni preferenciák aggregálását, összegzését alkalmazták közösségi igényként bemutatva. Sokan emlékszünk még a jóléti rendszerváltás blöffjére, amelyet ilyen módon építettek föl. Ez a módszer azonban sokszor jelentősen torzítva, manipulálva adta vissza a társadalom valós értékítéletét, ezért sokkal kifinomultabb módszerre volt szükség, amely az egyéni és közösségi preferenciákat közösségi mérlegelés és szavazás eredményeként azonosítja. Ez a „közösségi érték" megközelítés sajátja, amelyet számos országban is alkalmaznak.[1] A Nemzeti Konzultáció egyértelmű célja, hogy az ország számára legfontosabb, tervezett intézkedéseket a választópolgárokkal, a társadalommal folytatott közvetlen párbeszéd segítségével hozzák létre. A kezdetben a Miniszterelnökség, később a Miniszterelnöki Kabinetiroda által koordinált nemzeti konzultációs kérdőívek kiértékelését a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEK KH) végzi.

Az Alaptörvényről készült kérdőívre 2011 februárjában mintegy 920 ezer válasz érkezett. A 2011 májusában kiküldött, idősekkel, devizahitelesekkel, közműszolgáltatókkal, oktatási támogatásokkal kapcsolatos kérdéseket tartalmazó kérdőívet már több mint egymillióan küldték vissza. A 2012 szeptemberében kiküldött „gazdasági kérdőív" adózással, járulékokkal, a nagyvállalatokkal és közműcégekkel, a minimálbérrel és a nyugdíjakkal, valamint a devizahitelesekkel kapcsolatos kérdéseket tartalmazott, és mintegy 700 ezren válaszoltak. A terrorizmussal, menekültekkel, bevándorlókkal, az Európai Unióval kapcsolatos kérdéseket tartalmazó kérdőívet 2015 májusában közel egymillióan töltötték ki.

A 2017 áprilisában szétküldött „Állítsuk meg Brüsszelt" című konzultációs kérdőív részvételi rekordot döntött, miután 1 millió 680 ezren küldték vissza (Magyar Idők,

2017). A Nemzeti Konzultáció egyértelmű célja ebben az esetben az volt, hogy a magyar kormány megismerje, a magyar emberek közül milyen sokan és mennyiben támogatják a kormánynak a brüsszeli döntéshozóktól eltérő álláspontját a rezsicsökkentés és a migránsok beengedése vonatkozásában. A magyar érdekeket a magyarok ismerik a legjobban, ezért volt Magyarország szempontjából döntő, hogy minél többen vegyenek részt a kormány által kezdeményezett Nemzeti Konzultációban.

A karcsúsított kormányzás célja

A karcsúsított kormányzás célja, hogy a kormányzás eredményessége és hatékonysága az állampolgárok szolgálatában folyamatosan javuljon, a szolgáltatások nyújtása folyamatában a felesleges és nem hatékony elemeket kiszűrjék és megszüntessék (Miller, 2009), egyúttal egyre jobb és költséghatékonyabb szolgáltatások álljanak az állampolgárok rendelkezésére. Ez korántsem egyszerű feladat a gyakorlatban, hiszen például a kormányablakok számának növelése nyilvánvalóan csökkenteni tudja az ügyintézési időt, a várakozási időket és az egy ügyintézőre jutó ügyfelek számát, és mindez lehetőséget ad a minőség javítására is, mindeközben új kormányablakok létesítése akár jelentősen is megnövelheti a költségeket, ronthatja a költséghatékonyságot. Ilyen módon a karcsúsított kormányzás technikáinak alkalmazása valójában az értékteremtés és értéknövelés egyik fő támogató eszköze a gyakorlatban.

A karcsúsított kormányzási technikákat tehát összességében akkor alkalmazzák helyesen, ha végeredményben a kormány kapacitásai bővülnek, és egységnyi ráfordítás felhasználásával több szolgáltatást képes nyújtani legalább ugyanolyan vagy a korábbinál jobb minőségi színvonalon. A karcsúsított kormányzás technikái alkalmazásának másik előnye, hogy a folyamatok egymáshoz kapcsolódásának jobb megértéséhez vezetnek, ennek következtében megkönnyítik a fejlesztendő elemek, területek gyorsabb azonosítását, és ennek eredményeként a fejlesztések végrehajtását is hatékonyabbá és gyorsabbá tehetik. Végeredményben pedig segíthetik egy folyamatos fejlesztéseket elősegítő kultúra létrejöttét (Waits, 2008).

A versenyképességük és a versenypozíciójuk megőrzése érdekében sokszor egyes globális cégek annak tudatában alakítják költségeik színvonalát, hogy tudják, a termékeik, szolgáltatásaik árát nem növelhetik, csak csökkenthetik. Ennek megfelelően számos, a gyártási folyamatok hatékonyságának és eredményességének javítására alkalmazott módszer (például a VSM, Kaizen, 5S, hat Sigma stb.) a közigazgatásban is sikerrel alkalmazható (Venegas, 2007). Ezt nevezik a szakemberek karcsúsított kormányzásnak. A magyar kormány felismerte, hogy mindezek a módszerek a közműszolgáltatások esetében is sikerrel alkalmazhatók. A karcsúsított kormányzás szempontjából Magyarországon kiemelkedő jelentőségű az úgynevezett rezsicsökkentés folyamata, amely révén számos közszolgáltatás költségeit sikerült csökkenteni, és markánsan csökkentek a közműtartozások is a rezsicsökkentés hatására.

A minél nagyobb eredmény elérése érdekében a magánkézbe adott közszolgáltatások irányítói a lehető legkisebb eszköz- és erőforrás-befektetésére törekszenek (pl. az alkalmazottak számának és a fejlesztési kiadásoknak a minimalizálása), és a lehető

legmagasabb áron adják szolgáltatásukat, amelyet általában a szolgáltatások díjának növelésével, más esetekben a szolgáltatások terjedelmének, minőségének és az igénybevevők körének csökkentésével, vagy mindezen módszerek együttes alkalmazásával érnek el. A szolgáltatások igazi értéke az adott közösség számára, az állampolgárok életminőségének javulása ettől kezdve teljesen érdektelenné válik. Mégis a közszolgáltatások fejlesztésének egyedüli eszközeiként az Európai Unió ma is csupán a privatizáció, a piacosítás, az energiaunió lehetőségét támogatja. Ezért volt itt az ideje, hogy nemzetközi téren és itthon is egyébként jól ismert és sok helyen sikerrel alkalmazott más típusú megoldások, így mindenekelőtt a nonprofit szolgáltatások, az árak és a minőség a korábbiaknál sokkal szigorúbb szabályozása kapjon teret és lehetőséget annak érdekében, hogy ne a közszolgáltatók profitja, hanem a lakosságnál maradó jövedelem növekedjen. A magyar kormány ennek szellemében hosszú távú változásokat kíván végrehajtani, amelyek célja, hogy a szennyvíz-, ivóvíz-, gáz-, áramszolgáltatás, a távfűtés, hulladékkezelés és a közétkeztetés területén a közszolgáltatásokat nonprofit jelleggel biztosítsa az állam.

A rezsicsökkentés célja és értelme

A magyar lakosság körében a háztartások bevételeik 81%-át mindennapi kiadásokra, ezen belül is a legtöbb pénzt, kiadásaik 32%-át rezsiköltségekre, 31%-át élelmiszerekre kell kifizetniük. A közgazdaság-tudomány egyik legrégibb tétele, az Engel-törvény szerint a háztartások esetében a magasabb életszínvonalhoz alacsonyabb élelmiszer-kiadási arány tartozik. Ezért különösen az átlag alatti jövedelemmel rendelkező lakosság számára fontos az alapvető élelmiszerek áfájának csökkentése. Amely amellett, hogy több tízezer forintos megtakarítást jelent évente, egyúttal a megélhetés biztonságát garantálja a lakosság egy jelentős része számára.

A háztartások fogyasztási szerkezetének vizsgálatából azt is megtudhatjuk, hogy míg a 2005-ös adatfelvétel idején a kiadások egynegyedét tették ki a lakásfenntartással kapcsolatos költések, addig 2012-re már a kiadások egyharmadát jelentette ez a tétel. A háztartások kiadásai közül a lakásfenntartással kapcsolatos kiadások drasztikusan növekedtek a 2012 előtti, nyolcéves időszakban. A 2010 előtti kormányok idején egyes közműszolgáltatóknak nyolc év alatt tizenötször is lehetőségük volt áremelésre. Ennek eredményeként 2000 után az összes, a lakosság által használt energiafajta ára jobban nőtt, mint az átlagos árszínvonal. Leginkább a vezetékes gáz ára növekedett.

2007-ben Magyarországon akkor is kiugróan emelkedett a gáz ára, amikor a világon egyébként csökkent. Ennek eredményeként 2010-re Európában már hazánkban volt az egyik legmagasabb a gáz ára. Ezért kezdett bele a 2010-ben megalakult új kormány a rezsicsökkentési programjába. E program fő célkitűzése az lett, hogy a közművek terén a családok számára megfizethető ár alakuljon, és Európában a magyar családok juthassanak a legolcsóbban energiához. Minimális profitot természetesen kell biztosítani a közművállalkozóknak is, hogy kellő fedezetük legyen a szolgáltatások minőségének javítására és az ellátás biztonságának fenntartására, de nem minden korlát nélkül.

Magyarországon a rezsicsökkentés első üteme 2013. január elsejével indult. Ekkor 10 százalékkal csökkent a gáz, az áram és a távhő díja, és ezt az intézkedést további javaslatok, intézkedések követték a háztartási PB-gáz-palackok, a hulladékszállítás, a víz- és csatornadíjak, valamint a kéményseprés vonatkozásában. A rezsicsökkentést a parlament április 29-én törvényben rögzítette *(1. táblázat).*[2]

1. táblázat: A rezsicsökkentés lépései

Rezsicsökkentés (1., 2. és 3. ütem)								
	2013				**2014**			
	jan. 1.	**júl. 1.**	**nov. 1.**	**összesen**	**ápr. 1.**	**szept. 1.**	**okt. 1.**	**összesen**
Földgáz	–10%		–11,1%	–20%	–6,5%			–25,19%
Villany	–10%		–11,1%	–20%		–5,7%		–24,55%
Távhő	–10%		–11,1%	–20%			–3,3%	–22,63%
Víz + csatorna		–10%		–10%				–10%
PB-gáz		–10%		–10%				–10%
Hulladék		–10%		–10%				–10%
Kémény-seprés		–10%		–10%				–10%
	1. ütem		**2. ütem**		**3. ütem**			

Forrás: Horváth, 2016:3

A Magyarországon végrehajtott rezsicsökkentő intézkedések eredményeként 2013-ban és 2014-ben három lépésben, összesen 25,19%-kal mérséklődött a földgáz, 24,55%-kal a villamos energia, 22,63%-kal a távhő ára. A víz- és csatornaszolgáltatás, a PB-gáz, a hulladékszolgáltatás és a kéményseprés díjai 10%-kal mérséklődtek.

Az Eurostat kimutatásai szerint az európai országok sorrendjében a földgázárak vonatkozásában hazánk 2010 első felében még a 17. helyen állt, 2016-ban azonban már nálunk volt a második legolcsóbb a földgáz ára *(1. ábra).* Az ábrán jól látható, hogy 2010-ről 2016-ra Dánia után Magyarországon volt a legnagyobb a gázárak csökkenése.

A villamos energia lakossági árai tekintetében az európai országok sorrendjében hazánk 2010 első felében még a 16. helyen állt, de 2016-ban már a 3. legolcsóbb volt. Nálunk a lakosság 2013. január 1-je és 2015. december 31-e között összesen 642 milliárd forintot takaríthatott meg a rezsicsökkentés hatására. A legtöbbet, 278 milliárd forintot a villanyszámlán spóroltak a fogyasztók, a földgáz esetében 240 milliárd forint volt a lakossági felhasználók összes megtakarítása. Jelenleg éves szinten a lakosság megtakarítása 268 milliárd forint. A Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal adatai alapján egy nyugdíjas házaspár éves megtakarítása 83–116 ezer forint között alakul, míg egy kétgyermekes családé éves szinten 109–112 ezer forint között mozog.

Hazánkban a legtöbbeket érintő lakhatási probléma a rezsi-, lakbér- és lakáshitel-elmaradás. Egy európai felmérés szerint a lakosság 26%-a, vagyis 2,6 millió ember háztartásának van befizetési hátraléka. Ez az esetek jóval nagyobb arányában takar

közműtartozást (2,3 millió fő), mint lakbér- vagy lakáshitel-elmaradást (680 ezer fő). A szegénységi küszöb alatt élők 63%-ának volt valamilyen típusú tartozása, amellyel az EU-ban a legrosszabb helyezést értük el 2013-ban (Koltai, 2014:6).

A rezsiköltségek csökkentése a korábban felhalmozott hátralékok alakulására is kedvező hatással volt. 2012-ről 2016-ra 48%-kal esett vissza a földgáz-, villany- és távhőszámla-tartozások összege (*2. ábra).*

Egyúttal mind a késedelembe esett háztartások, mind pedig a kikapcsolt felhasználók száma is jelentősen csökkent az elmúlt években. 2012-ről 2016-ra 45%-kal kevesebb lett a késedelembe esett háztartás, és 31%-kal lett kevesebb a kikapcsolt felhasználó *(3. ábra).*

Árak befagyasztása versus ársapka-szabályozás

Nem ez az első eset, hogy külföldi országok átvesznek olyan kezdeményezéseket, amelyeket az Orbán-kormány valósított meg elsőként Európában. Az energia- és közműszolgáltatási szektor teljes privatizációja és az ennek nyomán meredeken emelkedő energiaár nem egyedülálló jelenség Európában, de a kontinens erős országai szigorú szabályokkal mindeddig, úgy tűnt, kordában tudták tartani ezeket a szolgáltatókat. Mégis a lakosság jelentős részének szimpátiájától kísérve, a magyarországi mintát követve, az energiaárak lefaragásával kampányolt a brit Munkáspárt a 2015-ös egyesült

1. ábra: Földgázárak változása a rezsicsökkentés előtt és után

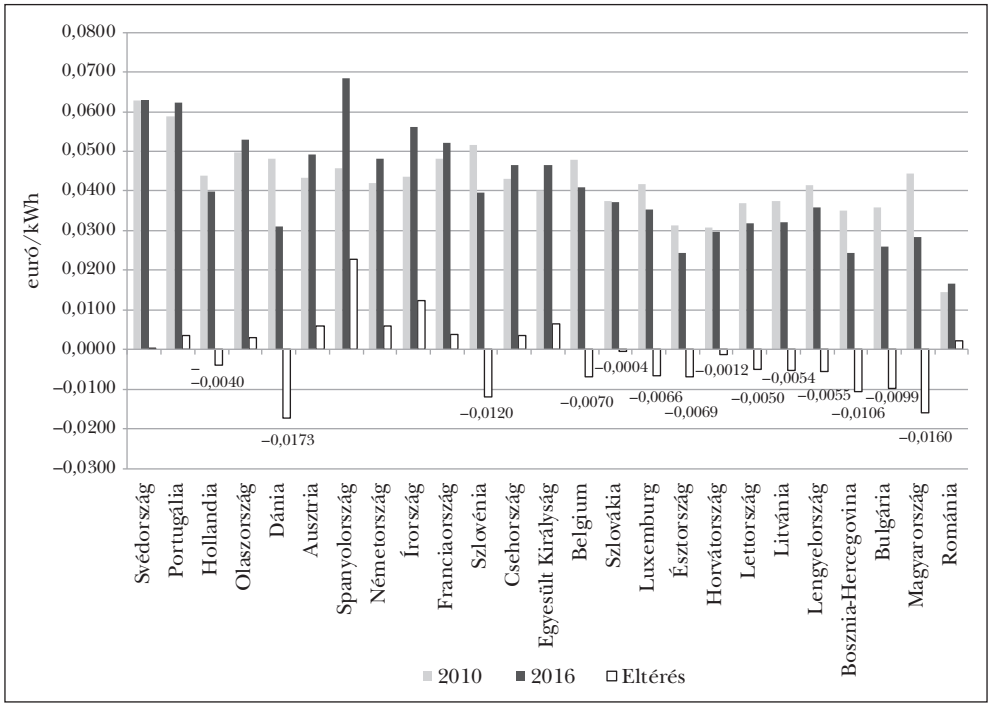

Forrás: Eurostat, 2007a

2. ábra: A díjhátralékok alakulása 2012 és 2016 között

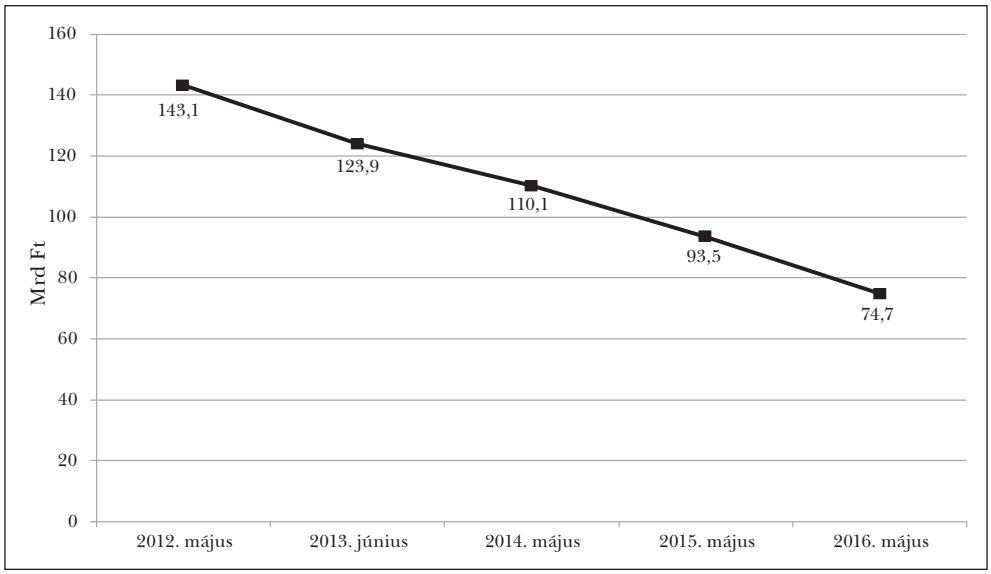

Forrás: Saját szerkesztés Horváth, 2016:8 alapján

3. ábra: A késedelembe esett és a kikapcsolt lakossági felhasználók számának alakulása 2012 és 2016 között

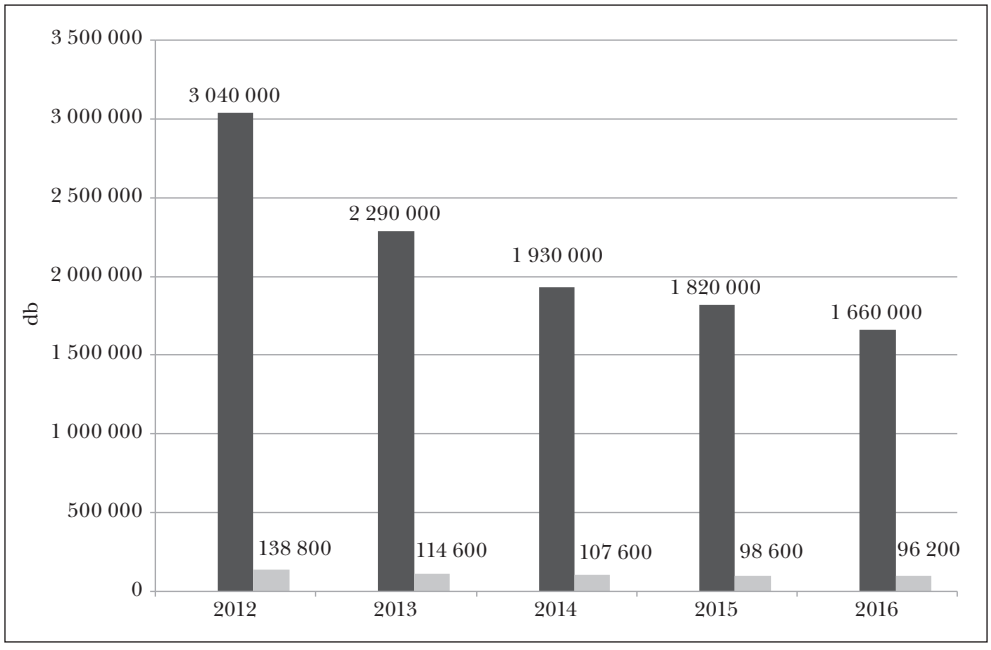

Forrás: Saját szerkesztés Horváth, 2016:9 alapján

királysági választások során. A brit Munkáspárt vezére a 2015-ös brit választások alkalmával megígérte a választóinak, hogy húsz hónapra befagyasztaná a lakosság és a családi vállalkozások rezsiköltségeit, ha pártja kormányra kerülne. Ed Miliband szerint az energiacégek túl hosszú ideje számláznak az indokoltnál többet, és ezt azért tehetik meg, mert nincs megfelelő verseny a piacon. A politikus levélben sürgette az energiaszolgáltatókat, hogy segítsék valóra váltani terveit (Baker, 2015). Az energiaszolgáltató cégek azonban dühösen reagáltak az elképzelésre: szerintük egy ilyen döntés következtében akár áramkimaradások is bekövetkezhetnek.

A brit fogyasztói érdekvédelmi szervezetek szerint azonban Nagy-Britanniában egyre több kisnyugdíjas és alacsony jövedelmű család képtelen kifizetni a közműszámláit. A CMA 2016-os jelentésében megállapította, hogy az Egyesült Királyságban kikapcsolt belföldi energiafogyasztók 90 százaléka képtelen vagy nem hajlandó energiaszolgáltatót váltani (CMA, 2016). Vagyis a piaci mechanizmusok korántsem működnek megfelelően, és nem biztosítják a piaci helyzetükkel visszaélő szolgáltatók feletti megfelelő ellenőrzést, a lakosság érdekeinek magas szintű érvényesíthetőségét. Ezért nem véletlen, hogy a 2017. évi júniusi választásokon már nemcsak a Munkáspárt ígérte meg a brit választóknak, hogy megválasztásuk esetén megakadályozzák a háztartások energiakiadásainak növekedését, hanem a konzervatívok is. A konzervatív párt megígérte, ha nyer a júniusi választásokon, beavatkozik a gáz- és a villamosenergia-árak alakításába, és a brit háztartások kétharmadánál korlátozni fogja az árak emelésének lehetőségét. Mindazonáltal a jobboldali konzervatívok politikája némiképpen eltért a Munkáspártétól, mivel ők nem az árak befagyasztását, hanem egy új ársapka (price cap) jellegű szabályozás bevezetését ígérték meg a választóiknak. Véleményük szerint az ő elgondolásuk sokkal rugalmasabban lesz képes reagálni a piaci viszonyok változásaira. Egyes elemzők szerint ez a megoldás az egyik legnagyobb energiaszolgáltató cég esetében 332 millió fonttal csökkentené a cég profitját, és mintegy 4,2 millió fonttal a vezérigazgató éves jövedelmét. A Centrica 2016-ban rekordösszegű, 2,2 milliárd fontos adózás előtti profitra tett szert (Pickard–Thomas, 2017).

Egy másik érdekes fejlemény ebben az ügyben, hogy a nagy brit energiaszolgáltató cég, a Scottish and Southern Energy (SSE) a kirobbant vita kapcsán, 2016 novemberében vállalta, hogy legalább hat hónapig befagyasztja a standard gáz- és villamosenergia-árait, egészen 2017 áprilisáig, ezzel mintegy 100 font megtakarítást lehetővé téve, és az egyik legalacsonyabb árat ajánlva a piacon a fogyasztóknak. A 8 millió fogyasztóval rendelkező SSE bejelentése meglepetésként érte a többi energiaszolgáltatót, hiszen a tél előtt sokkal inkább az árak további emelését várták. Ugyanakkor az SSE kezdeményezése a mai napig nem talált követőkre, a legtöbben nem is reagáltak a hírre, míg többen, mint a British Gas és Npower, valamint a francia EDF a szóvivőjén keresztül csak annyit üzent, hogy cégük folyamatosan felülvizsgálja az árakat. Az újságírók szellemesen azzal zárták beszámolójukat, hogy amennyiben bármilyen új fejleményről érkezne hír a témában, haladéktalanul tájékoztatják a nyilvánosságot, de 2016 novembere óta egyetlen új bejelentés sem érkezett más energiaszolgáltatóktól (Borrell, 2016).

Csehországban is megvalósult egy tízszázalékos mérséklés, s Bulgáriában és Németországban is sor került kisebb mértékű árcsökkentésekre (Magyar Nemzet, 2013). De

mindezek ellenére, Magyarországon kívül továbbra is a gáz- és villamosenergia-árak emelkedő trendje maradt a jellemző az Európai Unióban.

Az Európai Bizottság a piac mindenhatóságában hisz

A Századvég kutatóintézet 2013. április 26. és 30. között telefonos, kérdőíves közvélemény-kutatást végzett, amelynek során 1000 véletlenszerűen kiválasztott személyt kérdeztek meg.[3] E felmérés tanúsága szerint a magyar lakosság jelentős többsége találkozott a kormány rezsicsökkentő intézkedéseit ért kritikákkal, túlnyomó többségük (59%) nem érzi jogosnak ezeket a bírálatokat. E felmérés alapján az is elmondható, hogy a lakosság túlnyomó többsége (82 százaléka) az elhangzott kritikák után is ugyanannyira vagy jobban támogatja a rezsicsökkentést, mint korábban. Összességében tehát a Századvég 2013 áprilisában készített közvélemény-kutatása azt támasztotta alá, hogy a lakosság döntő többsége nem érzi jogosnak a rezsicsökkentést ért kritikákat, és az intézkedések lakossági támogatottsága továbbra is magas.

Az Európai Bizottság, az Európai Uniót létrehozó alapítók szellemével ellentétben, egyre több kérdésben akar a nemzetállamok feje fölött dönteni. A brüsszeli bürokraták el akarják venni a lehetőséget a nemzetállamoktól, hogy azok szuverén módon dönthessenek arról, hogy kontrollálják a közműszolgáltatókat. Ez a kérdéskör azért kapott helyet a konzultációban, mert *Energiaunió* címmel az Európai Bizottság olyan javaslatot tett le az asztalra, amely kivenné az áramár meghatározásának jogát a tagállamok kezéből (Magyarország Kormánya, 2017). Brüsszel javaslata értelmében a tagállamoknak ütemtervet kellene készíteniük „az összes szabályozott díjtétel feloldására". Ez gyakorlatilag a rezsicsökkentés végét jelentené, és azt is, hogy a nagyvállalatok újra szabad kezet kapnának a rezsidíjak meghatározásában. Ez az elképzelés a magyar családok helyett újra a multiknak kedvezne, ezért a kormány határozottan ellenzi.

Az Európai Bizottság, úgy tűnik, a tények ellenére csak a piac mindenhatóságában hajlandó hinni, és egyelőre semmilyen egyéb alternatív megoldást nem kíván megfontolni. Az Európai Unió az üzletágban érdekelt magáncégek támogatására 2015 decemberében támadást indított a magyar rezsicsökkentés folyamata ellen, amelynek előkészítése gyanánt több uniós államot is hasonló vizsgálat alá vontak (Somogyi, 2015). Az ítélet gyakorlatilag megszületett: a vizsgálat elindításakor a vizsgált államok erőfölényükkel visszaélve úgy léptek föl, hogy veszélybe sodorták a magán-közszolgáltató cégek fennmaradását. Az EU mindeddig még egyetlen kötelezettségszegési eljárást sem indított olyan magán-energia- vagy közszolgáltató ellen, amely visszaélt az erőfölényével, sőt mi több, megkárosította a fogyasztókat, például túlszámlázás vagy felesleges, pazarló költségeinek áthárítása révén.

Az Európai Bizottság írásos állásfoglalásában kimondja, hogy a piaci liberalizáció alacsonyabb árakat jelent. Ezzel szemben az Európai Bizottság saját korábbi jelentéseiből világosan kiderül, hogy az áram lakossági fogyasztói árai 2010 és 2015 között átlagosan 20 százalékkal növekedtek az uniós országokban (az Egyesült Királyságban 50 százalékkal, Portugáliában 37 százalékkal). A lakossági gázárak esetében még roszszabb a helyzet: öt év alatt átlagosan 25 százalékkal nőttek a fogyasztói árak az Európai

Unióban (Spanyolországban például 72 százalékkal). Eközben Magyarországon csökkentek a legnagyobb mértékben a rezsiköltségek Európában (European Commission, 2014:33).

Az Európai Unió álláspontját képviselő hazai szakértők szerint, a központilag vezérelt rezsicsökkentés kevésbé sikeres, mint az Unió által erőltetett piaci koordináció. Véleményük szerint Csehországhoz és Szlovéniához képest, amelyek teljes egészében liberalizálták a lakossági piacot, a magyar árak csökkentek legnagyobb mértékben, de nominálisan alig alacsonyabbak, mint azokban az országokban, ahol teljesen liberalizálták az árakat (Felsmann, 2016).

Ezzel szemben az az igazság, hogy az Európai Unióban jelenleg a legmagasabbak az energiaárak a világon, és különösen azokban az országokban, ahol teljes mértékben liberalizálták a piacot. Az utóbbi években éppen ezekben az országokban nőttek a legnagyobb mértékben az árak, például az Egyesült Királyságban több mint 50 százalékkal.

Kaja Kallas észt képviselő szerint nekik már van tapasztalatuk az EU által javasolt rendszerről, amely véleménye szerint náluk a rezsi csökkenését eredményezte (Hír TV, 2017). Kétségtelen, hogy európai összehasonlításban az észt villamosenergia-ár 2016-ban a harmadik legalacsonyabb volt, ugyanakkor 2010-ben még a második legalacsonyabb. Tehát valójában a pozíciójuk nem javult, hanem romlott, ezzel szemben Magyarországé jelentősen javult. A *4. ábrán* jól látható, mely országokban csökkentek az árak, és milyen mértékben.

4. ábra: Villamosenergia-árak a rezsicsökkentés előtt és után

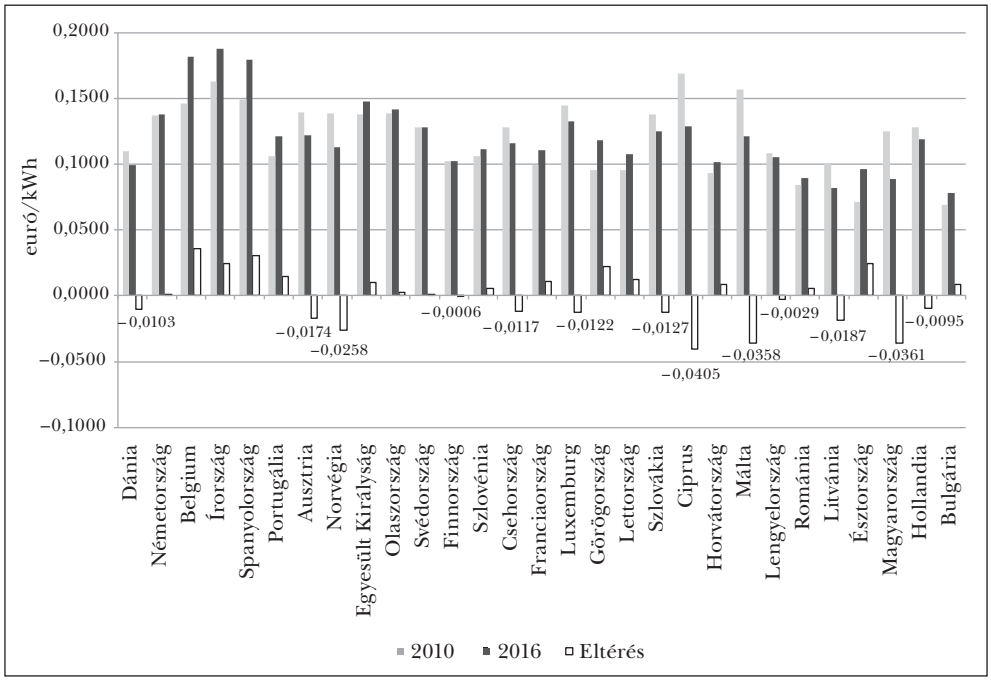

Forrás: Eurostat, 2007b

A rezsicsökkentés legtöbbször a szolgáltatók extraprofitjának kárára történik, ezért harcolnak a szolgáltatók ellene minden eszközzel, az Európai Unió vezető politikusait, egyes intézményeinek vezetőit és érdekeiket érvényesíteni kész szakembereket, újságírókat is bevonva, külföldön és belföldön egyaránt. Az Európai Unió bürokratái a közműszolgáltatók lobbistáinak nyomására totális támadást készítettek elő. Olyan egységes uniós szabályozást kívánnak bevezetni, amely révén mindenféle árszabályozás, árkorlátozás lehetőségét megszüntetnék a tagországok számára. Így a közműszolgáltatók a profitjuk akár korlátlan emelése érdekében évente többször is emelhetnék a gáz, az áram és más közművek árát a fogyasztóik kárára. Ismét oda juthatnánk, ahová a 2010 előtti kormányok idején: drasztikusan megemelkednének a rezsiköltségeink, rezsiszámláink, kevesebbet tehetnénk félre, költhetnénk életminőségünk javítására, tudásunk megújítására, egészségesebb életmódra, rekreációra, pihenésre, szabad időnk tartalmasabb eltöltésére.

Valószínűleg nem minden EU-tagország képes arra, amire Magyarország, hogy állami szabályozással tegye olcsóbbá az energia árát a háztartások, később az ipar, majd a gazdaság egésze számára. De nyilvánvalóan nem szeretnénk, hogy elvegyék tőlünk azokat az eszközöket, amelyekkel jelentős eredményeket tudtunk elérni. Ezért Magyarországnak a leghatározottabban ki kell állnia az eddig követett álláspontja mellett, és nem szabad lemondania az energiaárak állami szabályozásának eszközeiről, ki kell állnia a rezsicsökkentés folyamata mellett. Ha a jövőben Európában valóban létrejön egy olyan egységes energiapiac, amely a fogyasztók számára az árak csökkenését hozza, akkor Magyarország számára is vonzó lehet egy ilyen gazdasági környezetet kialakítani. Addig azonban az Európai Bizottságnak kellene bizonyítania, hogy képes állampolgárai érdekeit megvédeni egy szűk lobbicsoport profitérdekeivel szemben. A jövőben fel kell lépnie az olyan magán-energia- és közszolgáltatók ellen, amelyek visszaélnek erőfölényükkel, és túlszámlázással vagy felesleges, pazarló költségeik áthárítása révén megkárosítják a fogyasztókat.

Jegyzetek

[1] Például az Egyesült Királyságban, lásd erről részletesebben Mulgan, 2008 művében.

[2] Lásd részletesebben a 2013. évi LIV. törvényt a rezsicsökkentés végrehajtásáról.

[3] Az elemzésben közölt adatok legfeljebb plusz-mínusz 3,2 százalékponttal térhetnek el a mintavételből fakadóan attól az eredménytől, amit az ország felnőtt lakosságának a megkérdezése eredményezett volna (Századvég, 2013).

Felhasznált irodalom

Baker, Keith (2015): Metagovernance risk and nuclear power in Britain. In: *Multi-Level Governance: the Missing Linkages.* Szerk. Edoardo Ongaro, Emerald Group Publishing, Bingley, 247–271.

Borrell, Lucinda (2016): SSE freezes energy prices until April 2017 – but you can slash bills by switching. *MoneySavingExpert.com*, 18 November, www.moneysavingexpert.com/news/energy/2016/11/sse-freezes-prices-until-april-2017 (Letöltés: 2017. június 12.).

CMA (2016): *Energy market investigation.* Final Report, 24 June 2016, Competition & Market Authority.

Cole, Martin – Parston, Greg (2006): *Unlocking Public Value. A New Model for Achieving High Performance in Public Service Organizations.* John Wiley & Sons, Canada, 188.

European Commission (2014): *Trends and Developments in European Energy Markets 2014.* Commission staff working document, Brussels, 13.10.2014. SWD (2014) 310 final, 33.

Eurostat (2007a): *Gas prices for domestic consumers – bi-annual data (from 2007 onwards).* [nrg_pc_202].

Eurostat (2007b): *Electricity prices for domestic consumers – bi-annual data (from 2007 onwards).* [nrg_pc_204].

Felsmann Balázs (2016): *Az európai energiaunió és hatásai Magyarországra.* „Energiaunió – a jövő" konferencia, Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont, Zalaegerszeg, 2016. október 21., http://docplayer.hu/41682319-Az-europai-energiaunio-es-hatasai-magyarorszagra.html (Letöltés: 2017. június 14.).

Feser, Edward J. (2007): Globalization, regional economic policy and research. In: *Globalization and Regional Economic Modeling.* Eds. Russel Cooper, Kieran Donaghy, Geoffrey Hewings, Springer Verlag, Heidelberg.

Hír TV (2017): *„A rezsicsökkentés blöff", az uniós rendszer működik.* http://hirtv.hu/hirtvkulfold/a-rezsicsokkentes-bloff-az-unios-rendszer-mukodik-1388965 (Letöltés: 2017. június 14.).

Horváth Zoltán (2016): *A rezsicsökkentés eredményei.* VDSZ konferencia, Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, Budapest, 2016. december 1.

Koltai Luca (szerk.) (2014): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2013.* Habitat for Humanity Magyarország, 6.

Magyar Idők (2017): Részvételi rekordot hozott a Nemzeti Konzultáció. *Magyar Idők,* május 31., http://magyaridok.hu/belfold/reszveteli-rekordot-hozott-a-nemzeti-konzultacio-1771627/ (Letöltés: 2017. június 13.).

Magyar Nemzet (2013): Rezsicsökkentés: magyar mintára segítenek a briteken. *Magyar Nemzet,* szeptember 26., https://mno.hu/belfold/rezsicsokkentes-magyar-mintara-segitenek-a-briteken-1186533 (Letöltés: 2017. június 9.).

Magyarország Kormánya (2017): *Összefoglaló a Nemzeti Konzultáció kérdéseivel kapcsolatban.* www.kormany.hu/download/d/1d/01000/Nemzeti%20Konzult%C3%A1ci%C3%B3.pdf (Letöltés: 2017. június 14.).

Miller, Ken (2009): The Promise of Going Lean. *Governing,* May 21.

Moore, Mark H. (1995): *Creating Public Value. Strategic Management in Government.* Harvard University Press, Cambridge, MA, 402.

Mulgan, Geof (2008): *Public value, reform and innovation.* Prime Minister's Strategy Unit.

Novoszáth Péter (2011): A közszolgálati menedzsment legújabb irányzata: a közösségi értékteremtés. *Gazdasági Élet és Társadalom,* 3. évf., 1–2. sz., 341–357.

OECD (2010): *Economic Globalization Indicators 2010.* OECD Publishing, Paris.

Pickard, Jim – Thomas, Nathalie (2017): Conservatives promise to cap prices in UK energy market. *Financial Times,* April 23, www.ft.com/content/d6f949e2-280b-11e7-bc4b-5528796fe35c (Letöltés: 2017. június 9.).

Somogyi Orsolya (2015): Megvédi a kormány a rezsicsökkentést. *Magyar Idők,* december 3.

Századvég (2013): *A többség a bírálatok ellenére is támogatja a rezsicsökkentést.* www.szazadveg.hu/hu/kutatasok/az-alapitvany-kutatasai/elemzesek-publikaciok/a-tobbseg-a-biralatok-ellenere-is-tamogatja-a-rezsicsokkentest (Letöltés: 2017. június 9.).

Venegas, Carlos (2007): *Flow in the Office. Implementing and Sustaining Lean Improvements.* Productivity Press, New York.

Waits, Carl (2008): *Performance is the best Politics. How to create high-performance government using Lean Six Sigma.* HPG Press.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 27–40., DOI: 10.24307/psz.2017.0904

Tatay Tibor – Neumanné Virág Ildikó – Lentner Csaba – Sági Judit

Az otthonteremtési támogatási rendszer értékelése egy kérdőíves vizsgálat tükrében

Assessment of the Housing Support System in the Light of a Questionnaire Survey

Összefoglalás

A magyar népesség demográfiai szerkezete kedvezőtlen képet mutat, melynek egyik oka az alacsony gyerekvállalási hajlandóság. Tanulmányunkban bemutatjuk a gyerekvállalási ráta, a születések számának alakulását az utóbbi másfél évtizedre vonatkozóan. A kormány 2010 után a családpolitika eszközeivel kívánja a demográfiai folyamatokat kedvezőbb irányba fordítani. A családtámogatási rendszer egyik fontos eleme az otthonteremtési támogatási rendszer. A tanulmány ennek főbb összetevőit tárgyalja. Saját kérdőíves kutatást végeztünk egyetemi hallgatók körében abból a célból, hogy felmérjük, az otthonteremtési támogatási rendszernek lehet-e hatása a gyerekvállalásra, a lakáscélok várható megvalósítására. A válaszok alapján megállapítottuk, hogy

Dr. habil. Tatay Tibor PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem (tatay@sze.hu), Neumanné dr. Virág Ildikó PhD, egyetemi docens, Pannon Egyetem (neumanne@gtk.uni-pannon.hu), prof. dr. Lentner Csaba CSC, egyetemi tanár, intézetvezető, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (lentner.csaba@uni-nke.hu), dr. habil. Sági Judit PhD, főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Egyetem (sagi.judit@uni-bge.hu).

a gyerekvállalási hajlandóságra a válaszadók szerint hatással lehet a támogatási rendszer. Lakáscéljaik eléréséhez, a megkérdezettek véleménye szerint, hozzájárulhat az otthonteremtési támogatás.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: I38, J13, R21, D6 , J11
Kulcsszavak: termékenységi arány, családtervezés, gyermekvállalás, családtámogatás

Summary
The demographic structure of Hungary's population is unfavourable. One of the reasons for this is the low desire to have children. The study describes developments in the birth rate and the number of childbirths in the past one and a half decades. Since 2010 the Government has used family policy instruments to reverse the demographic trend. One of the important elements of the family support system is the housing subsidy scheme. This paper gives an overview of its main components. We conducted our questionnaire research among university students in order to assess whether the housing support system could have an impact on both the willingness to have children and the expected implementation of housing objectives. Based on the answers it was found that the support system can actually influence the respondents' plans to have children. Respondents believe that the housing subsidy scheme may help them achieve their home-making objectives.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I38, J13, R21, D6 , J11
Keywords: fertility rate, family planning, childbearing, family subsidies

---

Bevezető

Az utóbbi évtizedekben a magyarországi demográfiai helyzet kedvezőtlen képet mutat. A társadalom korösszetételének egészséges volta a fenntartható fejlődés alapja. A kedvezőtlen demográfiai folyamatok a társadalom, a gazdaság minden területére hatással vannak. Az európai országok többségének, benne Magyarországnak, égető gondja a társadalom elöregedése. 2010 után a kormányzat középpontba állította a családok helyzetének javítását, a gyermekvállalás támogatását. A megvalósuló programok egyik kiemelt pillére az otthonteremtési támogatási rendszer.

Kérdőíves kutatást végeztünk egyetemisták körében, arra keresve a választ, hogy a 2016-ban kiszélesített otthonteremtési támogatási rendszer várhatóan emelheti-e a gyermekvállalási kedvet. Arra kerestük a választ, hogy látják a fiatalok, várhatóan segíti-e lakáscéljaik elérését a támogatási rendszer. Kutatásunk mintavétele miatt a kapott eredmények nem reprezentálják a szülőképes lakosság véleményét, de egyfajta gyorsképet adnak a bevezetett támogatások fogadtatásáról, lehetséges hatásáról.

A születésszám alakulása Magyarországon

Hazánkban a teljes termékenységi arányszám a rendszerváltást követően 1,3 körüli szintre csökkent, és a 2000-es évek elején ezen a szinten stagnált. Ezt a helyzetet még súlyosbítja, hogy 2016-ban már minden hatodik – magyar szülőktől származó – gyermek külföldön született. A születések számát nézve igen kedvezőtlen irányt mutatnak az értékek.

1. ábra: Az élveszületések számának alakulása Magyarországon 2000 és 2015 között

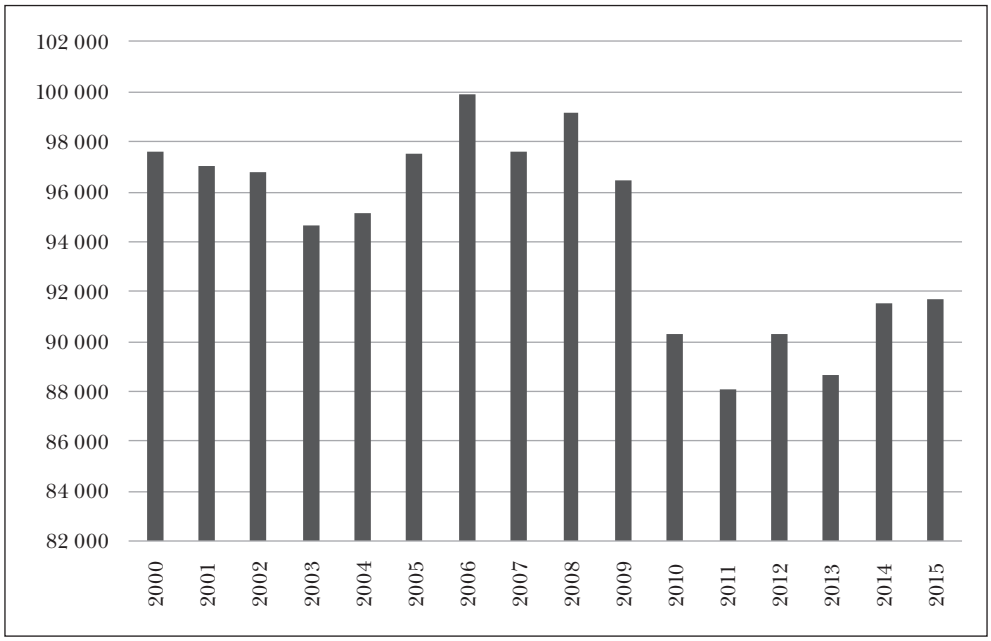

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

A születések száma a rendszerváltás utáni első évtized végére csökkent hozzávetőleg 95 000-re, majd 2000 és 2008 között a 95 000 és 100 000 közötti szinten stagnált. 2008-tól 2010-re jelentős további csökkenés történt, a születésszám 90 000 körüli szintre esett, 1994-ben és 2015-ben 91 500 körül alakult. Az elkövetkező években a szülőképes korosztályokba tartozó nők száma csökken, így a gyermekvállalási hajlandóság növekedése mellett is alacsonyabb lehet a születések száma (Kapitány–Spéder, 2015).

A rendszerváltozás után megfigyelhető tendencia, hogy a nők a gyermekvállalást egyre későbbi korra halasztják, ami az alacsony magyar termékenységi arány magyarázó tényezői közt szerepel. A halasztás mögötti okként elsősorban az iskolában töltött idő meghosszabbodása áll. Ugyanakkor a fiatalok hangsúlyos tényezőnek tartják a gyermekvállaláshoz a megfelelő gazdasági háttér, azaz a munkahely meglétét, illetve a

lakáshelyzetük megoldását. A stabil lakáshelyzet alapvetően a saját lakás megszerzését takarja (Bálint et al., 2011).

A gyermekvállalási hajlandóság csökkenésének okaiként Spéder (2014) megfogalmazza, hogy a rendszerváltás után a társadalmi szerkezetben, az intézményrendszerben bekövetkező változások kedvezőtlen közeget teremtettek. Tanulmányában hivatkozik arra, hogy a munkaerőpiaci bizonytalanságok, a változó családtámogatási rendszer szintén visszavetették a gyermekvállalási hajlandóságot.

A szociológusok és demográfusok szerint a gyermekvállalási hajlandóság csökkenése mögött az európai országokban és Magyarországon is komplex társadalmi folyamatok állnak. A hagyományos létformák felbomlása, a fogyasztói társadalmakban az egyének családot érintő felfogásának átalakulása olyan minőségi változások, amelyek születésszámokra gyakorolt hatását nehéz számszerűsíteni. Ezeket a mélyen a kultúrában gyökerező okokat várhatóan nehéz megváltoztatni, gazdasági eszközökkel korlátozottan befolyásolhatók.

A gyermekvállalási hajlandóság mögött azonban gazdasági tényezők is jelen vannak. A stabil gazdasági háttér elemei között a saját lakás megléte fontos összetevő. A lakástulajdon megszerzésének ideje befolyásolja a gyermekvállalás időpontját: az első lakás korábbi megszerzése az első gyermek vállalásának korábbra hozatalát eredményezheti. A későbbiekben a nagyobb lakás megszerzésének lehetősége szintén a további gyermekek vállalását segítheti.

Az otthonteremtési támogatási rendszer és a családpolitika

A hazai közgazdasági gondolkodásban felerősödtek a gyermekvállalás gazdaságpolitikai eszközökkel történő segítésére irányuló szándékok (Giday, 2011; 2012). Mindez a magyar családpolitikában már tükröződik: az állam a családpolitikájában határozza meg a gyermekvállalás ösztönzését, a gyereknevelés segítését. A családpolitika szűkebb értelmezésben felfogható a gyerekeket nevelő családokat támogató állami juttatások és szolgáltatások összességeként. A családtámogatási rendszer azokat a szociálpolitikai eszközöket foglalja magában, amelyek a gyerekek nevelésében a társadalom közös felelősségét fejezik ki. A gyerekneveléshez való közösségi hozzájárulás az állami újraelosztó rendszeren keresztül valósul meg (Darvas–Mózer, 2004).

A magyar kormányzat 2010 után újrafogalmazta családpolitikáját, családtámogatási rendszerét. Ennek fontos sarokköve az otthonteremtési támogatási rendszer. A szociálisabb ihletésű támogatási rendszert újraélesztve 2012-től indult az Otthonteremtési Program. Ennek egyik eleme a megújuló szociálpolitikai támogatás lett, célja a lakással még nem rendelkezők lakásépítésének és lakásvásárlásának támogatása. A másik elem az otthonteremtési kamattámogatás volt, melynek rendeltetése kamattámogatott hitelek nyújtása, amely új lakás vásárlására, építésére, használt lakás vásárlására, lakás korszerűsítésére volt felhasználható. Másodlagosan ez a forma a bajba jutott adósok segítését is célozta. Az otthonteremtési kamattámogatás felhasználható lett késedelmes jelzáloghitellel vagy felmondott kölcsönnel terhelt

lakóingatlan vásárlásához, valamint hátralékos hiteladós által kisebb lakás vásárlásához (NGM, 2012).

A magyar gazdaság teljesítményének javulása és a költségvetés stabilizálódása 2015-ben lehetővé tette a támogatási rendszer továbbfejlesztését, így a vissza nem térítendő támogatás körét kiterjesztették a használt lakások vásárlására is. Továbbra is rendelkezésre áll a kamattámogatott hitel igénybevételének lehetősége lakás építésekor, illetve vásárlásakor; ezenfelül további kedvezményt jelent az adó-visszaigénylés. A kedvezmények már kiterjednek az egy gyermekkel rendelkezőkre, vagy az egy gyermeket vállalókra is. A vissza nem térítendő családtámogatási kedvezmény (csok) és a kamattámogatott hitel maximálisan megkapható összege emelkedett. 2015 júliusától a családok otthonteremtési kedvezménye használt lakás vásárlására és új lakás építésére és vásárlására is felhasználhatóvá vált, összege a jogosultsági feltételek alapján 500 000 és 3 250 000 forint között változott.

2016 elejétől a támogatási összegek emelkedtek, ugyanakkor a használt lakások vásárlására és az új lakás vásárlására vagy építésére megkapható összegek már jelentős eltérést mutattak. Egyértelműen kifejeződött, hogy a kormány az új lakások építését részesíti előnyben. 2016. január 1. után az egy gyerek után igényelhető családi otthonteremtési kedvezmény 600 000, két gyerek után 2 600 000 forint, három vagy több gyerek után maximálisan tízmillió forint lett. A vissza nem térítendő támogatás mellett tízmillió forint kamattámogatott hitel felvételére is megteremtették a lehetőséget, és az új lakást építők ötmillió forint általános forgalmi adó visszaigénylésére is jogosulttá váltak.

A 2016 elejétől életbe lépett változások, majd a 2016-ban több lépcsőben megtörtént módosítások a támogatási rendszer igénybevételi feltételeinek további finomhangolását célozták. A módosítások alapvető vonása volt, hogy az igénybevétel feltételeit kedvezőbbé tegyék, a támogatási rendszer lehetőségeivel a gyereket nevelő és vállaló családok minél szélesebb körben élhessenek. Ilyen változtatások voltak például a szülők korára, a megvásárolni kívánt lakások négyzetméterárára, a lakásnagyságra vonatkozó változtatások (Csalad.hu, 2017).

A kérdőíves kutatás eredményei

Kérdőívünk húsz kérdésből állt. A megkérdezés 2016 novembere folyamán zajlott le, 1332 fővel. A kérdőív kitöltésében nappali és levelező tagozatos budapesti és győri egyetemi hallgatók vettek részt. A vizsgálati körben lévők azok közé tartoztak, akik elvileg már termékeny életkorban vannak, illetve a napjainkban szokásos gyermekvállalási életkort pár év múlva már elérik, vagy éppen jelenleg már ebbe a korba jutottak.

A kérdőív első részében, az 1–6. kérdésben a válaszadók nemére, korára, lakhelyére, testvéreinek számára és lakáshelyzetére kérdeztünk rá, illetve munkatapasztalataikra voltunk kíváncsiak, hogy néhány alapvető demográfiai jellemzőt megismerjünk. A válaszok alapján a megkérdezettek 42,6%-a férfi, 57,4%-a nő. A válaszadókból 18 és 25 év közötti 735 volt, ami 55,2%-ot jelent. 22,4% a 26–30 éves korcsoportba tartozott, a 31 és 35 év közöttiek 11,4%-ot tettek ki, míg a 35 felettiek 11%-ot.

A kitöltők 2,2%-a 500 lakosnál kisebb településen lakik, 7,5%-uk 500–1000 lakosú településen, míg 26,3%-uk 1000–10 000 lakosú településen él. A 10 000–500 000 lakosú településeken 28,5%-ban élnek, a válaszadók 35,5%-a lakik Budapesten.

A megkérdezettek 15,4%-a nem rendelkezik testvérrel, 47,9%-uk egy testvérrel, két testvérrel 24,9%-uk, három testvérrel pedig 7,6%-uk rendelkezik, és mindössze 4,2%-uknak van háromnál több testvére.

A válaszadók 56,3%-a saját családi házban lakik, 10,3%-uk 2–4 lakásos társasházban levő saját lakásban, 13,6%-uk 5–16 lakásos társasházban levő saját lakásban, 13,4%-uk pedig 16-nál több lakásos társasházban levő saját lakásban. A fennmaradó 6,4% szolgálati vagy bérlakásban él.

A megkérdezettek 29,2%-a nyári diákmunka során szerzett munkatapasztalatot. 28,9%-uk egy-három éves tapasztalattal rendelkezik, négy-hat éves munkatapasztalata pedig 12,8%-nak van. A fennmaradó 29,1% több mint hatéves munkatapasztalattal rendelkezik.

Az ezt követő kérdések arra irányultak, hogy megtudjuk, a megkérdezettek igénybe vesznek-e pénzügyi termékeket, illetve mennyire rendelkeznek pénzügyi ismeretekkel. A vonatkozó kérdések az alábbiak voltak:

7. Használ-e bankkártyát?

8. Használ-e internetbanki szolgáltatásokat?

9. Van-e családjának lakására jelzálogterhelés bejegyezve?

10. Tételezzük fel, hogy hosszú lejáratú hitelt vesz fel, ahol a havi törlesztőrészletek (tőketörlesztés + kamat) a teljes futamidő alatt mindig állandók. Egyik bank 6%-os kamatláb mellett tízéves futamidőre, a másik bank 6%-os kamatláb mellett húszéves futamidőre kínálja hitelét. Melyik futamidőnél lenne magasabb az első hónapban fizetendő kamat összege?

11. Ismeretei szerint mely hitelfajta kamata a legalacsonyabb jelenleg a hazai piacon?

A válaszadók 29,6%-a legfeljebb havonta használja a bankkártyát, heti rendszerességgel 31,8%-uk, a válaszadók 34,2%-a napi szinten használja a kártyáját. A kérdőív kitöltői közül 18,2%-a egyáltalán nem használ internetbanki szolgáltatásokat, míg 44,2%-a legfeljebb havonta használja. A válaszadók 29,8%-a hetente, a fennmaradó 7,8% pedig napi rendszerességgel használja.

A válaszadók 22,4%-ának van a családban jelzálogterhelése, 67,8%-a azonban nem rendelkezik jelzáloggal. A maradék 9,8%-a nem tud róla. 35,2% tudott csak helyes választ adni arra, hogy azonos kamatozási feltételek mellett, ugyanakkora összegű hitelnél, eltérő futamidő esetén hogy viszonyul a különböző konstrukciók kamata egymáshoz az első hónapban.

A 11. kérdésre, hogy mely hitel kamatlába a legalacsonyabb aktuálisan a piacon, a válaszadók 45,8%-a adott helyes választ.

A megkérdezettek túlnyomó része tehát nem használ napi rendszerességgel bankkártyát, még kevésbé jellemző a napi internetes bankolás. Jelzáloghitellel csak mintegy ötöde rendelkezett a kérdezésbe bevontak családjaiból. (Ez viszonylag kicsi arány, még akkor is, ha idesorolnánk azokat is, akik nem tudták a választ.) Ennek fényében talán

nem annyira meglepő, hogy nem ismerik a különböző hitelek kamatlábait, hiszen kérdésünkre 50%-nál kevesebben válaszoltak helyesen. Az ismeretekre vonatkozóan elgondolkodtató, hogy a válaszadók egyharmada tudja csak a konkrét hitelszámítás helyes eredményét. (Talán ez annak tudható be, hogy a kérdésre intuitív választ adtak.)

A 12–15. kérdések arra irányultak, hogy felmérjük, mennyire ismerik a megkérdezettek a családtámogatási rendszer elemeit.

12. Ön szerint mekkora vissza nem térítendő támogatás jár a családi otthonteremtési kedvezmény keretén belül két vállalt gyermek után, új lakás vásárlása esetén?

13. Az Ön tudomása szerint kik vehetik igénybe a családi otthonteremtési kedvezményt?

14. Ismeretei szerint az otthonteremtési kamattámogatás igénylése mely esetben lehetséges?

15. Ismeretei szerint melyik az igaz az alábbiakból új lakás építése esetén?

A kitöltők közül a 12-es kérdésre 58,8% adott helyes választ, azaz ismerte, mekkora a lehetséges támogatás összege két gyerek után. A 13-as kérdésre a válaszadók 50,2% válaszolt helyesen, azaz tudta, hogy az otthonteremtési kedvezmény lehetséges igénybe vevői lehetnek a házastársak és az élettársak is. A 14-es kérdés vonatkozásában a megkérdezettek 54,1%-a ismerte, mikor kapható az otthonteremtési kamattámogatás. A 15. kérdésre a megkérdezettek közül azok 47,6%-a ismerte a jó választ a családi otthonteremtési kedvezmény és az általános forgalmi adó együttes igénylése vonatkozásában.

A kérdésekre adott válaszok alapján az állapítható meg, hogy a megkérdezettek mintegy fele az otthonteremtési támogatási rendszert ismeri, szabályaival tisztában van.

A 16. és 17. kérdés azt célozta, hogy megtudjuk, a családtámogatási rendszer tükrében a megkérdezettek miként vélekednek a gyermekvállalási kedv változásáról.

16. Ön szerint a gyermekvállalási kedvet növelik-e az újonnan bevezetett lakástámogatási intézkedések?

17. Várhatóan Ön gondolkodik-e az eddig tervezettnél több gyermek vállalásában a jelenleg bevezetett lakástámogatási rendszer fennmaradása esetén?

Mivel magának a megújított és kibővített családtámogatási rendszernek a lényege, hogy a gyermekvállalást ösztönözze, így a teljes megkérdezetti körre és ezek csoportjaira lebontva is értékeltük a válaszokat. Fontos kérdés volt számunkra, hogy megismerjük, „általában" hogy gondolkodnak a megkérdezettek az otthonteremtési támogatás gyermekvállalást ösztönző hatásáról. A válaszok a megkérdezettek teljes körében, illetve ezek csoportjaiban a következők voltak: a kitöltők 15,4%-a szerint a támogatás jelentősen növeli a gyermekvállalási kedvet, 58% szerint növeli ugyan, de nem lényegesen, 19,2% szerint egyáltalán nem befolyásolja, 7,4% pedig nem tudja megítélni ezt a kérdést.

A férfiak és nők megítélése ennél a kérdésnél majdnem azonos volt. A válaszadó férfiak 15,1%-a szerint a bevezetett kedvezmények nagymértékben, 57%-uk szerint nem lényegesen növelik meg a gyermekvállalási kedvet, 19,5% férfi szerint egyáltalán nem növelik a gyermekvállalási kedvet az újonnan bevezetett lakástámogatási intéz-

kedések. A nők hasonlóan válaszoltak, míg 15,6%-a szerint jelentős mértékben megnövelik a gyermekvállalási kedvet az újonnan bevezetett kedvezmények, addig 58,9% szerint csak csekély mértékben *(3. ábra).*

2. ábra: A 16. kérdésre adott válaszok megoszlása

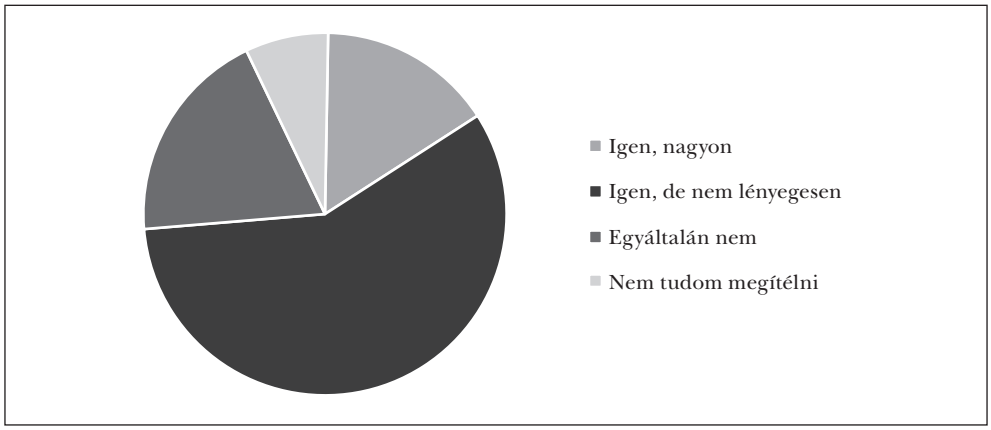

Forrás: Saját kérdőív

3. ábra: A 16. kérdésre adott válaszok megoszlása az egyes nemeknél

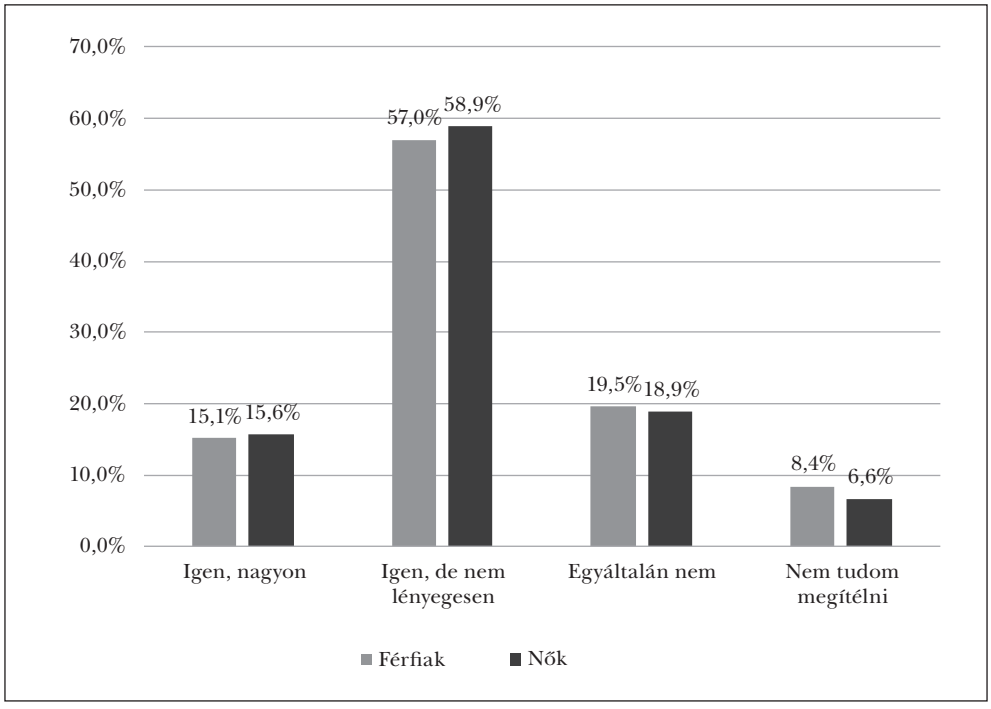

Forrás: Saját kérdőív

Korcsoportok szerint vizsgálva a válaszokat sem tapasztaltunk nagy eltérést. A 18–25 éves korosztályból 16,9% válaszolta azt, hogy a lakástámogatás erősen hatással van a gyermekvállalásra. 59% pedig azt, hogy hatással van ugyan, de nem lényeges módon. A 26 és 30 év közöttiek 17,4%-a nagyon számottevőnek, 59,5%-a számottevőnek, de nem lényegesen számottevőnek gondolja a hatást, 15,4% egyáltalán nem véli hatásosnak a támogatást a gyermekvállalás növelésére. A 31 és 35 év közöttieknél 9,3% ítéli hatásosnak a támogatást, míg 30,5% nem tulajdonít hatást a gyermekvállalásra. A 35 év fölöttiek esetén 10,4% nagyon hatásosnak véli a támogatást *(4. ábra).*

4. ábra: A 16. kérdésre adott válaszok megoszlása az egyes korcsoportoknál

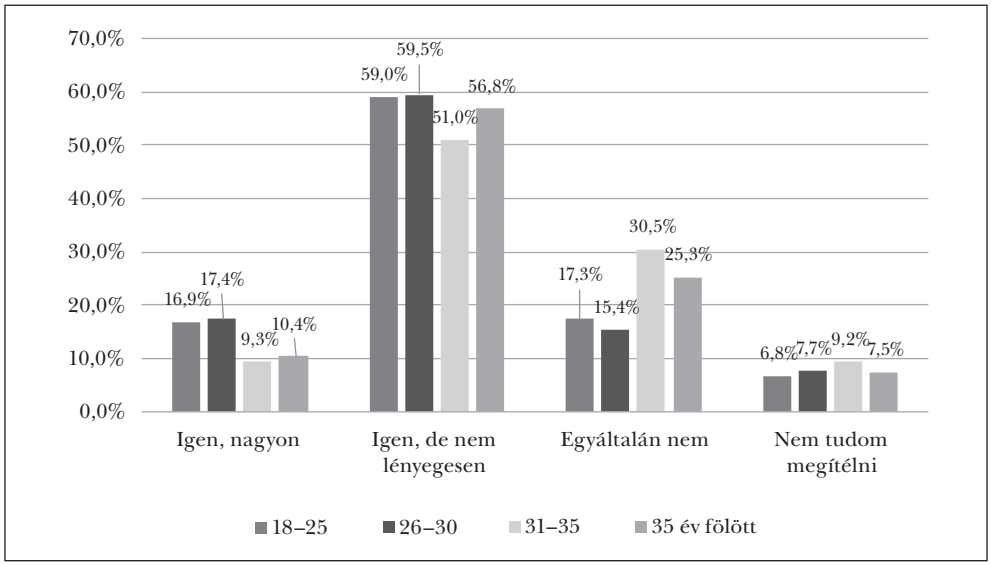

Forrás: Saját kérdőív

A testvérek száma szerint bontva a válaszadókat a kérdésre, akiknek nincs testvérük, 18,7%-ban erősnek érzik a hatást, 48,8%-uk igennel válaszolt ugyan, de nem tartják lényegesnek a kifejtett hatást. 23,6%-uk szerint egyáltalán nem" befolyásolja a gyermekvállalási kedvet a támogatás. Akiknek van testvérük, nagyobb arányban tulajdonítottak jelentőséget a támogatás bevezetésének. Az egy testvérrel rendelkezők 14,3%-a nagyon hatásosnak véli a támogatást, 61,9%-a nem lényeges hatásúnak, a két testvérrel rendelkezők 15,2%-a nagyon hatásosnak gondolja, míg 59,1%-a hatásosnak véli, de nem nagyon. A három vagy annál több testvérrel rendelkezők 15,2%-ban, illetve 12,7%-ban nagy hatást tulajdonítanak a támogatásnak *(5. ábra).*

A 17. kérdésben meg kívántuk tudni, hogy a válaszadók magukra vonatkoztatottan ösztönzőnek gondolják-e a gyermekvállalással kapcsolatban az otthonteremtés támogatását. A válaszok a következő módon oszlottak meg: a válaszadók 8,2%-a több gyermek vállalásában gondolkozik a bevezetett támogatás hatására, 28,5% szerint lehetséges, hogy ez befolyásolja a későbbiekben a gyermekeik számát, 53,5% szerint

azonban egyáltalán nem befolyásolja. A kitöltők 9,8%-a nem tudja megítélni a támogatás hatását.

5. ábra: A 16. kérdésre adott válaszok megoszlása a testvérek száma szerinti megbontásnál

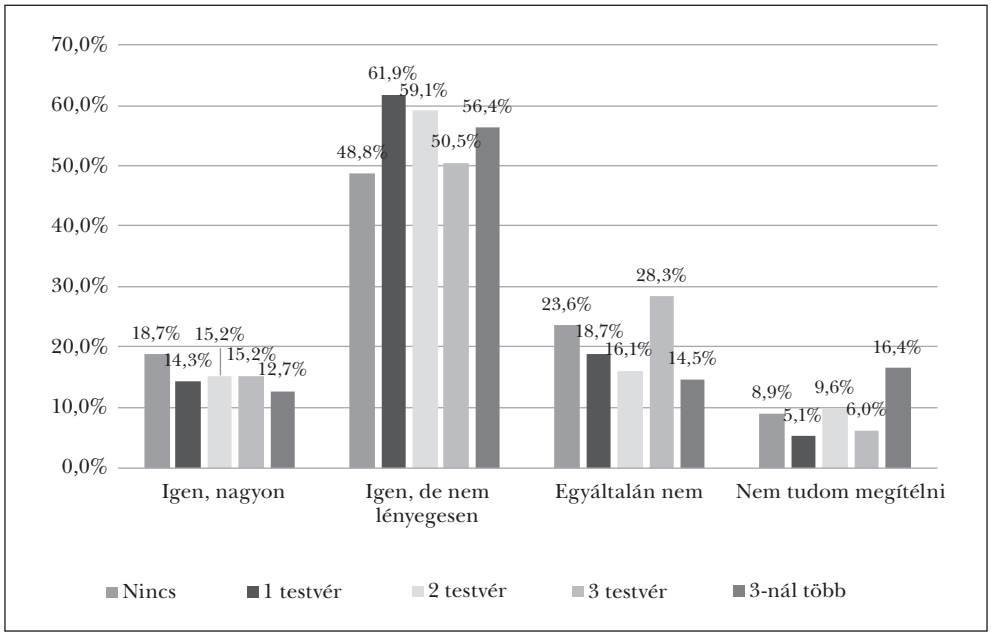

Forrás: Saját kérdőív

6. ábra: A 17. kérdésre adott válaszok megoszlása

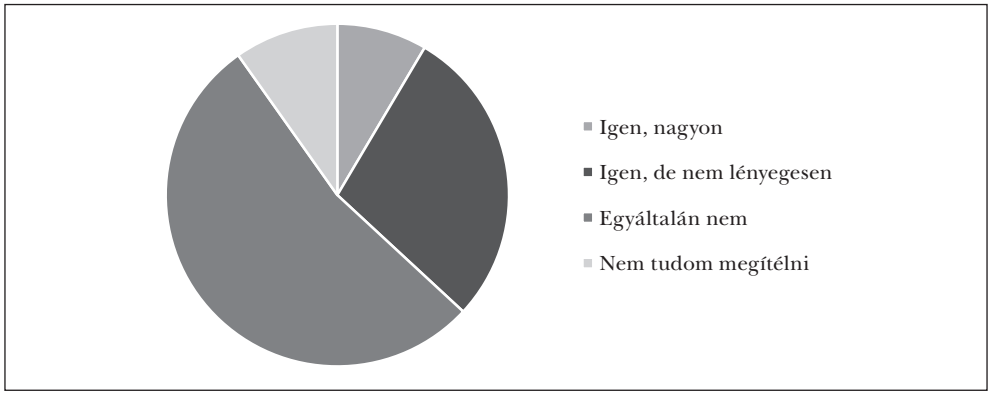

Forrás: Saját kérdőív

Nemek szerint vizsgálva a válaszokat, nem találtunk számottevő eltérést a csoportok között. Az újonnan bevezetett lakástámogatási rendszer hatására a férfi válaszadók 9,7%-a gondolkodik a tervezettnél több gyermek vállalásában, míg 46%-uk nem, illetve 31,6%-

uk elképzelhetőnek tartja a lehetséges hatást a gyerekek számára vonatkozóan. A férfiak 12,7%-a nem tudja megítélni az adott kérdést. A női válaszadók körében 7,1% úgy gondolja, hogy biztosan befolyásolják a vállalandó gyerekek számát az új intézkedések, 26,1% női válaszadó véli lehetségesnek, hogy kihatással van a helyzetre az új lakástámogatási rendszer. 59,1% szerint egyáltalán nem lesz hatással a gyerekek számára az újonnan bevezetett kedvezmény, és 7,7% női válaszadó nem tudja megítélni a kérdést *(7. ábra).*

7. ábra: A 17. kérdésre adott válaszok megoszlása az egyes nemeknél

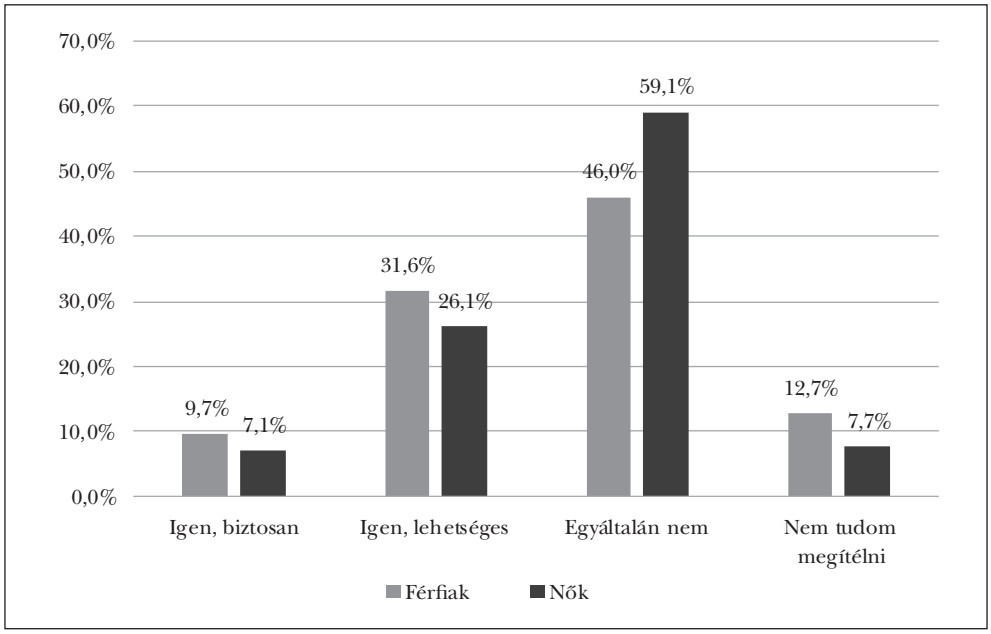

Forrás: Saját kérdőív

Kor szerint csoportosítva a válaszadókat, a válaszok megoszlása a következőképpen alakult: a 18–25 éves korosztályból 9,2% válaszolta azt, hogy „Igen, biztosan", 51,5% viszont egyáltalán nem gondolkodik több gyerek vállalásában a támogatás hatására. A 26 és 30 év közöttiek közül 8,4% vállalna több gyermeket, 35,3 lehetségesnek tartja. A 31 és 35 év közöttiek 8,6%-a biztosan több gyereket vállalna, 28,5% lehetségesnek tartja a több gyerek vállalását, 53% nem vállalna több gyereket. Végül a 35 év fölöttiek 2,7%-a biztosan vállalna több gyereket, 69,9% viszont egyáltalán nem tartja lehetségesnek a több gyereket *(8. ábra).*

A testvéreik száma alapján bontva a válaszadókat, a gyermekvállalási hajlandóságra azok közül, akiknek nincs testvérük, 24,6%-ban lehetségesnek tartják a több gyermek vállalását, 55,2%-uk viszont egyáltalán nem. A három testvérrel rendelkezők tartják leginkább elképzelhetőnek, hogy a támogatás hatására több gyermeket vállaljanak, az egy testvérrel rendelkezők gondolták úgy legmagasabb arányban, hogy egyáltalán nem vállalnának több gyermeket a támogatás hatására *(9. ábra).*

8. ábra: A 17. kérdésre adott válaszok megoszlása az egyes korcsoportoknál

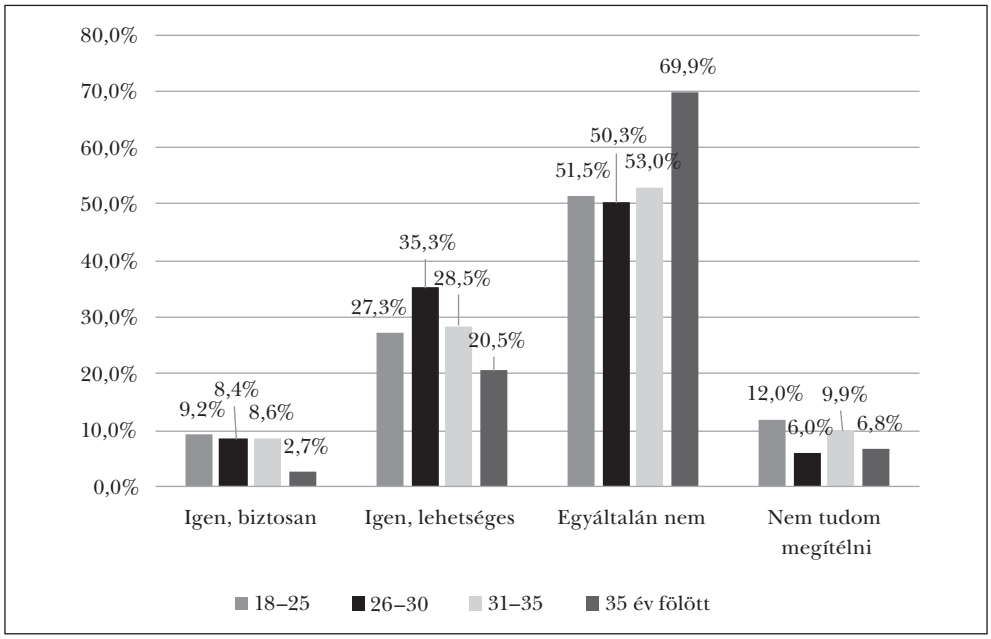

Forrás: Saját kérdőív

9. ábra: A 17. kérdésre adott válaszok megoszlása a testvérek száma szerinti megbontásnál

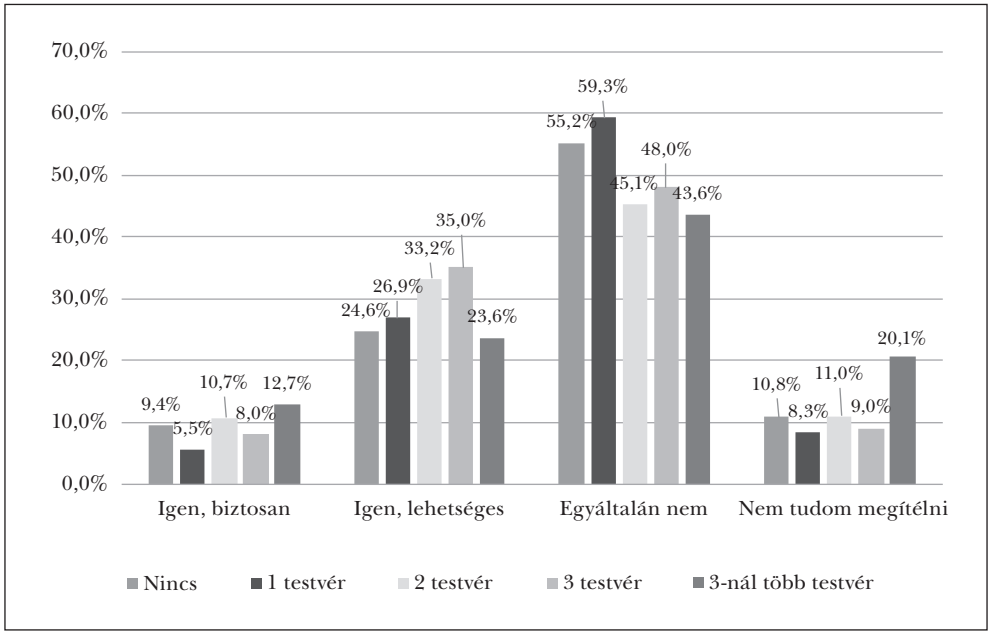

Forrás: Saját kérdőív

A 18. és 19. kérdés arra irányult, hogy megtudjuk, a családtámogatási kedvezmény feltételrendszerének teljesíthetőségét kockázatosnak látják-e a megkérdezettek, illetve saját lakásigényeik teljesülése vonatkozásában mit gondolnak a kapható támogatásokról.

18. Ön szerint a jelenleg bevezetett lakástámogatási rendszer feltételeinek betartása nagy kockázatot jelent az igénybe vevőknek?

19. Az Ön által elvárt lakás megszerzéséhez, illetve kialakításához milyen mértékben járulhat hozzá – fennmaradása esetén – a jelenleg bevezetett lakástámogatási rendszer?

A 18-as kérdésre adott válaszok alapján a megkérdezettek 22,2%-a szerint nagymértékű kockázatot jelent az igénybe vevők számára a rendszer által szabott feltételek betartása. 30,6% szerint csak kismértékű kockázatot jelent, 27,6% szerint a legtöbb igénybe vevő számára betarthatók a meghatározott feltételek. 5,4% úgy látja, hogy egyáltalán nem kockázatosak a feltételek, míg a fennmaradó 14,2% nem tudja megítélni a helyzetet. A válaszok azt mutatják, hogy a válaszadók mintegy fele kisebb-nagyobb kockázatokat lát a támogatások feltételeinek teljesíthetőségénél.

A 19. kérdéssel meg kívántuk tudni, hogy a megkérdezettek hogyan látják a támogatási rendszer lakáshelyzetükre vonatkozó befolyását. A kérdőívet kitöltők közül 20,1% úgy gondolja, hogy a támogatás jelentősen hozzájárulhat az előre kigondolt lakás megvásárlásához, 41,9% szerint a hozzájárulás csak kismértékű lehet, míg 37,5% szerint egyáltalán nem lesz hatással a támogatás mértéke a lakás megvásárlásához, illetve kialakításához, 0,5% nem tudja a kérdést megítélni.

Következtetésünk az, hogy a válaszadók a támogatási rendszert általában pozitívan értékelik a saját jövőbeli lakásvásárlásuk szempontjából. Több mint 60%-ban vélik úgy, hogy az otthonteremtési támogatás várhatóan segít az elképzelt lakás megszerzésében.

Az utolsó, 20. kérdésünkben arra kérdeztünk rá, hogy a válaszadók milyen forrásból számítanak megbízható információra a családtámogatásokról.

20. Megítélése szerint honnan szerezheti a legpontosabb információkat a jelenleg bevezetett lakástámogatási rendszer feltételeiről?

A válaszadók 32,8%-a szerint az Emberi Erőforrások Minisztériumának ügyfélszolgálatától szerezhető a legpontosabb információ a támogatással kapcsolatosan. 52,4% szerint a bankok ügyfélszolgálataitól, míg 6,9% szerint ismerősöktől szerezhető be a legpontosabb információ. A megkérdezettek 7,9%-a azonban nem tudja megítélni a helyzetet.

A kapott eredmények értékelése

Az egyetemisták körében végzett kérdőíves vizsgálatunk alapján az látható, hogy az otthonteremtési támogatás befolyást gyakorol a családalapítási terveikre. Gondolkodásukban jelenleg ugyan elsősorban az mutatható ki, hogy másokról feltételezik a gyermekvállalási kedv növekedését. Ez azonban arra utal, hogy a beállítódások változását feltételezik, ami a saját gondolkodásukra is visszahathat, illetve mérhetően hat is. Az empirikus kutatás keretében megállapítottuk, hogy a gyermekvállalási korba érő fiatalok szándékait előreláthatóan megváltoztatja a támogatási rendszer megléte. Saját

kérdőíves vizsgálatunkban 1332 felsőoktatásban tanuló hallgató vett részt. A válaszadók 73,4%-a szerint a gyermekvállalási kedvet növeli az otthonteremtési támogatás. 36,7% válaszolta azt, hogy a támogatási rendszer fennmaradása esetén maga is vállalna több gyereket.

Ugyanakkor a feltételrendszerben rejlő kockázatokat érzékelték a megkérdezettek. A válaszadók 22,2%-a szerint nagymértékű kockázatot jelent az igénybe vevők számára a rendszer által szabott feltételek betartása, 30,6% szerint pedig kismértékű kockázatot jelent. A kockázatok érzékelése kihathat a gyermekvállalásra. Igaz, a kockázatokat ellentételezheti, hogy a kívánt lakáscélok könnyebben megvalósíthatók. A válaszadók mintegy kétharmada szerint a támogatási rendszer hozzájárulhat lakáscéljaik eléréséhez.

A kérdőív adatai alapján meg kívántuk állapítani, hogy a válaszadók között kialakíthatók-e csoportok. Például esetlegesen a gyakoribb bankkártyahasználók jobban ismerik a támogatási rendszer feltételeit, vagy a több testvérrel rendelkezők gyermekvállalását jobban ösztönzi-e a támogatás. A kapcsolatok keresésében alkalmazott statisztikai módszerek a kereszttábla-elemzés, továbbá a khí-négyzet-próba voltak. Vizsgálataink eredményei szerint az elemzett változók közt sem a kereszttábla-elemzés, sem a khí-négyzet-próba alapján nem voltak szignifikáns összefüggések megállapíthatók.

Felhasznált irodalom

Bálint Lajos et al. (2011): *Demográfiai jövőkép. Magyarország demográfiai jövőjét meghatározó tényezők alakulásának áttekintése és értékelése a fenntarthatóság szempontjából.* NFFT Műhelytanulmányok, 1., KSH Népességtudományi Kutató Intézet, Budapest.

Csalad.hu (2017): Ösztönzi a gyermekvállalást a CSOK. *Csalad.hu,* http://csalad.hu/2017/02/21/osztonzia-gyermekvallalast-a-csok/#more-24031 (Letöltés: 2017. március 4.).

Darvas Ágnes – Mózer Péter (2004): Kit támogassunk? *Esély,* 16. évf., 6. sz., 64–99.

Giday András (2011): Lakáscélú adókedvezményt a fiatalabbaknak. *Pénzügyi Szemle,* 56. évf., 1. sz., 16–25.

Giday András (2012): Életciklus-szemlélet és a társadalombiztosítás bevételei. *Polgári Szemle,* 8. évf., 3–6. sz.

Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2015): Gyermekvállalás. In: *Demográfiai portré 2015.* Szerk. Monostori Judit, Őri Péter, Spéder Zsolt, KSH NKI, Budapest, 41–56.

Központi Statisztikai Hivatal, www.ksh.hu (Letöltés: 2017. május 2.).

NGM (2012): *Nagy reformkönyv.* Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest.

Spéder Zsolt (2014): Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel. In: *Társadalmi Riport 2014.* Szerk. Kolosi Tamás, Tóth István György, Tárki, Budapest, 63–82.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 41–50., DOI: 10.24307/psz.2017.0905

Becsey Zsolt

Makrogazdasági adatok az Európai Bizottság jelentéseinek függvényében

Macroeconomic Data in Light of the Reports of the European Commission

Összefoglalás

Becsey Zsolt elemzésében röviden bemutatja, hogy miért stabilabb a mostani magyar makrogazdasági és pénzügyi helyzet, mint a 2009 előtti vagy akár a 2011-es helyzet. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a hasonlóan eladósodott nyugat-európai államokhoz képest nálunk miért törékenyebb a helyzet, és arra is, hogy ez a régiós versenytársak viszonyában is gond lehet. Hangsúlyozva a jelenlegi kormánykoalíció pénzügyi stabilitás terén elért eredményeinek fontosságát, a szerző javasolja, hogy a következő két évben az uniós források tervezett koncentrált elköltésénél hazánk a versenyképessége javítása mellett is fókuszáljon a jelentős adósságcsökkentésre, mely nemcsak szinte azonnal megtérülő lépés a kamatcsökkenés miatt, hanem a beruházásösztönzés segítése miatt biztonsági kérdés is.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: E22, E23, E27, E43, E44
Kulcsszavak: versenyképesség, adósságcsökkentés, uniós források, beruházások

Summary

In his analysis, Zsolt Becsey briefly presents the reason why Hungary's current macroeconomic and financial position is more stable than it was before 2009 or even in 2011. Simultaneously, he draws the attention to the reason why Hungary is more fragile than

---

Dr. Becsey Zsolt PhD, a Károli Református Egyetem oktatója, volt EP-képviselő (zsolt.becsey@gmail.com).

the similarly indebted Western European states or even its regional competitors. With due emphasis on the significance of the successes achieved by the incumbent government coalition in the field of financial stability, he proposes that while considering the allocation of EU funds during the next two years, in addition to improving the country's competitiveness, the Government should focus on a considerable debt cut, as interest cuts are promptly rewarding, while investments are boosted due to increased safety.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: E22, E23, E27, E43, E44
Keywords: competitiveness, debt reduction, EU funds, investments

---

Az utóbbi időben sok felületen jelentek meg – összehasonlító jelleggel, nemzetközi intézetek idézésével – elemzések arról, hogyan áll hazánk a világban gazdasági fejlődését és pályáját tekintve.[1] Ezért egy rövid elemző cikkben szeretném felvázolni azokat a szempontokat, melyeket magam – mint volt magyar uniós diplomata és európai parlamenti képviselő – fontosnak tartok ahhoz, hogy ne napi politikai érzelmektől fűtötten nézzük a brüsszeli tükröt, hanem egységes és elfogadott forrásokból. Így az Európai Bizottság több mint egy évtizede minket is elemző előrejelzései segítségével, de számcunami nélkül tekintem át, mikor és hová jutottunk. Ezért itt, terjedelmi okokból, nem is kívánok felhasználni más elemző anyagokat, így többek között versenyképességi vagy átláthatósági[2] stb. szempontokat sem.

Mit nézzünk igazán?

Szakmai körökben úgy gondolják, hogy a gazdasági növekedést kell igazán tekintetbe venni, még ha ez sem tökéletes mutató. Persze, az értékesített megtermelt javak összegét jelző GDP hagyományos fejlődési mutatója valóban fontos lehet. 2016-ban hazánk az Eurostat becslései szerint 2%-kal bővült (European Commission, 2017), maga az EU 1,9%-kal. Ez azt jelenti, hogy a 2017 júniusában megjelent, 2016-os tagállami felzárkózási mutatók terén[3] most változott Magyarország helyzete, vagyis 67%-os egy főre jutó reál-GDP-szinten vagyunk a tavalyi teljesítményünk alapján az EU-hoz képest.[4] Ezzel az éves növekedési ütemmel a jelek szerint a rendszerváltó és periféria-tagországok[5] közül tavaly csak az eddig nagybeteg Görögországot és a váratlanul lelassult Észtországot tudtuk tartani, vagyis velük párhuzamosan felzárkózást (–1 százalékpont) mutatni az EU-hoz képest. (A baltiaktól drámai munkaerő-elvándorlás történt az utóbbi időszakban: ez érezteti hatását korábbi látványos növekedési teljesítményük lassulásán is, ami tanulságos számunkra is.) Sajnos a munkaerő termelékenysége tavaly Magyarországon nem nőtt (–0,2%) – a románoknál 5,8%-kal, de más versenytársaknál[6] is javult –, vagyis csak az egyre korlátozottabb számú munkaerő extenzív bevonásával tudtunk gazdasági növekedést elérni.

Pozitív viszont, hogy úgy tudtunk növekedni, hogy az előző évekhez képest 2016-ban nem volt igazán jelentős uniós külsőforrás-bevonás a gazdaságba, bár azt is látni

lehet, hogy a fogyasztással indított növekedés – a nettó exportnövekedés is kifulladt 2017-re – nem tartható sokáig. Vagyis a beruházás erősítése nélkül nem lesz könnyű kibontakozni. Bár most már itthon is kedvező kamatozásúak a kölcsönök, mégis az EU-források felhasználásának csúcsévében (2015) is, 22% alatt volt a beruházási ráta, és ez 2016-ban a várható becslések szerint (végleges eredmény csak ősszel várható) messze 20% alatt lesz.

1. táblázat: Beruházási aktivitás a visegrádi országokban és Romániában

Ország	Állóeszköz-felhalmozás (GDP %-ában, 2015)	Állóeszköz-felhalmozás ütemének várható éves változása, %, 2016	Állóeszköz-felhalmozás ütemének jósolt éves változása, %, 2017
Magyarország	21,7	–15,5	+12,8
Lengyelország	20,1	–7,9	+4,9
Csehország	26,3	–3,7	+3,5
Szlovákia	23,0	–9,3	+0,9
Románia	24,8	–3,3	+1,3

Megjegyzés: Még nincsenek végleges adatok, de a számokból követhető, hogy kinél mennyire befolyásolja a teljesítményt (mennyire függ tőle) az EU-források lehívása; az előző uniós pénzügyiperspektíva-ciklusból az utolsó év 2015 volt.
Forrás: European Commission, 2017

Mindez azt jelzi, hogy nincs akkora magántőke-beruházási hajlandóság, amely szükséges lenne egy saját lábon álló stabil növekedéshez. Ezért az elkövetkező időszakban olyan szellemben kell felhasználni az EU-forrásokat, hogy beinduljon a magánberuházások motorja, és ne csak a központi forrásokból fejlesszünk. Ezen a téren főleg a románokhoz képest maradtunk el. Mit jelent ez a fejlődési ütemeket tekintve? Nagy valószínűséggel Lengyelország 2016-ban relatív fejlettségben újabb 1 százalékponttal előzött meg minket (69%-a volt az EU-átlagnak), és a románok is 2 százalékponttal jutnak hozzánk közelebb – 59%-os EU-szintre –, ami a két ország között az elmúlt 150 évben nem volt megfigyelhető.[7] (A mostani trendeket kivetítve, nagyjából 6-7 múlva utolérnek minket.) A lengyelek sem voltak történelmileg soha fejlettebbek nálunk, úgy tűnik, ezt tartósan meg kell szoknunk. A bennünket már egy évtizede megelőző szlovákok is egyre jobban távolodnak tőlünk, tavaly a csehek is jó teljesítményeket mutattak. Úgy tűnik, hogy a relatív fejlettségben és ütemben a lettekkel meg a horvátokkal tartjuk a szintet, és csorgunk a válságban vergődő, de még eddig előttünk lévő görögök elé. A regionális felzárkózás terén a hét magyar nagyrégióból (NUTS 2) négy van az uniós átlag 50%-a alatt, ami arányaiban rosszabb, mint a lengyel mutató, ahol a 16 régióból már csak öt található ezen a szinten.[8]

Mi a külső környezetünk szempontjából hasznos helyzet? Növekedésünket segíti az, hogy a hatalmas függőségünket[9] jelentő EU-piacon konszolidálódik a helyzet. Nemcsak tavaly, hanem az idén és jövőre is várható egy közel 2%-os növekedés, a tagállamok mindegyike – az EU-ból kifelé tartó britek és a stabilizálódó spanyolok kivételé-

vel – 3% alá szorította a költségvetési hiányát, és ennek következtében nagy részüknél elkezdődött az adósságráta (bruttó adósság/GDP) csökkenése. Az euró is stabilnak mondható a főbb nemzetközi valutákhoz képest. Több tagállam követi a német példát, vagyis kihasználva a „jó időket", egyensúlyban tartja a költségvetését, így a dánok, csehek, bolgárok, baltiak, hollandok, írek vagy a svédek.[10]

Magyar (és horvát, valamint szlovén) oldalról ez azért érdekes, mert a sokkal jobb finanszírozási adottságokkal rendelkező nyugati államok vagy a kisebb eladósodottsággal rendelkező, több térségbeli állam egy esetleges újabb pénzügyi válságra már kisebb sérülékenységgel tud válaszolni. Az a nagyszerű tény, hogy a három angolszász minősítőnél kikerültünk a spekulatív kategóriából az alacsonyabb befektetési besorolásba, még nem garancia egy magas adósságráta esetén a kívülről jövő, hirtelen felbukkanó gondok kivédésére. 2011 előtt is a gyengébb befektetési kategóriákban voltunk, a válság idején mégsem tudtuk eladni a magyar papírokat a külföldi befektetőknek. Szerencsés viszont, hogy a teljes papírállományban egyre kevesebb a devizában fennálló adósság aránya (sőt a jó külső finanszírozási helyzet miatt néhány éven belül ezt lényegében ki is nőjük), és a lakosság is egyre nagyobb hányadban vesz állampapírokat,[11] de ez utóbbi a megtakarítások különbsége miatt nem lehet olyan domináns, mint mondjuk Belgiumban.

Miért fontos az adósságráta, és miért fontosabb még ennél is a kamattörlesztés mértéke?

Sajnos a feltörekvő keleti piacokon mindig nagyobb kiszolgáltatottságot jelent az adósság finanszírozása, hiszen itt nincs akkora (nem csak nyugdíjas) hazai állampapírt vásárló réteg, mint több nyugati államban. Minél magasabb az adósságráta egy országban a régiónkban, annál nagyobb felárral kell eladni a papírokat. Bár hazánkban az árfolyamkockázatot a devizahányad miatt lényegében sikerült leépíteni,[12] és a költségvetési hiányt is kordában tartjuk – ennyiben eltérő a helyzet 2008-hoz, de még 2011-hez képest is –, de hazánkban nő az adósság összege addig, amíg nincs költségvetési egyensúly. Emellett nálunk az adósság regionálisan magas összege mellett egy felzárkózó országhoz képest kicsi a természetes beruházási ráta.

Ezért lenne nagyon fontos Magyarország számára is, kiegyensúlyozott költségvetés mellett, évi 3-4 százalékponttal csökkenteni az adósságrátát (ami egyensúlyközeli költségvetést jelent), mert jöhetnek rosszabb idők, és pénzügyi válságok esetén érzékenyek maradhatunk még akkor is, ha a gond nem is nálunk keletkezik.

Diákjaimnak vagy előadásaimon gyakran elmondom, hogy nem a költségvetési hiány vagy az adósságráta a legfontosabb mutató, azok csak egyre fontosabb állomások a fő teher, a kamatfizetés felé. Ez az a pénz, amiért finanszírozzuk magunkat, és cserébe elfolyik. De ezt azoknak kell kifizetni, akik a rövid – vagy egyre hosszabb – lejáratú finanszírozásunkat megoldják, hiszen nagyrészt ezt nyílt licittel tesszük. A kamat nagy része azonban, az állomány tulajdonosi szerkezete miatt, nem magyar tőketulajdonosok kezébe kerül.[13] Az utóbbi időkig, a nagyon magas alapkamataink és a felár miatt, ez a teher nálunk szinte uzsoramagasságban volt. Most, a magyar

alapkamat leszorítása után – ami nagy bátorság és bravúr volt a jegybank részéről –, a kamat mértéke viszonylag alacsony, de még jelentős magyar kockázati felár maradt.[14] Erre nemrég még a GDP több mint 4%-át fizettük ki, tavaly már csak 3,2%-ot, és ettől az évtől – a brüsszeli remények szerint – ez, először az elmúlt 30 évben, csökkenhet 3 százalék alá. De nem szabad elfelejteni, hogy a vetélytársainknál ez 1-1,5 százalék lesz az idén! A régiót tekintve csupán a görög és a horvát éves kamatteher akkora, mint a miénk, és az egész Európai Unióból csak a portugálok és az olaszok fizetnek GDP-arányosan jóval nagyobb kamatterhet, mint mi. (A görögök a trojka fogságában lényegében intézményi finanszírozáson vannak, nem a piacon. De így lehetséges az, hogy katasztrofális adósminősítési besorolás és a közel 180%-os GDP-arányos eladósodottság mellett is csak alig fizetnek 3%/GDP-nél nagyobb kamatot; kevesebbet, mint a portugálok.)

2. táblázat: Egyes EU-tagállamok kormányzati adósságrátája (annak csökkenése 2013-hoz képest) és kamatterhe 2016-ban

Ország	**Adósságráta (GDP %-ában)**	**Kamatteher (GDP %-ában)**
Belgium	105,9 (0,1)	2,9
Magyarország	74,1 (0,6)	3,2
Románia	37,6 (0,4)	1,5
Csehország	37,2 (3,1)	0,9
Szlovákia	51,9 (0,6)	1,7
Lengyelország	54,4 (–3,3)	1,7

Megjegyzés: Az adósságráta mögött zárójelben az éves csökkenés látható.
Forrás: European Commission, 2017

Mindez az értelmes beruházásoktól vagy kiadásoktól veszi el az állam pénzét, ezért nálunk az adósság nagyságán és kockázatán javítani kell, melyet azonnal visszanyerünk a kamatoldalon. (Hiába van Belgiumnak nagyobb relatív adósságterhe – és itt Belgiumot helyettesíteni lehetne Franciaországgal, Spanyolországgal, az Egyesült Királysággal stb. –, sokkal jobb adósoknak számítanak nálunk, és ezért kisebb a kamatterhük.) A csökkentés lényegében alkotmányos kötelezettségünk is, de a tűzzel játszunk, ha ezt nem érzékelhető ütemben tesszük. Valószínűleg megússzuk újabb globális pénzügyi válság esetén, de ha mégsem, akkor megint egy évtizedre visszaeshet a teljesítményünk.

Meg kell jegyezni, hogy Magyarország nagy bravúrt ért el az elmúlt tíz évben a közfinanszírozás területén. Már a Gyurcsány-kormány is nagy stabilizációt hajtott végre a költségvetés elsődleges egyenlegének javításával 2007–2008-ban – gyakorlatilag már akkor elértük a közel nullaszázalékos szintet a kamatkiadások nélkül –, és ebben az időszakban kezdett el javulni a folyó fizetési mérlegben a külkereskedelmi egyenleg is, ami a külső finanszírozás szempontjából jelentett előrelépést a stabilizáció felé. De az előző évek felelőtlenségei miatt ez már késő volt, a válság hazánkat túl alacsony devizatartalékkal és így fizetési nehézségekkel érte el; gyakorlatilag piacon kívüli intézményi hitelt kényszerültünk felvenni 2008 végén.

3. táblázat: Magyarország elsődleges egyenlegének és külkereskedelmi mérlegének alakulása a GDP %-ában

	Elsődleges egyenleg	Fizetési mérleg
2005	–3,8	–8,1
2008	+0,4	–7,2
2012	+2,2	+1,1
2015	+2,0	+3,1

Forrás: EU Bizottság előrejelzései, 2010, 2013, 2017

Ez a GDP nagyjából 16%-ára rúgó összeg újra eladósította az országot, vagyis 2010 előtt először fokozatosan, majd gyorsan nőtt az adósság kifelé, és a 2009-es gazdasági visszaesés miatt befelé is. Az Orbán-kormány elérte, hogy csak a piacról felvett új hitelekkel – 2010 nyarán és azóta sem kért és kapott új hitelt sem az IMF-től, sem az EU-tól, bár 2011 végén ezt újra kilátásba helyezte – és a görög példától eltérően, adósság elengedése nélkül stabilizálta az országot.

Magyarország magas regionális adóssághelyzete magyarázza azt is, hogy miért nem lehet jobban elengedni az adósságot a növekedés érdekében, illetve hogy miért nem követhetjük ebben a román/lengyel vagy időnként a balti/cseh példát. A románok és a lengyelek ugyanis lényegében kis adósságrátával kezdték a rendszerváltást. Ismert az, hogy a románoknál a kondukátor a függetlenség érdekében lényegében visszafizette az adósságot, a baltiak ezt a szovjet államutódlásnál átadták az oroszoknak, a lengyelek pedig 1991-ben leírták az adósságaik tekintélyes hányadát, és lényegében 30%-os adósságrátával indították el a piacgazdaság kiépítését. Magyarországnál ez a ráta 1993-ban 90% volt (Debreceni, 2003). Ugyanezt a vonalat követi most a pénzügyi megroggyanása után, a magas költségvetési deficit és 100% körüli adósságráta mellett (kamatfizetése a GDP 2,8%-a volt tavaly) is jól növekvő Spanyolország is. Magyarország ezt különböző okokból nem tette meg. Sőt, nem éltünk az évtized elején a görög példával sem; nem is volt reális, ahol a magánadósságok egy részének elengedése is szerepelt a finanszírozási csomagok kompromisszumai között. Mit tesznek a románok és a lengyelek? A gazdasági felzárkózás és a lélegzetvétel céljából engedik az adósságrátát elmenni, mindkét állam 3% körüli éves hiánnyal az EU „élén" jár, mert a következő két évben még maradt tartalékjuk ehhez a gyorsított növekedéshez.[15] Nekünk nincs.

Bármennyire is szerettük volna tompítani, Magyarország külgazdasági kapcsolataiban továbbra is az EU-tól függ. Nemcsak az export és technológiaimport, de a turizmus vagy a működő tőke területén is nagy az európai függőségünk. Ezen a keleti nyitással sem sikerült lényegesen változatni, legfeljebb csak egy még nagyobb EU-integráltsági függést elkerülni. Ennek objektív magyar és integrációs elméleti okai vannak. Pozitívumnak tekinthető, hogy az elmúlt két évtizedben a Nyugat-Európától való túlzott magyar függés enyhült Közép-Európa integrációs feljövetelével, ami némileg kisebb kockázatot jelent egy-két ország (pl. Németország és Ausztria) válsága esetén. De ez a diverzifikációs kereskedelmi átrendeződés is lényegében befejeződött, bár

reményeink szerint a turizmusban és a tőke- és technológiamozgásokban azért még folyik a jelenlegi helyzethez képest is közép-európai erősödés.[16]

Ezért a legfontosabb tényező, hogy az EU maradjon gazdaságilag stabil, a tagállamok egyikében se legyen összeomlás, ami a bennünket is finanszírozó pénzpiacokat felzaklatná. A Brexit és a migrációs válság okozta belső tagállami ellentétek konszolidálására van szükségünk, gazdasági okokból is. Biztató, hogy a számunkra lényeges nagy tagállamok elkezdték csökkenteni az adósságrátáikat, mindenki kordában tartja a hiányt. Még a válsággócként funkcionáló, mediterrán tágállamokat tömörítő ún. Clubmed is stabilan növekedhet, legalábbis a portugál és a spanyol növekedés és fiskális konszolidáció ezt sejteti. Két jó európai és magyar évvel tovább csökken az összeomlás közvetlen veszélye. Szerencsére a korábban szintén intézményi kölcsönökért sorban álló írek is nagyon nagy lendülettel kerültek ki a válságból, adósságuk a magyar szintre csökkent, és magas fejlettségi szintjükhöz képest nagy a gazdasági növekedési ütemük.

Egyedül – az olasz bankválság mellett – a fordulóponthoz érkezett görög helyzet jelenthet kihívást. A görögök esetében a bizottsági előrejelzések nagy beruházási és GDP-növekedési visszapattanást jósolnak,[17] ahol államháztartási egyensúlyba kerül – kamatfizetéssel – a mesterségesen és nem piacról táplált ország. De a harmadik programcsomagjuk után, az ország érezhetően társadalmi áldozataiba is belegyengült – nem e dolgozat témája, hogy van-e még tartalékuk –, és humán oldalon lefelé tartó spirálba pörgött az elmúlt hét év során. Vajon tud-e újabb adósságelengedéseket és jobb feltételekkel átstrukturálásokat kérni intézményi (EU-EKB-IMF) finanszírozóitól, és milyen állapotban van az ország reálgazdasága? Nem tudjuk bizonyosan, de ezzel kapcsolatban várható még politikai feszültség. Érdekünk a megegyezés 2017-ben, és az, hogy Görögország a mélypontról felfelé induljon, mint annak idején az írek vagy a baltiak tették, és ne a mélyponton vegetáljon. Termelékenységi és versenyképességi oldalon – pl. nőtt az áruexportja is – a Bizottság már bizakodó.

Hasonló a remény Oroszország esetében, ahol szintén megvan a konszolidált mélypont, ott nincs kifáradás (pl. az utóbbi nehéz gazdasági években korszerűsítették a mezőgazdasági termelésük egy részét, és nettó gabonaexportőrök lettek), de nem látjuk még a gyors kiemelkedés jeleit, és hogy mikor oldják fel az EU-tagállamok a számunkra is érzékeny orosz embargót. Idén Ukrajna is fellendül. Ebben a régióban okunk van az optimizmusra.[18] Stabil a kínai és az amerikai növekedés is.

Érdekünk tehát, hogy forradalmi befektetések és újabb nagy állami programok helyett az EU továbbra is erősítse egységét, javítsa finanszírozási helyzetét és ezzel versenyképességét, és legalább mérsékelt, de stabil növekedést mutasson.

Mit lehet tenni ebben a helyzetben?

Komoly koncepcióval kell ösztönözni a növekedésünket, és azt kihasználva tovább konszolidálni a finanszírozási helyzetet. Vagyis nem lehet csak fogyasztással fenntartani a jelenlegi növekedést. Részben, ha csupán a fizetésemelések révén megnő az import, az hatékonyságnövelés nélkül rontja a versenyképességet, és a nettóexport-pozíciót is negatívan érinti, illetve nem javítja a növekedési potenciált. Másrészt a fizetések emelése csak

az alsó jövedelmi kategóriákban indokolt, hiszen ők fogyasztásra (vagyis a GDP emelésére), a munkaerő-újratermelésre – így gyermekek vállalására és nevelésére, tanítására – közvetlenül hasznosítják ezt, amivel javul nemcsak a munkaerőpiaci helyzet, hanem a gazdaság kiszámíthatósága miatt kulcsfontosságú fizetési fegyelem is az országban. A devizában fennálló adósságot le kell építeni, ami növeli az árfolyamszabadságot is. Ekkor nem kívánatos a forint – és így a fizetések – euróban mért mesterséges erősítése, de a gyengítés sem, a jelenlegi, a GDP 10%-ára rúgó külkereskedelmimérleg-aktívumnál.

Mivel Magyarország kapta az uniós fejlesztési pénzek egy főre jutó és így GDP-arányosan egyik legnagyobb részét – erre tárgyalási eredményként méltán büszkék is vagyunk[19] –, ezt meg kell becsülnünk. Csak olyan beruházásokba kell fektetni, melyek utána önjáró fejlődésként a kedvezményezett saját beruházásait is növelni tudják. Nem ismerjük még az EU felzárkóztatási alapokra vonatkozó koncepcióját a 2020 utáni időszakra, de joggal élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy a következő hétéves időszakban nem lesz 25-30 milliárd eurós uniós tőketranszfer hazánk számára. 2019 után csak így lehet esélyünk az önfenntartó növekedési modellre, mely után a fenntarthatóság nem jár külső vagy belső eladósodottsággal.[20] Ez nyilván kizárja olyan gigantikus, főleg állami vagy önkormányzati beruházások létrejöttét, melyek után nem gerjesztünk saját erejű, tovább pörgő beruházást, illetve – ami még rosszabb – nem is tudjuk magát a beruházást a piaci bevételekkel fenntartani. Nem szabad a működő tőke csábítása céljából a mi szintünkön felesleges – most nem kihasználható – infrastrukturális beruházásokra költeni a pénzünket. Vetélytársaink – elsősorban Románia és Lengyelország – csak annyira fejlesztik infrastruktúrájukat, amennyire a gazdasági növekedés vagy a beruházáspolitika éppen megkívánja, tehát azonnal „belakják", amit építenek. Politikai célzatú, üres gyorsforgalmi utak, párhuzamos elkerülő utak, gyenge forgalmú vasútfejlesztések, csarnokok, uszodák, telepek és hidak létükkel is viszik a pénzt. A hiányzó hálózatosodás viszont fontos elem, nem lehet torzó típusú infrastrukturális fejlesztés.

Mindez filozófiaváltást is követel tőlünk, hiszen most már elsősorban nem a multinacionális cégeknek kell munkaerőt kínálnunk, hanem a magyar tulajdonúaknak. Nem szabad engedni, hogy bármilyen fenyegetettség miatt a magyar tulajdonú és jól fejlődő, nemzetközi piacra lépő cégek tulajdonosai eladják azokat külföldi tőkebefektetőknek, és kiszálljanak az általuk jól elindított és felfuttatott üzletből. Példakép az a vállalat lehet, amely uniós vagy már közpénz nélkül is fejlődik, sőt itthon és külföldön is képes terjeszkedni. A kormány elképzelése szerint erre van két évünk, szándékai szerint az EU-források koncentrált elköltésével. Szerencsére a helyzet nyugodt, mert ehhez sikerült az eddigi tűzoltások után levegőhöz jutni 2019-ig.

Mondják sokan: 2016-ban is volt kétszázalékos növekedés lényegi uniós pénzek nélkül, tehát ezt 2019-től is alkalmazni tudjuk. Valóban, de ez csak egy-két évig lehetséges: a belső lakosságifogyasztás-növekedésre – és sajnos nem termelői beruházásra, hatékonyságnövelésre – épülő modellt évekig nem tudjuk fenntartani. Ráadásul nem tudunk alkotmányos okokból eladósodni sem, mivel 2019-ben még 60% felett lesz a magyar adósságráta.

Uniós felzárkóztatási pénz híján, főleg ha nincs növekedést serkentő beruházás, akkor erre a célra továbbra is a külföldi tőke bármi áron való csábítása marad (Pogá-

tsa, 2016), minimálbéres összeszereléssel, kivitt szabadalmakkal és mérnökökkel, helyi technológia fejlesztése nélkül, transzferárakkal hazavitt profittal. Ez rendkívül kiszolgáltatott helyzet, amelyet 2012 (addig ez forrásbevonási kényszer volt a makrogazdasági stabilizálás miatt) után most magunk mögött hagyhatunk. Magyar tulajdonú vállalatok technológiafejlesztése, feldolgozottság (hozzáadott érték) növelése és piaci erősödése saját tőkeképzés révén: csak ez a kiút. A rendszerváltás utáni magyar tulajdonú cégek is tudjanak hazahozni profitot külföldről. Erősíteni kellene, a cseh és szlovén példához hasonlóan, a feltörekvő magyar tulajdonú cégek K+F-fejlesztését, az egész GDP-arányos ráfordításunk (2015-ben ez 1,4%), erre a célra most nagyságrendekkel kevesebb, mint az előbbi két regionális sorstársunké, ahol ez eléri vagy meghaladja a 2%-ot.[21] Nincs más kiút 2019 után, de meg tudjuk csinálni.

Jegyzetek

1 Lásd például Chikán Attila: „…a versenyképességet tekintve drámaian romlott a helyzetünk: a Világgazdasági Fórum versenyképességi rangsorában Magyarország 144 ország között 2001-ben még a 29., 2006-ban a 38. helyre került, most a 63. helyen áll" (Portfolio.hu, 2016). Vagy lásd a svájci IMD legfrissebb versenyképességi elemzését: www.imd.org/uupload/imd.website/wcc/scoreboard.pdf.

2 Lásd a Transparency International 2016. évi korrupciós indexét, mely szerint hazánk indexe a 2012-es 55 pontról 48 pontra csökkent, és pl. a javuló románok utolértek minket. https://transparency.hu/adatok-a-korrupciorol/korrupcio-erzekelesi-index/cpi-2016/.

3 http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00114&plugin=1.

4 2016-ban az Eurostat szerint hazánk csak Romániát, Bulgáriát, Lettországot és Horvátországot előzte meg az EU-ban a relatív fejlettségi szint alapján. Románia 59%-os szintjével és gyors növekedésével a jelenlegi trendek alapján néhány év alatt utolérheti Magyarországot. Várhatóan a hétből a négy fejletlenebb nagyrégiónk is az EU-átlag 50%-a alatt marad a következő években. Bővebben Becsey, 2016a. Mi viszont 2017-ben megelőzhetjük e téren az EU-15 legfejletlenebb államát, Görögországot.

5 A volt szocialista EU-13 mellett Spanyolország, Portugália és Görögország az általam idesorolt államok.

6 Pl. a letteknél 2%, de a lengyelek is 2,1%-kal az Európai Bizottság tavaszi előrejelzése szerint (European Commission, 2017).

7 Lásd bővebben: www.ggdc.net/maddison/maddison.project/mpd_2013-01.xlsx.

8 Lásd bővebben: http://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/statistics-illustrated, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00114&plugin=1.

9 Bár a válság alatt rövid időre 80% alá süllyedt az EU-nak az exportunkon belüli aránya, de ez az évtized közepére újra 80% fölé emelkedett, sőt a magyar tulajdonú cégeink exportjában 82% fölé is (lásd Becsey, 2014a). Ez a visegrádi országokra egyaránt jellemző integráltság. A jelenlegi 28 állam közül a csoport a leginkább függő az EU-piactól (a hollandok kikötőeffektusát is figyelembe véve).

10 Teszik ezt annak ellenére, hogy többeknek az eladósodottsági rátája bőven a maastrichti 60%-os figyelmeztetési küszöb alatt van. A németek (és mögöttük a hollandok) látványosan, évi 3-4% ponttal csökkentik az adósságrátájukat, messze a magyar alá menve, nem törődve sem azokkal a hangokkal, amelyek az EU-n belüli stabilitás zálogának tartják a nagyobb német költekezést, sem azokkal, amelyek szerint ezzel csökken a német növekedési ráta. A németek (a hollandok már jövőre) az évtized végére a 60%-os maastrichti küszöb alá fognak menni.

11 Néhány év alatt 2%-ról két számjegyűvé nőtt az arány.

12 Az ÁKK adatai szerint 2017. januárban 24,3% volt a költségvetési adósságon belül a devizában denominált adósság (ÁKK, 2017). Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a parlament által is kihirdetett magyar–orosz paksi szerződés, valamint a magyar–kínai vasútépítési kormányközi megállapodás alapján várhatóan a GDP 11-12%-át elérő – 3500 milliárd forintra rúgó – devizahitel jelenik meg a magyar adósság listáján.

[13] Az ÁKK jelentései szerint pl. 2017-ben a 6678 Mrd forintot kell törleszteni vagy kifizetni, ez a költségvetés adósságának 36%-a. A magyar forintpapírok 19,6%-a volt tavaly év végén külföldiek kezén (ÁKK, 2017).

[14] Nemrég, 2013-ig a magyar alapkamat is 7% fölött volt, de az ötéves ún. CDS-felárunk is még mindig magas a szomszéd vetélytársakhoz képest. Magyarország 117, Csehország 40, Lengyelország 72, Románia 96, Szlovákia 42, Szlovénia 89 pontos felárat fizetett 2017 februárjában (forrás: DBResearch, 2017. február 15.).

[15] A lengyelek, szintén alkotmányos korláttal, ezt lényegében a mostani szinten elérték, tehát hamarosan az 55%-os eladósodottság után nekik is ritmust kell váltaniuk.

[16] Bővebben lásd a *Polgári Szemle* korábbi számában írt részletes kifejtéseimet (Becsey, 2014a).

[17] Erre az évre pl. 2,7%, jövőre pedig 3,1%-os gazdasági növekedést és 12%, illetve 13,2%-os beruházási fellendülést. Forrás: European Commission, 2017. Ez a későbbi hónapokban már szerényebb növekedési előrejelzésre váltott.

[18] A volt FÁK-országok exportjelentősége nemcsak a baltiak számára kiemelkedően fontos (több mint 10% az exportjukból), hanem a határos volt KGST-tagállamoknak is, főleg Magyarországnak és Romániának. Lásd European Commission, 2017, statisztikai melléklet.

[19] Mintegy 34,5 milliárd euró 2014 és 2020 közötti fejlesztési összeg a magyar önrésszel, ez 12 000 milliárd forint, ami a magyar éves GDP kb. 30%-a hét évre.

[20] Mellár Tamás számításai szerint Magyarország az elmúlt tizenöt éves időszakban csak külső forrásbevonással tudott mérsékelt gazdasági növekedést elérni. 2002 és 2010 között a szocialista kormányok a GDP 35%-át elérő külső forrást használtak fel a növekedéshez (ebből 25,5% adósságnövelés és 8% volt a felhasznált uniós forrás). A jobboldali kormányok alatt, 2010 és 2015 között, a GDP 34%-át kitevő külső forrásból (26% EU-támogatásból, 10% a magánnyugdíjpénztárak államosításából és 5% a devizatartalék csökkentéséből állt elő, de 5,8%-kal csökkentették is az államadósság rátáját) növekedett a gazdaság. Vagyis a mostani, regionálisan szerényebb gazdasági növekedési pálya eladósodás nélkül, de ugyanúgy évi 6-7%-os külső kormányzatiforrás-bevonással valósul meg (itt most a Magyarországra áramló működő tőke szaldóját – mint nem kormányzati forrást – nem is kalkuláljuk). Lásd Mellár, 2017.

[21] Lásd KSH nemzetközi statisztikák: www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsc00001.html.

Felhasznált irodalom

ÁKK (2017): *A központi költségvetés finanszírozása és adósságának alakulása. 2017. január.* Államadósság-kezelő Központ, www.akk.hu/uploads/K7NaGonA.pdf.

Becsey Zsolt (2014a): A keleti nyitás súlya a magyar külgazdaságban. *Polgári Szemle,* 10. évf., 1–2. sz.

Becsey Zsolt (2014b): Az elmúlt tíz évem az Európai Unióban. *Polgári Szemle,* 10. évf., 3–6. sz.

Becsey Zsolt (2016a): Az én 25 évem – felzárkózunk-e Európához? In: *25 éve szabadon Közép-Európában.* CePoliti Kiadó, Budapest, 345–354.

Becsey Zsolt (2016b): A közlekedéspolitika belülnézetből. *Polgári Szemle,* 12. évf., 1–3. sz., 271–290.

Debreceni Róbert et al. (szerk) (2003): *Megújuló Európa. Statisztikai adattár 1990–2001.* KSH, Budapest.

European Commission (2017): *Spring 2017 Economic Forecast.* https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-performance-and-forecasts/economic-forecasts/spring-2017-economic-forecast_en.

Mellár Tamás (2017): Miért nem jutunk egyről a kettőre? *HVG,* január 18., http://hvg.hu/gazdasag/20170118_Miert_nem_jutunk_egyrol_a_kettore.

Pogátsa Zoltán (2016): *Magyarország politikai gazdaságtana.* Osiris Kiadó, Budapest.

Portfolio.hu (2016): Chikán: drámaian romlott Magyarország versenyképessége. *Portfolio.hu,* 2016. április 7., www.portfolio.hu/gazdasag/chikan_dramaian_romlott_magyarorszag_versenykepessege.229970.html.

Egyéb források:

Államadósság-kezelő Központ 2016. évi jelentései.

Európai Bizottság előrejelzései: 2010, 2013, 2017.

Eurostat-adatbázis.

KSH-kiadványok és -adatbázisok.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 51–71., DOI: 10.24307/psz.2017.0906

Tóth Róbert – Mester Éva – Szijártó Boglárka – Túróczi Imre – Zéman Zoltán

A vállalkozások beruházási döntéseinek elemzése és kontrollja

Analysis and Control of Corporate Investment Decisions

Összefoglalás

Egy vállalat növekedéséhez és versenyképességének megtartásához elengedhetetlen a megfelelő források rendelkezésre állása. Ehhez pedig a tulajdonosok és a vállalatvezetők tudatos befektetési politikája, a vállalat megfelelő pénzügyi menedzselése és jól működő külső pénzügyi rendszer, megfelelő és magas szintű pénzügyi szolgáltatás szükséges, hogy a beruházásokhoz és a működéshez szükséges források megfelelő mértékben rendelkezésre álljanak. A pénzügyi forrásokat elsősorban a bankoktól tudják beszerezni a vállalkozások. A bankoknak jelentős expanziót kell végrehajtaniuk a hitel- és befektetői piacon: megtérülési kérdésekben jelentősen redukálniuk kell a költségeiket, további konszolidációkat, hálózatcsökkentést kell végrehajtani, új piacok feltárása mellett. Legfőképpen viszont, a növekedés érdekében, a kockázatok jobb

Tóth Róbert, doktorandusz, Szent István Egyetem (toth.robert.nemet@gmail.com), Mester Éva, pénzügyi tanácsadó, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem (mester.evike@gmail.com), Szijártó Boglárka, tanársegéd, Budapesti Gazdasági Egyetem (Szijarto.Boglarka@uni-bge.hu), dr. Túróczi Imre, főiskolai tanár, Pallasz Athéné Egyetem (turoczii@ph.szolnok.hu), dr. Zéman Zoltán, egyetemi tanár, Szent István Egyetem, intézetigazgató, Üzleti Tudományok Intézete (Zeman.Zoltan@gtk.szie.hu).

felmérésével a bizalomnak kell erősödnie: a kkv-szektor irányában a banki piac innovációi, a szektor strukturális és életcikluson alapuló jobb megismerése, az igények pontosabb kielégítése segít ebben.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: G19, G3, G32, R11, R13
Kulcsszavak: befektetés, jövedelmezőség, vállalati pénzügyek, gazdálkodás, kkv

Summary
To ensure corporate growth and preserve competitiveness, the availability of appropriate resources is inevitable. This requires a proactive investment policy from the owners and company managers, adequate financial management and a well-functioning external financial system, and adequate and high-quality financial service to provide sufficient sources for investments and operation. Businesses predominantly obtain financial resources from banks. Banks need to implement a major expansion in the credit and investment market: they must significantly reduce costs in relation to return, they need to carry out further consolidations shorten the chain, and simultaneously find new markets. Most importantly, they must strengthen confidence by a better assessment of risks in order to boost growth. This can be facilitated by banking market innovation applied to the SME sector, a better understanding of the sector on a structural and life-cycle basis, and a more accurate response to the needs and demand.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: G19, G3, G32, R11, R13
Keywords: investment, profitability, corporate finance, management, SME

Bevezetés – a pénzügyi döntések a vállalkozások életében

A gazdálkodó szervezeteket tulajdonosaik azzal a céllal hozzák létre, hogy annak üzleti tevékenységéből nyereséget[1] (jövedelmet) realizálhassanak, mely révén vagyonukat is növelhetik. Ugyanakkor a gazdálkodó szervezet értéknövelő, nyereséges működéséhez a megfelelő források rendelkezésre állása kulcsfontosságú kérdés. Annak érdekében, hogy a gazdálkodó szervezetek megkezdhessék működésüket, beindíthassák termelési vagy szolgáltatásnyújtási tevékenységüket, fokozzák annak színvonalát és hatékonyságát, fedezni tudják folyó költségeiket, beruházási, fejlesztési tevékenységeket valósíthassanak meg, pénzügyi forrásokra (finanszírozásra) is szükségük van. A vállalat menedzsmentjének, a tulajdonos elvárásainak megfelelően, a működés során számos döntést kell meghoznia (Karmazin, 2016:16–17). Amikor döntésekről beszélünk, a felmerülő lehetőségek közötti választást értjük, a rendelkezésre álló információk birtokában. A pénzügyi menedzsment legmodernebb elméletei ezt úgy oldják meg, hogy a vállalat alapvető célja az adott bizonytalansági és kockázati tényezők jelenléte mellett a vállalat piaci értékének maximalizálása.

A stratégiai pénzügyi döntéseket két kategóriába sorolhatjuk aszerint, hogy a mérleg eszköz- (beruházási döntés) vagy forrás- (finanszírozási döntés) oldalát érintik. A befektetési döntések a vállalkozás befektetett eszközeinek nagyságára és/vagy annak összetételére vannak hatással (Illés, 2009:25–32). Ezek a pénzügyi döntések azonban csak akkor lehetnek hatékonyak, amennyiben körültekintően, a vállalkozás belső és külső környezetéhez maximálisan alkalmazkodva születnek meg. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a megállapítást sem, miszerint a pénzügyi döntéseknek illeszkedniük kell a tulajdonosok célrendszeréhez (Katits, 2002:145–148). Általánosan megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy a vállalkozások rövid távú céljai a megfelelő és stabil likviditás elérése, vagyis a folyamatos működőképesség fenntartása. A rövid távú célok alapozzák meg a hosszú távra megfogalmazott célokat, azaz a hosszú távú nyereséges működést és a profit maximalizálását.

Napjainkban egyre többet olvashatunk azonban egy más szemszögből elemzett célmeghatározásról is, miszerint egy vállalkozás hosszú távú célja nem más, mint a tulajdonosi vagyon maximalizálása. Ez a megközelítés amerikai közegből indul, ahol a részvénytársasági forma a meghatározó. Így a tulajdonosi vagyon a részvények számának és a napi árfolyamának szorzatával egyenlő. A tulajdonosi vagyon növelése a részvények árfolyamának növelésével érthető el (Katits, 2013:2–18). Minden olyan pénzügyi döntés, amelynek hatására a részvények árfolyama emelkedik, növeli a vállalkozás vagyonát, így ezek a döntések jó döntésnek minősülnek (Pataki et al., 2014:191–195). Ezt a megközelítést azonban csak a tőzsdén működő részvénytársaságok esetében lehet alkalmazni, másrészt felvetődik a kérdés, hogy létezik-e közvetlen kapcsolat egy pénzügyi döntés jó vagy rossz mivolta, valamint a vállalati részvény árfolyama között? Erre talán a legjobb választ egy rövid kitekintés adhat: 2008 őszén szerte a világban zuhanni kezdtek az árfolyamok. Valószínűleg nem állíthatjuk azt, hogy a vállalatvezetők mindenhol rossz döntést hoztak, és ennek hatására történt az árfolyamok negatív irányú elmozdulása, majd 2009 tavaszán csak jó pénzügyi döntések születtek, melynek hatására emelkedni kezdtek az árfolyamok. Tehát összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a döntések minősége és a részvényárfolyamok alakulása között nem létezik közvetlen összefüggés. Az *1. ábra* összefoglalóan ábrázolja ezen kiemelt kérdésköröket.

1. ábra: Pénzügyi döntések köre

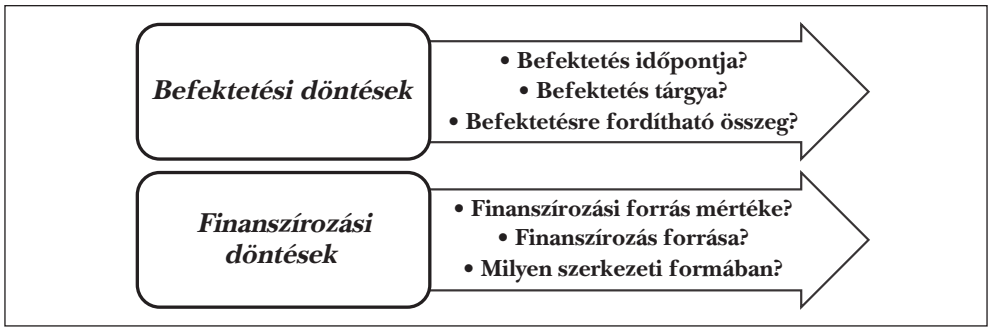

Forrás: Saját szerkesztés

A pénzügyi döntésekre továbbá az is jellemző, hogy a vállalkozás eszközeiben, forrásaiban, vagy talán mindkettőben változást idéznek elő (Katits–Varga, 2016:73–113.). A vállalatnak azon tevékenységét, amely a pénzügyi források megteremtéséhez, illetve felhasználásához kapcsolódik, a vállalkozás finanszírozásának nevezzük. A vállalati finanszírozás aranyszabályának alapja abban áll, hogy a vállalati eszközök finanszírozása során betartják az alábbi két feltételt:

$$\text{(a) } \frac{FHF}{TLV} \geq 1 \quad \text{(b) } \frac{FRF}{RLV} \leq 1 \qquad (1)$$

ahol: FHF = a finanszírozás hosszú lejáratú forrásai; TLV = tartósan lekötött vagyon; FRF = a finanszírozás rövid lejáratú forrásai; RLV = rövid időre lekötött vagyon.

Továbbá fontos megemlíteni egy másik igen lényeges összefüggést, ami abból a feltevésből indul ki, hogy a befektetett eszközök tartósan lekötött vagyonnak számítanak, míg a forgóeszközök lekötése rövidebb lejárati idejű (Kassay, 2014:41–47). Mindezek alapján a következő egyenleg írható fel:

$$VK + DCK \geq NM; \quad KCK \leq NM \qquad (2)$$

ahol: *VK* = saját tőke; *DCK* = hosszú lejáratú idegen tőke; *NM* = befektetett eszközök; *KCK* = rövid lejáratú idegen tőke.

A pénzügyi döntéshozatali kritériumok

A finanszírozási döntés meghozatala során a menedzsment nem hagyhat figyelmen kívül néhány igen fontos kritériumot: a függetlenséget, a likviditást, a rentabilitást, valamint a biztonságot.

– *Függetlenség:* Pótlólagos tőkebevonás (Beteiligungsfinanzierung = részesedésfinanszírozás) esetében új és egyúttal jelentősebb részvételi (beleszólási) jog kerül a vállalkozás működésébe. Egy banki hitelfelvétel esetében a szükséges külső források folyamatos fenntartása és a finanszírozási költségek mértéke a kockázati tényező. A hitelezési folyamaton keresztül a hitelezők befolyásolási lehetősége jelentősen szűkíteni tudja egy vállalat döntési szabadságát (Perridon–Steiner–Rathgeber, 2012). Míg részesedésszerzés esetén minél többen vesznek részt egy vállalkozás tulajdonlásában, annál nehezebben lehetséges – a fellelhető érdekütközések miatt – egy egységes célrendszer kialakítása, mely lényegesen megnehezíti a megfelelő pénzügyi döntések meghozatalát, és így az is bekövetkezhet, hogy működési zavarok lépnek fel.

– *Likviditás:* A likviditás alapvetően a gazdasági szereplők azon tulajdonsága, miszerint a folyamatos fizetőképesség állapotában vannak, vagyis azt jelenti, hogy a vállalkozás folyamatosan képes fedezni felmerülő kiadásait. A likviditás jelentheti a vállalkozás tulajdonában lévő eszközök gyors pénzre válthatóságát. Ebben az esetben elsősorban a bizalom meglétén van a hangsúly: bizalom a piacban, a pénzügyi intézetekben, a piaci szereplőkben, a felügyeleti szervekben, az államban, az adott ötletben, az üzleti tervben. Vagyis a likviditás nem csak a megfelelő mennyiségű készpénz tartását jelenti.

Elegendő olyan mennyiségű és minőségű eszközt birtokolni, amely gyorsan és megfelelő értéken pénzre váltható. Fontos megjegyezni, hogy a likviditás biztosítása előfeltétele a következő kritériumnak, a rentabilitásnak, fordítottan azonban nem igaz, hiszen a rentabilitás nem vezet az automatikus, biztos likviditás állapotához. Egy rentábilis vállalkozás illikvid állapot mellett nagyobb valószínűséggel megy tönkre, míg egy átmenetileg nem rentábilis vállalat tudja biztosítani likviditását. A likviditás és a rentabilitás fogalmakat gyakran összekeverik egymással, azonban ha időtáv alapján vizsgáljuk e két fogalmat, könnyebb megkülönböztetni egymástól. Azt mondhatjuk, hogy a likviditás egy adott időpontban fennálló probléma, ennek ellenére a rentabilitás egy adott időszakra, időintervallumra vonatkozik. A likviditás esetében a dolgozat további tartalma végett már most fontos megjegyezni, hogy azok a vállalkozások, amelyek magas likviditási aránnyal rendelkeznek (a versenytársakkal összevetve), nagyobb eséllyel képesek fenntartani a magasabb hitelarányt, hiszen így teljesíteni tudják a felmerülő fizetési kötelezettségeiket. Ebből következik, hogy a likviditási pozíció és a vállalható hitelarány között pozitív a kapcsolat.

– *Rentabilitás:* A rentabilitás a jövedelmezőség fenntartását jelenti. Ebből adódóan a vállalat működése során elért eredmények (nyereség, éves nyereség) és a felhasznált anyagi erőforrások kerülnek egymással szembe. Az alapján, hogy mi minősül nyereségnek, és mihez viszonyítjuk, különböző rentabilitások különböztethetők meg. A maximális rentabilitás megköveteli a nyereségmaximalizálást is. Egy pénzügyi döntés meghozatalánál, a rentabilitás kritérium elemzése során nagyon fontos konkretizálni, hogy egy adott (pl. termelési) ciklus vagy pedig a teljes tervezési időszak befejeztével elérhető nyereség maximalizálásáról van szó.

– *Bizonytalanság/biztonság:* Minden pénzügyi döntés, amely a jövőre vonatkozik, és a kívánatos eredménye is a jövőben lesz realizálható, természetesen kockázatot hordoz magában. A pénzügyi kockázat szerepe az utóbbi évtizedekben vált egyre hangsúlyosabbá, mind elméleti, mind pedig gyakorlati szinten. Gondoljunk csak a 2008-as (azonban már 2007-ben kezdődő) pénzügyi, gazdasági válságra, hiszen ez esetben is az egyik (fő) kiváltó ok a kockázatok nem megfelelő felmérése és kezelése volt. A kockázat a kívánatos tőke beruházására és felhasználása vonatkozó döntésekben ott rejlik. De miként is értelmezhető a kockázat fogalma?

A kockázat nem más, mint adott döntés konzekvenciáinak sorozata, amelyekhez valószínűségi értékek rendelhetők (Bélyácz, 2007:21–31). A kockázat úgy is értelmezhető, mint a bekövetkező pénzbeli veszteség. A kockázatnak különböző kategóriái léteznek, melyek közül általában a működési, finanszírozási és a piaci kockázat elemzése szükséges az egyes döntések meghozatalakor. Működési kockázat alatt a megfelelő mértékű üzemi eredmény elérését értjük, ami nagymértékben függ a vállalkozás külső környezetétől.

A finanszírozási kockázat a kölcsöntőke használatából fakadó, a működési kockázat feletti, pótlólagos kockázat (Pataki et al., 2014:191–195). Magában foglalja az idegen forrásokhoz való folyamatos hozzájutás kockázatát, az idegen forrás árát (kamatkockázat) is. Más megközelítésben, a saját és idegen források optimális arányának biztosítását is tartalmazza.

Szoros összefüggés áll fenn az előző három kritérium együttese, valamint a biztonság kritériuma között, hiszen fokozódó rentabilitás, állandó likviditás és a megfelelő pénzügyi önállóság mellett a tőkeveszteség kockázata jelentősen csökkenthető. Folyamatosan vizsgálni szükséges a döntés kimenetelében rejlő kockázat és várható hozam közti összefüggéseket, amelyek a döntést meghozó menedzsment számára a maximálisan elérhető hozamot biztosítják, a lehető legkisebb kockázat mellett.

Mindezek figyelembevételével olyan döntéseket kell hozni, melyek révén fokozható a vállalati érték. Ehhez azonban fontos a stratégiai szemléletmód, valamint a megfelelő és folyamatos kalkuláció és elemzés. Ezen vállalati érték fokozására vonatkozó számításoknak felelnek meg többet között a discounted cash flow, a return on investment, valamint az economic value added számítások.

A számvitel szerepe a tulajdonosi döntések előkészítésében a mai magyar számviteli törvény előírásai, valamint az IFRS szabályai szerint

A jól felépített könyvelési rendszer elengedhetetlen a vezetői, a tulajdonosi döntések előkészítésében. Ennek a közismert kijelentésnek az alapja, hogy a számvitel – a pénzügyi és vezetői egyaránt – egy információs rendszerként fogható fel. A rendszer képes az eszközök és források értékelésére és azok változásainak nyilvántartására, pillanatnyi értékének kimutatására. A rendelkezésünkre álló adatok alapján elvégezhetjük a korábbi folyamatok analízisét, azok tapasztalatait felhasználhatjuk a tervezési munka során. Ki kell jelentenünk, hogy a megbízható információ a gazdálkodásban rendkívüli értéket képvisel, hiánya a gazdasági döntések megalapozatlanságához vezet. A menedzserek és tulajdonosok információigényének kielégítése érdekében értelmezzük kissé kibővítve a számviteli rendszert, amelynek három funkcionális elemét különböztethetjük meg *(2. ábra)*.

2. ábra: A számviteli rendszer kibővített értelmezése

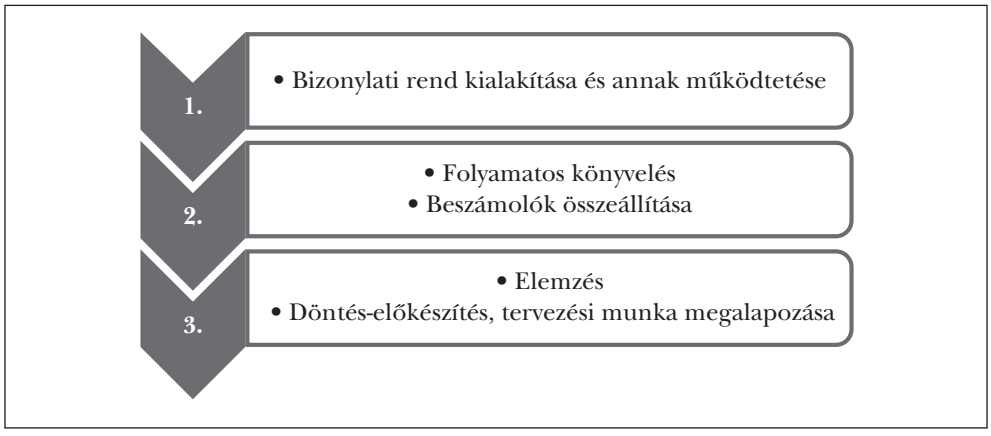

Forrás: Saját szerkesztés

A mai magyar rendszer szerint a beszámoló elkészítése még nem jelent elemzést, hacsak nem gondolunk a kiegészítő melléklet mutatószámaira. Kijelenthetjük, hogy a számvitelből nyerhető információk alkalmasak az elemzésre, és így lehetőséget nyújtanak a megfelelő tervmunkára. Ma a magyar számviteli törvény előírásai szerint a döntések következményeit – jó vagy hibás voltát – a beszámolóban nem jelenítik meg.

A nemzetközi beszámolási rendszer egy kicsit előbbre megy a számviteli munka folyamatában. A tervezés eredményeként keletkező döntéseket, konkrét lépéseket a vagyonelemek kimutatása során értékeli, vagyis a terv megvalósítását figyelemmel kíséri, és ha az hibásnak bizonyul, akkor a kimutatásaiban arra reagál. Az eszköz nem szerepelhet a pénzügyi kimutatásokban, ha attól nem várható jövőbeli haszon. A pénzügyi kimutatások azonnal jelzik a tulajdonosok számára, ha egy pénzügyi döntés hibás volt. Az IFRS (nemzetközi pénzügyi beszámolási rendszer) szerinti beszámoló elkészítése során a számviteli szakember már nyomon követi a korábbi elhatározások helyességét. Az átalakuló beszámolási rendszer tehát folyamatosan és automatikusan támogatni fogja a menedzsmentet és a tulajdonosokat a gazdálkodás tapasztalatainak megjelenítése által és a gazdálkodás irányításában.

A legfontosabb vállalati politikák kialakítása az egyes vállalati életciklusokban

A vállalatok alapvető célrendszeréből kiindulva fontos megjegyezni, hogy egy vállalat elsődleges célja abban áll, hogy a működés során megfelelő mértékű profitot, azaz pénzügyi értéket legyen képes realizálni. Ehhez természetesen megfelelő mértékű és minőségű termék és/vagy szolgáltatás nyújtása szükségeltetik, melyet az adott piacon a vevők meghatározott áron hajlandók megvásárolni (Katits, 2002:21–48). Ennek alapfeltétele, hogy a vállalat jól ismerje az elérni kívánt vevői célcsoport (magánháztartások, más vállalatok, állami és egyéb szervezetek stb.) igényeit. A pénzügyi értékteremtés vonatkozásában fontos megemlíteni az ún. részvénytulajdonosi értéket (shareholder value), amely nem más, mint a tulajdonosok által a vállalatba fektetett tőke megtérülésére, illetve ezen megtérülés maximalizálási módjának meghatározására vonatkozó módszer (Bárczi, 2010:11–19). Alfred Rapport (1986) publikálta elsőként ezt a módszert, majd később továbbfejlesztette az elemzését. Rapport (1997) rámutatott arra, hogy a tisztán pénzügyi célkitűzések mellett a szociális, ökológiai és a társadalompolitikai szemléletmódot is elemezni szükséges (Fleischer, 2006). A gazdasági, a társadalmi és a környezeti szempontok egyenlő fontosságának deklarálása fontos kiinduló lépés volt, mivel felszínre hozta, hogy a gazdasági és társadalmi tényezők mellett a környezet sem hanyagolható el. Amíg a hagyományos szemléletű, fő irányvonalat képviselő, ún. mainstream közgazdaságtan ezeket három egymástól elkülönült kategóriaként értelmezi, addig az újszerű felfogásban már három egymásba ágyazott csoportnak feleltethetjük meg (Tóth–Kozma, 2016:4).

Összességében tehát elmondható, hogy egy vállalkozás számára öt területet érintően szükséges lényegi döntést hoznia. E területeket a *3. ábra* szemlélteti.

3. ábra: A vállalati pénzügyek öt alapvető területe

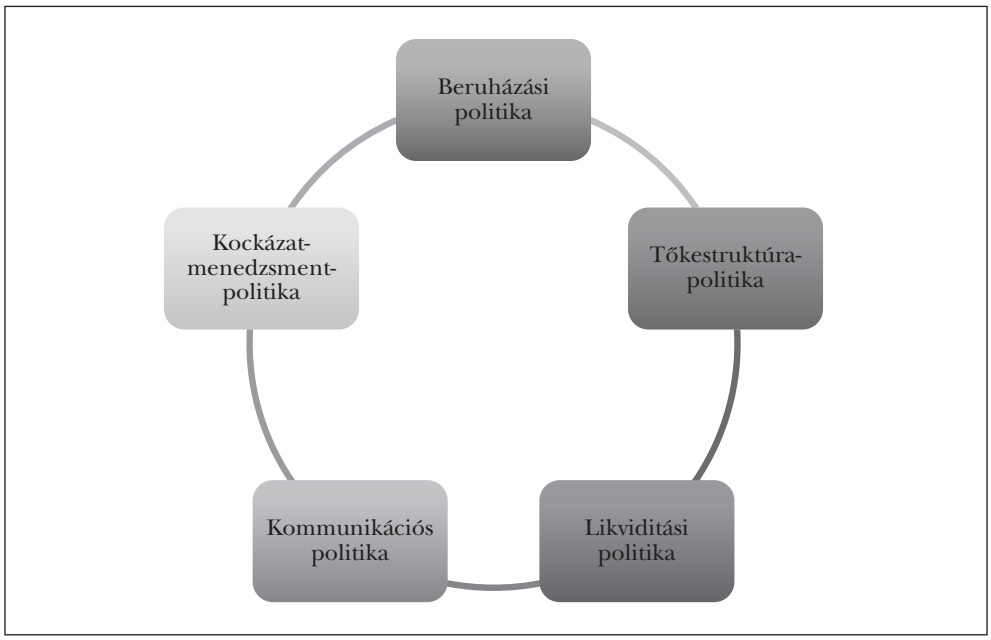

Forrás: Saját szerkesztés

A következőkben a *3. ábra* elemeit ismertetjük, a vállalati életciklusok szem előtt tartásával. Fontos megjegyezni, hogy az első három kategória a vállalatok minden egyes életciklusában megjelenik. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy mindez csak egy jól működő, tudatos vezetés mellett valósítható meg.

– *Beruházási politika:* Beruházásnak nevezzük a termelő és nem termelő tárgyi eszközök létesítését, állományuk, valamint teljesítőképességük bővítését és az elhasználódott tárgyi eszközök pótlását (Sóvágó, 2010:8–22). A beruházásokat számos ismérv szerint lehet csoportosítani, azonban a két legfontosabb ismérv a beruházások célja és a projektek közötti kapcsolat alapján történő kategorizálás. A beruházási politika szinte minden vállalati életciklusban fontos szerephez jut. Az anyagi, tárgyiasult beruházások mellett fontos megemlíteni az immateriális beruházásokat is (alapvető képességek – core competence; know-how stb.). A nagyobb beruházási döntések megvalósítása előtt azonban két kérdés megválaszolása szükséges (Volkart–Wagner, 2014:50–58): a) Milyen eredményeket, illetve hasznot lesz képes realizálni a beruházás úgy, hogy a tőkejuttatók hozamelvárásai is teljesüljenek? b) A beruházásnak milyen mértékű a tőkeszükséglete, és az milyen struktúrában kerüljön finanszírozásra?

– *Forrásszerkezet-politika*: A beruházási politika keretében megfogalmazott projektek megvalósítása érdekében megfelelő mennyiségű forrás rendelkezésre állása szükséges. A forrásszerkezet megmutatja, hogy a vállalkozás eszközeit milyen összegben és arányban finanszírozzák a vállalkozás tagjai, részvényesei, valamint a vállalkozás hitelezői (Sóvágó, 2010:10–42). A forrásszerkezet tehát nem más, mint olyan pénzeszközök

kombinációja, amelyekkel a vállalat reáleszközökbe történő beruházása finanszírozható. A beruházás megvalósításához szükséges forrás beszerzésével kapcsolatosan két további kérdést szükséges megfogalmazni: a) Milyen forrástípusból és ki nyújtja a beruházáshoz szükséges összeget? b) Milyen mértékű a forrásköltség?

– *Likviditáspolitika*: A likviditás mint gazdasági fogalom a gazdasági szereplők azon tulajdonsága, miszerint a folyamatos fizetőképesség állapotában vannak (Volkart–Wagner, 2014:50–56), vagyis a vállalkozás folyamatosan képes fedezni felmerülő kiadásait. Ahhoz, hogy ezt tartósan megtehessék – bérek, fizetés, a szállítók felé történő pénzkiáramlás, bérleti díjak, járulékok és adók –, szükséges a belső és külső finanszírozók pénzügyi igényeit alaposan megismerni, és a megfelelő pénzgazdálkodást biztosítani. A likviditás kérdése a vállalati hitelfelvétel során kap kiemelkedő szerepet, hiszen a hitelnyújtó bank akár forgóeszköz, akár beruházás finanszírozása előtt azt vizsgálja, hogy mennyire képes a hitelfelvevő szervezet az igényelt összeget visszafizetni (Pálinkó–Szabó, 2006:169–211). Ennek kapcsán két megközelítésről fontos említést tenni. Elsősorban a projekt típusú megközelítésről, melynek lényege abban áll, hogy a hitelt felvevő annak a projektnek a bevételéből fedezi a felvett hitelt és az azzal járó kamatokat, amely létrehozására azt felvette. Egy másik megközelítés szerint pedig a hitelt nyújtó pénzintézet a vállalkozás likviditását mélyrehatóan vizsgálja, függetlenül a hitelből fedezett invesztíciótól. Ez a vállalkozási típusú megközelítés.

– *Kockázatmenedzsment-politika:* A vállalkozásoknak a felmerülő kockázataikat kezelniük kell az eredményes működés érdekében. A vállalatok egy csoportja csupán passzívan kezeli pénzügyi kockázatait, míg mások éppen azzal próbálnak versenyelőnyre szert tenni, hogy tudatosan növelik és kezelik azokat. A kockázat olyan választást ír le, amelyben a nyereség és/vagy veszteség teljes bizonyossággal nem látható ugyan előre, de az alternatív bekövetkezések a hozzájuk rendelhető valószínűségekkel együtt ismertek. Amennyiben tehát az adott üzleti tevékenységhez kötött elvárások nem teljesülnek, nem a megfelelő mértékű nyereség vagy az egyáltalán nem várt veszteség keletkezik. Így a legtöbb vállalati érintett számára mindez nehézségeket okozhat. Alapvetően két problémát érdemes megemlíteni (Volkart–Wagner, 2014:50–59): egyfelől a tulajdonosok ingadozó hozamokkal és bizonytalan pénzügyi értékteremtéssel találják szemben magukat, másfelől a vállalatok tartós üzleti tevékenységének fenntartása is veszélybe kerülhet.

– *Kommunikációs politika*: A kommunikációs politika nem más, mint a vállalkozás és a vevői célcsoport közötti információáramlás rendszere. Fontos megjegyezni, hogy a megfelelő kommunikációs stratégia kialakítása korántsem egyszerű feladat, hiszen a korábbi és a potenciálisan új vevői kör megtartását, illetve megszerzését hivatott egyidejűleg biztosítani.

A pénzügyi tervezés a vállalkozások életében

A pénzügyi tervezés meglehetősen összetett művelet, hiszen a tulajdonosoknak valamennyi gazdasági jellegű döntés hatásait mérlegelni kell azzal a céllal, hogy a források biztosításával és hatékony elosztásával a vállalkozás pénzügyi helyzetét kedvező irányba

befolyásolják. A pénzügyi tervezés tehát egy egyensúlyi állapot megteremtésére irányuló folyamat, mely a vállalkozás rövid, közép- és hosszú távon realizálható fizetőképességét hivatott biztosítani a pénzgazdálkodási tevékenység útján. Peter Drucker az alábbiakat mondta a tervezésről: „A legjobb terv is csak terv, vagyis jó szándék. Elkötelezettség nélkül arra, hogy ezt végre is akarod hajtani, csak ígéreteid és reményeid vannak, semmi több" (Drucker, 1985).

Gyakran felvetődik azonban a kérdés, hogy mely vállalatoknál, illetve milyen helyzetekben célszerű a pénzügyi tervezés. Alapvetően a vállalkozás minden életszakaszában rendkívül fontos a tervezés mint eszköz alkalmazása. Gondoljunk csak a számviteli politikára, vagy éppen egy stratégia kidolgozására (Pucsek, 2011:10–19; Tangl, 2016). Ezek is tulajdonképpen tervdokumentumoknak tekinthetők, amelyek egyfelől megszabják a vállalati működés keretrendszerét, másfelől amelyhez a vállalat igazodva, könnyebben tudja mindennapi munkáját végezni. Természetesen léteznek olyan feltételek és sajátosságok, amelyek esetén a vállalkozások nincsenek választási és/vagy döntési helyzetben a tekintetben, hogy tervezzenek vagy sem, készítsenek-e üzleti-pénzügyi terveket, vagy sem (Kassay, 2014:41–47). Az *4. ábra* azon vállalati tevékenységeket, illetve körülményeket mutatja be, melyek fennállása esetén a pénzügyi tervezés kulcsfontosságú.

4. ábra: A pénzügyi tervezés tényezői a vállalkozás körülményei tükrében

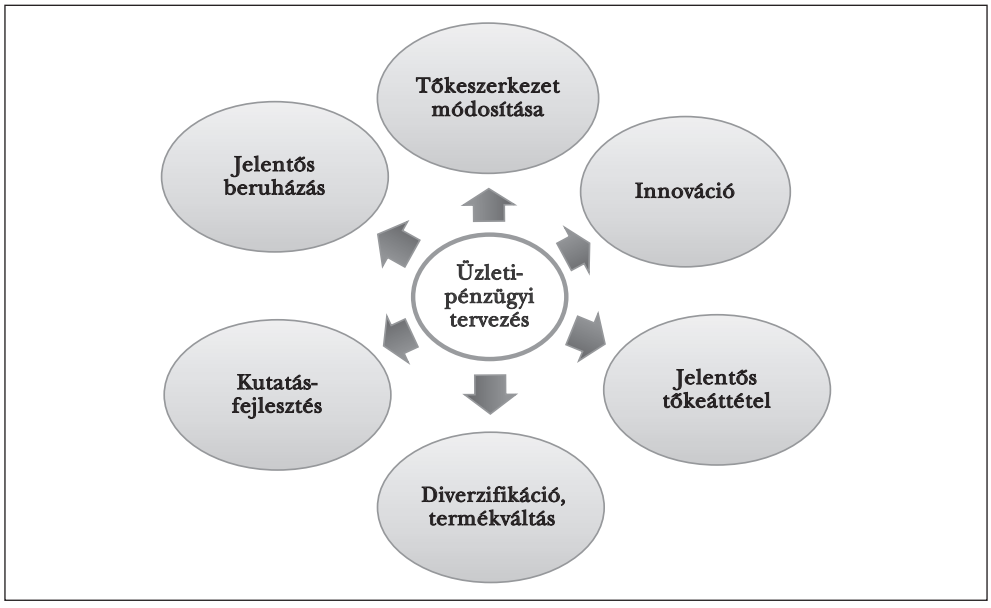

Forrás: Saját szerkesztés

A jelentős tőkeáttétel külső forrásbevonás útján alakulhat ki a vállalatok finanszírozása esetében, így ez a tőkeszerkezettel szorosan kapcsolatban áll. Amennyiben jelentősen növekszik a tőkeáttétel, a fizetőképesség fenntartása, valamint a pénzügyi ne-

hézségek elkerülése érdekében szinte nélkülözhetetlen a pénzügyi tervezés. Azonban hangsúlyozni szükséges egy fontos tényt, amely szerint a tőkeáttétel tudatos alkalmazásával fokozható a vállalkozások jövedelmezőségi szintje. Mindez azt jelenti, hogy a tőkeáttételek növekedése pozitívan hat a vállalkozások pénzügyi helyzetére. Továbbá, ha egy vállalkozás magasabb szintű tőkeáttételi értékkel rendelkezik, akkor az árbevétel-változás hatására változni fog az EPS, azaz az egy részvényre jutó nyereség értéke is. Az EPS azt mutatja meg, hogy a vizsgált időszakban az adózás utáni eredményből mekkora jövedelemhez jut egy részvény birtokosa. Az árbevétel-növekedés hatására tehát értelemszerűen növekedni fog a tulajdonosok jövedelmének mértéke. A tőkeáttétel alkalmazása, pl. hitel felvétele tehát nemcsak akkor lehet optimális megoldás, ha külső forrás bevonása mindenképpen szükséges (Borszéki, 2008:45–56). Érdemes ugyanakkor megjegyezni azt is, hogy a jelentős tőkeáttétel jelentős külső forrás bevonásával (pl. pénzintézeti hitel) jár együtt, amelynek megalapozottságát, visszafizetésének képességét is a pénzügyi tervekkel szükséges alátámasztani. Így a pénzügyi tervek nemcsak belső dokumentumok, de külső dokumentumnak is tekinthető. Mindez rendkívül aktuálissá vált a 2008-as világgazdasági válságot követően. A válságot megelőző másfél évtizedben a tőkeáttétel mértéke igen jelentős növekedésen ment keresztül, ami az elmúlt mintegy öt évben megfordulni látszik. Általánosan (hazánkban és egész Európában is) megfigyelhető trend, hogy a kamatszintek jelentősen csökkennek, melynek következtében a pénzügyi tőkeáttételben meghúzódó hatása kevésbé érzékelhető.

A pénzügyi tervezés részletezésekor szükséges említést tenni a vállalati költségekről is, vannak ugyanis a vállalkozás tevékenységétől és árbevételének szintjétől független fix költségek (Pataki, 2003). Ezek a költségek egyfelől a vállalkozás folyó működéséből, másfelől az egyes finanszírozási lehetőségek igénybevételéből származnak (Illés, 2009:9–18). Fontos továbbá megjegyezni, hogy e költségeknek értelemszerűen kockázatnövelő hatásuk van, ugyanis a tulajdonosi kör jövedelmének instabilitását eredményezhetik. A kockázat alapvetően egy finanszírozási lehetőség veszteségességének valószínűségét jelenti, illetve a cash flow-t érintő bizonytalansági tényező. Vagyis azon eszközök tekinthetők kockázatosnak, melyek nagy valószínűséggel eredményeznek veszteséget. A kockázat mérlegelésére szolgáló döntések a gazdasági életnek szinte minden területét átszövik. Ez különösen akkor fontos, ha a mikro- és makrokörnyezeti tényezők együttes fennállása pénzügyi nehézséget eredményez. Pénzügyi nehézségnek minősül, ha a hitelfelvevő csak nehezen tud eleget tenni vállalt kötelezettségeinek.

A pénzügyi menedzsment tervezési folyamatában az alapvető célt a pénzügyi egyensúly fenntartása jelenti. Ennek biztosítása érdekében a pénzügyi vezetők, akiknek hatáskörébe a tőke-költségvetési és finanszírozási döntéshozatal egyaránt tartozik, arra keresik a választ, mely beruházások megvalósítását támogassák, illetve hogy az eszközökbe való invesztálás mennyire hatékony. Mindezt gazdaságossági számításokkal alátámasztott argumentumok megfogalmazásával teszik. Emellett – vállalati likviditás feltételezése esetén – döntési jogkörrel rendelkeznek a befektetések területén. Ezen döntések sorozatával határozzák meg a finanszírozási struktúrát, nevezetesen a tőkeszerkezetet. E tevékenységükben fontos szerepet kap az ún. LBR-mutatók alkal-

mazása. Az „L" a likviditásmenedzsmentet jelenti, ennek keretében történik a bevétel és kiadások összegének és lejáratának elemzése. A „B" a bonitás fenntartását jelenti, ennek során a vezetők a vállalat vagyoni helyzetét, mérlegét elemzik. Végül az „R" a rentabilitást, azaz a jövedelmezőségi helyzet elemzését és biztosítását jelenti, mindez a vállalat nyereségének, hozamának, megtérüléseinek elemzésével történik. E mutatók vizsgálata nélkülözhetetlen a vállalat számára kedvező hitelbesoroláshoz.

Anyag és módszer

Az elemzést két területen folytattuk. Ez egyfelől néhány vállalatvezetővel történő kérdőíves kutatás, másfelől mélyinterjú készítését jelenti. A kutatási munka meghatározó részét a kérdőívek feldolgozása jelentette. A kérdőívek összegyűjtéséhez az alábbi módszereket alkalmaztuk: személyes találkozás során történő megkérdezés; internet útján, online módon történő megkérdezés (számítógéppel támogatott önkitöltő jellegű kérdőív). A vállalatok jelentős része (mintegy 83%-a) a számítógéppel támogatott önkitöltős online kérdőív lehetőségét alkalmazta. Az összeállított kérdőívben nyitott és zárt kérdéseket egyaránt alkalmaztunk. Az összeállított kérdőív 1. fejezete a vállalkozások általános adataira kérdez rá: az alapítás éve, az üzletág, alkalmazottak létszáma, gazdálkodási forma stb. A 2. fejezet a vizsgált vállalatok humántőke-állományával foglalkozik, különösen a gazdálkodó szervezetek humán tőkébe invesztált „beruházási", fejlesztési tevékenységével, valamint a foglalkoztatottak létszáma alapján történő vállalati növekedéssel, az egyes vállalati életciklusok felhasználásával. A kérdőív 3. fejezete a vállalkozások általános pénzügyi helyzetét, pénzgazdálkodását, valamint a finanszírozottságát taglalja. Az összeállított kérdőívben rögzített, visszamenőleges, részletes adatokra történő kérdésekre tekintettel csupán azon vállalatoktól visszaérkezett kérdőíveket értékeltük, melyek a megjelölt kérdésekre maradéktalanul tudtak információt szolgáltatni. Ebből következően összesen 183 vállalattól érkezett vissza értékelhető és értelmezhető kitöltött kérdőív.

Jövedelmezőségi helyzet

Jelen fejezet a vizsgált vállalatok jövedelmezőségi helyzetét vizsgálja azzal, hogy az adatokat nem éves beszámolók felhasználásával, hanem a megkérdezett szakemberek egyéni belátása segítségével ismertük meg. Egy vállalkozás életképességének és eredményességének elsődleges forrását a saját tevékenységének árbevételt generáló képessége jelenti (Katits–Szalka, 2015:12–14). Másképpen úgy is fogalmazhatunk, hogy adott vállalkozás fennmaradásához és sikeres működéséhez mindenkor szükséges, ám nem elégséges feltétel az eredményes működés megvalósítása, valamint a cashgenerálás. Ennek végterméke maga a pénzügyi eredmény, amely nem más, mint az azonos időszakra elszámolt bevételek és ráfordítások különbözete. A kérdőívünk III/8. kérdése arra irányult, hogy a vállalatok nyereségesnek tekintik-e működésüket a 2008 és 2016 közötti időintervallumban. Az említett időszak kiválasztását a gazdasági világválság okozta „károk" feltérképezésének célja indokolja *(5. ábra).*

5. ábra: A vállalatok nyereséges működésének megítélése régiónként, 2008 és 2016 között

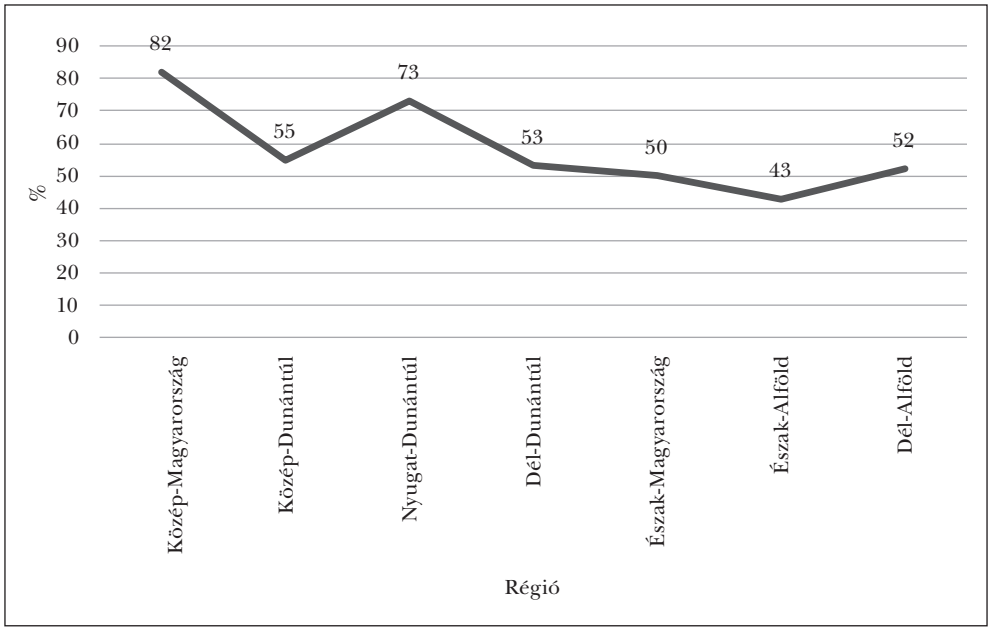

Forrás: Saját kutatás, N=183

Jól látható, hogy a vizsgált vállalatok közül, a hét régiót alapul véve, a közép-magyarországi (82%) illetve a nyugat-dunántúli (73%) vállalkozások azok, melyek a vizsgált évben, saját bevallásuk szerint, tevékenységüket nyereségesnek értékelték az elmúlt nyolc évet tekintve. Ennek vonatkozásában érdemes kiemelni, hogy ezen vállalatok vélhetően nemcsak felismerték a földrajzi elhelyezkedésük (Nyugat-Dunántúl mint határ menti régió, Közép-Magyarország mint a főváros helye), valamint a turizmus adta lehetőségeket, de rendelkezésre is álltak a nyereséges működéshez szükséges feltételek, pl. a szakképzett humán tőke. Az ezen régiókban működő vállalkozások működésének bevételei tehát meghaladták a ráfordítások mértékét. A vizsgált észak-alföldi vállalatoknak alig fele értékelte működését nyereségesnek, míg a dél-, közép-dunántúli, a dél-alföldi és az észak-magyarországi vállalatok ennél csekélyebb számban tekintették nyereségesnek a működésüket. Egy észak-alföldi vállalkozás vezetőjével készített mélyinterjú során (tekintettel arra, hogy régióban a vállalkozások csupán 43%-a ítélte működését nyereségesnek) arra a kérdésre, hogy az elmúlt nyolc évben minek a számlájára írja a siker elmaradását a régióban, a következő választ adta: „Saját cégünk működésében a gazdasági világválságot követő években jelentős visszaesés következett be az árbevételünkben, visszaesett a kereslet, kitolódott a vevői követelések behajtási határideje, vagy annak behajtása lehetetlenné vált, így mi sem tudtunk időben eleget tenni kötelezettségeinknek. Ennek hatására cégünk sajnos nem tudott nyereség formájában sikerre szert tenni, így sem belső, sem külső irányú növekedést sem tudtunk megvalósítani. Hasonló okok alapján maradhatott el más szervezeti egységeknél is a siker ebben a régióban."

A vállalatok beruházási aktivitása regionális aspektusból

Arra vonatkozóan, hogy egy gazdálkodó szervezet mennyire működött jövedelmezően, beruházási tevékenységének,[2] aktivitásának segítségével jól megfigyelhető, hiszen amennyiben nyereségesen működik egy gazdálkodó szervezet, nagyobb valószínűséggel hajt végre beruházást. Ebből következően a kérdőív III/1. számú kérdésének segítségével a továbbiakban arra kerestük a választ, hogy a 2008 és 2016 közötti időintervallumban történt-e beruházási tevékenység a vizsgált vállalatok működésében (*6. ábra).*

6. ábra: Beruházási aktivitás régiónként 2008 és 2016 között

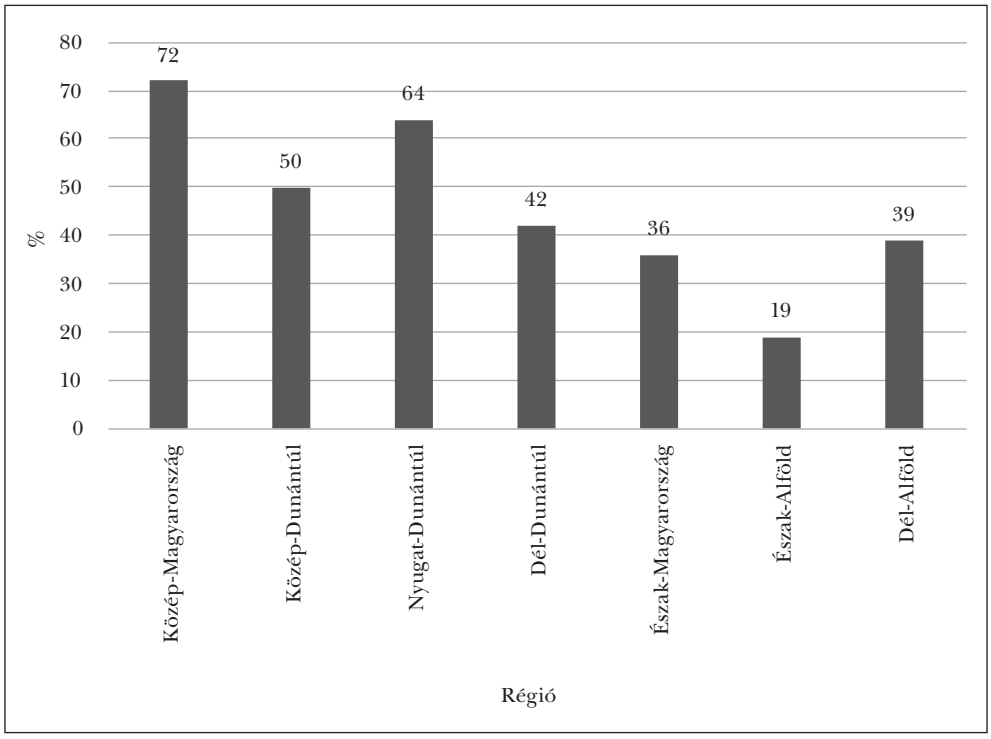

Forrás: Saját kutatás alapján, N=183

A vizsgált vállalatok nyereségesség szempontjából történő megítélése, illetve a vállalatok beruházási aktivitása között érdekes korreláció figyelhető meg. Látható ugyanis, hogy azon régiókban, ahol a vállalatok kedvezően ítélték meg a helyzetüket a nyereségesség szempontjából, ott magas szintű beruházási aktivitás figyelhető meg. Elsősorban a Közép-Magyarországon, Közép- és Nyugat-Dunántúlon működő vállalkozások végeztek ténylegesen beruházási tevékenységet, míg a többi területi egység ilyen irányú tevékenysége kevesebb vállalatnál jelenik meg. A beruházási tevékenységben

elmaradt régiók adatai vélhetően annak köszönhetők, hogy e területek hátrányosabb makrokörnyezeti adottságokkal rendelkeznek, a környezet kevésbé vállalkozóbarát számukra, de a beruházási hajlandóság elenyésző mértéke a fejlesztésekre fordítandó költségvetési tervezés hiányára is utalhat. Mindez természetesen hatással van a vállalati hitelpiac alakulására, elsősorban a hosszú távú hitelek igénybevételének aktivitására, s így a vállalati hitelállomány bővülésére. Az alacsonyabb beruházási aktivitással rendelkező gazdálkodó szervezetek szakemberei több alkalommal használták a vállalkozóbarát környezet kifejezést, illetve utaltak annak hiányára. Ezen fogalom definiálása alkalmával összességében a következő tényezőket emelték ki:

– jogi szabályozás stabilitása;

– vállalat alapításához, működéséhez, megszűnéséhez kapcsolódó gyors, rugalmas közigazgatási ügyintézés;

– az Európai Unió nyújtotta lehetőségek magasabb szintű biztosítása, azaz valamilyen vállalati ösztönző program kialakítása a tágabb értelemben vett piac felé nyitás érdekében;

– állami támogatások nyújtása a kkv-szektorban, különös tekintettel a fiatal vállalkozni kívánókra.

A vállalkozóbarát környezet fent ismertetett elemei, melyek a kutatásban részt vett szakemberek számára a legfontosabbak, nélkülözhetetlen egy sikeresen működni vágyó gazdálkodó szervezet számára. A jogi szabályozás stabilitása alapvetően a gyorsan változó jogi normák okozta esetleges joghézag elkerülését, a jogszabály-módosítás okozta megújult körülményekhez való igazodáshoz szükséges türelmi idő biztosítását jelenti. De a szektort esetlegesen érintő, jövőre vonatkozó (jogi szaknyelven absztrakt) szabályozás előzetes ismertetését is fontosnak vélték. Megjegyzendő azonban, hogy lényeges elvárás valamennyi kkv-szektorhoz tartozó számára a jogi túlszabályozás elkerülése, így nem meglepő, hogy ez a Bizottság 2008-ban elfogadott Small Business Act vállalkozócsomagjában deklarált elv lett. További, fent említett eleme a vállalkozóbarát környezetnek a vállalkozói léthez kapcsolódó közigazgatási rendszer megreformálása, azaz a jelenlegi lassú, rugalmatlan, időigényes, bürokratikus ügyintézés és az ahhoz kapcsolódó, magas fokú adminisztrációs teher reformja. A szakértők jelentős része említette továbbá a kkv-szektor felé irányuló állami támogatások hiányát, különös tekintettel a családi vállalkozások támogatásának hiányára, a fiatal vállalkozni vágyók támogatásának mellőzésére, illetve a női vállalkozók támogatására. Végül azon program kialakításának hiányára utaltak a megkérdezettek, mely alapvetően a nemzetközi piac felé nyitásban segítené a hazai vállalkozókat, mintegy arra ösztönözve őket, hogy használják ki az Európai Unió nyújtotta nyitottabb piac lehetőségeit. Mindez hozzásegítené őket a növekedéshez. A támogatás vonatkozásában megemlítették még a környezettudatos működésre való ösztönzést is. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a sikeres, növekvő vállalkozásnak nemcsak a vállalkozóbarát környezet kialakítása az egyedüli feltétele, szükséges ugyanis (akár az iskolai képzés keretében) a vállalkozói létet elősegítendő tanulmányok, képzések folytatása is.

A vállalatok beruházási aktivitásának tárgya

A vállalatok beruházási aktivitását vizsgálva a továbbiakban felmerülhet a kérdés, hogy azok milyen céllal végeztek ilyen irányú tevékenységeket *(7. ábra).*

7. ábra: A beruházási tevékenységek célja 2008 és 2016 között

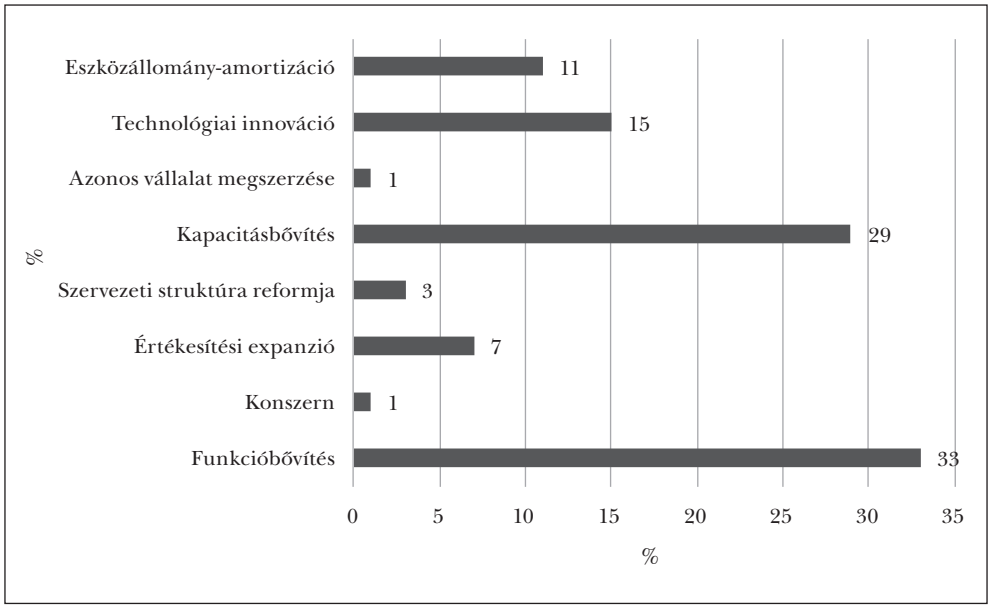

Forrás: Saját kutatás alapján, N=183

A 2008 és 2016 között beruházási tevékenységet végző vállalatokat vizsgálva megfigyelhető, hogy ilyen irányú aktivitásuk célja elsősorban funkcióbővítési, tevékenységikör-bővítési, valamint kapacitásbővítési, illetőleg technológiai innovációs célokat szolgált. Utóbbit támasztja alá, hogy a vállalatok (a kérdőív vonatkozó kérdése alapján) elsősorban gépi eszközöket szereztek be. A vállalatok elsősorban bővítési, fejlesztési céllal végeztek beruházási tevékenységet, azaz a növekedésnek mind belső, mind külső irányú útját egyaránt igénybe vették (Katits–Szalka, 2015:14–16). A kapacitásbővítés kapcsán megjegyzendő az ún. kapacitásbővítési hatás elmélete, melynek értelmében a vállalat tulajdonába került eszközöket célszerű azonnal, a már meglévő, beruházásból származó eszközökkel együtt, azonos beruházási költségen ismételten befektetni, így a vállalat újabb eszközök felvétele nélkül bővíti kapacitásait (Zimmermann, 2013:295). A beruházási célok között az értékesítési expanzió is megjelenik, azaz az adott termék, szolgáltatás értékesítése növelésének célját szolgáló beruházások. A konszern létrehozására, illetve az azonos vállalat megszerzésére irányuló beruházási tevékenységek elhanyagolható mértékben jelennek meg.

Beruházási készség

A következő kérdés azt vizsgálta, hogy 2008 és 2016 között a menedzsment beruházási tevékenység elvégzésére készségesnek mutatkozott-e. A vizsgálatban valamennyi vállalat válasza számításba került, hiszen a beruházási készség jelen esetben a tényleges beruházási tevékenységtől független, azaz azon gazdálkodó szervezetek adatait is számba vettük, melyek nem végeztek beruházási tevékenységet *(8. ábra)*.

8. ábra: Beruházási készség régiónként 2008 és 2016 között

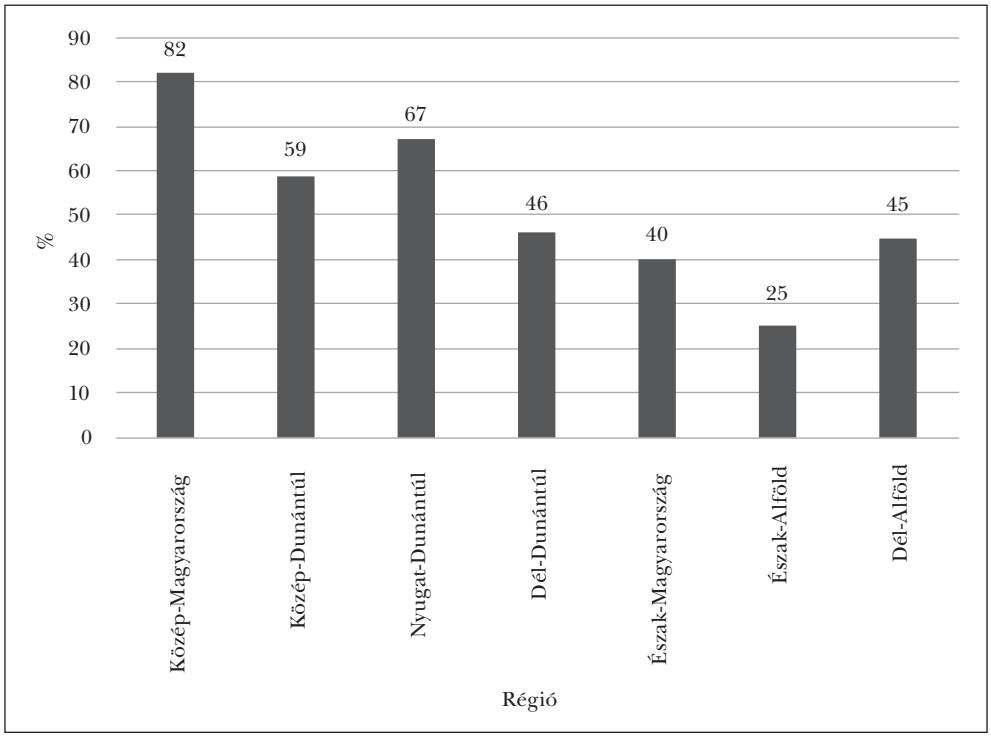

Forrás: Saját kutatás alapján, N=183

Összevetve a *6.* és *8. ábra* adatait, jól látható, hogy a vizsgált vállalatok egyöntetűen magasabb szintű beruházási készségről adtak számot, mint ami a tényleges beruházási tevékenység volt. A közép-magyarországi régióban a vállalatok 72%-a végzett valamilyen tényleges beruházási tevékenységet, ugyanakkor 82%-uk nyilatkozott magas szintű beruházási készségről. Ez nem jelent mást, mint hogy a menedzsmentnek ugyan szándékában állt beruházást folytatni, de valamilyen külső tényező miatt (vélhetően forráshiány, kedvező lehetőség hiánya stb.) e cél mégsem realizálódott. Hasonló helyzet figyelhető meg a közép-dunántúli régióban, ahol a vállalatok 59%-a vélte készségesnek magát beruházás folytatására, ugyanakkor az csupán 50%-nál valósult meg. Nyugat-

Dunántúlon csekély eltérés tapasztalható, míg 67%-uk vélte a vállalati menedzsment tevékenységét készségesnek, addig 64%-nál mutatkozott e területen aktivitás. A dél-dunántúli régióban ehhez hasonló eltérés tapasztalható, a beruházási készség (46%) és a beruházási aktivitás (42%) közelít egymáshoz. Ezzel szemben Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön és Dél-Alföldön a de facto beruházás nem éri el a 40%-ot. Összességében tehát elmondható, hogy egy vállalat beruházási készsége és képessége között minden régióban eltérés tapasztalható, nevezetesen, hogy a gazdálkodó szervezetek magasabb fokú készséggel rendelkeznek a tényleges beruházási tevékenységnél. Az eltérés vélhetően annak köszönhető, hogy a gazdasági világválság kirobbanása szűkítette a vállalkozások számára kedvező beruházási lehetőségeket, illetve a beruházásra fordítandó forrás összege, illetve a kockázat mértéke is jelentős szerepet kaphat. A vállalkozások által generálható bevételek nagyságát jelentős mértékben határozzák meg a piacon eladható termékek/szolgáltatások mennyisége, minősége, valamint ezek piaci árai. Mindebből kifolyólag a gazdálkodó szervezetek „szabadabb" mozgástérrel rendelkeznek a felmerülő költségek összetételének területén (elsősorban azok csökkentése területén). Ezek tekintetében Lengyel László kérdéseit vettük alapul a kérdőívben, miszerint mindig felmerül a kérdés az alábbiakkal kapcsolatban:

– van-e elérhető olcsóbb forrás?

– lehetséges-e kevesebb időráfordítással előállítani valamely terméket?

– lehetséges-e kevesebb selejtmennyiséggel terméket gyártani?

– lehetséges-e megfelelő mértékű munkaerővel, illetve optimális munkaerő-allokációval javítani a hatékonyságon, egyúttal csökkenteni a fluktuáción?

A válaszadó vállalatok jelentős része, mintegy 72%-a vélte úgy, hogy a jelenlegi idegen tőke jellegű finanszírozáson kívül, figyelembe véve a szerződéses kondíciókat, a jelenlegi megoldásnál nem áll rendelkezésre olcsóbb forrásbevonási módszer. Természetesen ez szervesen kapcsolódik a vállalati likviditáshoz, illetve a működésük nyereségességéhez, tényszerű ugyanakkor, hogy az állami támogatások igénybevétele hazai viszonylatban nem jellemző, ez elsősorban más európai uniós tagországban gyakori forrásbevonási módszer. A nyereségesség vonatkozásában megjegyzendő azonban, hogy ahhoz az egyes finanszírozási stratégiák és az azokhoz igazított forrástípusok megfelelő megválasztása nagyban hozzájárul, az egyes forrástípusok költsége ugyanis eltérő. Amíg az ún. agresszív finanszírozási stratégia olcsó költségvonzattal rendelkezik, addig az ún. konzervatív finanszírozási stratégia drága, noha utóbbi kevesebb kockázattal társul, mivel az a tartós forrásokra épül (Sóvágó, 2010:75).

A vállalatok arra a kérdésre: lehetségesnek találják-e, hogy a jövőben kevesebb időráfordítással állítsanak elő valamely terméket, jellemzően negatívan vélekedtek. Az idő csökkentésének tényezője helyett a selejtmennyiség minimalizálásában látták a hatékonyság fokozásának egyik eszközét. Erre természetesen azon vállalatok adtak értelmezhető választ, melyek valamilyen gyártási, előállítási tevékenységgel foglalkoztak. A vállalatokat képviselők összesen 32%-a vélte úgy, hogy a selejtmennyiség csökkentése kiemelt szerepet kap a hatékonyság fokozásában.

A hatékonyság növelését vizsgáló kérdések körében említendő továbbá a humántőke-állomány megfelelő mennyiségének, illetve allokációjának feladata. A vállalatok

döntő része, mintegy 68%-a nyilatkozott úgy, hogy a megfelelő allokáció alapvető probléma a vállalati működésben. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy az elmaradott régiókban, így Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön, illetve Dél-Alföldön a munkaerő mennyiségében is problémát láttak a vállalatot képviselők. Ennek oka vélhetően az, hogy e területeken az ún. strukturális munkanélküliség általános jelenség, azaz a rendelkezésre álló munkaerő-állomány nincs azon szakmai kvalitások birtokában, melyek elhelyezkedésüket a kkv-szektorban elősegítené. Okként tartható továbbá számon, hogy a betöltésre váró, üres álláshelyek többsége a közép-magyarországi, illetve a nyugati régióban található.

Összességében elmondható, hogy regionális szinten a közép-magyarországi, a közép-dunántúli, illetve a nyugat-dunántúli vállalatok azok, melyek nagyobb aktivitásról adnak számot. Az alacsonyabb beruházási aktivitással rendelkező gazdálkodó szervezetek szakemberei pedig több alkalommal hivatkoztak a vállalkozóbarát környezet hiányára. A beruházási aktivitás tárgyát tekintve azon gazdálkodó szervezeteknél, melyek beruházási aktivitásról adtak számot, ilyen irányú tevékenységük célja elsősorban funkcióbővítési, tevékenységikör-bővítési, kapacitásbővítési, illetőleg technológiai innovációs célokat szolgált, és csak másodsorban szolgált értékesítési expanzióra, a szervezeti struktúra reformjára, konszern létrehozására, illetve az azonos vállalat megszerzésére irányuló célokat.

Összegzés

A 21. század globalizált világában működő vállalatok hosszú távú sikerének záloga a kiváló vállalati vezetés és a – strukturálisan – alatta álló, jól felkészült team együttes munkáján, valamint a folyamatos megújulás biztosításán, vagyis az innováción alapul. A stabil működés, a fennmaradás és az elméleti részben részletesen bemutatott fogalom, a növekedés egyik legfontosabb hajtóereje az innováció, amely újra és újra megvalósítandó befektetéseket előfeltételez. A növekedés mértékének a gazdasági nyelvre lefordítására számos lehetőség áll rendelkezésünkre. Fontos megjegyezni, hogy a vállalatok belső és külső növekedése csakis együttesen, egymással kiegészülve értelmezhető.

Jegyzetek

[1] A nyereség azt a többletbevételt jelenti, amely a befektetésünk célját jelentette. A nyereség egyben több időszak pénzáramlásainak együttes egyenlegét jelenti.

[2] „Beruházás: a tárgyi eszköz beszerzése, létesítése, saját vállalkozásban történő előállítása, a beszerzett tárgyi eszköz üzembe helyezése, rendeltetésszerű használatbavétele érdekében az üzembe helyezésig, a rendeltetésszerű használatbavételig végzett tevékenység (szállítás, vámkezelés, közvetítés, alapozás, üzembe helyezés, továbbá mindaz a tevékenység, amely a tárgyi eszköz beszerzéséhez hozzákapcsolható, ideértve a tervezést, az előkészítést, a lebonyolítást, a hitel-igénybevételt, a biztosítást is); beruházás a meglévő tárgyi eszköz bővítését, rendeltetésének megváltoztatását, átalakítását, élettartamának, teljesítőképességének közvetlen növelését eredményező tevékenység is, az előbbiekben felsorolt, e tevékenységhez hozzákapcsolható egyéb tevékenységekkel együtt” (2000. évi C. tv. a számvitelről 3. § 7. pont).

Felhasznált irodalom

Andrássy Adél – Lentner Csaba (2005): Kis- és középvállalkozások finanszírozásának néhány jellemzője a magyar gazdaságban. *Európai Tanulmányok Központja Füzetek*, no. 6., 5–16.

Bárczi Judit (2010): *Alkalmazott vállalatértékelés.* Oktatási segédanyag, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő.

Bélyácz Iván (2007): *A vállalati pénzügyek alapjai.* Aula Kiadó, Budapest.

Csákné Filep, Judit – Karmazin, György (2016): Financial Characteristics of Family Businesses and Financial Aspects of Succession. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, vol. 47, no. 11., 46–58., https://doi.org/10.14267/veztud.2016.11.06.

Fleischer Tamás (2006): Fenntartható fejlődés: környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők. In: *Magyarország globális környezete 2020-ig. Háttértanulmányok a magyar külstratégiához I.* Szerk. Farkas Péter, Fóti Gábor, MTA Világgazdasági Kutatóintézet – CEU Center for EU Enlargement Studies, Budapest, 192–202., www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf07/kum-FENNTA-070331-jav.pdf.

Illés Ivánné (2009): *Vállalkozások pénzügyi alapjai.* Saldo Kiadó, Budapest.

Karmazin György (2016): *A logisztikai szolgáltatók stratégiai sikertényezői.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kassay, Stefan (2014): *Vállalat és vállalkozás. Gazdaság és pénzügyek.* Gondolat Kiadó, Pozsony–Budapest.

Katits Etelka (2002): *Pénzügyi döntések a vállalat életciklusaiban.* KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest.

Katits Etelka (2007): *A vállalati gazdálkodás alapjai.* Saldo Kiadó, Budapest.

Katits Etelka (2013): A vállalati válságmenedzselés gazdaságunkban, avagy hogyan (ne) menedzseljünk!? In: *Gazdaság és morál: tiszta társadalom, tiszta gazdaság. A 2012. június 12-i Kautz Gyula Emlékkonferencia válogatott tanulmányai.* Szerk. Róbert Péter, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Győr.

Katits Etelka – Varga Eszter (2016): A vállalati logisztikai tevékenység az értékteremtés szolgálatában. In: *Folyamatmenedzsment kihívásai. Versenyképességi tényezők a 21. században.* Szerk. Gyenge Balázs, Kozma Tímea, Tóth Róbert, PerfActa, Gödöllő, 73–113.

Lentner Csaba (2005): A magyar vállalatok pénzügyi stratégiái Közép-Kelet-Európában. In: *Tudásalapú társadalom – tudásteremtés – tudástranszfer – értékváltás. V. Nemzetközi Konferencia.* Szerk. Kocziszky György, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, 224–233.

Madarasiné Szirmai Andrea – Bartha Ágnes (2016): *Nemzetközi számviteli ismeretek.* Perfekt Kiadó, Budapest.

Pálinkó Éva – Szabó Márta (2006): *Pénzügyek.* Typotex Kiadó, Budapest.

Pataki, László et al. (2014): External methods of financing for hungarian agricultural enterprises. *Annals of the polish association of agricultural and agribusiness economists,* vol. 16, no. 5., 191–195.

Pataki László – Bárczi Judit – Földi Péter (2015): A jövőbeni teljesítmény előrejelzésének modellezése – maradványérték és tőkeköltség becslése. In: *Strukturális kihívások – reálgazdasági ciklusok. Innovatív lehetőségek a valós és virtuális világokban.* Nemzetközi tudományos konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából. Tanulmánykötet. Szerk. Resperger Richárd, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 251–261.

Perridon, Louis – Steiner, Manfred – Rathgeber, Andreas (2002): *Finanzwirtschaft der Unternehmung.* Verlag Franz Vahlen, München, https://doi.org/10.15358/9783800652686.

Sóvágó Lajos (2010): *Vállalati pénzügyek alapjai.* Szent István Egyetem Kiadó, Gödöllő.

Tangl Anita – Vajna István (2016): Megbízhatóbb és olcsóbb vezetői számviteli és kontrollinginformáció minőségfejlesztéssel. *Számviteli Tanácsadó,* 8. évf., 2. sz., 32–36.

Tóth Róbert – Kozma Tímea (2016*):* A fenntarthatóság és a környezettudatosság fontossága. Vélemények a fenntarthatóság, környezettudatosság vállalati gyakorlatban való érvényesítési lehetőségéről. *Acta Carolus Robertus,* 6. évf., 2. sz., 284–301.

Vajna Istvánné Tangl Anita – Vajna István (2014): Relationship Between Inventory and Value Stream Management. In: *New Trends in Management in the 21st Century. Cross-Atlantic Perspective.* Ed. Leszek Cichobłaziński, Czestochowa University of Technology, Czestochowa.

Volkart, Rudolf – Wagner, Alexander F. (2014): *Corporate Finance. Grundlagen von Finanzierung und Investition.* 6. überarbeitete und aktualisierte Auflage, Versus Verlag AG, Zürich.

Walter György (2014): *Vállalatfinanszírozás a gyakorlatban.* Alinea Kiadó, Budapest.

Zéman Zoltán – Mahesh Kumar Singh – Bárczi Judit (2014): A működési, pénzügyi és stratégiai kockázatok feltérképezése, mérése és a kockázatjelentések tartalmi összefüggései. *Controller Info*, 2. évf., 12. sz., 7–11.

Zéman Zoltán (szerk.) (2014): *Controller Info Studies.* Copy & Consulting Kft., Budapest.

Zimmermann, Werner (2013*): Erfolgs- und Kostenrechnung.* Gebundene Ausgabe, Springer Verlag, https://doi.org/10.1007/978-3-322-85584-8.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 72–82., DOI: 10.24307/psz.2017.0907

Szablics Bálint

Quo vadis, avagy a nemzetgazdaság és társadalom fejlődésének stratégiai kérdései

Quo Vadis: The Strategic Issues of the Development of the National Economy and Society

Összefoglalás
A kutatási beszámoló első részében makrogazdasági és átfogó társadalmi válságok vázlatos áttekintését tehette meg az olvasó a *Polgári Szemle* előző számában. A nemzetközi politikai gazdaságtan egyik elmélete, az új medievalizmus megoldásként tekint a nem kormányzati, civil szereplőkre. Jelen részben a civil, nonprofit szektor magyarországi fejlődése és mai állapota kerül a vizsgálódás középpontjába.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: L3, D6, B2
Kulcsszavak: civil szervezetek, társadalmi tőke, új medievalizmus

Szablics Bálint, PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Állam és ökonómia kutatási terület (szablicsbalint@t-online.hu).

Summary
In the first part a macroeconomic approach was used while introducing structural changes and is observing the social impact of our lately challenges. A narrow pathway of disentanglement is glimmering as the reader comes to the second piece. New medievalism is focusing on NGOs as a possible means of solution. Thus a deeper study of Hungarian NGO sector has to be done to evaluate the potential lying in these special pieces of our society.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: L3, D6, B2
Keywords: civil society, social capital, new medievalism

A civil szervezetek és szerepük a versenyképességben

A szociális ellátások fejlődése – a civilség bölcsője Magyarországon

A magyarországi civil szektor történetét, mai formája kialakulásának történelmi előzményeit kutatók az államalapításig vezetik vissza. A jótékonyság, az elesettek segítése intézményesült formát öltött már a kezdeti, államalapítást követő időkben, az állami szervezet és az egyház felismeréséből kiindulva. Történelmünk során számos példa mutatja, hogy ha nem is mindig reflektorfényben, de alakult, változott, fejlődött a mai értelemben vett civil társadalom.

A szociális ellátások gyakorlati megvalósítójaként az egyház szerepe már a kezdetektől kiemelkedő volt. Emellett a tehetősebbek magánvagyonukból is áldoztak jótékony célra, az önsegítésnek számos formája alakult ki. Mária Terézia 1775-ben hozott létre saját vagyonából árva gyermekeket segítő alapítványt (Kuti, 1998).

Számos egyéb polgári kezdeményezés az 1867 utáni korszakra tehető: a gyermekek segítésére 1871-ben létrejött Frőbel Nőegylet, a Pesti Bölcsőde Egylet, az 1876-ban létrehozott Hajléktalanok Menhelye Egyesület, az 1886-os alapítású Szegény Beteg Gyermekek Egyesülete. A kiegyezésig tartó időszakban a közigazgatás szociális ellátásokról való gondolkodásának középpontjában a szegények megsegítése állt, azonban az, hogy ennek állami, egyházi vagy társadalmi feladatnak kell lennie, nem volt egyértelmű. Az 1871-es első magyar szegénytörvény a szegényügyet az illetőségi község teendői közé sorolta,[1] amelynek eredményeként a szegény embereknek a születési hely szerinti községhez kellett fordulnia segélyezésért. A társadalom szociális gondjainak fokozódásával egyre professzionálisabbá váltak a szociális szolgáltatások, tudatos szakmafejlesztés valósult meg pl. a gyermekvédelem terén. Az igények változása, a szakmai és jogi fejlődés 1920-ra a Népjóléti Minisztérium felállítását eredményezte.[2] 1927-ben megszületett az első társadalombiztosítási törvény[3] is, amely az ipari munkások betegségi, baleseti, öregségi biztosítását rendezte. Szintén ebben az évben indult az Egri Norma néven bevezetett, szegénygondozást segítő rendszer, amelyet 1936-ban országos szintre emeltek.

A második világháború traumája és a fentebb említett körülmények a háború után minden korábbinál nagyobb társadalmi-szociális kihívás elé állították az államot. A Népjóléti Minisztérium (újra)alapítását a rossz egészségügyi, anyagellátási helyzettel és a hadigondozási feladatok nagy számával indokolták, feladata a szociális és egészségügy irányítása lett. A minisztériumot 1945 és 1947 között Molnár Erik, az 1947–1948-as időszakban Olt Károly, majd 1949-től 1950-ig a népesedési politikájáról is közismert Ratkó Anna vezette.

A szociálpolitika intézményes alapjait és új szervezetrendszerét már 1945-ben kialakították, állami feladatként elismerve a dolgozók helyzetének javítását. Az intézkedés nyomán a városok szintjéig elért a szociális igazgatás intézményrendszere. Ezzel, a szociális társadalom nézetének megfelelően, a szociális problémákat is felszámolták, ez azonban csak az ideológiának való megfelelést szolgálva, valódi problémákat takart el. Az ötvenes években kialakult – máig tartó hatású – szemlélet szerint az egyén, nem ismerve a költségvetés nagyságrendjeit, tulajdonképpen ajándékként értelmezte ezeket a juttatásokat. A megtermelt jövedelmeket terhelő nagyarányú elvonás és a szociális kiadások egyre nagyobb mértéke, a kiadási oldal ellenőrizhetetlensége ellenére is, a társadalom elfogadta a relatív jólétet és az elesett helyzetbe kerülés veszélyeztetettsége esetére a kompenzálás bizonytalan ígéretét.

1. táblázat: A szociális biztonságra fordított kiadások Magyarországon 1950 és 1990 között (milliárd forint)

Kiadás	1950	1960	1970	1980	1990
Táppénz	0,249	1,656	3,750	8,534	21,4
Munkanélküli-ellátás	–	–	–	–	0,8
Nyugdíjellátások	0,927	4,427	12,985	55,979	156,4
Családi pótlék	0,303	1,391	2,810	13,561	52,8
Anyasági juttatások	0,070	0,179	1,952	5,808	15,1
Egészségügyi ellátás	0,595	3,782	8,329	17,800	71,0
Összesen (A)	2,144	11,435	29,826	101,68	317,5
GDP (B)	55,8	196,7	332,3	718,5	1722,8
(A)/(B)x100	3,8	5,8	8,9	14,2	18,4

Forrás: Tomka, 2003

A szegényparasztság jelentős része tulajdonhoz és megélhetéshez jutott a szintén az 1945. évhez kötődő földreformmal. Ezzel párhuzamosan indult meg az államosítás is, amely bázisát képezte a teljes foglalkoztatást biztosító gazdaság kialakításának. A kapitalista országokhoz képest nagyobb súllyal képzelték el a szükségletek kollektív kielégítését, természetesen nem piaci alapon. Ezzel összhangban alacsony bérszínvonal alakult ki, amelyen felül az állam által felvállalt oktatási, egészségügyi szolgáltatások igénybevételére volt lehetőség. A kollektív szükségletek mellett az állam terjeszkedésének eredményeként számos egyéni szükséglet (pl. alapvető élelmiszerek) kielégítése, finanszírozása is közfeladattá vált. Az elképzelésekből – részben az állam anyagi lehetőségeinek

korlátai miatt – kevés valósult meg, a diktatórikus politikai fordulat alapvetően befolyásolta a szociálpolitika eszköztárát. A tervgazdálkodás kialakítása során még az is felmerült, hogy önálló szociálpolitikára nincsen szükség, hiszen „a népi demokrácia minden tette szociálpolitika".[4] E felfogás a Népjóléti Minisztérium 1950-es megszüntetéséhez vezetett, a szociális szakszolgálatokat pedig felszámolták. A szociálpolitikát – egy egyébként is társadalmi sebekkel terhelt időszakban – alárendelték a hatalom ideológiai érdekeinek. Kizárólag a dolgozókra, a munkásságra fókuszáltak, a társadalombiztosítás és munkavédelem területét a szakszervezetek kapták meg. Minden más terület gyakorlatilag elsorvadt. Az ideológia érdekeinek megfelelő, szociálisnak mondható célok, mint a munkahelyteremtés és a nők munkába állítása, és ennek érdekében a gyermekeket ellátó intézmények támogatása, tudtak érvényesülni. De ez egyben azt is eredményezte, hogy az e körön kívül eső rétegek diszkriminációja mindjobban felerősödött. Emellett egyes intézkedések még ezen a körön belül is különbségeket erősítettek: a parasztságot kizárták az egészségügy ingyenességéből, az állami alkalmazottak privilegizált juttatásokban részesültek. Minden intézkedés abba a fentebb említett irányba hatott, hogy az igénybevevők az állam, a párt ajándékaként tekintsenek a szociális ellátás keretében kapott juttatásokra, és semmiképp ne alapvető jogként.

Az elkobzott vagyon szerzetesrendnek való adományozásától az egyházi tized „negyedelésén", a második budai kórház megalapításán, a Szent György Társulaton át a céhek mellett működő segélypénztárokig számos konkrét példa mutatja a változatos formákat, amelyek az elmúlt ezer évben kialakultak és elterjedtek. Természetesen a fejlődés üteme nem mindig volt dinamikus, nem feltétlenül követte az európai trendeket, így pl. a török hódoltság vagy a Habsburg-megszállás idején a 17–18. században, míg a második világháborút követően, a 20. században is jellemző volt az elnyomó hatalom ellenérdekeltsége az önszerveződések kialakulásában, fennmaradásában. Ezen időszakokat azonban számban, formagazdagságban és motivációban is fellendülés követte (Kuti, 1998).

Definíciós vita – „Hívjuk talán nonprofitnak"

Hogy kik is azok a nonprofit szervezetek? E kérdésben hosszas szakmai viták folytak Magyarországon is, hiszen a kifejezés nem definiált módon vált életünk részévé, hanem már létező jogintézmények összefoglaló neveként kezdtük alkalmazni.[4] A definíciós vitáról a téma nemzetközileg is elismert szakértői, Kuti Éva és Marschall Miklós 1991-ben írtak összefoglaló tanulmányt (Kuti–Marschall, 1991), amelyben megkísérelték szintetizálni a nemzetközi gyakorlatban is eltérő tartalmú fogalom közös ismérveit. E szerint a nonprofit szektor általánosan elfogadott definíciója, az alkotó szervezetek közös jellemzői alapján, az alábbi ismérvekből vezethető le:

– a profit felosztása tilos (tehát nem a nyereség megszerzése, hanem annak tulajdonosok/tagok közötti szétosztása);

– végrehajtó hatalomtól, kormányzattól való függetlenség;

– szervezett működés, amely jogi személyiségben is megtestesül (vö. Sipos, 2003:271–272).

A mai jogszabályok alapján nonprofit szektorba tartozónak tekintjük a civil szervezeteket (civil társaság, egyesület, alapítvány, közalapítvány) és a nonprofit gazdasági társaságokat[5] (korábban közhasznú társaság).

Kuti és Marschall fent hivatkozott tanulmányában is elismeri ugyanakkor, hogy a definícióból több olyan további elem kimaradt, amely más, a területen nagyobb (és főképp törésektől mentes) múlttal rendelkező országokban szintén a meghatározás fontos részei. Ilyenek lehetnek pl. a közjó szolgálata és az elsődlegesen adományokból származó bevétel, továbbá a pártpolitikától, valamint a hitéleti tevékenységtől való mentesség. Véleményem szerint azonban ezen distinkciók valóban nem illeszthetők teljes egészében a hazai joganyagban szabályozott fogalmakhoz.

Működési jellemzők

A magyarországi civil szektor működési problémáinak kezelésével kapcsolatos egyik legalapvetőbb probléma, hogy a szektor valódi méretéről meglehetősen ellentmondásos adatok állnak rendelkezésre. Ennek egyik oka az, hogy a jogszabályok 2012 előtti állapota nem kezelte kellőképp azt a meglehetősen életszerű helyzetet, hogy egy közösség, egy szervezet a tevékenységét objektív (pl. a létesítő okiratban meghatározott cél teljesülése; tagok, alapítók, legfőbb szerv tagjai megszűnése, halála) vagy szubjektív (pl. az egyesület tagjai nem kívánnak tovább tagok lenni, és tagsági jogviszonyukat megszüntetik, ezzel kiüresítve az egyesületet) okok miatt megszűnik. Ehhez a kellő eszközök nem álltak rendelkezésre, a szervezetek megszüntetésére a legváltozatosabb, kreatív technikák alakultak ki, végső soron pedig ahhoz vezettek, hogy motiváció, illetve intézkedésre jogosult hiányában a szervezetek „bennragadtak" a nyilvántartásban. Számokban kifejezve: a bírósági nyilvántartásban mintegy 80 ezer,[6] a hivatalos statisztikában csaknem 128 ezer,[7] az éves – a szervezetek önbevallásán múló – statisztikai adatfelvétel során pedig 64 ezer kimutatott nonprofit szervezet (Tokaji, 2016) volt.

A helyzet áttekintését nehezítő másik kiemelkedő körülmény, hogy a különböző hivatalos forrásokból rendelkezésre álló adatok eltérő tartalommal bírnak, amelynek részben szakmai, részben pedig technológiai okai vannak. A statisztikai oldalon a fenti bírósági adatokkal való összehasonlíthatóság akadályát az okozza, hogy a KSH által használt „nonprofit szervezet" mint kategória nem ugyanazon szervezettípusokat tartalmazza,[8] mint az OBH Civil Szervezetek Névjegyzéke elnevezésű közhiteles nyilvántartása. Ráadásul az OBH adatbázisa a közhiteles törvényszéki nyilvántartásokból táplálkozik, míg a KSH adatfelvételből származó adatai csak azon szervezetekről adnak információt, amelyek az éves kérdőívet visszaküldték, és a feldolgozás időigénye miatt kétéves késleltetéssel is számolni kell.

Mindezekkel együtt is abból a feltételezésből kiindulva, hogy az a szervezet tekinthető működőnek, amely adatot szolgáltat magáról az adatfelvétel során (pl. KSH éves adatfelvétele), és hogy a szervezetek száma már nem változik dinamikusan, a KSH kétéves késleltetésű, adatfelvételből származó adatait szokta a szakma hiteles, a valósághoz közeliként elismerni.

1. ábra: A nonprofit szervezetek számának változása

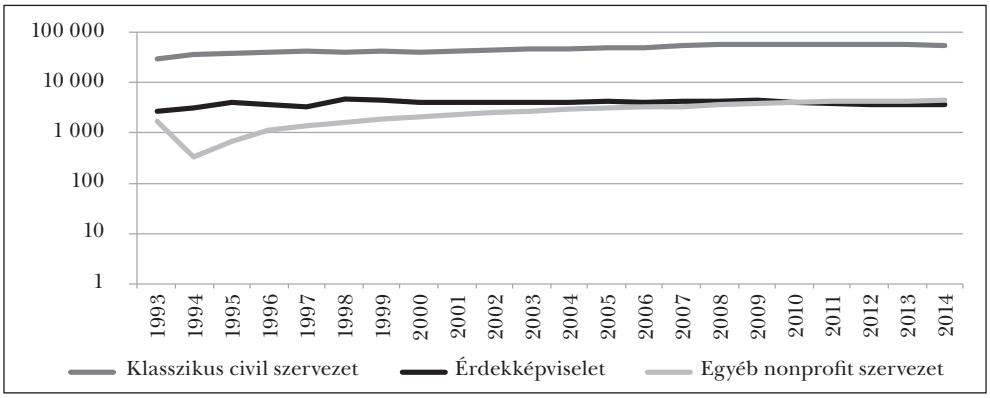

Forrás: KSH

Számunkra azonban a nonprofit szervezetek közül csak a „klasszikus civil szektor", az alapítványok (magánalapítványok) és egyesületek érdekesek *(2. ábra).*

2. ábra: A nonprofit szervezetek száma, bevételei, költségei, eredménye jogi forma szerint

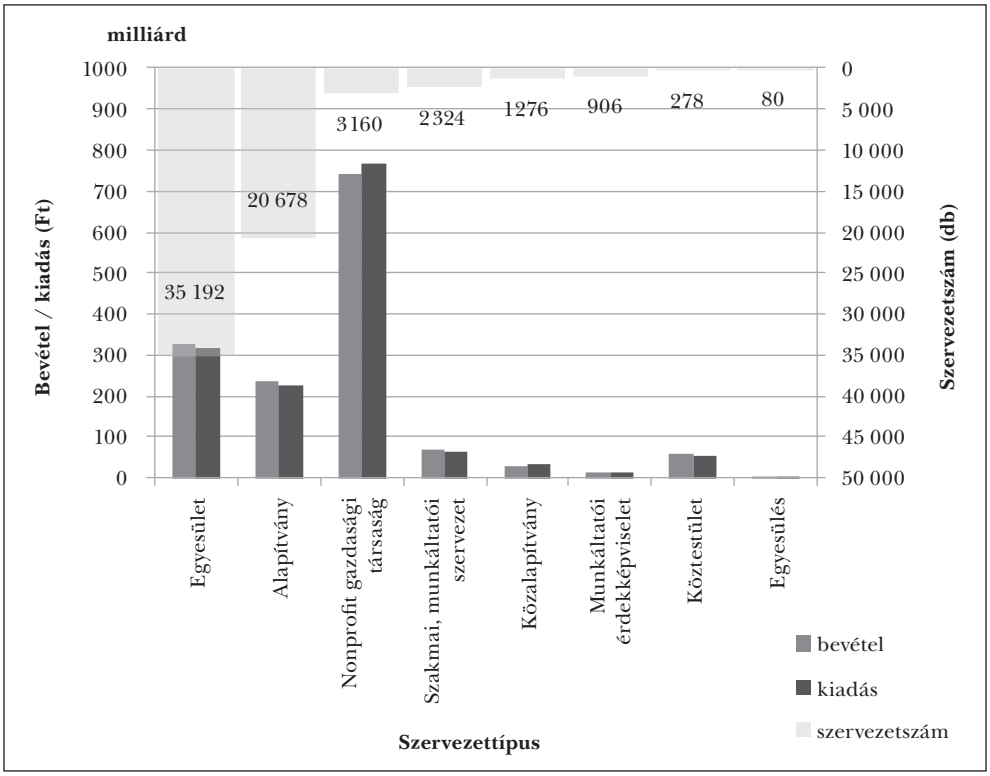

Forrás: KSH

A különbségtétel azért nagyon fontos, mert a foglalkoztatási, bevételi adatok tekintetében azonnal látható a különbség, tetten érhető a torzító hatás, amely indokolja a nonprofit szervezetek és a civil szervezetek közötti különbségtételt *(3. ábra).*

3. ábra: A civil szervezetek részesedése a nonprofit szektorra vonatkozó adatok arányában

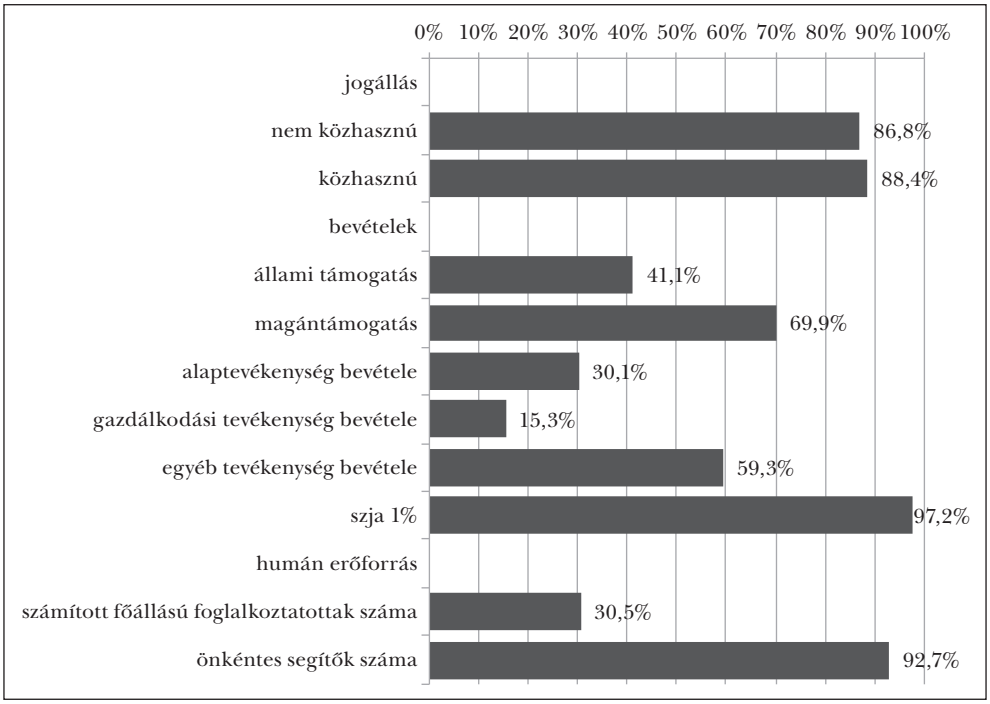

Forrás: KSH

A fentiekből következő megállapítás, hogy bár a statisztika a nonprofit és civil szervezeteket egyben kezeli, a teljes nonprofit szektoron belül a civil szervezetek alkotják a túlnyomó többséget (87,4%), ugyanakkor az összes fizetett alkalmazottnak kevesebb mint egyharmadát (30,5%), míg az önkéntesek[9] szinte teljes létszámát (92,7%-át) foglalkoztatja. Ezzel egy időben a teljes bevételnek csak 38%-ából gazdálkodik, és végzi tevékenységét. Abszolút számokban kifejezve e mutatók a következők szerint alakultak a 2014. évben: civil szervezetek száma 55 870 db, fizetett alkalmazottaik száma 37 462 fő (számított főállású foglalkoztatott), önkéntesek száma 466 992 fő, éves bevétel 558 549,5 millió Ft (Tokaji, 2016).[10]

Változások a rendszerváltozást követően

Kétségtelenül igen jelentős, szimbolikus tartalmú volt a rendszerváltónak mondott törvények sorában előkelő helyet elfoglaló 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról, a civil szervezetek működéséről és támogatásáról (Etv.). Ez a jogszabály teremtette,

nyitotta meg újra az egyesületek (társadalmi szervezetek) létrehozásának szabadságát. Bár az Etv. számos ponton nem teremtett tiszta helyzetet, a rendszerváltozás pillanatában a megfelelő eszközzel élve nyitott régi-új utakat az állampolgárok számára. E lehetőséggel az állampolgárok éltek is, és a következő években rendkívüli mértékű alapítási kedv eredményezett számtalan új szervezetet.

Újabb impulzust adtak a 90-es évek közepén kiharcolt, illetve megalkotott jogszabályok, amelyek innovatív megközelítéssel, esetenként nemzetközileg is egyedülálló megoldásokkal segítették a szervezetek működtetését: az adókedvezmények szélesítését az szja 1%-os rendszerének bevezetése, majd pedig a közhasznúsággal kapcsolatos jogszabály követte.

Az ezredfordulót követő évekig a jogszabályokkal kapcsolatos fejlesztési munka a háttérben zajlott, a területtel foglalkozó minisztériumok a meglévő eszközök felhasználásával, szakmafejlesztési koncepciók kidolgozásával és eredményes végrehajtásával (pl. tájékoztató honlap létrehozása, civil házak hálózatának kiépítése, képzési és kutatási programok fejlesztése, lebonyolítása), intenzív munkával alapozták meg a továbblépést.

A következő időszakot már stratégiai gondolkodás, tervezett működés jellemezte a kormányzat részéről, és bár az adókedvezmények rendszerében a civil szektor számára kedvezőtlen változások következtek be az állam finanszírozási gondjainak kezelése miatt, létrejött a demokratikus alapokon nyugvó Nemzeti Civil Alapprogram és az önkéntes munkát elismerő jogi környezet.

A két évtizedes jogfejlődés során végig jellemző volt, hogy az újabb jogszabályok a korábbiakra épülve, de azzal nem mindig szerves egységben szabályoztak egy-egy újabb területet több vagy éppen kevesebb sikerrel. Szakértők egy csoportja 2005 folyamán érdekes próbának, kísérletnek vetette alá a civil szervezetek nyilvántartásával foglalkozó megyei bíróságokat: lényegében azonos alapszabállyal egy időben kezdeményezték minden megyében és a fővárosban egy-egy egyesület nyilvántartásba vételét. A megdöbbentő eredményt egy kiadványban foglalták össze: nem volt két egyforma eset, ahol ugyanannyi idő alatt vagy ugyanazzal a tartalommal reagált a bíróság az eljárás során. A felmérés rávilágított egy fontos problémára, amely alapján a jelentősen eltérő bírói gyakorlatból a jogszabályok nem megfelelő minőségére lehetett következtetni, a jogszabályok felülvizsgálata elodázhatatlanná vált (Fülöp, 2006).

Emellett az eltelt két évtizedben nemcsak a jogszabályok, hanem a társadalmi környezet, elvárások és igények is változtak, amelyek újabb gondolkodást indítottak el a jogalkotóban, ezért született meg a civil törvény koncepciója, és kezdődött meg 2010-ben a társadalmi egyeztetésekkel kísért előkészítése. A 2011 folyamán előkészített és az év végén elfogadott, majd 2012-ben hatályba lépett szabályok számos területen megújították, másokon összhangot teremtettek, de új innovatív – a civil szervezetek által régóta hangoztatott és igényelt – eszközök (pl. országos közhiteles nyilvántartás, egykapus ügyintézés, civil társaság, iratminták stb.) is a jogszabályba kerültek.

A társadalmi tőke szerepe

A versenyképesség egyik fontos tényezőjének tekintett társadalmi tőke elméleti alapját Francis Fukuyama dolgozta ki. Munkájának középpontjában a bizalom mint a gazda-

ság egyik fő mozgatórugója áll. Jelenti ez azt, hogy a gazdasági kapcsolatok csak olyan környezetben tudnak létrejönni, amelyben a felek megbíznak egymásban. Egy ország teljesítménye szempontjából pedig rendkívül fontos, hogy annak intézményeiben, a politikai és végrehajtó hatalom gyakorlóiban is megbízzanak. Különböző kultúrákban mindez másként érvényesül: a Távol-Keleten például alapvetően a család kerül előtérbe (az uralkodó után), míg európai és fejlettnek mondott nyugati társadalmainkban inkább a liberális gazdasági kapcsolatok élveznek prioritást. És – sajnálatos módon – egyre inkább elmondható, hogy társadalmi hálózatainkban az individualizmus erősödése egyre inkább nehezíti a közösségek kialakulását, fejlődését, miközben a technológiai újítások látszatközösségeket teremtenek. Ezzel kommercializálják a közösséget,[11] áruvá teszik, tartalmuk kiüresedik. Az információs társadalom fejlődésének hatása az is, hogy fogyasztásunkat már nem feltétlenül szükségleteink, hanem az elérhető információk, az adott termékről vagy szolgáltatásról alkotott kép határozza meg. Ilyen gazdasági-társadalmi környezetben megítélésem szerint egyre nagyobb jelentősége van a személyes kapcsolatoknak, az értéken alapuló közösségi hálózatoknak.[12]

Érdekes elméletet fogalmazott meg Karinthy Frigyes *Láncszemek* című novellájában 1929-ben (!).[13] E szerint két teljesen ismeretlen ember között legfeljebb öt, egyenként személyes ismeretséget jelentő személyen át közvetett kapcsolatot lehet találni. A sejtést azóta a gyakorlat (pl. Facebook) és matematikai modellek is igazolták. Utóbbit Stanley Milgram kisvilág-kísérlete alapozta meg 1967-ben, mely során arra a következtetésre jutott, hogy két távoli pont (személy) között átlagosan 5,5 lépésnyi (személyes ismeretségen keresztüli) távolság van. A kisvilág-tulajdonság lényege, hogy hálózatot szimbolizáló gráfban vannak népszerű és kevésbé népszerű (csúcsból kiinduló élek száma alapján) csomópontok, amelynek eredménye, hogy a relatív nagyszámú csúcsok közötti átlagos távolság mégis kicsi. A kisvilág-tulajdonságra építő modelleket pl. az internet optimális felépítésének vizsgálatában, de személyes kapcsolatok elemzésében is egyre inkább eredményesen hasznosítják.

Ha a társadalmat az egyének hálózataként fogjuk fel, és minden emberi kapcsolatot az adott csúcsokat összekötő élként, a kirajzolódó gráf egyfajta képet rajzol ki. Ez a kép sok módon értelmezhető, de számomra az a legizgalmasabb, hogy a teljes gráfhoz képest mekkora részt tesznek ki az olyan kapcsolatok, amelyek kölcsönösen előnyösek[14] (vagy az adott szereplők percepciójában ez így jelenik meg). Ezen belül is azok, amelyek nem üzleti vagy hatalmi motivációjúak; másképp fogalmazva, nem az önérdek jelenti az első számú motívumot. Persze ennek mérése komoly nehézségekbe ütközhet, hiszen már a társadalmi tőke mérését illetően sincs egyetértés a kutatók között.

A társadalmi kapcsolatok minősége, irányultsága és erőssége alapján megkülönböztethetők az alábbi dimenziói (Tóth, 2005:22):

– összetartó társadalmi tőke, melyet az erős kötődések jellemeznek pl. családi vagy etnikai alapon (bonding);

– összekötő társadalmi tőke, amely lazább hálót jelent, de csoporthatárokon átível, integratív jellegű (bridging);

– összekapcsoló társadalmi tőke az elkülönülő struktúrák, pl. a civil társadalom és a kormányzat közötti együttműködést jellemzi (linking).

Összegző gondolatok

Az utóbbi évtizedekben megmutatkozó válságok (90-es évek végi orosz, kézezres évek végi jelzálogpiaci válság) nem csak a gazdasági életben mutatkoztak meg. Más folyamatokkal (globális felmelegedés, migráció, információs technológia, CETA/TTIP, cégméretek) együttesen a társadalmi szerveződés minden szintjén kezdenek látszani olyan törésvonalak, amelyeknek kezelését a szokványos eszközökkel nem lehet megvalósítani. Megszokott, hagyományos gazdaságpolitikai jelzőrendszereink nem képesek előre jelezni a közelgő veszélyeket, és számos esetben már ismert, korábban is felmerült probléma nyomán következnek be hasonló eseménysorok. Eközben az állami eszközrendszer nem igazán hatásos, mert egyre inkább olyan globális problémák jelennek meg a lokalitásban, amelyeket egy-egy ország nem (sőt akár országcsoport sem) képes kezelni. A TNC-k határokon átívelő hálózatai egyre inkább kezükbe veszik az irányítást – egyelőre állami közreműködéssel.

Ilyen kihívások közepette is található azonban olyan ellenszer, amely képes – apró lépéseken keresztül – előbb az egyén, majd csoportok szintjén, később pedig kiterjedtebb módon a kívánatos irányba terelni életünket. A személyek szerves – tehát nem felületes online kommunikáción alapuló – hálózatai, egymás értékeinek tiszteletben tartása, figyelembevétele és a közösségek lehetnek a jövőben a boldogulás alapjai. Ezek a hálózatok azonban nem lehetnek sem felülről szervezettek, sem rendszerezettek. Nem teremthetők, csak maguktól, gondolkodásra és problémamegoldásra fókuszáló egyének öntevékenysége által jöhetnek létre. Mint minden kulturális változás, ez sem történik meg egyik pillanatról a másikra (külön erőteljes sokkhatást nem feltételezve), előfeltételeinek megteremtését viszont az állam támogathatja, nem csupán anyagi értelemben. A kitartó és kellően előrelátó, akár évtizedes távlatban gondolkodó és tervező szakpolitikák összehangolásának azonban nagy akadálya a jelenlegi nyugati demokráciákban szokásos politikai ciklikusság, amely megnehezíti az ilyen programok kialakítását. A szélesebb társadalmi konszenzus megteremtéséhez ezért vagy rendkívüli politikai bölcsesség, vagy olyan körülmények szükségesek, melyekből következhet a hatalomgyakorló viszonylagos változatlansága. Harmadik útként pedig érdemes fontolóra venni azt is, hogy új keretek létrehozásával a ciklusoktól függetleníthető célok megvalósítása és finanszírozása is teret kaphasson.

Jegyzetek

1 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről, 22. § c).

2 A Népjóléti Minisztérium 1932-ben megszűnt, majd 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés újra létrehozta.

3 1927. évi XXI. törvénycikk a betegségi és baleseti kötelező biztosításról.

4 Magyar Dolgozók Pártja 1948. júniusi programja (részlet).

5 A lehatárolás önmagában is furcsa, miután előbbiek sui generis jogalanyok, a nonprofit gazdasági társaságok nem önálló cégformát takarnak. Lásd Auer et al., 2011:44.

6 Országos Bírósági Hivatal, Civil Szervezetek Névjegyzéke, www.birosag.hu.

7 KSH, STADAT táblák, 3.2.1.2. A regisztrált gazdasági szervezetek száma – GFO'11.

[8] A KSH a Gazdasági Formák Osztályozása alapján sorolja be a szervezeteket, amely során pl. a közalapítványokat, nonprofit gazdasági társaságokat is a nonprofit kategóriában jeleníti meg.

[9] A KSH által használt „önkéntes" fogalom nem egyezik a közérdekű önkéntes segítő fogalmával, amely egy szűkebb kört jelöl.

[10] Ennek 31,3%-a állami, 35%-a magántámogatásból, 23,2%-a alaptevékenységből, 8,8%-a gazdasági-vállalkozási tevékenységből, 1,6%-a egyéb forrásból származott 2014-ben.

[11] Pl. a Facebook és más közösségi oldalak lehetővé teszik a gyors és olcsó kommunikációt, de közben az emberek egyre kevésbé használják ezt tartalmas dolgok közvetítésére. Számos, az emberi kapcsolatok fejlődésére hatástalan, lényegtelen információval árasztjuk el egymást, de legfőképp az ezen információkból üzleti hasznot kovácsoló mamutcégeket.

[12] Hasonló gondolatokat fogalmazott meg prof. dr. Lentner Csaba a már idézett *Rendszerváltás és pénzügypolitika* c. könyvében, amikor a rendszerváltozás következményei kapcsán felhívta a figyelmet a polgárosodás helyett megvalósuló menedzseresedés problémájára (Lentner, 2005).

[13] Karinthy Frigyes: *„Ki kérdezett?" Címszavak a Nagy Enciklopédiához*, http://mek.oszk.hu/07300/07367/html/01.htm.

[14] Ez a fajta játékelméleti megközelítés érvényesül a bizalmi kapcsolatok kialakulásában is.

Felhasznált irodalom

Auer Ádám et al. (2011): *Társasági jog*. Lectum Kiadó, Szeged.

Csath Magdolna (2014): Versenyképesség. In: *Közgazdaságtan. Társadalom-gazdaságtan, makroökonómiai alapok*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest.

Fülöp Sándor (2006): *Egyesületek bírósági nyilvántartásba vételi gyakorlata*. EMLA Egyesület, Budapest.

Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak…* Nonprofit Kutatócsoport, Budapest.

Kuti Éva – Marschall Miklós (1991): A nonprofit szektor fogalma. Egy definíciós vita, és ami mögötte van. *Esély*, 3. évf., 1. sz., 61–69.

Lentner Csaba (2005): *Rendszerváltás és pénzügypolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Sipos Katalin (2003): Európai Unió: Civil társadalom – nem kormányzati szervezetek – Konvent. *Állam- és Jogtudomány*, 44. évf., 3–4. sz., 267–290.

Tokaji Károlyné (szerk.) (2016): *Nonprofit szervezetek Magyarországon 2014*. KSH, Budapest.

Tomka Béla (2003): A jóléti kiadások alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban 1918–1990. *Statisztikai Szemle*, 81. évf., 1. sz., 52–69.

Tóth István György et al. (2005): *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel*. Tárki, Budapest.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 83–93., DOI: 10.24307/psz.2017.0908

Schadl György

Az ingófoglalás alapvető szabályai a bírósági végrehajtási eljárás során

Seizure of Moveable Property in Judicial Foreclosure Proceedings

Összefoglalás
A bírósági végrehajtási eljárás során kifejezetten gyakori az ingó dolgok foglalása. A tanulmány célja, hogy áttekintést adjon az ingófoglalás szabályairól. Ennek során a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény mellett más jogszabályok rendelkezéseit, valamint az ingófoglaláshoz kapcsolódó bírósági gyakorlatot vizsgáljuk. Ezen áttekintés különösen indokolt annak fényében, hogy az ingók fogalmára nincs egzakt, normatív meghatározás, annak értelmét a jogtudományra, valamint a bírói és a végrehajtói gyakorlatra támaszkodva lehetséges csak megragadni.

Journal of Economical Literature (JEL) kódok: K11, K19
Kulcsszavak: bírósági végrehajtás, zálogjog, ingófoglalás

Summary
The seizure of moveable property is specifically frequent in judicial foreclosure proceedings. The purpose of the study is to give an overview of the rules of moveable seizure. Act LIII of 1994 on judicial foreclosure and other statutes are discussed in addition to the court practice related to the seizure of moveable property. The overview is especially justified in light of the fact that there is no exact regulatory definition for

Dr. Schadl György elnök, Magyar Bírósági Végrehajtói Kar (elnok@mbvk.hu).

the term "moveables", its essence can only be grasped on the basis of jurisprudence, judicial and enforcement practice.

Journal of Economical Literature (JEL) codes: K11, K19
Keywords: judicial enforcement, foreclosure, seizure of moveable property

---

Fogalom, alapvetés

A tárgyalt kérdés első és minden további fejtegetés alapját képező kérdése, hogy mi tartozik az ingó kategóriájába, hiszen e nélkül csak a konkrétan nevesített speciális dolgok esetében lehetne az ingófoglalás körébe tartozó szabályokat alkalmazni. Egzakt normatív meghatározás azonban sem a Vht.-ban (1994. évi LIII. törvény – a bírósági végrehajtásról), sem a Ptk.-ban nem található, a jogtudomány és a bírói, illetve a végrehajtói gyakorlat alapján azonban a gyakorlat számára használható módon, a legfontosabb releváns jelzők körülírásával meg lehet ragadni az ingóknak a végrehajtás szempontjából releváns fogalmi elemeit. A hagyományos megközelítés – mely szerint minden, ami nem ingatlan, az ingó – csak részben használható, hiszen csak negatív megközelítést tartalmaz. Ingónak minősülnek tipikusan azok a dolgok, amelyek állaguk sérelme nélkül egyik helyről a másikra helyezhetők. Ennél a Vht. szempontjából tágabb a fogalmi kör, így ingónak minősül, ezáltal az ingóvégrehajtás alá vonható a fizikai valóságában létező, vagyoni értékkel rendelkező valamennyi vagyontárgy, továbbá a vagyoni értékkel rendelkező követelés, igény vagy jog. Ezen definíció tekintettel van arra is, hogy normatív előírás folytán ingóságnak minősül a követelés (Vht. 110–113. §), az értékpapír (Vht. 130–131. §) és az üzletrész (Vht. 132. §).

Néhány másik tételhez hasonlóan más jogterület (döntően a polgári jog, illetve a Ptk.) jogintézményei is közvetlen relevanciával, illetve normatív nevesítéssel bírnak ebben a vonatkozásban, ezen kérdéseket csak a végrehajtással közvetlen kapcsolatban álló részben tárgyalja az írás, és csak annyiban, amennyiben ismeretük az ingóvégrehajtás szabályainak alkalmazása vonatkozásában nélkülözhetetlen.

Az ingófoglalás miként je és általános kérdései

Az ingófoglalás szükségszerű előfeltétele (dogmatikailag a norma hipotézise), hogy az adós a végrehajtható okiratban feltüntetett kötelezettségét önként ne teljesítse. Az önkéntes teljesítésre az adósnak a törvény lehetőséget biztosít, bár ahogy az eljárás feszes menetéből látható, igen gyorsan kell az adósnak cselekednie, hiszen az eljárás ezen szakában már minimális ideje van:

– Ha a végrehajtható okiratot postán kézbesítették, a kézbesítéstől számított 45 napon belül kell az ingófoglalást elvégezni. A végrehajtó ezen intervallumon belüli eljárásától függ, hogy mennyi ideje van az adósnak az önkéntes teljesítésre.

– Ha a végrehajtó az adósnak a végrehajtható okiratot személyesen adta át, az önkéntes teljesítés elmaradása esetén köteles az ingófoglalást haladéktalanul elvégezni. Ebben az esetben tehát az önkéntes teljesítés vonatkozásában azonnali határidőről beszélhetünk.

A foglaláskor a végrehajtó az adós ingóságait foglalási jegyzőkönyvben összeírja, ezzel történik meg a lefoglalás. A gyakorlat szempontjából ez azzal jár, hogy egy végrehajtási igényperben, amelynek illetékességét a foglalás helye determinálja, igen gyakran nem az adós lakóhelye, de még csak nem is a gépkocsi fellelhetőségi helye lesz a foglalás helye, hanem a végrehajtó irodájának székhelye. Ennek oka az, hogy a foglalási jegyzőkönyv kiállítása és ezáltal a lefoglalt ingóság(ok) összeírása a foglalási jegyzőkönyv alapján egyes esetekben a végrehajtó irodájában is történhet, és ez egyértelműen meg is állapítható a foglalási jegyzőkönyvből.

A zálogjogi nyilvántartás szerepe ingófoglalásnál

A végrehajtó, a végrehajtást kérő kérelmére, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara (a továbbiakban: MOKK) által működtetett hitelbiztosítéki nyilvántartásba és – erre utaló adat esetén – a MOKK-nál vezetett zálogjogi nyilvántartásba való betekintéssel meggyőződik arról, hogy az adós zálogkötelezettként szerepel-e a nyilvántartásban, továbbá hogy vagyonát, illetve valamely vagyontárgyát terheli-e jelzálogjog.

Egyedi azonosításra kétséget kizáróan alkalmas ingó dolog foglalása esetén a végrehajtó hivatalból is köteles a zálogjogi nyilvántartásba való betekintéssel meggyőződni arról, hogy terheli-e jelzálogjog a lefoglalt ingót. Ilyennek a gyakorlatban leginkább a gépjármű tekinthető, ugyanis annak azonosító jelzései (elsősorban az alvázszám, de a motorszám is használható e körben) az egyedi azonosításra kétséget kizáró módon lehetőséget biztosít. Ennek további előnye, hogy a végrehajtó nemcsak a végrehajtást elszenvedő adós, hanem a gépjármű bármely más korábbi tulajdonosa által esetleg alapított jelzálogjogról is tudomást szerezhet. Ezáltal pedig biztosíthatja a zálogjogosult számára, hogy a végrehajtás folyamatába bekapcsolódhasson, és a végrehajtás során a zálogtárgyból kielégítést kereshessen.

A hitelbiztosítéki nyilvántartás viszonylag új jogintézmény: a korábbi zálogjogi nyilvántartást váltotta fel. A hitelbiztosítéki nyilvántartásról a Ptk. 5:112–5:117. §-ai, a hitelbiztosítéki nyilvántartásról szóló 2013. évi CCXXI. törvény, valamint a hitelbiztosítéki nyilvántartás részletes szabályainak megállapításáról szóló 18/2014. (III. 13.) KIM rendelet tartalmaz rendelkezéseket. Az ingófoglalás és a végrehajtás szempontjából a jelentősége abban áll, hogy hitelesen tanúsítja: a hitelbiztosítéki nyilatkozatot tevő a nyilvántartásban rögzített időpontban és a nyilvántartásban szereplő tartalommal hitelbiztosítéki nyilatkozatot tett. Az ellenkező bizonyításig a nyilvántartásban rögzített hitelbiztosítéki nyilatkozatról (módosításról, törlésről) vélelmezni kell, hogy azt a nyilatkozatot tevő tette a nyilvántartásban rögzített időpontban és tartalommal. A hitelbiztosítéki nyilatkozat valósággal egyezőségéért, a nyilatkozatban szereplő adatok helyességéért a nyilatkozattevő felel. A hitelbiztosítéki nyilatkozatok megtételére, nyilvántartására és a nyilvántartásba történő betekintésre szolgáló informatikai alkalma-

zást a MOKK működteti, és ennek keretében biztosítja, hogy a hitelbiztosítéki rendszer – az üzemszerű karbantartás időszakát kivéve – minden munkanapon legalább 8 órától 20 óráig elérhető legyen.

Legfőbb különbsége tehát a közjegyzők által vezetett ingó zálogjogi nyilvántartáshoz képest, hogy abba közvetlenül a felek – elektronikus úton tett – zálogjogi nyilatkozatai kerülnek be tartalmi ellenőrzés, hatósági kontroll nélkül. Ezenkívül tehát maga a zálogjogosult és a zálogkötelezett intézkedhet a zálogjog létesítésének nyilvántartásban történő feltüntetése iránt, így a nyilvántartás nem a zálogjog fennállását, hanem a felek nyilatkozatának megtételét fogja tanúsítani.

Ezen túlmenően megmaradt az ennél egyszerűbb, viszont eredményében nem garantált kötelezettség, mely szerint az adósnak nyilatkoznia kell arról, mely vagyontárgyait terheli zálogjog. Helyszíni foglalás esetén az adósnak ezt azonnal meg kell tennie, ha pedig a végrehajtható okiratot postán kézbesítik, akkor a végrehajtható okirat kézbesítésétől számított 15 napon belül. Az eredménnyel kapcsolatos, imént vázolt probléma abban áll, hogy a gyakorlatban sokszor nem valósul meg a jogalkotó által elérni kívánt cél, hiszen az adósok egy része nem elérhető, másik része pedig vagy nem nyilatkozik, vagy nem tud a zálogjogról, vagy úgy tesz, mintha nem tudna a zálogjogról.

Lefoglalható ingóságok

Lefoglalni az adós birtokában, őrizetében levő vagy más olyan ingóságot lehet, amelyről valószínűsíthető, hogy az adós tulajdonában van. Ezen komponensek közül a birtoklás ténykérdés, a birtok fogalmi elemei (corpus a ténylegesség és az animus a birtoklásra irányuló akarat) közül a végrehajtónak a ténylegességet, vagyis az ingóság adósnál fellelhető, illetve az adós őrizetében lévő tényét kell vizsgálnia. Nyilvánvaló, hogy ha csak akkor foglalhatna a végrehajtó, ha az adós megerősíti a birtoklásra irányuló akaratát, akkor drasztikusan visszaesne az ingófoglalások száma.

A valószínűség kérdésében a végrehajtónak kell dönteni az eset összes körülményének gondos mérlegelése alapján. Itt nemcsak a valószínűsítés kategóriájának, jellegénél fogva, nehezen megragadható volta okozza a nehézséget, hanem az, hogy sem a Vht., sem jó néhány jogintézménynél (pl. igazolási kérelem) a valószínűsítés kategóriáját használó polgári perrendtartás nem definiálja, mit ért valószínűsítés alatt. Így leginkább a józan észen és a gyakorlati ismérveken alapuló értelmezése alapján dönthető el, mennyire kell egy állításnak megalapozottnak lennie ahhoz, hogy megfeleljen a valószínűsítés jogszabályi kategóriájának, vagyis esetünkben a végrehajtó által annak a követelménynek, hogy az adós tulajdonában áll-e az adott ingó. Az elmélet és a gyakorlat rövid összegzése alapján a valószínűsítés nem bizonyítás, hanem egy ahhoz sok szempontból hasonló tevékenység, amelynek nemcsak az eredménye nem lehet a meggyőzés (a mi esetünkben a végrehajtóé), hanem a célja sem: a valószínűsítés a bizonyosságnál jóval alacsonyabb szintet képviselő kategória, amely a végrehajtó meggyőzése helyett valamely tény vagy körülmény fennállásának (vagyis jelen esetben az ingóság adós tulajdonát képező mivoltának) hihetővé tételére irányul.

Kivétel a végrehajtó foglalási lehetősége, illetve kötelezettsége alól, hogy nem lehet lefoglalni az adós birtokában, őrizetében levő ingóságot, ha a rajta levő jelből vagy más körülményből minden bizonyítás nélkül kétségtelenül megállapítható, hogy az ingóság nincs az adós tulajdonában. Ez esetben nyilvánvaló, hogy nemhogy nem valószínűsíthető az ingóság adós tulajdonában állása, hanem tényként állapítható meg az ellenkezője.

Ezen szabály gyakorlati alkalmazási köre szűk: a Legfelsőbb Bíróság a Pf.I.25.850/2000/6. számú határozatában elvi éllel deklarálta, hogy az adós lakóhelyén történt foglalás során az érdekeltnek nyomban és hitelt érdemlően kell igazolnia a tulajdonjogát. Ennek hiányában a végrehajtási törvényben megfogalmazottak szerint valószínűsíthető, hogy a lakóhelyén birtokában lévő vagyontárgy az adós tulajdona, így lefoglalható. Az eseti döntés alapjául szolgáló tényállásnál az eljáró végrehajtó az adós lakóhelyén foglalt le egy televíziókészüléket. A foglalásnál jelen volt az érdekelt, aki nem mutatta be az említett vagyontárgy vásárlási bizonylatát vagy más, a tulajdonjogot igazoló adatot, okiratot, ezért a Legfelsőbb Bíróság szerint a végrehajtó alappal valószínűsíthette, hogy az adós lakhelyén lévő és így a birtokában lévő vagyontárgy az adós tulajdona volt, ezért lefoglalhatta.

Nagyon fontos e körben kiemelni, különösen a gyakorlatban nagy számban előforduló téves jogorvoslat igénybevételére tekintettel, hogy ugyan a foglalás a végrehajtó intézkedése, de nem végrehajtási kifogás útján lehet orvosolni, ha a végrehajtó mégis adóson kívül álló személy tulajdonában lévő dolgot foglal le. Ehelyett nem az adós, hanem a lefoglalt ingóra tulajdonjoga vagy egyéb olyan joga alapján, amely a végrehajtás során történő értékesítésnek akadálya, igény tartó személy indíthat végrehajtási igénypert. Ennek a megoldásnak – egyebek között – az is a következménye, hogy amennyiben a végrehajtó a foglalást követően akár egzaktul megbizonyosodik arról, hogy az általa lefoglalt ingóság nem képezi az adós tulajdonát, a lefoglalt ingóság foglalás alóli feloldásáról már nem rendelkezhet, mert az egy esetlegesen megindított igényper kimenetelét vetítené előre.

A végrehajtónak a foglalást addig kell folytatnia, amíg a követelés – járulékaival együtt, ideértve az eljárás befejezéséig előreláthatóan felmerülő végrehajtási költséget – nincs teljesen fedezve. Ezen cél szem előtt tartásával több ingóság esetén a lefoglalásuk sorrendjét a végrehajtó állapítja meg.

Becslés

A végrehajtónak a foglaláskor minden esetben kötelezettsége becsléssel megállapítani a lefoglalt ingóság értékét. Ez lesz a becsérték, amelynek megállapításánál a végrehajtó a forgalmi árat veszi alapul, de ha a felek a becsértékben megegyeztek, ez az irányadó. A becsérték megállapításánál az áfát is magában foglaló árat kell megállapítani. Ha az adós lefoglalható vagyontárgyai technológiai vagy termelési, szolgáltatási egységet alkotnak (pl. gépsor), a végrehajtónak a foglalási jegyzőkönyvben fel kell tüntetnie az ingóságok egészének és az egyes ingóságoknak a becsértékét is.

Előfordul, hogy a felek sérelmezik a becsértéket, ilyenkor végrehajtási kifogás elbírálása során állapítja meg a bíróság a becsértéket. Lehetőség van azonban arra, hogy

bármelyik fél kérésére a végrehajtó a foglalásnál szakértő-becsüst alkalmazzon. A foglalás után a végrehajtó szakértő-becsüs közreműködésével a becsértéket módosíthatja, ha ezt bármelyik fél a foglalási jegyzőkönyv kézbesítésétől számított 8 napon belül kérte. Egy fontos, e körbe tartozó specifikumot a Vht. más részében, a 34. § (2) bekezdésében szabályoztak: a végrehajtás során felmerülő költségeket főszabály szerint a végrehajtást kérő előlegezi, és az adós viseli. A szakértő-becsüs közreműködésével felmerülő költségeket viszont az köteles előlegezni, aki ezeket az intézkedéseket kérte.

Egyes dolgok lefoglalásának eltérő szabályai

Tekintettel arra, hogy az e körben szabályozott dolgok közül több külön értekezés tárgya lenne (üzletrész, értékpapír stb.), e helyütt csak néhányuk bemutatására kerül sor, gyakorlati fontosságának megfelelően elsősorban a gépjármű lefoglalására fókuszálva.

Gépjármű lefoglalása

Gépjármű lefoglalása esetén a végrehajtó köteles a forgalmi engedélyt és a gépjármű törzskönyvét is lefoglalni. Ha ez bármilyen okból nem lehetséges, a forgalmi engedély, illetve a törzskönyv lefoglalásának meghiúsulását és ennek okát a foglalási jegyzőkönyvben fel kell tüntetni. A végrehajtó a foglalási jegyzőkönyv másolatát, valamint a lefoglalt forgalmi engedélyt és törzskönyvet megküldi a gépjármű-tulajdonos lakcíme vagy székhelye (ennek hiányában telephelye) szerint, külföldi lakóhellyel (székhellyel vagy telephellyel) rendelkező tulajdonos esetében pedig az üzembentartó lakcíme vagy székhelye (ennek hiányában telephelye) szerint illetékes közlekedési igazgatási hatóságnak.

2017. január 1-jétől lényeges változás, hogy a végrehajtó egyből nem vonathatja ki a gépjárművet a forgalomból. Hiszen a végrehajtó által megküldött foglalási jegyzőkönyv másolata alapján a közlekedési igazgatási hatóság csak bejegyzi az elidegenítési és terhelési tilalmat. Az elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzését követő harminc nap elteltével hívhatja csak fel a végrehajtó a közlekedési igazgatási hatóságot, hogy a gépjárművet vonja ki a forgalomból, aminek a hatóság köteles haladéktalanul eleget tenni.

Egy másik esetkört is szabályoz a jogszabály, amikor nem lehet kivonatni a gépjárművet a forgalomból.

A természetes személy adós foglalkozásának gyakorlásához nélkülözhetetlen gépjármű lefoglalásakor – a zár alá vétel alkalmazásának kivételével – csak a törzskönyvet kell lefoglalni, és a foglalási jegyzőkönyv másolatával együtt megküldeni az illetékes közlekedési igazgatási hatóságnak, ha pedig ez nem állapítható meg, a gépjárművet nyilvántartó hatóságnak. E rendelkezés alapján a természetes személy adós foglalkozásának (hivatásának) gyakorlásához nélkülözhetetlen gépjármű akkor mentes a foglalás alól az adós foglalkozásához nélkülözhetetlen gépjármű-lefoglalás alóli mentességéről szóló 13/2001. (X. 10.) IM rendelet 1. §-a szerint, ha a gépjármű becsértéke nem éri el a) motorkerékpár esetén a 150 000 forintot; b) személygépkocsi esetén az 1,2 millió

forintot; c) autóbusz esetén a 3,5 millió forintot; d) tehergépkocsi esetén a 3,5 millió forintot; e) nyerges vontató esetén (szerelvénnyel együtt) az 5 millió forintot.

Ez a mentesség akkor jelenti a gépjármű lefoglalásának és értékesítésének tilalmát, ha a becsérték nem haladja meg a megjelölt összeget. Ha meghaladja, akkor lefoglalható, majd értékesíthető, de a befolyt vételárnak a végrehajtási költségek kielégítése után fennmaradó részéből az iméntiekben ismertetett összeg az adóst illeti meg, és a fennmaradó összeg fordítható a követeléseknek – a 165–168. § szerint történő – kielégítésére. Ez nem alkalmazható, ha a befolyt vételárból zálogjoggal biztosított követelést is ki kell elégíteni, mert ilyenkor az ellenkező eredményre vezető jogpolitikai érdekeket a jogalkotó akként mérlegelte és döntötte el, hogy az ingót terhelő zálogjogra irányadó szabály lesz alkalmazandó: vagyis az ingóságnak mint zálogtárgynak az értékesítéséből befolyt összeget elsősorban a zálogjoggal biztosított követelés kielégítésére kell fordítani.

Sajátságos, mondhatni kiüresedett szabályozást látunk a Vht. 103. § (8) bekezdésében. E szerint, a végrehajtást foganatosító bíróság a természetes személy adósnak a foglalásról való tudomásszerzést követő 8 napon belül a bírósághoz előterjesztett kérelmére, a kérelem beérkezését követő 8 napon belül, meghallgatás tartása esetén pedig a meghallgatáson meghozott végzéssel engedélyezheti a lefoglalt gépjármű – több gépjármű esetén egyik gépjárműve – árverésig történő használatát, ha az adósnak arra a munkavégzése helyszínére történő eljutása, üzemi, üzleti tevékenységének folytatása vagy saját és családtagjainak szállítása érdekében van szüksége, és az eljárás során korábban rendbírsággal nem sújtották. Ez esetben a bíróság a gépjármű használatát engedélyező végzését megküldi a végrehajtónak, aki intézkedik a gépjármű forgalomba történő visszahelyezése iránt. A bíróság végzése ellen nincs helye fellebbezésnek. Mindezek természetesen nem mentesítik az adóst azon kötelezettség alól, hogy a gépjárművet az árverés megtartása érdekében, a végrehajtó felhívására a felhívásban megjelölt időpontban és helyszínre szállítsa. Ennek elmulasztása esetén, az általános szabályok szerint, vele szemben rendbírság kiszabásának van helye.

A fent vázolt január 1-jei változásokkal ez a bekezdés nem került összhangba, hiszen a végrehajtó nem is vonathatja ki a gépjárművet a forgalomból, csak 3 nap elteltét követően. Így nem igazán valószínű, hogy az adós a foglalási jegyzőkönyv kézhezvételét követően, 8 napon belül a bírósághoz fordul, hogy az helyezze vissza a ki sem vont gépjárművét a forgalomba. Ha pedig a végrehajtó 30 nap elteltét követően mégis kivonja a forgalomból, akkor a bíróságnak az adós visszahelyezési kérelmét el kell utasítania, hiszen kikésett a 8 napos határidőből.

További, speciális dolgok lefoglalásának szabályai

Arany, platina, ezüst, továbbá fizetőeszköz lefoglalásakor a végrehajtó az értéket magához veszi, a lefoglalt külföldi pénzt a foglalást követő munkanapon a végrehajtói letéti számlára befizeti. Arany vagy platina felhasználásával készült tárgy, drágakő és nyomdai úton előállított értékpapír lefoglalásakor a végrehajtó a lefoglalt értéket magához veszi, és 24 órán belül bírósági letétbe helyezi.

Készpénz lefoglalásakor a végrehajtó a lefoglalt készpénzt magához veszi, és a foglalást követő munkanapon befizeti a végrehajtói letéti számlára.

A széfszolgáltatás keretében őrzött ingóságot a végrehajtó a széf lepecsételésével foglalja le, egyúttal értesíti a széfszolgáltatót és az adóst a széf felnyitásának időpontjáról. A megjelölt időpontban az adós a végrehajtónak és a széfszolgáltatónak a jelenlétében felnyitja a széfet, a végrehajtó pedig elkészíti a részletes foglalási jegyzőkönyvet. Ha a megjelölt időpontban az adós nem jelent meg, a széfszolgáltató, ha a széfszolgáltató nem rendelkezik a széf felnyitására kulccsal, a végrehajtó nyittatja fel a széfet. A foglalást követően a széf csak a végrehajtó intézkedésére nyitható fel.

2014. március 15. napját megelőzően bejegyzett jelzálogjoggal terhelt ingóság lefoglalása esetén a végrehajtó a foglalási jegyzőkönyv másolatát megküldi a közjegyzőnek, hogy az ingóság lefoglalását jegyezze be a zálogjogi nyilvántartásba, és adjon tájékoztatást az ingóságon fennálló jelzálogjog jogosultjának adatairól.

Mentes ingóságok

A mentesség jogkövetkezménye, hogy nem lehet lefoglalni – még az adós beleegyezésével sem – azokat a vagyontárgyakat, amelyeket a törvény a végrehajtás alól mentesít. Ezek az alábbi ingóságok:

– az olyan eszköz, amely nélkül az adós foglalkozásának (hivatásának) gyakorlása lehetetlenné válik, így különösen a nélkülözhetetlen szerszám, műszer, technikai, katonai és egyéb felszerelési tárgy, egyenruha, önvédelmi fegyver, szállítóeszköz, ide nem értve a gépjárművet (a gépjármű mentességét korábban részletesen bemutattuk);

– a rendszeres tanulmányok folytatásához nélkülözhetetlen eszköz, így különösen a tankönyv, tanszer, hangszer,

– a szükséges ruházati cikk, felsőruházatból 3 felsőruha, 1 télikabát, 1 felöltő, 3 pár lábbeli;

– a szükséges ágynemű: személyenként 1 készlet a hozzávaló 2 huzattal;

– az adós háztartásához tartozók számának megfelelően szükséges bútor, legfeljebb 3 asztal és 3 szekrény, vagy azonos célt szolgáló más bútor, személyenként 1 ágy vagy más fekvőhely, és 1 szék vagy más ülőbútor;

– a szükséges fűtő- és világítóeszköz;

– az adós háztartásához nélkülözhetetlen konyhai és háztartási felszerelés, továbbá 1 hűtőgép vagy fagyasztószekrény, és 1 mosógép;

– az a kitüntetés (érdemrend, érem, jelvény, plakett), amelyet az adós kapott, ha ezt okirattal igazolta;

– az adós betegsége és testi fogyatékossága miatt szükséges gyógyszer, gyógyászati és technikai segédeszköz, a mozgásában korlátozott adós gépjárműve;

– az adós háztartásához tartozó kiskorú gyermek által használt – jellegénél fogva gyermekek részére szolgáló – tárgy;

– az adós és a háztartásához tartozók részére 1 hónapra szükséges élelmiszer és 3 hónapra szükséges tüzelőanyag;

– a lábon álló, illetőleg be nem takarított termés, gyümölcs;

– az a dolog, amelyet a felszámolási eljárás során nem lehet az adós vagyonához tartozóként figyelembe venni;

– a kölcsönzött kulturális javak különleges védelméről szóló törvényben meghatározott tanúsítványban felsorolt kulturális javak a különleges védelem időtartama alatt;

– a kitüntetéssel, kitüntető címmel, díjjal, jelvénnyel, oklevéllel együtt járó összeg;

– a biztosítási összeg, a lefoglalt ingóságért járó összeg kivételével;

– a szakszervezet sztrájkalapjába helyezett összeg;

– a szövetkezeti tag szövetkezeti részesedése;

– a saját jogon szerzett kárpótlási jegy, amíg a kárpótlásra jogosultnak a tulajdonában van;

– a postára feladott pénz és más küldemény, továbbá a közforgalmú fuvarozónak fuvarozásra átadott dolog mindaddig, amíg azt a posta, illetőleg a fuvarozó az átvételre jogosultnak nem adta át;

– a Magyar Szénhidrogén Készletező Szövetség tulajdonában álló biztonsági és különleges kőolajkészlet;

– a közraktárban elhelyezett dolog, viszont a közraktárban elhelyezett dologra vonatkozó jog, illetőleg a róla szóló okirat (áru- és zálogjegy) végrehajtás alá vonható;

– a szerzőt és a jogutódját megillető szerzői jog;

A nélkülözhetetlen szerszám, műszer, technikai, katonai és egyéb felszerelési tárgy stb., a kitüntetés, a gyógyszer, gyógyászati és technikai segédeszköz nem mentes, ha nemesfémből vagy egyébként nemes anyagból készült, és a szokásos használati cikkektől eltérően különösen nagy értékű. A gyakorlatból erre konkrét és viszonylag extrém példa a platinamankó.

Nagyon fontos az ítélkezési gyakorlatból: amennyiben az adós azt sérelmezi, hogy a végrehajtó a törvény erejénél fogva mentes vagyontárgyakat foglalt le, a végrehajtó jogsértő intézkedése kizárólag a végrehajtási eljárás során, a végrehajtás foganatosításával kapcsolatos kifogás útján orvosolható (EBH2006.1416., BH2007.15.).

Speciális eset az óvadék, amely ugyan a törvény erejénél fogva nem mentes, de az adósnak vagy az óvadék jogosultjának kérelmére a végrehajtó mentesíti a végrehajtás alól az óvadékként nyújtott vagyontárgyat mindaddig, amíg az óvadék visszaadásának feltételei nem állnak fenn.

Foglalás harmadik személynél

Ezen szabályok alkalmazására akkor kerül sor, ha valószínű, hogy az adós tulajdonában levő ingóság a feleken kívül álló harmadik személynél van. Ilyenkor a végrehajtó a harmadik személyt nyilatkozatra hívja fel, figyelmeztetve őt arra, hogy amennyiben a nyilatkozatot elmulasztotta, vagy az adós tulajdonjogát nem ismerte el, a végrehajtást kérő pert indíthat ellene a foglalás tűrése iránt. A norma félreérthető megfogalmazásával ellentétben („őt"), nem szűkül le a szabály alkalmazási köre a természetes személyekre.

A harmadik személy a felhívás kézbesítésétől számított 8 napon belül nyilatkozatban köteles a végrehajtóval közölni, hogy

– nála van-e a felhívásban megjelölt ingóság, és milyen jogcímen;
– elismeri-e az adósnak az ingóságra vonatkozó tulajdonjogát;
– tart-e valaki igényt az ingóságra, és milyen jogcímen.

A gyakorlatban felmerült ezen szabály alakszerűségének kérdése, hiszen a Vht. 107. § (1) bekezdése nem tartalmaz kifejezett rendelkezést arra, hogy a harmadik személyt írásban kell nyilatkozatra felhívni. A Legfelsőbb Bíróság a Pf.I.24.636/2000/2. számú eseti döntésében azonban megállapította, hogy a (2) bekezdés azon rendelkezését figyelembe véve, hogy a harmadik személy a kézbesítéstől számított 8 napon belül köteles nyilatkozni, arra lehet következtetni, hogy a jogalkotó a törvényes eljárás feltételéül általában az írásbeli felhívást tekinti. Az írásbeliség biztosítja a garanciát ahhoz, hogy a nyilatkozatot az arra jogosult tegye meg. Az a körülmény, hogy a végrehajtó az eljárás gyorsítása érdekében írásbeli felhívás nélkül ment a helyszínre, nem mentesíti a törvényben foglaltak maradéktalan betartása alól, és nem járt el a jogszabályoknak megfelelően.

A Fővárosi Ítélőtábla 3.Pf.21.366/2005/8. számú részítéletében kifejtette, hogy az ügyvédi titoktartási kötelezettségére hivatkozással nem tagadható meg a Vht. 107. § (2) bekezdés a), b) és c) pontja szerinti nyilatkozatot.

Ha a harmadik személy elismerte, hogy a nála levő ingóság az adós tulajdonában van, a végrehajtó az ingóságot a helyszínen lefoglalja.

A harmadik személy a polgári jog szabályai szerint felel a költségekért és a károkért a végrehajtást kérővel szemben, ha:
– elmulasztotta a nyilatkozattételt;
– az adós tulajdonjogát rosszhiszeműen nem ismerte el;
– az ingóságot a felhívás kézbesítését követően gondosan nem őrizte meg;
– a foglalást meghiúsította.

Követelés lefoglalása

Itt elsőként a követelés e körben releváns fogalmát kell tisztázni: normatív definíció nincs, azonban a Legfelsőbb Bíróság Kfv.I.35.421/2002/2. számú végzésében lényegileg meghatározta: a követelésnek több fajtája is lehet, a lefoglalhatóságot az dönti el, hogy lehet-e a követelés forgalom tárgya, lehet-e érvényesíteni, van-e vagyonjogi értéke, nem ütközik-e jogszabályba. Ha a követelés a feltételeknek megfelel, végrehajtás alá vonható, függetlenül attól, hogy pénzfizetésre irányuló követelésre vagy dologi jogon alapuló, vagy kötelmi jogcímen keletkezett igényről van szó.

Ha az adósnak harmadik személlyel szemben követelése van, illetőleg az adós harmadik személlyel olyan szerződést kötött, amelyből később követelése keletkezik, a végrehajtó a követelést lefoglalja, egyúttal a harmadik személyt nyilatkozatra hívja fel. Ezen felhívás során figyelmezteti, hogy

– a felhívás kézbesítése után a követelést sem az adós, sem más javára nem teljesítheti, hanem köteles legkésőbb az esedékesség napján a követelés összegét befizetni a végrehajtói letéti számlára, illetőleg köteles a követelés tárgyát bírósági letétbe helyezni. Amennyiben pedig a követelést bárkinek a javára teljesítette, a követelés összegéig (értékéig) felelős a végrehajtást kérőnek;

– ha a követelést, illetőleg a róla szóló szerződést nem ismerte el, vagy nyilatkozatot, illetőleg a befizetést (letétbe helyezést) elmulasztotta, a végrehajtást kérő a harmadik személy ellen pert indíthat a követelés behajtása iránt. A BH2003.373. számú eseti döntés szerint a felperes ebben a perben nem a saját követelését, hanem azt a követelést érvényesíti, amely az ő adósát harmadik személyekkel szemben megilleti.

Az említett nyilatkozatnak az alábbiakra kell kiterjednie:

– elismeri-e a követelést, illetőleg a később keletkező követelésről szóló szerződést;

– a követelés mikor esedékes;

– tart-e valaki igényt a követelésre, és milyen jogcímen;

Erre a harmadik személynek a felhívás kézbesítésétől számított 8 napja van.

Az alakszerűséggel kapcsolatban itt is voltak problémák: a BH2012.192. szám alatt közzétett eseti döntés kimondta, hogy a végrehajtási eljárásban és jelen szabály alkalmazása szempontjából is a végrehajtási irat telefaxon történő megküldése nem tekinthető szabályszerű kézbesítésnek, így nem váltja ki a célzott joghatást. A jogerős ítélet indokolása szerint a végrehajtási eljárásban sem a telefonon, sem a telefaxon küldött foglalási értesítéshez nem fűződik joghatály, még akkor sem, ha az alperes a faxküldeményről az adóst illető pénzösszeg kifizetését megelőzően tudomást szerzett. A foglalás akkor történt meg, amikor az alperes a postai kézbesítőtől átvette a végrehajtó által részére postán megküldött okiratot, ezt megelőzően jogkövetkezmények nélkül teljesíthette másnak.

Ezen rövid elemzés megírásával egy rövid áttekintést kívántam nyújtani az ingófoglalás szabályaira, ami az egyik legfontosabb eleme a végrehajtó által foganatosított vagyon elleni kényszercselekményeknek. Természetesen egy-egy témakör önálló elemzése is külön tanulmány tárgya lehetne, azonban jelen írásommal összefoglaló képet próbáltam nyújtani annak alapvető dogmatikai szabályairól és struktúrájáról.

Felhasznált irodalom

Bíró Noémi et al. (2013): *Nagykommentár a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvényhez.* Complex Kiadó, Budapest.

Gárdos Péter – Vékás Lajos (szerk.) (2013): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez.* Complex Kiadó, Budapest.

Gyekiczky Nóra (2013): *Kommentár a zálogtárgyak bírósági végrehajtáson kívüli értékesítésének szabályairól szóló 12/2003. (I. 30.) Korm. rendelethez.* Complex Kiadó, Budapest.

Gyekiczky Nóra (2014): *Kommentár a zálogjog bírósági végrehajtáson kívüli érvényesítésének és a kielégítési jog gyakorlása felfüggesztésének és korlátozásának részletes eljárási szabályairól szóló 66/2014. (III. 13.) Korm. rendelethez.* Complex Kiadó, Budapest.

Kiss Daisy – Németh János (szerk.) (2014): *Nagykommentár a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényhez.* Complex Kiadó, Budapest.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 94–105., DOI: 10.24307/psz.2017.0909

Fekete Dávid

A Modern Városok Program elemzési lehetőségei

Costs of the Modern Cities Programme Analysis

Összefoglalás

A tanulmány célja, hogy tudományos kérdéseket vessen fel a kormány által 2015-ben elindított Modern Városok Programmal kapcsolatban. Egy induló kutatás vázlatául szolgáló cikként, bemutatja a Modern Városok Program főbb jellemzőit, vizsgálja annak hazai és európai területfejlesztési politikákhoz való kapcsolódási pontjait, finanszírozási lehetőségeit. A tanulmány a Modern Városok Program új városfejlesztési rezsimként történő értelmezésével is foglalkozik. A szerző véleménye szerint olyan jelentős városfejlesztési programról van szó, mely már induló szakaszában tudományos vizsgálódás alapjait képezheti.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: N94, O18, P25, R51, R58

Kulcsszavak: Modern Városok Program, városfejlesztés, városfejlesztési rezsim, városrehabilitáció finanszírozása, megyei jogú városok

Summary

The aim of this paper is to ask scientific questions in relation to the Modern Cities Programme, launched by the Hungarian Government in 2015. It provides a framework for new research and outlines the most important characteristics of the Modern Cities Programme, such as connection points to the European and Hungarian regional development policies and the financial possibilities. The Modern Cities Programme is interpreted as a new urban development regime. This significant urban deve-

Fekete Dávid PhD, egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék (fdavid@sze.hu).

lopment programme could be analysed in the framework of scientific research even in this starting phase.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: N94, O18, P25, R51, R58
Keywords: Modern Cities Programme, urban development, urban development regime, finance of urban rehabilitation, city with county rights

---

Bevezetés

Jelen tanulmány a kormány által 2015-ben elindított Modern Városok Program elemzési lehetőségeivel foglalkozik. Sokan bizonyára úgy gondolják, hogy egy ilyen friss, a 23 városnak épphogy csak a végére érő program esetében még nem telt el elegendő idő tudományosan megalapozott vizsgálatok lefolytatásához. Véleményem szerint ugyanakkor a program számtalan újszerű eleme kínálja magát a tudományos vizsgálódásra. A cikk első részében részleteiben vizsgálja a Modern Városok Program európai uniós és hazai városfejlesztési politikákhoz való kapcsolódásának lehetőségét. A jelenlegi, a városfejlesztést a területfejlesztési politikák homlokterébe helyező időszakban érdemes lehet megvizsgálni egy sok ezer milliárd forintos városfejlesztési program városfejlesztési politikára gyakorolt hatásait, s persze a fordított reláció is rejteget izgalmakat. A második rész bemutatja a program finanszírozásának eddigi folyamatát s annak aktuális kérdéseit mind nemzetgazdasági, mind pedig önkormányzati szinten. Az írás végezetül néhány gondolat erejéig azzal a kérdéssel foglalkozik, vajon a Modern Városok Program tekinthető-e új városfejlesztési rezsimnek? A tanulmány nem titkolt célja, hogy tudományos diskurzus tárgyává tegye a programot, és vázlatként szolgáljon egy későbbi, összetett kutatási programhoz.

A Modern Városok Program

Orbán Viktor miniszterelnök 2015 márciusában Sopronban hirdette meg a Modern Városok Programot. A kormányfő kiemelte: mivel *a vidék fejlődésének kulcsa a megyei jogú városok fejlesztése*, szándékában áll mind a 23 ilyen vidéki központtal fejlesztési megállapodást kötni. A sorozat 2017 májusában, Hódmezővásárhelyen zárult, a Miniszterelnökség összegzése szerint a megyei jogú városok összesen 3400 milliárd forintnyi fejlesztési forrásra számíthatnak a jövőben. Ekkora horderejű városfejlesztési program esetében – noha megvalósulásának végső időpontját egyelőre nem tudhatjuk – érdemes tudományos kérdésfelvetéssel élni, hiszen a regionális tudományok területén az elmúlt években nem találkozhattunk ilyen volumenű és rendszerezettségű településfejlesztési törekvéssel. Az alábbiakban néhány olyan kutatási kérdést fejtek ki, mely alapjául szolgálhat egy későbbi, Modern Városok Programmal kapcsolatos tudományos kutatásnak.

1. táblázat: A megyei jogú városokkal kötött megállapodások és kormányhatározatba foglalásuk kronológiája

Megyei jogú város	**Együttműködési megállapodás megkötése**	**Kormányhatározat**
Békéscsaba	2016. április 26.	1283/2016. (VI. 7.)
Debrecen	2015. május 18.	1382/2015. (VI. 12.)
Dunaújváros	2016. május 31.	1394/2016. (VII. 21.)
Eger	2015. április 10.	1251/2015. (IV. 23.)
Érd	2015. július 3.	1504/2015. (VII. 23.)
Győr	2017. április 28.	1387/2017. (VI. 27.)
Hódmezővásárhely	2017. május 26.	A kézirat lezártáig nem jelent meg.
Kaposvár	2015. október 9.	1803/2015. (XI. 10.)
Kecskemét	2016. február 9.	1131/2016. (III. 10.)
Miskolc	2016. február 11.	1315/2015. (V. 21.)
Nagykanizsa	2015. június 23.	1496/2015. (VII. 21.)
Nyíregyháza	2015. november 10.	1955/2015. (XII. 17.)
Pécs	2015. április 28.	1316/2015. (V. 21.)
Salgótarján	2017. március 21.	1388/2017. (VI. 27.)
Sopron	2015. március 24.	1217/2015. (IV. 17.)
Szeged	2017. január 30.	1151/2017. (III. 20.)
Székesfehérvár	2015. május 26.	1383/2015. (VI. 12.)
Szekszárd	2016. február 23.	1159/2016. (IV. 5.)
Szolnok	2015. június 3.	1428/2015. (VI. 25.)
Szombathely	2015. november 17.	1936/2015. (XII. 12.)
Tatabánya	2016. március 22.	1240/2016. (V. 13.)
Veszprém	2016. május 10.	1284/2016. (VI. 7.)
Zalaegerszeg	2015. április 14.	1252/2015. (IV. 23.)

Forrás: Saját szerkesztés

A megyei jogú városokkal kötött megállapodások preambuluma egységes, a következőképpen szól: „A Modern Városok Program keretében a magyar kormány megállapodást köt a 23 megyei jogú városunkkal. A megállapodások célja, hogy ezek a büszke városok a 21. század nyertesei, a magyar vidék fejlődésének zászlóshajói legyenek, és a jövőben a legmodernebb és a legsikeresebb európai városok közé tartozzanak. Nekünk, magyaroknak a modern város a magyar várost jelenti, amit a magyar temperamentum és észjárás alakít. Otthonos és családias közösséget, biztonságos környezetet, ahol van munkalehetőség, javulnak az életkörülmények, ahol minden megtalálható, elérhető helyben, ahol megbecsült embernek érezzük magunkat, ahol szépülnek az utcák, a terek, az épületek, ahol pezseg az élet. Megteremtjük annak lehetőségét, hogy olyan magyar városokat építsünk, ahol az ott lakók szeretnek élni, a maguk igényei szerint rendezhetik be az életüket, és a városuk ebben támogatja, segíti őket."

Modern városok az európai és a magyar területi politikában

Napjaink városi, városfejlesztési folyamatainak elemzésekor nem lehet kérdéses az adott témakörre vonatkozó európai uniós döntések, támogatási rendszerek vizsgálata, hiszen az európai integráció maga is jelentős alakítója, formálója az európai térfolyamatoknak. Különösen fontos szerepet játszik az EU a nagyvárosok fejlesztésében, továbbá támogatási rendszerein keresztül egy európai szintű nagyvárosirégió-hálózat kialakításában.

Európa történetében a városok hosszú évszázadok óta kiemelkedő szerepet játszanak. Közösségszervező, gazdasági, kulturális és tudományos potenciáljuk elvitathatatlan hatást gyakorolt a kontinensre. A városok a haladás, a fejlődés, az új innovációk kialakulásának helyszínei hosszú évszázadok óta. Éppen ezért az Európai Unió kohéziós politikájának egyik fontos eleme a városfejlesztés támogatása. A rendelkezésre álló közösségi források számtalan módon járulnak hozzá egy-egy metropolisz fejlődéséhez, legyen szó akár infrastruktúra-fejlesztésről, akár a szellemi javak gyarapításáról. A városok az Európai Unióban is meghatározó szereppel bírnak. Mint ismeretes, *az EU népességének 68%-a él nagyvárosi régióban,* és *ezek a területek adják az EU GDP-jének 67%-át.* Mindazonáltal a városokat sem hagyta érintetlenül a gazdasági válság, sőt: bizonyos elemei koncentráltabban, erősebben jelentkeztek, így pl. a munkanélküliség, a szegregáció és a szegénység (Európai Bizottság, 2013).

Az *integrált városfejlesztés* fogalmát a 2007-es Lipcsei Charta vezette be az Európai Unió területfejlesztési politikájába. Az integrált városfejlesztés alatt a dokumentum a településfejlesztés során a városfejlesztés szempontjából fontos problémák és érdekek egyidejű és méltányos módon történő figyelembevételét érti. A charta konkrét cselekvési stratégiákat is javasol a városok számára: kiváló minőségű közterületek kialakítása és fenntartása szükséges annak érdekében, hogy a városi lakosság életkörülményei javuljanak, továbbá a település vonzó legyen az egyes letelepedni kívánó gazdasági társaságok számára is. Ugyanilyen fontos a városi közszolgáltatások, infrastrukturális hálózatok energiahatékony és környezetbarát fejlesztése s egy kompakt településszerkezet kialakítása. Végül a dokumentum hangsúlyozza a városok közvetítő, hálózatépítő szerepének fontosságát: mivel a nagyvárosokban nagy mennyiségű tudás teremtődik, és nagy az innovációs potenciál, így azok fontos feladata az ipar, a vállalkozások és a tudomány közti kapcsolatok kiépítése és fejlesztése, az érintettek egy platformba tömörítése.[1]

Az Európai Unió területi politikája a 2014–2020-as programozási időszakban a városok fejlesztését a strukturális alapokon keresztül, továbbá új eszközök bevezetésével is támogatja. Ilyen új eszköznek számít pl. az integrált területi beruházás (Integrated Territorial Investment, ITI) és a közösség által irányított helyi fejlesztés (Community-led Local Development, CLLD) (Fekete, 2013), mely utóbbi a hazai gyakorlatba is átkerült, és elsősorban a városok kulturális infrastruktúra-fejlesztési elképzeléseit támogatja. Látható, hogy az Európai Unió területfejlesztési politikája mind *stratégiai irányok felvázolásával*, mind pedig *anyagi forrásokkal* segíti a városok fejlődését, kérdés, hogy ebben a rendszerben hogyan értelmezhető a Modern Városok Program, annak milyen kapcsolódási pontjai vannak az európai területfejlesztési politikához?

Az 1990-es évek hazai térfolyamatait vizsgálók szerint a városok a rendszerváltást követően sok esetben negatív hatásokkal kellett hogy számoljanak. Az „egy nagyvállalat, egy város" elv, a szocialista berendezkedés és a piacgazdaságra történő áttérés sok nehézséget okozott a városoknak, hiszen az ún. válságágazatokhoz kötődő nagyvállalatok (pl. bányászat, nehézgépipar, textilipar) megszűntek, ezáltal 1,5 millió fővel növekedett a hazai munkanélküliek létszáma. Mindezen válságok a települések népességszámára is negatívan hatottak, hiszen míg a rendszerváltást megelőző időszakban a belső migráció fő célpontjai a nagyvárosok és Budapest voltak, addig az 1990-es években a városokból való „kivándorlás", a szuburbanizáció jelensége volt jellemző. Ráadásul az 1990-es években komoly zavarok támadtak a területfejlesztésben érintett szereplők együttműködésében és érdekérvényesítési mechanizmusaiban, mely jelenségnek gyakran a városok voltak a kárvallottjai (Rechnitzer–Smahó, 2011). Fontos és releváns kérdés, hogy a rendszerváltozást követő hazai területfejlesztési politika fejlődési pályájában hol helyezhető el a Modern Városok Program, értelmezhető-e egy szerves fejlődés fontos állomásának?

A nyugat-európai nagyvárosi fejlődési pályák elemzése szintén jelentős szeletét képezte a rendszerváltást követő időszak regionális tudományi vizsgálódásainak. Enyedi szintetizáló cikkében a sikeres városok tíz kritériumát nevezte meg. Abból indult ki, hogy a mai városversenybe nemzetközi szinten sokkal több település kapcsolódott be a korábbi időszakokhoz képest, mely versengés célját mindig is a nagyobb hatalom, illetve a nagyobb gazdasági előnyök kiaknázása jelentette. A globális világgazdaságban, különösen az Európai Unióban a városok versengenek a nemzetközi tőke célponti státuszáért, vagyis hogy minél nagyobb mennyiségű tőke letelepedését tudják biztosítani, továbbá azt hosszú távon képesek legyenek megtartani. További fontos elem, hogy a helyben megtermelt gazdasági erőt helyben fektessék be, és annak előnyei megmutatkozzanak a városi polgárság jólétén, továbbá a városképen is. *Mivel sikeres Magyarország elsősorban a városi sikerekkel, azok növekvő mértékével érhető el, így a hazai területfejlesztési politika fókuszát érdemes a városokra irányítani* (Enyedi, 1997).

2. táblázat: Enyedi sikerességi faktorai

1.	A gazdasági szerkezet változtatására való képesség
2.	Az értékhúzó ágazatok szolgáltató szektorban betöltött magas aránya
3.	Tudásalapú termelés
4.	Erős innovációs képesség
5.	Döntéshozatal
6.	Erős és gyarapodó középosztály
7.	Nagy értékű környezet
8.	Jó konfliktuskezelésre való képesség
9.	Jelentős külső kapcsolatok
10.	Növekvő jövedelem és foglalkoztatás

Forrás: Saját szerkesztés

A *2. táblázatban* összegzett sikerességi tényezőket ismerve adja magát a kérdés, hogy vajon az Enyedi-féle meghatározás szerinti sikeres városok kialakítását mely területekre fókuszálva, milyen módon segítheti a Modern Városok Program? E program célrendszere, az ígért támogatások fókusza egybeesik-e a sikerfaktorokkal? Mindezt részletes elemzést követően válaszolhatjuk meg, ám ismerve a megkötött megállapodások tartalmát, annyit biztosan megállapíthatunk, hogy az azokban szereplő fejlesztések reflektálnak a helyi gazdaság fejlesztésére és a városkép alakítására is, melyek az Enyedi-definíció fontos mozgatórugói.

A kézezres évekre a területi tervezés hazánkban is követte az európai trendeket, s egyre fontosabb szerepet szánt a városoknak. Az országos területfejlesztési dokumentumokban a budapesti metropolisztérség kialakítása mellett egyre inkább előtérbe kerültek a regionális központok és a közepes méretű városok, azok térség- és gazdaságszervező tevékenységének támogatása. Rechnitzer – az európai helyzetre, különös tekintettel az 1960-as, 1970-es évek francia városfejlesztési gyakorlatára figyelemmel – 2007-ben ajánlásokat fogalmazott meg a hazai városfejlesztéssel kapcsolatban. Ezek között kiemelt szerepet játszik a városok tudatos fejlesztésére, a regionális központok (Győr, Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Veszprém-Székesfehérvár) és a közepes városok városrehabilitációjára, közlekedésfejlesztésére, intézményi feladataik megerősítésére irányuló ajánlás (Rechnitzer, 2007). Érzésem szerint ezek a szegmensek sok várossal megkötött Modern Városok Program-megállapodásban szerepelnek, melyeket szintén érdemes ilyen szemszögből górcső alá venni. Ugyancsak adja magát a kérdés, hogy vajon a regionális központokon túli „középvárosi rendszert" lefedi-e a megyei jogú városok köre? Kijelenthető-e, hogy ma Magyarország Budapesten kívüli jelentős városai egyben megyei jogú városok? Nem maradt-e ki esetleg olyan jelentős lakosságszámú, térségszervező, gazdaságilag fontos erőközpont, mely valamilyen (adminisztratív) ok miatt nem kapta meg a megyei jogú város rangját, de a hazai és az európai térfolyamatokhoz illeszkedő, jelentős integráló szerepe van?

A Modern Városok Program finanszírozása

A 3400 milliárd forintos program már önmagában indukálja a kérdést: vajon mikorra és milyen forrásból lesz lehetőség annak megvalósítására? Az ország költségvetésének mintegy egyhatodát kitevő összeg értelemszerűen nem egy esztendő alatt kerül elköltésre. Mégis érdemes megvizsgálni, hogy az ország költségvetése szempontjából – különös tekintettel a fejlesztési előirányzatokra – milyen hatással van a program?

Amennyiben röviden végigszaladunk a Modern Városok Program finanszírozásának eddigi állomásain, látható, hogy a városokkal történő szerződéskötések folyamán a finanszírozási konstrukció dinamikusan változott. Magyarország 2016. évi költségvetése a Miniszterelnökség előirányzatai között ötvenmilliárd forint forrást biztosított a programban szereplő fejlesztések megvalósításához.[2] A kormány 2015-ben 13 megyei jogú város – Sopron, Eger, Zalaegerszeg, Miskolc, Pécs, Debrecen, Székesfehérvár, Szolnok, Nagykanizsa, Érd, Kaposvár, Nyíregyháza és Szombathely

– önkormányzatával kötött együttműködési megállapodást, melyeket az 1038/2016-os (II. 10.) kormányhatározat 2016 februárjában összegzett, és előírta a kormány tagjainak, hogy kezdjenek hozzá a megállapodásokban foglalt beruházások megvalósításához. Pénzügyi forrásként a 2016. évi költségvetési keretet jelölte meg a kormányhatározat, továbbá felkérte az illetékes tárcák vezetőit, hogy tervezzék meg a program 2017. évi forrásigényét, a 2017-es központi költségvetés megfelelő előkészítése érdekében.[3]

2016 júliusában ugyanakkor napvilágot látott az 1418/2016. (VII. 29.) kormányhatározat, amely a fejlesztések elsődleges forrásaként az európai uniós támogatási rendszereket jelölte meg. E szerint a Modern Városok Program azon fejlesztéseit, melyek elszámolhatók valamelyik operatív programban, kizárólag ilyen, európai uniós alapokból történő források bevonásával szükséges megvalósítani. A fejlesztés európai uniós finanszírozhatóságát az érintett szaktárcáknak kellett „bizonyítani", a megyei jogú városokra pedig ez esetben az integrált területi programok módosítása várt.[4] Ez a fordulat arra enged következtetni, hogy az egyre növekvő kiadási szintek finanszírozhatóságát a kormány európai uniós források bevonásával látta helyesnek biztosítani. E szándék nyilvánvalóan érthető a központi költségvetés oldaláról, az önkormányzatok számára ugyanakkor nehézséget okoz(ott) ennek kezelése. A megyei jogú városok ugyanis a Terület- és Településfejlesztési Operatív Programból (TOP) előirányzott dedikált kereteiket a Modern Városok Program kezdetéig már felosztották az ún. integrált területi programokban. *A miniszterelnöki vizit napirendjén nyilvánvalóan nem vagy csak kismértékben szerepeltették a biztosnak vélt TOP-os fejlesztéseiket, hiszen azokra bizton számíthattak.* A fenti kormányhatározat tehát sok esetben az addig előkészített projektek helyébe emelte (volna) a Modern Városok Programhoz kapcsolódó fejlesztéseket. Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy a miniszterelnöki bejelentéseken számtalan esetben elhangzott a nagy horderejű közúti fejlesztésekkel kapcsolatosan, hogy azok az Integrált Közlekedésfejlesztési Operatív Programból (IKOP) kerülnek majd finanszírozásra, így pl. a határig tartó gyorsforgalmi kapcsolatok biztosítása esetén nem okozhatott meglepetést a kormányhatározat.

Annál inkább szívükhöz kaptak néhányan az 1422/2016. (VII. 29.) kormányhatározat láttán, mely számtalan, korábban Modern Városok Program keretein belül megkötött megállapodásból törölt, illetve módosított több jelentős, általában közútfejlesztéssel kapcsolatos intézkedést. Így például a Nagykanizsát délről elkerülő út esetében a megvalósítás helyett előkészítés szerepelt a módosított verzióban, Veszprém esetében törölték a 8-as út fejlesztését, míg Kecskemét esetében visszavonták az 52. számú főút négysávosításának ígéretét.[5] További mélyfúrások szükségesek ezen intézkedések motivációinak feltárására, továbbá annak megítélésére, hogy a kormány ilyen irányú visszakozása véglegesnek tekinthető-e.

Nyilvánvalóan a kormány is érezte az európai finanszírozást előtérbe helyező döntésével kapcsolatos önkormányzati nehézségeket, így 2016 októberében az 1562/2016. (X. 13.) kormányhatározatban *12 megyei jogú város TOP-keretének összesen közel 38 milliárd forinttal történő megemeléséről döntött,* míg az érintett megyei TOP-ok (Fejér, Veszprém, Zala) keretét összesen több mint 5,5 milliárd forinttal emelte meg. A kormány

ezen döntésével sok város jelentős többlethez jutott, többek között Szekszárd a meglévő 6,86 milliárd forintjához újabb 5 milliárdot, Zalaegerszeg a 11,2 milliárdhoz 5,6 milliárdot, míg Sopron a 10,81 milliárdhoz további 4,26 milliárd forintot kapott. A speciális helyzetben lévő[6] Érd Megyei Jogú Város 14,32 milliárd forintos összegnek örülhetett.[7] Véleményem szerint ezen intézkedésével *a kormány egyszerre tudta csökkenteni a program központi költségvetésre nehezedő nyomását, másrészt viszont nem vagy csak mérsékelten állította választás elé a megyei jogú városokat „TOP-os" és „MVP-s" fejlesztéseik esetében.* A kutatás során érdemes lenne akár városonként megvizsgálni, hogy a programban elhangzott ígéretek közül milyen arányban kerültek TOP-os finanszírozási keretbe az egyes fejlesztések, s vajon voltak-e, és ha igen, milyen arányban olyan korábbi elképzelések, melyek megvalósítása meghiúsult.

3. táblázat: A megyei jogú városok TOP-kereteinek módosítása

Megyei jogú város	TOP-keret (Mrd Ft)	Többlet-kötelezettségvállalás (Mrd Ft)	Megemelt TOP-keret összege (Mrd Ft)
Békéscsaba	13,23	1,7	14,93
Debrecen	43,32	0	43,32
Dunaújváros	7,43	2,15	9,58
Eger	11,08	2,37	13,45
Győr	21,6	0	21,6
Hódmezővásárhely	9,84	0	9,84
Kaposvár	14,75	0	14,75
Kecskemét	23,11	0	23,11
Miskolc	35,26	0	35,26
Nagykanizsa	7,94	0	7,94
Nyíregyháza	24,63	5	29,63
Pécs	31,4	1,34	32,74
Salgótarján	9,2	0	9,2
Sopron	10,81	4,26	15,07
Szeged	33,87	0	33,87
Székesfehérvár	17,06	1,5	18,56
Szekszárd	6,86	5	11,86
Szolnok	15,19	0	15,19
Szombathely	14,53	2,7	17,23
Tatabánya	13,17	4,43	17,6
Veszprém	11,54	1,74	13,28
Zalaegerszeg	11,2	5,6	16,8

Forrás: Saját szerkesztés az 1562/2016. (X. 13.) Korm. határozat (2016) alapján

2017-ben Magyarország központi költségvetésének miniszterelnökségi fejezete a Modern Városok Program soron 152 milliárd forintnyi forrást szerepeltetett,[8] míg a tanulmány megírásának időpontjában már elfogadott, de még a Magyar Közlönyben ki nem hirdetett *2018. évi központi költségvetés 150 milliárd forintot irányzott elő a fejlesztésekre* (Magyarország Kormánya, 2017).

A Modern Városok Program nemzetgazdaságra, központi költségvetésre gyakorolt hatásának vizsgálata mellett persze érdemes annak az egyes településekre gyakorolt pénzügyi hatásait is elemezni, vagyis azt, hol is helyezkednek el a megyei jogú városok finanszírozási rendszereiben a Modern Városok Program támogatási összegei. A 2010 utáni időszakban az önkormányzati feladatellátás átstrukturálásával, továbbá egyéb kormányzati intézkedésekkel[9] a megyei jogú városok költségvetését számtalan irányú változás érintette. Ilyen intézkedés volt többek között az adóerő-képesség miatti elvonás megszüntetése, az önkormányzati adósságállomány állami átvétele (Lentner, 2014), a rezsicsökkentés önkormányzati cégek pénzügyi helyzetére gyakorolt hatása, az iskolák szakmai irányításának, fenntartásának, majd működtetésének állami átvétele, és az ezzel kapcsolatos szolidaritási hozzájárulás bevezetése,[10] a TOP városfejlesztésre dedikált előirányzatai.[11] Fenti intézkedések vizsgálata véleményem szerint települési szinten lenne indokolt, hiszen az egyes intézkedések különböző mértékben érintették az egyes településeket, és hogy pénzügyileg jól vagy rosszabbul jártak-e, az sok faktortól függ: az adóbevételek mértéke, az oktatásra fordított költségek, önkormányzati cégek tartalékai.

A Modern Városok Program mint új városfejlesztési rezsim?

A Modern Városok Program keretében bejelentett fejlesztések csoportokba sorolásával meghatározhatóvá válik a megyei jogú városok fejlesztési területeinek jövőbeli iránya: az egyes megállapodásokban foglaltak jellemzően az úthálózat-fejlesztés, a városrehabilitáció, a gazdasági infrastruktúra fejlesztése, továbbá az egészségügyi, kulturális, oktatási, sport-, illetve tudományos intézményrendszer fejlesztése kategóriájába sorolható.

Szintén izgalmas összehasonlításra nyújt lehetőséget a hazai városfejlesztés-politika szemszögéből és korábbi programjaival (pl. Pólus-program, régiós központok fejlesztése) összevetve elemezni a bejelentett fejlesztéseket, megvizsgálni a korábbi súlypontokhoz képest keletkező esetleges eltolódásokat, továbbá hasonló összevetés válhat indokolhatóvá pl. az országos területfejlesztési célkitűzésekkel: mennyiben segíti azok megvalósulását a Modern Városok Program? Persze szintén jó elemzési szempont lehet az egyes korszakokban (pl. Horthy-korszakban, tanácsrendszer idején stb.) tapasztalt városfejlesztési politikákkal való összehasonlítás is.

Tudományosan megalapozott kérdésfelvetésnek tűnik, hogy vajon jelent-e új városfejlesztési rezsimet a Modern Városok Program? Az elemzésekkel fény derülhet egy új típusú nagyváros-fejlesztési rendszerre, mely olyan attribútumokkal rendelkezik, mely korábban nem volt jellemző. A programot ismerve látunk olyan jel-

lemzőket, melyek így egyben nem feltétlenül voltak irányadók az elmúlt időszak városfejlesztési beavatkozásaira. Kétségtelenül ilyen a *buttom-up megközelítés*, mely egyértelműen a városok által felvetett igényekre történő reagálást jelenti, továbbá a *személyes miniszterelnöki jelenlét* erősítette a kormányzat és a vidéki központok kapcsolatát és fontosságának demonstrálását. Szintén érdemes kiemelni a *program rendszerezettségét*, szisztematikusságát, az egyes városok esetében hasonló mechanizmusok alkalmazását, továbbá azt, hogy az ellenzéki vezetésű városok (Salgótarján, Szeged) is jelentős (gyakorlatilag a többiekével azonos mértékű) fejlesztési forrásokhoz juthatnak. A 23 megyei jogú város ilyen jellegű „privilegizálása" ugyancsak nem tipikus jelensége a magyar fejlesztéspolitikának, mely megállapítás persze indukálja a kérdést, hogy egy ilyen programnak milyen közvetlen, illetve közvetett hatásai lehetnek az adott városokon túlmenően a környező településekre, vagyis a városi régióra, illetőleg nemzetközi relációikra (pl. Győr–Dunaszerdahely, Miskolc–Kassa gyors közlekedési kapcsolata)?

Összegzés

A tanulmány a kormány által 2015-ben útjára indított Modern Városok Program elemzési lehetőségeit vizsgálta, három csoportba sorolva a tudományos kérdéseket. Elsőként a program európai uniós, illetve hazai területfejlesztési politikához való kapcsolódási pontjait érdemes elemezni. Ahhoz, hogy a Modern Városok Program városfejlesztésben betöltött szerepét megítélhessük, szükséges, hogy megvizsgáljuk annak helyét az európai, illetve a hazai területfejlesztési folyamatokban, továbbá a kapcsolódó szakirodalom kritériumrendszereinek is alávessük (lásd pl. Enyedi György sikeres város kritériumai). A második kérdéscsoport a program finanszírozásával/finanszírozhatóságával foglalkozik, annak nemzetgazdasági, továbbá egyes konkrét önkormányzati szintre gyakorolt hatásával. A 3400 milliárdos fejlesztési csomag pénzügyi finanszírozása a kezdetektől folyamatosan változott, és forrásául a hazai költségvetés, illetve az egyes operatív programokon keresztül történő európai uniós támogatás szolgál. Végezetül a harmadik csoport értelmében érdemes olyan komplex vizsgálatokat is elvégezni, melyek a Modern Városok Programot mint lehetséges új városfejlesztési rezsimet vizsgálják az első két kérdéscsoport eredményeinek ismeretében. A tudományos kérdésekre megfelelő módszertan (adatgyűjtés és -elemzés, dokumentumelemzés, mélyinterjúk stb.) alkalmazásával nyerhetünk választ.

Terveink szerint a Modern Városok Programmal kapcsolatos, jelen cikkben vázolt kutatás a 2017 szeptemberében megalakuló, a Széchenyi István Egyetem tudásbázisára építő Bethlen István Kutatóközpont keretében valósul meg.

Jegyzetek

[1] Lipcsei Charta a fenntartható európai városokról. Lipcse, 2007, http://2010-2014.kormany.hu/download/d/fd/30000/lipcsei_charta.pdf.

[2] 2015. évi C. törvény Magyarország 2016. évi központi költségvetéséről. *Magyar Közlöny*, 97. sz.

[3] 1038/2016. (II. 10.) Korm. határozat (2016): A Kormány 1038/2016. (II. 10.) Korm. határozata a Modern Városok Program keretében Magyarország Kormánya és a megyei jogú városok önkormányzatai között első ütemben kötött együttműködési megállapodásokkal összefüggő intézkedésekről. *Magyar Közlöny*, 16. sz.

[4] 1418/2016. (VII. 29.) Korm. határozat (2016): A Kormány 1418/2016. (VII. 29.) Korm. határozata a Modern Városok Program keretében végrehajtandó fejlesztések megvalósításáról. *Magyar Közlöny*, 113. sz.

[5] 1422/2016. (VII. 29.) Korm. határozat (2016): A Kormány 1422/2016. (VII. 29.) Korm. határozata a rövid- és középtávú közútfejlesztések megvalósításával összefüggő egyes Korm. határozatok módosításáról. *Magyar Közlöny*, 113. sz.

[6] Érd az egyetlen megyei jogú város, mely nem az ún. konvergenciarégiókban fekszik. Mivel a város a Közép-Magyarország régióban található, nem juthat forráshoz a Terület- és Településfejlesztési Operatív Programból. A kormány emiatt Érd többletforrásait a Versenyképes Közép-magyarországi Operatív Programból biztosította.

[7] 1562/2016. (X. 13.) Korm. határozat (2016): A Kormány 1562/2016. (X. 13.) Korm. határozata a Modern Városok Program keretében tervezett beruházások megvalósítása érdekében a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program és a Versenyképes Közép-Magyarországi Operatív Program egyes prioritásai tekintetében többletkötelezettség vállalásáról és annak feltételeiről. *Magyar Közlöny*, 155. sz.

[8] 2016. évi XC. törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről. *Magyar Közlöny*, 88. sz.

[9] 2013 januárjától az állam átvállalta az önkormányzatok adósságának 40%-át, ezzel párhuzamosan megszüntette a személyi jövedelemadó önkormányzatok általi részesedését, az illetékek nem maradtak helyben, és a gépjárműadóból befolyó összeg 60%-a már az állami költségvetésbe folyt be. A közoktatási rendszerben is jelentős változások zajlottak, hiszen az állam átvállalta a közoktatási intézmények szakmai irányítását, ezzel pedig a pedagógusok bére is az államtól érkezett, ám értelemszerűen csökkent az önkormányzatok által kapott állami normatíva az oktatási szférában. Ez évtől szintén megszűnt a „gazdag" önkormányzatokat sújtó ún. adóerő-képesség miatti elvonás, vagyis nem büntette a rendszer a nagy volumenű adóbevételt realizáló önkormányzatokat. Az átalakuló feladatellátási viszonyokat tovább bonyolította, hogy a megyei önkormányzatok fenntartásában működő múzeumok és könyvtárak a megyeszékhely szerinti önkormányzatok fenntartásába kerültek.

[10] Időközben a közoktatási ágazatban további átalakítások zajlottak, hiszen az állam az iskolák működtetői feladatait is átvette az önkormányzatoktól, és az oktatással összefüggő feladatok közül kizárólag a közétkeztetés maradt a helyi szinteknél (továbbá az óvodai hálózat, melyet egyik feladatellátással kapcsolatos változás sem érintett). Ezzel párhuzamosan ugyanakkor bevezettek egy ún. szolidaritási adót, melyet a befolyt adók mértékével arányosan vetnek ki, s ez a néhány kiemelkedő adóbevételű település esetében rendkívüli mértékű új teherként jelentkezett, pl. Győr 55 milliárd forintos költségvetésében közel 5 milliárd forintos kiadást jelentett. A kézirat zárásakor került napvilágra a hír, miszerint a Budaörs által a magyar állam ellen e témában indított per elsőfokú ítéletében nem jogerősen a befizetett összeg közel felének visszafizetésére kötelezték az alperest, a szolidaritási hozzájárulás túlzó volta miatt.

[11] A Terület- és Településfejlesztési Operatív Program dedikált előirányzatként mintegy 400 milliárd forintnyi európai uniós forrás felhasználását biztosítja a megyei jogú városok számára a 2014–2020-as finanszírozási időszakban.

Felhasznált irodalom

Enyedi György (1997): A sikeres város. *Tér és Társadalom,* 11. évf., 4. sz., 1–7.

Európai Bizottság (2013): *Integrált fenntartható városfejlesztés. A kohéziós politika 2014 és 2020 között.* http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/urban_hu.pdf (Letöltés: 2017. június 23.).

Fekete Dávid (2013): Az EU regionális politikájának városfejlesztést támogató új eszközei a 2014–2020-as programozási időszakban. In: *A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói.* Szerk. Rechnitzer János, Somlyódyné Pfeil Edit, Kovács Gábor, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr, 145–154.

Filep Bálint (2014): *A nagyvárosok az európai és a magyar területi politikában.* Publikon Kiadó, Pécs–Győr.

Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): *Regionális gazdaságtan.* Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.

Lentner Csaba (2014): A magyar önkormányzatok adósságkonszolidációja. *Pénzügyi Szemle,* 59. évf., 3. sz., 330–344.

Magyarország Kormánya (2017): *T/15381. számú törvényjavaslat Magyarország 2018. évi központi költségvetéséről.* www.parlament.hu/irom40/15381/15381.htm (Letöltés: 2017. június 23.)

Rechnitzer János (2007): Az európai regionális politika és városfejlődés. *Magyar Tudomány,* 168. évf., 6. sz., 692–703.

Rechnitzer János – Smahó Melinda (2011): *Területi politika.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 106–115., DOI: 10.24307/psz.2017.0910

Fekete Dávid

Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ Győrben[1]

Higher Education and Industrial Cooperation Centre in Győr

Összefoglalás
A Széchenyi István Egyetem, az Audi Hungária Motor Kft. és Győr Megyei Jogú Város közösen dolgozta ki a Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ koncepcióját, melyet Magyarország kormánya 12,7 Mrd forint támogatásban részesített. A tanulmány bemutatja a FIEK illeszkedési pontjait napjaink gazdaságfejlesztési és innovációs trendjeibe, továbbá a Széchenyi István Egyetem vállalkozó egyetemmé válásának folyamatába. A FIEK *A kkv-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése* című részprojektje egyedülálló kísérletet tesz az egyetemi kutatás-fejlesztés és a vállalkozásfejlesztés összekapcsolására annak érdekében, hogy erősítse a győri kkv-k nemzetközi versenyképességét. Mindezt képzésekkel, nemzetközi vásárokon való részvétellel, laborhasználati lehetőségekkel kívánja elérni, a folyamatot monitoringtevékenységgel értékeli, s aktívan bevonja az oktatói-kutatói szférát a tudományos megalapozottság és újabb tudományos kutatások katalizálása érdekében.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D7, I2, L3, O1, O3, O4, O5, R1, R5
Kulcsszavak: helyi gazdaságfejlesztés, vállalkozásfejlesztés, felsőoktatási-ipari együttműködés, Győr, Audi

---

Fekete Dávid PhD, egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék (fdavid@sze.hu).

Summary
The concept of a Higher Education and Industrial Cooperation Centre (HEICC) was worked out by Széchenyi István University, Audi Hungária and the City of Győr with support from the Hungarian Government. The paper presents HEICC's links to the current economy development and innovation trends and to process of Széchenyi István University becoming a university with a business focus. The *development of higher education services supporting the international competitiveness of SMEs* is given special emphasis. It is a unique experiment linking up academic R&D with the business development to improve international competitiveness of SMEs in Győr. The analysed service categories are: training, support to international presence, opportunity to use university labs etc. In addition, evaluation is performed through monitoring SME development; and the university researchers are proactively involved in to intensify academic grounding and scientific research.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D7, I2, L3, O1, O3, O4, O5, R1, R5
Keywords: local economic development, entrepreneurship development, higher education and industry co-operation, Győr, Audi

---

Bevezetés

Kormányzati támogatással épül és alakul meg Győrben a Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ (FIEK), melynek koncepcióját a Széchenyi István Egyetem, az Audi Hungária Motor Kft. és Győr Megyei Jogú Város közösen dolgozta ki. Mindezek alapján, továbbá a FIEK tartalmi elemeit megismerve, örömtelinek nevezhető, hogy a győri gazdasági térség, mely jelenleg az ország Budapest utáni legerősebb GDP-termelő régiója, olyan intézménnyel bővül, mely a jövő fejlődésének letéteményesévé válhat. Az alábbi fejezetek részletesen bemutatják a FIEK feladatait, tevékenységeit, hangsúlyozva, hogy olyan új, jövőbe mutató együttműködési és kutatási irányok rajzolódnak ki, mint pl. az elektromobilitással, az infokommunikációs technológiával kapcsolatos elképzelések. A cikk kiemelt figyelmet szentel *A kkv-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése* című résztémának, mely korábban nem látott együttműködési lehetőségeket tartogat az egyetemi és a kkv-szektor szereplői számára.

Kétségtelen, hogy a FIEK létrejöttével tovább erősödik a győri gazdasági miliő, mely számos előnnyel jár a térségben működő gazdasági szereplők számára. Napjainkban a gazdaságfejlesztés már nem elsősorban a gazdasági infrastruktúra fejlesztésére és a cégek közvetlen támogatására irányul, sokkal inkább olyan gazdasági környezet kialakítására, melyben a vállalkozások jól érzik magukat. Bajmócy szerint a jelen *helyi gazdaságfejlesztési intézkedéseit a versenyképesség-alapú stratégiai szemlélet határozza meg*. Az EU versenyszabályainak szigorúsága miatt az állam piaci folyamatokba történő közvetlen beavatkozása egyre inkább visszaszorul, a hangsúly a vállalkozások helyi üzleti környezetének és innovációs potenciáljának fejlesztésén, élhető környezet kialakításán

van. A közszféra szerepe ugyanakkor továbbra is meghatározó, ám az üzleti és a civil szféra erőteljes partnerségével (Bajmócy, 2011). A területi versenyben a szereplők fő eszköze olyan helyi gazdaságfejlesztési elképzelések kidolgozása és végrehajtása, melynek révén egy, a jövedelemtermelő képességet növelni tudó üzleti környezet jön létre, és a jövőkép ismeretében ebbe a folyamatba a helyi vállalkozások minél szélesebb köre is be tud kapcsolódni (Lengyel, 2010). Filep szerint ugyanakkor a növekedés egyik legfőbb kulcseleme a technológiai és tudásintenzív tevékenységek régióbeli megtelepedésével, fejlődésével párhuzamosan az is, hogy a kormányzat, az önkormányzatok, az oktatási és gazdasági szféra szereplőinek összehangolt, hatékony együttműködése jellemezze a térséget (Filep, 2014).

A FIEK koncepciója tehát illeszkedik napjaink helyi gazdaságfejlesztésének tendenciáiba, hiszen olyan innovációs kezdeményezéseket foglal magában, melyek a helyi gazdasági szintű együttműködés révén aknázhatók ki. Nem ipari park, nem közúti csatlakozás épül,[2] hanem olyan innovációs központ, mely a helyi szintű tudományos kooperációkra fókuszál a város, az egyetem, a kkv-k és a multinacionális vállalat részvételével, s mint ilyen, alkalmas a térség prosperáló gazdasági jövőképének alakítására. A projekt állami finanszírozása szintén azt a tendenciát erősíti, miszerint a közhatalom egyre inkább közvetett módon igyekszik ösztönözni egy régió gazdasági fejlettségének növekedését. Ezzel párhuzamosan érdemes megjegyezni, hogy a kormányzat 2010 után számtalan olyan intézkedést hajtott végre, melyek segítették a helyi gazdasági miliők erősítését és stabilitását, így a fenti közvetlen kormánydöntésen, illetve a GINOP-on keresztüli finanszírozáson túl idesorolhatjuk pl. a stabil nemzetgazdasági fejlődést megalapozó új állampénzügyi rendszert (Lentner, 2015), továbbá az önkormányzati adósságkonszolidációt is (Lentner, 2014).

Napjainkban azon felsőoktatási intézmények tudnak hosszú távon és sikeresen fennmaradni, melyek a költségvetési támogatásukon túlmenően képesek a piaci megbízásaik révén további forrásokat becsatornázni. A vállalkozó egyetemek tudományos potenciáljukkal képesek és hajlandóak hozzájárulni az érintett térségek, elsősorban saját régiójuk gazdasági fejlesztéséhez (Tamándl, 2014), mely megállapítás esetünkben érvényes a Széchenyi István Egyetem FIEK-projektjére is.

Megkerülhetetlen néhány sort szentelni az innováció és a stakeholderek együttműködése kapcsán az innovációs folyamatmodelleknek, melyek legismertebbike az ún. Triple Helix-modell. A modell lényege, hogy az innovációs fejlődés, a tudásalapú régióvá válás alapjaként tekint a felsőoktatás, a köz- és a gazdasági szféra folyamatos egymással való kapcsolattartására és együttműködésére (Etzkowitz–Leydesdorff, 2000). Ebből a szempontból vizsgálva, a FIEK ezen innovációs folyamatmodell letéteményeseként is értelmezhető, hiszen a koncepcióját és végrehajtását a helyi önkormányzat, a felsőoktatási intézmény és a multinacionális vállalat dolgozta ki, míg a végrehajtásában a helyi kkv-k is aktívan közreműködnek, a finanszírozásról pedig az állami szint gondoskodik. Érdemes megjegyezni persze, hogy a szakirodalomban e hármas osztatú modell kibővítése folyamatosan napirenden van, így olvashatunk már a négyes helixről (Quadruple Helix), mely a civil szféra beemelésével próbálja meg a folyamatok társadalmi hátterét biztosítani, továbbá az ötös helixről (Quintuple Helix), mely az

épített és természeti környezet dimenzióját emeli be a modellbe (Carayannis et al., 2012). Ez utóbbi kibővítések a későbbiekben ismertetett tudományos kutatás módszertanához nyújtanak majd segítséget.

FIEK

2013-ban dolgozta ki a Széchenyi István Egyetem, az Audi Hungária Motor Kft. és Győr Megyei Jogú Város a Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ koncepcióját.[3] A tervezet nyomán Magyarország kormánya 2014 szeptemberében döntött a koncepció támogatásáról. Az 1540/2014. (IX. 24.) kormányhatározat értelmében a kormány egyetért a három kezdeményező közötti stratégiai kutatás-fejlesztési és innovációs együttműködés intézményesített formájának – FIEK – létrehozásával, továbbá kilátásba helyezi, hogy a részletes koncepció kidolgozását és elfogadását követően lehetőség nyílik az együttműködés GINOP-forrásokból történő támogatására.[4]

A FIEK következő fontos mérföldköve szintén egy kormánydöntéshez köthető: az 1678/2015. (IX. 25.) kormányhatározat már konkrét fejlesztési célokat és azok forrását is megjelölte. A döntés értelmében a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap terhére a kormány 6,4 Mrd forinttal támogatja a FIEK infrastrukturális fejlesztéseit, továbbá a járműipari innovációs programokat megalapozó fejlesztéseket.[5] A támogatási döntést követően indulhatott meg a kapcsolódó épületek tervezése, engedélyezése, továbbá a szükséges laboreszközök specifikációjának megfogalmazása. A FIEK három új épülettel gazdagítja az egyetem kampuszát: a járműipari innovációs kutatásoknak, fejlesztéseknek és teszteléseknek a Fékpad Épület és a Csomagolásvizsgáló Labor ad helyet, továbbá a Fékpad Épületben kialakítanak egy e-oktatólabort is. A Menedzsment Campus épület a kkv-k fejlesztésével kapcsolatos tevékenységekre fókuszál majd, előadótermekkel, alkotóhelyekkel. Az épületek 2018 nyarára készülnek el, bekerülési költségük a 6,4 Mrd forintos támogatás mintegy fele, a fennmaradó összegből az egyetem a szükséges eszközöket szerzi be (szechenyiprojekt.sze.hu, 2017).

Az infrastruktúra-fejlesztés tervezésével és bonyolításával párhuzamosan az egyetem pályázatot adott be *A Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ – Kutatási infrastruktúra (GINOP-2.3.4-15)* című pályázati felhívásra, melynek keretében a FIEK-ben zajló szakmai tevékenységre 2016 decemberében mintegy 6,3 Mrd forintot nyert.[6] A nyertes pályázatban az egyetem hat részterület megvalósítását vázolta fel, melyek egy-egy fontos kutatási szegmenst és egyben jövőbeni kitörési pontot is jelentenek.

A következő fejezetben bővebben *A kkv-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése* című részprojekt egyes elemeivel foglalkozom, így az alábbiakban a másik öt tématerületet csak röviden fejtem ki. Általánosságban elmondható, hogy valamennyi részprojekt keretében sor kerül kutatócsoportok létrehozása, tudományos kutatások végrehajtására, továbbá sok esetben a kapcsolódó eszközök beszerzésére.

Az automatizált járműrendszerek alkalmazásának jogi kérdései című részprojekt fókuszában az a felismerés áll, miszerint a meghatározó járműipari kutatások az önvezető autókra helyezik a hangsúlyt, ám az ilyen magas fokon automatizált járművek jogi szabályozása hiányos, nemzetközi szintű joganyag elkészítésére és aktualizálására van

szükség. Az *Elektromobilitás kutatócsoport* a járműipar egy másik fontos jövőbeni irányára reflektál: az alternatív, jelen esetben kifejezetten az elektromos hajtással kapcsolatos villamos gépek modellezését, fejlesztését végzi. Az ipar 4.0 és a digitalizáció kérdéseivel az *Infokommunikációs technológiák – IKT kutatócsoport* foglalkozik,[7] különös tekintettel a felhőalapú szenzoros szolgáltatások iparon belüli alkalmazhatóságának kérdéseire. Mivel a Széchenyi István Egyetemen található Közép-Európa egyetlen akkreditált csomagvizsgáló laborja, így ezen terület eszközfejlesztése és kutatási témái is a FIEK-projekt részévé váltak a *Logisztika, csomagolástechnika* résztéma keretében. Az öntevékeny hallgatói csoportok számtalan területen katalizálták az egyetemi alkalmazott kutatásokat (pl. SZEngine motorfejlesztő csoport), a FIEK célkitűzése, hogy minél több ilyen kreatív hallgatói közösség működjön az egyetem keretein belül, a *Hallgatói innováció – öntevékeny hallgatói közösségek* részprojekt támogatásával (Széchenyi István Egyetem, 2016).

A kkv-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése a FIEK keretében

A fejezetcímben szereplő résztéma tudományos vezetőjeként az alábbiakban részletesen bemutatom a téma célkitűzéseit, programelemeit és kapcsolódó kutatási tematikáját (Fekete, 2017a alapján). A részprojekt fontos célkitűzése, hogy tudományos kutatásokkal, egyetemi szolgáltatásokkal hozzájáruljon a térségben működő kkv-k versenyképességének növeléséhez, beszállítói helyzetük erősítéséhez, a beszállítói láncban történő előrelépésükhöz. A részprojekt három további alprojektre oszlik: Kkv-fejlesztés, Kkv-monitoring, Menedzsment Campus. A *Kkv-fejlesztés* célja, hogy konkrét fejlesztési programokat dolgozzon ki a részt vevő cégek számára. Az alprojekt keretében 15-20 térségi kkv kiválasztása történik meg. Ezen konkrét cégek munkavállalói szakmai képzéseket kapnak az egyetemi kollégák részéről (pl. célzott idegen nyelvi felkészítések, korszerű menedzsmenttechnikák, újszerű marketing- és szervezeti kommunikációs módszerek, szellemi tulajdonjoggal kapcsolatos ismeretek, pályázati felkészítés stb.). A célzott képzéseken túl lehetőség nyílik a cégek számára nemzetközi láthatóságuk növelésére is, hiszen a nemzetközi kiállításokon és vásárokon történő kiállítói részvétel támogatása szintén megoldott. A kiválasztott cégek részvételével működtetett vállalkozói klub célja, hogy a cégek vezetői, munkatársai értesüljenek egymás legkorszerűbb megoldásairól a folyamatos tudásátadás és tudásfejlesztés érdekében. A tervek szerint minden kiválasztott céghez kapcsolódik majd egy oktatói-hallgatói csapat, melyek végigkísérik a cégeket a háromesztendős fejlesztési perióduson. A csapatok hallgatói különböző területekről kerülnek ki (közgazdász, jogász, mérnök stb.) annak érdekében, hogy komplex vállalati problémákat multidiszciplináris megközelítéssel tudjanak megoldani. Az alprojekt hangsúlyozott célja, hogy olyan egyetemi szolgáltatási portfóliót alakítson ki a támogatási időszakban, mely annak lejártát követően a piacon értékesíthetővé válik más cégek számára is, így teremtve külső bevételi forrást a felsőoktatási intézmény számára. Ezt a folyamatot szolgálják az ún. nyitott laborok (open-lab) is. A FIEK keretében az egyetem négy laborját (Zöld nyitott labor, Tisztaságvizsgáló nyitott labor, Talajvizsgáló nyitott labor, Anyagvizsgáló nyitott labor)

fejlesztik annak érdekében, hogy a kkv-fejlesztési alprojektben részt vevő vállalkozások igénybe vehessék szolgáltatásaikat.

A kkv-fejlesztés eredményességét a *Kkv-monitoring* alprojekt vizsgálja. A monitoring keretében a kiválasztott cégek elsőként egy állapotfelmérésen mennek keresztül, legfontosabb paramétereik, mérőszámaik adatbázisba kerülnek. Az alprojekt évente vizsgálja majd a cégek meghatározott mutatóit annak érdekében, hogy mérhetővé váljék a kapott szolgáltatások cégekre gyakorolt hatása. A vizsgálat mind számszerűsített mutatókat, mind pedig soft módszereket (vállalati interjúk, vállalkozói elégedettség mérése stb.) alkalmaz, az eredmények pedig nemcsak a cégekkel kapcsolatos előrehaladást mutatják, hanem folyamatos visszajelzést is adnak a kkv-fejlesztésben dolgozók részére tevékenységük minőségéről, irányának (remélhetőleg) helyességéről.

1. ábra: A kkv-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése résztéma szereplőinek kapcsolódási pontjai a kkv-szektorhoz

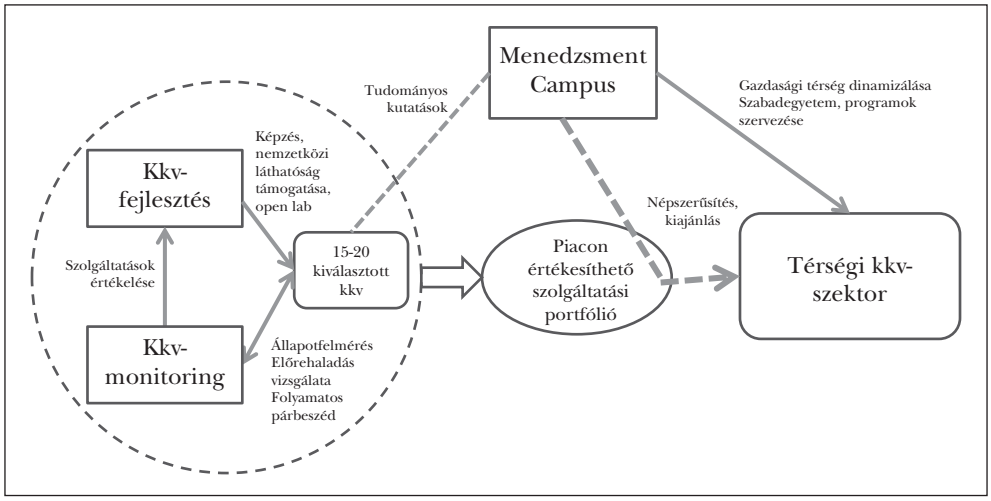

Forrás: Saját szerkesztés

A *Menedzsment Campus* fontos hivatása, hogy a kkv-fejlesztési részprojekt keretében kialakuló egyetemi képzési portfóliót népszerűsítse, így fókuszáljon az egyetem piacképes képzéseinek összegyűjtésére, rendszerezésére, továbbá a potenciális célcsoportok beazonosítására. A Menedzsment Campus további fontos szerepet játszik a győri gazdasági térség dinamizálásában: rendszeres találkozókat szervez a térség gazdasági, képzési, önkormányzati szereplői között, kidolgozza és erősíti a képzési portfólió térségi fókuszát. A győri gazdasági térség kkv-i számára történő „szabadegyetem" szervezésével lehetőség nyílik több ezer térségi kkv megszólítására, a zászlóshajóprojektek legjobb gyakorlatainak bemutatására a 15-20 kiválasztott kkv példája alapján, a térség gazdasági diverzifikációjának erősítésére különféle iparágak bevonásával. A Menedzsment Campus bázisát az egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kara oktatói és fiatal kutatói jelentik, akik számára lehetőség nyílik nemzetközi konferenciákon való részvételre,

idegen nyelvű publikációk megjelentetésére, továbbá nemzetközi szakmai kapcsolatok építésére, egyszóval tudományos előmenetelük erősítésére. Ezt a folyamatot szolgálják a Menedzsment Campus keretében folytatott tudományos kutatások is. A kutatások egyrészt *A kkv-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése* című részprojektben zajló tevékenységek tudományos megalapozását szolgálják, másrészt pedig évente egy-egy speciális fókuszú, multidiszciplináris kutatási témát járnak körül.

Egy újabb járműipari kutatás

A FIEK erős kapcsolódási pontokkal rendelkezik a járműiparhoz, és a fentiek során láthatóvá vált, hogy a Menedzsment Campus keretében kifejezetten szükséges néhány speciális fókuszú kutatási program megvalósítása. A Széchenyi István Egyetemen az elmúlt években több fontos, a járműipar bizonyos gazdasági, társadalmi, térszervező szegmenseit vizsgáló kutatás zajlott. Mindez összefüggésben van a regionális tudomány intézményesült győri megjelenésével, továbbá a város kiemelkedő, jelentős részben a járműipar teljesítményén alapuló fejlődésének „együttállásával". A tudományos igényességgel végrehajtott kutatási projektek hiánypótló megközelítésben foglalkoztak napjaink kelet-közép-európai gazdasági húzóágazatával, a járműiparral és annak térségi-gazdasági vonatkozásaival.

A 2012-ben zárult kutatás a járműipar telepítési tényezőit tekintette át Kelet-Közép-Európában, keresve a magyar és térségi pozíciókat, elemezve a beszállítói hálózatok sajátosságait, szervezeti és működési tényezőit. A kutatás során számos fontos eredményt sikerült feltárni a kelet-közép-európai járműgyártással kapcsolatban. Világossá vált, hogy a térségben jelentős hagyományai vannak a járműgyártásnak, szinte mindegyik vizsgált ország rendelkezett korábban olyan ipari központtal, amelyben saját vagy nyugati licenc alapján gyártottak járműveket, alkatrészeket, vagy folytattak összeszerelést (Hardi, 2011). A vizsgálatot még indokoltabbá tette a tény, hogy az autóipar a vizsgált országokban néhány év alatt nettó importálóból nettó exportáló ágazattá vált (Barta, 2011), és ezzel párhuzamosan olyan tudástömeg halmozódott fel, mely indukálta a területen a K+F-kapacitások megjelenését, fejlődését is. A kutatás fontos eredménye volt, hogy az érintett ipari központok telephelyi tényezőik folyamatos fejlesztésével megfelelő környezetet teremthetnek a jelen lévő vállalatok fejlődéséhez, tartós megtelepedéséhez (Rechnitzer–Smahó, 2011).

Ezen eredmények nyomán vetődött fel a kutatócsoportban az a tudományos kérdés, hogy miként szerveződik egy járműiparra épülő körzet, térség, annak milyen gazdasági, társadalmi és intézményi, hálózatszervező sajátosságai írhatók le, s miként lehet fejlődését különféle eszközökkel befolyásolni, alakítani. A tudományos kérdések *A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze* című kutatási programban fogalmazódtak meg, és sikeres pályázat után, 2012 őszén indultak el az elemzések, amelyek 2014-ben fejeződtek be (Rechnitzer, 2013). Azon túl, hogy feltárták a győri vonzáskörzet térkapcsolatait (Szörényiné, 2014), és több kutatási eredmény született a kkv-szektorra nézve is (Dőry–Tilinger, 2014, Czakó–Hajdu-Smahó, 2014), különös tekintettel az Audi helyi társadalmi és gazdasági kapcsolatokra gyakorolt hatá-

sára (Czakó, 2014), további fontos, a város társadalmi szerkezetével kapcsolatos következtetéseket fogalmaztak meg a kutatók (Bugovics, 2014, Csizmadia, 2014). A kutatás jó példa volt egy városi térség szisztematikus és széles körű vizsgálatára.

Jelen cikk szerzője dolgozta ki azt a kutatási tematikát, melynek keretében 19 európai járműipari központ került górcső alá, annak érdekében, hogy feltárja azokat a működési modelleket, melyek ezeket a központokat jellemzik. A kutatási eredmények azt mutatták, hogy az egyes járműipari központok szereplői széles körben, több módon működnek együtt egymással, melyek az alábbi csoportokba sorolhatók: 1. (ön)kormányzati és vállalati szereplők együttműködése a gazdaságfejlesztés területén, 2. vállalati és felsőoktatási szereplők együttműködése a kutatás-fejlesztés területén, 3. együttműködések a szakképzés területén, 4. multilaterális, nagyszámú érintettet tömörítő együttműködési rendszerek (Fekete, 2017b). Az említett kutatások eredményeire támaszkodva, a FIEK-program előkészítése során több érintett kutatót foglalkoztatott a győri térség regionális makromodelljének kérdése, s az e témában született kutatási eredmények (Koppány–Kovács–Szabó, 2014, Koppány, 2016) szintén beépültek a FIEK szélesebb kontextusába.

A 2017/2018-as tanév kutatási programjának témáját az adja, hogy 2018-ban lesz 25 éve annak, hogy az Audi Győrben letelepedett. *Az Audi negyedszázada Győrben 1993–2018* című kutatás fókuszában az Audi beágyazódási folyamatával kapcsolatos vizsgálódások állnak. Látható, hogy a regionális tudomány fókuszába napjainkban egyre inkább az ipari körzetek, gazdasági erőközpontok vizsgálata kerül. Hazánk és Európa egyik legkiemelkedőbb gazdasági térsége Győr, a hozzá kapcsolódó Audi-gyáron keresztül. Az Audi negyedszázados jelenléte kiváló apropót jelent egy beágyazottsági és hatásvizsgálat megvalósítására, különös tekintettel a korábbi győri járműipari központok kapcsolódó kutatási eredményeire.

A kutatás 8–10 ív tudományos igényességgel megírt tanulmányt eredményez, melyek folyóiratokban jelennek meg, továbbá a tervek között szerepel a kutatás eredményeinek monográfiaszintű összegzése is.

Összegzés

Fentiekben láthattuk, hogy a Széchenyi István Egyetemen létrejövő FIEK koncepciójában illeszkedik napjaink gazdaságfejlesztési és innovációs trendjeibe, hiszen a helyi szintű együttműködésen alapuló központ kormányzati finanszírozással segíti elő a győri gazdasági miliő további erősödését. Az egyetem különböző résztémák megvalósításával hozzájárul ahhoz, hogy a városi gazdasági jövőképet erősítse, így biztosítva a jövő ipari folyamatainak kutatási bázisát pl. az elektromos hajtás, az infokommunikációs technológiák területén. A koncepció alkalmas arra, hogy becsatornázza az érintett gazdasági szereplőket, így a jelen lévő multinacionális vállalatot és a kis- és közepes méretű vállalkozásokat is, és szinergiákat teremtsen a gazdasági, felsőoktatási, tudományos és kormányzati/önkormányzati szféra között.

A kkv-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése résztéma egyedülálló lehetőséget biztosít a helyi kkv-k fejlesztését illetően, hiszen a különféle képzésekkel, nemzetközi láthatóság javításával, az egyetemi laborok használatával, egymás jobb

megismerésével minden részt vevő vállalkozás fontos lépést tehet nemzetközi versenyképessége növekedése érdekében, az előrehaladásuk mérhetősége is biztosított lesz a kkv-monitoring révén. A fejlesztési csomag kidolgozása és tesztelése, végrehajtása az egyetem számára hozzájárulhat a jövőbeli stabil, külső források becsatornázásához, hiszen a szolgáltatási portfólió későbbi piaci értékesíthetősége a cél. Mindezen tevékenységek tudományos megalapozásához, támogatásához járulnak hozzá azok a tervezett tudományos kutatások, melyekhez az egyetem egyrészt megfelelő kutatási előzményekkel, másfelől pedig képzett oktatói és kutatói állománnyal rendelkezik.

Az SZE FIEK tehát olyan egyedülálló kombinációját adja a kutatás-fejlesztés és vállalkozásfejlesztés helyi dimenziójának, mely újszerű, és jó példaként kerülhet be a gazdasági térségek együttműködési rendszerei közé.

Jegyzetek

[1] A tanulmány megírását a GINOP-2.3.4-15-2016-00003 azonosító számú projekt „5. KKV-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése" alprojekt támogatta.

[2] Napjaink győri fejlesztései is erősítik ugyanakkor azt a megállapításomat (Fekete, 2017b), miszerint a gazdaságfejlesztés egyes hullámainak eszközei ma is párhuzamosan léteznek egymás mellett. Noha a FIEK (de mellette pl. a Győri Járműipari Életpályamodell Együttműködés, a Győri Járási Foglalkoztatási Paktum stb.) a posztmodern időszak eszköztárához kapcsolható, ma is elengedhetetlen a kezdeti időszakok gazdaságfejlesztési eszközeinek alkalmazása, az ún. hard infrastruktúra fejlesztése. Erre példa a győri keleti elkerülő út építése, a győri ipari park bővítése, az iparvágány meghosszabbítása stb. Tapasztalatom szerint a helyi vállalkozások a korábbi és a jelenlegi időszakok eszközeinek párhuzamos alkalmazását várják el az állami/önkormányzati szférától.

[3] Az együttműködés eredetileg a Regionális és Innovációs Technológiai Centrum nevet viselte, ötletgazdája prof. dr. Szekeres Tamás egyetemi tanár, a Széchenyi István Egyetem korábbi rektora.

[4] A Kormány 1540/2014. (IX. 24.) Korm. határozata a Széchenyi István Egyetem, az Audi Hungaria Motor Kft. és Győr Megyei Jogú Város közötti együttműködés alapján létrejövő Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központról. *Magyar Közlöny*, 131. sz.

[5] A Kormány 1687/2015. (IX. 25.) Korm. határozata a Széchenyi István Egyetem kormányhatározat alapján történő egyedi innovációs támogatásáról. *Magyar Közlöny*, 138. sz.

[6] A Széchenyi István Egyetem mellett a Miskolci Egyetem, a Debreceni Egyetem, a Pallasz Athéné Egyetem és a Kaposvári Egyetem nyert a pályázaton, a legmagasabb összegű támogatást a Széchenyi István Egyetem kapta.

[7] A FIEK indításával párhuzamosan kötötte meg Magyarország kormánya és Győr Megyei Jogú Város a Modern Városok Programhoz kapcsolódó megállapodást, melyben szerepel az egyetem berkein belül létrehozandó Digitális Kompetenciaközpont kormányzati finanszírozása, mintegy 3,5 Mrd forint értékben. A létrejövő kompetenciaközpont megalapozásában a FIEK IKT-alprojektje nagy segítséget nyújt a jövőben.

Felhasznált irodalom

Bajmócy Zoltán (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe.* JATEPress, Szeged.

Barta Györgyi (2011): A kelet-közép-európai járműgyártás európai összefüggései. In: *Járműipar és regionális versenyképesség.* Szerk. Rechnitzer János, Smahó Melinda, Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr, 27–63.

Bugovics Zoltán (2014): A győri identitás háttértényezőinek vizsgálata. In: *A helyi társadalom és intézményrendszer Győrben.* Szerk. Csizmadia Zoltán, Tóth Péter, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 100–115.

Carayannis, Elias G. – Barth, Thorsten D. – Campbell, David F. J. (2012): The Quintuple Helix Innovation Model: Global Warming As a Challenge and Driver for Innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, vol. 1, no. 2., https://doi.org/10.1186/2192-5372-1-2.

Czakó Katalin (2014): Az Audi Hungária Motor Kft. hatása a helyi gazdasági és társadalmi folyamatokra. *Tér és Társadalom,* 28. évf., 2. sz., 188–198.

Czakó Katalin – Hajdu-Smahó Melinda (2014): Vállalati nyitottság vizsgálata a Győri Járműipari Körzet területi tőkéjében. In: *A gazdaságszerkezet és vonzáskörzet alakulása.* Szerk. Lados Mihály, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 216–229.

Csizmadia Zoltán (2014): A társadalmi kapcsolatok jellemzői. A lakosság kapcsolati tőkekészletének sajátosságai. In: *A helyi társadalom és intézményrendszer Győrben.* Szerk. Csizmadia Zoltán, Tóth Péter, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 129–153.

Dőry Tibor – Tilinger Attila (2014): Hatékonyabbak-e a nyílt innovációs módszereket alkalmazó kis- és középvállalkozások? In: *A gazdaságszerkezet és vonzáskörzet alakulása.* Szerk. Lados Mihály, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 201–215.

Etzkowitz, Henry – Leydesdorff, Loet (2000): The dynamics of innovation: from National Sytems and „Mode 2" to a Triple Helix of university-industry-government relations. *Research Policy*, vol. 29, no. 2, 109–123., https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4.

Fekete Dávid (2017a): *A FIEK „Kkv-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése" részprojektjének koncepciója.* Kézirat.

Fekete Dávid (2017b): Európai járműipari térségek gazdasági kormányzási modelljei. *Tér és Társadalom*, 31. évf., 3. sz., megjelenés alatt.

Filep Bálint (2014): *A nagyvárosok az európai és a magyar területi politikában.* Publikon Kiadó, Pécs–Győr.

Hardi Tamás (2011): A közúti járműgyártás szerepe a kelet-közép- és délkelet-európai ipari térségek kialakulásában. In: *Járműipar és regionális versenyképesség.* Szerk. Rechnitzer János, Smahó Melinda, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 99–108.

Koppány Krisztián (2016): Gazdasági hatáselemzés a győri régióban: a SZEconomy portál és a GyőRIO modell. *Tér – Gazdaság – Ember*, 4. évf., 2. sz., 31–57.

Koppány Krisztián – Kovács Norbert – Szabó Dániel Róbert (2014): Város és vonzáskörzete: gazdasági kapcsolatrendszer és növekedés. Vázlat a győri járműipari körzet regionális makromodelljének kidolgozásához. *Tér és Társadalom,* 28. évf., 2. sz., 128–157.

Lengyel Imre (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és az alulról szerveződő stratégiák.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lentner Csaba (2014): A magyar önkormányzatok adósságkonszolidációja. *Pénzügyi Szemle,* 59. évf., 3. sz., 330–344.

Lentner Csaba (2015): Az új magyar állampénzügyi rendszer – történeti, intézményi és tudományos összefüggésekben. *Pénzügyi Szemle,* 60. évf., 4. sz., 458–472.

NKFIH (2016): *A Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ – Kutatási infrastruktúra (GINOP-2.3.4-15) című pályázati felhívás nyertes projektjei.* Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal, http://nkfih.gov.hu/palyazatok/europai-unios-forrasbol/felsooktatasi-ipari (Letöltés: 2017. május 10.).

Rechnitzer János (2013): *A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze.* Széchenyi István Egyetem, Győr.

Rechnitzer János – Smahó Melinda (2011): A jármű- és autóipar hatása a kelet-közép-európai térség versenyképességére. A kutatási eredmények összefoglalása. In: *Járműipar és regionális versenyképesség.* Szerk. Rechnitzer János, Smahó Melinda, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 5–26.

Széchenyi István Egyetem (2016): *Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ a Széchenyi István Egyetemen.* Pályázati anyag, Győr.

Szechenyiprojekt.sze.hu (2017): *Felsőoktatási és ipari együttműködések központja épül Győrben.* http://szechenyiprojekt.sze.hu/felsooktatasi-es-ipari-egyuttmukodesek-kozpontja-epul-gyorben (Letöltés: 2017. május 10.).

Szörényiné Kukorelli Irén (2014): Város és vidéke – térkapcsolatok elemzése Győr térségében. In: *A gazdaságszerkezet és vonzáskörzet alakulása.* Szerk. Lados Mihály, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 22–48.

Tamándl László (2014): *A felsőoktatási intézmények versenyképességi tényezői.* Publikon Kiadó, Pécs–Győr.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 116–132., DOI: 10.24307/psz.2017.0911

Veres Lajos

Az állam gazdasági szerepvállalásának felértékelődése

Appreciation of the State Role in the Economy

Összefoglalás
A szerző közel harmincéves visszatekintéssel áttekinti az állam szerepének nagymértékű változását, átalakulását. A gazdasági rendszerváltás Magyarországon valójában már 1989-ben elkezdődött, részben azzal, hogy az állami vállalatok esetében a társasági törvény megjelenésével lehetővé vált a gazdasági társasággá való átalakulás, a magántőke bevonása. A másik nagyon látványos elem volt az Országos Tervhivatal megszüntetése, és ezzel Magyarországon 1989-től egészen 1996-ig modern értelemben nem működött tervezés. A kilencvenes évek első felében az állam főként a tulajdonosi szerkezet átalakítására, a kárpótlásra, a privatizációra és az új adórendszerekre fókuszált. A kilencvenes évek második felétől már nagyobb hangsúly helyeződött a fejlesztésekre, azok finanszírozására és a munkahelyteremtésre. Az Európai Unióhoz való csatlakozási szándék elfogadását követően megjelentek az uniós követelmények, és ebben fontos elemek voltak a piacgazdaságra való felkészülés és átállás, az európai uniós alapelvek és értékek átvétele, a nemzeti és regionális szintű tervezés és programozás.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B22, D50, F22, H50, J68
Kulcsszavak: piacgazdaság, külföldi tőke, egyensúlytalanság, állami szerepvállalás

Dr. Veres Lajos PhD, főiskolai tanár, Dunaújvárosi Egyetem (veresl53@gmail.com).

Summary
The author gives an overview of the large-scale changes and transformation in the state's role in the past nearly thirty years. Change in the economic regime actually started in 1989 in Hungary, partly with the promulgation of the Act on Business Organisations, which allowed state-owned companies to become business organisations and to raise private capital. The other highly spectacular element was the closing down of the National Planning Office, which resulted in no planning in the modern sense in Hungary between 1989 and 1996. In the first half of the 1990s, the state focussed primarily on the transformation of the ownership structure, restitution, privatisation and the new tax regime. From the second half of the 1990s, higher emphasis was placed on investments, their financing and job creation. After the intention to join the European Union was accepted, the expectations of the European Union, including preparation for and conversion to a market economy, and the fundamental principles and values of the European Union were adopted, and planning and programming started at a national and regional level.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B22, D50, F22, H50, J68
Keywords: market economy, foreign capital, imbalances, state role

---

A piacgazdaság társadalmi elfogadottsága az átmeneti időszakban

A tudományos kutatóműhelyek átfogóan vizsgálták a verseny hatását a magyar gazdaságra, valamint a piacgazdaság társadalmi elfogadottságát. Az elemzők a 90-es évek első felében egy sor ellentmondásra hívták fel a figyelmet (Chikán, 1997). A globális verseny térhódításával párhuzamosan figyelmeztető jelek sorozatával találkozhattunk. Ezek az írások tükrözik azt a válságot, amelyben a világ jelenleg van a versenyhez és következményeihez fűződő értékek, kormányzati és vállalati irányítás és közvélekedés tekintetében. Ez a válság tükröződik a hazai viszonyokban is, egyes kérdések különös élességgel vetődtek fel az átmenet során, amikor az új társadalmi és gazdasági rend kialakításával kapcsolatban, elvben volt bizonyos szabadságfokunk.

A rendszerváltás kezdeti időszakában

Míg a piacgazdaság meghonosításához legalább a rendszerváltás kezdeti periódusában kedvező várakozások fűződtek, a tulajdon kérdésében a közgondolkodást mindvégig ambivalens hozzáállás jellemezte. A kistulajdon elfogadásával még volt gond, de a dolgozói tulajdon kivásárlását szimpátia kísérte, sok ellenérzés fogalmazódott meg ugyanakkor a pályázaton, árverésen alapuló értékesítés esetében, amikor a „legtöbbet ígérőnek" adták át a tulajdont. Fokozatosan romlott a külföldi tőke beáramlásának megítélése is. Erős vonzódás volt észlelhető a szociális biztonság fenntartásával

(illetve visszaállításával) kapcsolatban, és rendkívül negatívan ítélték meg a jövedelmi differenciálódást.[1] Még a piacgazdasággal általában rokonszervezők is elfogadták, sőt elvárták a kormányzatnak a társadalmi különbségek csökkenésével kapcsolatos felelősségvállalását.

A vizsgálatok természetesen nem homogén struktúraként látták a magyar társadalmat. A piacgazdasággal kapcsolatos magatartást illetően öt alaptípust találtak, amelyeket elemezve a népesség mintegy hetede sorolható a piacgazdaságot támogatók magjához, mintegy 40% közös vonása egyfajta antikapitalizmus, a magántulajdon térhódításával kapcsolatos ellenérzés. A lakosság közel fele eszerint kettős lélekkel viszonyult az átmenethez. A fentiek alapján elmondható, hogy a piacgazdaság és a társadalmi átmenet elfogadottsága alacsony fokú volt a magyar népességben, mely hozzáállás nagymértékben akadályozta a versenyképesség kibontakozását. Aligha tévedünk, ha a helyzet okát részben a történelmi tapasztalatokban és hagyományokban, részben pedig a fordulatot követő időszak fejleményeiben keressük. Ez utóbbiak részben objektívek (a rendszerváltással együtt járó, fokozott létbizonytalanság), részben a politikai baklövések és botrányok közhangulatot rontó hatásainak következménye. A piacgazdaság legitimációjának alacsony foka egyenes úton vezetett el a feketegazdaság közvéleménybeli elfogadottságához, az alacsony közpénzbefizetési morálhoz és a rossz társadalmi közhangulathoz. Abban az időszakban Magyarországon a 3,9 millió foglalkoztatottból mintegy hatszázezren semmilyen adót nem fizettek. A kieső állami bevétel nagyobb volt, mint a költségvetési deficit, és ekkor még nem számítottuk az adócsalás miatti kieséseket! Ez a helyzet képezte talán a legfőbb belső akadályát a magyar gazdaság nemzetközi versenyképességének, európai és globális integrálódásának (Chikán, 1997).

A piacgazdaságra való felkészülés

A rendszerváltás előestéjén a magyar társadalomban uralkodó vélemény kívánatosnak tartotta a piacgazdaságra való áttérést: jellemző volt a piac liberalizálásának támogatása, a gazdaságtalan termelés leállításával való egyetértés, a külföldi tőkebeáramlás üdvözlése. A 90-es évek közepére ez a helyzet fokozatosan megváltozott, és túlsúlyba jutottak a piac korlátozását szorgalmazó vélemények. Ezen nem is lehet csodálkozni, hiszen 1993–1994-ben tetőzött a munkanélküliség és az infláció, rendkívül negatív volt a jövedelmi differenciálódás megítélése. A piacgazdaságra való felkészítés folyamatában *kedvezőtlenül hatott a magyar oktatásügy lassú orientációváltása.* Oktatásunk alapvetően a megismerésre irányuló tudás átadására szerveződött. A sikerorientáltság, a vállalkozó-kísérletező kedv, a kockázatok (tévedés hatásainak) felmérése, a kompromisszumkeresés, a konfliktusmegoldó képesség, az empátia, az önbizalom, a kreativitás, a megbízhatóság, a pontosság, a probléma megfogalmazása, algoritmizálása, a struktúrában való tájékozódás, az adatok értelmezése, dekódolása, az adathalmazokban való eligazodás – azaz a sikeres gazdasági szereplővé válás feltételeinek kialakítása – mind-mind általános hiányossága volt a változó társadalmi életében való hatékony részvételhez szükséges szabályok, normák elsajátításának.

A 90-es évek második felében gyorsult a gazdaság fejlődési üteme, csökkent a munkanélküliség és az infláció, a külföldi tőkebeáramlás éreztette hatását mind a gazdaságban, mind pedig a családok, az egyén életében. A tőkeáramlás gyorsulása világjelenség, ennek a folyamatnak az EU-15 országok aktív részesei voltak, mint nagy tőkekibocsátók és jelentős mértékű tőkét befogadók egyaránt. A jelölt országok leginkább kedvezményezettjei voltak a folyamatnak. Így a hazánkba érkező külföldi tőkebefektetések kezdetben csak a tulajdonviszonyokat érintették, ám később módosították a termelési-értékesítési kapcsolatokat, a technikai-technológiai jellemzőket, a gazdaság regionális szerkezetét. Összességében a külföldi érdekeltségű vállalkozásoknak lényegesen nőtt a belgazdaságban betöltött szerepe. Ennek a folyamatnak a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott mutatója az ún. transznacionalizálódási index, a továbbiakban TNI.[2]

1. ábra: Az EU-15 országok és az újonnan csatlakozók transznacionalizálódási indexe, 1999

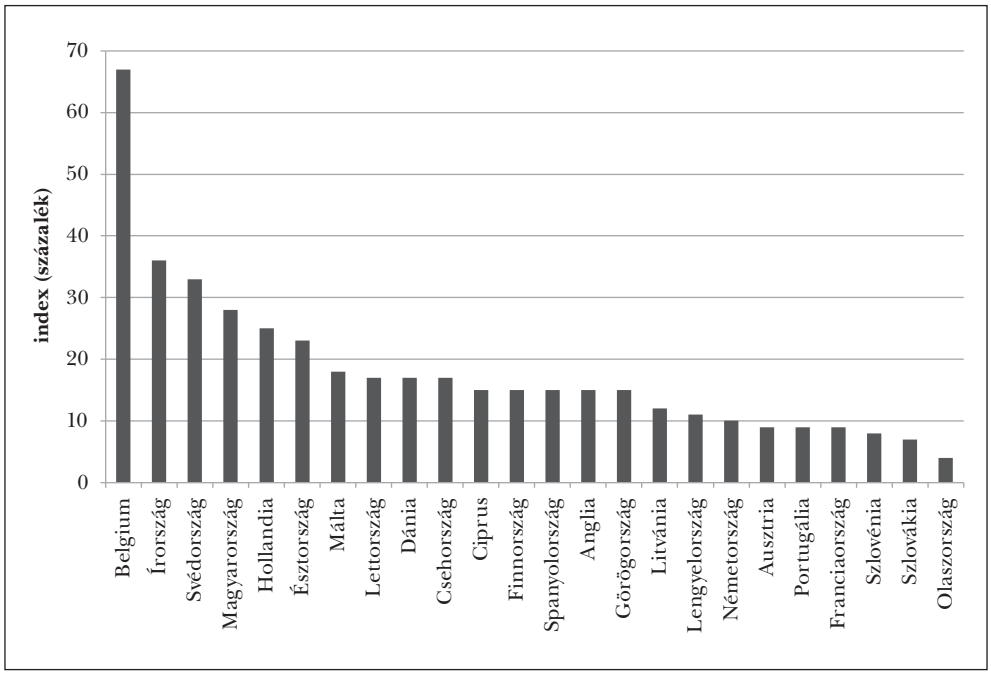

Forrás: Pitti, 2003

A nemzetközi elemzők a csatlakozás előtt álló országok TNI-indexét magasnak minősítették (lásd Magyarország, Észtország, Lettország és Csehország EU-átlagot meghaladó értékei), ami az elkövetkező években tovább erősödött. Közismert, hogy Csehország, illetve Lengyelország jelentős fáziskéséssel indította privatizációs programjait, illetve számos országban még nem volt látványos eredménye a tulajdoni arányok módosulásának (lásd Szlovénia).

A külföldi tőke szerepe

Míg az EU-15 országok többségében a külföldi és a nemzetközi tőke egymással arányban állt, addig a csatlakozás előtt álló országokban – a nemzeti tőke hiányában – az erőviszonyok egyensúlyi gondokat jeleztek. A külföldi működő tőke hatásai az alábbiak szerint csoportosíthatók:

– kedvező hatások: a belső erőforrások mozgósítása (vállalatok, beszállítói hálózatok, tanulás); a verseny ösztönzése (országon belül és nemzetközi szinten); a nemzetközi integráció erősítése (anyavállalaton keresztül és közvetlenül);

– kedvezőtlen hatások: forráskivonás (a bővített újratermelés nem itt valósul meg); szelekció (a kis- és középvállalkozások kieshetnek a versenyből); dezintegrációs hatás (a multinacionális vállalatok kisebb tudományos-gazdasági együttműködési készséget mutatnak); blokkoló hatás (egy-egy piaci szegmensben mutatkozhat a nagyvállalatok erőfölénye miatt, keresztezheti a gazdaságpolitikai célokat).

A várt kedvező hatások mellett kellő figyelmet kell fordítani a kedvezőtlen hatások számbavételére is. Az elemzők álláspontja szerint a külföldi működő tőke beáramlásából származó legnagyobb előny az önfejlődés meggyorsításából fakadhat, amit az újabb és újabb kihívásokon keresztül az *állandó versenyeztetés* révén ér el a külföldi tőke.

Az állami tulajdon gyors értékesítésével *Magyarország a külföldi működő tőkétől függő országgá vált*. Az állami nagyvállalatok értékesítésével a külföldi cégek, számos iparág mellett, megszerezték Magyarország élelmiszeripari piacait is. Következésképpen, az új gazdaságpolitika egyik kihívása az ország belső gazdaságának és azon belül kiemelten az élelmiszeripari vertikumoknak az újjászervezése lett, ami jelentősen hozzájárulhat a belső fizetőképes kereslet növeléséhez. A neoliberális gazdaságpolitikától történő folyamatos elszakadást célszerű, ha egy aktív, belső erőforrásokat fejlesztő gazdaságpolitika követ, melyben az endogén tényezők tudatos fejlesztésére helyeződik a hangsúly (Lentner, 2016).

Az állami szerep változása

Történelmi visszatekintés

Az állam és a kormány szerepvállalása a történelem folyamán gyakran változott: az ókorban az állam birodalomszervező tevékenységet látott el, néhány ember érdekében mozgatta a kialakított szervezet által irányított emberek összességét, mégis közvetve olyan „jólétet" teremtett, amely a népesség növekedését hozta magával. A középkorban az állam a nemesi rendet szolgálta egy olyan társadalomban, ahol az urak harcoltak, a papok imádkoztak, a parasztok pedig gürcöltek.

A 17. században a kialakuló nemzetállamok gazdaságpolitikájának kettős célja volt: az államot megerősítő gazdasági hatalom kiépítése és az államhatalom felhasználása a gazdasági növekedés előmozdítására és a nemzet gazdagítására. Az államok azonban mindenekelőtt a bevételeket hajszolták, és ezek örökös szűkössége gyakran

olyan politikai lépésekre csábította őket, amelyek hátrányosak voltak a valódi termelőtevékenység szempontjából. Céljaik megvalósítására törekedve e században a politikusok a rivális nemzetállamok és a saját alattvalóik egymással ellentétes érdekeivel foglalkoztak. A helyi önkormányzatok már elég nagy hatalmat szereztek a gazdaság irányításában és ellenőrzésében: vámot szedtek, a helyi kereskedő- és kézműves céhek rögzítették az árakat és a béreket, és emellett szabályozták a munkakörülményeket is.

A 19. századi gazdaságtörténet kevés témakörét övezi oly sok félreértés, mint az állam vagy a kormány gazdasági szerepét. Egyfelől ott van a laissez faire[3] mítosza, mely szerint a büntetőtörvények megalkotását és (többé-kevésbé szigorú) betartását nem számítva *az állam következetesen távol tartotta magát a gazdaságban való bármiféle beavatkozástól.* Másfelől pedig ott a marxista álláspont, mely szerint a kormányok tulajdonképpen az uralkodó osztály, a burzsoázia „végrehajtó bizottságaiként" működtek. A történelmi valóság azonban bonyolult és sokszínű, és nagyon távol áll e két leegyszerűsítő elképzeléstől.

A kormány sokféle szerepet játszhat a gazdaságban. Ezzel kapcsolatos legalapvetőbb funkciója, amelyről nem mondhat le, és amely elől nem térhet ki, az a *törvényi feltételek megteremtése* a gazdasági szereplők számára. Ez az egyszerű, „el a kezekkel" politikájától a totális állami ellenőrzésig terjedhet. A legfőbb bűn ezen a területen nem a beavatkozás vagy a be nem avatkozás, hanem a kétértelműség. A játékszabályoknak világosnak, egyértelműnek és betarthatónak kell lenniük.

Az államnak és a kormánynak két fontos területen van kiemelkedő és át nem ruházható szerepe: az egyik a jelen társadalmának megóvása és egészségügyön (és környezetvédelmen), a másik a jövő nemzedékének a formálása az oktatáson (és a környezetvédelmen) keresztül. A többi (infrastruktúra fejlesztése, mezőgazdaság támogatása, a magánvállalkozások segítése stb.) ezek után következik.

A legtöbb európai országban nagy hagyományai voltak az állami paternalizmusnak,[4] éppen ezért az Osztrák–Magyar Monarchia hazánkban meghonosodott szemlélete után nem volt nehéz áttérni a szocializmus paternalista szemléletére, ahol évtizedeken keresztül kiskorúként kezelték az állampolgárokat. A Monarchia vasútpolitikája például először az állami tulajdont és működtetést részesítette előnyben, aztán a magántársaságokat, majd végül megint visszakanyarodott az államvasutakhoz, napjainkig megőrizve ezt a struktúrát.

A 20. században nagy intézményi változás volt a kormányok szerepvállalásának megnövekedése. Az előző korokkal összehasonlítva: a 17. század abszolút uralkodói kényük-kedvük szerint próbálták országaik gazdaságát alakítani, de elegendő forrás nélkül és megfelelően hatékony eszközök híján. A 19. században – a klasszikus közgazdászok (Adam Smith, David Ricardo) hatásának köszönhetően – a kormányok már tudatosan korlátozták saját gazdasági szerepvállalásuk mértékét. A kormányzati expanzió a 21. században teljesedett ki. A múlt században (békeidőben) az állami kiadások a nemzeti jövedelem 10%-át sem érték el, a második világháború után a lényegesen nagyobb nemzeti jövedelmen belül azok 30-40%-ra emelkedtek (néhány, általában a szegényebb országokban azt meg is haladják).

Kínálatösztönző gazdaságpolitika a 90-es években

A 90-es évek elején tapasztalt pénzügyi-gazdasági folyamatok elemzése alapján, a hazai közgazdászok egy része szintén kimutatta az állami szerepvállalás iránti növekvő igényt. Leszögezték, hogy a magyar gazdaságban a piaci viszonyok még csak akadozva, sok súrlódással és nagy bizonytalanság mellett működnek. Ettől a gazdaságtól nem lehet reálisan elvárni, hogy globális egyensúly megteremtése után, spontán módon dinamikusan kezd növekedni. A meglévő erőforrások egy jelentős része nem mobilizálható, önmagától nem képes reagálni a kedvező piaci viszonyokra sem. Ezért az aggregált kereslet nagyságát befolyásoló monetáris és költségvetési politika csak kevéssé lehet hatásos. A nyolcvanas években elkezdődött rendszerlebontás és a hároméves átmeneti szakasz ellenére sem sikerült túllépni a szocialista termelésre jellemző improduktivitáson. A felhasználható produktív források jelentős mértékben elmaradtak a működés fenntartásához szükséges igények mögött. Éppen ezért úgy gondolták, hogy a lehetséges és kívánatos gazdaságpolitikának a kínálati oldalra kell koncentrálnia, és a termelési oldal átépítésére és fejlesztésére. A keresleti oldalnak is ehhez kell igazodnia. A gazdasági átmenet e szakaszában kívánatos kínálatösztönzést középpontba helyező politika főbb elemeit a következőkben foglalták össze (Mellár–Veress, 1994):

– a strukturális válság kezelése: állami segítséggel, átalakítás, reorganizáció, technikai-technológiai fejlesztési alapok működtetése, átképzési programok;

– a beruházások ösztönzése: kedvezményes hitelakciók kiterjesztése, kamattámogatási rendszer bevezetése a reál-hitelkamatlábak és a profitráta közötti tátongó rés szűkítése érdekében;

– a kormányzati kiadások növelése: direkt állami megrendelések növelése, infrastrukturális beruházások indítása;

– a privatizáció átalakítása: hazai privatizációs kereslet szélesítése új eszközök bevezetésével, a privatizációs kínálat fokozása reorganizációval, feljavításokkal, vállalatok szétbontásával;

– a kisvállalkozások hathatós támogatása hitellel, tanácsadással, speciális konstrukciókkal;

– szelektív, célzott szociálpolitika kialakítása a rászorultsági elv alapján, a nagy elosztási rendszerek fokozatos átalakítása.

1993 második felében olyan negatív jelenségek kumulálódtak, amelyek tovább szűkítették a gazdaságpolitika mozgásterét. Ezek közül is kiemelhetők a költségvetésnek a tervezettet jóval meghaladó hiánya, az ebből fakadó keresletszűkítő intézkedések, a pénzügyi közvetítőrendszer, a bankrendszer válsága és az agrárgazdaság recessziója. Ehhez járult a világgazdasági recesszió, illetve annak veszélye is. Mindezek alapján javasolták újrafogalmazni az állam szerepét a gazdaságban, miszerint a kormánynak a korábbiaktól eltérő és aktívabb szerepet kell(ene) játszania (Mellár–Veress, 1994).

A 90-es évek végén úgy tűnt, hogy az állami szerepvállalás azonos a közpénzek begyűjtésével és elosztásával, holott az állam szerepe a piacgazdaságban nem korlátozódhat csak a források akkumulálására és azok különféle célú felhasználására. Újból napirendre került az állami szerepvállalás átgondolása, stratégiai eszközként jelentő-

ségének növelése, különösen a törvényi feltételek megteremtésének befejezése, betartása és betartatása, valamint a produktív tevékenységen belül az innovatív jellegű közreműködés terén (Pálfalvi–Szentes, 1999).

Az Európai Unióhoz való csatlakozást megelőző időszak

A 2002-ben hivatalba lépett kormány (Kormányprogram, 2002) következőképpen fogalmazta meg az állam feladatait: az állampolgár és a család sokrétű támogatása; a szociális piacgazdaság védelme és erősítése; az autonóm civil szféra egészséges működésének szavatolása; a jogállami csorbíthatatlanság garantálása; az ország polgárai esélyegyenlőségének elősegítése; az Európai Unióhoz való magyar csatlakozás elősegítése. Ennek megfelelően álljanak itt az akkori kormányprogram vonatkozó főbb kitételei.

Az Európai Unió normáinak megfelelő nemzeti kormányzás:

– A kormány megbecsüli a nemzet jövőt építő történelmi tradíciót.

– Nemzeti céljaink megvalósításának alapvető feltétele és ezért a következő évek legfontosabb feladata az Európai Unióhoz való csatlakozás, így a magyar állampolgárok egyben az Európai Unió polgáraivá is válnak. A magyar nyelvet, gazdag kulturális örökségünket az Európai Unió tagállamaként is megőrizzük, gyarapítjuk.

– A kormány végrehajtja, illetve kezdeményezi az EU-ban való belépéssel járó alkotmányos, illetve közjogi lépéseket, ideértve mindenekelőtt az alkotmány megfelelő módosítását, az államszervezet szükséges átalakítását. A kabinet végrehajtja az EU-támogatások elnyeréséhez szükséges szervezeti változtatásokat is. Magyarország 2005–2006-ban már az EU-tagállamok szokásos hétköznapjait élheti, beépül az „európai közigazgatási térbe".

A gazdaságba való indokolatlan állami beavatkozások megszüntetése:

– A kormány nem kíván indokolatlanul beavatkozni a piacgazdaság működésébe, sőt ellenkezőleg: depolitizálni kívánja az állam gazdasági szerepvállalását. Az Európai Unió versenypolitikájának megfelelő, „semleges" állami támogatási rendszert működtet. A szociális piacgazdaság eszméinek megfelelően, az állam jelen lesz a gazdaságban, hogy betölthesse a gazdasági növekedést erősítő, esélyteremtő, esélykiegyenlítő feladatát. A kormány színvonalas jogalkotás útján állapítson meg stabil, piackonform játékszabályokat; garantálja az üzleti élethez is elengedhetetlen jogbiztonságot.

– Magyarországnak változatlanul szüksége van tőkére és csúcstechnológiára, ezért – összhangban a nemzeti gazdaságpolitikai elképzelésekkel, illetőleg az uniós szabályokkal – támogatandók a külföldiek befektetései. A multinacionális vállalatok jelenléte a magyar gazdaság fontos stabilizáló tényezője, ezért megfelelő partneri viszonyt alakítunk ki ezekkel a társaságokkal. Az állam – megfelelő törvénymódosításokkal – előmozdítja a Budapesti Érték- és Árutőzsde kellő megerősödését.

A kormány egyik *alapvető feladata a decentralizáció,* a túlzottan központosított kormányzati hatalom észszerű lebontása. Ebből a szempontból alapvető feladat a települési önkormányzatok hatásköreinek bővítése és hatáskörük pénzügyi alátámasztása, önkormányzati finanszírozási reform útján. Az európai uniós csatlakozás határozot-

tan megköveteli – az egyébként is szükséges, de politikai okokból rendre elhalasztott – *önkormányzati reform* végrehajtását. A kormány elképzelése szerint a reform három részből áll: az alap a községi és városi, azaz a lakossághoz legközelebb álló önkormányzatok autonómiájának megerősítése, ezt követi az úgynevezett „kistérségek" – alapvetően az önkormányzatok társulásával való – kialakítása, végül a regionális közigazgatás létrehozása (Kormányprogram, 2002).

Áttekintve és értékelve a piacgazdaságra való felkészültség szintjét, valamint az állami szerepvállalás fontosságának és tartalmának megítélését, megállapítható, hogy időben változó tartalmú igényekről és szerepvállalásokról volt szó. A társadalomban valóban hozzászokott az új feltételrendszerhez, ez azonban nem jelentette azt, hogy teljes mértékben elfogadta a piacgazdaságot (kegyetlen megnyilvánulásaival együtt). A „vadkapitalizmus" kora már Nyugaton is lejárt. Az állam hosszú távú szerepe lehet az adott társadalomban, az adott gazdasági viszonyok közepette olyan gazdasági környezet és feltételrendszer kialakítása, amely elősegíti az alapértékek érvényesülését.

Az Európai Unió tagországaiban alkalmazott eszközrendszer

Az állami szerepvállalás vizsgálatakor nem tekinthetünk el attól, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozást követően, a nemzetállamok felett megjelent az Európai Unió mint szupranacionális szintű kormány. Az EU a szubszidiaritás elve alapján feladatokat emelt a nemzetek feletti szintre: politikákat alakít ki, szabályoz, korlátoz, támogat stb.

A célok elérése érdekében az Európai Unió szakbizottságai és döntéshozó szervezeti időről időre (az utóbbi évtizedekben rendre a hétéves pénzügyi-támogatási ciklushoz igazodva) értékelik az eredményeket és a tapasztalatokat, és erre építve kiigazítják, módosítják az alkalmazott eszközrendszert. A főbb elemeket áttekintve, az intézményrendszer egészében kikristályosodott, a változtatásokat főként a keleti bővítés indokolja, hiszen kibővülnek a testületek, a döntés-előkészítés, illetve a döntéshozatal is új eljárási rendet igényel.

A második elemcsoport a *közösségi politikák és alapelvek* rendszere. A nyilvánosan hozzáférhető joganyag egyaránt tartalmazza a közösségi határozatokat, az irányelveket és az ajánlásokat, vagyis a különböző szintű orientációs elemeket. A környezetvédelemben egyre nagyobb jelentőséggel bírnak az egyes speciális szakterületre vonatkozó irányelvek, mint például a hulladékelhelyezés és -égetés szabályai vagy a CO_2-kereskedelem, termékdíjak kialakítása stb.

A *regionális politika* alapelvei (szubszidiaritás, decentralizáció, koncentráció, addicionalitás, programozás, partnerség, monitoring) szakmai körökben tervezési alapelveket is jelentenek, és alkalmazásuk főként az előcsatlakozási alapok felhasználása során már gyakorlattá vált. A Magyarországon 1996-ban elfogadott területfejlesztési törvény például – a kelet-közép-európai országok közül elsőként – alkalmazta az EU regionális politikájának alapelveit.

Az eszközök harmadik főcsoportja az EU *pénzügyi támogatásainak* rendszere. Ebben három fő forráscsoporttal számolhatunk: a strukturális alapok – melyek a lehetséges támogatások legnagyobb arányát képviselik –, a kohéziós alap, valamint az agrártá-

mogatások. A strukturális alapok alapvetően a regionális politika szűken vett eszközrendszeréhez kapcsolódnak, a kohéziós alapból pedig a közlekedésiinfrastruktúra- és a környezetvédelmi fejlesztéseket támogatják.

Az EU a strukturális alapokból nyújtott támogatások eredményeként a gazdasági és szociális kohézió elérését megalapozó hatásokat vár. E hatásoknak köszönhetően a támogatásban részesülő régiók gazdasági és társadalmi szerkezetének kell átalakulnia.

A kohéziót biztosító támogatások alapvetően három területre koncentrálnak: az emberi erőforrás fejlesztésére, a vállalkozásoknak nyújtott segítségre és az alapinfrastruktúra kiépítésének előmozdítására. A támogatások rövid távú fejlődési tényezőként mindhárom területen hatással vannak az adott régió helyzetére, és olyan endogén és exogén[5] fejlődést indítanak el, amelynek hatására hosszú távon is érvényesülő fejlődési tényezők alakulnak ki. E tényezők eredményeként csökken a munkanélküliség, emelkedik a jövedelem, és javulnak az életkörülmények. Mindezek várhatóan együttesen elősegítik a gazdasági és szociális kohézió erősítését.

Az emberi erőforrás fejlesztésére fordított támogatások elsődleges célja a támogatottak képzettségének és képességeinek bővítése, erősítése, az alkalmazhatóság szélesítése. Ez azt jelenti, hogy könnyebb állást találni, illetve csökken az állás nélkül maradás veszélye. Az emberi erőforrásra fordított támogatások hatással vannak a vállalkozásokra is: például egy speciális képzési program egy új üzem beindításával kapcsolódhat össze. Közvetve, általános hatásként jelentkeznek a vállalatok számára a munkaerő alkalmazhatóságának és termelékenységének javulásából származó előnyök. Mindezek a hatások együttesen eredményezhetik egy régió versenyhelyzetének javulását és a munkanélküliség csökkenését.

A vállalkozásoknak nyújtott támogatások segítséget adnak a versenyelőnyök megteremtéséhez. A támogatások fizikai és immateriális beruházások területén is jelentkeznek. A kapacitások bővítéséhez nyújtott támogatás a beruházási költségek mérsékléséhez járul hozzá, a termelékenység növelését elősegítő támogatásokkal együtt ez a támogatás a termelési költségek csökkenéséhez vezet, ami fokozza a vállalat versenyképességét.

A nem anyagi jellegű javakba történő beruházások területén nyújtott támogatások szintén növelik a vállalkozások versenyképességét. Például a marketingtevékenység fejlesztéséhez nyújtott támogatás eredménye közvetlenül megmutatkozhat új piacok meghódításában, de például az is a támogatások sikerét mutatja, ha az innovációs tevékenységekre fordított támogatásnak köszönhetően, az adott vállalat jobban helyt tud állni az élesedő verseny közepette is. A vállalkozások számára közvetett előnyök származhatnak a megerősödött regionális gazdasági környezetből is, ami például a kutatóközpontoknak, az innovációs parkoknak vagy a konferenciaközpontoknak nyújtott támogatások hatására kedvezőbb külső feltételeket biztosít a vállalatoknak.

Az infrastruktúra fejlesztésére fordított támogatások hatása közvetetten jelentkezik, és egyaránt érinti a helyi lakosságot és a vállalkozásokat. A hatások sokrétűek, egyrészt bizonyos beruházások (például egy új kikötő, autóút vagy energiahálózat megépítése) termelési költségeket csökkentenek, másrészt egyes beruházások megszüntetnek bizonyos termelést korlátozó tényezőket (például a vízvezeték-hálózat kiépítése lehetővé

teszi a farmok fejlődését, egy repülőtér a turizmus felvirágzását segítheti elő), harmadrészt az infrastrukturális beruházások a gazdasági környezetet javítják (például a telekommunikációs hálózat kiépítése új kapcsolatok kibontakozását segítheti elő a helyi vállalkozások között is). Az infrastrukturális beruházások a már kialakult gazdasági tevékenységek számára is kedvezőbb feltételeket teremtenek, ugyanakkor új beruházók számára is növelik a régió vonzerejét.

A vázolt modellben endogén fejlődés alatt az elsősorban a belső adottságokra, készségekre épülő fejlesztési stratégia mentén megvalósuló fejlődési folyamat értendő. Valamely régióban a tartós fejlődésnek egyik feltétele, hogy a fejlődést rövid távon előmozdító tényezők (versenyképesség, infrastruktúra, gazdasági szerkezet, környezet állapota stb.) beépüljenek, részévé váljanak a társadalmi-gazdasági erőforrásoknak, és mobilizálják azokat. Ily módon hosszú távú fejlődési tényezők keletkeznek, amelyek további fejlődést segítenek elő.

A rendszerváltás a gazdaságban, a társadalomban és a politikában olyan változásokat hozott, amelyek első pillantásra a nyugat-európai piacgazdaságra hasonlítanak, de alapos vizsgálatok után kiderült, hogy a hasonlóság csak felszínes, mert Magyarországon úgy alakult ki a piacgazdaság, hogy a régi tervgazdaság jellemzői újjászülettek, csak módosult formában (Cséfalvay–Matolcsy, 2009). Ennek főbb jellemzői a következők:

– állami tulajdon helyett külföldi tulajdon túlsúlya;

– állami monopólium helyett magánmonopólium;

– állami nagyvállalatok túlsúlya helyett globális vállalatok túlsúlya (Magyarországon egy torz oligarchikus kapitalizmus alakult ki);

– régi eladósodás helyett új és növekvő nemzetközi eladósodás;

– rejtett munkanélküliség helyett nyílt munkanélküliség.

Összességében megállapítható volt, hogy az új magyar piacgazdaság a régi gazdasági rendszerhez hasonlóan pazarló volt, mert jelentős újraelosztás mellett pazarlóan bánt a legfontosabb erőforrásokkal, a munkaerővel és a tőkével.

A neoklasszikus elméletek bírálata

A neoklasszikus közgazdászok által vázolt „általános egyensúlyelmélet" modellje szerint

– a piac tökéletes;

– ha a termelés és fogyasztás nincs egyensúlyban, korrekciós mechanizmusok jönnek létre a gazdaság általános egyensúlyának irányába (a vállalkozások megváltoztatják a termelési arányokat).

A neoklasszikus elméletek bírálatának legfontosabb elemei:[6]

– a piacok nem tökéletesek, ugyanis a piaci viszonyok térhódításával szinte azonnal monopolpiac alakult ki, tökéletes verseny nélkül;

– a piaci szereplők informáltsága nem teljes körű és nem homogén;

– a gazdaság szereplői racionalitásra törekszenek, és ezért a fogyasztók és a termelők is maximális hozamot akarnak elérni, de ezek a törekvések egymás ellen hatnak;

– a piac szereplői nem vették figyelembe és elhanyagolták az extern hatásokat;

– a piac mindenhatóságába vetett hit következtében visszaszorult az állami beavatkozás;

– árutermelési és pénzügyi válságok következtek be, melyek saját maguktól nem oldódtak meg, minden esetben szükség volt az állam, államok beavatkozására a piaci válságok enyhítése érdekében;

– kereslethiányos (keresletkorlátos) piacok alakultak ki, mert a jövedelmek egy része kivonul a gazdaságból.

Az egyensúly közgazdasági értelmezéséről szóló tanulmányában Dusek Tamás felsorolja az egyensúly legalább tíz közgazdasági kontextusát, majd azokat tárgyalja is (Dusek, 2013). Ennek során negyedikként említi „az egymással összefüggő összes piac általános egyensúlya" kategóriát. És elérkeztünk az „általános egyensúlyelmélet" (Walras, Arrow, Debren és sokan mások) sajátosságához, amely „a tényleges gazdasági problémáktól távol eső kérdésekkel foglalkozott, képtelen volt egy dinamikus, a szereplők között szétszórt információval jellemezhető világ racionális erőforrás-allokációját lehetővé tévő folyamatok magyarázatára" (Dusek, 2013:37). Figyelemre méltó a következtetés, miszerint az egyensúlyt általában célként jelölik meg, melynek eléréséhez az állami beavatkozás javasolható.

Levonható a következtetés tehát, hogy *a piacgazdaság egyensúlyhiányos, állami beavatkozás nélkül nem jön létre optimális piaci rendszer.* Nem véletlen, hogy 2009-ben a szabadelvű és szociális piacgazdaság értékelése során mértékadó közgazdászok az alábbi következtetésre jutottak: „A szabad versenyes piaci modell, az állami szabályozás gyengeségei miatt, rendre válságokhoz vezet, míg a szociális piacgazdasági modell a túlzott állami szabályozás miatt veszít versenyképességéből" (Cséfalvay–Matolcsy, 2009).

A piacgazdaság működésével együtt járó munkanélküliség csak gazdasági növekedéssel csökkenthető. A munkaerőpiacon is hiány van, a bérek nem rugalmasak, és szükség van munkahelyteremtést elősegítő állami beavatkozásra. Az utóbbi évtizedek tapasztalatai felhívják a figyelmet a pénzpiacok szerepére, az egyensúlytalanságot előidéző műveletekre, a spekulációra.

Az állami beavatkozás indokoltsága, területei, feladatai

Az állam beavatkozása a gazdaság működésébe lehet segítő vagy korlátozó jellegű. Az állami beavatkozás irányai többféleképpen csoportosíthatók, az egyik ilyen csoportosítás feladatkörök szerint (Bacsi, 2012):

– *Stabilizáció,* amely elsősorban a gazdaság működőképességének fenntartására vonatkozik, az ehhez szükséges intézményi, jogi, közhatalmi háttér, a gazdasági ellenőrzés és szabályozás biztosítása. Az állam figyelemmel kíséri a fő gazdasági folyamatokat, és megpróbálja azokat kedvező irányba terelni.

– *Redisztribúció,* mely újraelosztási feladatokat jelent. A jövedelmek egy részének adók formájában történő elvonása, majd az így befolyó források támogatások formájában történő újraelosztása. Az állam beavatkozása nélkül a piac csak rendkívül egyenlőtlenül alakítaná ki a jövedelmek eloszlását, és ezt az európai társadalmak ma már elfogadhatatlannak tartják.

– *Allokációs feladatok* olyan javak és szolgáltatások biztosítása érdekében, amelyeket a magánszféra nem vállal, ezért az államnak kell gondoskodnia előállításukról. Ez többnyire nagy tőkebefektetéssel járó tevékenységeket jelent, melyek megtérülése kétséges vagy nagyon sok időt vesz igénybe, ugyanakkor a társadalom számára fontosak. A közjavak esetében vannak olyanok, amelyek esetében nem lehet vagy nem célszerű a piacosítás (ilyenek lehetnek a honvédelem, rendvédelem, stratégiai infrastruktúrák stb.). Idetartozik továbbá a külső gazdasági hatások (externáliák) szabályozása is. Az európai uniós versenypolitikával összhangban a monopolista elemek korlátozása is állami hatáskör.

Miközben a redisztribúció, vagyis a jövedelmek újraelosztása szinte valamennyi közgazdasági elemző felfogásában közös feladat, a kritikák alapvetően elsősorban az újraelosztás arányaira és céljaira vonatkoznak. A körvonalazódó, új növekedéspárti gazdaságpolitika egyértelműen hangsúlyozza, hogy az állam feladata olyan keretek megteremtése, amelyek elősegítik a gazdasági teljesítmények növekedését, a bürokrácia csökkentését, a vállalkozók működési feltételeinek javítását.

A pénzügyi válság után

A 2008-as pénzügyi válság, majd az azt követő, kiterjedt gazdasági válság újra a figyelem középpontjába helyezte az állami szerepvállalás és szabályozás kérdését (Lentner, 2013). A szabályozás felértékelődésén túl, a gazdaságpolitika mint az állami aktivitás egyik fő kifejezője szintén előtérbe került. A tulajdon védelme mellett, a válság utáni időszakban az állam új szerepeket kapott. Lentner Csaba hangsúlyozza, hogy a neoliberális gazdasági modell rendszerválsága miatt az állami szerepvállalásban felértékelődnek a következő intézmények:

– a piac működését szabályozó intézmények (externáliák, információs aszimmetria, méretgazdaságosság, piaci torzulások stb.);

– stabilizációs intézmények, amelyek biztosítják a gazdasági aktivitás számára a megfelelő környezetet (árstabilitás, makrogazdasági kilengések, krízisek kezelése);

– legitimációt biztosító intézmények, a piacgazdaság működéséhez elengedhetetlen társadalmi stabilitás érdekében (társadalombiztosítási rendszer, redisztribúció stb).

A modern gazdaságban a „hagyományos" termelési, árupiacon túlmenően szinte meghatározó mértékben megnőtt a pénzpiacok jelentősége. A pénzpiacok nemcsak nemzetközi intézményeket működtetnek, hanem globálissá váltak. Lentner Csaba véleménye szerint a neoliberális piacgazdasági modell lényegéből fakadt, hogy a banki termékek innovációját nem követte a felügyeleti és a szabályozási rendszer innovációja. Ezért az újjászerveződő magyar állam gazdaságpolitikájának mozgásterében indokolt volt a jegybanki politika korszerűsítése is (Lentner, 2013).

Magyarországon az állam megnövekedett szerepvállalása a gazdaságban az úgynevezett unortodox gazdaságpolitikával jellemezhető. Ennek során a hagyományos kiigazító intézkedések helyett a korábban kevésbé használt módszerek kerültek előtérbe:

– az állam szerepének újraértelmezése („hard government"), az állam többek között aktív piaci szereplőként is megjelenik;

– a kreativitás középpontba állítása – társadalmi „unortodoxia";

– az Európai Unióban és Nyugat-Európában tapasztalható dezintegráció, stratégiahiány következtében a nemzeti szerepvállalás újraértelmezése („keleti nyitás").

Munkaerőpiaci jelenségek

Az elmúlt években a piaci egyensúlytalanság erősödő jelei mutatkoztak a foglalkoztatás és a munkaerőpiac területén. A több évtizedes demográfiai hullámokat a képzési-oktatási rendszerek nem vették kellően figyelembe, és ezért összességében és strukturálisan is munkaerőhiány alakult ki Magyarországon. Az Európai Unióban működő „négy szabadság" elvéből következően, a különböző országok között lehetővé vált a különösebb korlátozás nélküli munkavállalás és az ehhez kapcsolódó munkaerő-áramlás. Ugyanakkor, ha csak az európai dimenzióban vagy szűkebben, makrotérségben vizsgáljuk a munkaerő-áramlás lehetőségeit, megállapítható, hogy annak objektíven fennálló korlátai vannak (Veres, 2008).

2. ábra: A szabad munkaerő-áramlás korlátai

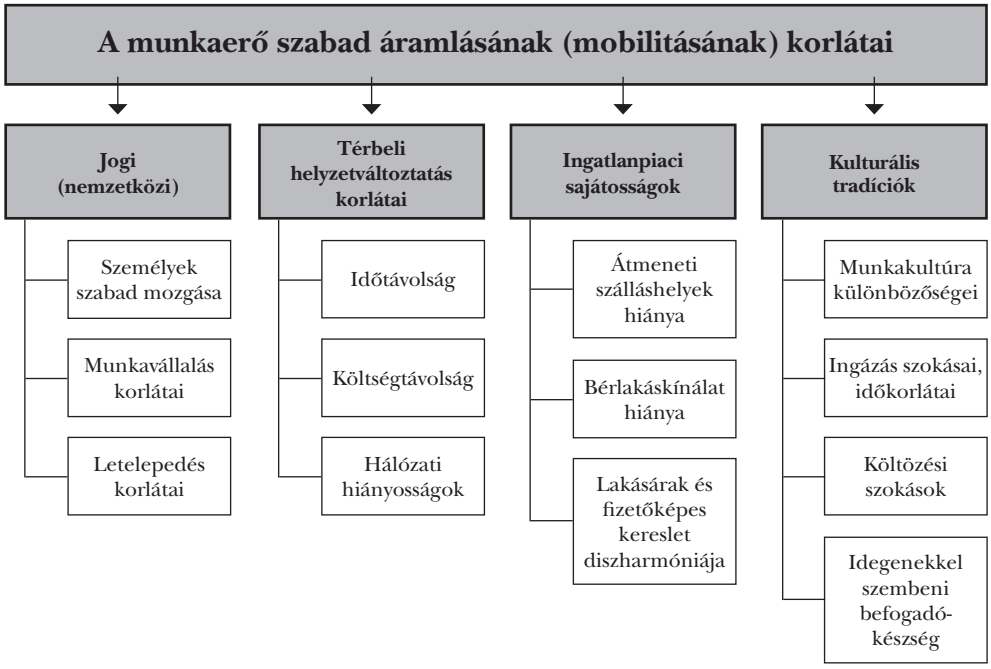

Forrás: Veres, 2008

Az *2. ábra* jól tükrözi, hogy a korábban kemény, jogi korlátok (az Európai Unióba történő belépést követően szabadabb munkavállalás) lazultak, emellett azonban a térbeli helyváltoztatás korlátai objektíven működnek, s ezen túlmenően az ingatlanpiaci sajátosságok és a kulturális tradíciók is visszafogják a munkaerő mobilitását. A globalizációs

gazdasági térben a transznacionális vállalatok folyamatosan keresik a versenyelőnyöket. A hagyományos erőforrások jelentősége folyamatosan mérséklődik, és *az új, egymással is versengő versenyelőnyök regionálisan és lokálisan értelmezhetők*. Ebben meghatározó a helyi munkaerő képzettsége, tudása, kultúrája és az erre támaszkodó helyi gazdasági, vállalkozói specializáció. Felértékelődik tehát a munkaerőpiac és annak szabályozása, működtetése mint versenytényező a világpiacon. Érthető tehát, hogy az állam gazdasági szerepvállalásában is az egyik kihívás a munkaerőpiaci keresleti-kínálati viszonyok figyelemmel kísérése és a szükséges állami beavatkozás eszközrendszerének korszerűsítése.

Zárógondolatok

Nem kétséges, hogy szükséges az állam gazdasági szerepének változtatása a Rodrik-féle gondolatmenet alapján, továbbá számos felsorolt ok, valamint az egyre erősödő globalizációs kényszer miatt (Rodrik, 2000; Rodrik–Subramarian, 2003). Indokolt az állam részvétele mindhárom mértékadó és jól beazonosítható piacon, az áru- (vagy termelési) piacon, pénzpiacon és a munkaerőpiacon egyaránt.

Az alapvetően keresletélénkítő állami beavatkozás és szerepvállalás *növekedés- és fejlődésélénkítő céljai* fókuszálhatnak a minőségi elemekre (Kőrösi, 2010). A biztonság (safety), a védelem (security) és az ellátás (supply) központi kormányzati feladatait célszerű az endogén erőforrásokra építeni. A *3. ábrán* a szerző által javasolt struktúra az állami szerepvállalás célszerű irányait mutatja a gazdaságban.

3. ábra: Az állami szerepvállalás javasolt irányai a gazdaságban

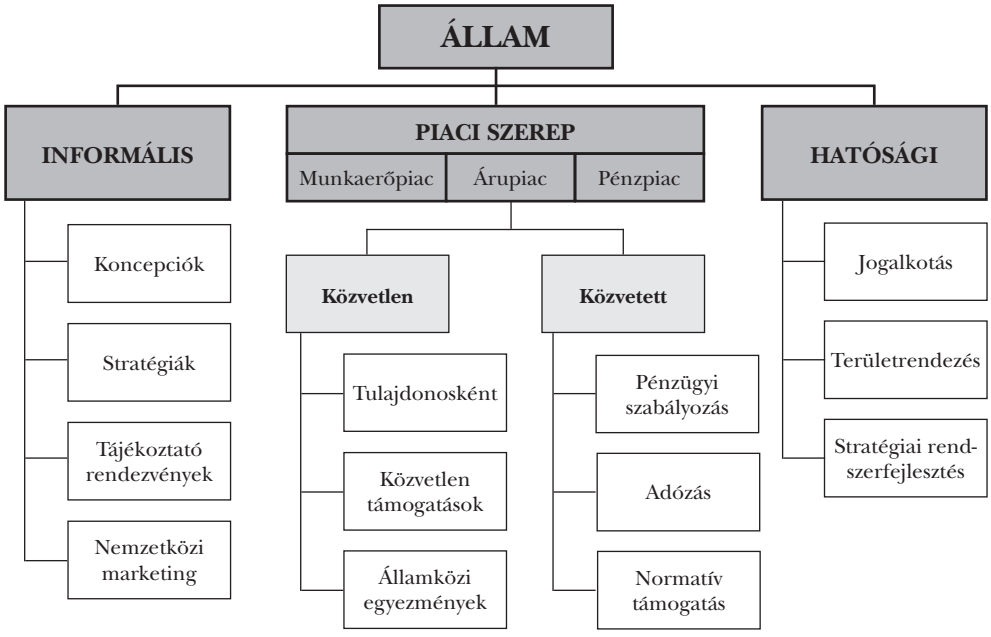

Forrás: Saját szerkesztés

Az állam gazdasági szerepvállalásában a szokásos megközelítésmód fő folyamatként a piaci szerepvállalást értelmezi. A közvetett eszközök alkalmazása lehet széles körű és meghatározó, a piac valamennyi szereplője számára átláthatóan biztosítva az esélyegyenlőséget. Ez a módszer teljes egészében összhangban van az Európai Unió alapelveivel is (transzparencia, partnerség, horizontális elvek stb.). Ugyanakkor az állam közvetlenül is szerepet vállalhat a piacon, természetesen *figyelembe véve az Európai Unió irányelveit* a *tiltott állami támogatásokról.*

Az elmúlt húsz évben felértékelődött az úgynevezett informális szerepkör, amely elsősorban a társadalmi-gazdasági-környezeti folyamatok tervezéséhez kapcsolódik, mind középtávon, mind hosszú távon. A tervek igazán akkor értékesek, ha egy tervezési folyamat termékei, és mivel sok információt tartalmaznak, orientálják és segítik a piaci szereplőket. Az államnak a nemzetközi gazdasági diplomácia és marketingtevékenység révén jelentős szerepe lehet a nemzeti gazdasági szereplők piacra juttatásában. Nagyon sok olyan ország van jelenleg is a világgazdaságban, ahol az állami vezetők természetesnek tartják az államközi megállapodásokat, a gazdasági együttműködések állami segítését (Novoszáth, 2017).

Az állam hatósági szerepköre is rendkívül fontos, elsősorban a stratégiai rendszerek kialakításában, fejlesztésében és működtetésében (biztonság, védelem, ellátás), valamint a városi és vidéki területhasználat szabályozásában és az ezekhez kapcsolódó jogalkotásban.

A vázolt struktúra amellett, hogy rendszerezi az állam célszerű szerepvállalását a gazdaságban, felhívja a figyelmet a piacok összetettségére, az információs és rendszerfejlesztő funkciók fontosságára. A stratégiai rendszerfejlesztés lehetőségei egyre több területen bontakozhatnak ki a biztonsági, védelmi és ellátási feladatok vállalásának, vagy a nyugati országokban (Philippe, 1998) már több évtizede működő „gazdaságkutatás" korszerű megoldásai irányában.

Jegyzetek

[1] A külföldi cégeknél magasabb a bérszínvonal. A probléma (feszültség) sajnos éppen a magyar tulajdonnál jelentkezik.

[2] A transznacionalizálódási index (TNI) összetevői: tulajdonrészesedés, exportteljesítmény, foglalkoztatás, beruházási volumen.

[3] Laissez faire: az államoknak a gazdasági életbe történő mindennemű beavatkozását elvető klasszikus gazdasági liberalizmus jelmondata.

[4] Paternalizmus: felsőbbségi helyzetből támogató.

[5] Endogén: belső hatásra bekövetkező, exogén: külső hatásra bekövetkező.

[6] Dr. Oroszi Sándor makrogazdasági előadásai és jegyzetei alapján, melyeket a Pécsi Tudományegyetem regionális gazdaságtani doktori iskolájában tartott 1997 és 2000 között.

Felhasznált irodalom

Bacsi Zsuzsanna (2012): *Közgazdasági ismeretek.* Pannon Egyetem.

Chikán Attila (1997): *Jelentés a magyar vállalati szféra nemzetközi versenyképességéről.* „Versenyben a világgal" kutatási program. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.

Clerr, Philippe (1998): A gazdaságkutatás. In: *Információs világjelentés 1997–1998.* Szerk. Varga Csaba, UNESCO–ORTT–Stratégiai Kutatóintézet, Budapest, 268–284.

Cséfalvay Zoltán – Matolcsy György (2009): *Megújított szabadelvű és szociális piacgazdaság Magyarországon.* Jövőkép Sorozat 1., magánkiadás.

Dusek Tamás (2013): *Tér és közgazdaságtan.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 33–40.

Eperjesi Zoltán (2008): Az állami szektor szerepe a gazdaságban. *Külkereskedelmi Főiskolai Füzetek,* 22. sz., 5–13.

Fábián Emília (2012): Tőkebefektetések Magyarországon. *Köz-Gazdaság,* 7. évf., 1. sz., 111–121.

Kengyel Ákos (1999): *Az Európai Unió regionális politikája.* Aula Kiadó, Budapest.

Kormányprogram (2002): Medgyessy Péter kormányának programja. 419 sz. parlamenti előterjesztés 2002. május 25.

Kőrösi István (2010): A fenntartható fejlődést ösztönző állam – történelmi szerepváltozás. *Polgári Szemle,* 6. évf., 2. sz., 95–111.

KSH (2003): *A külföldi működő tőke Magyarországon 2000–2001.* KSH, Budapest.

Lentner Csaba (2010): A magyar élelmiszervertikum újjászervezésének stratégiai kérdései. *Polgári Szemle,* 6. évf., 2. sz., 28–44.

Lentner Csaba (2013): *Bankmenedzsment. Bankszabályozás – pénzügyi fogyasztóvédelem.* Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest.

Lentner Csaba (2005): *Rendszerváltás és pénzügypolitika.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lentner Csaba (2011): Az állami szerepvállalás gazdaságpolitikájának történelmi és tudományos háttere – Magyarország példáján keresztül. *Gazdasági Élet és Társadalom,* 12. évf., 1–2. sz., 88–98.

Lentner Csaba (2013): *Közpénzügyek és államháztartástan.* Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, Budapest.

Matolcsy György (2015): *Egyensúly és növekedés.* Kairosz Kiadó, Budapest.

Mellár Tamás – Veress József (1994): A magyarországi transzformáció gazdaságpolitikai dilemmái. In: *A gazdaságpolitika változó súlypontjai.* Szerk. Veress József, Akadémiai Kiadó, Budapest, 75–93.

Novoszáth Péter (2014): *A társadalombiztosítás pénzügyei.* Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest.

Novoszáth Péter (2017): Az új közgazdasági és pénzügyi szemlélet térnyerése a közszolgálat területén. *Taylor,* 9. évf., 2. sz., 48–55.

Patai Mihály – Parragh László – Lentner Csaba (2015): *Magyarország a változó világban.* Éghajlat Kiadó, Budapest.

Pálfalvi József – Szentes Ervinné (1999): *Technológiai előretekintés: közlekedési-szállítói szektor 1999-től 2020-ig.* Készült az OMFB Technológia Előretekintési Program keretében, Budapest.

Pitti Zoltán (2003): Versenytársakból útitársak – teljes jogú EU-tagságig vezető út. *Európai Tükör,* 8. évf., 3. sz., 2–34.

Rodrik, Dani (2000): Trade Policy Reform as Institutional Reform. In: *Developing Countries and the Next Round of WTO Negotiations.* Ed. Bernard Hoekman et al., Harvard University, Handbook, https://doi.org/10.1111/1467-9701.00282.

Rodrik, Dani – Subramarian, Arvind (2003): The Primacy of Institutions. *Finance and Development,* June, 31–34., www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2003/06/pdf/rodrik.pdf.

Veres Lajos (2008): *Térségi logisztika.* Dunaújvárosi Főiskola Kiadói Hivatala, Dunaújváros.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 133–147., DOI: 10.24307/psz.2017.0912

Feketéné Czakó Katalin

Felsőoktatási intézmények és vállalkozásfejlesztés

Higher Education Institutions and Business Development

Összefoglalás

A vállalkozásfejlesztés több aspektusa megfigyelhető a gazdaságilag fejlett térségekben. A következő tanulmány a felsőoktatási intézményekre fókuszál. Ezen belül kifejtett témakörök a felsőoktatási intézmények vállalkozásfejlesztő funkciói; az egyetemi-vállalati kapcsolatok típusai, előnyei és szerkezete. Ezen túlmenően 2015-ben lekérdezett, győri városi szintű mérési eredményeket mutatok be, melynek során egy kiválasztott felsőoktatási intézmény lehetséges szolgáltatásai iránti keresletet vizsgáltam egy N=154 vállalkozói mintán. Az eredményekben megjelenik az, hogy a konkrétan definiált szolgáltatások mindegyikét fontosnak tartották a válaszadók. A felsőoktatási intézmény szolgáltatásai esetén a vállalati méretkategóriák nem minősülnek egységesen differenciáló tényezőnek. A felsőoktatási intézmény kutatási tevékenységét egységesen fontosnak és szükségesnek tartják a válaszadók, ennek kommunikációs felületeit azonban nem ismerik.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: I25, O31, L26, R11
Kulcsszavak: vállalkozásfejlesztés, helyi gazdaságfejlesztés, felsőoktatási intézmények, vállalkozói egyetemek

Feketéné Czakó Katalin egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Nemzetközi Elméleti és Gazdaságtan Tanszék (ckatalin@sze.hu).

Summary
Business development has several aspects in economically developed areas. This study focuses on higher education institutions. Higher education institutions' role in improving entrepreneurship is discussed, including the types, benefits and structures of relations between universities and businesses. The findings of a city poll taken in 2015 are also presented. Demand for the potential services of a selected higher education institution on a sample of an N = 154 entrepreneurs was analysed. The results show that each of the specifically defined services was considered important by the respondents. In the case of the services of the higher education institution, the business size categories do not constitute a uniform differentiating factor. Respondents considered the research activity of the higher education institution as important and necessary, but they do not know the relevant communication surfaces (reports, scientific magazines etc.).

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I25, O31, L26, R11
Keywords: entrepreneurship development, local economic development, higher education institution, entrepreneurial universities

---

Bevezetés

Napjaink új állampénzügyi rendszerében (Lentner, 2015) a felsőoktatási szereplők jól felfogott érdeke, hogy hosszú távú fenntarthatóságuk érdekében piaci szolgáltatásokat is nyújtsanak. Az oktatás a vállalkozások makrokörnyezetében jelenik meg. Ezen belül a helyi felsőoktatási intézmények a gazdasági, politikai, infrastrukturális és társadalmi adottságok fontos kulcseszközei. Az oktatási intézményeknek mint tudástranszfer-szervezeteknek alapvető szerepe a humán erőforrás mindenkori képzésében, illetve a gazdaságban hasznosítható új tudás megalkotásában és áramoltatásában van (Bajmócy, 2011). Emellett a felsőoktatási intézmények számos esetben partnerei a kkv-knak és a nagyvállalatoknak a kutatás-fejlesztés területén, melyre számtalan nemzetközi példa is utal (Fekete, 2014a; Fekete, 2015b). Egy térség versenyképességének fontos befolyásoló szereplői, amelyek az információáramlás gyorsulásával, a kommunikációs lehetőségek bővülésével, illetve a szervezetközi együttműködések szélesedő lehetőségeivel egyre nagyobb teret nyernek a vállalkozásfejlesztésben.

A felsőoktatási intézmények vállalkozásfejlesztő szerepe

Különösen a felsőoktatási intézményekben függ az oktatási programok értéke a munkaerőpiaci kereslettől: minél nagyobb szüksége van a vállalkozásoknak egy adott szakmára, annál értékesebb az az oktatási program, amely arra a diákokat a legdirektebb módon felkészíti. A vállalatok munkaerő-keresletének jellemzői Magyarországon már a középszintű oktatási szinttől erőteljesen megjelennek, köszönhetően annak, hogy a szakképzésre van a legnagyobb szükség.

Annak érdekében, hogy a felsőoktatási intézmények erősítsék versenyhelyzetüket, a gazdasági és társadalmi környezetbe való minél szélesebb beágyazódást alapvető vízióként követik. Emellett az országos felsőoktatási ágazati stratégiában elvárásként jelenik meg a tudományos kutatási eredmények tényleges, piacon értékesíthető innovációvá konvertálása, ezen belül pedig a felsőoktatás és az ipar kapcsolatának mélyítése (Kormany.hu, 2015). Az imént felsorolt célok elérhetetlenek a felsőoktatási intézmények és az azokat körülvevő gazdasági szereplők közötti együttműködés folyamatos ösztönzése nélkül.

Az egyetemek más gazdasági szereplőkkel való viszonyát és kapcsolatrendszerét számos modellel próbálták bemutatni az utóbbi időben. Hazai példa alapján olvashatunk több, győri térséggel kapcsolatos elemzést (Rechnitzer–Kecskés, 2015; Czakó, 2014b), nemzetközi összevetésben pedig megalkották 19 európai járműipari központ belső együttműködési modelljeit, különös tekintettel a felsőoktatási szereplők szerepvállalására (Fekete, 2015c). Az alapvetően elsőnek tekinthető, oktatási bázist is tartalmazó együttműködési modell a Triple Helix-modell (Etzkowitz–Leydesdorff, 1996; 2000), amelyben az egyetem, ipar (vállalkozások) és kormányzat hármas egységet alkotva a gazdaság fejlődése, az innováció és a versenyképesség növelése érdekében működnek együtt. A Triple Helix-modell elsősorban az egyetemek ipari, gazdasági kapcsolatait helyezi előtérbe. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy az egyetemek felelősséggel tartoznak saját megfelelő működésükért, továbbá a társadalmi és gazdasági folyamatokért. Vallaeys (2014) kiemeli, hogy az egyetemek nem elszigetelt intézmények, hanem olyan szereplők, amelyek az oktatási, kutatási tevékenységükkel, szolgáltatásaikkal és együttműködéseikkel hatással vannak a környezetükre:

– oktatással: a vállalkozások által alkalmazott humán erőforrás minősége;

– kutatással: a vállalkozások és a társadalom által hasznosítható kutatások és kutatási eredmények mértéke;

– társadalmi, gazdasági együttműködéseikkel: vállalati és társadalmi szféra problémáinak megoldásában való részvétel;

– működésükkel: a felsőoktatási intézmény érintettjei számára való megfelelés;

– szolgáltatásaikkal: a felsőoktatási intézmény partnerei és érintettjei számára való megfelelés.

A felsőoktatási intézmények vállalkozásfejlesztő funkciói

Egy felsőoktatási intézmény tevékenységét az alábbi vállalkozásfejlesztési folyamatokba lehet bekapcsolni.

A működéshez szükséges infrastruktúra biztosítása egy eszközalapú támogatás, közvetetten ez is tőketámogatás (Rechnitzer–Smahó, 2011). Az ipari parkokat széleskörűen elterjedt fogalomként kezeli Buzás–Lengyel (2002). Emellett a tudás és az információ felértékelődésével párhuzamosan, a tudományos parkok, laborok és a különféle inkubációs intézmények egyre magasabb arányt képviselnek a fejlett gazdaságokban. Ezeknek elsődleges célja a tudás és a különféle erőforrások megosztásának biztosítása (Nurutdinova, 2012).

Oktatás, képzés, tanácsadás. Tokár-Szadai (2015) szerint az első nagy terület a stratégiai tanácsadás, melyen belül a stratégia, szervezetfejlesztés, fúziók, felvásárlások, piackutatás, marketing és pénzügyi szolgáltatások terén megvalósuló tanácsadási tevékenységek szerepelnek. A második fő terület az operatív tanácsadás, melynek keretében az üzleti folyamatokkal, a változáskezeléssel, a projektvezetéssel és az ellátási lánc irányításával kapcsolatban vehetnek igénybe tanácsadási szolgáltatásokat a cégek. Az outsourcing tanácsadás szintén jól lehatárolható tanácsadási terület, ennek keretében a megfelelő tevékenységek kihelyezésével vagy kiszervezési folyamataival kapcsolatban juthatnak információhoz a vállalkozások. A nagyvállalatok körében elterjedt módszer a HR-tanácsadás, alterületei a fejvadászat, az oktatás, a jövedelem–juttatások–jutalmazás és az outplacement. Végül kiemelendő az IT-tanácsadás, melyben az általános IT-tanácsadás mellett a rendszerfejlesztés területe nőtte ki magát.

Hálózatok és együttműködések platformja. Nyílt kérdés, hogy a területfejlesztési lépések és együttműködések valóban a kkv-k által követett irányok alapján jönnek létre, vagy ez a jelenség fordítva történik (Hudson, 1999). A hálózatok klasszikusan alulról szerveződő platformjai a klaszterek, melyeknek értelmezésében Grosz (2000) kiemeli, hogy az alapvetően termékalapon (értéklánc mentén) szerveződött, különböző gazdasági szereplőket magukban foglaló klaszterek intézeteket és nonprofit szervezeteket is koncentrálnak a kooperációban.

Információszolgáltatás. Reisinger et al. (2016) empirikus mérésében városi szinten vizsgál helyi gazdaságfejlesztési tevékenységeket. Eredményként jelenik meg, hogy egy, a vállalkozásokat széles körben, de közvetlenül megszólító, közvetítő és egyben koordináló intézmény tevékenysége segítene a megkérdezett helyi gazdaságfejlesztés végző, nonprofit szervezetek által nyújtott szolgáltatások hatékonyabbá tételében.

Üzleti inkubáció. Az adott helyen lévő vállalkozói szemlélet egy, a történelem során, hosszú ideig, organikusan kialakuló jelenségnek tekinthető, amely az adott hely területi tőkéjét építi. Ezzel szemben az üzleti inkubáció egy felülről jövő, irányított, helyi gazdaságfejlesztést célul tűző jelenség (Czakó, 2014b). Széles eszköztárral rendelkezik, amely elsősorban a technológiaorientált kisvállalkozás-fejlesztési tevékenységeket foglalja magában.

Egyetemi-vállalati kapcsolatok típusai és előnyei

A következőkben az egyetemi-vállalati kapcsolatra fókuszálva, az írás összegyűjti a kapcsolódások lehetséges *típusait,* összefoglalva, hogy az egyes vállalati szereplőkkel milyen kapcsolatokat alakíthatnak ki az egyetemek (Inzelt 2004; European Commission, 2011; Reisinger et al., 2016). Fekete (2015a) is felhívja a figyelmet az ipari központok működési modelljeinek vizsgálatakor a felsőoktatási intézmények és a helyi vállalkozások kapcsolódási pontjainak feltárására.

A lehetséges kapcsolódási típusok első értelmezési szintje az egyének közötti kapcsolatok: mind a vállalkozás, mind pedig az egyetem részéről bizonyos személyek között jön létre az együttműködés vagy interakció. A következő formákban valósul meg: megbeszélések, előre egyeztetett időpontban vagy ad hoc jelleggel; vállalati szakembe-

rek előadásai az egyetemeken; oktatók előadásai a vállalatoknál; hallgatók részvétele a vállalat működésében (szakmai gyakorlat, duális képzés); közös kutatási, fejlesztési tevékenység, közös szellemi tulajdon; közös kiadványok, publikációk. Az egyének szintjén értelmezett együttműködések nagy számban, alulról szerveződő módon, sokszor észrevétlenül vannak jelen az érintett szervezeteknél. Sok esetben az intézményi szintű együttműködések alapjai lehetnek.

Az egyének és intézmények között létrejövő együttműködés során az egyik szervezet intézményi szinten vesz részt az együttműködésben, míg a másik felet egy személy képviseli. A következő lehetséges kapcsolatok jöhetnek létre: egyetemi oktatók alkalmazása szakértőként vagy meghatározott projektekre a vállalatoknál; vállalati munkatársak alkalmazása az egyetemeken; vállalati munkatársak továbbképzése az egyetemeken; közös kutatási és fejlesztési tevékenység, közös szellemi tulajdon; közös kiadványok, publikációk; közös kurzusok indítása BSc, MSc, PhD szinten; ösztöndíjak, díjak kiválasztott hallgatók számára; diplomamunkák bírálata; bizottságokban való részvétel (záróvizsga-bizottság, TDK-bizottság, egyéb versenyek bírálóbizottságában való részvétel). Ennél a szintnél már nagyobb horderejű együttműködési fajtákról beszélünk, megjelenik a tőke és az emberi erőforrás szükségessége. Előnye viszont, hogy az együttműködések elvárt pozitív eredménye nem csak az egyének szintjén érezhető.

A legmagasabb, intézményi szinten az egyetemi-vállalati kapcsolatokat értelmezzük, amelynek során együttműködés a két szervezet vezetése között jön létre, ennek lehetőségei: az egyetemi berendezésekhez, helyiségekhez való hozzáférés biztosítása; vállalati berendezésekhez, helyiségekhez való hozzáférés biztosítása; közös szervezeti egységek létrehozása és fenntartása; közös infrastruktúra-fejlesztés; vállalati beruházások az egyetemi kutatóhelyeken; kutatási szerződések intézmény szintjén; közös kutatási projektek; szabadalmak megvásárlása; lifelong learning feltételeinek kiépítése és fenntartása az egyetem és vállalat között; egyetemi programok finanszírozásához való hozzájárulás; egyetemi szervezetek működéséhez való hozzájárulás; hallgatói csoportok támogatása; együttműködési megállapodás megkötése adott tématerületeken; közös marketingfelületek (webalapú felületek, kiadványok, rendezvények stb.).

Reisinger et al. (2016) foglalja össze az egyes együttműködési tevékenységek érezhető *előnyeit* a vállalatok, az egyetemen dolgozók és a hallgatók szemszögéből.

– Az együttműködő vállalat szemszögéből: új tudás a szervezetben; az egyetemi kínálat befolyásolása (olyan diplomákat kaphatnak a végzettek, melyek a tudás mellé kapcsolati tőkét is adnak); közös konferenciák; hallgatók gyakorlaton történő foglalkoztatása; speciális egyetemi berendezésekhez való hozzáférés; munkatársak bevonása az oktatásba; presztízs; társadalmi kapcsolatok fejlesztése.

– Az egyetemen dolgozók – oktatók, kutatók – szemszögéből: szakmai, gyakorlati tapasztalatok; költségmegtakarítás, a saját bevételek növekedése, az állami finanszírozási teher csökkenése; a gazdaság elvárásainak megismerése; a hallgatóknak szakmai gyakorlati helyek biztosítása, duális képzés; közös projektek; közös konferenciák; speciális vállalati berendezésekhez való hozzáférés; képzési színvonal emelkedése; presz-

tízs mind az intézmények, mind az akadémiai szféra számára; kutatási eredmények tudományos elismertségén túl szakmai megbecsültséget is jelent.

– A hallgatók szemszögéből: szakmai, gyakorlati tapasztalatok; duális képzés; piaci mechanizmusok megismerése; piaci kutatásokban való részvétel; elméleti tudás gyakorlatba való átültetése; speciális vállalati berendezésekhez való hozzáférés; vállalati szakemberekkel való találkozás; szakmai és soft skill kompetenciák fejlesztése.

Egyetemi-vállalati kapcsolatok szerkezete

Felmerülhet a kérdés, hogy Magyarországon milyen sajátosságokat kell figyelembe venni, amikor az egyetem és a vállalati szektor hatékony interakcióinak jellemzőit szeretnénk megvizsgálni. Inzelt (2004) szerint a tudásalapú gazdaság kialakításában az egyetemi-vállalati kapcsolatok korlátozottan vesznek részt. Megjegyzendő azonban, hogy a tudásalapú gazdaságnak is vannak területi dimenziói. A Magyarországon kialakuló tudásalapú gazdaság eltérő jellegű a nyugat-európai országokhoz képest. Létezik olyan aktuális, Európa-szintű mérés, ami Magyarországot az innovációt imitáló országok csoportjába sorolja (Capello, 2014). Ennek oka lehet, hogy a magyar gazdaságra – különösen a vidéki területeken – inkább a termelőtevékenység a jellemző. A nagyvállalatok esetében a fejlesztések sok esetben más székhelyen, országokban történnek. Ez nem azt jelenti, hogy itt nincs tudáson alapuló gazdaság. Ezeket a jellegzetességeket azonban figyelembe kell venni magyar nemzetgazdaságban alakuló egyetemi-vállalati együttműködések vizsgálatánál és kiépítésénél. Ez párhuzamot mutat azzal a nézőponttal, hogy a Magyarországon bevezetésre kerülő fejlesztési folyamatokat nem feltétlenül lehet a nyugati példákat követve kiépíteni. Ennél hatékonyabb input a sajátos jellemzők ismerete.

Egy felsőoktatási intézmény nem kizárólag az új tudás szolgáltatásában tud hasznos szerepet betölteni, hanem közvetlen módon megtalálhatja azokat a piaci réseket, amelyekben a meglévő szolgáltatásokat tudja nyújtani a vállalati környezet igényeit kielégítve. Bajmócy (2005) az egyetemek mellé létesülő számos intézményt sorolja fel, melyek egyrészt segíthetik az egyetem tudományos tevékenységének terjedését, másrészt pedig a falaik között létrejövő egyetemi-ipari kapcsolatok láthatóvá válnak a helyi gazdaság fejlődésében.

A következőkben külföldi modellek mutatják be a vállalati kapcsolatok szerkezetét, az oktatási-ipari kapcsolatok elemzése mentén.

Németország – Egyetemi szinten központosított együttműködések

Egyéb témában készült, saját előzetes mérések egyik eredménye, hogy a válaszadók leginkább a németországi Bréma városához hasonlították Győrt (Czakó–Poreisz, 2014). A városban működő felsőoktatási intézmények közül a Brémai Egyetem hozható párhuzamba a Széchenyi István Egyetemmel: az intézmény köré olyan kutatásfejlesztési bázis épült ki, amely katalizátorként hatott a gazdaságra. A viszonylag fiatal intézményben, átlagos hallgatószámmal, a K+F-tevékenység a helyi vállalati szféra sze-

replőivel együttműködve jött létre, a helyi igényeket kiszolgálva. Kiemelendő, hogy a Brémai Egyetem weboldala külön menüpontban mutatja be a felsőoktatási és ipari együttműködési tevékenységeket (Uni-bremen, 2016), és azokat meghatározott témakörök mentén csoportosítja.[1] Ebben az esetben egy centralizált és transzparens vállalati-egyetemi együttműködési jelenséget látunk, melynek előnye, hogy az egyetem iránt érdeklődő vállalatok intézményi szinten megtalálják, kihez forduljanak.

Franciaország – Akadémiák által közvetített együttműködések

Intézményesített oktatási-ipari együttműködések leginkább az alap-, illetve középszintű oktatási intézmények működésén, az ún. akadémiák együttműködésein keresztül figyelhetők meg. Horváth (2015) szerint a vállalkozások és az akadémiák együttműködési szerződéseket kötnek, melyek ütemezve tartalmazzák a mindkét fél számára előnyös, konkrét tevékenységeket és programokat. Franciaországban ez régóta működő, jól kiépült rendszerben zajlik, mely lehetőséget biztosít az oktatási intézmények számára arra, hogy az elvárásoknak megfelelő munkaerőt képezzenek. A vállalatok véleményezhetik az oktatást, javaslatokat tehetnek, közreműködhetnek annak érdekében, hogy a képzés valóban megfelelő irányba haladjon (rendszeres tájékoztatás, közös konzultációk; fiatalok tájékoztatása; vállalatok és oktatási intézmény által közösen kidolgozott, speciális oktatási programok).

Lengyelország – Science Centerek által közvetített együttműködések

Formalizált ipari-felsőoktatási együttműködést figyelhetünk meg Poznańban. A Volkswagen-gyár országos szinten leginkább a Poznańi Műszaki Egyetemhez kötődik. A szakember-utánpótlás biztosításán túl az együttműködés fókuszában a gyakorlatorientált oktatás feltételeinek megteremtése, a szakmán túli képességek és a többnyelvűség fejlesztése áll (Polgári, 2015). A kooperáció elemei: közös kutatási és fejlesztési projektek; egyetemen szervezett közös előadások, workshopok; gyakornoki, traineeés doktoranduszprogramok; ösztöndíjak; nyelvtanfolyamok; a vállalkozások kutatóival és vezetőivel szervezett szakmai rendezvények; Science Centerek.

Science Centerek:[2] a felsőoktatáshoz szorosan kapcsolódó központok működése a közérthetőséget elősegítő módszereken alapul. A Science Centerek a felsőoktatási és ipari együttműködés intézményei, alkalmazkodnak a fejlesztési térségek profiljához (járműipar, IT, orvostudomány stb.). Több esetben állami, önkormányzati alapítású központok. Átfogó feladatuk a helyi ipari igényekhez igazodó közösségi szolgáltatások ellátása. Céljuk a fejlesztési térségek és társközpontok versenyképességének növelése. Az alábbi felsőoktatási-ipari együttműködéshez köthető tevékenységeket végzik:

– a felsőoktatás által biztosított lehetőségek közérthető közvetítése és szervezése a gazdasági szereplők és a társadalom felé;

– a térség innovációs eredményeinek közérthető módon való bemutatása;

– a térség gazdaságában rejlő potenciálok közérthető megismertetése, folyamatos kommunikációja;

– a térség felsőoktatásában fellelhető tudományterületek megismertetése, folyamatos kommunikációja;

– pályaválasztást és pályaorientációt elősegítő szolgáltatások nyújtása;

– a felsőoktatási intézmény társadalmi és közönségkapcsolatainak bővítése.

Lengyelországban hét Science Center működik, egymástól eltérő profillal. Ezeknek az aktív működése a felsőoktatási intézmények szintjén vett vállalati kapcsolatokat decentralizálttá teszi.

Egyetemi-ipari együttműködések vizsgálata egy magyar város példáján

A győri felsőoktatás területén, a Széchenyi István Egyetemen megfigyelhető egyfajta útfüggőség is, amely kihat az intézmény jövőbeli terveiben megfogalmazott társadalmi és gazdasági beágyazódás szélesítésére. A város jövőképében az egyetemi-vállalati együttműködések az innováció fő forrásaként jelennek meg (Fekete, 2014b). Rechnitzer–Hardi (2013) a következő fejlődési irányokat emeli ki a Széchenyi István Egyetem életében: multinacionális vállalatokkal való együttműködés; fejlődő kis- és középvállalkozásokkal való együttműködés; informatikai és kommunikációs szolgáltatások; új képzési irányok; nemzetközi együttműködések (Bécs–Pozsony–Győr); K+F műszaki és egyéb területeken.

Felmerül a kérdés, vajon miért ezeken a fejlődési pályákon mozog az intézmény? Az egyetem jogelődjénél, a közlekedési és távközlési irányokban szakosodott főiskolánál már beindultak azok a formalizált vagy félig formalizált egyetemi-vállalati kapcsolaton alapuló folyamatok, amelyek lehetővé tették, hogy a főiskola profiljában működő vállalkozásoknak a megfelelő hallgatói munkaerő álljon a rendelkezésére. A speciális irányokban működő, intenzív vállalati kapcsolatokat az egyetem aztán a további működésében is prioritásként kezelte. Ennek köszönhetőek a mára kialakult intézményi részlegek, amelyek példamutató együttműködési formákat tesznek lehetővé, közelebb hozva ezzel a vállalati kört a hallgatói körhöz. Ezen együttműködések minél szélesebb körben való alkalmazása egyre nagyobb teret kap, mind az intézmény falain belül, mind pedig a város működésében (Czakó, 2015b). Az Audi Hungaria Járműmérnöki Kar közvetlen teret nyújt az egyetemi-ipari együttműködéseknek. Ez alapvetően hozzájárul ahhoz, hogy a gyár munkaerejének jelentős része az egyetemről kerüljön ki.[3] A karon kínált oktatási portfólió a következő területekből áll: anyagtudomány és technológia; belső égésű motorok; járműfejlesztés; járműgyártás; logisztika és szállítmányozás; környezetmérnök.

Az oktatási tevékenységét és a hallgatók fejlesztését laborok és a képzéshez szükséges eszközök segítik. A kutatási potenciál folyamatosan növekszik, köszönhetően a kar tevékenységéhez kötődő kutatócsoportok eredményességének. Az egyetem aktív része a város–egyetem–Audi hármas K+F-együttműködéseinek (Czakó, 2014). Az Audi közvetlenül érintett abban, hogy a műszaki tudományok iránt érdekeltté tegye a leendő munkavállalókat. Mint azt a logisztikai folyamatok elemzése is mutatja, a speciális szakmai tudás kulcskritérium az Audi toborzási és betanítási folyamataiban. Másrészt

pedig a letelepedés éveiben elemzett demográfiai adatok mutatják, hogy egy adott területen a munkaképes korú lakosság száma statikusabb jellegű változó. Ezt egy külföldi nagyvállalatnak, amely a foglalkoztatottak arányát tekintve a legnagyobb Győrben és környékén, figyelembe kell vennie a megfelelően hatékony működés biztosítása érdekében. Az Audi ezzel a céllal végez olyan tevékenységeket, és tart fenn olyan intézményeket, melyek hasznossá válhatnak a vállalat számára. Ezek közül a következő két, intézményesített példát emeljük ki.

Az egyetemi kutatócsoportok egyike a *SZEngine*, ami az Audi és a Győri Széchenyi István Egyetem 2008-ra visszanyúló együttműködéséből született. A csoport által végzett kutatói tevékenységet az Audi Hungaria Motor Kft. közvetlenül szponzorálja. A tevékenységnek köszönhetően már születtek olyan eredmények, amelyek az Ingolstadtban elhelyezkedő központnak is hasznossá válhatnak. Ez mutatja, hogy a K+F-tevékenység Győrben is működik egy kooperatív tevékenység hasznos eredményeként; kiemelkedő ebben a felsőoktatás szerepe. Kiemelendő és újszerű törekvés a Mobilis Interaktív Kiállítási Központ kialakítása: olyan, főként a járműiparra és a közlekedésre fókuszáló, tudományos játszóház, amely az interaktív játékok, a rendhagyó, természettudományos bemutatók révén megkedvelteti a műszaki és természettudományokat a látogatókkal. A fiatal generáció ezen benyomások alapján fogékonyabbá válik ezekre a területekre, mely segíthet az ilyen irányú pályaválasztásban is.[4]

Felsőoktatási intézmény és ipari interakciók kiértékelése

A 2015-ben lekérdezett kérdőíves mérés Győrben olyan vállalkozói mintát szólított meg és elemzett (N=154), amelynek tagjai nevüket és gazdálkodási eredményeiket megadva, kellően erősnek bizonyultak ahhoz, hogy részt vegyenek egyetemi-vállalati együttműködésekben. Ez a minta nem tekinthető reprezentatívnak. A felmérés célja azonban nem a véletlenszerű mintavétel volt, hanem egy pilot jellegű, mélyebb véleményfeltárás. A felmérés a vállalkozói minta meghatározott attribútumai mentén, a Széchenyi István Egyetem szolgáltatásai iránt mutatott igényekben vizsgálta a kirajzolódó jellegzetességeket.

A vizsgálat fő feltételezése, hogy *a vállalkozásfejlesztési szolgáltatások közvetlenül befolyásolják a vállalkozások fejlődését, így a fejlesztési beavatkozások iránti igényét is.* Ha ez így lenne, akkor a meghatározott vállalkozói attribútumok egyértelműen differenciálnák a szolgáltatások iránt megadott igényszinteket. Az attribútumok adták az elemzés független változóit:

Vállalkozás alakulásának ideje: 1: 2004 és az előtt: 71,4%; 2: 2004 után: 28,6%.

Vállalkozás helye: 1: Győr: 37,7%; 2: Győr-Moson-Sopron megye, illetve Győr 50 kilométeres körzete: 20,8%; 3: Budapest: 21,4%; 4: Egyéb: 20,1%.

Vállalkozás ágazata: 1: Ipar és építőipar: 69,5%; 2: Szolgáltatás: 30,5%.

Vállalkozás mérete (önbesorolás alapján): 1: Mikrovállalkozás: 29,9%; 2: Kis- és középvállalkozás: 48,7%; 3: Nagyvállalat: 21,4%.

A vizsgálat részletesen kitért a méretkategóriákra is. Mivel a vállalkozásfejlesztési szolgáltatások gyakran a vállalkozások mérete alapján különböztetik meg a célcsoportot, ezen attribútum mentén indokoltnak tartottam a részletesebb kiértékelést.

Eredmények összefoglalása

A kérdőívben az egyetem szolgáltatásainak[5] fontosságát értékelték a válaszadók. Ezek alapján értékelték a szolgáltatásokat a különböző képzési területeken,[6] a képzések új formáiban[7] és a K+F-együttműködésekben[8] saját sikerük szempontjából. Ezek adták az elemzés függő változóit.

Az általános értékelés tekintetében a szolgáltatások 2,5-nél magasabb átlagértéket kaptak. Ez azt jelenti, hogy tulajdonképpen mindegyik területen fontosnak tartották a válaszadók a megnevezett szolgáltatásokat. A képzések terén a gazdaságtudományi oktatás (3,8), a képzés új formáinak terén a szakmai idegen nyelvű képzések (4), a K+F-együttműködésekben a közös kutatási projektek és a befektetők vonzását elősegítő együttműködések (4,1) bizonyultak a legértékesebb szolgáltatásoknak. Az általános értékelések arra engednek következtetni, hogy nincs olyan szolgáltatása az egyetemnek, amelyet a vállalkozások szükségtelennek vagy kevésbé fontosnak értékeltek saját sikerük szempontjából. Emellett láthatjuk, hogy vannak különbségek az értékelt szolgáltatások között.

A vállalkozói attribútumok és a saját vállalati siker szempontjából fontosnak vélt szolgáltatások közötti kapcsolatot összesen 64 kereszttábla adataiból számított asszociációs együtthatók vizsgálatával néztem meg. Extrém szoros kapcsolat sehol sem volt, de értelmezhetők a sorrendek és az egymáshoz képesti különbségek is. A következő szolgáltatásoknál voltak a szorosabb kapcsolatok:

– laboreszközök rendelkezésre bocsátása (vállalkozás ágazata);

– rövidebb időtartamú speciális oktatási programok, tréningek (vállalkozás mérete);

– mérési, elemzési szolgáltatások (vállalkozás ágazata);

– járműmérnöki oktatásra specializált, gyakorlatorientált képzések (vállalkozás ágazata);

– építész-, építő- és közlekedésmérnöki oktatásra specializált, gyakorlatorientált képzések (vállalkozás ágazata).

A kategóriák általános érvényesülésének további elemzéséhez főkomponens-analízisre[9] került sor. A korrelációk alapján kirajzolódó szolgáltatáscsoportokat az *1. ábra* szemlélteti.

Az értékeléseket tovább vizsgáltam a méretkategóriák mentén. Ennek oka, hogy a vállalkozásfejlesztési beavatkozásokat sok esetben differenciálják a vállalkozások mérete szerint.[10] A méretkategóriák által felállított fontossági sorrendeket vizsgáltam. A kapott átlagértékek alapján elmondható, hogy humán képzések területén a mikrovállalkozásoknál alacsonyabb fontossági szint rajzolódott ki, mint a kkv- vagy a nagyvállalati szektor képviselőinél. A rövidebb időtartamú tréningek, online oktatás, idegen nyelvű képzések esetén viszont a mikrovállalkozásoknál jöttek ki a legmagasabb értékelések. K+F-együttműködések értékelésénél a nagyvállalatoknál voltak láthatók a legmagasabb értékelések.

1. ábra: Egyetemi szolgáltatáscsoportok

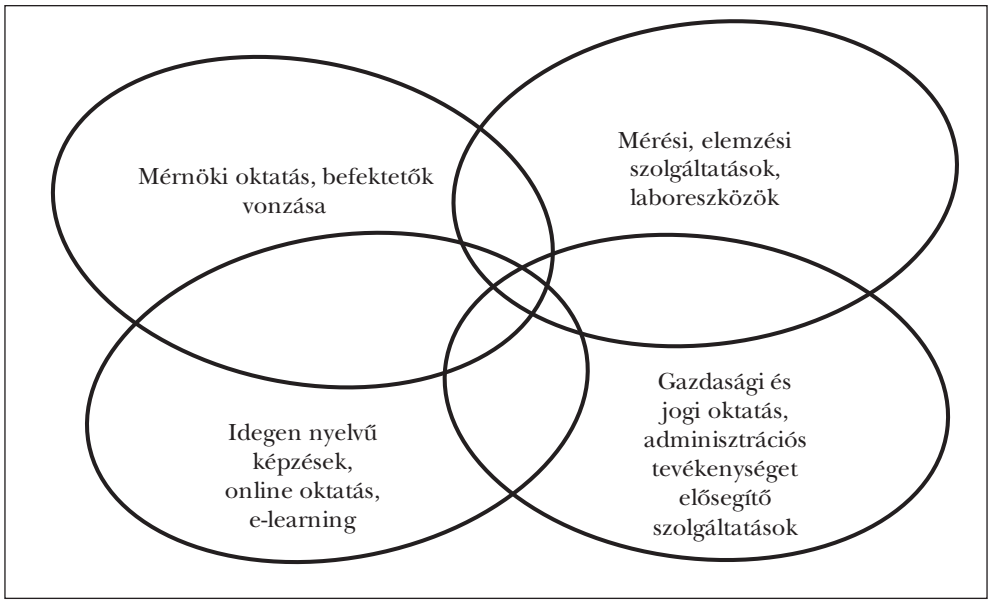

Forrás: Saját szerkesztés

1. táblázat: Méretkategóriák alapján kialakítható portfóliók

	Oktatási portfólió	**Újszerű oktatási formák portfóliója**	**K+F-együttműködési portfólió**
Nagy-vállalatok	gazdaságtudomány, gépészet, informatika	szakmai idegen nyelvű képzések, idegen nyelvű diplomák	közös fejlesztési folyamatok, közös kutatások
Kkv-k	gazdaságtudomány, gépészet, informatika	szakmai idegen nyelvű képzések, speciális tréningek	befektetők keresése, közös fejlesztési folyamatok
Mikro-vállalkozások	gazdaságtudomány, gépészet, informatika	speciális tréningek, online oktatás, e-learning	befektetők keresése, közös kutatások

Forrás: Saját szerkesztés

A *1. táblázat* alapján kimondható, hogy a méretkategóriák nem minősülnek egységesen differenciáló tényezőnek, csak egy-egy szolgáltatásnál. Ebből levonható az a következtetés, hogy a szolgáltatásokkal szembeni igény nem feltétlenül a vállalkozások mérete alapján változik. Ennek ellenére számos vállalkozásfejlesztési funkcióval rendelkező intézmény esetén általában a vállalkozások mérete alapján differenciálják a különböző vállalkozásfejlesztési portfóliót. Mivel a felsőoktatási intézmények vállalkozástámogató funkciója széles körű, a direkt vállalati egyetemi interakciók esetén a portfólió kialakítása vállalati szinten kell hogy érvényesüljön, nem pedig vállalati adatok alapján.

A duális képzések méretkategóriás vizsgálata hasonló eredményekre vezetett. A *2. ábra* az említett duális képzések gyakoriságát mutatja az egyes méretkategóriákban szereplők számának arányában.

2. ábra: Duális képzésre jelölt szakok a méretkategóriák szerint

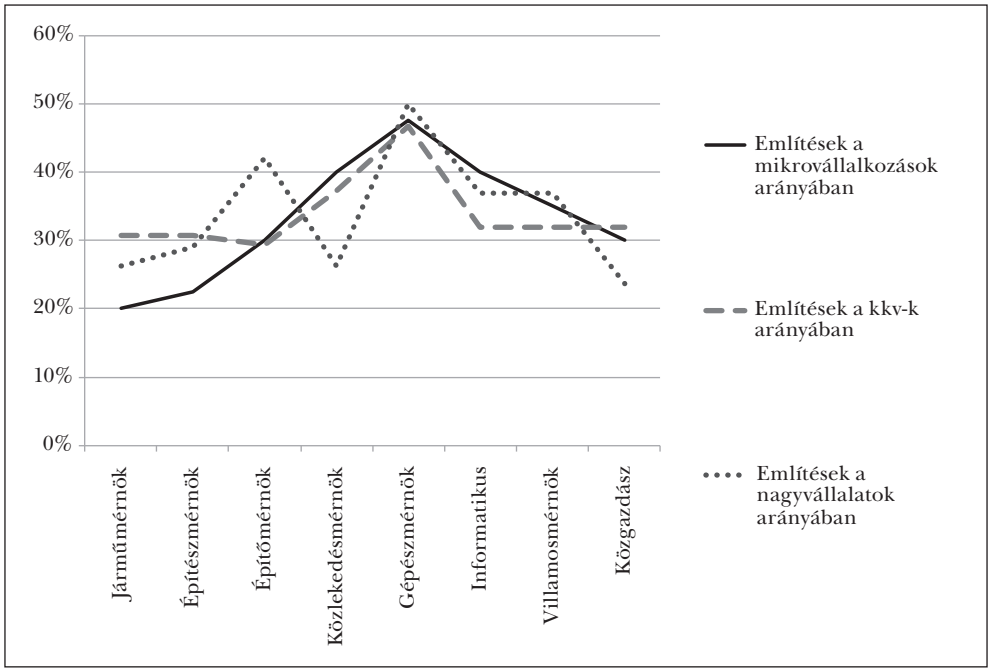

Forrás: Saját szerkesztés

A méretkategóriák közti különbségek ebben az esetben sem rajzolódnak ki élesen. Ebből arra következtethetünk, hogy ha a vállalkozások keresleti szempontjait vesszük figyelembe, akkor az mkkv-szektor is bekapcsolható bázis a duális képzési folyamatokba. Véleményem szerint egy rugalmasabb csoportot képviselnének a kisebb méretű vállalkozások.

A Széchenyi István Egyetem *kutatási eredményeit és kutatási tevékenységének ismertségi szintjét* is megvizsgálva, elsőként a válaszadók nyilatkoztak arról, mely területen találkoztak már kutatási eredményekkel; melyik területen érdeklődnek a kutatási eredmények iránt; milyen területen vennének részt kutatási együttműködésekben, és milyen területen van kapacitásuk részt venni kutatási együttműködésekben. Az eredmények összegzése alapján kirajzolódik, hogy a válaszadók erős együttműködési hajlandóságot és kapacitást is mutatnak az egyetemmel való közös K+F-tevékenységek terén.[11] Ez arra enged következtetni, hogy bár a K+F-tevékenység szükségességét saját vállalati szempontból fontosnak tartják a vállalkozások, az egyetemi K+F-tevékenység klasszikus kommunikációja ennek az igénynek nem képezi szerves elemét. Ezek alapján azt a következtetést vontam le, hogy az *egyetemi K+F-tevékenység hatékony*

kommunikációját a megvalósult, értékteremtő egyetemi-vállalati együttműködéseknek kell megelőznie.

A vizsgált felsőoktatási intézmény esetében elmondható, hogy a tanulmány elején felsorolt vállalkozásfejlesztési funkciók mindegyikébe be tud kapcsolódni olyan módon, hogy arra megfelelő vállalkozói minta igényt tartson. Ez megalapozza az intézményi szintű, egyetemi-vállalati kapcsolatokat kezelő formalizált tevékenységek létrejöttét. A kapcsolatok szerkezetére vonatkozóan a tanulmányban bemutatott nemzetközi példák vezetnek rá arra, hogy a felsőoktatási-ipari kapcsolatok struktúrája egy alulról szerveződő folyamat mentén alakul ki. Ehhez kell alkalmazkodnia adott gazdasági és társadalmi környezetben működő felsőoktatási intézménynek.

Jegyzetek

[1] Tudás- és technológiatranszfer; továbbképzési lehetőségek; foglalkoztatottak és toborzás; partnerkapcsolatok; egyetemi infrastruktúra bérlése, egyetemi szolgáltatások; marketingtevékenység az egyetemen.

[2] A példában feldolgozott intézmények: Politechnika Poznańska, Poznań; Katowice Science Centre, Katowice; Copernicus Science Centre, Varsó; Experiment Science Centre, Gdynia; Hewelianum Centre, Gdańsk; Mill of Knowledge Innovációs Központ, Toruń; Miasto Kultury, Łódź.

[3] http://ahjk.sze.hu/tanszekek.

[4] www.mobilis-gyor.hu/.

[5] Jelenleg aktuális és tervezett.

[6] Gazdaságtudományi; járműmérnöki; építész-, építő- és közlekedésmérnöki; gépészmérnöki, informatikai és villamosmérnöki; állam- és jogtudományi oktatásra specializált, gyakorlatorientált képzések.

[7] Szakmai idegen nyelvű képzések; online oktatás, e-learning; idegen nyelven elvégezhető diplomák, rövidebb időtartalmú, speciális oktatási programok, tréningek.

[8] Közös kutatási projektek; fejlesztési folyamatokban való közreműködés; laboreszközök rendelkezésre bocsátása; mérési, elemzési szolgáltatások; üzleti tevékenységhez szükséges infrastruktúra biztosítása; adminisztrációs tevékenységet segítő szolgáltatások; befektetők vonzásának növelését segítő szolgáltatások.

[9] Az adatbázisról elmondható, hogy a KMO-teszt értéke nem túl magas, de 0,5 feletti, tehát alkalmas volt a főkomponens elemzésére. A Bartlett-teszt alapján pedig egyértelműen alkalmas volt. A főkomponensek Varimax rotáció után rajzolódtak ki.

[10] Az említett jelenség megfigyelhető a pénzügyi eszközök érvényesítése esetén (pl. pályázatoknál). Megfigyelhető továbbá a vállalati versenyképesség szakirodalmának eloszlásában (nagyvállalatok versenyképessége, mkkv-szektor versenyképessége). Véleményem szerint a felsőoktatási intézmény széles körű szolgáltatásai miatt mindhárom méretkategóriára érdemes kitérni a vizsgálatban.

[11] Sokkal nagyobb volt a jelölési arány (36%) annál a kérdésnél, amely az együttműködési hajlandóságra kérdezett rá, mint annál, amelyik a kutatási tevékenység ismeretére (18%).

Felhasznált irodalom

Bajmócy Zoltán (2005): „Vállalkozó egyetem" vállalkozásfejlesztési szemszögből. In: *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. Szerk. Buzás Norbert, JATEPress, Szeged.

Bajmócy Zoltán (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.

Buzás Norbert – Lengyel Imre (2002): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. JATEPress, Szeged.

Capello, Roberta (2014): *The territorial dimension of the knowledge economy in Europe: which innovation policies in an era of austerity?* 61st NARSC Conference, RSAI Fellow Speech.

Czakó Katalin – Poreisz Veronika (2014): *Győr fejlettségének, gazdasági és közösségi életének jellemzői*. Kutatási jelentés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV.

Czakó Katalin (2014a): Az Audi Hungaria Motor Kft. hatása a helyi gazdasági és társadalmi folyamatokra. *Tér és Társadalom*, 28. évf., 2. sz., 188–198.

Czakó Katalin (2014b): Az üzleti inkubáció globális értelmezése. *Tér – Gazdaság – Ember*, 2. évf., 1. sz., 67–86.

Etzkowitz, Henry – Leydesdorff, Loet (1996): The Triple Helix of University-Industry-Government Relations. A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. *EASST Review,* vol. 14, no. 1., 11–19.

Etzkowitz, Henry – Leydesdorff, Loet (2000): The Dynamics of Innovation: From National Systems and „Mode 2" to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations. *Research Policy,* vol. 29, no. 2., 109–123., https://doi.org/10.1016/s0048-7333(99)00055-4.

European Commission (2011): *The State of European Univesity-Business Cooperation*. Brussels.

Fekete Dávid (2014a): Gazdaságfejlesztés az ingolstadti járműipari központban. *Tér és Társadalom*, 28. évf., 2. sz., 176–187.

Fekete Dávid (2014b): Győr aktuális jövőképe a város stratégiai dokumentumainak tükrében. In: *A városi rendszer működése. Közösségi szféra, oktatás és Győr jövőképe*. Szerk. Dusek Tamás, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 180–187.

Fekete, Dávid (2015a): How to Analyse Automotive Industry Centers? A Potential Methodological Model. *The Business Review, Cambridge,* vol. 23, no. 1., 128–135.

Fekete Dávid (2015b): Délnémet járműipari központok: Sindelfingen és Neckarsulm. In: *Nyugat- és kelet-közép-európai járműipari térségek működési modelljei*. Szerk. Fekete Dávid, Universitas-Győr Alapítvány, Győr, 19–29.

Fekete, Dávid (2015c): The Operational Characteristics of European Automotive Industry Centers. In: *New Regional Economic Development Methods of European Automotive Industry Centers*. Ed. Dávid Fekete, Universitas-Győr Alapítvány, Győr, 7–19.

Grosz András (2000): Ipari klaszterek. *Tér és Társadalom,* 14. évf., 2. sz., 43–52.

Horváth András László (2015): Rennes, Poissy és Douai francia járműipari központok működése. In: *Nyugat- és kelet-közép-európai járműipari térségek működési modelljei*. Szerk. Fekete Dávid, Universitas-Győr Alapítvány, Győr, 79–96.

Hudson, Ray (1999): The Learning Economy, the Learning Firm and the Learning Region. A Sympathetic Critique of the Limits to Learning. *European Urban and Regional Studies,* vol. 6, no. 1., 59–72.

Inzelt Annamária (2004): Az egyetemek és a vállalkozások kapcsolata az átmenet idején. *Közgazdasági Szemle,* 51. évf., 9. sz., 870–890.

Kormany.hu (2015): Fokozatváltás a felsőoktatásban. A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai. *Kormany.hu,* www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncepci%C3%B3.pdf (Letöltés: 2015. december 1.).

Lentner Csaba (2015): Az új magyar állampénzügyi rendszer – történeti, intézményi és tudományos összefüggésekben. *Pénzügyi Szemle,* 60. évf., 4. sz., 458–472.

Nurutdinova, Aida (2012): Future Research of Science Parks and Incubators: Overall Analyses. *International Journal of Advanced Studies,* vol. 2, no. 1., https://doi.org/10.12731/2227-930x-2012-1-1.

Polgári István (2015): Együttműködések a poznani járműipari központ fejlesztésében. In: *Nyugat- és kelet-közép-európai járműipari térségek működési modelljei*. Szerk. Fekete Dávid, Universitas-Győr Alapítvány, Győr, 111–126.

Rechnitzer János – Hardi Tamás (2003): *A Széchenyi István Egyetem hatása a régió fejlődésére*. Széchenyi István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet, Győr.

Rechnitzer, János – Kecskés, Petra (2015): The ‚Model of Győr': Triple Helix interactions and their impact on economic development. In: *Proceedings of the 10th European Conference on Innovation and Entrepreneurship*. Eds. Renata P. Dameri, Luca Beltrametti, University of Genova, Genova.

Rechnitzer János – Smahó Melinda (2011): *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Reisinger Adrienn – Kecskés Petra – Czakó Katalin (2016): *Győr Gazdasági Programjának megalapozása, a város fejlődését befolyásoló hosszú és középtávú hatásrendszerek. Gazdaságfejlesztő szervezetek Győrben*. Kutatási jelentés, TÁMOP–4.2.1.C–14/1/KONV–2015-0005.

Tokár-Szadai Ágnes (2015): A társadalmi vállalkozások tanácsadás iránti igényei. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek,* Miskolci Egyetem, 12. évf., 2. sz., 49–59.

Uni-bremen (2016): Entreprises. *Uni-bremen,* www.uni-bremen.de/en/enterprises.html (Letöltés: 2016. február 22.).

Vallaeys, François (2014): University Social Responsibility: a Mature And Responsible Definition. In: *Higher Education in the World 5*. Palgrave Macmillan, 88–96., https://doi.org/10.13140/2.1.2121.1523.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 148–164., DOI: 10.24307/psz.2017.0913

Balassa Bernadett

Hatékony helyi gazdaságfejlesztés a Biblia alapján és napjainkban[1]

Efficient Local Economic Development Based on the Bible and Today

Összefoglalás

A gazdaságfejlesztésnek alapvetően két útja ismeretes. Az első esetben úgy próbáljuk fokozni egy térség versenyképességét, hatékonyságát, hogy külső támogatókat, befektetőket vonunk be, akiknek a játékszabályaihoz alkalmazkodnunk is kell. A második megoldás szerint a helyi erőforrásokra támaszkodunk, a közösség társadalmi és gazdasági tőkéjére építjük a gazdaságot. Ez utóbbi szükségessé teszi a helyi szereplők erőteljes bevonását, amit természetesen ők elköteleződésükkel, lokális beágyazottsággal hálálnak meg. A gazdaságfejlesztés második, helyi tőkére építő megoldása azonban elérhetetlen marad a közös etikai normák megléte, folytonossága és alkalmazása nélkül. A gazdaságfejlesztés etikai irányelveit jelen publikáció az európai erkölcsiséget meghatározó zsidó-keresztény örökség alapján bontakoztatja ki, majd a hasonló elvek mentén gondolkodó, napjaink közös értékteremtése felé fordul. Mindezt a szakirodalmak összehasonlításával és esettanulmányok elemzésével szemlélteti.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B11, D63, M14, Z12
Kulcsszavak: helyi gazdaságfejlesztés, tisztességes verseny, társadalmi igazságosság, közös értékteremtés

---

Balassa Bernadett PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (balassa.bernadett@sze.hu).

Summary
Economic development shows two determined ways. The first approach tries to improve local competitiveness and effectiveness through external support, but it must adapt to hierarchical regulations. From another view economic development relies on local resources, the social and business capital of the examined community. The latter solution needs to involve local stakeholders actively, who will implanted to the society in a long run. Achieving the mentioned bottom-up development is impossible when there is no mutual ethical norms to apply. This publication highlights the ethical intstructions of the Jewish-Christian heritage as a determining factor for European morality, and thereafter points to the modern application of Creating Shared Value methodology. The study represents this by comparing given theoretical bases and analyzing case studies.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B11, D63, M14, Z12
Keywords: local economic development, fair competition, social justice, Creating Shared Value

---

Bevezetés

Napjaink modern, jól szervezett társadalmában sokszor magától értetődőnek tartjuk azokat az intézményesült formákat, kereteket, amelyekben hétköznapjainkat bonyolítjuk. Megszoktuk, hogy rendje és módja van a vállalkozásalapításnak, különféle adókat fizetünk az államnak, amely a jövedelemelosztás révén gondoskodik azokról a honfitársainkról is, akik pillanatnyilag rászorulnak. Az időnként túlzásba hajló bürokratizmusról, az állam jó szándékú, de esetenként megkérdőjelezhető hatékonyságú gazdasági szerepvállalásáról számos kritikai észrevételt találunk, kormányzati kudarcok vagy government failures néven (Bod, 2006). Ugyanakkor vitathatatlan, hogy az egyes pénzügyi krízisek sikeres menedzselésére (Lentner, 2014) és annak helyi szinten gyakorolt kedvező hatásaira is találunk példákat (Lentner, 2015).

A kormányzati kudarcok mégis indokolttá teszik, hogy a közösségi, alulról jövő, nem hierarchikusan irányított gazdaságfejlesztés felé forduljunk, ettől várjuk a kreativitás és újító szándék átütő erejét. Amikor az állam szerepvállalásáról beszélünk, gyakran elkövetjük azt a hibát, hogy a bennünket illető terhek, szabályok csökkentését áhítjuk – ilyenkor egy minimalista államban gondolkodunk –, a jóléti intézkedések tekintetében viszont továbbra is a kormányzattól várjuk a megoldásokat. A kettő együtt azonban nem megy. Az írás először a tradicionális gazdálkodás kereteit vizsgálja, lebontva a modern társadalomszervezés jól megszokott rétegeit, egy már-már idealisztikus, de véleményem szerint a helyi gazdaságfejlesztés iskolapéldájaként szolgáló modell felé fordulva. A Biblia gazdasági tanításának summázását követően olyan modern üzleti megoldásokat keres, amelyek a vállalatok kizárólagos hasznán túl az azt körülvevő közösség, helyi gazdaság és társadalom számára is áldást jelentenek.

A tradicionális gazdálkodás bibliai keretei

A Biblia ugyan két nagy szöveggyűjteményből, az Ó- és Újszövetségből áll, alapvető üzenete mégis egységes: „Szeresd az Urat, a te Istenedet… és felebarátodat, mint önmagadat" (Lk 10,27). A társadalmi együttélés szabályait a mózesi törvény fektette le, amely első ránézésre rigorózus parancsgyűjteménynek hat, azonban egymás és a természet kizsákmányolását gátolja. A két testamentum üzenetének eltérő súlypontja a könyvek keletkezésének idejére is visszavezethető. Ameddig az előbbi egy többnyire szabad, törzsi, később királyi uralom alatt álló zsidó nép történetét és a nekik szóló útmutatásokat rögzíti, addig a názáreti csodarabbi, Jézus szavai egy elnyomásban, római provinciaként működő, hierarchizált társadalom tagjaihoz szólnak. Az elkülönítés tekintetében elsősorban az ószövetségi szövegrészek alkalmasak a helyi, alulról jövő gazdaságfejlesztés modellezésére, etikai kereteinek meghatározására. Ezért a publikáció az Ótestamentum gazdasági tanítását veszi alapul, figyelembe véve a helyi közösségfejlesztéshez kapcsolódó etikai normákat.

Az ókori zsidóság életében központi szerepet játszott a Tóra[2] és a Tanakh[3] tanítása, melyek szövege történelmük megismerésének is – sok esetben régészetileg igazolt – elsődleges forrása. A gyűjteményes művekből megtudhatjuk a zsidó nép keletkezésének és kiválasztásának történetét, népvándorlásait, letelepedését és közigazgatási jellegét. A Szentföldről történő szétszóródás előtti időszakot (i. e. kb. 2400 – i. sz. 135) kronológiailag 7 szakaszra bonthatjuk:

1. A Termékeny félhold felosztása, az első városok kialakulása
2. Ábrahám kiválasztása és letelepedése (i. e. 2200–1900)
3. Egyiptomi évek és exodus (i. e. 1876–1406) – párianép
4. Honfoglalás, bírák kora (i. e. 1400–1050)
5. Királyság kora (i. e. 1050–586)
6. Fogság és helyreállítás (i. e. 722–538)
7. Idegen fennhatóság (i. e. 538 – i. sz. 135) – benne a názáreti Jézus színrelépése

A felsorolt szakaszok közül jelen publikációban a 4–6. szakaszokra koncentrálunk, ezek közül is főként a Mózessel kötött szövetségtől a királyok koráig érdemes vizsgálódnunk. A Teremtés könyvének beszámolója szerint Ur városából hívta ki Isten a zsidóság ősatyját, az első pátriárkát. Ezáltal Ábrám és családja a többi népcsoporttól és törzstől elkülönülten élő ún. párianéppé vált, „a környező társadalmi világtól rituálisan, formálisan vagy ténylegesen elkülönült vendégnép" lett belőle (Weber, 2007:448), egészen a saját földjén való letelepedésig.

Kormányzati modellek az Ószövetség idején

I. e. 1400 tájékán az izraeliták bevonultak Kánaán és Palesztina területére. A népcsoport ősatyjának tartott Ábrahámot héberként jelölik az írások, ezzel az elnevezéssel illetik a sémita (Noé fiától, Sémtől származtatott) etnikumot. A pontos megfogalmazást az ókortörténész Grüll Tibortól kölcsönzöm: „ma a népet zsidónak, vallását judaizmusnak, nyelvét hébernek, országát pedig Izraelnek" nevezzük

(Grüll, 2013:98–99). Jákob tizenkét fia megalapította Izrael tizenkét törzsét, ők érkeztek meg Kánaán földjére.

A Sínai-hegyi szövetségkötést követően Izrael államformája teokrácia, vagyis istenuralom lett, melyben a legfőbb uralkodó transzcendens lény, az adott kultúra Istene, kinek földi képviselői először a bírák, majd a királyok voltak. Az állami berendezkedés alapját a mózesi törvények alkották, mindösszesen 613 parancsolat, amely a mindennapi együttélést és az istentisztelet rendjét szabályozta.

A törzsek szuverenitása megmaradt, az igazgatási feladatokat törzsenként látták el, csupán az Istennel kötött szövetség és annak parancsolatai hozták közös nevezőre a területi entitásokat. „Izraelben a királyságot megelőzően bármilyen szokásjog és vallási jellegű jogi intézmény csupán a tizenkét törzs közös szövetségén belül alakulhatott ki, amely jogalkalmazás tekintetében egységes jelleget öltött" (Tokics, 2011:90). Ugyanazért a helytelen cselekedetért tehát azonos joghátrány érte az elkövetőt, bármelyik törzs területén is mozgott. A törzsek ilyen jellegű szövetségének élén annak felügyelői, a bírák álltak, akik „az igazságszolgáltatás, a polgári élet irányítása és a katonai vezetés feladatain túl, egyfajta népvezérek, vallási reformerek, Isten követei és közvetítői is voltak. Alapvetően Isten törvényét, a mózesi törvényeket kívánták betartatni Izrael fiaival" (Sola Scriptura, 2012).

Az izraeliták tehát i. e. 1050-ig a már ismertetett decentralizált társadalomban éltek – a bírák közigazgatási és a papok, valamint próféták szellemi vezetése mellett –, de a környező népek államformája jellemzően királyság volt. Sámuel próféta korrupt fiait látva, a nép magának is abszolút vezetőt, királyt követelt, a vonatkozó bibliai szakaszokból azonban kiderül a könyv szerzőjének véleménye a hierarchikus irányításról (1Sám 8,11–18). A próféta olyan gazdasági eseményeket említ a hierarchikus államszerveződés hátrányaként, mint a magánvagyon államosítása, a kötelező munkaszolgálat, a magas adóterhek, a hadkötelezettség; sőt a korrupció különböző válfajait (jogosulatlan gazdasági előny szerzése, nepotizmus, befolyással való üzérkedés) is idesorolja.

A nép kérésére végül Sámuel próféta felkente Sault, Izrael első királyát, de a törzsek valódi egységét csak az őt követő Dávid teremtette meg. Dávid király uralkodása alatt Izrael elérte legnagyobb kiterjedését, a Nílustól az Eufráteszig terült el, de kereskedelmi kapcsolatai még tovább nyúltak. Dávid legnagyobb érdeme az egységes, katonailag is számottevő erővel bíró nagyhatalom létrehozása volt, amit aztán fia, Salamon tett a térség nemzetközi rangú központjává. Salamon korában a bürokratikus intézményrendszer is megerősödött.

A kormányzati modellek áttekintése során láthattuk, hogy Izrael jogrendszerének alapját a mózesi törvények alkották, amely az állam alkotmányos berendezkedését is meghatározta. A törzsszövetségi rendszer idején kizárólag a jogi háttér volt egységes és bírák által felügyelt, a hétköznapi élet apró-cseprő ügyeibe nem szólt bele felettes hatalom. A királyság idején a korábbi függetlenséget felszámolták, és habár a területi egység jogi és etikai rendelkezései ugyanúgy a Tórán nyugodtak, a mindennapi élet bürokratikusabbá, felülről szervezetté vált. A két modell ismeretében fordulunk most azon ószövetségi parancsolatok felé, amelyek szabályozták az együttélés gazdasági feltételeit.

A helyi gazdaságfejlesztés ószövetségi útmutatásai

Az ószövetségi gazdálkodás alapegysége a család, a magántulajdonhoz való jog is ehhez az intézményhez kapcsolódik. Fontos belátni, hogy a család egységének és tulajdonának folytonosságához a Biblia képes korlátozni mind az egyének, mind az állam hatalmát (North, 1973). Az ószövetségi törvények 19. századi teológiaprofesszora, Oehler így értelmezi a teokrácia és a magánjog érvényesülését: „Mivelhogy minden család a teokrácia egységes részét képezte, Isten örökségi formában biztosította megélhetésüket." Örökletes hűbéri birtokot képzeljünk el, amelyhez a családokat elidegeníthetetlen jog fűzi (Oehler, 1883:235). A törzsek területének meghatározásával az ahhoz tartozó családok helyét is kijelölték (Józs 13,1–33). Egyedül a papságot biztosító Lévi törzse nem kapott földterületet, ők a többi törzs adományaiból (tized) részesültek, és a számukra kijelölt levita városokban éltek.

A teljes törvény üzenete összefoglalható a két nagy parancsolatban: „Jézus pedig monda neki: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták" (Mt 22,37–40). A két nagy parancsolat részletezése a tízparancsolat is, amelynek első négy parancsolata Istenhez, a második kőtáblán található rendelkezések pedig az embertársakhoz fűződő viszonyt harmonizálják. Mind a tíz parancsolatból kibontható gazdasági útmutatás, amelynek egyszerű átlátását szolgálja az *1. ábra.*

1. ábra: A Biblia gazdasági üzenetének rendszerezése

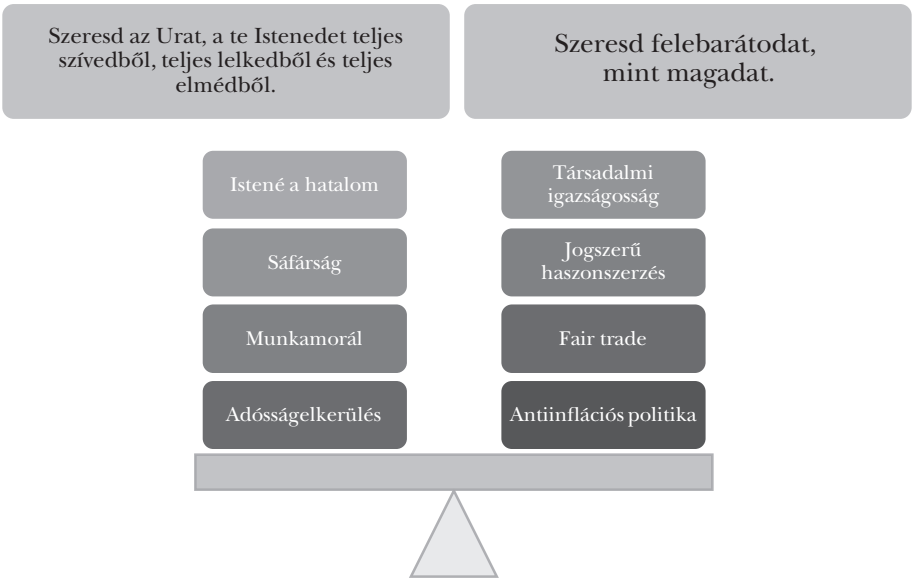

Forrás: Saját szerkesztés

Az Ószövetség gazdasági tanítása alapvetően két nagy pilléren áll: az adósságok elkerülésén (szabadság megőrzése), valamint a társadalmi igazságosság biztosításán. Ezeken túlmenően viszonylag nagy gyakorisággal találunk a tisztességes versenykörnyezet kialakítására vonatkozó szabályokat, illetve fair trade-del, helyes fogyasztói magatartással is foglalkoznak az írások. A következő alfejezetek az adósságok elkerülésével, a társadalmi igazságosság és a tisztességes verseny feltételeinek megteremtésével, mint a helyi gazdaságfejlesztés alapkritériumaival foglalkoznak.

Az adósságok elkerülése és elengedése

Az Ószövetség gazdasági tanításának jelentős hányada a kölcsönnel, zálogga l és adósságokkal kapcsolatos. Az Újszövetséghez képest itt jóval markánsabban jelenik meg ez a típusú üzenet, és mondhatjuk, hogy a Tóra gazdasági parancsai leginkább a szabadság és függetlenség megőrzésére vonatkoznak. Egyrészt óvta a népet attól, hogy bárki is hét évnél hosszabb futamidőre vegyen fel személyi kölcsönt – a Tóra szerint ennél hosszabb időre nem vállalhatunk garanciát –, másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a kölcsönvevő függőségi viszonyba kerül a hitelezőtől (Péld 22,7). Hasonló elv vonatkozott a rabszolgákra is, ugyanis azokat, akik nem voltak képesek visszafizetni az adósságot, kényszermunkára bírhatták, legfeljebb hét évre.

A hetedik évben azonban fel kellett szabadítani a rabszolgákat, eltörölni az adósságot, függetlenül attól, hogy leszolgálta-e az illető a tartozását, vagy sem. „A hetedik esztendő végén elengedést művelj. Ez pedig az elengedésnek módja: Minden kölcsönadó ember engedje el, amit kölcsönadott az ő felebarátjának; ne hajtsa be az ő felebarátján és atyjafián; mert elengedés hirdettetett az Úrért" – mondja ki a szombatév (smítá) törvénye (5Móz 15,1–2). A későbbi indoklásból kiolvasható, hogy mindennek célja az, hogy megtörje az adósságok felhalmozódását, eltörölje a szociális nélkülözést. A szombatévre egy másik előírás is vonatkozott, amit a hatnapos teremtéssel és az azt követő pihenőnappal hoz összefüggésbe az írás. Hat éven át lehetett vetni egy adott szántóterületen, a hetedik évben azonban ugaroltatni kellett. Ami a hetedik évben magától megtermett a földön, azt nem volt szabad learatni, sem kereskedni vele, csupán a háztartás szükségleteit elégíthette ki (3Móz 25,1–7). A monoteista vallásban ez a megnyugvás az isteni gondviselésbe vetett bizalmat hivatott erősíteni.

Ennél is érdekesebb az adósságok elengedésének másik módja, amit a hét szombatévet követő ötvenedik év törvénye tartalmaz. A jubileum (vagy kürtölés) évének megtartását ötvenévenként írta elő a törvény, amikor nemcsak a pénzbeli adósságokat és a rabszolgákat kellett elengedni, valamint a szántóföldet ugaroltatni, hanem az elzálogosított ingatlanokat, birtokot is vissza kellett szolgáltatni az eredeti tulajdonosnak (3Móz 25,8–23). Az adósságok eltörlésével minden ingatlan a korábbi birtokosok kezéhez jutott, ami megvalósítható volt, hisz a honfoglaláskor a törzsek és családok meghatározott földterületet kaptak. Mindez meggátolta, hogy az adósságok generációról generációra felhalmozódjanak, így a szülők téves döntései után a leszármazottak tiszta lappal, új lehetőségekkel indulhattak (Cahn, 2014).

A jubileumi évhez kapcsolódóan sok kutató azt fejtegeti (North, 1973; Hack 2014; Bohács, 2015), hogy a Biblia által preferált gazdasági rendszer se nem kommunista (hiszen a közösségi tulajdonlást nem pártolja), se nem kapitalista, ugyanis nagyjából Kondratyev-ciklusnyi időtávonként (kb. 50 év) kiigazítja a jövedelemkülönbségeket. Egy ilyen rendszer ténylegesen gátolja a végletesen nagy vagyoni egyenlőtlenség létrejöttét, ellentétben korunkkal, amikor a történelem talán legnagyobb aránytalanságait éljük meg. A társadalmi igazságosság jegyében Tomas Sedlacek is kifejti, hogy a gazdaságpolitikusok feladata nem feltétlenül a gazdaság teljesítményének növelése, hanem a kilengések (expanzió és recesszió) mérséklése, a gazdasági stabilitás biztosítása (Sedlacek, 2012).

Cedaka, vagyis társadalmi igazságosság

Az egyenlőségre és igazságosságra való törekvés a zsidó társadalometika alapja – fogalmazza meg Háberman (2013). A 613 tórai parancsolatot a rabbik és próféták egyetlen parancsolatban, a cedaka parancsában foglalták össze. Háberman kiemeli, hogy az általános vélekedéssel ellentétben a cedaka nem csupán perselyezést, adakozást, jótékonykodást jelent, hanem a közjó előmozdításáért hozott erőfeszítéseket. Habár a modern társadalmakban szinte kizárólag állami feladatnak tekintjük a társadalmi igazságosság megteremtését és a szociális háló fenntartását, az ókori és feudális – összefoglalóan premodern – társadalmakban ezt a funkciót a családok és az egyház látta el.

A társadalmi igazságosság elérése nyilvánvalóan az erőforrások szűkösségéből indul ki, az azok iránti szükségleteket szeretné mindenki számára kielégíthetővé tenni (5Móz 8,9). Vannak olyan társadalmi csoportok, amelyek potenciálisan az elszegényedés, szűkölködés útjára léphetnek, éppen ezért különleges figyelmet szentelnek az írások e csoportoknak. Így például számtalan felszólítást találunk az árvák és özvegyek támogatására (összesen 42 utalás, többek között: 2Móz 22,22). Az írás felszólítja a munkaképes népességet, hogy gondoskodjon a rászorulók táplálásáról és ruházkodásáról (hasonlóan a modern szeretetszolgálatokhoz), ingatlanhoz és jövedelemhez való hozzáféréséről, adómentességéről. Ezek a csoportok adományból – a tizedként befizetett részből – részesültek a papok mellett. Néhol ugyanebbe a csoportba sorolja a Tóra a jövevényeket is, azokat a bevándorlókat, akik a közösség tagjaivá szeretnének válni, integrálódni (nem rendelkeznek földtulajdonnal és biztos egzisztenciával). Összefoglalóan, a társadalom mindezen tagjai önhibájukon kívül, helyzetüknél fogva anyagi kilátástalanságban élnek, ezért a Tóra a magánszemélyek számára szinte kötelező érvényűvé teszi a támogatásukat.

Vannak olyan családok, személyek is, akik döntéseikből, körülményeikből fakadóan szegényedtek el, számukra azonban nem ígér anyagi juttatást a Tóra, hanem a munkavégzéshez és az alapvető élelmiszerekhez való hozzáférést teszi lehetővé. A gabonamezőn leejtett kévéket az aratók nem szedhették fel, ez a szegények és a korábban említett árvák, özvegyek és jövevények joga volt (5Móz 24,19–21). A szegények számára tehát nem egyoldalú transzferjövedelmet biztosított a közösség, hanem a gyűjtö-

getésre való lehetőséget adta meg, csakis munka árán elégíthették ki szükségleteiket. Ezenkívül kamatmentes hitelt is kínáltak a szegény rétegek számára (2Móz 22,25), melyen keresztül megérthetjük a kamattilalom törvényét. A kamatmentes kölcsön szintén a munkavégzésre való ösztönzés, hiszen jövedelméből később visszafizethető a kapott hitel.

Tisztességes verseny

A vállalatok egymás közötti tranzakcióira is találunk bibliai szankciókat. „Ha pedig eladsz valami eladni valót a te felebarátodnak, vagy vásárolsz valamit a te felebarátodtól: egymást meg ne csaljátok" – figyelmeztet a Tóra (3Móz 25,14). Érdekes módon a Talmud még a lehetséges profitmarzs mértékét is meghatározza: az áru értékének legfeljebb egyhatoda lehet; ha ennél magasabb árat szabnak, az adásvétel érvénytelen (Baba Mezi'a 50b). Nemcsak a vevőket, hanem az előadókat is védi ez a törvény, ugyanis a vásárló sem használhatja ki az eladó tudatlanságát, amennyiben az túl alacsony árat szab, az etikus magatartás ez esetben is a tisztességes ár megfizetése. Az említett etikai korlátozásokkal az információs aszimmetriából fakadó kontraszelekciót gátolja a törvény, így a termékek forgalma egyensúlyban marad azok valódi értékével.

A monopolisztikus helyzetben lévő vállalat sem használhatja ki versenyelőnyét a fogyasztók lefölözésére vagy az alkalmazottak alulbérezésére. A vásárlók megtévesztése, a termék jobb színben való feltüntetése szintén a törvény áthágását jelenti. Különös módon az infláció generálását legalább akkora vétségnek tartották a talmudi bölcsek, mint az uzsoraszedést, vagy a súlyokkal és mértékegységekkel való csalást (Friedman, 2000). „Aki búzáját visszatartja, átkozza azt a nép; annak fején pedig, aki eladja, áldás [van]" – mondja Bölcs Salamon (Péld 11,26). A termékek készleten tartása nyilvánvalóan csökkenti a pillanatnyi piaci kínálatot, ami alapvető élelmiszerek esetén nagyjából állandó, ezzel túlkeresletet generál. Az eladó rövid távú döntése felhajtja a termény egységárát, az árut pedig később a már megnövekedett áron kínálja. Az ókori gazdák ezzel az egyszerű húzással nagyobb egyéni haszonra tehettek szert, az árszínvonalat viszont tartósan megemelték. Az idézett példabeszéd ugyanakkor rámutat az efféle viszonyulás káros hatásaira is: hosszú távon nem lesz eredményes az így trükköző vállalkozó, cselekedete rendkívül negatívan hat a hírnevére. A társadalmi megítélés, megbecsülés fontosságát egyébként is nagyra tartják a Biblia bölcseleti könyvei. Rámutatnak, hogy az etikus gazdálkodó jó hírnévre tesz szert, ami hosszú távon sokkal többet ér – anyagilag is kifizetődőbb –, mint mindenáron a profitnövelésre koncentrálni (Péld 22,1; Préd 7,1).

A Szentírás véleménye a közösségi és hierarchikus gazdaságfejlesztésről

Az ókori Izrael területén a gazdasági élet számára is adekvát erkölcsi keretrendszert biztosított a Tóra. A törvénygyűjtemény etikai alapon szabályozta a mindennapi adásvételek, üzleti tranzakciók kereteit, ezek többsége ajánlásokat, útmutatásokat fogalmaz meg. Vannak természetesen szigorú szankciók is, amelyek a másik ember (üz-

lettárs, beosztott, munkatárs, főnök, hitelező, beszállító stb.) életének, vagyonának a megrövidítését gátolják. A bibliai törvények közül nagyon sok alapjaiban fogalmazta újra a nyugati civilizáció munkavégzéshez, meggazdagodáshoz, hitelezéshez való hozzáállását, ahogy ezt Schmidt (2004) is kiemeli.

Vajon mivé lett, hová vezetett a királyi fennhatóság Izrael földjén? Vajon az újonnan bevezetett hierarchikus vagy az azt megelőző törzsi, közösségi gazdaságfejlesztés bizonyult sikeresebbnek? A választ is az írásokban találjuk. Már a bürokratikus kereteket kialakító Salamon, az egységes Izrael harmadik királya idején elindult az új államigazgatási rendszer hanyatlása. Fia, Roboám regnálásakor – közvetlen okát tekintve adóemelés miatt – kettészakadt a királysága (Izraelre és Júdára). Néhány nemzedék elteltével pedig, különböző pártütéseket és gyilkosságokat követően, már szinte hetente váltották egymást az uralkodók.

Izrael és Júda lakosai ezekben a zivataros évszázadokban a mózesi törvényeket sem tartották meg maradéktalanul, a prófétai könyvek ezzel magyarázzák az asszír, illetve babiloni fogságra vitelt. Többek között Ámos próféta is megjelöli a száműzetés okát, amikor így fogalmaz: „Mikor telik már le az újhold – mondjátok –, hogy gabonával kereskedjünk, meg a szombat, hogy terménnyel piacozzunk: kisebb mérőedénnyel, nagyobb súlyokkal meg hamis mérleggel csaljunk, hogy pénzen felvásároljuk a gyengéket, a szegényeket meg egy pár saruért, és eladjuk a hulladék gabonát!" (Ámos 8,5–6 SZPA fordítás).

Összefoglalva, azt láthatjuk, hogy önmagában a központosítás, a gazdaság bürokratizálása nem vezetett sikertörténethez az ókori Izrael területén, ehelyett a Sámuel által megjövendölt baljós eseményeket igazolta. A túlzott hierarchia ugyanis negligálta a közösség erkölcsi erejét, megszakította a korábban működő szociális hálót, és nem tudott erősebb gazdasági alapzatot csomózni belőle. Mindezek fényében kimondható, hogy a Szentírás alapvetően az alulról jövő, központilag nem túlzottan szabályozott gazdaságot preferálja, amit Sámuel próféta a királyság intézményének megalapítása előtt deklarált. A jól működő közösségi gazdaságfejlesztéshez azonban erkölcsi normák, megfelelő szabályrendszer szükséges, amit a Törvény biztosított számukra.

A helyi gazdaságfejlesztés hatékony gyakorlata napjainkban

Az alulról jövő, közösségi gazdaságfejlesztés előnyeire nem csupán a Biblia, hanem a modern regionális tudomány is rámutat (Rechnitzer et al., 2016). A helyi aktorok bevonását azért is tartja szerencsésnek a teória, mert erősíti a térségben tartózkodó cégek beágyazottságát (Józsa, 2017), támogatja a hosszú távú együttműködésekben rejlő fejlődési lehetőségeket (Filep, 2014; Fekete, 2015b).

Az alulról jövő, ún. bottom up gazdaságfejlesztés sikerét tehát a helyi szereplők összefogása adja, melyet a Triple Helix (Eztkowitz–Leydesdorff, 1996), újabban a Quadruple Helix (Arnkil et al., 2010) modell propagál. A modellek rámutatnak a gazdasági (főként ipari), kormányzati, akadémiai és civil szereplők együttműködési lehetőségei-

re. A közös gazdaságfejlesztés céljait és hatását erőteljesen befolyásolja, hogy melyik szereplő dominál az adott modellben. E szerint beszélhetünk üzleti célokat előtérbe helyező vállalatok által vezérelt, hierarchiába hajló kormányzatvezérelt vagy civil központú gazdaságfejlesztésről (Arnkil et al., 2010). Megítélésem szerint a Biblia említett elveivel leginkább összhangban lévő modell az utóbbi, civil szektort középpontba helyező megoldás, hiszen ez ismeri fel és szolgálja leginkább a társadalom érdekeit.

A civileket középpontba állító helyi gazdaságfejlesztés célja a lakosság/térség igényeinek felismerése, azok kielégítése. Ez egy alapvetően pull típusú fejlesztés, amely nem a már meglévő innovációt, terméket tolja a fogyasztókra, hanem a szükségletekhez próbál alkalmazkodni. Az említett relációban megjelenhetnek olyan szükségletek is, amelyeket klasszikusan közszolgáltatásként, nem kifejezetten forprofit módon szokás kielégíteni, de az ismertetett modell képes ezt is a vállalatok számára jövedelmező módon végezni. A *2. ábrán* leírt gazdaságfejlesztés előnye, hogy csökkenti a lakosság innovációtól, technológiától való félelmét, hiszen a saját igényeik generálták az üzleti tevékenységet.

2. ábra: A helyi gazdaságfejlesztés civil központú Quadruple Helix-modellje

Forrás: Saját szerkesztés Arnkil et al., 2010:56 alapján

Közös értékteremtés

Az 1970-es évek óta a cégek üzleti etikai botrányai egyre erőteljesebb médiavisszhangot nyernek, így a civilek igénye megnőtt a vállalatok társadalmi felelősségvállalása (Corporate Social Responsibility, CSR) iránt (Csiszárik-Kocsir, 2016). A CSR klasszikus célrendszerét (Carroll, 1979) azonban számos kritika érte a felelősségvállalás és a

vállalati stratégiában való integráltság alacsony foka miatt (pl. Geva, 2008). Gyakran szembesülünk ugyanis azzal, hogy bizonyos vállalatok társadalmi vagy környezeti szempontból vitatható tevékenységüket palástolva, ezt leplezve jótékonykodnak, amely zömében a közönségkapcsolatok javítását célozza (Győri, 2012).

A felelősségvállalás autentikusabb megoldását szorgalmazza Porter és Kramer közös értékteremtés (Creating Shared Value, CSV) módszertana (Porter–Kramer, 2011). A szerzők szerint az új stratégia célja a kapitalizmus újraformálása, a profitérdekelt vállalkozások és a társadalmi szükségek összekapcsolása. Az új mechanizmust azóta számos vállalat alkalmazza, a kis méretűektől a multinacionális nagyvállalatokig. Az egyik érintett vállalat tulajdonosa, Jeff Brown frappánsan fogalmazta meg a módszer lényegét: „Ha hiszik, ha nem, egy közösség problémáinak a megoldása pénzügyi oldalon is kifizetődő" (Treuhaft, 2012). A közös értékteremtés érdeme tehát, hogy mindenképpen a gazdasági haszonszerzésre törekszik, miközben társadalmi értéket generál abban a közösségben, amelynek szerves részét képezi (Porter–Kramer, 2006).

A szakirodalom három utat határoz meg a közös értékteremtésre (Porter–Kramer, 2011):

– a termékek és piacok újragondolása;
– a termelékenység újradefiniálása az ellátási lánc egészében;
– kiterjesztett klaszterek létrehozása a vállalat telephelyének környezetében.

Az első lehetőség az addig kielégítetlen társadalmi szükségekre, hátrányos helyzetű közösségek megsegítésére épít. A megoldás elsőre kétséges, hiszen a forprofit tevékenységek méretgazdaságosságot, fizetőképes keresletet igényelnek, amely első pillantásra hiányozhat a képletből (Karnani, 2007). Amint látni fogjuk, számos esettanulmány mutatja, hogy kormányzati és nonprofit szervezetek bevonásával, támogatói klaszter létrehozásával ez az út is járható a profitérdekelt vállalatok számára (Gerencer–Preston, 2015).

A közös értékteremtés második útjának alapja, miszerint fenntartható gazdálkodás csak az ellátási lánc egészének bekapcsolásával folytatható (Szegedi, 2012). A beszállítók vagy a lánc más tagjainak támogatása első ránézésre költségtöbbletet jelent a vállalatok számára, azonban a teljes termelési és szolgáltatási folyamat produktivitását növeli, ami végeredményben a lánc egyes tagjainak hasznát is emeli (Spitzeck–Chapman, 2012). A második megoldás már-már klasszikusnak nevezhető példája a Nestlé (2006) esettanulmánya, amely Porter és Kramer teóriáját is megtermékenyítette.

A harmadik szcenárió a helyi gazdaságfejlesztés kutatói számára már ismeretes, az iparági klaszterek kiterjesztett verzióját értjük ez alatt. Lényegében a Triple és Quadruple Helix-modellek által leírt menedzsmentet érvényesíti, a vállalkozások, kormányzati és nonprofit hatóságok, helyi társadalom és az oktatási intézmények bevonásával. A modell gyakorlati alkalmazhatóságát számos nemzetközi és hazai példa igazolja, melyek zömében multinacionális nagyvállalatok kezdeményezésére történnek. Különösen reneszánszukat élik a járműipari központokkal kapcsolatos kutatások, az ingolstadti (Fekete, 2014a), továbbá a sindelfingeni és a neckarsulmi (Fekete, 2015a) járműipari központ gazdaságfejlesztési modelljének feltárása, továbbá a hazai jó gyakorlatok az Audi győri központjával kapcsolatban (Czakó, 2014; Fekete 2014b).

Közös értékteremtés a gyakorlatban

A 2000-es évek elejétől egyre több vállalattal kapcsolatban olvashatunk olyan projektekről, amelyet valamilyen közösségi, társadalmi igény hívott életre, és a vállalat számára is új piacot teremtett. A közös értékteremtést támogató weboldal segítségével huszonnyolc esettanulmányt dolgoztam fel, a világ szinte minden pontját érintve.[4] Az esettanulmányt adó vállalatok mérete viszonylag diffúz, legfeljebb 50 főt alkalmazó kisvállalattól egészen a 430 000 főt foglalkoztató multinacionális vállalatcsoportig. A cégméret is mutatja, hogy a leírt módszertan szinte bármilyen léptékben alkalmazható, azonban tény, hogy a vizsgált projektek zömében nagyvállalati kezdeményezésre történtek. A közös értékteremtésben érdekelt vállalatok ágazati besorolása is színes, habár legnagyobb számban élelmiszeripari, egészségügyi és energetikai vállalatok kerültek a mintába *(3. ábra)*. A közös értékteremtés klasszikus példája a vizsgált adatbázisban élelmiszeripari vállalatokhoz köthető. Visszatérő példa, hogy nagyvállalatok – mint például a SAB Miller, CJ CheilJedang, Urbano Agroindustrial – termékfejlesztéssel és a gazdák vagy forgalmazók képzésével, támogatásával növelni tudják az ellátási lánc termelékenységét, erősítve saját bevételüket is. Ennek kiváló példája a Nestlé érdekeltségébe tartozó, gabonapehely-gyártó Uncle Toby's, amely az ausztrál zabtermesztés visszaszorulását gátolta meg, a megváltozott klímaviszonyoknak megfelelő termény kifejlesztésével, ezzel a természetes diverzifikációt is megőrizve. Nem mellesleg, a vállalatcsoport a gazdák támogatásának köszönhetően, hat év alatt 500%-os volumennövekedést ért el Ausztrália rurális területein (Leth, 2015).

3. ábra: A vizsgált mintában szereplő vállalatok gyakorisága iparáganként, ágazatonként

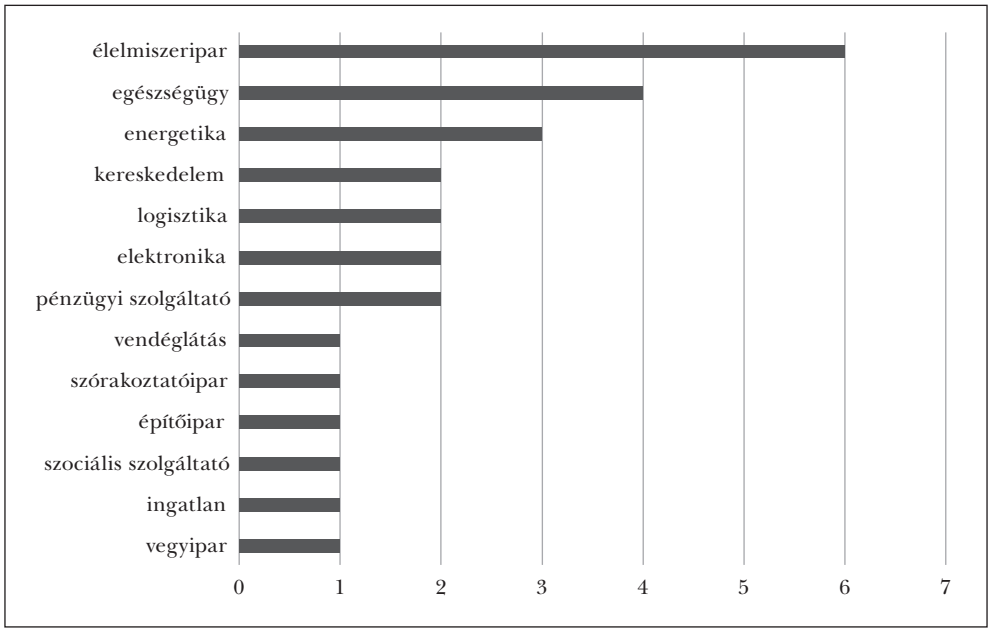

Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgált esetekben a közös értékteremtés alapja zömében társadalmi, kisebb arányban környezeti szükség volt, úgymint a kilakoltatás veszélye, a szeniorok jövedelemhiánya, a rurális térségek alacsony energia-, bankhálózati és kereskedelmi lefedettsége. A projektek általános haszna a kezdeti szociális igények kielégítése, a helyi gazdaság teljesítményének fokozása, új munkahelyek létrehozása és a projektet kezdeményező vállalat forgalmának, népszerűségének növekedése volt.

A múlt és a jelen összekapcsolódása

Az elmúlt két évtized vállalati esettanulmányait elemezve néhány kulcskifejezést fedeztem fel: bizalom, sáfárság, érintettek, bottom-up, rurális fejlesztés és alacsony jövedelmű közösségek. Az újra és újra felbukkanó szavak olvasása önkéntelenül is a Biblia gazdasági tanítását juttatta eszembe *(1. táblázat)*. Ahogyan a Szentírás figyelmet fordít a hátrányos helyzetű csoportok megsegítésére, ugyanúgy a közös értékteremtés is gyakran éhezőkre, hajléktalanokra, adósságcsapdában élőkre fókuszál. Ugyan nem az adósságok elengedésével, de a vidéki térségek felvirágoztatásával a CSV-gyakorlat is a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentését segíti.

1. táblázat: A Biblia gazdasági tanítása felfedezhető a közös értékteremtés modern gyakorlatában

Bibliai gazdaságetikai elvek	**Kapcsolódó CSV-stratégia**
Társadalmi igazságosság, a rászorulók munkához juttatása	A termékek és piacok újragondolása
Adósságok elkerülése, csökkentése Sáfárság	A termelékenység újradefiniálása az ellátási lánc egészében
Bottom-up gazdaságfejlesztés előnyben részesítése a hierarchikus struktúrákkal szemben, bizalom, tisztességes verseny	Kiterjesztett klaszterek létrehozása a vállalat telephelyének környezetében

Forrás: Saját szerkesztés

A leírtak fényében talán nem túlzó azt állítani, hogy a Porter és Kramer által leírt értékteremtési módszertan bizonyos szinten a bibliai elvek modern adaptációjaként is megfeleltethető, természetesen napjaink gazdasági erőviszonyaihoz alkalmazkodva. Vannak ugyanis olyan bibliai elvek, amelyeket kizárólag a Szentföldön, konkrét feltételek teljesülése mellett lehetne betartani – például a szombatév vagy a jubileumi év törvénye –, de azok szellemisége felfedezhető a közös értékteremtés gyakorlatában. Mindenesetre elmondható, hogy a publikációban részletezett elméletek és praktikák egységesen az alulról jövő, helyi gazdaságfejlesztésre támaszkodnak, azt preferálják.

A középkori zsidó rabbi, Maimonidész megközelítésében a társadalmi igazságosság legmagasabb fokát az a típusú jótékonykodás képviseli, amikor úgy segítünk valakin, hogy az illető még nem szegényedett el, nem tekinthető rászorulónak, például munkához, üzleti lehetőséghez juttatjuk (Háberman, 2013). A közös értékteremtés révén a

vállalatok pontosan ezt teszik a helyi közösségben, amikor előnyben részesítik a lokális beszállítókat és partnereket. A Porter és Kramer által elméleti síkra is átterelt CSV ugyan további teoretikus elmélyítést és üzleti empíriákat kíván, gazdaságetikai szempontból mégis üdvözlendő a megjelenése.

Összegzés

Jelen tanulmány megközelítésének újszerűségét az adja, hogy az ősi gazdaságetikai és -politikai irányelveket a jelenkor pozitív gazdasági példáival kapcsolja össze, különös tekintettel a helyi gazdaságfejlesztésre. A téma aktualitását korunk számos etikai hiányosságokból fakadó válsága és társadalmi dilemmája indokolja, érdemes ilyen szemmel olvasni a sorok között.

A dolgozat végéhez közeledve felvetődhet a kérdés, hogy milyen gazdaságpolitikai javaslatokat, tanulságokat vonhatunk le napjainkra nézve egy ilyen ősi, a vallási irodalom egyik alapkövének számító könyvből. A Biblia alapján a gazdaság tartópillére és alapegysége a megfelelő jövedelmi viszonyokkal rendelkező család. Gazdaságpolitikai szempontból – megítélésem szerint – minden nemzet kiemelt érdekévé és céljává szükséges tenni a családok támogatását, megélhetésük biztosítását. A mindenkori kormányok a bibliai elvekre támaszkodva ezt nem egyoldalú transzferjuttatásokkal biztosíthatják csak, hanem a családok gazdálkodását támogató jogrendszerrel, kamatmentes hitelekkel, amelyre a hazai gyakorlatból is találunk működőképes példát.

Természetesen vannak és mindig is lesznek olyan csoportok, akik jobban igénylik a szociális háló fenntartó erejét, átmenetileg vagy élethelyzetükből fakadóan külső támogatásra szorulnak. Számukra is elsődlegesen a munkához való jutást, az emberhez méltó életkörülmények biztosítását kell szem előtt tartania a gazdaságpolitikának, melynek nem célravezető alternatívája a meggondolatlan segélyezés. A korábbi gondolathoz visszakapcsolódva, az erős és biztos megélhetéssel bíró családok megalapozzák a társadalom anyagi biztonságát és terheket vesznek le az állami szociális költségvetésről. Bibliai elvekre támaszkodva a gyermekekről és a nyugdíjasokról való gondoskodás is elsődlegesen a családok feladata, csak ezt követően hárítható felelősség az államra, ugyanakkor ennek előfeltétele, hogy a családok biztos egzisztenciával rendelkezzenek.

A közös értékteremtés előző fejezetekben ismertetett gyakorlata azért is szerencsés, mert a fenti elveket szolgálja akkor, amikor a helyi közösségek anyagi megerősítését tűzi ki a zászlajára. Az ősi és modern üzleti megoldások fényében a civil-központú Quadruple Helix-modell alkalmazását javaslom a gazdaságpolitika területi szereplői számára, hiszen csakis együttműködés árán valósíthatóak meg a fent részletezett célok. Bizalom hiányában hosszú távon a vállalatok hitelképessége és a gazdaság versenyképessége is ingataggá válik, azonban a bibliai gazdasági normák alkalmazása és a közös értékteremtés véleményem szerint egységesen az együttműködés irányába hatnak.

Jegyzetek

[1] A tanulmány megírását a GINOP-2.3.4-15-2016-00003 azonosító számú projekt „5. KKV-k nemzetközi versenyképességét támogató szolgáltatások fejlesztése" alprojekt támogatta.

[2] Mózes öt könyvét tartalmazó gyűjteményes irat.

[3] A protestáns Ószövetséggel megegyező, történeti, profetikus, bölcseleti könyveket tartalmazó vallási szöveggyűjtemény.

[4] Shared Value esettanulmányok, forrás: https://sharedvalue.org/resources?keys=&field_resource_type_tid=96.

Felhasznált irodalom

Aharoni, Yohanan – Avi-Yonah, Michael (2004): *Bibliai atlasz.* Carta – Szent Pál Akadémia, Jeruzsálem–Budapest.

Arnkil, Robert et al. (2010): *Exploring the Quadruple Helix.* www.researchgate.net/profile/Robert_Arnkil/publication/262026073_Exploring_the_Quadruple_Helix_Report_of_Quadruple_Helix_Research_For_the_CLIQ_Project/links/0f31753673fe549303000000.pdf (Letöltés: 2017. június 10.).

Baba Mezi'a 50b – Babylonian Talmud. www.come-and-hear.com/babamezia/babamezia_50.html.

Baba Bathra 21b – Babylonian Talmud. www.come-and-hear.com/bababathra/bababathra_21.html#PARTb.

Bod Péter Ákos (2006): *Bevezetés a gazdaságpolitikába.* Aula Kiadó, Budapest.

Bohács Zoltán (2015): Hitelamnesztia. *Új Exodus*, 22. évf., 2. sz., 66–71.

Cahn, Jonathan (2014): *The Mystery of The Shemitah.* Frontline, New York.

Carroll, Archie B. (1979): A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance. *The Academy of Management Review*, vol. 4, no. 4., 497–505.

Chabad.org: *Ethics of the Fathers (Pirkei Avot): Chapter One.* www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2165/jewish/Chapter-One.htm (Letöltés: 2016. június 3.).

Csiszárik-Kocsir Ágnes (2016): Etikus pénzügyek, avagy a pénzügyek etikája. *Polgári Szemle*, 12. évf., 4–6. sz., 75–87.

Czakó Katalin (2014): Az Audi Hungaria Motor Kft. hatása a helyi gazdasági és társadalmi folyamatokra. *Tér és Társadalom*, 28. évf., 2. sz., 189–198.

Egység (1996): A kamat, a bankok és a zsidók. *Egység*, 24. sz., http://zsido.com/fejezetek/zsido-vilaghirado-36/.

Etzkowitz, Henry – Leydesdorff, Loet (1996): The Triple Helix of University-Industry-Government Relations. A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. *EASST Review,* vol. 14, no. 1., 11–19.

Fekete Dávid (2014a): Gazdaságfejlesztés az ingolstadti járműipari központban. *Tér és Társadalom*, 28. évf., 2. sz., 176–187.

Fekete Dávid (2014b): Győr aktuális jövőképe a város stratégiai dokumentumainak tükrében. In: *A városi rendszer működése. Közösségi szféra, oktatás és Győr jövőképe.* Szerk. Dusek Tamás, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 180–187.

Fekete Dávid (2015a): Délnémet járműipari központok: Sindelfingen és Neckarsulm. In: *Nyugat- és kelet-közép-európai járműipari térségek működési modelljei.* Szerk. Fekete Dávid, Universitas-Győr Alapítvány, Győr, 19–29.

Fekete, Dávid (2015b): The Operational Characteristics of European Automotive Industry Centers. In: *New Regional Economic Development Methods of European Automotive Industry Centers.* Ed. Dávid Fekete, Universitas-Győr Alapítvány, Győr, 7–19.

Filep Bálint (2014): *A nagyvárosok az európai és a magyar területi politikában.* Publikon Kiadó, Pécs–Győr.

Friedman, Hershey H. (2000): Biblical foundations of Business Ethics. *Journal of Markets and Morality*, vol. 3, no. 1., Spring, 43–57.

Friedman, Hershey H. – Fischer, Dov (2013): *Ethics of the Fathers: A Tool for Improving the World.* Brooklyn College, New York, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2267122 (Letöltés: 2016. május 10.), http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2267122.

Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

Gerencer, Eva – Preston, Phil (2015): *Reducing Homelessness Through Commercial Initative for Real Estate Agents.* https://sharedvalue.org/sites/default/files/resource-files/CASE%20STUDY-%20MREEP.pdf (Letöltés: 2017. június 10.).

Geva, Aviva (2008): Three Models of Corporate Social Responsibility: Interrelationships Between Theory, Research and Practice. *Business and Society Review*, vol. 113, no. 1., 1–41., http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8594.2008.00311.x.

Grüll Tibor (2013): *Szépség és szörnyeteg. Az európai művelődés története I. Az ókortól a reneszánszig.* Hetek Könyvek, Budapest.

Győri Zsuzsanna (2012): Első- és másodfajú etikai kudarcok. *Vezetéstudomány*, 43. évf., 10. sz., 56–63.

Háberman Zoltán (2013): *Cedaka és társadalometika.* OR-ZSE, Budapest, http://mek.oszk.hu/13600/13600/13600.pdf (Letöltés: 2016. június 5.).

Hack Márta (2014): Egy népszerű ünnep újjászületése: a szombatév. *Hetek,* www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201410/egy_nepszeru_unnep_ujjaszuletese_a_szombatev (Letöltés: 2017. május 31.).

Józsa Viktória (2017): *A nagyvállalati beágyazódás vizsgálata helyi szinten három magyar nagyváros példáján.* PhD-értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő.

Karnani, Aneel (2007): The Mirage of Marketing to the Bottom of the Pyramid: How the Private Sector Can Alleviate Poverty. *California Management Review*, vol. 49, no. 4., 90–111., https://doi.org/10.2307/41166407.

Károli Gáspár (ford.): *Szent Biblia, azaz az Istennek Ó- és Újszövetségében foglaltatott egész Szentírás.* Patmos Records, Budapest, 2012.

Lentner Csaba (2014): A magyar önkormányzatok adósságkonszolidációja. *Pénzügyi Szemle,* 59. évf., 3. sz., 330–344.

Lentner Csaba (2015): Az új magyar állampénzügyi rendszer – történeti, intézményi és tudományos összefüggésekben. *Pénzügyi Szemle,* 60. évf., 4. sz., 458–472.

Leth, Melinda (2015): *Uncle Toby's: Sustainable Oat Production in Rural Australia.* https://sharedvalue.org/resources/uncle-toby%E2%80%99s-sustainable-oat-production-rural-australia (Letöltés: 2017. június 6.).

Maimonidész (n. a.): *A birtokbavétel könyve – A rabszolgák szabályai.* http://zsido.com/fejezetek/a-birtokbavetel-konyve-a-rabszolgak-szabalyai/.

Nestlé (2006): *The Nestlé Concept of Corporate Social Responsibility.* https://sharedvalue.org/sites/default/files/resource-files/Nestle_Corporate_Social_Responsibility_in_Latin_America.pdf (Letöltés: 2017. június 5.).

NIV (2011): New International Version Study Bible. Zondervan, Grand Rapids, Michigan.

North, Gary (1973): An Outline of Biblical Economic Thought. In: *An Introduction to Christian Economics.* The Craig Press, US.

Oehler, Gustav F. (1883): *Theology of the Old Testament.* Zondervan, Grand Rapids.

Porter, Michael E. – Kramer, Mark R. (2006): Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review,* vol. 85, no. 12., 78–92.

Porter, Michael E. – Kramer, Mark R. (2011): Creating Shared Value. How to Reinvent Capitalism – And Unleash a Wave of Innovation and Growth. *Harvard Business Review*, January-February.

Rechnitzer János et al. (2016): A Győri Modell – Az egyetem, az ipar és a város együttműködési dimenziói. In: *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása.* Szerk. Lengyel Imre, Nagy Benedek, JATEPress Kiadó, Szeged, 225–239.

Schmidt, Alvin J. (2004): *How Christianity Changed the World.* Zondervan, Grand Rapids.

Sedlacek, Tomas (2012): *A jó és a rossz közgazdaságtana.* HVG Könyvek, Budapest.

Sola Scriptura (2012): *Bírák kora és az egységes királyság.* Sola Scriptura Főiskola, www.sola.hu/segedanyagok (Letöltés: 2017. május 13.).

Solt, Frederick (2016): *The Standardized World Income Inequality Database (SWIID),* https://doi.org/10.1111/ssqu.12295.

Spitzeck, Heiko – Chapman, Sonia (2012): Creating shared value as a differentiation strategy – the example of BASF in Brasil. *Corporate Governance*, vol. 12, no. 4., 499–513., https://doi.org/10.1108/14720701211267838.

Szegedi Zoltán (2012): *Ellátásilánc-menedzsment.* Kossuth Kiadó, Budapest.

Tamari, Meir (n. a.): *Bizonytalanság, kapzsiság és az üzleti erkölcs. Kezdhetünk-e valamit az ember fáradhatatlan mohóságával?* http://zsido.com/fejezetek/vagyon-es-penz-bizonytalansag-kapzsisag-es-az-uzleti-erkolcs/#_ftn7 (Letöltés: 2016. június 10.).

Tokics Imre (2011): *A ius talionis és az asylum városok jogi, vallási és kultúratörténeti jelentősége a Tanakban*. PhD-értekezés, OR-ZSE, Budapest.

Treuhaft, Sarah (2012): *A Business Model That Brings Jobs, Health, Services – and Joy – to the Hardest Hit Communities*. www.huffingtonpost.com/sarah-treuhaft/a-business-model-that-bri_b_1914585.html?utm_hp_ref=opportunity-working (Letöltés: 2017. június 12.).

Weber, Max (2007): *Világvallások gazdasági etikája*. Gondolat Kiadó, Budapest.

White Jr., Lynn (1967): The Historical Roots on Our Ecologic Crisis. Science. In: *Természet és szabadság*. Szerk. Lányi András, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 165–175., DOI: 10.24307/psz.2017.0914

Szabó Tamás

A területi versenyképesség és a közszolgáltatások hozzáférhetőségének kapcsolata

Correlations Between Regional Competitiveness and Access to Public Services

Összefoglalás

A területi versenyképesség meghatározható úgy is, mint az adott térség azon képessége, amely révén vonzóvá válik a betelepülő tőke számára, illetve ennek révén a lakosság elöregedése és elvándorlása ellen hat. E logika mentén a fenntartható versenyképességet a fenntartható infrastruktúra, az elérhető közszolgáltatások és a vonzó életkörnyezet vizsgálatával tudjuk értékelni, és megállapítani, hogy társadalmi kontextusban milyen mértékben befolyásolják a vizsgált térségek gazdasági eredményességét. Jelen tanulmány négy magyarországi megye területi versenyképességének összehasonlítására vállalkozik, azok gazdasági, társadalmi, infrastrukturális, valamint az egyes közszolgáltatások hozzáférhetőségének jellemzői mentén. Az alkalmazott módszertan tekintetében a szerző, többek között, látensváltozós modellezési eljárással (SEM) vizsgálja a szakirodalmi kutatások eredményeként meghatározott dimenziók direkt és indirekt hatását az érintett területek versenyképességi jellemzőinek leírásánál.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H41, R11, R13
Kulcsszavak: területi versenyképesség, közszolgáltatások, közjavak, réteghatás

---

Szabó Tamás doktorjelölt, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola (levelek@szabotamas.hu).

Summary
One way to define regional competitiveness is to see it as the ability of a region to attract capital to re-settle or counteract population aging and migration. Based on this logic, sustainable competitiveness can be assessed by an analysis of the sustainable infrastructure, the availability of public services and the attractiveness of the environment for life, and the extent to which social contexts influence economic efficiency of the studied areas can be established. This study compares regional competitiveness in four counties in Hungary based on their economic, social and infrastructure features, public services and access to them. The author examines the direct and indirect effects of the dimensions determined as a result of the literature review using, among others, Structural Equation Modelling (SEM) in order to describe the characteristics of competitiveness in the areas concerned.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H41, R11, R13
Keywords: regional competitiveness, public services, public goods, structural equation modelling, layer-effects

Konceptuális keret

A területi versenyképesség vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyes területeken fellelhető perspektivikus gazdasági ágazatok alapja az adott térségben fellelhető humán erőforrás és az azt kiszolgáló infrastruktúra. Az adott terület versenyképességének vizsgálatakor – akár annak gazdasági teljesítményét, akár a gazdaságföldrajzi előnyeit vesszük alapul – fontos látni, hogy mindkét megközelítésben szerepet játszik a humán erőforrás, illetve annak mobilitása és képzettsége (Horváth, 2001).

A kisvárosi versenyképesség értelmezésekor meghatározott „sikerességi faktorok" (Poreisz, 2014:65–79) közül jelen vizsgálat a területek gazdasági, társadalmi szerkezetét és agglomerációs jellemzőit, illetve a közjavak elérhetőségét veszi alapul. Teszi ezt abból kiindulva, hogy a humán erőforrás versenyképességének sajátosságai – a gazdaságföldrajzi jellemzők mentén – alapvetően a társadalmi közjavak, illetve a közszolgáltatások hozzáférhetősége alapján írhatók le. Tehát egy terület versenyképessége és a lakosságának életszínvonala között oksági kapcsolat áll fenn, amelynek alapkategóriái között – a munkatermelékenység, a foglalkoztatottság és a jövedelem alapján – függőségi viszony van (Lengyel, 2010:135). Ezt pedig nagyban befolyásolja a rendelkezésre álló képzési, egészségügyi intézmények, illetve a kultúrát szolgáló vagy a további kikapcsolódási lehetőségeket biztosító intézmények hozzáférhetősége és azok elérhetősége. „A térségek versenye olyan képesség, amelyik odaragasztja vagy odavonzza a befektetéseket és a tehetséges munkaerőt" (Lengyel, 2010:46). Ebből a logikából következik, hogy a kevésbé versenyképes térségek egyes részei elnéptelenednek, illetve lakónépességük szempontjából elöregedő társadalommal jellemezhetők.

Ha az egyes térségek a közszolgáltatások tekintetében vett különbözősége és a versenyképesség között arányosságot feltételezünk, akkor feltehetően igaz lesz az a megállapítás, hogy minél kevésbé versenyképes egy térség, annál kisebb lesz a közszolgáltatások igénybevételének intenzitása, következésképpen annak finanszírozási igénye is. Ennek okát nem pusztán a lakónépesség anyagi helyzetében, hanem kulturális igényszintjében és a mobilitási hajlandóságában, lehetőségében is kereshetjük.

A közszolgáltatások fogalmának értelmezése

A közszolgáltatás fogalommeghatározásának nehézségét annak összetett jellege okozza. Ahogy az az *1. ábrából* is kiviláglik, nagyon komplex rendszerről van szó, amelyhez az ország állampolgárai túlnyomórészt alanyi jogon kapnak hozzáférést.

1. ábra: Közszolgáltatások Magyarországon

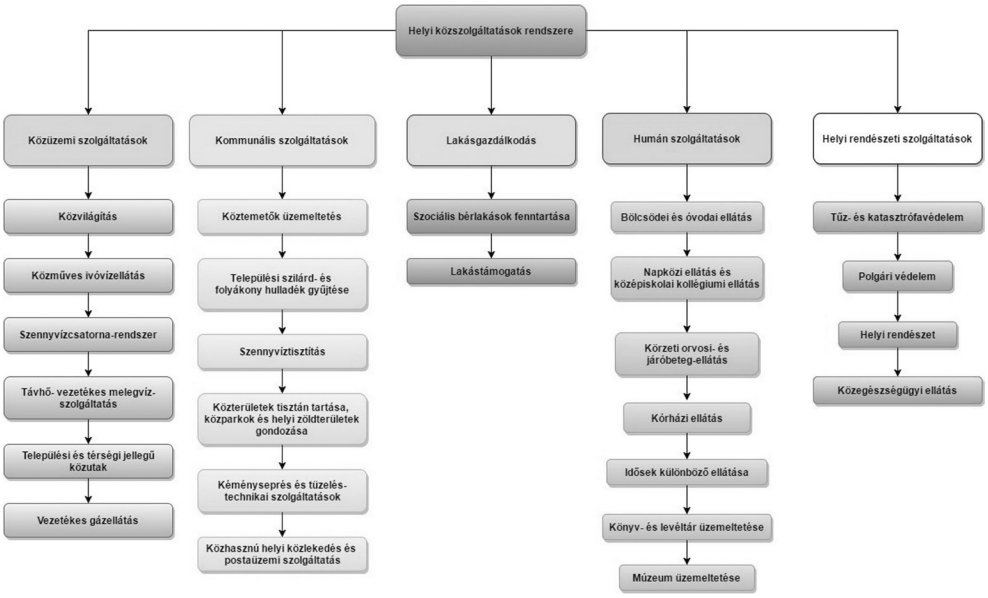

Az *1. ábrán* látható a kapcsolódó tevékenységek sajátos, közösségi jellege. Ha a közgazdaság-tudományt hívjuk segítségül a tevékenységi definíció meghatározásakor, Hoffman szerint a közgazdasági tevékenységek fogalomkörébe minden beletartozik, ami nem mezőgazdaság, és nem ipari vagy bányászati tevékenység. E szerint a logika szerint valamennyi közvetlen vagy közvetett hatással bíró gazdasági tevékenység, amely a társadalom széles rétegeinek javait szolgálja, közszolgáltatásnak tekinthető. Ezt a fent hivatkozott szakirodalom tovább szűkíti, mert a szerző szerint a fenti meghatározást árnyalja a közszolgáltatások közigazgatási háttere, amely szabályozza a tevékenységek tárgyi és személyi feltételeit és a tevékenységek jogi környezetét. „Közszolgáltatás mindazon – ál-

lami vagy magánszemélyek által nyújtott szolgáltatás –, amely a lakosok széles körének nyújt valamilyen ellátást, és nem minősül az állam egyoldalú, közhatalmi aktusának." (Hoffman, 2009a:25). Horváth a közszolgáltatásokat úgy írja le, hogy azok olyan feladatok ellátására koncentrálnak, amelyek közösségi szervezést igényelnek, és a társadalom tagjai – széles körben meghatározott – szükségleteinek kielégítésére irányulnak. A szerző külön említést tesz a humán közszolgáltatásokról, amelyeket „jellemzően az oktatás, egészségügy, szociális juttatások, kulturális közszolgáltatások" (Horváth, 2002:287) köré csoportosítható feladatellátással hoz összefüggésbe. A meghatározásokból kisejlik, hogy a feladatok ellátásához kapcsolódóan komoly technikai és módszertani feltételek társulnak, amelyek követelményként támasztják nem pusztán a személyi és tárgyi feltételek meglétét, hanem jelentős referenciát is megkívánnak az érintett feladatellátás vonatkozásában. A feladatellátáshoz kapcsolódó másik fontos ismérv, hogy a feladatokat állami garanciavállalás mellett, nyilvános közbeszerzési eljárás keretein belül hirdetik meg, amelyek a fentebb meghatározott keret- és peremfeltételek mellett sok esetben anyagi invesztíció vállalását is feltételül szabják. Az ezzel kapcsolatos állami garanciavállalás azt jelenti, hogy az állam az alaptörvényben meghatározott feladatellátási kötelezettség keretein belül szervezi meg az érintett szolgáltatásokat, figyelembe véve az egyenlő hozzáférhetőség lehetőségét, az esélyegyenlőséget.

Mivel egy közjószág esetében – a magánjavakkal ellentétben – egy személynél többre kiterjedően tartalmaz fogyasztási hatásokat, így annak eredménye is nagyobb volumenben jelentkezik. A közjavak előállítása – akár a tiszta, akár a vegyes közjavakról legyen szó – az állami közhatalom feladata, amelynek a közszolgáltatás keretében történő előállítását az állam jogi úton szabályozza, és szükség esetén finanszírozza. Hoffman értelmezésében a közszolgáltatások szintekre bonthatók, és a kistérséget alsó középszintű, míg a megyét középszintű egységként kezeli. Az ezzel kapcsolatos feladatellátási körök – a közigazgatás új szabályozása szerint – javarészt az érintett szinteken valósulnak meg, figyelembe véve a társadalmi szükségletet és az érintett területi egység gazdasági teherbíró képességét. (Hoffman, 2009a:60).

A közjavak és a területi versenyképesség

Ahogy a társadalmi közjavak hozzáférhetősége, úgy az áruk áramlása is helyzetváltoztatáshoz kötött. A mobilitás tehát mind az infrastruktúra – annak gazdasági, fenntarthatósági szempontjai –, mind pedig a humán erőforrás (például egészségügyi, kulturális, nevelési, közlekedési szolgáltatások) szempontjából is fontos versenyképességi tényezőnek mondható. Az elmaradott és fejlett térségek – sok esetben – a közlekedési infrastruktúra jellemzői miatt kerülnek kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb helyzetbe akkor, amikor egy beruházás telephelyéről dönt a befektető. Ahogy a beáramló tőke befektetéseinek megvalósulásának, úgy a humán erőforrás versenyképességének esetében is, az egyes tértípusokhoz kapcsolódó időben kifejezett elérhetőségi viszonyok határozzák meg az erőforrások koncentrátumát.

A kormányzati tervek között szereplő északi autópálya meghosszabbítási terveinek megvalósulásával[1] az északi, illetve az északkeleti megyék versenyképessége – az idő-

ben kifejezett elérhetőségi relációk javulása miatt – növekedni fog, ugyanis a kényelmesebb és gyorsabb közúti elérhetőség megvalósulása elősegíti az érintett vállalatok szinergikus működését és a lokális kapcsolatok javulását.

A megyék, mint választott területi egységek, összehasonlítását azok összetett területi szintje indokolja, és ebben a vonatkozásban két szint, a városhálózatok, illetve a kistérségek szintje értelmezhető. Ugyanis ezeken a szinteken érzékelhetők azok a mechanizmusok, amelynek nagy része igaz a makroszintű működésre is. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a szakirodalom eltérő mutatók alkalmazását javasolja az egyes eltérő térségi szinteken, ugyanis a területi különbségek jelentős része nem kimutatható egzakt mutatókkal. A hasonló infrastrukturális kondíciókkal rendelkező régiók versenyképességi helyzete nagyon eltérő lehet, hiszen a társadalmi tőke hatással van a térségek gazdasági szervezeteinek számosságára és méretére (Fukuyama, 1997).

A területek versenyképességét – sok más mellett – a gazdaságföldrajzi, illetve a közlekedési infrastruktúrája determinálja. Ez a tény ugyan nyilvánvalóvá teszi az autópályával és a vízi közlekedéssel is rendelkező, nyugatabbra fekvő megye versenyképességi előnyét, amelynek oka főként a gazdasági koncentráció. Ez a determinisztikus hatás az elmaradott térségeknél is megfigyelhető, de annak hatásiránya ellentétes. Wallersteinnek (1989) a modern világgazdasági rendszer kialakulásával kapcsolatos modelljében a centrumtérségek – az ismert társadalmi és gazdasági mechanizmusok révén – beavatkoznak a perifériák életébe.

Tekintettel arra, hogy a vállalatok gazdasági teljesítménye, sikeressége vagy sikertelensége sem köthető egzakt módon, versenyképességi szempontból jól vagy rosszul ellátott térséghez, a területi egységek vizsgálatakor sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a megyéken belül a járások is versenyeznek. Ha pedig ezt elfogadjuk, akkor azt is beláthatjuk, hogy az egyes területi egységek (megyék) átlagát nem a homogén tényezők összessége adja. A területi verseny „egy olyan folyamat, amely területi egységek között zajlik, és célja a régióban, városban élők jólétének növelése. A csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengenek, rivalizálnak explicit vagy gyakran implicit módon" (Lengyel, 2003:153). A tényezővezérelt régiókban a finanszírozások hatékonyságának kiaknázása dominál, ami az árversenyben a költségelőnyt helyezi előtérbe. Ez a közjavak finanszírozásában az elvonást és az azzal kapcsolatos szolgáltatások hiányát – közlekedési járatok és orvosi ellátás –, részleges leépítését, az infrastruktúra túlzsúfoltságát jelenti. Ennek egyenes következménye az ellátás – és vele együtt a személyek versenyképességi esélyének – csökkenése.

Porter felfogása szerint a területi versenyképességet az iparágakra és klaszteresedésre vezeti vissza, a területen élő és/vagy mozgó humán erőforrás számára biztosított társadalmi közjavak hozzáférhetősége is hozzájárul a versenyző területek sajátosságaihoz. Emellett a területi versenyképességet is befolyásoló innovációs potenciál legfontosabb elemei a technológiai és tudástranszfer, az innovációs szolgáltatások, azaz a tanácsadói tevékenység, valamint az elérhető adattömeg, a helyi és regionális környezet, úgymint a lakókörnyezet és kulturális szolgáltatások (Rechnitzer–Grosz, 2005). A vizsgálat tárgyát képező megyék közül az egyik, Nógrád megye közlekedés-földrajzi determinációja nem olyan előnyös, mint Komárom-Esztergom megye e szempont

szerinti adottságai. Ugyanakkor a kérdés az, hogy a jól érzékelhető szállítási korlátai mellett a közjavak igénybevétele, illetve azoknak a városhálózati vagy akár kistérségi szintű hozzáférhetősége milyen szerkezetet mutat? Nyilvánvaló, hogy a megközelíthetőség az áruk áramlása és a közjavak hozzáférhetősége révén hat a versenyképességre, de az alapvető kérdés, hogy ebben a viszonyban az egyes versenyképességet leíró változók között milyen korreláció mutatkozik. Horváth szerint a közlekedés a területi versenyképességet különböző tényezők sokaságán fejti ki, amelynek eredője a gazdasági szerkezet változásán keresztül hat, ugyanis a regionális munkaerő képzettsége és az oktatási rendszer hatékonysága szorosan kapcsolódik a térségek gazdasági szerkezetéhez (Horváth, 2001).

Erdősi kellően árnyalt megfogalmazása, miszerint „a termeléssel és fogyasztással kapcsolatos közlekedési/szállítási szükségletek csak erősen áttételesen játszanak be a versenyképességet megteremtő folyamatokba (Erdősi, 2002:141), vitára adhat okot akkor, ha a humán tőke mint versenyképességi tényező nagyon is fontos eleme a vizsgálat tárgyának. Ugyanis ha a centrum-periféria logikával közelítjük a kérdést, korántsem mindegy, hogy a szórvány- vagy zsákfalvak lakói milyen közszolgáltatási feltételrendszer közepette érik el azokat a közszolgáltatásokat, amelyek képzési vagy kulturális szolgáltatásokon, vagy az egészségügyi ellátáson keresztül közvetlenül hatnak az egyénre, míg az egyénen keresztül közvetetten a versenyképességre.

A területi vizsgálódások során bizonyossá vált, hogy a földrajzi egységek sajátosságai, gazdaságföldrajzi, geopolitikai jellemzői ún. fóliaként rétegezhetők a tér minden egységére. Ezeket területpolitikai eszközökkel befolyásolni tudjuk ugyan, de ha erre vállalkozunk, a hazai vonatkozású térértelmezések esetében a legkisebb egység, amit ebben az értelemben relevánsan értelmezni tudunk, az a régió lehet (Rechnitzer–Tóth–Lévai, 2013). Fontos látni – nem tévesztve szem elől a területi relevancia vonatkozását –, hogy az ezeknél kisebb területeknek is megvan a saját, a közszolgáltatásokkal kapcsolatos karakterisztikája. A közszolgáltatások működésének és hatásmechanizmusának révén ezt a karakterisztikát a közszolgáltatások rétegződésében érjük tetten, amely rétegek egymásra rakódva gyakorolnak aggregált hatásokat az adott területen lakó népesség versenyképességére. Tekintettel arra, hogy ezek a rétegek minimum két dimenzióban értelmezendők, egymásra kihatnak, tehát közvetve vagy közvetlenül is éreztetik egymásra, illetve a környezetre gyakorolt hatásukat.

Fleischer szerint az agglomerálódás három pilléren alapszik, amely – a gazdasági, a társadalmi és a környezeti – szempontrendszerek szinergikusan fejtik ki hatásukat, ezzel biztosítva a térségek lakói számára az életük fenntartható fejlődésének lehetőségét (Fleischer, 2004).

A fentiek értelmében könnyen belátható, hogy az olyan közjavak elérhetősége, amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban állnak az adott terület jóléti tényezőivel, kölcsönhatásban állnak egymással. Erre jó példa lehet egy adott kistérség, megye vagy régió közoktatási, egészségügyi vagy kulturális intézményeinek viszonya a közúti közszolgáltatások igénybevételével. E szerint feltételezhető tehát, hogy ahol az előbbiek nagyobb számban találhatók meg, ott az utóbbi nagyobb volumenű megrendelést indukál, és vélhetően a közszolgáltatások fenntarthatósága is jobb, mint azokon

a helyeken, ahol csupán az állami kötelezettségvállalást fedi le a szolgáltató. Tekintettel arra, hogy a közszolgáltatások veszteségét az állam köteles téríteni a szolgáltatás végzését ellátó vállalatnak, szocio-ökonometriai jellemzőjüknél fogva, vannak olyan térségek, ahol a közszolgáltatás is kontraszelektíven hat a terület, illetve az ott lakó népesség versenyképességére.

Ebből származik a területi esélyegyenlőtlenségi tendencia öngerjesztő folyamata, amely az ismert magyarországi területeken (3H-s térségek) egyértelműen megfigyelhető. Ugyanakkor a területeken fellelhető kistérségek versenyképességi hátrányát az is növeli, hogy az agglomerálódó térségekben centrifugális (Fleischer, 2004) migráció figyelhető meg, ami a versenyképes szaktudással rendelkező munkavállalók elvándorlását eredményezi. A lélekszám, a közjavakkal való ellátottság esélyegyenlősége felveti a közszolgáltatások finanszírozásának fenntarthatóságával, illetve az egyes területek humán erőforrásának versenyképességével kapcsolatosan azt a kérdést, hogy vajon melyik előbbre való? Differenciálhat-e a költségvetés kontraszelektív módon, pusztán a lakosság demográfiai szerkezete alapján?

Fleischer szerint a természetben és a társadalomban is fellelhetőek ezek a hálózati gócpontok, amely köré az adott területen élő populáció koncentrálódik. Feltételezhető, hogy az a tendencia, amely szerint az egymással piaci vagy ellátási relevanciában álló gazdasági szereplők a nyersanyagok, illetve a számukra kedvezőbb feltételeket nyújtó gazdaságföldrajzi lokációba orientálódnak, egy térség lakosságára is igaz. Ez egyben komoly migrációs ok is, amely eredményezi többek között azt, hogy a leszakadó térségek aprófalvas települései elöregednek, és a kihalás veszélye fenyegeti az ilyen településeket. Ennek a tendenciának a migrációs oka az, hogy a közjavak és a munkahelyek – amely a versenyképesség alappillérei a népesség szempontjából – sűrűbben koncentrálódnak a térben. A főváros körül kialakult agglomerációs zónában a népességszám megsokszorozódott. A nagyvárosok körüli koncentráció figyelhető meg Székesfehérvár, Veszprém, Győr, Pécs, Szeged és Miskolc körül, valamint a Balaton környékének esetében is. Ezen városok környéke az elvándorlásból tudta növelni a népességszámát (Huzdik, 2014). A népesség pozitív növelésének okai között gazdasági és mobilitási előnyök szerepelnek motiváló eszközként.

A vizsgálat módszertanáról

A rejtett változós modellezés a társadalomtudományok kutatásában nagy népszerűségnek örvend. Ennek oka, hogy az eljárás segítségével a vizsgált adatsorokban nem pusztán a közvetlenül mérhető hatások mutathatók ki, hanem azok is, amelynek relevanciáját rejtett változók egymásra hatása ír le. Ilyen lehet például a területi versenyképesség vizsgálatakor a közszolgáltatások finanszírozása, illetve a közjavak hozzáférhetőségének kérdése. Ha axiómaként tekintjük, hogy a humán fejlettségi index (Human Development Index) vagy a humán tőke (Human Capital) hatással van a területi versenyképességre, akkor az is bizonyosnak vehető, hogy a humán szolgáltatásokkal kapcsolatos közjavak hozzáférhetősége és azok finanszírozásának intenzitása – a humán tőkén keresztül – determinálja egy terület versenyképességét. A modell felállí-

tása során feltételezzük, hogy az egyes változók között oksági viszony van, és azoknak a viszonya strukturálisan felírható. Ezeket a kapcsolatokat a modell felállításakor is figyelembe vesszük.

Ennek alapján két csoportba sorolhatjuk a kiválasztott változókat, amelyek lehetnek külső vagy belső változók. A modellben azok a tényezők, amelyekre nem hat más változó, külső (exogén) tényezőknek nevezzük. Azokat a változókat pedig, amelyekre a modellben specifikált tényezők közül külső hatás hat, belső (endogén) tényezőnek mondjuk. A modell futtatásakor ezekkel a külső és belső tényezőkkel operál a modellalkotó program, amely a változók közötti direkt és indirekt kapcsolatokat írja le. A modell használja az útvonalelemzési eljárást az egyes változók közötti oksági viszony megléte mellett, amely viszonyokat a program regressziós egyenletekkel kapcsolja össze. A szokásos látensváltozós eljárásokhoz képest annyival több a módszer, hogy alkalmazása során a modell illesztésekor ezt a strukturális viszonyt vesszük figyelembe. A látensváltozós modellezés (SEM) egy olyan matematikai eljárás, amelyben változókon egyidejűleg több művelet fut, mint például a faktoranalízis és a többváltozós regresszió. Ennek eredményei magyarázzák a gráfok csúcsain lévő változókat, az éleken pedig jelölik a regressziós együtthatókat.

A modellben szereplő adatsorok 1970 és 2014 közötti idősoros adatokat tartalmaznak, amelyek négy megyére[2] vonatkoznak a mobilitáshoz, az érintett terület lakosságához és gazdaságához kapcsolódva, az *1. táblázat* szerint. Az adatsorok megyénként, évekre vonatkoztatottan aggregálva kerültek a modellbe. A politikai kurzusváltások statisztikai módszertani eltérései által okozott adatsorhiányokat bilineáris interpolációs eljárás segítségével töltöttem fel. Figyelembe véve az adatsorok dimenziójának különbözőségét és a számos skálázási lehetőséget, a modell futtatása előtt a fenti eljárások után kapott mátrixon z-standardizálást végeztem annak érdekében, hogy az adatok azonos értelmezési tartományba kerüljenek. A modellben területi adottságként kezeltem az infrastrukturális dimenziót, amelybe a táblázatban ismertetett változókat emeltem be.

Figyelembe véve, hogy ezek statikus faktorok, külső változóként kezeltem a modellben, amely a korábban említett irodalmak szerint a humán tőke fejlesztése révén hat a területi versenyképességre.

A vizsgálat eredményei

Az adatsorokban szerepeltek a közoktatási intézményekre vonatkozó finanszírozási és férőhelyadatok, illetve az egészségügyi és szociális támogatások nagyságára vonatkozó adatok. Ebből a szempontból erős kapcsolatot mutat a versenyképességgel az összes megye tekintetében, kivéve Vas megyét. A viszonylagos gyengeség e helyütt magyarázható a határ közelségéből fakadó, kevésbé erős támogatási intenzitással. Az egészségügyi és szociális támogatások intenzitásának gyenge a versenyképesség-szempontú magyarázó ereje, mert Komárom-Esztergom megye és Heves megye vonatkozásában az értékek oksági viszonyt mutatnak ugyan, de a másik két megyepár esetében nem bírnak magyarázó erővel ezek a változók. Az infrastruktúra dimenzióértékének ver-

senyképesség szempontjából mutatott viszonylag gyenge oksági kapcsolatát az utóbb említett változók gyenge értéke rontja. Ha a fent említett társadalmi hatásoktól megtisztítanánk az adatsort, vélhetően az infrastruktúra-dimenzió és versenyképesség kapcsolata erősebb lenne. Ezt erősítik a modell futtatása után eredményként kapott, dimenziókra vonatkozó konzisztenciamegbízhatósági eredmények, amelyet a *2. táblázat* szemléltet.

1. táblázat: A modellben alkalmazott mutatók

Variables	**Változó**	**Dimenzió**
BusT	Férőhely-kihasználtság a közhasznú közúti közlekedésben	Mobilitási képesség
CarN	Autók száma	
PlaceNH	Államilag finanszírozott férőhelyek száma a közhasznú közúti közlekedésben	
Road	Közúti fejlesztésre és/vagy fenntartásra kapott dotáció	
CuSoEnt	Kulturális, szociális, szabadidős tevékenységek fejlesztésével foglalkozó intézmények dotációja	Intézményi
Health&Soc.	Egészségügyi és szociális támogatás összege	
EnterP	Vállalkozások	Gazdasági
GDP	GDP	
IpariTerm	Ipari termelés	
AbleToWork	Munkaképes korúak	Emberi tényezők
Population	Lakónépesség	

Forrás: Saját szerkesztés SmartPLS alapján

2. táblázat: A modell dimenzióinak konzisztenciamegbízhatósága[3]

Composite Reliability	
Mean, STDEV, T-Values, P-Values	**Confidence Intervals**
Mobilitási képesség	Original Sample (0) 0,832
Területi versenyképesség	0,924
Gazdasági tényezők	0,858
Humán tényezők	0,997
Épített környezet	0,618

A gazdasági dimenzióba vitt változók esetében gyenge magyarázó erőt mutat (~0,5–0,6 között szóródik) az ipari termelés volumene, míg ettől némileg erősebbet a GDP. A területi versenyképesség szempontjából – a modell értékei szerint – erős

magyarázó erővel bír a működő vállalkozások száma. Nem okoz meglepetést a területet jellemző humán változók (munkaképes korúak és az össznépesség) által mutatott erős szignifikancia, viszont annál érdekesebb, hogy a versenyképesség szempontjából a humán jellemzők dimenziója indirekt hatású. A mobilitásiképesség-dimenzió esetében nagyjából hasonló magyarázóértékeket kapunk, és területi versenyképességi szempontból erős indirekt hatásra figyelhetünk fel, amelynek egyik lehetséges oka a munkaképes életkorúak belső migrációja. Ezt erősíti a közhasznú közúti közlekedés finanszírozásában, illetve a személygépjárművek számának a mobilitás szempontjából mutatott indirekt hatása. Ez az eredmény alátámasztja, hogy a korábban leírt, a versenyképességi tényezők aggregátumaként értelmezett „rétegek" keresztmetszeti torzulását – többek között – a távolságok, illetve az egyes intézmények elérhetőségének különbözősége okozza.

A térbeliség fogalmának magyarázatára számos példát találunk, de jelen vonatkozásban – a gazdasági mellett – nagy szerepet kap a szociális távolság, mint a társadalmi egyenlőtlenség mértéke (Erdősi, 2013). Fontos látni, hogy a kettő között ok-okozati összefüggés van, és a társadalmi javak, valamint a jólét viszonyában a kölcsönhatás öngerjesztő folyamat, akár negatív, akár pozitív értelemben. Ezen a ponton a társadalmi és a gazdasági távolság fogalma összekapcsolódik, hiszen a közforgalmú közlekedés – mint a humán erőforrás mobilitását biztosító infrastruktúra és szolgáltatások halmaza – részese az olyan közjavak, mint az oktatás, egészségügyi ellátás, kultúra stb. hozzáférhetőségének biztosításának.

Összegzés

A cikkben kifejtett területi réteghatás a közjavak finanszírozásán és az érintett lakónépesség versenyképességén keresztül gyakorolt spillover hatás. Ez a hatásmechanizmus nem pusztán a szektoriális szerkezetre, hanem a rendelkezésre álló infrastruktúrán keresztül az életszínvonalra is kihat. A területi réteghatás a közjavak és közszolgáltatások összességének jellemzőin keresztül fejti ki hatását, amely annyiban különbözik a telephelyelméletből ismert centrum-periféria jelenségtől, hogy ez esetben a javak koncentrációját egy területen élő népesség preferenciája végzi ugyan, de ez nem minden esetben tiszta (üzleti) döntés, mert az egyén – szemben egy tőkével rendelkező vállalattal – sok esetben gazdasági kényszerpályán mozog, amely korlátozza a döntéseiben. Ezért a nemzetgazdasági és területfejlesztési törekvések között prioritást kell hogy élvezzen az egyes területi relációk hálózatszerű, határokon átnyúló versenyképesség-javítása, továbbá a hálózatból kimaradó térségek fejlődési folyamatba való bekapcsolása. Ennek megoldása olyan speciális gazdaságfejlesztési törekvéseken keresztül képzelhető el, amelynek a motorja a helyi kis- és középvállalkozások szinergiáját állítja középpontba. Ezzel párhuzamosan indokolt lenne a közszolgáltatások karakterisztikájának területi szempontú hatásvizsgálata, illetve folyamatos monitorozása, mert a közigazgatási rendszer reformjával nemcsak az intézmények alakultak át, hanem az ügyintézési lokációk és súlyok is megváltoztak.

Jegyzetek

[1] Kassa és Pozsony városát elérő, továbbá a komáromi új Duna-híd és az Ipoly-hidakkal kapcsolatos közúti infrastruktúra-fejlesztés.

[2] Komárom-Esztergom, Heves, Nógrád és Vas megye.

[3] Forrás: SmartPLS – bootsraping out-put.

Felhasznált irodalom

Erdősi Ferenc (2002): Gondolatok a közlekedés szerepéről a régiók/városok versenyképességének alakulásában. *Tér és Társadalom,* 16. évf., 1. sz., 135–159.

Erdősi Ferenc (2013): A távolságfogalmak értelmezése és alkalmazásuk. *Tér – Gazdaság – Ember,* 1. évf., 3. sz.

Fleischer Tamás (2004): Kistérségi fejlődés, közlekedés, fenntarthatóság. *Közlekedéstudományi Szemle,* 54. évf., 7. sz., 242–252.

Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

Hair, Joseph F. et al. (2013): *A primer on pratial least squares structural equation modeling (PLS-SEM).* SAGE Publications Inc., Washington D.C.

Hoffman István (2009): *Az önkormányzati közszolgáltatások szervezése és igazgatása az elmélet és a gyakorlat tükrében.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Horváth Gyula (2001): A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom,* 15. évf., 2. sz., 203–231.

Horváth M. Tamás (2002): *Helyi közszolgáltatások szervezése.* Dialog Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

Horváth M. Tamás (2010): *Közmenedzsment.* Dialog Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

Huzdik Katalin (2014): *Migrációs potenciál alakulása, és az azt befolyásoló tényezők a XXI. század első évtizedében Magyarországon.* PhD-dolgozat, Szent István Egyetem, Gödöllő.

Katona Tamás (2014): *A területi felzárkózás dilemmái.* SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged.

Lengyel Imre (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lőcsei Hajnalka – Szalkai Gábor (2008): Helyzeti és fejlettségi centrum-periféria relációk a hazai kistérségekben. *Területi Statisztika,* 48. évf., 3. sz.

Poreisz Veronika (2014): *Versenyképességi modellek alkalmazhatósága kisvárosokra.* SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged.

Rechnitzer János – Grosz András (szerk.) (2005): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon.* MTA-RKK, Pécs–Győr.

Rechnitzer János – Tóth Tamás – Lévai András (2013): Regionális versenyképesség Kelet-Közép-Európában. *Tér – Gazdaság – Ember,* 1. évf., 4. sz.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 176–187., DOI: 10.24307/psz.2017.0915

Donka Attila – Gyuricza László

Az állam szerepe az aktív turizmus fejlesztésében

The Role of the State in the Development of Active Tourism

Összefoglalás

Az elmúlt bő egy évtizedben a hazai turizmus forgalmának dinamikus emelkedésével, illetve az európai uniós csatlakozással számos ágazati stratégia készült az egyes aktív turisztikai termékekre vonatkozóan is, elsősorban az uniós tervezési időszakokhoz igazodva. Mivel jelenleg az aktív turisztikai tevékenységek, illetve termékek nagyobb részének alacsony a jövedelemtermelő képessége, azok lassan indulnak el növekedési pályán. A forgalom lassú felíveléséhez az erősen hiányos infrastruktúra is hozzájárul. Ezért különösen fontos, hogy az utóbbiak fejlesztéséhez központi források is kapcsolódjanak, akár a turistaházak, a kerékpárutak és más kerékpáros létesítmények, az ökoturizmus vagy a vízitúra-megállóhelyek terén. A kormányzati koncepcióban 2010-ben bekövetkezett változások is az ágazati és termékstratégiák újragondolását tették szükségessé. A tanulmány az egyes hazai, központi forrásból megvalósuló aktív turisztikai fejlesztések tartalmát és azok várható hatásait vizsgálja.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: L83, O18
Kulcsszavak: aktív turizmus, turizmusfejlesztés, pályázatok, kerékpáros turizmus, víziturizmus

Summary

In the past approximately fifteen years, with the rapid rise in domestic tourism turnover and Hungary's accession to the European Union, numerous sector strate-

Donka Attila főiskolai tanársegéd, Kodolányi János Főiskola, doktorjelölt, Pécsi Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskola (donkesz@gamma.ttk.pte.hu), dr. Gyuricza László egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet (gyuricza@gamma.ttk.pte.hu).

gies were made for every product in active tourism. Due to the current low profitability of active tourism and the infrastructure gaps, growth is sluggish. For this reason, it is particularly important to contribute central funds for infrastructure development, whether for tourist lodges, cycle tracks, other cycling facilities, ecotourism or riverside stops. The 2010 changes in the government's concept required the reconsideration of sectoral and product strategies. The paper examines the active tourism development projects implemented from public funds, and their expected effects.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: L83, O18
Keywords: active tourism, tourism development, tenders, cycling tourism

---

Bevezetés

Az aktív turizmushoz tartozó tevékenységek egyúttal szabadidős sporttevékenységek is lehetnek, attól függően, hogy az abban aktívan részt vevők ezt saját lakóhelyükön vagy lakóhelyüktől távol teszik. Egyes országokban, ahol az adottságok rendelkezésre állnak, és már felismerték az aktív turizmusban rejlő gazdasági potenciált is, az elméleti megalapozó tanulmányok mellett hasonlóan jelentős szerepük van a gyakorlati megvalósítás irányába tett lépéseknek.

Az aktív turizmus eddig végrehajtott és tervezett fejlesztései különös megvilágításba helyezik ezt a turisztikai terméket (termékcsoportot). Tekintettel arra, hogy az egyes aktivitások, mint valós vagy reménybeli turisztikai termékek, többsége viszonylag alacsony jövedelemtermelő képességgel rendelkezik, ha önmagában az ezekhez kapcsolódó vendégforgalomból származó bevételeket vizsgáljuk, csakugyan kérdéses a fejlesztések megtérülése. Ha azonban komplexebb módon, a teljes társadalmi-gazdasági hatásokat vesszük szemügyre (így a helyi lakosság életminőségéhez közvetlenül és közvetetten történő hozzájárulást is), akkor – bár nehezebben számszerűsíthető mértékben – bátrabban lehet a fejlesztések megtérülésére számítani.

Az átgondolt, tervezett, a gazdaság összefüggéseit figyelembe vevő beruházások fenntartható módon járulnak hozzá az egyes térségekben a bevételek és a munkahelyek növekedéséhez. A tervezés azonban – éppen a kölcsönös összefüggések komplexitása révén – nem egy-egy vállalkozás vagy projektgazda feladata, annál jóval szélesebb területre kell kiterjednie. A tervezés gazdája sem azonos egy vállalkozással, hanem az adott terület gazdasági-politikai döntéshozóinak a feladata, partnerként bevonva a társadalom és a gazdaság minél szélesebb rétegeit.

A kutatások alapját a stratégiák tartalmi vizsgálata és a megvalósulás értékelése képezte. Ennek keretében sor került az aktív turizmusban végbement vagy folyamatban lévő fejlesztések számbavételére, továbbá a turisztikai fejlesztések hatékonyságának mérésére irányuló kutatások tanulmányozására.

A fejlesztések hatékonyságának vizsgálata

A vállalkozásokat, illetve más, a fejlesztésben részt vevő szervezeteket, például az önkormányzatokat vagy a nonprofit szervezeteket nemcsak a jogszabályi környezet, hanem az elfogadott fejlesztési dokumentumok is keretek közé szorítják, különösen azokban az esetekben, ha olyan elképzelést igyekeznek megvalósítani, amelyhez támogatást is igénybe vesznek.

A stratégiák kidolgozása egy korábbi időszakra, többnyire a 2007 és 2013 közötti évekre vonatkozóan történt, így az abban foglaltak felülvizsgálata esedékes. Tekintettel azonban arra, hogy sok esetben merész fejlesztési, fejlődési ütemmel terveztek, a kitűzött célok többségének megvalósulása még várat magára, így az újabb időszakokra vonatkozó elképzelésekben is meg kell jelenniük ugyanazon (újragondolt) céloknak.

Mivel jelenleg az aktív turisztikai tevékenységek, illetve termékek nagyobb részének alacsony a jövedelemtermelő képessége, azok lassan indulnak el a növekedési pályán. A forgalom lassú felíveléséhez az erősen hiányos infrastruktúra is hozzájárul. Ezért különösen fontos, hogy az utóbbiak fejlesztéséhez központi források is kapcsolódjanak, akár a turistaházak, a kerékpárutak és más kerékpáros létesítmények, az ökoturizmus vagy a vízitúra-megállóhelyek terén. A lovasturizmus kissé eltér az említett termékektől, mivel ott csak komoly nagyságrendű beruházással jelenhet meg egy szolgáltató, ugyanakkor ennek a terméknek a jövedelemtermelő képessége is magasabb.

A turizmus nemzetgazdasági jelentőségével számos tanulmány foglalkozott (Nemes, 2009; Kovács–Gerlach, 2007; GKI Gazdaságkutató Zrt., 2005; stb.). A tervezés eredményeként létrejövő fejlesztések hatásai széles terepet kínálnak a kutatóknak. Dávid (2007), valamint Raffay és szerzőtársai (Raffay et al., 2007) monitoringtevékenységet megalapozó tanulmányai útmutatóul szolgálnak az értékelésekhez. Az Állami Számvevőszék jelentése alapján készült tanulmányok (Mundruczó et al., 2010a; 2010b) mellett többen is foglalkoztak a turizmus elért eredményeivel. Ligeti (2006) és Braunné (2011) a turisztikai beruházások értékelésével, Aubert (2006) a turisztikai nagyberuházások hatásával, Budai (2001) a Széchenyi Terv kezdeti szakaszának, a Mundruczó–Szennyessy szerzőpáros (2005a; 2005b) pedig a további egészségturisztikai fejlesztések hatásaival foglalkozik.[1] Trón (2008) tanulmánya az uniós támogatások hatásának vizsgálatára terjed ki. A turizmus jövőjének speciálisabb, de egyre aktuálisabb kérdéskörével, a fejlesztések és a fenntarthatóság összefüggéseivel foglalkozik Vargáné (2005), Bajmócy és szerzőtársai (2012) gyűjteményes munkája, illetve Inskeep (2000).

A természetjárás helyzetértékelése

A kormányzati koncepcióban 2010-ben bekövetkezett változások is az ágazati és termékstratégiák újragondolását tették szükségessé. Az aktív turizmushoz kapcsolódóan bekövetkeztek továbbá olyan változások, amelyek meghatározók lehetnek a következő években a turisztikai termékek forgalmának alakulásában. A tanulmány az egyes hazai, központi forrásból megvalósuló aktív turisztikai fejlesztések tartalmát és azok várható hatásait vizsgálja. A legjelentősebb változások a következők.

Az Új Széchenyi Terv meghirdetése: Az Új Széchenyi Terv leginkább kiemelt eleme az egészségturizmus fejlesztése, és ez alatt nemcsak annak klasszikus területeit kell érteni, hanem az egészség megőrzése érdekében a szabadidősport-tevékenységeket is, ideértve az aktív turizmus keretében végzett sportolást is, mint a megelőzés, az egészség megőrzésének leginkább hatékony módját. Különleges jelentősége van annak, hogy az első pályázati kiírások egyike, a 2012-ben meghirdetett szálláshelyfejlesztési pályázatok során a feltételek között szerepelt, hogy minden támogatásban részesülő szálláshelynek valamilyen kerékpáros szolgáltatást is ki kell alakítania (kölcsönzés vagy szerviz). Ez nagymértékben hozzájárult a kerékpáros infrastruktúra fejlődéséhez.

Átalakult a Magyar Természetbarát Szövetség: A Magyar Természetbarát Szövetség 2012-től új néven (Magyar Természetjáró Szövetség) folytatta munkáját, mellyel egyidejűleg a feladatai is átalakultak. A sportmozgalmi jelleget meghagyták, más területek azonban más szervezetekhez kerültek. Sokat elárul a szervezet által képviselt értékekkel kapcsolatos kormányzati szándékokról, hogy a szervezet új vezetőjének a természetjáró és kerékpáros turizmus fejlesztéséért felelős miniszterelnöki megbízottat választották.

A vízitúrázással kapcsolatos számos feladat átkerült a Magyar Kajak-Kenu Szövetséghez: A sport, ezen belül is a szabadidősport mint feladatkör a Magyar Természetjáró Szövetségtől átkerült a Magyar Kajak-Kenu Szövetséghez, ideértve a turisztikai kapcsolódásokat is. Bár a szövetség elsődleges tevékenységei továbbra is a versenysporthoz kapcsolódnak, az új kihívásoknak is igyekeznek megfelelni, de a két terület élesebb elhatárolása még csak ezt követően történik meg. A szervezet igyekezett minden bevált, vízitúrázással kapcsolatos elemet átvenni a természetjáróktól, ezek közé tartozik a túrázással kapcsolatos arculat és a jelzésrendszer is, melyben a vízitúrázás komoly lemaradásban van, mind más természetjáró ágazathoz, mind pedig külföldi térségekhez képest.

A Nemzeti Turistaház-fejlesztési Program meghirdetése: A gyalogos természetjárás széles körben elterjedt aktív turisztikai forma, egyike a legnépszerűbb szabadidő-eltöltési lehetőségeknek, amelyet az ország szinte bármely területén lehet végezni (Sulyok–Magyar, 2014). Részben ennek a népszerűségnek köszönhető, hogy az aktív turizmust érintő fejlesztések első szakaszában a főleg a gyalogtúrázáshoz kapcsolódó infrastruktúra-fejlesztésre került sor. A program első szakaszában, elsősorban a belföldi aktív turizmus fellendítése érdekében, az ország 220 turistaháza közül 30-nak a felújítását határozták el.[2] Az első körben helyet kapó létesítmények kiválasztására nem a turisztikai, forgalmi helyzet alapján került sor, az elsődleges szempont a rendezett (állami) tulajdonviszonyok megléte volt.

A rendelkezésre bocsátott kétmilliárd forint keretösszegből átlagosan hatvanmillió forint jut egy létesítmény modernizálására, bár egyes helyszíneken – a különleges adottságokból adódóan – ennek többszörösét fordították az építkezésekre. Az eddig elkészült felújítások költsége 25 és 90 millió forint között mozgott, illetve a galyatetői turistacentrum esetén hetvenmillió forintos költséggel épülhet meg a kilátó, és további 460 millió forintból maga a turistaház. A kiválasztási szempontok következtében, az első szakaszban eddig felújított szálláshelyek területi megoszlása egyenlőtlen. Míg

a Pilisben és a Visegrádi-hegységben 7, a Mátrában 5, addig a Bakonyban csak 2, a Börzsönyben, a Bükkben pedig csak egy-egy házat újítottak fel.

A természetjárás kiemelt szerepét jelzi, hogy még a program meghirdetése előtt miniszterelnöki megbízottat neveztek ki a terület koordinálására, továbbá magát a programot nemzetgazdasági szempontból kiemelt programmá minősítették. Ennek részeként az érintett szálláshelyeket a Nemzeti Sportközpontok vagyonkezelésébe adták, a hasznosító pedig a Magyar Természetjáró Szövetség.

A természetjárás turisztikai termékként történő fejlesztésének a következő lépése az elmúlt években – a speciális szálláshelyek mint alapvető infrastrukturális feltételek fejlesztését követően – az útvonalak felújítása volt. Annak ellenére, hogy az országban (a Magyar Természetjáró Szövetség adatai szerint) hozzávetőlegesen 24 ezer km jelzett turistaút van, a legnagyobb figyelem általában az Országos Kéktúra útvonalára irányul. A központi forrásból megvalósult fejlesztés során, 2013 és 2015 között hárommilliárd forint költséggel újították fel a túra 1160 km-es útvonalát.[3] Ez nem csupán az útvonal infrastruktúráját (jelzéseket, pihenőket) érintette, hanem kerékpárral is igénybe vehető szakaszokat is kialakítottak, továbbá különböző kedvezmények igénybevételére is alkalmas természetjáró kártyarendszert dolgoztak ki, valamint mobiltelefonos applikációt, online erdei szálláskeresőt és a Természetjárók Térinformatikai Rendszerét (www.ttrmap.hu). Egyelőre ugyan utóbbiak kevés tartalommal működnek, és a népszerűsítésük sem kezdődött meg, de a technikai feltételek már adottak ahhoz, hogy az aktív turizmus valódi kínálati elemeivé váljanak.

Bejárható Magyarország Program meghirdetése: Az ismertetett kezdeti fejlesztések szinte kizárólag a gyalogos természetjárásra terjedtek ki. A tervezett, illetve részben már megkezdett folyamatban azonban már más aktivitási formák fejlesztése is megkezdődött. A Bejárható Magyarország Keretprogram a Svájcban alkalmazott SwitzerlandMobility rendszer hazai adaptációján alapul. A hazai rendszer öt turisztikai közlekedési módot (ún. járművet) fog össze: lovaglás, vízitúrázás, gyalogtúrázás, kerékpározás és vitorlázás. A program célja egyrészt a belföldi turizmus erősítése, másrészt az egészség- és környezettudatos szemléletmód kialakítása. Ennek keretében – állami közreműködéssel – termékfejlesztési feladatokat vállal fel, továbbá alapfokú tananyagok összeállításával és az oktatók motiválásával már gyermekkorban igyekszik kialakítani ezt a szemléletmódot.[4]

A Bejárható Magyarország Keretprogram céljai között megjelent a fogadóterületek helyi közösségeinek fejlődése is. A program fontos részét képezi a marketingtevékenység, melynek keretében felhívják a belföldi lakosság figyelmét a hazai természeti értékekre. Az eszközök közül kiemelkedik az infrastruktúra – különösen a jelzésrendszerek –, a szolgáltatások és az attrakciók fejlesztése (például turistaházak, kerékpárutak, vízitúra-megállóhelyek, adatbázisok és kedvezményrendszerek kialakítása stb.).[5] A program keretében kidolgozott képzési anyagok azonban egyelőre jellemzően leíró jellegűek, így kevésbé teszik lehetővé a résztvevők számára a folyamatok és a tudományos kapcsolódások (így a turizmus rendszerének) megértését. A program társadalmi céljainak megfelelően ismeretterjesztő jellegű, annak tartalmi elemeiben a mozgalmi jelleg dominál.

A központi fejlesztések során, az abban részt vevő partnerek a Magyar Természetjáró Szövetség mellett a civil szervezetek, az érintett önkormányzatok, az erdészetek, továbbá az egyházak lehetnek. Figyelemre méltó, hogy a turisztikai szolgáltatókat nem jelölték meg a partnerek között, holott azoknál is rendelkezésre áll a megfelelő szaktudás, bizonyos mértékig tőke is, illetve a többi szereplőtől eltérően, elsődlegesen közgazdasági szempontok vezérlik a döntéseiket és tevékenységüket, ami alapvető feltétele annak, hogy a fejlesztésre kerülő turisztikai termékek ne csak a lakossági alapellátás részei legyenek, hanem valóban (növekvő) jövedelemtermelő képességgel rendelkező tevékenységgé váljanak. Egy túraútvonalakkal foglalkozó korábbi tanulmány (Magosfa Alapítvány, 2010) már részletesen megfogalmazta, a helyi szolgáltatási hálózat kialakítása során jelentős szerepet kell kapniuk a helyi turisztikai vállalkozásoknak is.

A turisztikai fejlesztések hatásának vizsgálata igen összetett kérdés. A fejlesztések folyamatossága megköveteli mind a legújabb fejlesztési elképzelések megalapozottságának, illetve azok megvalósítható stratégiai dokumentummá alakulásának (Aubert et al., 2007), mind pedig a várható, illetve a bekövetkező hatásoknak a tudományos értékelését.

Minősítési rendszer a vízitúrázásban

A feladatok megosztását követően a Magyar Kajak-Kenu Szövetség más hangsúlyokkal kezdett el foglalkozni az evezés és a vízitúrázás kérdésével. Ennek keretében a mozgalmi jellegről áthelyeződött a hangsúly a sportra. A szervezet tevékenységei az alábbiak szerint csoportosulnak: gyorsasági evezés (a klasszikus kajak-kenu versenyszámok), maratoni evezés (hosszú távú versenyzés), parakenu (fogyatékossággal élők sportja), sárkányhajózás (szintén versenyzés) és túrázás (összevonva a szelídvízi túrázást az idehaza alig elérhető, tehát a belföldi turizmust nem szolgáló vadvízi evezéssel, továbbá a szűk réteget érintő kajakpólóval). Jól látható, hogy egyelőre igen kis szerep jut a szabadidősportnak, illetve a túrázásnak, vélhetően a szervezet több évtizedes hagyományaiból fakadóan.[6] A turisztikai szakmai szempontok sporttal szemben történő háttérbe szorulásának jele az is, hogy a kialakításra kerülő, színvonalas szolgáltatásokat kínáló vízitúra-megállóhelyeket az előzetes bejelentések szerint kajak-kenu pontoknak fogják hívni.

Az elmúlt évben nagyszabású kampányt indított a szervezet a vízitúrázás (és a Bejárható Magyarország Program) népszerűsítése érdekében, azonban ennek is a sporttevékenység állt a fókuszában, jóval kevésbé a turizmus. A kampányelemek között jól megválasztott szlogenekkel sikeresen szólították meg a fiatalokat („Azért a víz az út”, „Evezni mentem”).

A szervezet lehetőséget kapott arra is, hogy a vízitúrázáshoz kapcsolódó, országos vagy regionális hatású fejlesztések gazdája legyen. Továbbá központi szerepet kaptak a vízitúrázáshoz kapcsolódó minősítési rendszer kidolgozásában is. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a természetjárással és vízitúrázással kapcsolatos feladatok fenti módon történt újraszervezésében továbbra is kevés szerepet kaptak a turisztikai szervezetek. Ez azonban azért következett be, mert az aktív turizmus nem jelenik

meg markánsan a turizmus rendszerében, mint például a szolgáltatók (szálláshelyek, utazásszervezők) vagy más termékek (egészségturizmus) képviselői. Így döntéshozói részről igyekeztek összekapcsolni a termék hátterét alkotó sporttevékenység szakmai szervezetét, illetve a hazai turizmusirányítás legmagasabb szintjét, és ezek szoros együttműködésével folytatódott a munka, garantálva a turizmus szakszerű képviseletét a tervezés és fejlesztések során.

A Nemzetgazdasági Minisztériummal történő együttműködés eredményeként sikeresen kidolgozták a vízitúra-megállóhelyek minősítési rendszerét, így azok is bekerültek a turisztikai nemzeti tanúsító védjegyek közé (a falusi szálláshelyek, a vendégházak, a kempingek és üdülőházak, a szállodák, az ifjúsági szállások és a fürdők mellett), emelve ezzel a vízitúrázás mint fejlesztendő turisztikai termék szerepét.[7] A minősítéseket 2015 júniusa óta adják ki a vízparti szolgáltatóknak. Egy évvel később 50 szolgáltató rendelkezett minősítéssel, és további 28 szolgáltató adott be kérelmet. A minősítési rendszer igen komplex módon vizsgálja a megállóhelyen elérhető, a vízitúrázók számára nyújtott szolgáltatásokat. Ezek között szerepel a szállás- és étkezési lehetőség, a megközelíthetőség a szárazföld felől, a sportolási lehetőségek (köztük a leglényegesebb, a kikötési lehetőség minősége) és az egyéb szolgáltatások (például evezésoktatás, sportszerjavítás, programlehetőségek stb.).

Az igen alapos minősítési feltételek között kisebb ellentmondások fellelhetők. Megállapíthatjuk, hogy a legalacsonyabb, egylapátos minősítésnek igen könnyű megfelelni, ehhez tulajdonképpen nem kell semmiféle szolgáltatás. A vízvételi lehetőség, vécé, sátorozási lehetőség és tűzrakó hely gyakorlatilag számtalan táborozóhelyen megtalálható, ezek a legalapvetőbb feltételek, ezért elsőre feleslegesnek tűnik a minősítési rendszerbe beemelni ezt a kategóriát. Különösen nehezen érthető, hogy a feltételek között helyet kapott az is, hogy van-e túraútvonal vagy kerékpárút a helyszínen. Ez azonban teljes mértékben irreleváns egy vízitúra-megállóhely esetén. Hiányzik azonban olyan alapvető feltétel, mint a kikötési lehetőség.

Bár az eddigi minősítések, illetve minősítési szándékok még csak a kezdeti érdeklődésnek tekinthetők, több jellemző már most megfigyelhető. A szolgáltatók területi elhelyezkedése alapján látható, hogy azok száma, illetve sűrűsége nem esik egybe a víziturizmus forgalmával, bár bizonyos párhuzamok tapasztalhatók. A szolgáltatók részéről a legnagyobb az érdeklődés a Felső-Tisza-vidéken, illetve a Közép-Tisza-vidék felső szakaszán, a Körösök mentén és a Ráckevei-Duna-ágban, miközben több jelentős vízitúrázó célterületen (a Rába, az Alsó-Duna, a Bodrog, a Hernád és a Sajó mentén) egyelőre egyáltalán nincs minősített túramegállóhely (*1. ábra*). Figyelemre méltó, hogy a folyó menti területekhez képest jobb infrastrukturális adottságokkal rendelkező Balaton-parton növekszik a bejelentkezett szolgáltatók száma, mivel ebben a térségben – a már eddig is kialakult szolgáltatási kínálat révén – szinte semmiféle fejlesztési igénnyel nem jár a minősítés megszerzése. Ennek ellenére a vízitúrázás – a rendelkezésre álló, leginkább elterjedt és hozzáférhető sporteszközök korlátai révén – elsősorban folyóvizeken lehetséges, így bizonytalanok lehetünk abban, vajon a kínálati oldalon elérhető fejlett infrastruktúra képes lesz-e ellensúlyozni a vízitúrázás mindeddig alapvetőnek tekintett vonzerőit és egyéb feltételeit.

1. ábra: A minősített vízitúra-megállóhelyek elhelyezkedése (2017. júniusi állapot szerint)

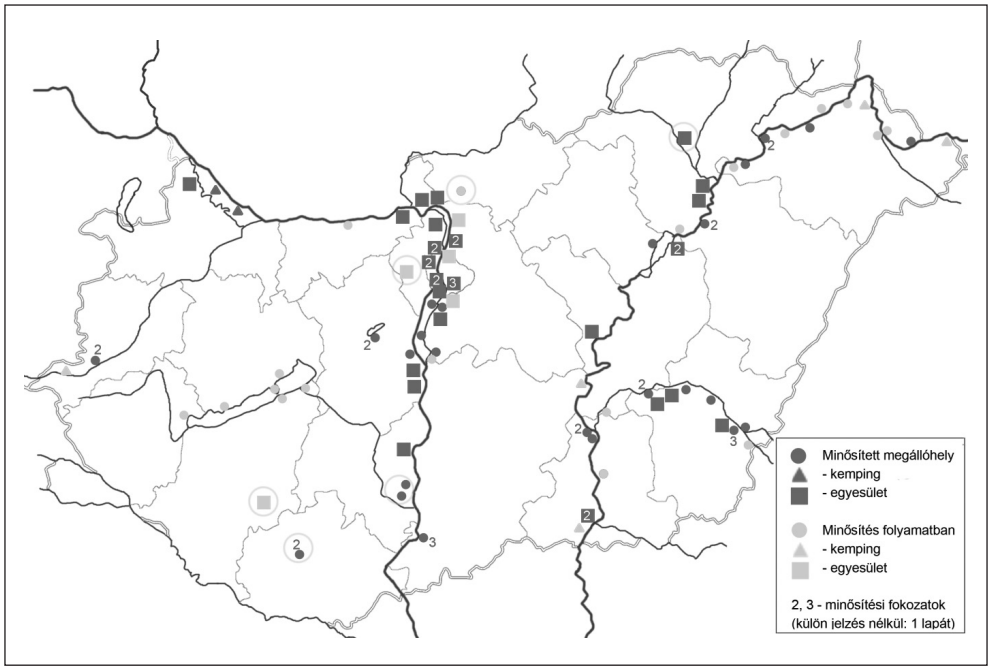

Megjegyzés: A körrel jelzett helyek kisebb állóvizek melletti megállóhelyek: Törökbálinti-tó, Deseda-tó (Kaposvár), Orfűi-tó, Faddi-Duna, Tolnai-Duna, Csorba-tó (Miskolc), Bánki-tó.
Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Kajak-Kenu Szövetség adatai alapján

Egyelőre csekély a magasabb minősítésű megállóhelyek aránya (ezek 71%-a csak egylapátos minősítést kapott), ami azt bizonyítja, hogy a hazai folyók mentén még nem áll rendelkezésre megfelelő minőségű turisztikai infrastruktúra. A megállóhelyek minőségében is jól megfigyelhetők a területi eltérések: míg a Duna vízrendszerében (és ezek többségében közvetlenül a Duna mentén) 26 megállóhely kapott minősítést (és ennek 27%-a magasabb egylapátosnál), addig a Tisza vízrendszerében csak 21 megállóhely található, de ezeknek az egyharmada magasabb minősítésű. Ha azonban a megállóhelyek jellegét vizsgáljuk, látható, hogy a Duna mentén többségben vannak azok a helyek, amelyek vízisport-egyesületek telepei (60%, a Tisza vízrendszere mentén tapasztalható 38%-kal szemben). Összességében a minősített vízitúra-megállóhelyek fele egyesületi telephely, így a sportegyesületek (a Magyar Kajak-Kenu Szövetség tevékenységén túl) még nagyobb szerephez jutnak a víziturizmusban. Ez egyrészről örvendetes, hiszen ezek a szervezetek rendelkeznek az alapvető infrastruktúrával, amely alkalmas a vízitúrázás szolgáltatási színvonalának növelésére, másrészről azonban hiányosságokra is felhívja a figyelmet, miszerint a turisztikai szaktudás megjelenése továbbra is kétséges, hasonlóképpen, mint ahogyan a mozgalmi jellegből való átalakulás során az alapvetően sporteszköz-bérbeadással foglalkozó vízitúra-szervező vállalkozások esetén is.

A folyamatban lévő infrastruktúra-fejlesztések értékelése

A természetjáráshoz kapcsolódó turisztikai fejlesztések második üteme – a túraútvonalak és turistaházak fejlesztését követően – a vízitúra-megállóhelyek kialakítása, illetve fejlesztése. Az alacsony jövedelemtermelő képességgel rendelkező alap-infrastruktúra megvalósítása azonban nem várható el a vállalkozói szektortól. Számos folyóparti településen már évtizedek óta kialakultak a vízparti turizmus alapfeltételei, ezek azonban sok esetben nem elégítik ki teljes mértékben a vízitúrázók speciális igényeit, sőt, sok esetben azzal ellentétesek is.[8] Emellett az önkormányzatok is stabilabb bevételnek tekintik a vízparti üdülőturizmust, mint a vízitúrázókat, mind létszámuknál, mind pedig a tartózkodási idejükből is adódó alacsony költésük miatt.

Annak érdekében, hogy ez a helyzet kedvező irányba mozduljon, igen jelentős források bevonásával, 2016 tavaszán pályázatokat hirdettek az aktív turizmus szereplői számára.[9] Mivel a fejlesztéseket mind területileg, mind pedig ágazatilag központi koordináció mentén tervezik végrehajtani, a pályázók a Bejárható Magyarország Programban meghatározott járműdók országos szervezetei lehetnek: a Magyar Természetjáró Szövetség, a Magyar Vitorlás Szövetség, a Magyar Lovas Turisztikai Szövetség, a Kerékpáros Magyarország Szövetség (és a kerékpárutak fejlesztésében való érintettség miatt a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt., illetve várható jogutódszervezete, a Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökség) és a Magyar Kajak-Kenu Szövetség.

A vízitúrázás kapcsán az utóbbi szervezet öt külön projektben az ország öt különböző térségében tervezi vízitúra-megállóhelyek fejlesztését. A fejlesztések helyszínei már jelenleg is ezzel a funkcióval rendelkező területek. A szövetség a részvétel feltételeként előírta, hogy az adott helyszín már rendelkezzen lapátos minősítéssel, így azok többsége önkormányzati üzemeltetésű szabadstrand vagy sporttelep. A projektek keretében sportcélú vízijárművek számára alkalmas kikötőstégeket, továbbá vizesblokkokat, teakonyhákat és raktárakat alakítanak ki, illetve néhány helyen – főleg a Közép-Magyarország régióban – ingatlanfejlesztés is megvalósul. Az üzleti modell szerint pedig központilag kizárólag a fejlesztést koordinálja a Magyar Kajak-Kenu Szövetség, ezt követően a helyi szereplőknek kell gondoskodni a fenntartható üzemeltetésről. A megállóhelyek használata a vízitúrázók számára ingyenes lesz, bevételek csupán a kiegészítő szolgáltatásokból lehetnek.[10] A Szövetség a megvalósításon túl további támogatást is biztosít a helyszíneknek: közreműködnek a további lapátos minősítések megszerzésében, és a honlaprendszeren keresztül megjelenési lehetőséget is biztosítanak a megállóhelyeknek.[11]

Az előzetes feltételek miatt a fejlesztésre kerülő helyszínek már most is használt vízitúra-megállóhelyek. Az öt helyszín közé tartozik: Felső-Tisza-vidék (áthúzódva a Közép-Tisza-vidékre is, Tiszacsegéig, 15 helyszín); Alsó-Tisza-vidék és a Körösök vidéke (szintén áthúzódva a Közép-Tisza-vidékre Szolnokig, 12 helyszín); Alsó-Duna-vidék (a Duna Fejér, Bács-Kiskun, Tolna és Baranya megyei szakasza); Felső-Duna (Győr-Moson-Sopron és a Komárom-Esztergom megyei szakaszok); közös projekt-

ben a Balaton és a Velencei-tó, valamint a VEKOP-pályázat keretében a Duna és mellékágai a Közép-Magyarország régió területén (16 helyszín). Az egyes helyszínek fejlesztési költsége átlagosan 12–15 millió forint (10 és 30 millió forint között szóródva). Az egyes fejlesztési keretösszegek meglehetősen magasnak tűnnek, különösen a turistaház-felújítási program költségeivel összehasonlítva. Utóbbi esetén az első szakaszban 30 turistaház (illetve kilátóhelyek) felújítása (vagy építése) ugyanúgy 2 milliárd forint költséggel valósul meg, mint feleennyi helyszínen olyan túramegállóhelyek – többnyire nem kialakítása, hanem csupán – felújítása, fejlesztése, ahol a közismerten leginkább költséges szálláshelyfejlesztési elemek nem is jelennek meg.

A fejlesztések célterületei egyúttal erősen behatárolják azokat a térségeket, amelyeken központi támogatással növelni szeretnék a vízitúrázás szerepét. Az ezen kívül eső térségek alap-infrastruktúrájának fejlődése erősen kérdéses. A többi vízfelület között igen népszerű desztinációk is találhatók (például a Bodrog, a Hernád vagy a Rábamenti területek).

A tavakkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy bár a vízitúrázás a rendelkezésre álló eszközök révén nem lehetetlen ugyan a nagyobb állóvizeken, azonban a tevékenység élménytartalma jelentősen megváltozik, így nem lehet azonos vagy hasonló motivációval rendelkező piaci szegmensekre alapozni, mint a klasszikus, folyami vízitúrázást.

A fejlesztések kockázatai között kell értékelni a megállóhelyek kihasználásának kérdését is. Az előzetes projektelemméretek alapján az egyes megállóhelyek kapacitása jóval nagyobb lesz az egyidejűleg várható vízitúrázók létszámánál. A kockázat megvalósulására már jelenleg is van példa: a néhány évvel korábbi, szintén pályázati forrásból megvalósult fejlesztés eszközparkja évekig szinte teljesen kihasználatlanul állt az egyébként igen jelentős vízitúra-forgalommal rendelkező Bodrog-parti Szegi községben, majd a fenntartási időszakot követően eladták azokat.

Összefoglalás

Az aktív turisztikai termékek igen eltérő jellemzőkkel rendelkeznek. Egy részük – például a lovas vagy a kerékpáros turizmus – komolyabb jövedelemtermelő képességgel rendelkezik, míg a természetjárás különböző formái még csak szabadidős tevékenységként vannak jelen a piacon. Így míg az előbbiek esetén maguk a vállalkozások is képesek megteremteni az infrastruktúra bizonyos elemeit, az utóbbi tevékenységek esetén szükség van komoly állami szerepvállalásra is. Az alap-infrastruktúra megteremtése, illetve fejlesztése így még inkább tervszerűen, összehangoltan történhet, annak előnyeit pedig később maguk a szolgáltató vállalkozások is élvezhetik.

A fejlesztések során tehát a leginkább hatékony az, ha az aktív turisztikai termékek alap-infrastrukturális feltételei központi forrásból valósulnak meg, ügyelve az üzemeltetés hosszú távú megoldására. Ezzel megteremthető a szolgáltatók számára az a feltételrendszer, amellyel már saját és az adott térség erőforrásait használva minőségi szolgáltatásokat tudnak nyújtani.

Jegyzetek

[1] Az Állami Számvevőszék egyik jelentése külön a kerékpáros turizmussal foglalkozik (ÁSZ, 2013), és megállapítja, hogy a támogatásból megvalósult fejlesztések esetén sok esetben a piaci árnál magasabban árazták be a költségeket, továbbá nem gondoskodtak a fenntartáshoz szükséges erőforrásokról sem.

[2] A kormányzati kommunikációban az alacsony fizetőképességű szegmenseket jelölték meg célcsoportként. Ez egyrészről érthető ugyan, másrészről azonban a szolgáltatások reménybeli további fejlesztését tekintve, a fajlagos bevételek emelésének szándékától való elállást is jelentheti.

[3] Az országos kék jelzés ezenfelül kiterjed a Dél-Dunántúlra (560 km) és az Alföldre (850 km) is.

[4] A program beépült a Nemzeti Alaptantervbe is. A kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

[5] A program megvalósítása kezdetben az Erzsébet-programmal szorosan együttműködve zajlott, az utóbbi két évben azonban már egy felsőoktatási intézmény kapta meg a feladatot.

[6] A szervezet vezetője minden nyilatkozatában az élsportnak rendeli alá a turizmust. Ezt egy nem szakmabeli személytől nem lehet zokon venni, de tekintve a turizmus jövedelemtermelő képességét, szükség volna egy szervezeten belüli képzésre is, a döntéshozók tájékoztatása céljából.

[7] Szintén a védjegy, de nem a nemzeti tanúsító védjegyek közé tartozik a lovas szolgáltatók Magyar Lovas Turisztikai Szövetség által kidolgozott patkós minősítési rendszere.

[8] Értve ez alatt például azokat a vízparti zenés szórakozóhelyeket, amelyeket többnyire a helyi lakosság vesz igénybe, miközben az ott tartózkodó turisták igényei épp ezzel ellentétesek.

[9] GINOP 7.1.2-15 (és VEKOP 4.1.1-15) „Aktív turisztikai hálózatok infrastruktúrájának fejlesztése" című felhívások.

[10] Ezt a feltételt nem minden üzemeltető vállalta.

[11] A további tervek között szerepel egy foglalási rendszer felépítése, valamint vízi mobilapplikációk kifejlesztése is („vízi waze", „okosbója", „river street view").

Felhasznált irodalom

ÁSZ (2013): *Jelentés a kerékpárút hálózat fejlesztésére fordított pénzeszközök felhasználásának ellenőrzéséről (párhuzamos ellenőrzés a Szlovák Számvevőszékkel).* Állami Számvevőszék, Budapest.

Aubert Antal (2006): A turisztikai nagyberuházások hatása Baranya megye idegenforgalmára. In: *Desztinációépítés és -menedzsment.* Szerk. Aubert Antal, Dél-Dunántúli Regionális Idegenforgalmi Bizottság, Pécs, 5–19.

Aubert Antal et al. (2007): Turizmus és a terület-, valamint vidékfejlesztés. In: *A térségi turizmuskutatás és tervezés módszerei, eredményei.* Szerk. Aubert Antal, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 76–132.

Bajmócy Zoltán et al. (szerk.) (2012): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság.* JATE-Press, Szeged.

Braunné Fülöp Katalin (2011): Turisztikai beruházások értékelése. *NFA Füzetek,* 1. évf., 2. sz., 72–78.

Budai Zoltán (2001): A Széchenyi Terv keretében megvalósuló egészségturisztikai fejlesztések első félévének eredményei. *Turizmus Bulletin,* 5. évf., 3. sz., 3–8.

Dávid Lóránt (2007): *Tanácsadói feladatleírás a turisztikai és kulturális beavatkozások célkövetési rendszerének kialakításához az Új Magyarország Fejlesztési Tervhez (ÚMFT) kapcsolódóan.* Végső jelentés. Good Deal Kft. – Nemzeti Fejlesztési Ügynökség.

GKI Gazdaságkutató Zrt. (2005): A turizmus nemzetgazdasági jelentősége. *Turizmus Bulletin,* 9. évf., 1. sz., 43–49.

Inskeep, Edward (2000): *A fenntartható turizmus fejlesztése. Irányelvek a turizmus tervezőinek és szervezőinek.* Geomédia szakkönyvek, Geomédia Kiadó, Budapest.

Kovács Balázs – Gerlach Viktor (2007): A 2007–2013 közötti hazai fejlesztéspolitika turisztikai vetülete. *Turizmus Bulletin,* 11. évf., 3. sz., 39–46.

Ligeti Ádám (2006): A turisztikai projektek fejlesztésének legfőbb tapasztalatai az európai uniós pályázatok tükrében. *Turizmus Bulletin,* 10. évf., 2. sz., 35–41.

Mundruczó Györgyné et al. (2010a): A támogatott turisztikai beruházások helyi és térségi szintű hatékonyságának vizsgálata. *Turizmus Bulletin,* 14. évf., 4. sz., 53–60.

Mundruczó Györgyné et al. (2010b): *A turisztikai fejlesztések állami támogatása térségi és nemzetgazdasági szintű hatékonyságának vizsgálata.* Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest.

Mundruczó Györgyné – Szennyessy Judit (2005a): A Széchenyi Terv egészségturisztikai beruházásainak gazdasági hatásai. *Turizmus Bulletin,* 9. évf., 3. sz., 30–41.

Mundruczó Györgyné – Szennyessy Judit (2005b): *Az egészségturisztikai fejlesztések gazdasági hatásai Magyarországon.* Összefoglaló tanulmány I–II., Polgári Magyarországért Alapítvány által támogatott kutatási tanulmány.

Nemes Andrea (2009): Az állam szerepe a turizmusban. *Vezetéstudomány,* 40. évf., 5. sz., 53–67.

Magosfa Alapítvány (2010): *Pilisi zöldút, természetjáró és tematikus túra utak újszerű megközelítésben.* Magosfa Alapítvány.

Raffay Zoltán et al. (2007): *Regionális Operatív Program (ROP) „1.1 Turisztikai fogadóképesség javítása" intézkedések javítását célzó értékelő tanulmány.* Kutatási zárójelentés, MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézete, Pécs.

Sulyok Judit – Magyar Zsuzsanna (2014): Az aktív turizmus helyzete Magyarországon – fókuszban a kerékpározás és a természetjárás. *Turizmus Bulletin,* 18. évf., 3–4. sz., 15–26.

Trón Zsuzsanna (2008): Az európai uniós támogatások hatásának vizsgálata. *Competitio,* 7. évf., 1. sz., 83–101.

Vargáné Csobán Katalin (2005): A turizmus fenntarthatóságának értékelése. *Agrártudományi Közlemények,* 16. évf., különszám, 414–421.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 188–198., DOI: 10.24307/psz.2017.0916

Czimbalmos Róbert – Kovács Györgyi

A diverzifikáció és a multifunkcionalitás lehetőségei Jász-Nagykun-Szolnok megye gazdálkodói körében

The Opportunities of Diversification and Multifunctionality Among the Farmers of Jász-Nagykun-Szolnok County

Összefoglalás

Tanulmányunk a Jász-Nagykun-Szolnok megyei gazdálkodók helyzetét vizsgálja, ezen belül a gazdák gazdaságfejlesztési motívumait, a gazdaság diverzifikációjának helyzetét, a multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatos terveiket, az ezeket segítő és akadályozó tényezőket. Megállapítottuk, hogy nem igazán halad a folyamatot potenciálisan mérséklő tevékenységdiverzifikáció sem; a 10 hektár alatti kisgazdaságok szinte eltűntek, a 300 hektárnál nagyobb területen gazdálkodók aránya viszont 10 év alatt a háromszorosára nőtt. A statisztika szerint a magyar mezőgazdaság munkaerő-felhasználása folyamatosan csökken. A tanulmányban a mezőgazdasági termelésen túli funkciókon belül a nem árujellegű közszolgáltatásokkal külön is foglalkozunk.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D83, Q12, Q15
Kulcsszavak: kérdőíves felmérés, Jász-Nagykun-Szolnok megye, birtokkoncentráció, diverzifikáció, multifunkcionalitás, agrárgazdaságtan

---

Czimbalmos Róbert tudományos főmunkatárs, Debreceni Egyetem AKIT Karcagi Kutatóintézet (rczimb@agr.unideb.hu), Kovács Györgyi tudományos munkatárs, Debreceni Egyetem AKIT Karcagi Kutatóintézet (kovacsgyorgyi@agr.unideb.hu).

Summary
The study analyses the situation of farmers (incentives to farm development, the current status of farm diversification, and farmers' plans of a multifunctional agriculture) in Jász-Nagykun-Szolnok County. It was found that the diversification of activities, a factor that potentially dampens the process, is hardly progressing. Farms that are less than 10 hectares in size have nearly disappeared, while the number of farms larger than 300 hectares has tripled in the past 10 years. According to the relevant statistics, the Hungarian agriculture's employment capacity is on the continuous decline. Non-goods public services are separately discussed within the scope of functions outside agricultural production.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D83, Q12, Q15
Keywords: questionnaire, Jász-Nagykun-Szolnok county, farm concentration, diversification, multifunctionality, rural economics

---

Bevezetés

A szakirodalomban a farmdiverzifikáció, a „pluriactivity" és a multifunkcionalitás fogalma gyakran együtt is előfordul. Szélesebb körben elfogadott magyar megfelelője egyiknek sincs. A fogalmak farm szintű szintézisét – a fontosabb szakirodalmi közleményekre is alapozva – korábbi munkáinkban (Fehér, 2003; 2005:276) végeztük el. E szerint a farmdiverzifikáció – szűkebb értelemben – az üzemen belüli tevékenységek körének bővítéseként értelmezhető, s külön vizsgáltuk a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági diverzifikációs irányokat (Fehér et al., 2010). Osztjuk azokat a nézeteket, amelyek szerint a farmdiverzifikáció tágabban vett értelmezése és a „pluriactivity" igen sok hasonlóságot mutat, illetve a „pluriactivity" (szó szerinti jelentésétől eltérően) inkább jövedelemdiverzifikációt jelent, és a gazdaságokon kívüli jövedelemszerzésre fókuszál.

A multifunkcionalitásnak mint tevékenységorientált fogalomnak és a szűkebb értelemben vett farmdiverzifikációnak sok közös területe, érintkezési pontja van. Mindkettő szorosan kapcsolódik a mezőgazdasághoz, így a gazdaságokon (farmokon) belüli tevékenységekre vonatkozik, mindkettő elősegíti a foglalkoztatást (az önfoglalkoztatást és a családtagok foglalkoztatását is ideértve), valamint a jobb megélhetést. A multifunkcionalitás azonban magában foglalja a hagyományos mezőgazdálkodást, a farmdiverzifikáció viszont csak a hagyományostól eltérő tevékenységekre vonatkozik. A multifunkcionalitást tehát általánosabb, szélesebb körű fogalomnak tekinthetjük. Az utóbbi években a diverzifikáció fókuszában egyre erőteljesebben jelennek meg a megújuló energiák hasznosítási lehetőségei, hiszen a mezőgazdasági tevékenységek ideális nyersanyagot, megfelelő teret adnak ezeknek (SRUC, 2016). Az országonként és tudományszakonként is eltérő fogalomhasználat rendszerezésére figyelemre méltó kísérlet a Concept Oriented Research Clusters (CORCs) kidolgozása (Caron, 2008).

Magyarország az uniós csatlakozással részese lett a Közös Agrárpolitikának, amelynek választ kell adnia a fenntarthatóság követelményeire, beleértve a tájvédelmet, a természeti erőforrások és a biodiverzitás megőrzését, valamint az élelmiszer-biztonság kérdését. Előtérbe kerül a mezőgazdaság sokfunkciós felfogása, a közjavak és a vidéki gazdaság diverzifikálása, a vidéki életminőség javítása. Ennek kapcsán egyre inkább elfogadott álláspont, hogy a vidéki térségek népességmegtartó képességében, a helyi foglalkoztatási és megélhetési lehetőségek bővítésében, a hagyományos vidéki táj megóvásában és fenntartásában különös szerepe van a gazdálkodók mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységbővítésének. Az agrárpolitika oldaláról itthon is felmerült az igény olyan több lábon álló mezőgazdasági vállalkozások kialakításának ösztönzésére, melyek alternatív jövedelemszerzési lehetőségek eredményeképp biztosabb megélhetést nyújtanak a vidéki népesség egy részének (Hamza, 2011).

A vidékfejlesztési politika alapelvei között megjelent az integrált, multifunkcionális jelleg, valamint a helyi erőforrásokra alapozott fejlesztés, melyek a tevékenységbővítés, az alternatív gazdálkodási formák jelentőségét hangsúlyozták. A vidékfejlesztés szemlélete az idő előrehaladtával egyre erőteljesebbé vált, és megjelent a támogatási rendszerben is. 2000 és 2002 között három évig a Vidékfejlesztési Célelőirányzat (VFC), majd 2004-ben a SAPARD Program, 2004 és 2006 között az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP), majd 2007-től az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) keretében jelent meg pályázati felhívás a tevékenységdiverzifikáció ösztönzésére. A VFC megjelenésétől az ÚMVP-ig eltelt hét év során azonban megfigyelhetők kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódások – a diverzifikáció területeit és a célkitűzéseket illetően – a különböző támogatási programok között.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az uniós csatlakozást megelőző és az azt követő években csökkent, de a 2010–2015-ös időszakra egyaránt a mezőgazdaság munkaerőigényének növekedését mutatják a statisztikák. Ez a folyamat azonban nem az ágazat teljesítménynövekedésének, a piaci alapú foglalkoztatás bővülésének a következménye, sokkal inkább ebbe az irányba hatott a lakosság közmunkaprogramokban történő részvétele (Kapronczai, 2016).

Ezzel egy időben az agrárcégek nem tudnak megfelelő számú munkást, illetve mezőgazdasági szakembert (mezőgépész, szakasszisztens) találni (Agrárélet, 2016). A legtöbb ember a nagy kézimunka-igényű ágazatokból hiányzik. A zöldség-gyümölcs termelésben az utóbbi években voltak olyan területek, ahol a munkások hiánya már a betakarítást is veszélyeztette (NAK, 2016).

Anyag és módszer

Jász-Nagykun-Szolnok megye településeinek gazdálkodóira alapozva, kérdőíves felmérésünket 1997-ben indítottuk el, melynek során – az anonimitást biztosítva – a gazdálkodással és a gazdával kapcsolatban gyűjtöttünk információkat. A gazdálkodók kiválasztása során törekedtünk arra, hogy a megye összes kistérsége és ezekben minél több település képviseltesse magát. Az alkalmazott, rétegzett mintavétel azonos mintanagyság és azonos szórású jellemző mellett nagyobb megbízhatóságot jelent, mint az egy-

szerű, véletlen mintavétel. A kutatás eredményei, az azokból levonható következtetések alapvetően a vizsgált sokaságra vonatkoznak. Hat alkalommal végeztünk felmérést (1997, 2000, 2002), 2005-ben már az EU-csatlakozás hatásainak problémakörével is foglalkoztunk, 2008-ban pedig a multifunkcionális mezőgazdasággal kapcsolatos kérdéskörrel bővült a felmérésünk. A 2015. évi, hatodik felmérésünk során is folytattuk a vizsgált gazdálkodói körben a diverzifikációs próbálkozásokra vonatkozó felmérést. Az adatbázis 100 fő körüli gazdálkodóra terjedt ki. Legutóbbi, 2015-ös felmérésünkben a Jász-Nagykun-Szolnok megyei NAK (Nemzeti Agrárgazdasági Kamara) falugazdász-hálózatának segítségével már 864 gazdálkodót tudtunk megkeresni. A legutóbbi minta nagysága lehetővé teszi az érintett térségekre vonatkozó következtetések levonását is. Ennél nagyobb téregységekre csak más kutatásokkal, szakirodalmi közlésekkel történő összehasonlítás révén extrapolálhatunk.

A megyei felmérésben szereplő gazdálkodók által használt szántóterület, illetve összes mezőgazdasági terület az első öt felmérésben nem érte el az összes megyei szántó, illetve mezőgazdasági terület 10 százalékát (6-7%). A 2015. évi, hatodik felmérésben ugyanez az arány szántónál 26,8%, illetve 27,1% a mezőgazdasági összterület esetén, amely értékek jóval a reprezentativitás által támasztott követelmény felett vannak (a megye összes szántóterülete 330 ezer hektár, ebből az általunk vizsgált gazdálkodók 88,5 ezer hektárt használnak!). A minta kiválasztásánál alapvető szempont volt, hogy a megkérdezett gazdák és a vizsgált gazdaságok megoszlása igazodjon a térségben játszott gazdasági súlyukhoz.

A vizsgált mintában így az 10 hektár alatti területen gazdálkodó 4 százalékos, 10,1–30 hektár között kategóriában tartozók 28 százalékos, a 30,1–300 hektáros gazdaságok 61 százalékos, míg a 300 hektárnál nagyobb birtokkal rendelkezők 7 százalékos súlyt képviselnek (Kovács et al., 2016).

A multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatban a gazda *ismereteinek forrásait*, az adott gazdaságban és kistérségben való *bevezetés és fejlesztés körülményeit*, *ösztönző és gátló tényezőit*, a teendő *intézkedéseket* tártuk fel. A zárt kérdéseknél azon válaszok esetében, amelyeknél sorrendet is meg kellett jelölni, az első helyre tett válaszhoz a sorrend utolsó számjegyének megfelelő értéket rendeltük, míg a sorrendben utolsónak besorolt 1 pontot kapott. A pontok így összegezhetők, a legmagasabb érték az adott válasz abszolút első helyét mutatja meg.

Az interjútervek és a kérdőívek összeállításánál, valamint a felméréseknél a következő főbb szempontokat érvényesítettük:

– külön blokkban (kérdőívben fejezet!) vizsgáljuk a gazdaságot, a gazdát, a gazda családját és a válaszadó gazda véleményét a multifunkcionális mezőgazdaság saját gazdaságában és az adott járásban való bevezetéséről és terjedéséről;

– legyenek olyan kérdések, amelyeket összehasonlíthatunk hasonló külföldi és hazai felmérések eredményeivel;

– „nyitott" és „zárt" kérdéseket egyaránt használjunk; a zárt kérdések többsége tegyen lehetővé bizonyos mértékű nyitottságot a – külön is részletezett – „egyéb" lehetőség révén;

– több kérdésnél legyenek visszakérdezések, illetve próbák;

– ne szerepeljenek olyan pénzügyi, munkaügyi, jövedelmi adatok, amelyek a gazdáknál bizalmatlanságot váltanának ki;

– az interjúkba vonjuk be a gazdaságban munkát végző vagy jelentős érdekeltséggel rendelkező családtagokat is;

– a járások jelentősebb településeiről kerüljenek be gazdák a felmérésbe;

– olyan településekről, amelyekre speciális kultúrák (szőlő, gyümölcs, zöldség) a jellemzők, 10 hektárnál kisebb területtel rendelkező gazdák is szerepeljenek a mintában;

– a gazdaságról szerzendő információk alapvetően a termelési szerkezetre, a piaci kapcsolatokra, a foglalkoztatásra, a gépesítésre, az informatikai háttérre, a földhasználatra és a gazda által adott önértékelésre terjednek ki;

– a gazdától az életkoron, iskolai végzettségen és lakóhelyen túl megkérdeztük a gazdaság kialakításának és fejlesztésének motívumait, az információszerzési és számítógép-használati szokásait;

– a családról alapadatként a létszámot, megélhetési forrásokat, iskolai végzettséget gyűjtöttük össze, külön kérdéseket tettünk fel a gazdaság és a család kapcsolataira, a gazdaság átvételére vonatkozóan;

– a multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatban a gazda ismereteinek forrásait, az adott gazdaságban és kistérségben való bevezetés és fejlesztés körülményeit, ösztönző és gátló tényezőit, a teendő intézkedéseket tártuk fel.

Eredmények

Az általunk megkérdezett gazdák 47 százalékának voltak információi a multifunkciós mezőgazdaságról. Megjegyzendő, hogy a Karcagi járásban ez 52% lett.

A mezőgazdasággal foglalkozók az EU-ban számos, ún. „nem árujellegű közszolgáltatást" is nyújtanak. A *1. ábra* a vizsgált szolgáltatások fontossági sorrendjét mutatja be. Amint az ábrán is látható, a térség gazdaságának erősödését tartják a legfontosabbnak. A második helyen szereplő természeti tényezők kockázata adott, a gazdálkodói elvárást, óhajt viszont kiemelten jelzi. A kockázat viszont mérsékelhető, ha a gazdálkodó a termesztés folyamán bizonyos elemeket (fémzárolt vetőmag használata, optimális agrotechnika, megfelelő szaktudás) szakszerűen alkalmaz. A gazdák sorrendjében a harmadik szolgáltatás talán a legfontosabb, hisz a kistérség/járás, település gazdasága csak úgy erősödhet, ha az elsődleges árutermelői szint után a feldolgozás és helyi értékesítés területén is lépnek a gazdaságok. Ehhez kormányzati és uniós pályázatokon keresztül megfelelő forrásokhoz is juthatnak.

Arra a kérdésre, hogy nyújtanak-e ehhez hasonló szolgáltatást, a válaszadók nagyobbik többsége azt válaszolta, hogy nem. A vizsgált gazdaságok mezőgazdasági termelésen túli tevékenységeit a *2. ábrán* mutatjuk be. Az ábrán részletezett tevékenységeket és funkciókat három nagy csoportra oszthatjuk. Az egyértelműen *piacorientált* tevékenységek (mezőgazdasági termékek saját elárusítóhelyen történő értékesítése; mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli feldolgozása; helyi és lakossági szolgáltatások; nem mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli előállítása; nem

1. ábra: A nem árujellegű közszolgáltatások fontossági sorrendje Jász-Nagykun-Szolnok megyében

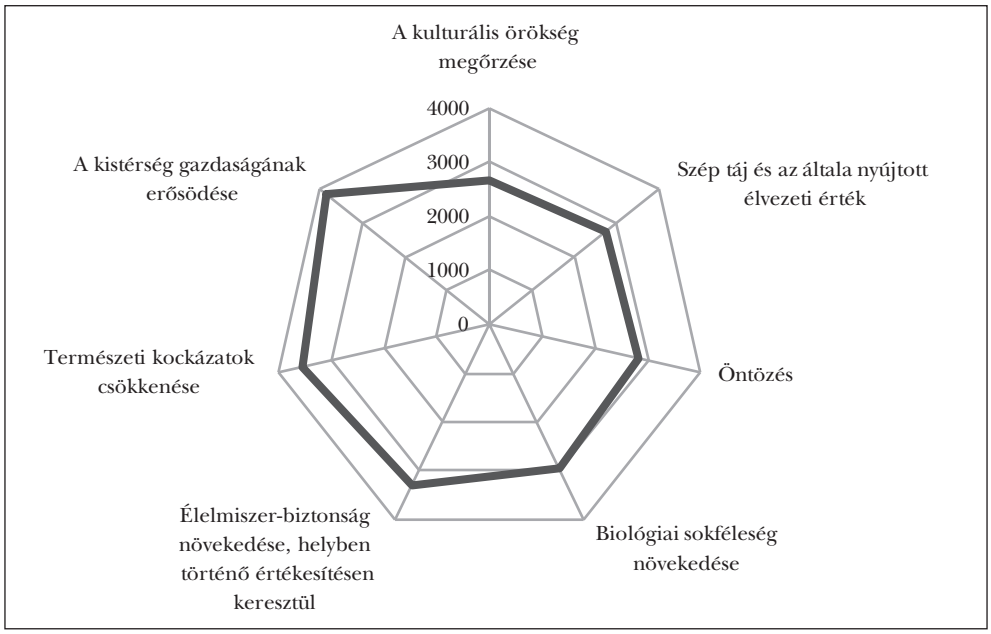

Forrás: Saját szerkesztés

mezőgazdasági szolgáltatások) mellett megjelennek a jelenleg még *nem piacorientáltak* (tájkép- és tájfenntartás, természetvédelem és agrár-környezetvédelem), valamint a kettő közötti *átmenetet képviselő tevékenységek és funkciók* (ökológiai gazdálkodás, energia-előállítás). A nem piacorientált tevékenységek és funkciók közül a természetvédelemhez és az agrár-környezetvédelemhez jelentős állami és uniós támogatások társulnak. A tájkép- és tájfenntartás ma még kevésbé támogatott és ellenőrzött, nehezen kvantifikálható, több szubjektív elemet tartalmaz. A támogatások mértéke a piacorientált tevékenységek esetén még szerényebb, illetve esetenként nem is beszélhetünk támogatásról. Az átmeneti kategória a támogatások tekintetében is középen helyezkedik el. A kutatásunkban szereplő járásokban a mezőgazdaság multifunkcionalitását egyértelműen a jobban támogatott, ma még nem piacorientált vagy átmeneti jellegű tevékenységek és funkciók határozzák meg. A jövőben ennek penetrációja jósolható, hisz a biomassza, nap- és szélenergia hasznosítása kézenfekvő lehetőség a mezőgazdaságban tevékenykedők számára; erre több pályázati forrás is rendelkezésre áll a közeljövőben a gazdaságok számára.

A fejlesztést tervezők (arányuk az összes gazdálkodón belül sajnos még most is nagyon alacsony) járási megoszlása követi a mezőgazdasági termelésen kívüli tevékenységek és funkciók alakulásának irányát. A fejlesztést fontolgató gazdák közül viszonylag sokan ismerték fel járási szinten gazdaságuk erősítésének, valamint a helyi élelmiszerpiacok növelésének a fontosságát. Az élelmiszer-feldolgozás és falusi turizmus szerepel leggyakrabban a fejlesztési irányok között. A (kormányzat számára is) legfontosabb

2. ábra: A vizsgált gazdaságok nem mezőgazdasági tevékenységei járásonként Jász-Nagykun-Szolnok megyében

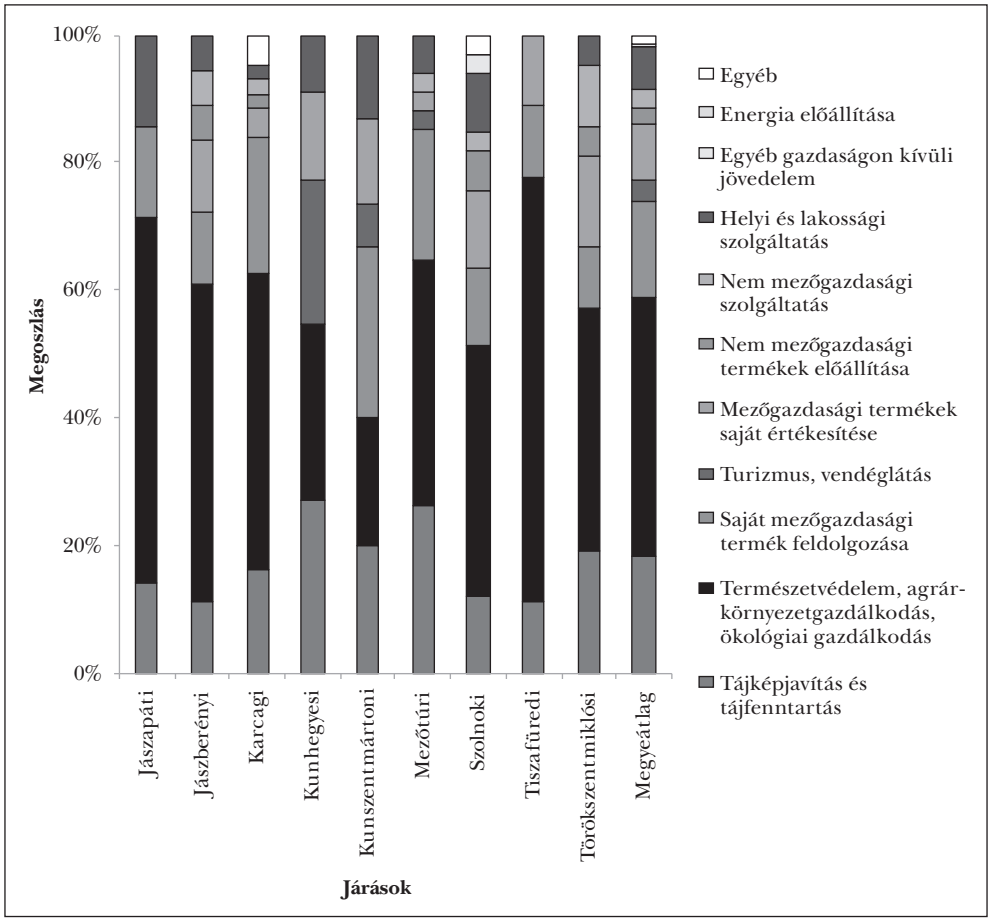

Forrás: Saját szerkesztés

célcsoport, a kis területen gazdálkodók a legfelkészületlenebbek, forráshiányosak, és ezért képtelenek bármilyen fejlesztésre.

Nyitott kérdésként szerepeltettük a multifunkcionalitást ösztönző és akadályozó tényezőket (*3. ábra*). Ösztönző, gazdaságon belüli tényezőket említettek azok, akik a szóban forgó funkciókkal már rendelkeznek, illetve azok, akik ezek fejlesztését fontolgatják. Legtöbben (46%) elsősorban a gazdasági tényezőket (támogatások) tartották ösztönzőnek. Ezt követte a megtermelt alapanyagok árbevétele (25%), majd a családtagok tudásának, szakismeretének realizálására való törekvés (18%). Utóbbi a rangsor elejére is kerülhetett volna, hisz a mai sokrétű szakismeret birtoklása nélkül minőségi termelést, feldolgozást és értékesítést végezni szinte lehetetlen. Ezt igazolja a hat felmérésen keresztül makacsul jelen lévő birtokkoncentrációs jelenség is. A nagy területtel és megfelelő szakmai ismeretekkel (ált. felsőfokú szakismeretekkel)

rendelkezők aránya folyamatosan nő, míg a szakképesítés nélküliek aránya csökken (Kovács et al., 2016).

A gátló tényezők között a gazdák 43%-a a termelés kitettségét említette meg, 23 százalékuk a tőkehiányt, és az ismeret- és ambícióhiányt, valamint a kedvezőtlen gazdasági környezetet, illetve a támogatások hiányát említették még jelentős arányban. A felsorolt gátló tényezők mindegyike csökkenthető lenne, ha a gazdálkodó elmozdulna a diverzifikáció irányába. Hiába javul a makrogazdasági környezet (támogatások, alternatív piacok), ha a gazda ismeretei, információi hiányosak, saját mikrogazdaságának szintje nem javul.

3. ábra: A fejlesztési elképzeléseket ösztönző és gátló tényezők

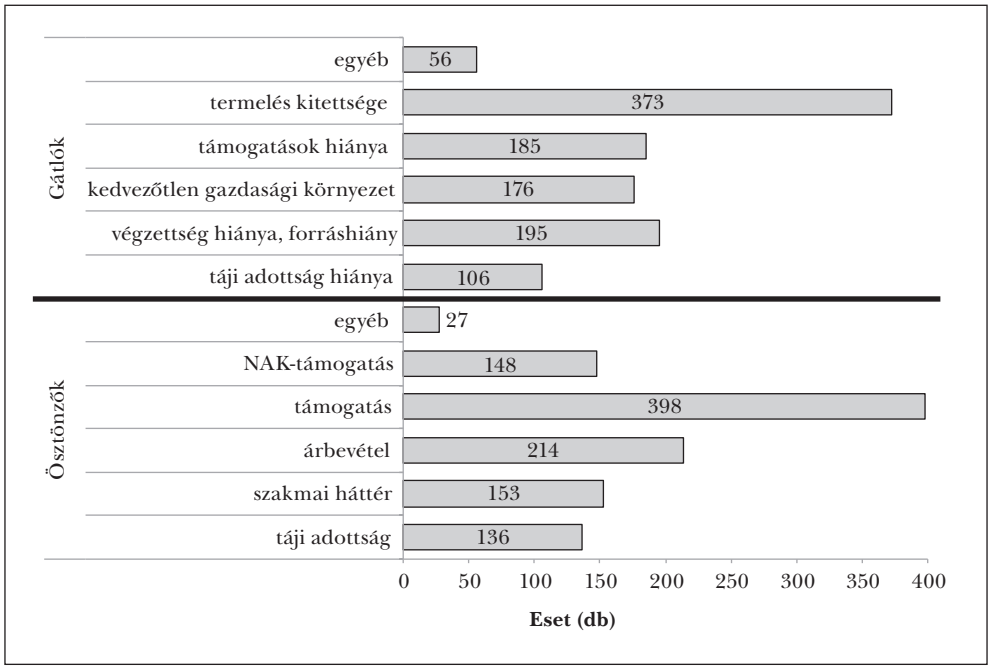

Forrás: Saját szerkesztés

Megvizsgáltuk, hogy a gazdák milyen intézkedéseket tartanának a legfontosabbnak a saját kistérségükben annak érdekében, hogy a helyi mezőgazdaság multifunkcionalitása növekedjen. Az egyes szereplők (a gazda, önkormányzat, regionális szint, kormányzat) fontosságát intézkedésenként 1 és 5 közötti pontokkal értékelték (*4. ábra*). Az intézkedések fontossága – véleményünk szerint is – egyértelműen az adott járásban működő gazdaságok erősítését szolgálja. A gazdák felismerték a helyi gazdaság fejlesztésének fontosságát és sürgősségét. Egyes intézkedésekben értékelési zavarokkal találkozhatunk, így például „a lakosok megélhetésének javulása, a helyi gazdaság jobb

eltartóképességének elérése" intézkedésben a gazdák a saját szerepüket egészen hátrasorolják, és elsősorban a központi kormányzattól, az önkormányzatoktól, illetve a regionális szinttől várják a megoldást.

Hasonlóan túlértékelik a kormány szerepét „az egészséges és biztonságos élelmiszerek előállításának és piacának növekedését" célzó intézkedés esetében is. Az sem reális, hogy a rugalmas foglalkoztatási formák elterjedésében a gazdák szerepe annyira szerény lenne, mint amennyire az ábra mutatja. A gazdák általában túlértékelik az önkormányzatok gazdasági szerepét. Sajnos a helyi gazdaságok fejletlensége miatt a vizsgált települések nagy részében valóban aránytalan a gazdasági súlyuk.

4. ábra: Az egyes intézkedésekben az egyes szereplők fontossága

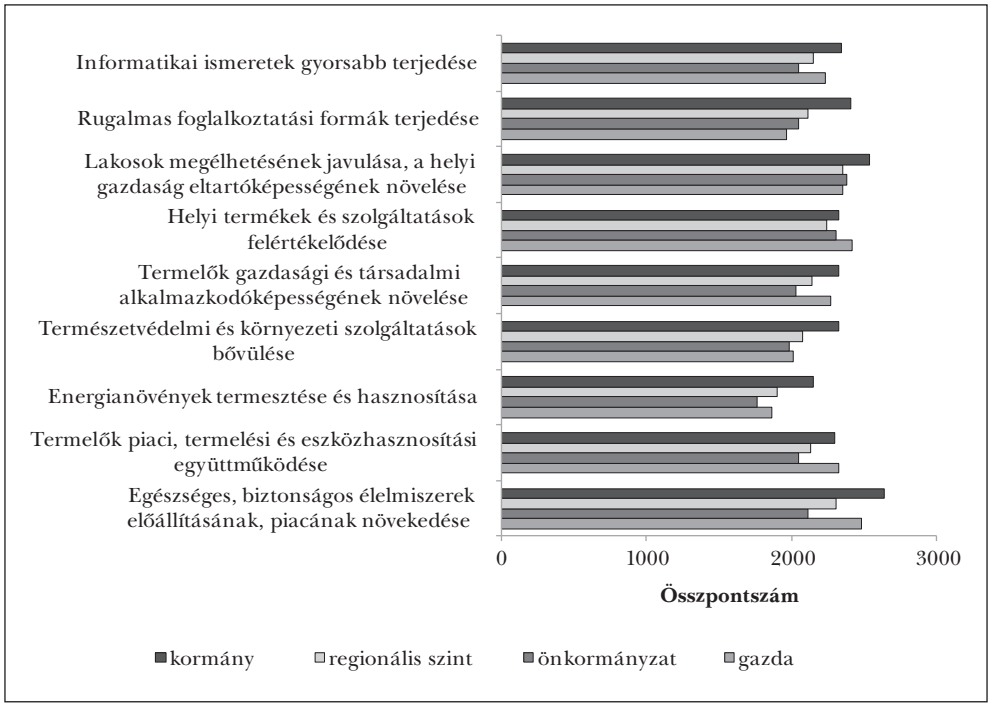

Forrás: Saját szerkesztés

A 2008–2015-ös időszak alatt elvégzett gazdálkodói elégedettség elemzése során a pozitív irányú elmozdulást érzékelők aránya 50%-ról 66%-ra emelkedett. A 2008. év körüli időszak SAPS- és AKG-kifizetések körüli rendellenességek 2015-re megszűntek, a hektárra vetített támogatási összegek jelentősen emelkedtek, így a gazdálkodói szemléletben egyértelmű pozitív elmozdulás következett be. Ennek ellenére még mindig magas az „EU-szkeptikus" gazdálkodók aránya (a 2008. évi 41%-ról 2015-re 25%-ra csökkent).

Következtetések

A vizsgált gazdálkodók jelentős része tevékenységeik diverzifikációjának tekintetében nem tudott előrelépni, gazdasága stabilitását a rendelkezésre álló földterület növelésével, birtokkoncentrációval képzeli el. A létszámban kisebb – ám a mezőgazdasági területek nagy részét birtokló – kör tevékenységének javítását szintén területeik növelésében látják, náluk már megjelenik a mezőgazdasági vagy azon kívüli diverzifikáció.

A megkérdezett gazdálkodók között azonban alacsony a piacorientált tevékenységek aránya. A multifunkcionalitás adott szintje a tájkép- és tájfenntartásnak, illetve az agrár-környezetgazdálkodásnak és a természetvédelemnek köszönhető.

A fejlesztést fontolgató gazdák közül viszonylag sokan ismerték fel kistérségi gazdaságuk erősítésének, valamint a helyi élelmiszerpiacok növelésének a fontosságát. Az élelmiszer-feldolgozás és a falusi turizmus szerepel a leggyakrabban a fejlesztési irányok között.

A multifunkcionalitás gazdaságon belüli ösztönző tényezőinek többsége gazdasági jellegű volt, de megjelent a meglévő szakismeret realizálási igénye is. A gátló tényezők nagyobb része szintén gazdasági jellegű. Jelentős azonban azok aránya, akik a termelés kitettségét említették.

Mind a multifunkcionalitás, mind pedig a diverzifikáció bevezetése a gazdasági háttér mellett széles körű ismereteket, szakmai tudást feltételez (mezőgazdaság, turizmus, precíziós gazdálkodás, élelmiszer-feldolgozás stb.), márpedig a felmért gazdaságokban ezekben jelentkezik a legnagyobb hiány, vezetői, középvezetői és alkalmazotti szinten egyaránt.

A 2008–2015-ös időszakra vonatkozó gazdálkodói elégedettség elemzése pozitív irányú elmozdulást mutat, ennek ellenére még mindig magas az EU-szkeptikus gazdálkodói arány.

Összefoglalás

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei gazdálkodók gazdaságfejlesztési motívumait, a gazdaság diverzifikációjának helyzetét, a multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatos terveiket, az ezeket segítő és akadályozó tényezőket vizsgálva – hat felmérés és tíz év után – megállapítottuk, hogy a megyében nem igazán halad a tevékenységdiverzifikáció. A gazdálkodók lassú erősödése még mindig nem elég tevékenységeik diverzifikálásához, forrásaik nagy részét felemésztik a szezonális éves kiadások, a gépi fejlesztések, illetve a földbérlések, földvásárlások. Utóbbi következménye is, hogy a birtokkoncentráció töretlenül erősödik, a kisgazdaságok szinte eltűntek, a nagygazdaságok aránya viszont háromszorosára nőtt a vizsgált időszak alatt. Csak a közepes és nagygazdaságok képesek és tudnak lépni a diverzifikáció irányában: élelmiszer-feldolgozás és a falusi turizmus a két jellemző fejlesztési irány. A gazdálkodók kétharmada pozitívan értékeli az elmúlt évtizedet, egyharmaduk (ők a kisebb területen gazdálkodók) csalódott, és kiszolgáltatottnak érzi saját gazdaságának helyzetét. Sok esetben saját gazdaságuk

erősítésében túlértékelik a kormányzat szerepét, ugyanakkor már érzik, hogy a 2020-as év utáni időszak új támogatási feltételei mellett csak a termelésük hatékonyságának növelésével, multifunkcionális gazdálkodással tudnak versenyképesek maradni az Unióban.

Felhasznált irodalom

Agrárélet (2016): Mezőgépészhiány – kényszerszünet? *Agrárélet,* www.agrarelet.hu/mezogepesz-hiany-kenyszerszunet/.

Boulay, Annabelle (2006): *An analysis of farm diversification in France and the United Kingdom based on case studies of Sud Manche and West Dorset.* http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.434044.

Caron, Patrick – Cairol, Dominique (2008): Multifunctionality: What Do We Know of It? In: *Sustainable Land Management.* Eds. F. Brouwer et al., Edward Elgar Publishing Limited, UK, Cheltenham, 41–61.

Delgado, Christopher L. et al. (1997): *Rural Economy and Farm Income Diversification in Developing Countries.* International Food Policy Research Institute, Washington, D.C.

Fehér, Alajos (2003): Farmdiversification in SAPARD-microregions of Northern Great Plain in Hungary. *Studies in Agricultural Economics,* no. 99., 53–73.

Fehér Alajos (2005): *A vidékgazdaság és a mezőgazdaság.* Agroinform Kiadó, Budapest.

Fehér Alajos – Czimbalmos Róbert – Kovács Györgyi – Szepesy Edit (2010): Birtokkoncentráció, foglalkoztatás, diverzifikáció és multifunkcionalitás. *Gazdálkodás,* 54. évf., 3. sz., 286–296.

Hamza Eszter (2011): *A diverzifikáció főbb összefüggései a mezőgazdasági vállalkozásokban.* PhD-értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő.

Kapronczai István (2016): A magyar agrárgazdaság helyzete napjainkban – kockázatok és lehetőségek. *Gazdálkodás,* 60. évf., 5. sz., 369–427.

Kovács Györgyi – Czimbalmos Róbert – Kiss Róbert (2016): *Jász-Nagykun-Szolnok megye közepes méretű gazdaságainak, gazdálkodóinak vizsgálata (2015).* XV. Nemzetközi Tudományos Napok „Innovációs kihívások és lehetőségek 2014–2020 között", Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös, március 30–31., 931–938.

KSH (2014): *Jász-Nagykun-Szolnok megye statisztikai évkönyve.* KSH-adatbázisok, 1997–2014.

NAK (2016): *Egyre nagyobb az igény napszámosokra a mezőgazdaságban.* Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, október 20., www.nak.hu/agazati-hirek/mezogazdasag/146-novenytermesztes/92572-egyre-nagyobb-az-igeny-napszamosokra-a-mezogazdasagban.

SRUC (2016): Renewable Energy. Why should farmers invest in renewable energy? *SRUC,* www.sruc.ac.uk/info/120360/renewable_energy.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 199–206., DOI: 10.24307/psz.2017.0917

Balassa Bence

Egy dicstelen történet

A dehumanizáció karrierje a 20. században

An Inglorious Story

The Path of Dehumanization in the 20th Century

Összefoglalás

A tanulmány bemutatja, miként változott az előítéletes, gyűlöletvezérelt kommunikáció és viselkedés az elmúlt száz évben. Milyen formái vannak, és azok milyen hatással tematizálták, tematizálják a közbeszédet, hogyan hatnak toleranciaszintünkre, miként kerültek a kibertérbe az internetes megfélemlítés és internetes zaklatás által? Milyen állomások érintésével jutott el a rasszista, vallási és faji alapon megnyilvánuló dehumanizációs viselkedés és gondolkodás új terepére, az online közegbe, és vált a leghétköznapibb iskolai, közösségi zaklatás és megfélemlítés alapjává.

Kulcsszavak: gyűlöletbeszéd, kirekesztés, dehumanizáció, intolerancia

Summary

The study presents some of the important changes and transformations of communication and behaviour controlled by bias and hatred over the past one hundred years of Europe's mainstream history. In what forms do bias and hatred appear and how do these forms thematise and influence public speech? How do they influence our levels of (in)tolerance? What is the reason behind hate speech and verbal harassment so easily transferred to the cyber space? Which were the stages of dehumanizing thinking and behaviour, manifest on racist and religious basis, on its way to its new field, the

Dr. Balassa Bence PhD, rendőr őrnagy, egyetemi tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar (balassa.bence@uni-nke.hu).

online media, where it became the basis of the most ordinary bullying and intimidation at schools and in other communities?

Keywords: hate speech, exclusion, intolerance, dehumanization

---

„Tudom, hogy van Isten, mert Ruandában kezet fogtam az ördöggel.
Láttam, éreztem, megérintettem.
Tudom, hogy az ördög létezik, és ezért tudom, hogy van Isten."
(Roméo Antonius Dallaire altábornagy, UNAMIR)

Egy rövid dolgozat csupán arra tehet kísérletet, hogy felvázolja választott témája legfontosabb jellemzőit, azonosítsa törvényszerűségeit, és – ha lehet – felismerje kereteit. A dehumanizáció mint morális-szociokulturális jelenség számos megközelítési lehetőséget kínál, amelyek mindegyike releváns, tekintettel arra, hogy az értelmezés különféle aspektusai hatnak egymásra, feltételezik a másikat. A fogalommagyarázat kiindulópontja is többféle perspektívát rejt. A vallási, a morálfilozófiai, a szociológiai vagy a pszichológiai megközelítés éppúgy létjogosultságot nyer a dehumanizáció fogalmának és megnyilvánulási formáinak értelmezésekor, mint akár az esztétikai jogi vagy kultúrantropológiai közelítésmód. Ebben az írásban mégis arra teszek kísérletet, hogy a dehumanizáció változatos értelmezési keretének megvilágításával, de elsősorban annak történeti vonatkozásai mentén törekedjek a jelenség evolúciójának bemutatására.

Talán nem várt módon, a dehumanizáció fogalmának megközelítésére álljon itt egy esztétikatörténeti definíció. „A dehumanizáció a műalkotás megfosztása az emberekre való vonatkoztatottságtól, az avantgardizmus egyik tünete."[1] Arról van szó, hogy esztétikai értelemben elválik a művészet oka és következménye, hogy a művészet esszenciális mozzanata nem kapcsolódik többé a hagyományos alkotó – befogadó, művész –, műélvező relációhoz, nem abban jut érvényre. Úgy beszél az emberről, hogy nem az emberről beszél. A téma és a koncepció drámai transzformációjának lehetünk tanúi, amikor az avantgárd műalkotás funkcionális értelemben nem kíván többé megfelelni a humanizáltságnak, annak, hogy a műalkotás mint olyan az emberre vonatkozik, általa nyer értelmet, hanem a tradicionális művészet küldetésethoszának tagadásával lázad föl a „régi" esztétikakoncepció ellen. A „funkció" és a „forma" látszólag elbitorolja a „művészi tartalom" előjogát arra, hogy kifejezze az alkotóművész szándékát.

Annak ellenére, hogy a párhuzam az avantgárd esztétikakoncepció és a dehumanizáció etika- és politikatörténeti értelmezése között nyilván csupán látszólagos, mégis hordoz lehetőségeket. Az az elgondolás, hogy bizonyos dolgok, amelyeket mint emberek, tehát mint egyébként morális, társadalmi lények cselekszünk, azok etikai értelemben szelektálható megnyilvánulások, attól függően, hogy kivel, más emberek mely csoportjával összefüggésben tesszük, lényegében az embert emberré tevő erkölcsi alapfunkció relativizálásához vezethetnek. Ahhoz a helyzethez, amelyben az erkölcs alapjai kérdőjeleződnek meg, és válnak maguk is immorálissá.[2] Látszólag

könnyű helyzetben van az, aki ezen a helyen fel kívánja idézni Nietzschét és a morál eredetéről, avagy „minden érték átértékeléséről" alkotott koncepcióját, de óvnék a hirtelen általánosítástól. Míg a „röckeni mestert"[3] elsősorban az foglalkoztatta, hogy a morális igazságkoncepció hogyan torzult el és fordult visszájára a kétezer éves keresztény kultúra keretei között, addig esetünkben csupán az a kérdés, hogy hétköznapi értelemben elválaszthatók-e cselekedeteink attól az etikai alaptól, amely emberré tesz bennünket? Ha igen – és ahogyan ezt látni fogjuk, álláspontunk szerint a dehumanizáció során pontosan ez történik –, ez a morális perspektíva felfüggesztéséhez, sőt teljes kiküszöböléséhez vezet. Az ember emberségének tagadásához. Létrejön az arendti[4] értelemben vett „üres hely",[5] amely természeténél fogva magában hordozza narrálhatatlanságát, feldolgozhatatlanságát, ugyanakkor, látszólag ellentmondásos módon, létrehívja önnön „banalitását"[6] is.

Tehát miközben teljesen nyilvánvaló, hogy a totalitárius államberendezkedés(ek) által emberi mészárszékké változtatott 20. századi európai történelem tömegjelenségei[7] a maguk felfoghatatlanságában a monumentális karakter, vagy akár az „innováció" hamis illúzióját keltik, hogy önmaguk igazolására a megértés metafizikai igényével léphessenek fel, az emberi értelem nem lel mást, mint a gonoszság megrendítően banális közönségességét. Mert Arendt koncepciója értelmében az emberi gonoszság, a 20. század perfekcionált halálipara a totalitárius rendszerek működtette lágerek sírgödreiben érte el végső formáját és állapotát. De ez a felfoghatatlan és a történelembe lineáris módon integrálhatatlan, tehát annak előtörténetéből és szerkezetéből szükségszerűen nem következő rémtettek és elkövetőik nem sátáni eredetűek, semmi démonikus, diabolikus nincs bennük. Ahogyan Festinger fogalmaz, amikor olyan tömegeseményekről ír, amelyek során sok ember ugyanattól a disszonanciától szenved: „Lehetséges azonban, hogy ezekben a jelenségekben nincsen semmi szokatlan, hacsak az nem, hogy az őket előidéző körülmények együttesen ritkán fordulnak elő" (Festinger, 2000). Ellenkezőleg, szürke, érdektelen, minden karaktert vagy karizmát nélkülöző, banális senki-(tömeg-)emberek. A gonosz banalitása ennyit tesz, sem többet, sem kevesebbet. A formátum és az identitás totális hiányára utal, a kitüntetettség minden pátoszának szükségtelenségére. A halálgyárakat olyan tömegemberek, a banális világ síkján mozgó senkik működtették, akik a lelkiismeret szisztematikus és maradéktalan negligálásával rutinná silányították a tömeggyilkosságokat. A gonoszság, a tízparancsolat legfontosabb „Ne ölj!" felszólítását, amit minden többé-kevésbé normális emberi társadalomban morális alapvetésként kezelnek, a náci Németországban „Ölj!"-re változtatta, ezzel éppen a gonoszság „kísértés jellegét"[8] (tehát, hogy tilalmas dologról van szó) szüntette meg. Azt a karakterjegyet, amely az emberek túlnyomó többsége számára azonosíthatóvá teszi a gonoszságot. Az áldozatok dehumanizációja révén elfogadottá, morális értelemben hétköznapivá tett gyűlöletgyilkosságok elveszítették drámai jellegüket, a közmegegyezés, a társadalmi kohézió általánosan elfogadott, mondhatni közönséges vagy banális pillérévé váltak. A jelenség adaptációja az emberi konformitás révén pedig fokozatosan, de viszonylag hamar és zökkenőktől nemigen zavartatva végbement.[9]

S hogy mi marad ezután? A felelősség teljes elutasítása, az emberi etikai perspektíva relevanciájának felfüggesztése, annak az alapkontextusnak a tagadása, amely mo-

rális értelemben féken tartja az embert; monoton, lapos és érdektelen, mondhatni „elcsépelt" gonosztettek, amelyek önnön gonoszságuk felismerésétől és érzékelésétől tökéletesen el vannak zárva. Az áldozatok dehumanizációjának egyenes, mondhatni „banális" következménye a tettesek szürke, arcvesztett masszájának létrejötte, mint a totalitárius rendszerek sajátja. A dehumanizáció működése tehát ugyanakkor csapdahelyzetet teremt. Mert – a tettesek számára érzékelhetetlenül és felfoghatatlanul – önnön emberségük válik a játszma tétjévé. Hiába vonják kétségbe a gyűlöletük tárgyát képező embertársuk vagy emberek csoportjának embermivoltát. Az elidegenedés önnön emberségüktől, alapvető humanitásuktól kétségkívül szintúgy végbemegy, mintegy önmagát affirmálva. Csak látszat, hogy a „másiktól" tartanak távolságot. A valóságban a gyűlölet torzító hatása önmagukra vetíti vissza irtózatos árnyékát, és pszichológiai-etikai értelemben önnön elfajzásuk okává válik. A dehumanizáció tehát, hogy ember embertársa emberi mivoltát tagadja el, és mint immorális gesztus, nemhogy biztosítaná az áldozatoktól való elkülönböződést, hanem éppen ellenkezőleg, a lehető legbanálisabb módon azonosít velük.

A dehumanizáció ritkán áll előttünk előzmény nélkül és strukturálatlanul. Sokkal inkább – még mindig Arendttel tartva – a totális, vagy helyesebben a totalitárius gondolkodásra jellemző, azt kíséri, annak ellenségmítoszát hivatott illusztrálni. A történelmi példák számosak, még akkor is, ha ezen példák felszíni divergenciája nem tagadható. Arendt *A totalitarizmus gyökerei*ben két alapvető előzményt tulajdonít az áldozatokat dehumanizáló, rájuk emberi, morális és társadalmi értelemben valóban üres helyként, hiátusként tekintő totalitárius eszmerendszereknek. Ezek a törzsi nacionalizmus, mint a „kontinentális imperializmus hajtóereje",[10] és az antiszemitizmus, valamint az ezzel összefüggő fajelméletek. A törzsi nacionalizmus kifejezés Arendtnél természetesen nem valódi törzsi kontextust, valamiféle ősi létmódot jelöl. Arról van szó, hogy Arendt elkülöníti a nacionalizmus evolúciójának két útját: egyrészt nemzetállami nacionalizmusként azonosítja az erős, fejlett nyugat-európai államokban a 19. században megszilárdult kollektív nemzeti érzületet, másrészt „törzsi nacionalizmusként" láttatja a közép-európai birodalmak (elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia, valamint a cári Oroszország és a balkáni államok) elnyomott, kisebbségben élő népeinek a század második felére kialakuló *pánmozgalmait*.[11] „Kelet- és Dél-Európában, az elnyomott nemzetiségek körében elterjedt törzsi nacionalizmus új szervezeti formát öltött azoknál a népeknél, amelyeknek volt nemzeti anyaországuk – Németország és Oroszország –, s annak határain túl nagy, szétszórt, hazavágyó – német vagy szláv – nemzetiségük; ez az új szervezeti forma a pánmozgalom volt" (Arendt, 1992). A pánmozgalmak szakítanak a kétezer éves zsidó-keresztény európai hitelvvel és teológiai tradícióval, mely szerint az ember isteni eredetű, és helyette „saját népük isteni eredetét hirdették".[12]

Természetesen a dehumanizáció jelenségének bemutatása nem korlátozódik szükségképp a nácizmus által létrehívott emberiesség elleni rémtettek felsorolására. Ideológiai, vagy ha úgy tetszik, belső-formális logikai, működési szempontból rendkívül hasonló kép tárul elénk a sztálini Szovjetunió lágereiben megsemmisített milliókról, vagy az ENSZ (és ekképp a világ nemzetei, és főként Bill Clinton akkori elnök Egyesült Állama) által végigasszisztált, 1994-es népirtásba torkollt hutu-tuszi etnikai ellentétről,

amelynek pár hét alatt több mint kilencszázezer áldozata volt Ruandában. „A gyilkolás gyorsan átcsapott az egész országra. Az egyik ilyen mészárlás Nyarubuyeben történt. A tisztviselők és az RTLM[13] még az egyszerű civileket is felszólították, hogy öljék meg tuszi szomszédaikat. Akik nem voltak erre hajlandók, azokat a legtöbb esetben szintén megölték. »Vagy részt vettél a mészárlásban, vagy téged mészároltak le« – emlékezett vissza egy hutu, akit gyilkosságra kényszerítettek. Egy hutu gazda, Gitera Rwamuhizi, aki maga is belekeveredett a népirtásba, elmondta, hogy a tuszikat jöttmentekként kezelték, aki állítólag Egyiptomból telepedtek ide, és évszázadokig megalázták, rabszolgaként tartották a hutukat. Az öldöklés napján úgy mentek ölni a többi hutuval, mintha csak piacra mennének."[14] Fülünkben visszhangozhat a kifejezés: mintha csak piacra mennének. Mi is lehetne ennél közhelyesebb, banálisabb? A hutu rádióállomások folyamatosan a „csótányok", vagyis az államalkotó másik ruandai nép, a tuszik kiirtására buzdító szlogeneket, felhívásokat sugároztak. Balgaság lenne azt gondolnunk, hogy több mint egy évtizeddel a történtek után eltűnt ez az indulat.[15] Igazolni kell a genocídium jogosságát, igazolni az igazolhatatlant, sőt, be kell tudni bizonyítani, hogy a morálisan elfogadhatatlan tett, esetünkben a népirtás, nem emberek ellen, hanem ízeltlábúak ellen zajlott, így etikai értelemben nem is történt semmi.

Mindezek a példák elsősorban arra alkalmasak, hogy a nacionalizmus és a pánmozgalmak narrációs apparátusán keresztül érzékeltessük, a dehumanizáció léptéke ezek kialakulásával éri el a nemzeti, nemzetiségi horizontot. A saját népünk isteni eredetébe és kiválasztottságába vetett fanatikus hit legalább két politikai haszonnal is kecsegtet: egyfelől a történelmen „kívülre" helyezi, mintegy a történeti időbeliségtől többé nem függő minőséggé avatja a nemzeti hovatartozást, „…amelybe a történelemnek nincs többé beleszólása…" (Arendt, 1992:281). Másrészt olyan identitásképző erő, amely a nemzet tagjai számára biztosítja összetartozásuk és a többi, értelemszerűen nem isteni eredetű néptől való markáns különbözés megélését (Arendt, 1992:281).

A dehumanizáció mint kódolt apodiktikus lelki modalitás[16] veszélye pontosan az Arendt által felismert banalitásában rejlik. Abban a gonoszságban, amely bevetté teszi, a közbeszéd számára konformizálja, és így az általánosan elfogadottak körébe emeli, megszüntetve ezzel a gonoszság önnön mivoltára történő reflexió lehetőségét, vagyis mindenki számára egyértelműen felismerhető alapjait. A klisévé degradált, ezzel a veszélytelenség látszatát keltő észjárás mérgező mivolta ugyanakkor pszichológiai-kommunikációs perspektívában továbbra is jól megragadható: „…nincs olyan problémája az orosz életnek, amelyben, mint elmaradhatatlan, jelen ne volna a kérdés: Hogyan bánjunk el a zsidókkal?" (Arendt, 1992:276).[17]

A kirekesztés karriertörténetének talán legkézenfekvőbb, de némiképp homályban maradt igazsága, hogy a folyamat szükségszerűen elhozza mindkét (vagy akárhány) érintett oldal (a kirekesztők és a kirekesztést elszenvedők) izolációs szorongását. Az identitás mindkét szerepben megkérdőjeleződik, jóllehet ennek felismerése nem szükségszerűen következik be.

A dehumanizáció stádiumai és belső dinamikája – ahogyan erre már utaltunk korábban – megfeleltethetők a szociálpszichológiából is jól ismert *önigazolási folyamatnak*.[18] Ha nem tudjuk tetteinket morális értelemben (is) önmagunk és a minket

körülvevő társadalom számára igazolhatóvá, indokolttá tenni, az már rövid időtávon belül is a psziché számára rendkívül nehezen elviselhető szerepfeszültséghez, végső soron identitáskrízishez vezet. Ezt pedig a kognitív disszonancia csökkentésének elmélete[19] értelmében a tudat mindenáron igyekszik elkerülni. A „valóságnyomás" és a tudat kognitív elemei közötti egyensúly, illetve megfelelés helyreállításának a dehumanizáció mint kognitív folyamat szempontjából két fő eleme fedezhető fel. Elsőként az áldozat(ok) szisztematikus leértékelése, az emberi létezés minőségeitől és kellékeitől való elszakításuk megy végbe annak érdekében, hogy létrehívható legyen az etikai distancia, amely elválaszthatóvá teszi a két fél humán minőségének egymásra vonatkozását. Erre azért van szükség, hogy a majdani tett(ek) morális súlya relativizálható, még jobb: eltüntethető legyen. Ennek számos példájával találkozhattunk: zsidók megfosztása állampolgári, majd emberi jogaiktól; zsidótörvények, numerus clausus, vagyonkorlátozó törvények, „vegyes"- házasság tilalma, gettósítás, vagonok, teljes jogfosztottság, haláltáborok stb. A második fázis az aktív, affirmáló cselekvési fázis, amelynek során, a kreált morális valóságkép extrapolációja révén, egyrészt végbemegy a társadalmi felelősség szétterítése és ezáltal vélt eliminációja, másrészt a rémtettek technikai kivitelezése elől elhárulhat a közerkölcs gátja. A gonoszság banalitása révén mentesül önnön rettentő kognitív fékeitől; bevetté, hétköznapivá válik.

Ebben nincs különbség egy tragédiába torkolló, az interneten (is) zajló iskolai zaklatástól. A dehumanizáció dinamikája ugyanaz. A kiváltó okok számosak lehetnek, de közös elemük az áldozattal szembeni irracionális indulat, amely szégyenérzettel jár, és amely ugyanakkor a kognitív feszültség miatt az indulat felerősödését válthatja ki. Amikor a disszonancia foka a psziché számára tolerálhatatlanná válik, az egyik út a „valóságnyomás" csökkentésére az áldozat leértékelése. Ekkor szembesülünk a gyerekek kegyetlenségével. Csúfolás, kirekesztés, pletykaterjesztés, megbélyegzés, fizikai bántalmazás, internetes zaklatás, öngyilkosságba hajszolás. Minden elem ugyanarra mutat: nem vagy közénk való, a közösség szempontjából integrálhatatlan vagy, kitaszított, jogfosztott. Jobb lenne, ha megölnéd magad. Ha a csoport (pl. osztályközösség) eltaszítja az áldozatot, a csoportpszichológia törvényszerűségeiből következő helye és ezáltali védettsége szűnik meg. Pária lesz, akire nem ugyanazok a morális szabályok és feltételek vonatkoznak, mint a csoport tagjaira. Ennek hatásait az internet tovább erősíti. A zaklatók sokkal bátrabbak a fizikai kontaktus hiánya és az esetleges névtelenség okán. Mivel nem állnak fenn a metakommunikáció feltételei, semmi sem fékezi az áldozatra nehezedő pusztító nyomást, a zaklató kognitív perspektívája pedig egész egyszerűen nem terjed ki arra a szempontra, hogy az áldozat éppolyan emberi lény, mint ő maga.

Jegyzetek

[1] www.kislexikon.hu/dehumanizacio.html

[2] Ez összecseng Nietzschének a Morál genealógiájáról alkotott koncepciójával, amelynek esszenciáját Gilles Deleuze tárja elénk könyvében: „A kritikai probléma így az értékek értékének a problémája, azé az értékelésé, amely értéküket megelőzi, egyszóval az értékteremtés problémája" (Deleuze, 1999:13).

[3] Friedrich Nietzsche 1844. október 15-én Röcken városában született, egy protestáns lelkész fiaként.

[4] Hannah Arendt (1906–1975) német zsidó származású filozófus, politikai gondolkodó, Karl Jaspers és Martin Heidegger tanítványa.

[5] „Ahogyan a totalitáriusállam-eszme ellenségeit (zsidókat, liberálisokat etc.) »üres helyként« definiálva száműzi a társadalmi, majd a fizikai lét minden szintjéről, a banális gonoszság eladdig ismeretlen mélységeit tárva fel, úgy szünteti meg mindenfajta narráció lehetőségét…" (Balassa, 2009).

[6] „Arendt nem állított se többet, se kevesebbet, mint hogy a gonosz (pontosabban: az ő történetében szereplő gonosz, még pontosabban: az ő történetében leírt gonosz tettek elkövetője) nem sátáni eredetű, nem diabolikus jelenség, ennél jóval egyszerűbb (bonyolultabb): banális. S mint ilyen, természetesen emberi. Vagyis a népirtások aktív résztvevői amolyan közönséges emberek – mint te vagy én, barátom. Ma már e tézis nem tűnik annyira felháborítónak. Amint a gonosz aktivitása mit sem csökken, lényegi mivolta is egyre felismerhetőbbé válik." www.c3.hu/~exsymposion/HTML/gonosz/Meses/kerete.htm

[7] A tömegesemények társadalmi támogatottságával összefüggésben adja magát egy adekvát, Leon Festinger, a kognitív disszonancia csökkentésével foglalkozó híres elméletéhez kapcsolódó szociálpszichológiai párhuzam. „Ezeket a körülményeket figyelembe véve látható, hogy a tömegjelenségek feltűnő és drámai tulajdonságait nem valamilyen különleges, vagy egyedi ok magyarázza, hanem az, hogy ilyenkor nagyon könnyen megszerezhető a disszonancia redukciójához szükséges társas támogatás" (Festinger, 2000:238).

[8] „És amiképpen a civilizált országokban a törvény feltételezi, hogy a lelkiismeret hangja mindenkihez így szól: »Ne ölj!«, még ha az ember természetes vágyai és hajlamai időnként a gyilkosság felé ösztönöznek is, Hitler országának törvénye éppen úgy elvárta, hogy a lelkiismeret hangja mindenkihez így szóljon: »Ölj!«, noha a mészárlások szervezői nagyon is tudatában voltak annak, hogy a gyilkosság ellenkezik a legtöbb ember normális vágyaival és hajlamaival. A Harmadik Birodalomban a gonosz elveszítette azt a sajátosságát, amelyről a legtöbb ember felismeri – a kísértés jegyét. Sok német és sok náci, vélhetőleg túlnyomó többségük, bizonyára kísértésbe esett, hogy ne öljön, hogy ne raboljon, hogy ne engedje felebarátait a pusztulásba masírozni (mert természetesen mindannyian tudták, hogy a zsidókat a pusztulásba szállították, noha nem mindenki tudhatott a borzalmas részletekről), és hogy mindezen bűntettekben a haszonrészesedés által ne váljon bűnrészessé. Ám, Isten a tudója, megtanulták, hogyan küzdjék le vágyaikat, miként álljanak ellen a kísértésnek" (Arendt, 2000).

[9] „Másfelől viszont vannak ugyanennyire kényszerítő helyzetek, amelyekben a konformizmus lehet veszélyes és tragikus. Jó példa található erre Albert Speer emlékirataiban. Speer egyike volt Hitler legmagasabb rangú tanácsadóinak. Emlékiratai szerint Hitler környezetében a legteljesebb konformizmus uralkodott, semmiféle elhajlás nem volt megengedett. Ilyen légkörben még a legbarbárabb cselekedetek is észszerűnek tűnhettek, minthogy eltérő vélemények híján az egyhangú egyetértés illúzióját kelthették" (Aronson, 1992:55).

[10] „A kontinentális imperializmus hajtóerejének, a törzsi nacionalizmusnak nem sok köze volt a magasan fejlett nyugati nemzetállamok nacionalizmusához" (Arendt, 1992:277).

[11] „A pánmozgalmak megkülönböztető jegye volt, hogy soha nem is próbálkoztak nemzeti egyenjogúsodással, hanem expanzionista álmaikban mindjárt túlléptek a nemzeti közösség szűk határain, és azt hirdették: a népközösség akkor is politikai tényező marad, ha tagjai szétszóródnak a világban" (Arendt, 1992:280).

[12] Vö.: „A mindenható Isten teremtette nemzetünket. Nemzeti létünket védve az Ő művét védelmezzük." (Adolf Hitler beszéde 1945. január 30-án, ahogy a *The New York Times* közreadta január 31-én); vagy: „A germán szörnyetegek nem csak a mi ellenségeink: Isten ellenségei is." (Luka tambovi főpap szavai, a *The Journal of the Moscow Patriarchate*, no. 2. 1944 idézete szerint.)

[13] A hutuk hivatalos rádióadójának neve, Ruandában: Radio Télévision Libre des Mille Collines.

[14] https://hu.wikipedia.org/wiki/Ruandai_n%C3%A9pirt%C3%A1s

[15] „Tizennégy évvel a népirtás után még mindig nem szűnt meg a gyűlöletkeltés a tuszi kisebbség ellen az iskolákban, jelentette egy ruandai parlamenti vizsgálóbizottság. A jelentés szerint összesen 84 iskolában terjed a tuszik ellen lázító propaganda a közép-afrikai országban. Akadt például röplap, amely kígyónak nevezi a kisebbségi népcsoport tagjait. »Elegünk van belőlük, és megöljük mindet« – áll a szövegben" (Index.hu, 2008).

[16] Az apodiktikus – azaz szükségszerű – modalitás kifejezést a kanti ítéletfogalom értelmében használom itt. „Kant szerint valamely ítélet modalitása azt jelenti, hogy érvényessége milyen viszonyban van az ítélő szubjektummal…" (Rathmann, 1996:169).

[17] Részlet V. Rozanov, a közismert pánszlávista orosz író *Fallen Leaves* című, 1929-ben angolul megjelent munkájából.

[18] „Az emberek általában motiváltak arra, hogy igazolják saját cselekvéseiket, vélekedéseiket, érzéseiket. Amikor valaki valamit tesz, lehetőleg megpróbálja önmagát (és másokat) meggyőzni arról, hogy amit tett, logikus és ésszerű" (Aronson, 1992:136).

[19] „Azt viszont igenis állítjuk, hogy ha a kognitív elemek nem felelnek meg az egyénre ható valóságnak, akkor valamiféle nyomás keletkezik" (Festinger, 2000:59).

Felhasznált irodalom

Aronson, Elliot (1992): *A társas lény.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

Arendt, Hannah (2000): *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról.* Osiris Kiadó, Budapest.

Balassa Bence (2009): *A politikai és esztétikai narráció, avagy az emberi sors vállalásának útjai.* Konferencia-előadás, Meritum Konferencia, Debrecen, június 26.

Dallaire, Roméo – Beardsley, Brent (2005): *Shake Hands With the Devil. The Failure of Humanity in Rwanda.* Caroll and Graf, New York.

Deleuze, Gilles (1999): *Nietzsche és a filozófia.* Gond Alapítvány – Holnap Kiadó, Debrecen–Budapest.

Festinger, Leon (2000): *A kognitív disszonancia elmélete.* Osiris Kiadó, Budapest.

Index.hu (2008): Tusziellenes propaganda a ruandai iskolákban. *Index.hu,* január 9., http://index.hu/kulfold/hirek/338378/.

Rathmann János (1996): *Idegen szavak a filozófiában.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 207–217., DOI: 10.24307/psz.2017.0918

Nizalowski Attila

Egy nép, melyet tenyerén hordott az Isten

A lengyel felvilágosodásról Kościuszko halálának 200. évfordulóján

A People on God's Palm

About Polish Enlightenment on the 200th Anniversary of Kościuszko's Death

Összefoglalás

Kétszáz évvel ezelőtt hunyt el a világ legismertebb kelet-európai szabadsághőse, Andrzej Tadeusz Bonawentura Kościuszko (1746–1817). Az esszé felidézi alakját és a lengyel felvilágosodás reformjait, egyúttal új megvilágításba is helyezi azokat. A magyar társadalom a török (1526) és az osztrák uralom (1686) miatt szétzilálódott, és túlságosan is individualistává vált, így nehezen érti meg egykori szomszédját, amely sokkal inkább az összefogásra, az együttműködésre épített, és amelyet ezernyi szál tartott egyben a nehéz időkben. Az írásban felbukkan a kor másik nagy alakja, gróf Benyovszky Móric is, akire szintén nemrég emlékeztünk: 2016-ban volt születésének 275., halálának pedig 230. évfordulója.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B11, N41, N43

Kulcsszavak: amerikai függetlenségi háború, Benyovszky Móric, Czartoryski család, jobbágyfelszabadítás, Tadeusz Kościuszko, lengyel felvilágosodás

---

Dr. Nizalowski Attila, kodifikációs és informatikai szakjogász, Miniszterelnökség (nizalowski@gmail.com).

Summary
Andrzej Tadeusz Bonawentura Kościuszko (1746–1817), probably the most famous Eastern European freedom fighter in the world, died two hundred years ago. The essay recalls his personality and the reforms of the Polish Enlightenment, while also shedding new light upon them. As a result of Turkish (1526) and Austrian domination (1686), the Hungarian society split, and became confused and all too individualistic. For this reason it is hard for us to understand our former neighbour, building far more on collaboration and cooperation and held together by millions of links in difficult times. Another great figure also appears in the article: Count Maurice de Benyovszky, a contemporary of Kościuszko, also commemorated recently, as 2016 was the 275th anniversary of his birth and the 230th anniversary of his death.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B11, N41, N43
Keywords: American Revolutionary War, Maurice de Benyovszky, Czartoryski family, abolition of serfdom, Tadeusz Kościuszko, Polish enlightenment

---

2007 szeptemberében jelent meg a „Lengyelország-portál" nevű lap a magyar Wikipédián abból a célból, hogy az országgal kapcsolatos legfontosabb szócikkeket összefogja. Már ekkor szerepelt a „megírandó cikkek" rövid listájában Adam Jerzy Czartoryski herceg életrajza. Azóta eltelt tíz év, és nem akadt senki, aki lengyelből vagy angolból lefordította volna a kért néhány oldalt, magyar nyelvű forrás ugyanis nincs hozzá. Az eset azért érdekes, mert miközben lépten-nyomon a lengyel–magyar barátságról hallani, kiderült, hogy szinte semmit sem tudunk a másik országról. Minap egy videómegosztón zajló turisztikai kampány olyan kérdésekkel hozta zavarba a megkérdezett fiatalokat, hogy mikor van a lengyelek nemzeti ünnepe, vagy hogy mely városok voltak Lengyelország fővárosai a történelem során?

A magyar miniszterelnök nemrégiben nemet mondott a lengyeleknek, és támogatta Donald Tusk megválasztását az Európai Tanács elnökévé. A kárörvendők nyomban rákérdeztek: hová lett a híres barátság, hogyhogy nem álltunk a kománk mellé egész Európa ellenében? Nos, aki ismeri a két ország történelmét, tudja, hogy nem ez volt az első szembenállás az elmúlt évszázadokban. Történelmünk szépségét éppen az adja, hogy mindig volt néhány politikus és közember, akik a pillanatnyi érdekek és a külső hatalmak kényszere ellenére életben tudták tartani a két nép közötti rokonszenvet.

Persze nem Adam Jerzy Czartoryski az egyetlen lengyel, akinek elhanyagolt a személye a magyar internetes enciklopédiában. Kortársai közül nemrég bővült csak Tadeusz Kościuszko és Hugo Kołłątaj életrajza, II. Szaniszló Ágost királyé egyelőre néhány szavas csonk, a novemberi felkelés résztvevői és a nagy emigráció tagjai közül pedig mindössze Narcyz Olizar és Stanisław Worcell biográfiája van készen. De már hallani az okostelefonnal integető kórust: nem a Wikipédián kell az igazi tudást keresni. No, de akkor hol? Melyik az az egyszerű, ingyenes eszköz, amellyel megmutathatja

magát a most élő nemzedék, és szabadon elmondhatja, milyennek látja az univerzumot s benne az emberi nem természetét?

Egyébként a világtörténelmi jelentőségű 1791. május 3-i alkotmány (*Konstytucja 3 Maja 1791 roku*) vagy Rousseau *A lengyel kormány figyelmébe* (*Considérations sur le gouvernement de Pologne*) című korszakos tanulmánya sem érhető el magyarul.[1] Utóbbi azért igazán figyelemre méltó tény, mert a szélsőbaloldaliság ősatyjaként számon tartott politikai gondolkodó ebben az egyik utolsó nagy munkájában számos konzervatív értéket fogalmazott meg. Saját indoklása szerint világnézeti pálfordulása azért következett be, mert egy ténylegesen működő államot szeretett volna megálmodni. Nem kétséges, ha írását ismerhetnénk, akkor egészen más képünk volna róla vagy a konzervativizmusról.

A lengyel felvilágosodás tényeit a magyar oktatás és politikai újságírás általában elhallgatta vagy félremagyarázta, méghozzá leggyakrabban a német, osztrák és orosz hatalmi érdekek mentén. Interpretációjuk szerint az újkor elejére a Litvániával közös államot alkotó Lengyelország Európa egyik legnagyobb kiterjedésű állama lett. A politikai és állami élet azonban néhány rosszul funkcionáló feudális intézmény – mint a konföderáció szervezésének joga vagy a liberum veto – miatt fokozatosan megbénult. Előbbi jog alapján a társadalom széles rétegei kezdeményezhettek polgárháborút a közbiztonság, a rendi kiváltságok vagy a királyság védelmében. Utóbbi szerint pedig a szejmben csak teljes egyetértéssel lehetett törvényt alkotni. A „nemesi aranyszabadságnak" nevezett rendszer idővel természetszerűleg megfeneklett. A vagyontalan nemesség pénzért árulta a szavazatait a mágnásoknak, míg másokat külföldi hatalmak vesztegettek vagy zsaroltak meg. A politikai intézmények kiüresedtek, és az ország véres leszámolásokba torkolló anarchiába süllyedt. Ilyen körülmények között sorsszerű volt, hogy gyorsan gyarapodó szomszédjai, a Porosz Királyság, a Habsburg és az Orosz Birodalom – kitöltve az általa keletkeztetett hatalmi űrt – negyedszázad alatt bekebelezzék. Az ország első felosztására 1772-ben került sor, ekkor területének és népességének 30%-át vesztette el. A második felosztás 1792-ben, a harmadik 1795-ben történt. Az annektálás ellen hiábavaló volt az 1792-es lengyel–orosz háború, majd az 1794-es Kościuszko-felkelés hősiessége, mert a meggyengült állam képtelen volt megvédeni magát.

Nagyjából ennyi, amit a magyar tankönyvekből, politikai és tudományos cikkekből megtudhatunk a korról. Ha van különbség az egyes évtizedek nézőpontja között, akkor az talán csak annyi, hogy az éppen regnáló kurzus igénye szerint a „despotikus cár", avagy az „abszolutista osztrák uralkodók" szerepe a hangsúlyosabb. A történelem tényei között sajátosan válogató magyarázatban az a legszomorúbb, hogy magukat a lengyeleket teszi felelőssé államuk elvesztéséért, miközben a rablókat a civilizáció megmentőjeként ünnepli. Magyarul ritkán leírt adat, hogy az 1792. évi lengyel–orosz háború végén Varsóba érkező orosz sereg 20 000 ember legyilkolásával kezdte meg a több mint 120 éven át tartó ott-tartózkodását. A pragai pogromot a Czartoryskiaknak sokat köszönhető Alexander Orłowski festette meg. Képén részeg dragonyosok szurkálnak egy haldokló férfit és nőt, a háttérben rémült gyermekek igyekeznek kimenekülni a család házikójából.

A félremagyarázásra jó példa az a felütés, amellyel Ring Éva kezdi a korszak világtörténelmi jelentőségű lengyel tanügyi reformjáról szóló – egyébként értékes adatokat tartalmazó –, 1977-ben megjelent írását: „Történeti köztudatunkban – különben helyesen – általában elfogadott, hogy Lengyelország 1795-ös felosztása a majd három évszázados nemesi anarchia szükségszerű végkifejlete. A vég elkerülhetetlennek, a Köztársaság bukása már-már megérdemeltnek tűnik, pedig valójában ez a mérsékelt haladás erőinek tragédiája is" (Ring, 1977).

Keményebben fogalmaz hatvan évvel korábban a Marczali Henrik írását szemléző *Századok* című lap: „A kizárólagos nemesi hatalom a helyzettel visszaélt, s így, miután nincs sem állami hatalom, sem nemzet, megszületik az anarchia, a mit a szomszédos államok beavatkozásra használnak. Az egyetlen szellemi és erkölcsi kapocs, mely a nemesség és alávetettjei közt fennállott, a katholikus vallás. A 18. század közepén az önzés oly magas fokra hág, hogy az állam kész zsákmánya lesz a szomszédoknak, s már meg sem menthető. A külsőleg barbárok belsőleg is azok maradnak, s ezért a váratlanul tért hódító franczia fölvilágosító bölcsészet megtámadja a nemzeti érzést. Így az 1791-ben új alkotmányt teremtő, poroszbarát országgyűlés csupán elodázta a bukást, a mely az 1794-ben Kosciuszko vezetése alatt kitört felkelés leveretésével valóban beállott" (Marczali, 1916:410).

Az elhallgatásra pedig keresve sem lehetne jobb példát találni annál, mint amire 2002-ben Hahner Péter egyik könyvismertetése hívja fel a figyelmet: „Soós István fejezetéből nemcsak Lengyelország felosztásaival ismerkedhetünk meg, hanem Lengyelország 18. századi történetével is. […] Kár, hogy a terjedelmi korlátok miatt a második és harmadik felosztás, az 1791-es alkotmány és a Kosciuszko-féle felkelés bővebb ismertetésére nem kerülhetett sor" (Hahner, 2012).

Ahogy az idézetek mutatják, időnként nemcsak a valós tényeknek, hanem a logika és a matematika szabályainak is ellentmondanak a történészi vélekedések. Bár a liberum vetót csak 1652-ben kodifikálták, de az annak alapján kialakuló anarchia már 300 éves a 18. században. Nincs nemzet, azonban a nemzeti érzést „váratlanul" támadják. A felosztásokkal ismerkedhetünk meg az írásban, ám a második és harmadik felosztásról alig esik szó. Amúgy éppen Hahner Péter világított rá a korszak (nem csak magyar) értékelésének tarthatatlanságára, amikor elsőként nevezte tévhitnek a lengyelekről terjesztett állításokat: „Később a hazafias lengyelek is bírálták saját hagyományaikat, amelyek megakadályozták, hogy hatékonyan szembeszálljanak az agresszív nagyhatalmakkal. »Még a hazánkat is elittuk« – jelenti be egy részeg nemes Andrzej Wajda *Légió* című filmjében. […] Egy dolog azonban bizonyos: a lengyelek többsége a felosztások idején és a 19. század folyamán is mindent megtett hazája modernizálásáért" (Hahner, 2010:137–141).

Feltűnő, hogy a Lengyelországot általában védelmező kevés számú történész sem tér ki pontosan arra a körülményre, hogyan jutottak a lengyelek zilált helyzetükbe. Divéky Adorján, a 20. század legjelentősebb polonistáinak egyike írja 1915-ben szenvedélyes hangon: „A lengyel nemesi köztársaság alkotmányát a féktelen, az ad absurdum vitt szabadság jellemezte, melyet a szabad királyválasztások és a királyok gyengesége oly fokig engedett fejlődni, hogy az ország bukását idézte elő. […] A 7-ik (sic!) szá-

zadban a félrevezetett nemesi szabadság orgiáit üli; a liberum veto megállítja az állam gépezetét. […] A szláv karakter féktelenségig vitt individualitása mutatkozik ebben […] A liberum vetoval szemben konfederációkkal próbálnak védekezni, de ez sem használ, mert kétélű fegyver. A konfederációk ugyanis a nemesség szövetkezései voltak (sokszor a király ellen is), és valósággal törvényes alapot nyertek. Ha azonban az ellenpárt erős volt, ellenkonfederációban tömörült, s dúlt a belső viszály" (Divéky, 1915:265–269).

A lengyelek a középkorias, nemesi alkotmányuk kidolgozásakor sokféle külföldi mintát követtek. Jól ismerték a római jogot, a német városi jogot, és sokat tanultak az Aranybullából. A magyar hatás olyan erős volt egy időben, hogy pl. a Nagy Lajos által adott kassai privilégiumban – ami a lengyelek „aranybullája" – magyar szót is találni (jobbágy). A magyar és külföldi kodifikációs mintákról éppen Divéky írt igen alapos jogösszehasonlító tanulmányokat – bár azzal nem dicsekedett, hogy a bukott konföderációkat a rákosmezei országgyűlések után „Rokosznak" nevezték a lengyelek (Hüppe, 1894:213) –, így nyilván túlzás a részéről csak a szláv karakter individualizmusáról beszélni. Egyébként is, a lengyelhez hasonló megoldásokat más szláv államban nemigen látni. A helyzet az, hogy ők valóban nemesi köztársaságot, igazi nemesi demokráciát kívántak létrehozni. Példaként Athén és a Velencei Köztársaság állt előttük, s komolyan hitték, hogy képesek lesznek megvalósítani azt. Ám ahogy elődeik, úgy ők sem számoltak az emberi természet néhány olyan alapvonásával, amely korlátozza az egyént, hogy önfeláldozóan, a közösség java szerint cselekedjen élete minden pillanatában. Mentségükre legyen mondva, hogy igen kevesen próbálták meg előttük megvalósítani ezt a fajta „abszolút demokráciát", és ezért alig-alig állt a rendelkezésükre történelmi tapasztalat. Nem ismerhették a „közlegelők tragédiáját", nevezetesen hogy mindig lesznek, akik személyes haszonért a közösség ellenére tesznek, s hogy előbb-utóbb követni fogja őket a tömeg. Így, még ha rokonszenves is Divéky érzelemtől fűtött hozzáállása, kirohanásában nem lehet mást látni, mint a szokásos önostorozó kelet-európai kishitűséget.

Nemcsak Ady és a filmrendező Wajda hagyományozta ránk az alulról felfelé tekintő világlátást. Már a 19. század eleji, máskülönben olyannyira bájos újságokban fel-felbukkan a Nyugattal való önbecsmérlő összehasonlítás. Ennek lényege, hogy mifelénk minden le van maradva, semmi sem sikerül egészre, csupán felemásra, s végeredményben valamennyi utunk zsákutcás fejlődés. Persze az, hogy a Nyugat fejlődése milyen áldozatok árán valósult meg – embermilliók és kultúrák eltaposása bel- és külföldön, pusztító háborúk, nyomor és elidegenedés –, sohasem kerül a mérleg serpenyőjébe. Ahogy az sem, hogy éppen a nagyhatalmak hol korlátozó, hol kiszipolyozó politikája miatt tart Kelet-Európa ott, ahol. A Martinovics-per irataiból tudjuk, hogy a francia jakobinusok a magyarságot az oláhokkal együtt olyan „szellemileg elmaradott népnek" tartották, amelyet nem illet meg az önálló államiság. A Dunántúlt a német, Erdélyt és a keleti részeket a görög monarchiának szánták.[2]

Trianon képe tehát már a 18. századi francia nagyhatalmi tervekben felderengett. A napnál is világosabb tények ellenére napjainkban mégis újra erősödnek a korszakokon át zengő szirénhangok: nincs összetartás, velejéig korrupt a társadalmunk, rossz

az ország vezetése – ám ha kicsit összeszednénk magunkat, akkor rögvest a világ élvonalába emelkedhetnénk… Ha valaki szembesíteni merészeli a harsogókat a történelmietlen, a valós erőviszonyokat és érdekeket nélkülöző délibábos nézeteikkel, az hamar megkapja a demagóg és a populista jelzőt. Pedig szuverenitásunk csakugyan korlátozott volt, s így nemcsak akarat és tehetség kérdésén múlott, hogy elődeink mit tehettek, és meddig jutottak.

Innen nézve egészen más kép bontakozik ki a lengyel felvilágosodásról. Miután a lengyel hazafiakban tudatosult, hogy elveszíthetik a hazájukat, az 1760-as években több évtizedes reformba kezdtek. Elsőként bővítették és megújították a hadsereget és a diplomáciai kart. 1765-ben II. Szaniszló Ágost megalapította az első lengyel világi főiskolát, a Kadétiskolát (Szkoła Rycerska), ahol a Czartoryskiak támogatásával, szegény család sarjaként például a kis Kościuszko kapott világszínvonalú oktatást. 1768-ban fegyverrel keltek fel a társadalmi létet megnyomorító orosz befolyás ellen a bari konföderáció keretében. Merkantilista gazdaságpolitikát vezettek be, melynek lényeges eleme volt, hogy újfajta érdekeltséget teremtsenek, és enyhítsenek a jobbágyok és a városi polgárok feudális terhein. Bár 1772-ben megtörtént az első felosztás, mégsem esett apátiába a nemzet, és folytatta a társadalom és állam átalakítását. Létrehozták a világ első oktatási minisztériumát (Komisja Edukacji Narodowej), amely háromszintű oktatási rendszert hozott létre. Több száz paraszti iskola, számos gimnázium és három egyetem működött az országban. Az oktatási reform munkáiban a kor legkiválóbbjai vettek részt, például Czartoryski herceg és Kołłątaj. Utóbbi mint fiatal tudós alig 33 évesen lett a mindössze 15 (!) hallgatóval rendelkező krakkói egyetem rektora. Hogy a lengyelországi képzést vonzóvá tegye honfitársai számára, néhány év alatt gyakorlókórházat, botanikus kertet, laboratóriumokat és korszerű előadótermeket építtetett, s munkájának köszönhetően hamarosan újra patinás egyetemmé lett az univerzitász (Kosáry, 1976:712; Kapronczay, 1993:8).

A polgári alkotmányozás 1770-ben kezdődött. Ekkor kapott Rousseau és tőle függetlenül Gabriel Bonnot de Mably megbízást, hogy tanácsaikkal segítsék a jogalkotás megindítását. Az első tényleges lépés a Zamoyski-kódex (Kodeks Zamoyskiego) kodifikálása volt 1776 és 1780 között. A javaslat sok minden más mellett foglalkozott az állam és egyház szétválasztásával, a jobbágyság felszabadításával és a „nullum crimen" büntetőjogi elv meghonosításával. Végül ugyan a szejm nem fogadta el a javaslatot, viszont hatással volt a későbbi alkotmányozásra. Ezt a munkát az 1788 és 1792 között ülésező nagy szejm (Sejm Wielki) végezte el. Előbb megalkotta a városi polgárok jogállásáról, a választásokról és a Lengyel–Litván Unió helyébe lépő egységes köztársaságról (Rzeczpospolita Polska) szóló törvényeket, majd Európa első írott, kartális alkotmányát, az 1791. május 3-i alkotmányt. A híres francia alaptörvényt időben megelőző dokumentum többek között rögzítette a népfelség elvét, megalapította és elválasztotta a három klasszikus hatalmi ágat (törvényhozás, kormányzás és bíráskodás), állami védelem alá helyezte a jobbágyokat, és engedélyezte bármely vallás szabad gyakorlását.

A lengyelek viszont nem álltak meg itt. Újabb, a király nevét viselő polgári jogi, büntetőjogi és eljárásjogi kódex megalkotásába fogtak, majd a királyság bukása után,

a felkelés idején Kościuszko eljutott a feltételes jobbágyfelszabadításig. Bár a połanieci univerzálében[3] (Uniwersał połaniecki) ő maga írja, hogy a haza védelmére további erők nyerhetők meg az intézkedéssel, azonban nem pusztán a kényszer vagy a haszon vezérelte. Tíz évvel korábban, az amerikai függetlenségi háború harcaiban egyik szárnysegédje színes bőrű volt, és ottani jelentős vagyonát rabszolgák felszabadítására és oktatására rendelte. Amerikából visszatérve pedig a távollétében elhanyagolódott lengyelországi birtokán enyhítette a jobbágyok terheit.

A korszak magyar szabadkőművesei úgy tartották, hogy Magyarország politikai helye az oláhok és moldáviaiak között van, mert a lengyelek műveltség tekintetében száz évvel megelőzték.[4] Ez az tehát, amit Ring Éva „mérsékelt haladásnak", Marczali Henrik „barbárnak" nevezett, és ez az, amelyről azt szokás mondani, hogy késői volt, mert nem tudta megakasztani a felosztáshoz vezető folyamatokat. Mint láttuk, a lengyelek világtörténelmi jelentőségű lépéseket tettek, hiszen először vagy az elsők között hoztak létre polgári intézményeket Európában, ráadásul terror vagy más népek leigázása, kifosztása nélkül. De hogyan lehet az élenjáró lemaradásáról beszélni? Hogyan késhet az, aki évtizedekkel előz meg még nyugati államokat is? És egyáltalán, ugyan mit számított volna az akkori világ három nagyhatalma ellen, hogy meddig jutnak a polgári átalakulásban?

Persze Lengyelország sem volt teljesen egységes, sőt árulók is akadtak közöttük. Ám a különféle érdekek és világnézetek artikulálására már ekkoriban létrejöttek az első pártkezdemények, amelyek megmutatták, hogy a származás vagy a vagyon által létrejövő ellentétek ellenére lehetséges az együttműködés akár politikai ellenfelek között is. Az egyik ilyen szerveződés a Hazafias Párt (Stronnictwo Patriotyczne) volt, amelynek az az Izabela Czartoryska hercegnő volt a tagja, aki az első lengyel múzeumot alapította, kertészeti szakkönyveket írt, és tanulni vágyó fiataloknak nyújtott támogatást. Férje egy időben a lengyel trón várományosa volt, majd 1805-ben magyar honfiúsítást nyert,[5] s részt vett a magyar közéletben, például hozzájárult a Ludovika építéséhez.[6] Fiát, a fentebb már említett Adam Jerzyt – aki katonaként szolgált az oroszellenes harcokban – Lengyelország bukása után Oroszországba vitték politikai túszként. Amikor meghalt a cárnő, az új orosz uralkodó kvázi orosz miniszterelnökké tette a fiatalembert. Ez nem akadályozta meg abban, hogy később tevőlegesen az 1830–31-ben zajló novemberi felkelés (Powstanie listopadowe) mellé álljon, ami miatt aztán Párizsba kellett menekülnie. Itt a nagy emigráció (Wielka Emigracja) egyik politikai vezetője lett, és sokat tett azért, hogy a szlávok, románok és magyarok megbékéljenek egymással, és hogy létrejöjjön lengyel vezetéssel egy egységes közép-európai állam.

Az ő fia, Władysław azon volt, hogy a család műkincsei mihamarabb visszakerüljenek Lengyelországba. Tervét az 1870-es években valósíthatta meg, ekkor jött létre a krakkói Czartoryski Múzeum. Bár a gyűjteményben a későbbi háborúk és német–orosz fosztogatások nagy kárt tettek, a rendszerváltás után rendezték a helyzetét, és Európa egyik legnagyobb – mintegy 250 ezer történelmi dokumentumból és 86 ezer műtárgyból álló, Leonardo da Vinci egyik fő művét is tartalmazó – magángyűjteményévé vált. 2016 decemberében – titkos tárgyalások után – Adam Karol Czartoryski herceg jelképes összegért eladta a könyvtárat és gyűjteményt a lengyel államnak. Ezzel

megvalósult ősei majd másfél évszázados álma, a lengyel népé lett a család által összegyűjtött, felhalmozott vagyon (Magyar Hírlap, 2016).

E történet azért izgalmas nekünk, magyaroknak, mert megmutatja, hogy sokkal inkább lehet kapcsolódási pontokról, semmint párhuzamosságokról beszélni a lengyel és magyar újkori történelem kapcsán. Amikor a lengyelek polgári alkotmányozással, a nemzeti érzés megfogalmazásával és a tudatlan, nincstelen ember felemelésével voltak elfoglalva, akkor nálunk a nemesség elnémetesítése zajlott. Amikor nálunk megindult a reformmozgalom, akkor Lengyelország már több háborún és idegenek elleni harcon volt túl. A novemberi felkelés után létrejött a nagy emigráció szellemi és politikai mozgalma, ami nem volt nagy létszámú, de szinte az egész világra kiterjedt, s olyan személyeket fogott össze, mint Chopin, Mickiewicz, Cyprian Norwid vagy éppen Bem. Nálunk ilyen külföldi szellemi erő nem létezett, ellenben 1848 után hamar kikopott a nemzeti érzés mellől a szociális idea, s tulajdonképpen azóta e nélkül, csonkán emlékezünk a forradalomra (Nizsalovszky, 1940:45).

Trianon után pedig nemességünk egy része hátat fordított magyarságának, majd a későbbi rendszerváltások az írmagját is eltüntették a múltban gyökerező, a jelenért és a jövőért egyaránt felelősséget vállaló régi politikai osztályoknak. Ha voltak is még a 19. század vége felé méltányos, nagylelkű emberek, ugyan ki emlékszik ma már rájuk? Például Galántai gróf Esterházy Johannára, a kiváló hárfásra és mecénásra,[7] aki támogatta Chopint s a korszak nagy hárfásait, az angol Elias Parish Alvarst, „a hárfa Lisztjét", a walesi John Thomast, aki később Viktória királynő királyi hárfása lett (Griffiths, 2005). Negyed évszázadon át Johann Dubezt is, aki a bécsi hárfaiskola talán legnagyobb alakja volt. Esterházy mindemellett egész életében bőkezűen adakozott a magyar elesetteknek, és halálakor hatalmas vagyonát – ami csaknem 30%-kal volt nagyobb, mint az országos lelencházi alapé[8] – Magyarországra hagyta. Hová tűntek az emlékeink közül ezek az életek?

Hogy ez idő tájt mennyire csak egymás melletti a lengyel és a magyar nép történelme, és hogy milyen kevéssé hasonló, az Kościuszko és Benyovszky Móric gróf életútjából is kiolvasható. Mindketten nemesi családba születtek talán ugyanabban az esztendőben.[9] Az előbbi szegényebbe, az utóbbi gazdagabba. Ami korai sorsukban közös, hogy hamar árvaságra jutottak, illetve hogy vonzódtak a művészetekhez. Az egyik a képzőművészethez, a másik – legalábbis egyes adatok szerint – a hárfazenéhez.[10]

Kościuszko – szegénysége ellenére és a lengyel társadalomban meglévő erős kohéziónak köszönhetően – magas szintű oktatásban részesült. A híres varsói Kadétiskolát végezte, majd ennek oktatója lett tiszti beosztásban. Benyovszky sohasem járt iskolába, már tízévesen német csatatereken forgolódott. Örökségét hatósági segítséggel rokonai elorozták tőle, ami miatt „verekedésbe keveredett" velük, majd lengyel rokonaihoz menekült a törvény szigora elől. Itt bekapcsolódott az 1768-as bari konföderáció oroszellenes harcaiba. Megsebesült, fogságba esett, végül Szibériába száműzték.

Benyovszky 1771-ben szökött meg a Távol-Keletről. 1774-ben megalapította Louisbourgot, azaz gyarmatosította a franciáknak Madagaszkárt. Azonban már 1776-ban szembekerült a megbízóival. Bár a helyiek királyukká választották, menekülnie kellett a franciák elől. Kościuszko 1775-ig párizsi ösztöndíjjal építészetet és festészetet tanult

a kor legnevesebb francia akadémiáin. Mivel hazatérve Lengyelországba nem kapott állást a hadseregben, ezért tanítóskodott. Aztán neki is menekülnie kellett a fegyveresek elől, mert elcsavarta egyik tanítványának a fejét.

Mindketten Amerikában próbáltak új életet kezdeni az 1775 és 1783 között zajló függetlenségi háború idején. Kościuszko elfogadta a kapott megbízásokat, erődítményeket tervezett, és részt vett a harcászati helyszínek kiválasztásában. Aprólékos mérnöki munkájával nagyban hozzájárult a csatagyőzelmekhez, amivel magas beosztást, később magas kitüntetéseket és vagyont szerzett. A pénzt végakaratában rabszolgák felszabadítására és oktatására rendelte. Benyovszky korábban rabszolgákat szállított Madagaszkárról az Újvilágba. Itt, miután patrónusa, Kazimierz Pułaski tábornok egy csatában elesett, gyökerét vesztette. Ugyan különböző terveket ajánlott újra és újra az amerikai kormánynak, ám a politikai helyzet miatt az rendre visszautasította a szolgálatait, s végül csalódottan tért vissza Európába.

Benyovszkynak ekkor már csak néhány zavaros év volt hátra, alig negyvenévesen búcsúzott az élettől. Kościuszko a függetlenségi háború után szintén visszatért, de a szülőhazájába. Mivel a lengyel hadseregben újfent nem kapott állást, az időközben szétzilálódott családi kisbirtokon kezdett gazdálkodni. Jobbágyainak robotját jelentősen csökkentette, bár emiatt egy ideig nélkülözött, és a szomszéd nemesekkel is konfliktusa támadt. Néhány csendes, gazdálkodással töltött év után a katonai pálya is megnyílt előtte, a történelem kitárta kapuit.

Benyovszky korának világhíres, népszerű figurája volt. Önéletrajzi könyvét 1790-ben rövid idő alatt elkapkodták Londonban. A legnevesebb francia operaszerző, François-Adrien Boïeldieu róla szóló művét 1800-ban mutatták be Párizsban. A Magyarországon is igen népszerű August Friedrich von Kotzebue német író által az életéről írt színdarabot 1814. október 19-én adták elő az USA-ban. Mindezen sikerek és érdeklődés ellenére nevének fénye mára megkopott, s nem szabadsághősként, hanem utazóként és kalandorként tartjuk számon. Nem nehéz ennek az okát meglátni a párhuzamos életrajzokban. Az 1526 után szétzilálódott magyar társadalom, amelynek egyre lazább szövetét a betelepült vagy honfiúsított számos külföldi elem is gyengítette, az érvényesülésnek sokkal inkább az individualista módját kínálta az egyéneknek, semmint a közösségit. Benyovszky egymagában állt, Kościuszkónak viszont célt, eszközt, lehetőségeket és társakat adott a haza.

Abban nem lehet vita, hogy a fenti, Lengyelország történelmével kapcsolatos idézetek hol kioktató, hol goromba hangvétele egyáltalán nem illik a barátok közötti párbeszédhez. Talán abban sem, hogy mindez nemcsak a cenzúrának szólt, hanem a szerzők frusztráltságából is eredt. És valóban jogos az irigykedés. A korszak lengyel történelme, az életutak és a csodálatos együtt akarás mind-mind azt mutatják, hogy időnként a nagyobb közösségek is kizökkenhetnek a kerékvágásból, és ilyenkor rendkívüli dolgok, óriási teljesítmények születnek. Hugo Kołłątaj, miután irigyei elüldözték az egyetemről, a politikai és állami életbe vetette magát. Szervezője volt a városi polgárok jogaiért küzdő fekete menetnek (Czarna procesja), egyik megszövegezője az alkotmánynak, pártot alapított, majd rövid emigráció után a Kościuszko-felkelés másik vezére lett. Jan Matejkónak a korszakkal foglalkozó több képén is központi alakként

tűnik fel a papságra és a polgárságra egyformán emlékeztető fekete köpenyében és kalapjával.[11] A bukás után nyolc éven át raboskodott osztrák várfogságban, a geológiai idővel és az emberföldrajzzal kapcsolatos világszínvonalú tudományos munkája ekkor teljesedett ki. Büntetése után, 1805-ben Tadeusz Czackival megalapította a krzemienieci gimnáziumot, ami az elnyomott lengyelség legfőbb szellemi központjává vált. Amikor 1831-ben leverték a novemberi felkelést, olyan értelmiségek emigráltak innen, mint Joachim Lelewel vagy Stanisław Worcell, akik az emigráció egy-egy politikai szárnyának a vezetői lettek, illetve Juliusz Słowacki, a három nemzeti bárd egyike.

Vég nélkül lehetne sorolni a korabeli történeteket, ám mindannyiszor ugyanoda jutunk. Nevezetesen, hogy volt egy rövid korszak az európai történelemben, amelyet a tudásszomj és tenniakarás, az önfeláldozás és a szeretet jellemzett, az a hit, hogy az ember és az emberi társadalom többre hivatott. És ideérve láthatóvá válik a szemlélőnek, hogy nemcsak az egyének, hanem a közösségek életében is adódhatnak kegyelemmel teljes pillanatok. A történelem persze átírható és átértelmezhető, ami viszont mit sem számít itt. Merthogy az akkori lengyelséggel tényleg megesett a csoda: ha rövid időre is, de a tenyerén hordta őket az Isten.

Jegyzetek

1 Kivéve egy rövid részletet, melyet Kazinczy Ferenc fordított: *A' törvény-szabásról (Rousseau-nak Gouvernement de Pologne nevű írásából),* http://epa.oszk.hu/01000/01031/00001/jpg/index.htm.

2 *Martinovics Ignác vizsgálati fogságában írt emlékirata a francia jakobinus párt titkos külpolitikai tervéről. Bécs, 1794. szeptember 8.* In: Benda–Elek, 1983:276.

3 Az univerzálé a felkelés legfontosabb jogszabálya volt, mai helyesírás szerinti átirata itt érhető el: http://historia.org.pl/2009/10/27/uniwersal-polaniecki-7-maja-1794-r/.

4 *A magyarországi reformátorok titkos társaságának kátéja.* Benda–Elek, 1983:151.

5 1805. évi VI. törvénycikk. Herczeg Csartorinszky Ádám magyar honfiuvá fogadtatik. https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5021.

6 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról. https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5066.

7 Gróf Esterházy Johanna (1798–1880). https://harppost.blogspot.hu/2016/10/grof-esterhazy-johanna-1798-1880.html.

8 Állami zárszámadás, 1886. https://library.hungaricana.hu/hu/view/AllamiZarszamadas_1886/?pg=127&layout=s.

9 Benyovszky születési adatait illetően régóta folyik a vita a történészek körében. Egyes vélemények szerint 1741. szeptember 20-án született. www.benyovszky.hu/eletrajz/.

10 *Gróf Benyovszky Móric (aki talán hárfázott is…).* https://harppost.blogspot.hu/2016/12/grof-benyovszky-moric-aki-talan.html.

11 Jan Matejko *Kościuszko Racławicénél* (1888) és *Az 1791. május 3-i alkotmány* (1891) című képein.

Felhasznált irodalom

Bardach, Juliusz – Leśnodorski, Bogusław – Pietrzak, Michał (2010): *Historia ustroju i prawa polskiego* [Lengyel állam- és jogtörténet]. LexisNexis.

Benda Kálmán – Elek Judit (1983): *Vizsgálat Martinovics szászvári apát és társai ügyében.* Magvető Kiadó, Budapest.

Divéky Adorján (1915): Az 1791. május 3-iki lengyel alkotmány. *Magyar Figyelő,* 4. évf., 2. sz., 265–269.

Griffiths, Ann (2005): *John Thomas. Pencerdd Gwalia (1826–1913)*. www.adlaismusicpublishers.co.uk/pages/harpists/john_thomas.htm

Hahner Péter (2010): *100 történelmi tévhit*. Animus Kiadó, Budapest.

Hahner Péter (2012): A kora újkor története. Könyvismertetés. *Századok,* 146. évf., 6. sz., 1497–1501.

Hüppe, Siegfried (1894): *A lengyel alkotmány története*. MTA, Budapest.

Kapronczay Károly (1993): Adatok Közép-Kelet-Európa orvosképzésének átformálásához a 18–19. században. *Levéltári Szemle,* 43. évf., 3. sz., 3–13.

Kosáry Domokos (1976): Felvilágosult abszolutizmus – felvilágosult rendiség. *Történelmi Szemle,* 19. évf., 4. sz., 675–720.

Magyar Hírlap (2016): Lengyelország megveszi a Czartoryski-gyűjteményt. *Magyar Hírlap,* december 29., http://magyarhirlap.hu/cikk/75621/Lengyelorszag_megveszi_a_Czartoryskigyujtemenyt.

Marczali Henrik (1916): Lengyelország. *Budapesti Szemle,* 165. kötet, 469. sz.

Nizsalovszky Endre (1940): *Apponyi társadalompolitikája. Serlegbeszéd*. Budai Katolikus Kör, Budapest.

Ring Éva (1977): A lengyel közoktatás reformja 1774–1793 között. *Magyar Pedagógia,* 77. évf., 3–4. sz., 435–444.

Szokolay Katalin (2006): *Lengyelország története*. Balassi Kiadó, Budapest.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 218–231., DOI: 10.24307/psz.2017.0919

Paksi-Petró Csilla

Új és korszerű módszerek a közigazgatási vezetők képzésében[1]

New and Modern Methods in Public Administration Leadership Development

Összefoglalás

2014-től a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) gondoskodik a közigazgatási vezetők rendszeres továbbképzéséről. A korábbi, döntően jogi és hagyományos oktatóközpontú képzések mellett ma már általános a modern, gyakorlatorientált, résztvevőközpontú oktatásmódszertan használata. A tanulmány – a szerző empirikus vizsgálatain alapuló doktori értekezésének kézirata felhasználásával – azt vizsgálja, hogyan növelhető a közigazgatásivezető-képzés hatékonysága. Ennek érdekében bemutat egy újszerű, az egész életen át tartó tanulást az önirányított tanulás módszertanával támogató technikát, amely alkalmas eszköz lehet a közigazgatásivezető-fejlesztés mennyiségi és minőségi kihívásainak kezelésére.

Kulcsszavak: menedzsmenttréning, személyzeti menedzsment, szervezeti stratégia

Summary

Since 2014, the National University of Public Service (NUPS) has been providing postgraduate training for public administration officials. In addition to the traditional, primarily legal education focusing on the teacher, currently practical teaching meth-

Paksi-Petró Csilla, egyetemi tanársegéd, tréner, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Emberi Erőforrás Intézet (petro.csilla@uni-nke.hu)

ods focusing on students are more common. The article – using the author's forthcoming doctoral dissertation built on empirical research – analyses feasible methods of improving the efficiency of the Hungarian postgraduate public administration training system. To this end, it presents a novel self-learning method for handling the quantitavive and qualitative challenges of continuing education and supporting the concept of lifelong learning.

Keywords: management training, personal management, firm strategy

---

Bevezetés

A *vezetőfejlesztés befektetés*, a szervezet hosszú távú eredményes és hatékony működését biztosítja. Sajnos az elmúlt évtizedekben a közigazgatásivezető-képzés a humánpolitika elhanyagolt területe volt. Több évtizedes lemaradást generálva, sokáig nem épült ki az egyéni (munkakörök által elvárt) képzési igények kompetenciaalapú fejlesztőrendszere. A magyar közigazgatás jellemzően lassan zárkózik fel a HR-trendekhez, ami a közigazgatásivezető-képzés kultúrájára ma is érezhetően rányomja a bélyegét. A területet az elmúlt évtizedekben szigetszerű, marginális működés jellemezte. Mindig létezett vezetőfejlesztés, valamilyen formában, de korántsem vált a szervezeti hatékonyságot maximalizáló stratégiai HR-funkcióvá.

2010 után a közigazgatásivezető-képzési rendszere fokozatosan kezdett felzárkózni a most modernnek számító oktatási módszerek használatához. A tisztviselők 2014. január 1. óta rendszeres továbbképzésre kötelezettek, ami önmagában előrelépés a korábbi évek fragmentált vezetőképzéseivel szemben. Másrészt a hagyományos előadó-központú képzések helyett bevett formának számítanak a *résztvevőközpontú képzési módszerek* (például e-learning, tréning, blended-learning, coaching). Ugyanakkor a fejlesztés soha nem állhat meg, ezek hatékonyságát támogatni lehet és érdemes.

A korszerűnek számító oktatásmódszertani megoldások számos előnyük és pozitív hatásuk mellett hiányosságokat is magukban hordoznak. Nemcsak a közszolgálatban probléma, hogy nem tudhatjuk biztosan, a résztvevők egy-egy végigült tréningből, végignézett e-learning videóból végül mennyit tanulnak. A tréningek során modellezett szituációk sora nem a valóság. Nem garantált, hogy egy-egy munkahelyi szituációban valóban működnek-e a begyakorolt minták. A továbbképzések rendszerint rövid időtartamúak (1–3 nap), ennyi idő alatt kevéssé tudnak elmélyülni a megszerzett ismeretek. A képzések végeztével a résztvevők visszatérnek munkahelyükre, ahol óhatatlanul a korábbi magatartásminták térnek vissza. A rövid továbbképzések bár nagyon hatékonyak, önmagukban nem képesek a pozitív hatások hosszú távú fenntartására, ezt különböző módokon támogatni szükséges.

A tanulás hatékonysága számos tényezőtől függ, elsősorban az egyéni önismeret fokától és az egyén önreflexiós képességétől. A vezetők készségfejlesztését célzó kép-

zések akkor lesznek hatékonyabbak, ha a résztvevők már a kezdetekkor *megfelelő szintű önismerettel, nyitottsággal, önreflexiós készséggel, önkritikai érzékkel, erős tanulási motivációval és önálló tanulási kompetenciákkal rendelkeznek.*

Véleményem szerint a közigazgatásivezető-képzési rendszer hatékonysága modern világunk szemléletével és munkatempójával jobban összeegyeztethető, ún. *önirányított tanulás*[2] oktatásmódszertanban betöltött szerepének hangsúlyosabbá tételével tovább növelhető. Az önálló tanulás támogatásához kialakítható egy, a képzőintézmény által irányított, támogatott, de a résztvevők számára *magas fokú tanulási autonómiát biztosító,* újszerű oktatásmódszertani modell. Ez a modell, kombinálva a vezetőfejlesztés jelenlegi módszereivel, növelheti a képzési rendszer hatékonyságát.

A javaslatok célja természetesen, hogy magára a közigazgatásivezető-képzés alapdilemmájára is segítsenek megoldást találni: *hogyan növelhető a közigazgatási vezetők és ezáltal a közigazgatási szervezetek hatékonysága?*

Önirányított tanulás (vagy irányított önfejlesztés)

Az önirányított tanulás módszerének bemutatása előtt röviden vázolom a felnőttképzési módszerek egyik lehetséges tipizálását (ezek szerzőktől függően sokfélék lehetnek) (Rogers, 1983).

– Előadó-központú képzési formák: az előadó az aktív szereplő, a hallgatók inkább passzívak, néznek és figyelnek. Fajtái: előadás, magyarázat, elbeszélés, (tan)beszélgetés, szemléltetés (demonstráció) stb.

– Résztvevőközpontú formák: a tanítás-tanulás folyamata elsősorban a résztvevők irányított közös munkájának eredménye, amelynek során a résztvevők megosztják egymással tudásukat és tapasztalatukat. A résztvevőközpontú formák közös jellemzője, hogy a tanítás helyett a tanulásra, a tanár helyett a tanulóra helyeződik a hangsúly. Fajtái: moderáció, csoportmunka, kooperatív tanulás, tréning, coaching, projektmunka stb.

– Önirányító forma: önszervező, önszabályozó tanulási forma, amikor a felnőtt tanuló önállóan képes a tanulási folyamat lebonyolítására. De ez nem zárja ki a szervezett tanulási formák időszakos igénybevételét (pl. távoktatás keretében).

Az andragógia magyarországi alapjait lerakó Durkó Mátyás már az internet világméretű elterjedését megelőző időben előre jelezte: „Nem kétséges, hogy a jövő (az élet minden szakterületén) az önművelés, önalakítás nagyobb arányú szerepe felé mutat. A technika, a szakmai kultúra állandó, gyors fejlődése életszükségletté teszi a fejlődéssel való lépéstartást, az új követelményeknek való megfelelést, aminek csak egyik formája lesz a szervezett felnőttkori továbbképzés, nagyobb arányú területe mindenképpen az önművelés, önképzés lesz" (Durkó, 1999:47).

Az internet térnyerésének köszönhetően a világ határai elképesztő mértékben kitárultak. A 21. században bekövetkező gyors technológiai fejlődés gyökeresen átalakítja a tanulásról alkotott fogalmainkat. Korábban a tudásszerzés szinte egyeduralkodó és elismert módja a formális iskolai képzés volt, ahol a tanár volt a tudás hiteles, szinte egyedüli forrása. Manapság viszont szinte bármi elérhető az interneten, és a *munkavál-*

lalók felkészültségével kapcsolatos elvárások is gyökeres változáson mennek keresztül. Felértékelődik a nem formális (önkéntes, rövidebb idejű, kiegészítő jellegű) vagy informális tanulás (oktatási rendszeren teljes egészében kívül eső) szerepe.[3]

Az ismeretszerzés módjai rohamtempóban alakulnak át, ami nem feltétlenül jár együtt a formális képzés jelentőségének végleges visszaszorulásával (bár vannak ilyen prognózisok). A formális oktatás továbbra is garancia a minőségi tudástranszferre. Másrészt az elhelyezkedés alapfeltétele a legtöbb helyen igazolt, szakmai végzettség, ami csak formális keretek között szerezhető meg. Viszont a megváltozott társadalmi igényekhez alkalmazkodva *a formális képzőintézmények számára egyre inkább elkerülhetetlen tanítási módszereik átalakítása.* Durkó Mátyás szavai beigazolódtak, a felnőttoktatás az élethosszig tartó tanulás paradigmájához igazodva egyre inkább az önművelés irányába halad.

Az *önirányított tanulás* (self-directed learning, SDL) és a további hasonló jelentéstartalmú elnevezések a szakirodalomban: informális tanulás, autodidakta tanulás, önszabályozó tanulás, önképzés, önnevelés, önművelés, általános értelemben a képzési rendszeren kívüli, egyéni ismeretszerzési tanulási módot jelentik.[4] A fogalom nem keverendő össze az *önálló tanulással*, amely minden tanulási-tanítási folyamat kikerülhetetlen eleme (pl. házi feladat formájában). Az önálló tanulás – irányítás szempontjából – közvetett vagy távirányítású munkavégzést jelent, ami a tanárral/tutorral közösen végzett munkát egészíti ki (Kraiciné Szokoly–Csoma, 2012:187).

Maga az önirányított tanulás fogalomrendszere máig nem letisztult, a felnőttoktatás sűrűn kutatott, ellentmondásos területe (Tóth, 2008). A fogalmat és a felnőttoktatás más alapfogalmait is (pl. informális, nonformális tanulás) a szakterület szerzői nem egyforma jelentéstartalommal használják. A fogalommagyarázatokban most nem szükséges elmélyedni, azt megteszik más tudományos munkák.[5]

A fogalmak tanulmányozása után kijelenthető, hogy az önirányított tanulásban: a felnőtt saját elgondolása alapján, maga kezdeményezi a tanulást; maga határozza meg a tanulás céljait; kiválasztja a megfelelő tanulási stratégiát; irányítja a tanulási folyamatot; képes az eredmény(ek) értékelésére, az önreflexióra. A tanuló lényegében *magas fokú tanulási önállóságot* (autonómiát) élvez, és folyamatos kontrollt gyakorol saját tanulási folyamata felett. Az önirányítottság mértéke eltérő lehet, ami a tanulási folyamat során az autonómia eltérő fokaiban nyilvánul meg. Teljes körű autonómiáról beszélhetünk például, amikor egy háziasszony (1) elhatározza, hogy főzni tanul, (2) szakácskönyveket vesz, (3) önállóan gyakorol, a tanulás eredményességét (4) a családjának főztjére adott visszajelzései alapján „méri le" (Moore, 1997:132).

Önképzés terén a lehetőségek tárháza szinte végtelen. Választhatunk önsegítő könyveket, videókat, különféle mobilalkalmazásokat, meglátogathatunk digitális könyvtárakat, vagy szimplán bekapcsoljuk a tévét, szörfözünk az interneten, vagy akár online szabadegyetemeket látogathatunk.

A szakirodalom szerint tehát *az önirányított tanulás* nemcsak autodidakta módon, hanem a *formális oktatási rendszeren belül is elképzelhető.* Ekkor a tanulási autonómia szűkül, hiszen a keretek megszabása és a folyamatok irányítása az intézmény kezében van. Már nem beszélhetünk a tanuló maximális önirányításáról.

Az önirányított tanulás intézményi keretek között zajló válfaja esetében megfelelőbbnek tartanám az ún. *irányított önfejlesztés* kifejezés használatát, amely pontosabban fejezi ki a fogalom jelentéstartalmát. Ebben, a formális intézményi keretek között zajló tanulási formában a tanuló nem teljes mértékben önálló (tanulási autonómiája nem teljes). Kötelező jelleggel, az adott intézmény irányításával és támogatásával halad saját belső fejlődési útján.

Cserné Adermann Gizella szerint „A merev intézményi keretek nem teszik lehetővé az önirányítottság érvényesülését a felnőtt tanulásában" (Cserné Adermann, 2000:5). De milyen kritériumai vannak az intézményi megvalósításnak? Az önirányított tanulás támogatását vállaló intézmény:

– rendszeres kapcsolatot tart olyan szakértőkkel, akik segítenek a curriculumok és az értékelési kritériumok kidolgozásában;

– arra törekszik, hogy megismerje a tanulói érdeklődés alakulásának trendjeit, a tanulók tényleges tanulási szükségleteit;

– kialakítja a tanulók aktuális és elvárt teljesítményének értékelésére szolgáló eszközöket;

– alkalmat teremt az önirányított tanulóknak, hogy reflektáljanak arra, amit tanultak;

– szorgalmazza tanulókörök, hallgatói önsegítő csoportok létrehozását;

– gondoskodik az oktatószemélyzet kiképzéséről, és alkalmat teremt arra, hogy az önálló tanulás irányítását átültessék saját gyakorlatukba (Cserné Adermann, 2000: 5–6).

A résztvevő számára nagyobb tanulási autonómiát, bizonyos fokú önirányítást tesz lehetővé az intézmény. Ha az önirányított tanulást intézményi, formális keretek teremtik meg, akkor a tanuló beleszól, visszajelez a tanulási célokkal, folyamattal kapcsolatban, tulajdonképpen az intézménnyel együtt alakítja azt.

Oktatási szakértők szerint kell hogy az embernek legyen saját, egyéni tanulási stratégiája, melynek segítségével tudja a tanulás önszabályozását megvalósítani és fenntartani. A felnőtt korosztálynál fontos, hogy a tanulási tevékenységek az önirányítottan szabályozott gyakorlatok irányába fejlődjenek. A tanulási stratégiák egyik leghatékonyabb változata az önmenedzselt, önvezérelt tanulás (Kiss, 2009:220).

Nézzünk egy-egy érdekes példát az önirányított tanulásnak minősíthető újszerű, képzési formákra.

Self-coaching

Magyarországon még kevéssé ismert a self-coaching. Módszere az USA-ból származik, a pszichológiai, terápiás kezelések egyik alternatívájaként fejlesztették ki, kiegészítő terápiaként. Ma már a menedzsment területén is alkalmazzák. Egyes szerzők a felnőttképzés keretében történő későbbi előretörését prognosztizálják. Módszertanát tekintve valahol félúton van a pszichoterápia és az üzleti tanácsadás között.

A self-coaching fogalomhoz széles körben elfogadott definíciót még nem találunk, mivel irodalma még kezdetlegesnek tekinthető. Így az olvasottak alapján kísérletet teszek arra, hogy egy saját definícióval álljak elő, amely véleményem szerint összefoglalja

a fogalom lényegét: A self-coaching (ön-coaching) olyan személyiségfejlesztési eszközökkel támogatott folyamat, amely során az egyén saját belső változását, növekedését menedzseli. A folyamat során pozitív irányú magatartásváltozás érhető el szakmai és magánéleti területen egyaránt, amely hatására az egyén az önismeret (self-knowledge) és öntudatosság (self-awareness) magasabb fokára lép, feladatait, problémáit nagyobb hatékonysággal kezeli. Tehát tulajdonképpen olyan eszköz, amely coachingelemekkel dolgozik, viszont az eszköztárat úgy fejlesztették ki, hogy azt az egyén önállóan, szakember segítsége nélkül is tudja használni.

A modern vezetés rugalmas megközelítést kíván, olyat, ami saját stílust alakít ki, autentikus, egyedi (McLeod, 2007:21). A self-coaching alapgondolata, hogy *az egyén képes felelősséget vállalni és lépéseket tenni saját személyes fejlődése értekében*. Amikor valaki máshoz fordulunk, hogy segítsen nekünk, akkor nem használjuk ki maximálisan saját belső erőnket (Luciani, 2007:33).

A munka alapvetően önállóan történik, de a fejlesztésbe bevonhatunk kollégákat, családtagokat, létrehozva saját coachingcsapatunkat. Környezetünk visszajelzései segítik a folyamatot. A self-coaching természetesen nem könnyű, mert önálló munkát feltételez, amelyhez kitartás, türelem és önálló tanulási kompetenciák megléte szükséges. Fontos, hogy az egyén ne adja fel menet közben a folyamatot, hiszen nincs egy olyan személy, aki őt folyamatosan „noszogassa" (Batista, 2013).

Néhány, a témával foglalkozó internetes portál szerint a self-coachinghoz nem szükséges coaching-előképzettség, ugyanakkor, véleményem szerint, a résztvevőket előzetesen fel lehet készíteni a self-coaching folyamat hatékony végigélésére. Ez egy felelősségteljes, tudatos tanulási folyamat, amelynek alapja az önismeret, így célszerű, ha a self-coaching folyamatot *önismereti fejlesztés* is megelőzi/kiegészíti.

Online tanulás

Korunk legnagyszerűbb lehetősége az online tanulásban rejlik. Ezért nem véletlen, hogy a minőségi tudástranszfert garantáló online szabadegyetemek népszerűsége viharos gyorsasággal nő. Előfutáruknak talán a brit Open University (OP) tekinthető, amely már 1971 óta úttörő szerepet játszott kezdetben a televízióalapú oktatásban (Giddens, 2008:563), manapság pedig a legkorszerűbb számítógépen elérhető oktatási formákkal dolgozik.[6] De megemlíthető a Phoenix Egyetem is, amely az amerikai online oktatás egyik úttörője, ahol a hagyományos mód mellett online diploma megszerzésére is lehetőség van.[7]

Említhetek egy harmadik példát is: a Coursera (coursera.org) az egyik legismertebb nemzetközi oktatási portál. A vállalatot 2012-ben alapította a Stanford Egyetem két professzora. Ugrásszerű fejlődését mutatja, hogy a vállalat 2015-ben elérte a 15 millió felhasználót, az 1100 kurzust, amelyet 121 különböző egyetem biztosít az érdeklődők számára (Wan, 2015). A platform letisztult képet mutat, és rendkívül felhasználóbarát. Néhány gombnyomás a regisztráció, melyet követően az összes tanfolyam ingyenesen, angol nyelven igénybe vehető. Díjköteles szolgáltatási csomagjuk is van, az igénybevevő részére, bizonyos szolgáltatási ár ellenében, igazolást (certificate) állí-

tanak ki a tanfolyam teljesítéséről. Ezzel a munkáltatók, oktatási intézmények irányába igazolni lehet a kurzus elvégzését.

A Coursera online kurzusaival a társadalmi felelősségvállalás részesének is tekinthető, ugyanis a felületen keresztül a világ azon fejlődő országaiba is eljut a tanulási lehetőség, ahol erre másként nincs mód (Koller, 2012). Nem a „one size fits all" szemléletben gondolkodik, hanem a személyre szabott tanításban (personalization). Ezt több csatornán keresztül teszi meg, amely arra is lehetőséget biztosít, hogy virtuális (vagy akár fizikális), országhatárokon átívelő tanulói csoportok, tanulói hálózatok jöjjenek létre.

Az önirányított tanulási folyamat tervezése

Az önirányított tanulás sikerességéhez számos tényező összehangolt működése szükséges. A teljesség igénye nélkül: nagyon fontos a reális célok kitűzése; a célok teljesítése jelentsen kihívást, ugyanakkor legyen teljesíthető is egyben (Schunk, 1990:81). További fontos feltétel, hogy a tanulónak rendelkeznie kell az önirányított tanulás képességével (felelősségtudat, kritikai gondolkodás, elkötelezettség, szorgalom stb.). Az önképzés terén a tanulási kompetenciák megléte mellett a tanulási motiváció is kulcskérdés. Ennek hiányában az önirányított tanulás eleve kudarcra van ítélve.

Az önirányított vezetőfejlesztés keretében az egyes szereplők feladata nagyjából a következő:

A fejlesztő intézmény: képzési módszertan és fejlesztő szakembergárda összeállítása; tanulási infrastruktúra biztosítása (tanulókörnyezet); a képzések és oktatók minőségbiztosítása.

A fejlesztő szakember: segíti a vezetőt a fejlődési célok meghatározásában; folyamatosan figyelemmel kíséri a fejlődés teljes folyamatban (menedzseli a tanulási folyamatot); ösztönzi és biztatja a vezetőt a tanulási út végigjárása során.

A fejlesztésben részt vevő vezető: együttműködik a fejlesztési folyamat szereplőivel; megfogalmazza saját – önmaga és a szervezet számára hasznos – fejlődési céljait; felelősséget vállal saját fejlődéséért, és elkötelezetten cselekszik a pozitív irányú változásokért.

A szervezet (a fejlesztésben érintett személyek, például felettes vezető vagy HR-szakember): segít a fejlődési célok meghatározásában; konstruktív visszajelzésekkel támogatja a vezetőt a munkájában; támogatja a fejlődést, és biztosítja az ehhez szükséges eszközöket.

Az *önirányított tanulás az ún. lifelong learning (életen át tartó tanulás) alapja és feltétele*, hiszen életünk során nem veszünk részt mindig formális intézményi oktatásban, ugyanakkor a piacképes tudás megújítására egy életen át szükségünk van. A jövőben érdemes kidolgozni a *tisztviselői továbbképzés önirányított tanulási módszereit*, amely hosszú távon költséghatékony, időalap-kímélő, és a mindennapok sűrű napirendjébe beilleszthető.

Az irányított vezetői önfejlesztés módszertana

A vezető önismerete, önfejlesztése akkor lesz eredményes, ha képes önálló módon, a tapasztalati tanulás módszereivel élve, saját magát objektív és intuitív szemszögből egyaránt értékelni. Ehhez egy hosszú hatótávú, folyamatos és tudatos tanulási folya-

mat kiépítésére van szükség, amely a képzőintézménytől kapott iránymutatás segítségével önállóan (rendszeres külső támogatás nélkül is), a vezető belső erejéből, saját egyéniségéből és személyiségének attribútumaiból táplálkozva működik. A tréning, coaching, action-learning, a szupervízió, a pszichoanalízis és az e-learning módszereire, eredményeire építve kifejleszthető egy unikális módszer, amely a vezető önálló, folyamatos, maradandó hatású, belső fejlődését támogatja.

Az *1. táblázat* az újszerű módszertani modellt azonos vizsgálati kategóriák mentén hasonlítja össze az alapokat szolgáltató módszertanokkal. A táblázat jól szemlélteti a főbb sajátosságokat, érzékelteti az újszerű módszertani megközelítés (irányított önfejlesztés) elméleti sajátosságait, valamint összehasonlíthatóvá teszi a manapság legnépszerűbb tanulási modellekkel (tréning, coaching, e-learning). Az egyes kategóriák mentén a tanulási formák természetesen csak általánosított jellemzőket foglalnak össze.

1. táblázat: Oktatásmódszertani modellek sajátosságainak összehasonlítása

Tanulási forma	**Szervezett formában**	**Definiált tanulási célok**	**Tanulás időtartama**	**Résztvevői önálló tanulás**	**Fejlesztő szakember**	**Tanulási autonómia**	**Résztvevői létszám**
tréning-módszer	igen vagy nem	igen	rövid	csoportban	van (tréner)	közepes fokú	10–15 fő/csoport
egyéni coaching (szupervízió)	igen vagy nem	igen	közepes	is-is, szakemberrel és egyedül	van (coach)	magas fokú	1 fő
team coaching (szupervízió)	igen vagy nem	igen vagy részben	rövid	csoportban	van (team-coach)	közepes fokú	3–6 fő
action-learning	igen vagy nem	részben	rövid	csoportban	van („moderátor")	magas fokú	4–7 fő/kis csoport
self-coaching	nem	kismértékben	hosszabb	önálló	nincs (de támogatható)	nagyon magas fokú	1 fő
e-learning	igen	igen	rövid	önálló	nincs (de lehet tutor)	közepes fokú	korlátlan
irányított önfejlesztés	igen	részben	hosszú	teljesen önálló	nincs (de támogatható)	nagyon magas fokú	korlátlan

Forrás: Saját gyűjtés

Célom, hogy az irányított önfejlesztés módszertanában ötvözzem a népszerű tanulási formák előnyeit egy olyan, módszertanilag integratív modellben, amely a meglévő tanítási/tanulási módszerekre épít, ezeket újszerű szemléletben az irányított önfej-

lesztés érdekében ötvözi. Módszertani alapjait az önirányított tanulás, a kooperatív technikák, a tapasztalati tanulás, a tréning, coaching, action learning, self-coaching, a szupervízió, a pszichoanalízis és az e-learning technikák adják.

Alkalmazásának hatására elindulhat a vezetőben az önreflexió folyamata, amely az önismereten keresztül vezet el a belső, tartós változáshoz. A folyamat támogatja a gondolati perspektívaváltást, segíti, hogy a vezető *új gondolati, szemléleti paradigmákat* alakítson ki. Cél, hogy *a vezető megértse és kezelni tudja saját személyes elakadásait.* Eredményeképp remélhetőleg hosszú távon javul a vezetési kompetencia.

Szándékom szerint egy konkrét fejlesztési program módszertani alapjait is sikerül lerakni, amely nemcsak egy elméleti módszertani felvetés, hanem viszonylag gyorsan kifejleszthető és használható is lesz a vezetőképzési rendszerben.

A vezetői önfejlesztés módszerének kialakítása

A környezeti és technikai fejlődés hatására a tanulás módszerei és csatornái átalakulnak, és egyre inkább az önállóság kerül előtérbe, de nemcsak a tanulás, hanem az élet számos területén. Gondoljunk például a cafeteriarendszerre, ahol a munkavállaló a juttatási csomagból saját ízlése szerint választhat elemeket. Az emberek szeretik azt érezni, hogy van választásuk. A vezetői önfejlesztő módszer beleillik ebbe a logikába, mert az önálló tanulási folyamat menedzseléséhez egy saját „tool box" kifejlesztésében segíti a vezetőt.

Kutatásaim arra irányulnak, hogy az elméleti megalapozáson túl a program gyakorlati megvalósítása hogyan történhet. A konkrét közigazgatási vezetői módszertan kidolgozása egy oktatókból, pszichológusokból, coachokból, szupervizorokból és trénerekből álló team feladata lehet. De a program alapvető módszertani felépítése már körvonalazható, felépítését tekintve három fő részből állna.

Vezetői önfejlesztést segítő interaktív e-book

Az önfejlesztést segítő e-bookok az adott vezetői szintekhez mérten differenciált tartalommal készülhetnek (vezetői utánpótlás, középvezetők, felső vezetők). A modern felhasználói igényeknek megfelelő e-book gyakorlatilag egy *munkafüzet + segédanyag + személyes napló* egyben. Munkafüzet, mert rövid gyakorlati feladatokat tartalmaz. Segédanyag, mert a vezető számára praktikus vezetési tanácsokat tartalmaz. Személyes napló, mert ebbe a vezető leírhatja saját gondolatait (a naplóírás nem véletlenül képezi a terápiás módszerek alapját, hiszen segíti az önreflexiót).

Az e-book tartalmát tekintve interaktív (dinamikus, animációs videók és fórum is helyet kap benne). A tartalom egy része szöveges, másik része videoalapú. Formáját tekintve elektronikusan kitölthető, de akár ki is nyomtatható, illetve okostelefonon is elérhető.

Az interaktív e-book komplex tool box, benne több lehetséges vezetői fejlődési ív építőelemeinek felrajzolása történik. Ezekből a vezető saját ízlése és haladási üteme szerint válogathat.

Felépítési logikája: önismereti gyakorlatok, feladatok, majd a vezetői kompetenciák fejlesztését célzó gyakorlatsorok, technikák és tanácsok (pl. vezetői személyiség megismerése, időgazdálkodás, problémamegoldás stb.) szerepelnének. A pontos képzési tartalom leírása vizsgálatok tárgyát képezi.

A munkafüzet feladattípusai a teljesség igénye nélkül:

– rövid tesztek és checklistek: pl. vezetői önértékelési teszt, vezetői önismereti teszt (nem mély pszichológiai elemzésre szolgálnak, hanem gondolatébresztőként);

– az önreflektív elemzési technikák és gyakorlatok példákkal való leírása;

– a fejlesztési témakörökhöz kapcsolódó kérdések, amelyeken a vezető elgondolkodhat, és leírhatja a válaszait;

– praktikus tanácsok, tippek, gondolatok a vezetői munka egyes aspektusaira;

– rövid összefoglalók (vezetési kérdésekről);

– esettanulmányok (vezetési kérdésekről);

– gyakorlatok, feladatok (belső és külső, környezeti visszajelzésre épülő), amelyeket a vezetőnek ajánlott elvégeznie;

– energetizáló és relaxációs technikák;

– idézetek, ajánlott irodalmak;

– konzultációs lehetőségek (pl. fórum elérése, help desk stb.).

Mobilapplikáció

Egy letölthető mobilapplikáció nagyszerűen tudja támogatni a folyamatot. Az applikáció időről időre (naponta, hetente) kisebb, pár perces feladatokat küld a vezetőnek, amellyel ébren tartja a figyelmét és érdeklődését. Emlékezteti a program folytatására, hiszen amíg egy cselekvés nem épül be a napi rutinba, hajlamosak vagyunk elfeledkezni róla, vagy halogatni. Ezenkívül a mobilapplikáció a vezetők közti kommunikációs csatornaként és a képzőközpont üzenetközvetítőjeként is használható (fejlesztéstől függően).

Időszakos kis csoportos találkozók, workshopok, fókuszcsoport

A résztvevőket előzetesen fel lehet készíteni a vezetői önfejlesztési folyamat hatékony végigélésére. Ez egy felelősségteljes, tudatos tanulási folyamat, amely akkor lehet sikeres, ha a vezető érti, mi történik, elkötelezett, és képes az önálló végrehajtásra. Használatát megelőzően egy gyakorlati, kis csoportos felkészítést célszerűnek tartanék. A felkészítés a módszertan elsajátítása mellett a vezetői önismeret alapjaiba is bevezetné a résztvevőket. A tréning érzékenyít az önismereti témára, és megalapozza az e-book önálló használatát.

A folyamat közben, az érdeklődők számára lehetőséget kellene biztosítani további kis csoportos találkozókra is, amelyek során moderált beszélgetés formájában megosztják tapasztalataikat, és visszajelzést adnak a tanulási folyamatról. Ezek nem kötelező, hanem fakultatív alkalmak.

A találkozók egy része fókuszcsoport-beszélgetésként is működhet, ahol az érintettek tapasztalataikkal segítik a módszer továbbfejlesztését.

A módszer kapcsolata a közigazgatásivezető-fejlesztés jelenlegi módszereivel

Ha a jelenlegi közigazgatásivezető-képzést intézményi oldaláról nézzük, azt látjuk, hogy olyan eszközkészlet összeállítása szükséges, amely *költséghatékony, nagy létszámú résztvevői kör* esetében is alkalmazható, viszonylag *kevés hatályosítást és szervezést igényel.* A vezetői önfejlesztő e-book illeszkedik az elvárásokhoz, mert egy alkalommal kell áldozni a fejlesztésre, és felelősséggel nagy tömegek kezébe adható. Korlátlan számú felhasználót tesz lehetővé, minimális a hatályosítás (korrekciós) szükséglete, és nem társulnak hozzá jelenléti képzések.

További elvárás a vezetőfejlesztés kapcsán, hogy legyen valóban egyénifejlesztés-alapú, és ne „one size fits all" típusú. A vezetői önfejlesztés e-bookja ennek a követelménynek is meg tud felelni. A program egy „tool box"-ot állít össze, amelyből a vezető saját igénye, személyisége és hajlandósága szerint válogat. Saját igényeit elégíti ki, így pályára állítja saját egyéni-egyedi fejlődési folyamatát.

A tréning, coaching, e-learning és egyéb korszerű fejlesztési eszközök ma már szerencsére egyre inkább teret nyernek a közigazgatásban. Viszont a tömegtermelés kényszere miatt a képzési módszerek sablonos e-learning tananyagok vagy külső fél, szakértő bevonását igénylik (jelenlétalapú fejlesztések). Nincs olyan intézményesített módszer az eszköztárban, amelyet a vezető önállóan, kedve és hajlandósága szerint szabadon használhat.

Az újszerű módszer beemelésével maximális módszertani komplexitás valósítható meg, vagyis a létező legmodernebb vezetőfejlesztési eszköztár integrált működése. Programja beilleszthető a közigazgatásivezető-fejlesztés meglévő módszertani eszköztárába. Természetesen nem azt állítom, hogy a vezetői önfejlesztés módszertanának fel kellene váltania a meglévő módszertanokat, hanem azokat *kiegészítve, komplementer tudásanyagként* épülhet be a közigazgatásivezető-fejlesztés módszertani eszköztárába.

Az irányított önfejlesztés módszere három ponton is kapcsolódhat a meglévő közigazgatásivezető-képzési rendszerhez:

– Megalapozó funkció: Az a vezető, aki az e-bookkal támogatott önismereti munkát elkezdi, bármely későbbi kompetenciafejlesztő tréningre feltehetőleg mélyebb önismereti alappal érkezik. Az előzetes önismereti munka és az elsajátított önreflexiós technikák hatására az adott képzés során tanultak befogadhatóbbak és átélhetőbbek, hasznosíthatóbbak és jobban elmélyíthetők lesznek.

– Támogató funkció: A képzéssel párhuzamosan folyó irányított önfejlesztési munka támogatja a tanulási motiváció fenntartását és a képzésen tanultak elmélyítését.

– Hatásfenntartó funkció: Az irányított önfejlesztés folyamata növeli a képzésen tanultak hasznosítási esélyeit. Az önfejlesztési munka az egy-egy képzés elvégzésével nem ér véget, hanem folyamatos, így segít a képzés pozitív hatásainak hosszú távú fenntartásában.

A módszertanok egymásra épülését tekintve többféle megoldás is célravezetőnek tűnik. Az irányított önfejlesztés módszere felhasználható előtanulmányokhoz, tanulás támogatásához, a hatások fenntartásához, de akár önmagában is.

1. ábra: Az irányított önfejlesztés kapcsolata a vezetőképzésekkel

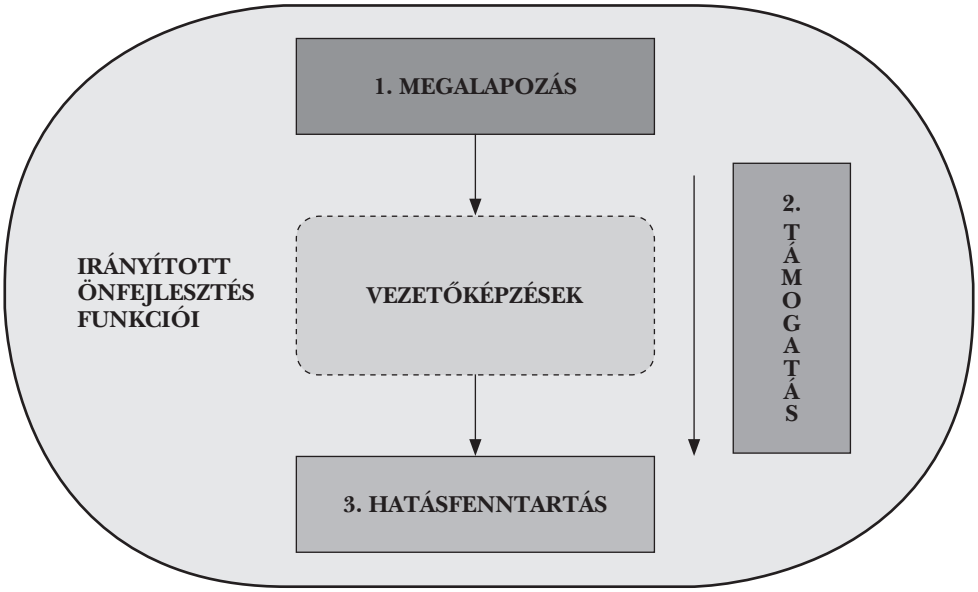

Forrás: Saját szerkesztés

A vezetői önfejlesztés az alap- és speciális vezetőfejlesztéssel párhuzamosan vagy azt megelőzően is megkezdődhet, hiszen úgyis egy hosszabb időtartalmú folyamatról van szó. Ha a vezetői tréningek előtt megkezdődik, annak az az előnye, hogy a résztvevők már egy szilárd, erősebb önismereti alappal érkezhetnek a tréningekre, ezáltal valószínűsíthető, hogy ezek a tréningek hatékonyabbak lesznek. A hátránya viszont, hogy az önirányított és kooperatív technikákban abszolút járatlan vezetők számára (és sok ilyen lehet) gondot okozhat az újszerű tanulási módszer elsajátítása. Nem tudhatjuk, hogy a programba bevont vezetők milyen önfejlesztési előképzettséggel rendelkeznek. Így az érzékenyítést (pl. fakultatív lehetőség a megismert módszertan tréning keretében történő elsajátítására) fokozottan szükséges előfeltételnek tartom.

A módszernek lehet másodlagos felhasználása is, például a közszolgálat teljesítményértékelési rendszere (TÉR) esetében. A program elsajátításának hatására a vezető képessé válna a munkatársakkal folytatandó fejlesztő beszélgetések sikeresebb lefolytatására, továbbá a TÉR önértékelési moduljában is hasznosítani tudná a program tapasztalatait.

Az irányított önfejlesztés módszere az egész életen át tartó tanulási folyamatot próbálja tudatossá és önállóan irányíthatóvá tenni. Biztosítja a tanulási folyamat állandóságát, fenntartja a résztvevők motivációját. Emellett az irányított önfejlesztési folyamatba mindig be lehet illeszteni egy-egy speciális képzést. Ha aktuálisan szükséges egy adott vezetői kompetencia, pl. tárgyalástechnikai készségek felfejlesztése, akkor a vezető ellátogat egy ilyen jellegű tréningre.

Összefoglalás, a módszer jövője

A közigazgatásivezető-fejlesztésben érintett vezetői kör (kb. 11 000 fő) jelentős. Az e-learning, blended-learning és jelenléti programok kialakítása, folyamatos karbantartása (hatályosítása), valamint a képzések szervezése (helyigény, ellátás, képzésszervező munkatársak díja) rendkívül költségigényes. Az állami bevételekből működő közigazgatásnak felelősen kell bánnia az erőforrásokkal, egy pénz- és időpazarló képzési rendszer fenntartása olyan luxus, amit nem engedhet meg magának. Viszont a fejlesztésekről nem szabad lemondani. Olyan módszereket kell találni, amelyek költségkímélőek, és jó eséllyel megtérülnek. Azt gondolom, hogy a fent leírtak alapján *kifejleszthető egy olyan unikális vezetői öntanulási módszer, amely képes arra, hogy a közigazgatásivezető-fejlesztés minőségi és mennyiségi kihívásait egyaránt kezelje.* A vezetői önfejlesztés módszere nem drága, hiszen megfelelő előkészítést követően a vezető rendelkezésére bocsátott egyszerű e-bookkal önállóan fejlesztheti magát. Nem kell tehát képzéseket szervezni, nem kell túl gyakran hatályosítani a tananyagokat, és a kialakított tool-box lehetővé teszi az egyénalapú fejlesztést. Mennyiségi szempontból pedig előnye, hogy felelősséggel nagy tömegek kezébe adható, hiszen saját e-bookját a vezető teszi egyedivé.

A vezetői önfejlesztés módszerével kapcsolatos gondolatokat érdemes további összetett, empirikus kutatás tárgyává tenni. Ezt indokolja, hogy segítségével egy unikális, korszerű, ugyanakkor költségkímélő, praktikus és egyszerű, nagy tömegek egyéni fejlesztést lehetővé tevő, közigazgatásivezető-fejlesztési eszköztár kialakítására nyílna lehetőség. A felvázolt elképzelés egy elméleti modell gondolati magvait tartalmazza. A részletek kidolgozása és a módszertan tesztelése reálisan több kutató bevonásával, közös munka eredményeként valósítható meg a jövőben.

Jegyzetek

[1] A tanulmány a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Karán a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés" című projekt keretében készült.

[2] A fogalom forrása: Knowles, 1975.

[3] Részletesebben kifejtve Stéber–Kereszty, 2015:9–10.

[4] Részletesebben kifejtve Forray–Juhász, 2008.

[5] Részletesebben például Koltai–Lada, 2006 vagy Merriam–Caffarella–Baumgartner, 2006.

[6] www.open.ac.uk/ (Letöltés: 2016. augusztus 30.).

[7] www.phoenix.edu/degrees.html (Letöltés: 2016. augusztus 30.).

Felhasznált irodalom

Batista, Ed (2013): *Self-coaching: An overview.* www.edbatista.com/2013/07/self-coaching-an-overview.html (Letöltés: 2016. augusztus 30.).

Cserné Adermann Gizella (2000): Az önirányított tanulás. *Tudásmenedzsment,* 1. évf., 1. sz., 4–10.

Durkó Mátyás (1999): *Andragógia. A felnőttnevelés és közművelődés új útjai.* Magyar Művelődési Intézet, Budapest.

Forray R. Katalin – Juhász Erika (2008): Az autonóm tanulás és az oktatás rendszere. *Új Pedagógiai Szemle,* 58. évf., 3. sz.

Giddens, Antony (2008): *Szociológia*. Második kiadás, Osiris Kiadó, Budapest.

Kiss Adél (2009): Fiatal felnőttek tanulási stratégiái. In: *Nonformális – informális – autonóm tanulás*. Szerk.: Forray Katalin, Juhász Erika, Debreceni Egyetem, Debrecen, 219–223.

Knowles, Malcolm. S. (1975): *Self-directed learning*. Association Press, New York.

Koller, Daphne (2012): *What we're learning from online education*. Ted talk, www.ted.com/talks/daphne_koller_what_we_re_learning_from_online_education (Letöltés: 2016. július 20.).

Koltai Dénes – Lada László (szerk.) (2006): *Az andragógia korszerű eszközeiről és módszereiről*. Tanulmánykötet, Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest.

Kraiciné Szokoly Mária – Csoma Gyula (2012): *Bevezetés az andragógia elméletébe és módszertanába*. ELTE, Budapest.

Luciani, Joseph J. (2007): *Self-Coaching. The Powerful Program to Beat Anxiety and Depression*. John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey.

McLeod, Angus I. (2007): *Self-Coaching Leadership. Simple Steps from Manager to Leader*. John Wiley & Sons, Chichester.

Merriam, Sharan B. – Caffarella, Rosemary S. – Baumgartner, Lisa M. (2006): *Learning in Adulthood. A Comprehensive Guide*. John Wiley & Sons, San Francisco.

Moore, Michael (1997): Az önálló tanulás elméletéről. In: *Andragógiai szöveggyűjtemény II*. Szerk. Maróti Andor, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Paksi-Petró Csilla (2017): *A közigazgatási vezetőfejlesztés oktatásmódszertana. Újszerű módszerek és technikák, az irányított önfejlesztés alkalmazási lehetőségeinek vizsgálata* című doktori értekezés kézirata.

Rogers, Carl. R. (1983): *Freedom to Learn for the 80's*. Charles E. Merrill Publishing Co., Columbus, Ohio. Magyarul: *A tanulás szabadsága a 80-as években*. Szeged, 1986.

Schunk, Dale H. (1990): Goal Setting and Self-Efficacy During Self-Regulated Learning. *Educational Psychologist,* vol. 25, no. 1., 71–86., http://dx.doi.org/10.1207/s15326985ep2501_6.

Stéber Andrea – Kereszty Orsolya (2015): Az informális tanulás értelmezései a XXI. században. *Új Pedagógiai Szemle*, 65. évf., 9–10. sz.

Tóth Éva (2008): Tanulási környezetek. *Educatio*, 17. évf., 2. sz.

Wan, Tony (2015): *Coursera Charts Course for International Expansion With $49.5M in Series C Funding*. EdSurge, www.edsurge.com/news/2015-08-25-coursera-charts-course-for-international-expansion-with-49-5m-in-series-c-funding.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 232–242., DOI: 10.24307/psz.2017.0920

Horbulák Zsolt

Határforgalom Csehszlovákia és Magyarország között Csehszlovákia pártdokumentumai alapján

Cross-Border Traffic Between Czechoslovakia and Hungary on the Basis of the Documents of the Communist Party of Czechoslovakia

Összefoglalás

Határon átnyúló kapcsolatok Magyarország és Csehszlovákia között a szocializmus időszakában is léteztek. Az országhatár, változó mértékben, ebben az időszakban is átjárható volt, és lehetővé tette a kapcsolattartás különböző módjait. Szlovákia Kommunista Pártjának és Csehszlovákia Kommunista Pártjának 1969 és 1989 között született anyagait elemezve elmondható, hogy kezdetben inkább a magyar fél gátolta a határon átnyúló kapcsolatokat. Ennek oka az alacsony belső árukínálat volt, amelyet a Csehszlovákiából érkező bevásárlóturizmus tovább fokozott. A 80-as években a határon átnyúló kapcsolatok motorjává aztán egyértelműen Magyarország vált, melynek fő oka a gazdasági együttműködés volt, de a hátterében már megfigyelhető volt a határ másik oldalán élő magyarok iránti érdeklődés is.

Ing. Mgr. Horbulák Zsolt, PhD, egyetemi adjunktus, Trencséni Alexander Dubček Egyetem, Szociális és Gazdaságtudományok Kara, Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (zsolt.horbulak@tnuni.sk).

Kulcsszavak: Magyar Népköztársaság, Csehszlovák Szocialista Köztársaság, Csehszlovákia Kommunista Pártja, Szlovákia Kommunista Pártja, kishatárforgalom

Summary
Cross-border relationships between Hungary and Czechoslovakia were in place already in the socialist era. The border could be crossed to various extents during the period, allowing different forms of contact. An analysis of the documents of the Communist Party of Slovakia and the Communist Party of Czechoslovakia between 1969 and 1989 reveals that initially cross-border relations were primarily hindered by Hungary, while later by Czechoslovakia. The reason of this was the low domestic supply of consumer goods in Hungary, further deteriorated by shopping tourism from Czechoslovakia. In the 1980´s the initiative of cross-border cooperation shifted to Hungary. The main reasons for the change included a boost in the economic cooperation, but interest in the Hungarian minority living on the other side of the border already played a part, too.

Keywords: Hungarian Peoples Republic, Czechoslovak Socialist Republic, Communist Party of Czechoslovakia, Communist Party of Slovakia, small cross-border traffic

---

Bevezetés

A szocializmus utolsó időszakában Magyarországon és Csehszlovákiában a létező szocializmus két különböző formája alakult ki. A szocialista országok között, Jugoszláviát kivéve, Magyarország tért el leginkább a keleti blokkon belül általánosan alkalmazott politikai és gazdasági rendszertől, de Csehszlovákia esetében is megfigyelhetők voltak bizonyos egyedi vonások. Ezek a sajátosságok számos helyen megmutatkoztak, és formálták specifikussá az egyes országok szocialista rendszerét. Az államközi kapcsolatok terén nemcsak a legfelső vezetés viszonyára hatottak, hanem az alacsonyabb szintű kapcsolatokat is befolyásolták, többek között a kishatárforgalmat.

A valós vagy fejlett szocializmus három pilléren nyugodott: 1. A gazdaság terén kizsákmányolás nélküli termelést jelentett, miközben kétfajta tulajdon létezett, állami és szövetkezeti; a termelés tervgazdálkodáson alapult, de felhasználták a tudományos-technikai forradalom eredményeit is. 2. A szociálpolitika terén a munkások, parasztok és értelmiségiek osztályantagonizmus nélküli társadalmát jelentette; ez képezte az alapját az össznépi államnak, amelyben azonban mégis a munkásosztály érdekei domináltak, és ez a kommunista párt vezető szerepében mutatkozott meg. 3. Az emberi tudatot a marxizmus–leninizmus határozta meg (Mervart 2013:653–654).

A hivatalos ideológiától azonban a realitás jelentősen eltért. Hasonló volt a gyakorlat a szocialista integráció hangzatos jelszavával. Az egyes országos proletariátusát nem egyesíteni, hanem egymástól elválasztani akarták. A KGST-re épülő nemzetközi kereskedelem csikorogva, de megvalósult, ellenben a kishatárforgalom, a lakossági szintű kapcsolattartás már komoly akadályokba ütközött.

A husáki Csehszlovákia és a fejlett kádárizmus

1969-től Csehszlovákia új, sajátos korszakának általánosan használt megnevezése a „normalizáció", de szintén gyakori a legfőbb vezetőről történő elnevezés, a Husák-éra. A szakirodalom egyéb elnevezéseket is ismer, például a „reális normalizációs szocializmus", „fejlett szocializmus", vagy csak egyszerűen: a rezsim, „ami itt van", hosszabban kifejezve: „exportáru, amelyet a baráti hadseregek tankokon hoztak el" (Mervart 2013:649). A „normalizáció" kifejezést azonban érdemes megmagyarázni. A szó nem más, mint a pártpropaganda eufemisztikus megnevezése a régi rend újbóli bevezetésére (Kosta, 2005:39). A régi rend alatt a szocializmus ortodox formáját értették, amely Csehszlovákiában 1948-tól a 60-as évek közepéig tartott. Az általánosan elfogadott nézet szerint az 1969 és 1989 közötti csehszlovák szocializmust, számos eleme miatt, joggal nevezik posztsztálinistának.

Gustáv Husák kortárs életrajzírója, Viliam Plevza írja, hogy „a külföldi propaganda a Husák nevével fémjelzett politikát már abban az időben [Gustáv Husák pártfőtitkársága és elnöksége alatt] megmerevedettséggel és a konzervativizmussal azonosította" (Plevza, 1991:143). A korszak leírására a felsoroltak mellett előfordulnak még kifejezőbb, erősebb emocionális töltettel rendelkező megnevezések is, mint a Miroslav Kusý politológus által használt „vaskalapos neosztálinista rendszer" (Kusý, 2012:211).

A Magyarországon létező szocializmus esetében a „kommunizmus" vagy a „szocialista rendszer" elnevezések mellett is sokféle jelzővel találkozhatunk. Valuch Tibor könyvében (2001:15) a következőket említi: kommunista rendszer, államszocializmus, totális rend, létező szocializmus, illetve szovjet típusú társadalom; elismerve, hogy a megnevezések mögött azonos tartalom rejlik. Annak a harminchárom évnek, amikor Kádár János állt az ország élén, legáltalánosabb elnevezése a „Kádár-rendszer". A politikus neve által fémjelzett időszakra mindazonáltal találóbb jelzők is születtek: „fogyasztói szocializmus", „létező szocializmus Kádár-korszakbeli deformációja", „gondoskodó szocialista jóléti állam", „gulyáskommunizmus" (Valuch, 2005:361, 364). Berend T. Iván (Berend, 1999:259) a szintén beszédes fridzsiderszocializmussal egészíti ki a sort, megemlíthető a nemegyszer használt „puha diktatúra" szókapcsolat is, és a kor emberére utaló jelző, a „homo kadaricus" (Huszár, 2003:258).

A fentebb felsorolt jelzők és megnevezések arra utalnak, a szocialista korszak kései szakaszának egyik legfontosabb össztársadalmi kérdése volt, hogy az adott ország vezetése milyen mértékben hajlandó biztosítani az egyéni szabadságot, azon belül is a jólétet, a fogyasztói szabadságot, illetve az, hogy milyen lehetőségek nyíltak az egyéni boldogulásra, pontosabban a vagyonszerzésre, a meggazdagodásra. Az ismertetett megnevezések egyértelműen arra utalnak, hogy erre Magyarországon adódtak a jobb feltételek.

A valóság értelemszerűen ennél jóval árnyaltabb volt. Miután Csehszlovákia és Magyarország a gazdagabb szocialista országok közé tartozott, a szocializmus idején a keleti blokkon belül a családok életszínvonala ebben a két országokban volt a legmagasabb. A családi költségvetésben az élelmiszerekre fordított összeg itt volt a legalacsonyabb, fele-harmada az összkiadásoknak, emellett a fogyasztási cikkek vásárlása is

jelentősen megugrott. További hasonlóság az oktatás színvonalában figyelhető meg (Berend, 1999:247). Az *1. táblázat* néhány mutató alapján igyekszik összehasonlítani a 70-es és 80-as évek magyar és csehszlovák jóléti rendszerét:

1. táblázat: A jólét és fejlettség néhány mutatója Magyarországon és Csehszlovákiában

			1970	1975	1980	1985
1	Gázellátás (%/háztartás)	Magyarország	50,7	–	75,7	–
		Csehszlovákia	30,5	–	40,2	–
2	Hűtőgép (%/háztartás)	Magyarország	35	–	87	–
		Csehszlovákia	61,1	–	87,8	–
3	Mosógép (%/háztartás)	Magyarország	70	–	91	–
		Csehszlovákia	68,2	–	83,6	–
4	Tévékészülék (%/háztartás)	Magyarország	66	–	99	–
		Csehszlovákia	74,6	–	88,6	–
5	Személygépkocsi (%/háztartás)	Magyarország	6	–	26	–
		Csehszlovákia	17,4	–	38,3	–
6	Kiskereskedelmi árak (%)	Magyarország	100	156	245	364
		Csehszlovákia	100	130	156	182
7	Kiskereskedelmi forgalom (%)	Magyarország	100	135	153	164
		Csehszlovákia	100	130	140	146
8	Személyi fogyasztás aránya (%)	Magyarország	86,1	86,5	86,4	86,0
		Csehszlovákia	81,4	81,4	72,7	67,7
9	Nominális pénzbeli jövedelem (%)	Magyarország	–	8,9[1]	8,4[2]	8,5[3]
		Csehszlovákia	–	5,2[1]	4,1[2]	3,1[3]

Megjegyzés:[1] *1971–1975,*[2] *1976–1980,*[3] *1981–1985*
Forrás: 1–5: Romsics, 2005:481; 6–9: Průcha–Urban, 1989:235, 237, 238

Az *1. táblázat* adatait nézve, talán meglepő lehet, hogy a gázellátás terén Magyarország jelentős fölényre tett szert, az viszont már kevésbé, hogy a háztartási gépek esetében magasabb a penetráció, illetve hogy az üzemben tartott személygépkocsik számában lemaradt. Jól megfigyelhető az élénkebb kiskereskedelmi forgalom és fogyasztás, de a pénzromlás egyre gyorsuló üteme is.

Hasonlóképpen jelentős különbségek alakultak ki Magyarország és Csehszlovákia társadalmi fejlődése között; az előbbire nagyobb szabadság volt jellemző. Mindkét ország egyformán törekedett a jólét fenntartására, ezt azonban Magyarország egyre inkább külföldi forrásokból tudta biztosítani. Közös elemként jelentkezett, hogy akárcsak az 1956-os év Magyarországon, úgy az 1968-as év Csehszlovákiában jelentős társadalmi változásokat hozott. Noha az utóbbi esetében az erőszak sokkal kevésbé volt jelen az események során, azonban a lakosság széles rétegeit érintette (Horbulák, 2015). A két ország fejlődését nagyban befolyásolta a diktatórikus hatalom vezetőjének személye: Kádár János és Gustáv Husák politikai nézetei és jelleme lényegesen

különbözött egymástól. Talán nem véletlen, hogy személyesen ritkán találkoztak. Miután a prágai tavasz időszakában Kádár egyértelműen kiállt Alexander Dubček mellett, ebből következően Husákkal már nem ápolhatott jó kapcsolatot. Számos egyéb tényező mellett ez is hozzájárult a két ország eltérő ütemű fejlődéséhez (Horbulák, 2016). Mindebből az is nyilvánvaló, hogy a lakossági kapcsolattartást inkább Prága akadályozta.

1969 és 1989 között született, magyar vonatkozású csehszlovák pártdokumentumok

Az életszínvonal és életminőség, illetve a külkereskedelem összehasonlítására a statisztikán kívül egyéb lehetőségek is adódnak. Nem volt ez másképp a 70-es, 80-as években sem. A tanulmány pártiratok alapján kísérli meg bemutatni, miként tekintett az adott időszakban az egyik ország lakossága a másik ország árukínálatára, illetve milyen eredményt hoztak a párt által elkészített árösszehasonlítások. Ezenfelül érdemes megvizsgálni, az államközi kapcsolatok szintjén miként vélekedtek a kishatárforgalom jelentőségéről. Tekintettel arra, hogy a levéltári kutatás a Szlovák Kommunista Párt (a későbbiekben SZLKP[1]) és Csehszlovákia Kommunista Pártja (a továbbiakban CSKP) irataira épülnek, az eredmények a fogyasztási és vásárlási szokások tekintetében nagyobb mértékben vonatkoznak a volt csehszlovák állampolgárokra. Az SZLKP dokumentumai a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban, a CSKP iratai pedig a prágai Cseh Nemzeti Levéltárban elérhetők. A kutatásnak elméletileg nincs nemzetiségi vonzata, ennek ellenére joggal lehet feltételezni, hogy vizsgált probléma nagyobb mértékben érintette a volt Csehszlovákia magyar nemzetiségű lakosait. A tanulmány adalékul szolgálhat a csehszlovák–magyar határ menti kapcsolatok, kishatárforgalom jobb megismeréséhez. Az írásban a kor dokumentumaiban alkalmazott CSSZSZK – Csehszlovák Szocialista Köztársaság, az MNK – Magyar Népköztársaság és a Kčs – csehszlovák korona rövidítéseket használom.

A csehszlovák–magyar kishatárforgalom a husáki érában az SZLKP iratai alapján

A kishatárforgalomhoz kapcsolódó dokumentumok túlnyomó része az idegenforgalmat érintő kérdésekkel foglalkozik. Egy 1979-ben keltezett irat szerint, tekintettel a nagy érdeklődésre, nincs elég forint.[2] Az 1976-os 32 millió koronás csehszlovák paszszívum 1978-ra 250 millióra nőtt. „A magyar oldal számára a CSSZSZK állampolgárainak a beözönlése nyomást jelent a magyar belföldi piacra, ezért a forinteladás túllépte a keretet. Az 1979-es évre a Magyar Nemzeti Bank a Csehszlovák Állami Bank részére 800 millió koronában állapította meg a határt, vagyis 1978-hoz képest 400 millió forinttal kevesebbet. […] Ezért 1979. január 1-jével a csehszlovák állampolgárok napi forintkeretét 400-ról 250-re csökkentette." A tervek szerint az átutazások esetében teljesen eltörlik az átváltást, illetve a turistaszezonon kívül csökkentik a limitet.

A párkányi Simon Júda[3] vásárral összefüggésben született jelentés[4] szerint a vásár hetében 16 ezren mentek ki és 80 ezren jöttek be az országba, elsősorban Párkányban.

A vásár akkori jelentőségét mutatja, hogy a 80-as években a vásár hétvégéjén Budapest és Párkány között különvonatokat is indítottak. A jelentés szerint Csehszlovákiából Magyarországra leginkább a következő árufajtákat vitték: cukor, rizs, halkonzerv, tartós pékáru, sör, papír- és drogériai áru, gyerekruha, alsónemű, harisnyaáru, cipő, takaró, használati üvegtárgyak, szerelési és építőanyag stb. Az irat melléklete 3555 magyar és 2000 csehszlovák állampolgár ellenőrzését jegyzi.

Egy, a magyar–csehszlovák határral kapcsolatos másik irat[5] arról tájékoztat, hogy mind a magyar, mind a csehszlovák vámosok az utazók szigorított ellenőrzésének parancsa szerint járnak el,[6] bár a szigorítás okáról a dokumentum nem tudósít. Az MNK lakosai leginkább cukrot, rizst, déligyümölcsöt, halból készült termékeket, sört, lábbelit, textilanyagot, gyerekruhát, sportcikkeket, motorgépjárművek alkatrészeit, porcelán- és kerámiatárgyakat, illetve játékokat visznek át a határon. Az MNK-ban a CSSSZK polgárai általában kozmetikai áruk, étolaj, kakaó és a mosószerek után érdeklődnek. További információ, hogy a magyar fél az éves forintlimitet hajlandó 800 millióról 1 milliárd forintra emelni. Ezzel a megegyezéssel véget ért az az állapot, amikor a csehszlovák állampolgároknak a forintkeret kimerülése miatt ún. rubelkereten keresztül, közvetlenül Magyarországon kellett beszerezniük a forintot.

Érdekes *hangulatjelentés* olvasható e dokumentum 9. oldalán: több véleményt közöl, amelyet azonban az akkori cenzúra ceruzával áthúzott: „Alexander Bernárd szádellői pap dicsérte az MNK jelenlegi politikáját, és kritizálta a CSSZSZK politikáját vallási és nemzetgazdasági téren. Tótgyarmat községben az a hír kezdett elterjedni, miszerint a forint a koronához képest 100 a 120-hoz arányra erősödik. Štefan Mišelek magyar állampolgár csehszlovákiai látogatása során elmondta, hogy a CSSZSZK és az MNK között tárgyalások kezdődnek az 1982-es év turistautak valutakeretét illetően. Ján Parajoš, a Kelet-szlovákiai Vasmű hideghengerművének operátora dicsérte az MNK politikai rendszerét, és azt mondta, hogy hasonló jön el a CSSZSZK-ba is."

Már a rendszerváltozás környékén született az az anyag, amely a magyarországi és a csehszlovákiai kiskereskedelmi árakat hasonlította össze.[7] A Szlovák Szocialista Köztársaság Kereskedelmi és Turisztikai Minisztériumának határozata alapján Győrben megvizsgálták bizonyos termékek árát (a kiemelések az eredeti szövegből származnak). „A kutatás célja az volt, hogy megvizsgálják, mennyire éri meg, illetve nem éri meg a magyar polgároknak a CSSZSZK-ban vásárolni. Hogy az ár mennyire kedvező, ún. árkedvezőségi mutató jelzi… Ha a *mutató nagyobb mint 100,0*, az adott áru megvásárlása, tekintettel a kurzusra és a kiskereskedelmi árszínvonalra, a CSSZSZK-ban a *magyar turisták számára kedvező*. Ha a mutató kisebb mint 100,0, az adott áru megvásárlása az MNK-ban a csehszlovák állampolgárok számára kedvező. Az alkalmazott kurzus 1 Ft = 0,45 Kčs volt. A kiskereskedelmi árak felmérése a következő árucsoportok esetében valósult meg. Élelmiszer: hús és hústermékek, tejtermékek, zöldség és gyümölcs, italok, egyéb termékek. Nem élelmiszer jellegű áru: textil és ruházat, lábbeli és bőráru, háztartási áru, drogéria, ékszer.

Az *élelmiszeráruknál* alapjában véve valamennyi tétel esetében az MNK árszintje *magasabb* volt a CSSZSZK-ban található áraknál. Alacsonyabb árszint az MNK-ban legfeljebb bizonyos alkohol és valamennyi Pepsi Cola, Perla, Mirinda (az MNK-ban

Schweppes) típusú alkoholmentes ital esetében fordult elő. Jelentősebb mértékben különbözik a görög és a kubai narancs ára. A CSSZSZK-ban megközelítőleg azonos szinten van (14, ill. 12 Kčs), az MNK-ban a görög narancs ára 3,5-szer drágább, mint a kubai. A többi élelmiszer esetében a kiskereskedelmi árszínvonal az MNK-ban a napraforgóolaj és a szemes Nescafé esetében alacsonyabb.

A *nem élelmiszer jellegű áruknál* a megfigyelt tételek esetében az árszint az MNK-ban úgyszintén *magasabb*. Ez leginkább a textil- és ruházati áruk esetében mutatkozik meg, ahol a kiskereskedelmi árak 1,5, sőt, 2-szer magasabbak, mint a CSSZSZK-ban, a lábbelik esetében 3-szor, 4-szer magasabbak. Az MNK-ban a szórakoztató elektronika esetében a kiskereskedelmi árak csak a hordozható rádiómagnók, porszívók és az elöl tölthető automata mosógépek esetében alacsonyabbak. A drogériai áruk esetében az MNK-ban csupán a tisztasági betétek és a betétek drágábbak. A kiskereskedelmi árak alacsonyabbak a samponoknál és a szappanoknál. A kisáruk esetében a kiskereskedelmi árak leginkább a toalettpapír, a szalvéták és a papír zsebkendők esetében különböznek. A játékoknál a Lego 2-3-szor drágább az MNK-ban, mint a CSSZSZK-ban. Nagy a különbség a BMX 30-as gyerek kerékpárok kiskereskedelmi áránál: az MNK-ban 3-szor drágább, mint a CSSZSZK-ban. Az ékszereknél az MNK-ban lényegesen olcsóbbak a digitális órák, mint a CSSZSZK-ban.

A felmérésből kiviláglik, hogy tekintettel az utóbbi időben az MNK-ban történt széles kiskereskedelmi ármódosításokra, a csehszlovák korona és a forint árfolyama nem felel meg az MNK és a CSSZSZK kiskereskedelmi árszínvonalának."

A CSKP csehszlovák–magyar határforgalmat érintő dokumentumai

A csehszlovák–magyar határforgalommal országos szinten is foglalkoztak, a téma Fock Jenő 1973. február 14-i látogatásán is felmerült. Az erről készült dokumentumban[8] Fock, a Minisztertanács elnöke részéről található megjegyzés szerint meg kell oldani a munkaerőcsere kérdését; a munkaerőmozgás miatt a CSSZSZK és az MNK közötti ún. kishatárforgalom övezetét 15-ről 50 km-re javasolt bővíteni.

A turizmus kérdéskörét szintén országos szinten igyekeztek rendezni. 1981. november 25-én a csehszlovák kormány tárcaközi megbeszélést tartott, témája a magyar vezetés kérése volt, amely arra kérte Csehszlovákiát, hogy a „CSSZSZK gátolja meg az MNK-ba érkező csehszlovák turistákat abban, hogy felvásárolják a magyar belső piacon elérhető árukat".[9] November 30-án Rohlíček és Marjai miniszterelnök-helyettes Győrben találkoztak. A csehszlovák fél a következő érvrendszerrel készült a tárgyalásokra:

– a turisztika kétoldalú, a magyar turisták ugyanúgy vásárolnak a CSSZSZK-ban, az arányok a nyári turistaszezont kivéve azonosak;

– a bevásárlóturizmus ellen közös akciókat kell végrehajtani, a CSZSZSZK is vámellenőrzéseket végez majd;

– intézkedéseket kell tenni a rövid távú bevásárlóturizmus ellen;

– Csehszlovákia turistairodáin keresztül korlátozza a szervezett rövid távú utakat;

– az utazási irodák számára csökkentik a gázolaj-kiszabatot, 20%-kal a közösségi, 30%-kal a vállalati közlekedés esetében;

– társadalmi szervezeteket ismét figyelmeztetik, hogy ne szervezzenek bevásárlóutakat.

A résztvevők kijelentették, hogy mindez valószínűleg nem lesz elegendő, de a csehszlovák oldal megmutatja, hogy foglalkozik a kérdéssel. A csehszlovák–magyar határon 1981. november 23-tól szigorú vámellenőrzést vezettek be, a csehszlovák állampolgárokat szórólapon tájékoztatják arról, mit tilos kivinni. A dokumentum továbbá tartalmaz egy három és fél oldalas listát a nem engedélyezett árukról.

A dokumentum rövid helyzetjelentéssel végződik, megemlíti a határon kialakult hosszú várakozási időt Oroszvárnál, Komáromnál és Medvénél. Ennek oka a „magyar vámszervek az utazó (beleértve a gyermekek) hosszantartó alapos vizsgálata, amely során szigorúan betartattak valamennyi magyar vámszabályt […]. Nem engedték be továbbá azokat az árukat, amelyeket a csehszlovák állampolgárok a 30 rubeles keretben váltott forintért vásároltak. Ezeket az árukat elvették tőlük, akárcsak a tegnapi napon, bármilyen igazolás nélkül. Noha a magyar vámszervek a csehszlovák állampolgárokkal szemben úgy viselkedtek, mint más utasokkal szemben, a vámvizsgálat idején a konfliktusokat megpróbálták kerülni, az intézkedéseket illedelmesen foganatosították, polgáraink a nemtetszésüket és elkeseredésüket mégis hangosan nyilvánították ki, és részükről sor került szidalmazásra, továbbá az áru megrongálására. Ezt a helyzetet az is okozta, hogy a hosszú várakozás okán az autóbuszok üzemanyaga fogyóban volt, így nem lehetett bennük fűteni (az autóbuszokban gyakran kisgyerekek is voltak). A csehszlovák állampolgárok a mi vámszerveinknél folyamodtak felvilágosításért mi is történik valójában, és kérték, hogy az említett tényeket jelentség a csehszlovák felsőbb szervek felé."

A Puja Imre külügyminiszter 1982. áprilisi pozsonyi találkozóján tett javaslatát tartalmazó dokumentum[10] szól a Csehszlovák–Magyar Kétoldalú Határ Menti Egyezmény módosításáról. A határ menti sáv a 15 km-es zónán belül élőkre vonatkozik, a magyar fél azonban azzal érvel, hogy más szocialista országokkal a modernebb 20 km-es övezet és több határátlépés van érvényben. Az MNK szerint a könnyítés kölcsönösen növelné a látogatások számát, a magyarországi szabad szombatok is növelik az utazási kedvet. Könnyítéseket javasol a pénzváltásnál is. Az egyezmény meghatározza, hogy a minimális mennyiségű devizával való ellátás nem vonatkozik a határ menti forgalomban részt vevő turistákra. A csehszlovák fél határozottan elutasította a magyar fél azon javaslatát, hogy szélesítsék ki a kivételek körét a rokonlátogatásokra. A csehszlovák javaslat a turizmus minden csehszlovák állampolgárt érintő fejlődését óhajtja, nem csupán a határ menti régióét. A magyar javaslattal kapcsolatban alkotmányos problémák merülnek fel, a nem határ mentén élők hátrányos megkülönböztetése merül fel.

Az idegenforgalom problémájával Lázár György 1983-as csehszlovákiai látogatásakor is foglalkoztak.[11] Lázár üdvözölte, hogy a kölcsönös turizmusnál mindkét ország a szervezett formát részesítette előnyben. Ugyanakkor véleménye szerint akadnak gondok, és kiemelte a kishatárforgalom könnyítésének lehetőségét. A magyar oldal számára ugyan nem prioritás, de a csehszlovák oldalt arra kérte, szenteljen ennek figyelmet. Emlékeztette partnerét, hogy a két ország úttörője volt a turizmus könnyítésének. Szerencsés, ha a két ország lakossága kapcsolatban van egymással, együtt-

működnek, és segítik egymást, többek között a mezőgazdasági munkákban. Štrougal válaszában kijelentette, hogy kishatárforgalmat illető törvény módosításával kapcsolatban egyelőre nem tud se pozitív, se negatív választ adni. A gyakorlatban operatív módon, törvényi módosítás nélkül is lehet cselekedni, hiszen ez évi egy útnál többet is engedélyez.

A Csehszlovákia és Magyarország közti határforgalom jelentőségét méltatta Marjai József minisztertanácsi alelnök Peter Colotka miniszterelnök-helyettes 1984. július 13-i látogatásakor.[12] Marjai sok egyéb mellett hangot adott azon véleményének, miszerint a közvetlen kapcsolatokat ott kell felhasználni és fejleszteni, ahol legközelebb élünk egymáshoz, így a határ menti övezetekben. Ennek a megalapozottságát jól mutatja a kishatár menti kereskedelem, a kereskedőházak együttműködése. A termelővállalatok, szövetkezetek közti kapcsolatok színvonalát emelni kell.

A kishatárforgalom némileg élesebb hangú vitát váltott ki Gustáv Husák és Kádár János között 1985 szeptemberében. A két politikus találkozójához a csehszlovák fél számára kísérőanyag[13] készült, mely a magyarországi helyzetet értékelve megállapítja, hogy korábban bizonyos zavaró jelenségek okoztak problémát a kétoldalú kapcsolatokban (turizmus, Bős–Nagymaros, az új csehszlovák iskolatörvény értelmezése, különböző vélemények a kapitalista országok vezetőivel fenntartott kapcsolatokról). Mivel a magyar felet nem elégíti ki a csehszlovák válasz a kishatárforgalom kiszélesítésére, ezért ez a téma bizonyára újra napirendre kerül majd.

A kishatárforgalom kérdésköre végül egy 1986-os magyarországi találkozón merült fel,[14] igaz, csak marginálisan. Az együttműködés számos összetevője és lehetősége mellett a dokumentum összeállítója mintegy mellékesen megemlíti, hogy magas dinamika van „a belkereskedelem, szövetkezeti gazdálkodás és a határ menti kereskedelem területén, ahol a fogyasztási áruk kölcsönös cseréje valósul meg".

Összegzés

Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának Titkársága 1969 és 1989 közötti dokumentumainak magyar vonatkozású anyagai túlnyomó többségében a szlovákiai magyarság kérdésével és a történelmi problematikákkal foglalkoznak. A prágai központ anyagai pedig nagy mennyiségű, szerteágazó témájú magyarországi vonatkozású iratot tartalmaznak. Ezek között arányait nézve kicsi, ellenben számukat tekintve mégsem elhanyagolható mennyiségben foglalkozik a határ melletti kapcsolatokkal. Az itt bemutatott dokumentumok az államközi kapcsolatok egy érdekes szegmensébe engednek betekintést, azokat a nehézségeket mutatják be, amelyekkel a kor lakosságának szembe kellett néznie, legfőképpen a szabadságjogok tekintetében. Az valójában törvényszerű, hogy egy diktatúra gátolja lakosainak mozgását, emellett azonban az is, hogy egy hiánygazdaságban a bevásárlóturizmus sem kívánatos jelenség.

A húszéves időszak alatt jól észlelhető a változás: amíg a csehszlovák oldal megmarad a gátló-semleges álláspontón, addig a magyar oldal a gátlóból a támogató

helyzetbe mozdult. Ennek alapvetően gazdasági oka volt: a felbomlóban lévő kommunista gazdasági rendszer egyre nagyobb teret engedett az egyéni kezdeményezésnek, és ennek már az országhatár sem szabott gátat. A csehszlovák tartózkodás mögött nemzetiségi okok is meghúzódtak, ezt azonban a Magyarország a 80-as évek közepéig nem érzékelte. Nem tudatosította ugyanis, hogy a szlovákiai magyarok részéről történő bevásárlóturizmusnak jelentős nemzetmegtartó ereje is van.

Jegyzetek

1 Szlovák Kommunista Pártnak a korban a szlovákiai magyarok által használt rövidítése. Az SZKP rövidítés körükben is a Szovjetunió Kommunista Pártját takarta.

2 *Információ a Magyar Népköztársaságba irányuló idegenforgalomról.* SZLKP KB Elnökségi ülés, 1979. január 19. Szlovák Nemzeti Levéltár, 1531 doboz. „Szigorúan titkos" megjelölés.

3 A Simon Júda vásár Párkány egyik legnagyobb attrakciója. Több mint kétszázötven éve minden októberben megtartják.

4 *A magyar államhatár helyzete 1983. október 11. és 17. között.* SZLKP KB Elnökségi ülés, 1983. október 31. Szlovák Nemzeti Levéltár, 1671 doboz. „Szigorúan titkos" megjelölés.

5 *Informatív hír a Magyar Népköztársaság határátkelőhelyeinek biztonsági helyzetéről és SZSZK Nemzetbiztonsági Testülete által szerzett ismeretekről.* SZLKP KB Elnökségi ülés, 1982. április 14. Szlovák Nemzeti Levéltár, 1631 doboz. „Szigorúan titkos" megjelölés.

6 1968 májusában írták alá a fogyasztási cikkek határ menti szabadkereskedelméről szóló egyezményt, és 1969 augusztusában meghatározták a cikkek listáját. *Információ a SZSZKSZ-szel, LNK-val, NDK-val, MNK-val és BNK-val való kapcsolatok jelenlegi állapotáról és azok normalizációjáról.* 1970. január 22. Előterjeszti: J. Marko. CSKP-KB-02/1 1945-1989, Elnökség 1966–1971. Cseh Nemzeti Levéltár 119. köt. 193/k info 1 levéltári egység.

7 *Bizonyos fogyasztási cikkek kiskereskedelmi árának az összehasonlítása 1989. május 15-i hatállyal.* SZLKP KB Elnökségi ülés, 1989. május 16. – június 6. Szlovák Nemzeti Levéltár, 1804 doboz. „Szigorúan titkos" megjelölés.

8 *Fock Jenő csehszlovákiai látogatása és megbeszélése Ľubomír Štrougal miniszterelnökkel. Információ a megbeszélésről.* 1973. február 14. CSKP KB Gustáv Husák 1945–1989, Cseh Nemzeti Levéltár, 390 sz. doboz. Magyarország, 11056, 1973.

9 *A CSSZSZK és az MNK kapcsolatai. A turizmus kérdésköre a CSSZSZK és az MNK között.* 1981. november 27. CSKP KB Gustáv Husák 1945–1989, Cseh Nemzeti Levéltár 390. sz. doboz, Magyarország 11068, 1981. „Titkos" megjelölés.

10 CSKP KB Gustáv Husák 1945–1989. Cseh Nemzeti Levéltár 388. sz. doboz. A CSKP KB főtitkárának és a CSSZSZK elnökének, G. Husáknak munkatalálkozója az MSZMP KB első titkárával, Kádár Jánossal 1983. november 10-én. Tárgyalási alap 11031, 1983. 2) Információ a CSZSZK és az MNK kétoldalú kapcsolatairól.

11 *Információ Lázár György látogatásának lefolyásáról és eredményeiről.* 1983. november 4. CSKP-KB-02/1 1945–1989, Elnökség, Cseh Nemzeti Levéltár 88. köt., 88/k info 1. tárgyalási pont. „Titkos" megjelölés.

12 *Információ Peter Colotka látogatásának lefolyásáról és eredményeiről.* 1984. augusztus 2. CSKP-KB-02/1 1945–1989, Elnökség, Cseh Nemzeti Levéltár 109. köt., 113/k inf. 4. tárgyalási pont. „Titkos" megjelölés.

13 *Információ az MNK belpolitikai helyzetéről, kidolgozta Csehszlovákia budapesti nagykövetsége, 11038.* CSKP KB Gustáv Husák 1945–1989. Cseh Nemzeti Levéltár 389. sz. doboz. Husák és Kádár baráti munkatalálkozása Csehszlovákiában 1985. szeptember 30-án.

14 *A CSSZSZK és az MNK nemzetgazdasági terveinek a koordinálása az 1986–1990-es időszakra, jelenlegi helyzet és problémák 11041.* CSKP KB Gustáv Husák 1945–1989. Cseh Nemzeti Levéltár 389. sz. doboz. A CSKP KB első titkárának és a CSSZSZK elnökének, G. Husáknak baráti munkalátogatása az MNK-ba 1986. október 30-án.

Felhasznált irodalom

Berend T. Iván (1999): *Terelőúton*. Vince Kiadó, Budapest.

Horbulák, Zsolt (2015): *Spoločenský vývoj v Maďarskej ľudovej republike a Československej socialistickej republike v rokoch 1968 až 1989. Politologické fórum,* 4. rok, 1., 23–45.

Horbulák, Zsolt (2016): János Kádár as an Economic Reformist and Gustáv Husák as an Antireformist. *Slovak Journal of Political Sciences,* vol. 16, no. 1., 1–15, https://doi.org/10.1515/sjps-2016-0001.

Huszár Tibor (2003): *Kádár 2*. Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, Szekszárd.

Kosta, Jiří (2005): K historii a koncepci československé ekonomické reformy v letech 1965–1969. *Acta Oeconomica Pragensia,* 13. rok, 3., 27–47., https://doi.org/10.18267/j.aop.149.

Kusý, Miroslav (2012): *A magyarkérdés Szlovákiában*. Kalligram, Pozsony.

Mervart, Jan (2013): „Reálný socializmus" rané normalizace, kontinuita ši diskontinuita. In: *Gustáv Husák, moc politiky, politik moci*. Ed. Slavomír Michálech, Miroslav Londák et al., Veda, Bratislava, 649–660.

Plevza, Viliam (1991): *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Tatrapress, Bratislava.

Průcha, Václav et al. (1989): *Hospodársky vývoj evropských zemí RVHP*. Svoboda, Praha.

Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.

Valuch Tibor (2001): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest.

Valuch Tibor (2005): A „gulyáskommunizmus". In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*. Szerk. Romsics Ignác, Osiris Kiadó, Budapest.

Egyéb források:

Csehszlovákia Kommunista Pártjának iratai, Központi Bizottság, Gustáv Husák fond, Cseh Nemzeti Levéltár
Szlovákia Kommunista Pártjának iratai, Elnökség, Titkárság, Szlovák Nemzeti Levéltár

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 243–255., DOI: 10.24307/psz.2017.0921

Bruckner Éva

Vagon- és barakkvárosok

A trianoni utódállamok menekültjeinek életkörülményei

Towns of Railway Carriages and Barracks

The Living Conditions of Refugees from Territories Disannexed by Trianon

Összefoglalás

A trianoni békediktátum menekültek áradatát indította el a hazánktól elcsatolt területekről. Regisztrálások szerint 350 ezer, utólagos becslések szerint 400-450 ezer ember hagyta el szülőföldjét, otthonát, munkahelyét. A 20-as években, a csonka országban százezrek nyomorogtak. A legrosszabb helyzetbe közülük azonban azok a menekültek kerültek, akik pályaudvarokon vagonokban vagy lepusztult barakkvárosokban vártak a sorsukra. A mai magyar társadalom és Európa számára az ő szenvedésük, beilleszkedési kálváriájuk alig ismert. A tanulmány több levél- és irattári forrás felkutatásával, valamint egy korabeli felvidéki írónő memoárjának részleteivel járul hozzá, hogy a történelmünk e kevésbé feltárt lapjára ráíródjon az igazság. A tanulmány egyes részei a szerzőnek a Felvidékről menekült, evangélikus Bruckner családról szóló, készülő könyvéből valók.

Kulcsszavak: trianoni békeszerződés, vagonvárosok, barakkvárosok, menekültügy

Summary

The Treaty of Trianon set a flood of refugees off from the territories disannexed from the former Hungarian Kingdom. According to the records, 350 thousand, but by subsequent estimates, approximately 400-450 people were forced to leave their homes,

Dr. Bruckner Éva, történész, ny. egyetemi docens (ebruckner42@gmail.com).

workplaces and homelands. In the 1920's hundreds of thousands lived in misery in the mutilated country. The worst conditions of all were experienced by refugees who waited for their fate in railway carriages or in run-down slums. Their sufferings and the torment of integration are little known to the prevailing Hungarian society or to the rest of Europe. The study contributes to revealing the truth about that less unfolded part of our history by several archival sources and by the publication of excerpt from the memoir of a writer who had fled from the former Upper Hungary. Parts of the paper are from the author's forthcoming book about the Lutheran refugee Bruckner family.

Keywords: Treaty of Trianon, town of railway carriages, refugees

---

„Nehezítessék meg a szolgálat ezeken az embereken."
„És a nép az ő tésztáját, minekelőtte megkelt volna,
sütőteknővel együtt ruháiba kötve, vállára vette."
(2Móz 5,9; 12,34)

Előjáték: „Nincsen számodra hely" (Vörösmarty Mihály)

„Véget ért a világháború! Férjem hazajött közénk, hála legyen érte Istennek! Most már majd el tudunk viselni mindent, ami ezután ránk következik! Hát volt is mit elviselni nemsokára! A csehek kardcsapás nélkül bevonulhattak Felső-Magyarországra. Híre jött, hogy már Lublón (Lublau, Lubovna) vannak, s egy havas téli délelőttön, december 16-án bejöttek Iglóra (Zipser Neudorf, Spiska Nova Ves). Meghagyták, hogy a lakosság maradjon házaiban, és ne próbáljon ellenállni […] Úgy 11 óra tájban végigvonultak a széles főutcán. Előttük katonazene, rezesbanda, utána vagy két rozzant kis ágyú, néhány magasabb rangú tiszt, majd félszázadnyi idegen egyenruhás katona. A város parancsnokságát francia tisztek vették át, és statáriumot hirdettek. A nem várt helyzettől megzavarodva, senki nem tudta, mitévő legyen…

Tavasszal hamarosan megtartották a vizsgákat, a matúrát is, és szélnek bocsátották a diákokat. Mondták, hogy úgysem lesz itt magyar iskola többet, kár minden lépésért! A parancsnokság a fiúgimnázium épületében ütötte fel a tanyáját, amely tőlünk pár lépésnyire volt. Láttam, amint ki-be járkáltak ott a tisztek, köztük a parancsnok, Vix francia ezredes lovaglóostorral, amellyel ha 3-4 ember egy csoportban állt, rögtön szétzavarta őket.

A nyár eltelt valahogyan. Ősszel megengedték, hogy megnyíljon az evangélikus gimnázium, de német tannyelvűvé kellett átalakulnia, az első osztály pedig már szlovák volt. A cseh vezetőség megpróbált egyszer-kétszer közeledni a régi lakossághoz. Éreztük azonban mi, exponált magyar érzelműek, hogy »wir haben hier keine bleibende Stätte!« Az 1920. évi tanév végén megtartott érettségi vizsgákon megjelent

egy cseh kormányképviselő. Élénk figyelemmel kísérte a vizsgát, s azt a szellemet, mely a tanárokat vezette, és jelentésében kinyilatkoztatta, hogy bár Győző tanári munkája magas színvonalú, s az eredmény szép, mégis, sem ő, sem én nem vagyunk alkalmasak a »csehszlovák ifjúság« nevelésére, és le is út, fel is út!" (Brucknerné Farkas, 1950:25).

A két novellaskötete (*Boldog idők,* 1918.; *Vihar után,* 1933) alapján írónőként is számon tartott dr. Bruckner Győzőné Farkas Gizella (1883–1965) középiskolai francia szakos tanárnő memoárját lapoztuk fel, hogy egy felvidéki értelmiségi család exodusát megismerjük. A külvilág történéseit előtérbe helyező emlékirat érzelmi megnyilvánulásai a sorok között nemcsak az írónő, hanem sorstársai negatív személyes élményeinek is kísérői, így számunkra is sok információt közvetítenek (Jürgenstein, 1979).

Az irodalom „kiköltözők regényei" elnevezéssel tartja számon Beczássy Judit *Menekültek* és Ignácz Rózsa *Urak és úrfiak* című művét, amelyek az erdélyi menekültek kérdésével foglalkoznak. A két írónő gyerekként élte meg a történelem ezen korszakát, szereplőik fiktív alakok, legfeljebb néhányuk megjelenítésében keveredik a képzelet a valósággal. Beczássy magára a problémára irányítja a figyelmet, Ignácz pedig regényében azzal foglalkozik, hogy a menekültek sorsa hogyan hatott a társadalom egészére (Szűts, 2011:21–35). A két művet Gyáni Gábornak a történelmi regényről szóló elmélkedései (Gyáni, 2004:78–92) alapján, a történészek egyértelműen forrásértékűnek fogadják el, „hiszen elég, ha csak arra gondolunk, hogy szerzőik nem függetlenek saját koruktól, így az általuk konstruált történet is tekinthető korszakuknak egy lehetséges olvasataként. Lehetőség a történetek nézőpontját alkotó kérdésről információkat kapni" (Szűts, 2011:24). Amennyiben a regény ily módon elfogadott, akkor a memoár, mely az író saját életét vagy annak fontosabb szakaszát tárja elénk, miközben megidézi a kort, annak fontos eseményeit, még inkább megfelel a történelem hiteles ábrázolásának. Dóczy Jenő korabeli kritikája így értékeli Farkas Gizella írói tevékenységét: „A maga szemével látja az életet, és megvan benne a képesség, hogy egyéni szemléletét a saját eszközeivel megmutassa nekünk" (Dóczy, 1923:552). A történészek tényfeltárásainak eredményeivel összevetve és kiegészítve a memoárt, hiteles és szuggesztív képet kapunk a felvidéki magyarok 1918-tól megindult kivándorlásáról.

Amióta csak ember lakik a földön, a vándorlás, helyváltoztatás, határátlépés állandó jellemzője a történelemnek. A magyar történelem formálójává a vándormozgalom különösen a 20. század elejétől vált. A Monarchiából ekkor többen indultak el szerencsét próbálni, míg az ellentétes irányú mozgás, azaz e helyre érkezés – nemhogy áramlás – az első világháborúig ritkaságszámba ment. Az első világháborút lezáró trianoni békediktátum következtében azonban, az elcsatolt területekről elsősorban az etnikai tisztogatás miatt menekülő, ideáramló embertömeg addig nem tapasztalt mennyiségével találkozhattunk.[1]

Az *etnikai tisztogatás* sok nép múltjában ott rejtőzik. Az évezredek folyamán megszokottá vált, hogy egy terület nemzetiségi összetételét egy nagyobb etnikai csoport meg akarja változtatni. A történelem során megszámlálhatatlan példa felidézhető, hogy ki, kivel, mikor nem akart együtt élni (az amerikaiak az indiánokkal, az angolok az írekkel, a törökök az örményekkel stb.). A 20. században, az első világháború utáni

években a csehek és a szlovákok, de a románok és a szerbek sem akartak tovább egy területen élni a magyarokkal.

A csehszlovák megszállók Szepességre történő bevonulása a memoárban feltüntetett időpontban kezdődött, és decemberben Poprádra (Deutschendorf, Poprad) és Iglóra vonultak be.[2] A Monarchia volt népei közül elsőként, 1918. október 28-án a Cseh Nemzeti Tanács jelentette be önálló állam megalakulását. A létrejött Csehszlovák Köztársaság demokratikus külsővel rendelkezett, de mind politikai, mind gazdasági, ideológiai téren cseh dominancia érvényesült (Heimann, 2009:25). A törvényhozó hatalmat a kisebbségek akaratának, véleményének figyelembevétele nélkül az Ideiglenes Nemzetgyűlés gyakorolta, s így többek között a magyarokat mellőzve alkotta meg a lakosság életét meghatározó alkotmányt, nyelv-, földreform- és közigazgatási törvényt.

A Felvidékhez tartozó Szepesség már 1918. december elején[3] csehszlovák oldalra került. A lakosságon belüli magyar érzelmű, magukat „hungarusnak" valló szászok ebbe nem akarván belenyugodni, a népek önrendelkezési joga alapján, december 9-én, magyar kormánytagok támogatásával, kikiáltották az önálló Szepesi Német Köztársaságot, működésére azonban nem került sor, mert csupán nyolc napig létezett. A több száz éves múlttal rendelkező szepességi etnikai térszerkezet ettől kezdve rohamosan haladt afelé, hogy a történelem színpadáról végleg eltűnjön (Simon, 2008:36–40; Illyés, 2005:193–194; Tilkovszky, 1997).

A nagy múltú felvidéki városok falvakká degradálódtak, köztereikről sorra tűntek el a magyar jellegű műemlékek és szobrok. Így például Pozsonyban (Pressburg, Bratislava) cseh légiók zúzták szét Mária Terézia szobrát, több helyen (Dévény/Theben/Devín; Nyitra/Neutra/Nitra) pedig millenniumi emlékműveket, Kossuth-szobrokat (Rozsnyó/Rosenau/Roznav; Losonc/ Lizenz/Lucenec, Érsekújvár/Neuhausel/Nové Zámky) távolítottak el.

Erdély román megszállása is rohamos mértékben haladt. A gyimesi határvonalon léptek először ellenséges erők az ország területére. 1919 januárjában az Erdélyt megszálló románok az erdélyi intelligencia tisztviselői rétege ellen léptek fel. Majd a 20-as évek diszkriminációja a földreformon keresztül a magyar birtokosokat és egyházakat érintette; a székelyekre nagy adókat vetettek ki, a magyar kereskedőktől pedig megvonták a hiteleket. A székelyekről az iskolákban azt tanították, hogy elmagyarososodott románok, akiket most vissza kell románosítani. A tanítás nyelve kizárólag a román lett. Mindennek következményeként 1918 és 1922 között mintegy 197 000 magyar hagyta el Romániát (Eördögh, 2000). A menekülők kiutalt vagonokkal közlekedtek, melyekkel értéktárgyaik nagy részét is át tudták csempészni. Ahogy Ignácz Rózsa regényében is olvasható, a gyökereiktől elszakított erdélyi emberek a pesti nyomornegyedek lakásaiban, az oda nem illő szőnyegek, a nélkülözést tükröző ruházatot kiegészítő, hamisnak tűnő, de valódi ékszerek eladásából tengetik az életüket.

Délvidéken a szerb megszállás radikalizmusa súlyosabb problémákat okozott. Tary Endre, Szabadka volt rendőrkapitánya 1920. május 20-án kelt jelentésében számolt be az ottani állapotokról: aki magyarul szólal meg, inzultálják, a magyar egyesületeket feloszlatják, vagyonukat zár alá helyezik. A magyar kereskedők kirakatait beverik, rajtuk „Vesszenek a magyarok!" feliratok jelennek meg. Kijárási tilalmat vezettek be, ösz-

szejöveteleket sem szabad tartani. A szerb elemi és középiskolákban a magyar nemzeti tantárgyak minimumát sem engedélyezik, az osztrák–magyar tiszteket pedig rendőri felügyelet alá helyezik.[4] A Nemzeti Igazgatóság azonnali hatállyal elbocsátja a magyar főispánokat, alispánokat, polgármestereket, jegyzőket, a megyei és községi tisztségviselőket. A SZHSZ Királyság területéről 1918 és 1924 között 44 903 magyart taszítottak ki (A. Sajti, 2008).

„Én azt hiszem, senki a világon nem állt olyan tudatlanul az események előtt, mint mi magyarok! […] Lehetséges az, hogy elvesztettük Erdélyt, elvesztettük a Kárpátokat, elvesztettük Bácskát, Baranyát, Torontált?" – emlékezik a meghurcoltatás idejére a múlt század első felében Szabadkán (Maria Theresiopel, Subotica) élő Zimmer Sarolta (Donyanovné, 2003: 243–319).

A megszállt területeken a magyar közalkalmazottaknak, hogy a helyükön maradhassanak, a Csehszlovák Köztársaságra, illetve Ferdinánd román királyra és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságra hűségfogadalmat kellett tenniük. Ha házukat, földjüket akarták megtartani, meg kellett tagadniuk magyarságukat. 1919. szeptember végéig a magyar kormányok ennek elutasítására biztatták a tisztviselőket, a Friedrich- és a Huszár-kormány azonban már a trianoni békekötés előtt tudomásul vette a tisztviselők „látszólagos" engedelmességét (Szűts, 2010:3–24). Akik az eskü letételét megtagadták, azoknak egzisztenciájukat vesztve, kiutasítva menekülniük kellett (Fráter, 2003). Még többen voltak, akik a háborús helyzet következtében, a várható „megnehezített szolgálat" elől menekülve, „önként" hagyták el szülőföldjüket jobb megélhetés és egyértelmű nemzeti hovatartozás reményében. A nagy háború befejezésével, egy reggel a megszállt területeken ébredő magyarok egy része, elsősorban a hazaszeretettől vezérelve, kelt útra a csonka Magyarország irányába, titokban abban reménykedve, hogy a békeszerződés rendezi az ügyüket, és végül visszatérhetnek az óhazába. A trianoni szerződés azonban számukra az óhazától való végleges elszakadást jelentette.

A magyarok számát az elcsatolt területen nemcsak az elüldözöttek és az önként elvándorlók csökkentették, hanem azok is, akik ezután szlováknak, románnak, szerbnek vallották magukat (Szűts, 2010:3–24). Az utódállamokon belül a városok etnikai átalakítása gyorsan elkezdődött, az átalakítás azonban nem zajlott zökkenőmentesen. Csehszlovákiában nehézséget okozott a szlovák nyelvű oktatás, mert a közép- és felsőfokú intézményekben nem akadt szlovák nyelven oktató. A szlovákórát például Késmárkon hol egy cipszer, hol már fiatal szlovák tanár tartotta, s az elemi ismeretek mellett egy-egy népdal énekléséből állt. A tanárok többsége még a régi világ hagyatéka, egész gondolatvilágában magyar örökség volt. Az új rendelkezések alól csak fondorlattal lehetett kibújni, álljon itt ismét a késmárki líceum példája. A földrajztanár egy ízben a következő cselt alkalmazta: Magyarország a könyvben a háború előtti kiterjedése és történelmi múltja méltatásával szerepelt, egy rövidebb második rész írta le a jelent. Amikor a felelő diák belekezdett a lecke felmondásába, félbeszakította, mondván: „tegnap elfelejtettem mondani, hogy csak a második részt kell megtanulni" (Skultéty, 2010).

Aki nem tudott kiskaput találni magyar mivoltának megőrzéséhez, s a változásokhoz nem volt képes alkalmazkodni, kiutasították, és a rendelkezésére bocsátott vagonokkal mehetett, amerre akart.

A kivonulás

„A kiutasító végzés után két vagont utalt ki nekünk a csehszlovák állam, hogy ingóságainkat áthozhassuk. Összeszedtük hát motyónkat, s jó embereink segítettek berakodni a két vagonba. Mindenünk befért, még tüzelőfát is raktunk be, és az egyik vagonban valamilyen hálóhelyet is csináltunk. A kisfiúnak a mosóteknőben vetettünk ágyat, a nagyobbaknak az ágyneműhalmazon. Barátaink felvirágozták a vagont kívül-belül, és este a fél város kikísért bennünket, amikor beszálltunk. Mindenki hozott valamit, gyümölcsöt, cukrot a gyerekeknek, útravalót. Volt sírás és néma kézszorítás, egyszerre fütyölnek, tolatnak, és a két vagon, benne három gyermekünkkel és minden földi javunkkal csikorogva kívánszorgott az állomásról. Már sötét volt, csak éppen a város karcsú, gótikus tornyát lehetett kivenni a félhomályból, s a Magas Tátrát, amint ott sötétedett az északi láthatáron. Az az érzésem volt, mint mikor a színházban a függöny lemegy. Ami eddig volt, az befejeződött. Ami ezután következik, lehet, hogy rosszabb lesz, lehet, hogy jobb, mint ami addig volt, de más lesz, és ahogy eddig éltünk, az nem jön vissza soha többé" (Brucknerné Farkas, 1950:32).

Ekkor még senki nem sejtette, hogy ez csak az első stáció, és jön majd egy újabb világháború, mikor majd a németek nem akarnak a zsidókkal élni, és a csehek, szlovákok, románok, szerbek még annyira sem a magyarokkal, mint korábban. A *vagon* mint a meg nem tűrtek szállítóeszköze a 20. században az etnikai tisztogatás emblematikus főszereplője lett. Visinszkijnek a második világháború utáni kijelentése: „magyar kérdés, vagonkérdés", jól tükrözi az etnikai tisztogatást végrehajtók szemléletét, mely Hitlernek is imponálhatott, mert végül a zsidókérdés is első fokon vagonkérdéssé vált. A vagon napjainkig mintegy szimbólumává lett a kilátástalanságba vezető utazásnak.

A kivonuló magyarok között az iglói Bruckner család a kisebb, távozásra kényszerített csoportot – köztük is az értelmiségieket – képviselte. A többség a már említett, kényszer nélkül önként távozók, azaz – mai divatos szóhasználattal – *migránsok* voltak.

A menekülők közül *segély* iránt jóformán csak az első csoport tagjai folyamodhattak. Erre utalást elsősorban a MÁV-alkalmazottakra vonatkozó dokumentumokban találunk. Az utódállamokból menekülteknek körülbelül 20%-át a vasutasok – családtagjaikat is ideszámolva – tették ki (Szűts, 2012:89–112; Ablonczy, 2016a; Ablonczy, 2016b.) Köztük volt Orning Antal állomásfőnök is, aki szánalmas helyzetének javítása ügyében először a szerb–horvát–szlovén kormánynak, majd Horthy Miklósnak írt levelet. A Nagykanizsáról származó vasutas 1901-től a horvát vonalakon teljesített szolgálatot, 1918-ban már mint állomás-elöljáró került fel a 3 személy- és 30 teherkocsit számláló, menekítő vonatra. Orning nyolctagú családjának, mint általában a menekülteknek máshol is, két vagont bocsátottak rendelkezésére: az egyikbe került az ágynemű, fehérnemű, felsőruházat és a család, a másikba a magukkal menekített állatok. (A Brucknerek Felvidékről való menekülésének történetéből tudjuk, hogy a határon sikerült ingóságaikból sok mindent átmenekíteni: ékszereket,

értéktárgyakat a játék baba hasába varrva, sőt revolvert is a sűrű szilvalekvár mélyére süllyesztve.) A SZHSZ Királyságból menekült Orning beadványa elpanaszolja, hogy a lakosok és a szökött katonák minden ingóságát és tartalék élelmiszerét széthordták és elégették, „mivel magyar" volt. Miután kártérítésért esedezik a hatalmon lévő kormányhoz, és ehhez vesztességi kimutatást is mellékel, jól nyomon követhető, hogy egy nagycsaládos hivatalnok mit veszíthetett otthona elhagyásakor. A leltár szerint bútorai a korabeli polgári berendezkedés jobb darabjaihoz tartoztak: zöld plüsshuzattal bevont dívány, márványlapos mosdó, falióra, szőnyegek is a leírás szerint a drágábbak közé tartozhattak. A kár elérte a 87 808 koronát, mely károsszeget a MÁV el is ismert, de a kártérítés folyósításáról nincs tudomásunk (Matus, 2016). Általános gyakorlat szerint kárelőleget utaltak ki, mely legfeljebb pár száz, esetleg 2000 koronáig terjedő összeg lehetett (Romsics, 1995:425–426).

A MÁV kezdetben igyekezett helytállni, és lehetőség szerint megnyugtatóan rendezni a kérelmeket. De ezzel tovább nőttek a vasút terhei, hiszen a háború alatti hadi utaztatást az intézmény biztosította, és szintén a MÁV-nak kellett a menekültek rendelkezésére bocsátania a szállítóeszközöket (Szűts, 2012:89–112). A menekültek segélyezésére vonatkozóan a magyar vasutak miskolci üzletvezetőségének levelei között a következőt olvashatjuk: „Az önként elmenekült alkalmazottak… költségeik megtérítésére igényt nem tarthatnak, csak az igazolt kényszerítés folytán menekültek. Ki kell hallgatni a folyamodókat, és vallomásaik alapján záradékolni kell kérvényeiket, miért voltak kényszerítve a menekülésre. A kiutasító végzést csatolják a kérvényhez…, valamint kárjegyzékeiket is, és költségeik igazolását. A kárjegyzéket két tanúval kell igazoltatni, és az átköltözési fuvarköltségeket is csatolni kell."[5]

1918 és 1924 között az elcsatolt területekről 350 ezer fő regisztrált menekültet jegyeztek, a nem regisztráltakkal együtt azonban a számuk elérte a 420-425 ezret. Erdélyből már 1918 végétől körülbelül kétszázezren özönlenek, a Felvidékről csaknem kilencvenezren, a Délvidékről pedig hatvan-nyolcvan ezren (Ablonczy, 2008:2). A célpont többnyire a főváros, melynek azonban a befogadóképessége véges volt. Már 1919-re megtelt, és az 1920-as új menekülthullám – melynek része volt a Bruckner család is – idején a MÁV és az Országos Menekültügyi Hivatal „hálószerű logisztikai rendszert" alakított ki. Minden szerelvény három ellenőrzési ponton haladt át a fővárosba érkezés előtt.

A határon történő regisztráláskor a menekülés okáról és céljáról is nyilatkozni kellett. A második ellenőrzési pont a gyűjtőkörzeteken volt, állomásai: Miskolc, Debrecen, Szombathely. Ezeken a helyeken általában hosszabb ideig tartózkodtak a kivándorlók. Brucknerék és jó néhány felvidéki menekült számára – főként azoknak, akiknek összeköttetései e helyekre vezettek – célállomások lettek. A harmadik veszteglőhelyként a belső körzetek kisebb városainak – Hatvan, Cegléd, Komárom, Dunakeszi, Alag – állomásait jelölték meg, feladatuk ugyancsak a fővárosba igyekvők feltartóztatása volt. Csakhamar azonban ezek a helyek is megtelnek: vagon vagon hátán. 1920 őszétől 1921 őszéig, amikor a legtöbb menekült érkezett, mintegy tizenhatezren éltek pályaudvarokon, oldalvágányokon, közel 4600 vagonban elhelyezve (Szűts, 2012:89–112).

A befogadás: „Talpra kell állnunk mégis!" (Koós Károly)

A vagonvárosok lakói igyekeztek a lehetőségekhez képest normális életet kialakítani: akinek több volt valamiből, áruba bocsátotta; kert nélkül is megpróbálkoztak – a tilalom ellenére – háziállatok tartásával; társasági életet éltek (Csóti, 2010:54–59). Életkörülményeik, főként ami a higiéniát illette, a középkort idézték. A vagonváros utcáit a kocsik közti sínek adták, a lakók itt alakították ki a magántereiket, itt játszottak a gyerekek, de ide öntötték, közművek híján, a vagonokban felhalmozódott konyhai hulladékot és a szennyvizet is. Nem csoda, hogy hamarosan elszaporodtak a rágcsálók, melynek következménye a fertőző betegségek kialakulása és rohamos terjedése lett. Nem egy helyen tífusz ütötte fel a fejét. Orvosi ellátásban nem részesültek. Világítás nélküli, sötét, sáros esték tették még elviselhetetlenebbé az itteni életet.

„Az utazás lassan ment, hol lekapcsolták, hol előbbre vitték vagonjainkat. A gyerekeknek még tetszett is ez a cigányélet. A magunkkal hozott élelmiszerből ettünk, vagy főztünk, két tégla között rakott tűzön, valami tejes ételt. Sorstársak voltak körülöttünk, kikkel összeismerkedtünk. Hernádcsány – akkor már Cana – volt a csehszlovák határállomás, itt vesztegeltünk két napot. Egy éjjel éreztük, hogy megyünk, s reggel Hidasnémetiben voltunk, ez már magyar föld volt! Szeptember 6-án megérkeztünk egy nagy, vidéki pályaudvarra. Megtudtuk, hogy Miskolcon vagyunk. A legnagyobb baj az volt, hogy nem volt lakásunk, és az összezsúfolt vagonban aludtunk, éltünk. Az étkezés is megoldhatatlan probléma volt. Közben a vagonlakásban valami fertőzést kaptunk, ragályos vastagbélhurutot nagy lázzal és hidegrázással. Lehetetlen volt magas lázzal a vagonban feküdnünk, hiszen doktor ki nem jött volna oda! Tífusztól féltünk" (Brucknerné Farkas, 1950:34).

A fővárosi pályaudvarokon rostokoló vagonvárosokban elrettentő képek fogadják az idevetődő újságírókat. A Nyugati pályaudvar 728 vagonjának utcáin 1922 kemény telén jégcsapfák között lehetett csak közlekedni. A kocsikból a beteg tüdők sípolása, köhögésük koncertje szűrődött ki. Az asszonyok a fagyos időben hajukat tépve siránkoztak, hogy gyerekeik halálra fagytak (Borsos, 1990:69). Farkas Gizella memoárja is szól kislányának majdnem bekövetkezett haláláról, annak ellenére, hogy az egész vagont plédekkel tömték körbe. Rengeteg volt az ellátatlan, súlyos beteg. Reggelente befagyott a víz. Kaposvárott jegyezték le a vagonlakók borzalmas körülményeit: tizenhatan laktak disznókkal együtt egy kocsiban (Vas, 2013).

A helyzet megoldását szinte lehetetlenné tette a háború utáni csonka Magyarország lakáshelyzete, melyet a Tanácsköztársaság alatt történt rekvirálások még súlyosbítottak (Szűts, 2009:12–30). Nem épülnek új lakások, hiányzik az építőanyag, az építőmunkások sztrájkolnak. A helyi lakosság, különösen a fiatal házaspárok is szeretnének otthonhoz jutni. Budapesten 1919-ben a lakásügyi minisztérium biztosa megállapodik a szállodákkal, hogy a szobák 5%-át 50%-os árkedvezménnyel a menekültek rendelkezésére bocsátják. Mindez azonban csepp a tengerben.

A menekültek túlnyomó része tömegszállásokon, rossz hírű, külvárosi barakktelepeken, volt kaszárnyákban húzódott meg.

A barakklakások közül a fővárosi Mária Valéria-telepi barakkváros a legközismertebb menhelye az egzisztenciát vesztett menekülteknek. Az 1914-ben itt létesített ideiglenes szükségkórház fapavilonjaiból terebélyesedett a szegények, elhagyottak, de bűnözők barakkvárosává is. A háború után a pavilonokat szükséglakásokká alakították át (Szamos, 1960:49). A telep a köztudatban járvány- és szegénynegyedként élt, ahol nincs orvos, nincs gyógyszertár, sem iskola. „Kocsmában viszont nincs hiány: a Lendvai, a Kovács, a Hübner, a Szlovoda, a Gotthard, a Szőnyi, a Shamitz, a Pokol… fene tudja, hány apró csehó gondoskodik arról, hogy a becsületes munkával és becstelen úton megszerzett pénzt egyaránt a kocsmárosok zsebébe vándoroljon" (Bruckner, 2007:73). Bár nem magasodott szöges kerítés körülötte, és fegyőrök sem vigyázták a rendet, a Mária Valéria barakkváros mégis egy koncentrációs tábor hatását keltette. S nem volt üdítőbb látvány az Auguszta- vagy a Zita-telep sem,[6] melyet szintén szükségkórházak helyén alakítottak ki.

Ugyancsak egykori járványkórház barakkjait népesítették be menekültekkel Miskolcon, a Sajó árterén épült Vay-telepen. S bár 1920 és 1925 között kőlapú, félkomfortos lakásokkal is bővítik, kulturáltabb életet itt sem tapasztalhattak a hírlapírók. Mégis, az élelmesebbek közül néhányan abban a kivételes helyzetben lesznek, hogy később a város szélén épülő Hodobay-lakótelep komfortosabb lakásaiban jutnak élettérhez (Szűts, 2009b:21–35). Pécsen, Kaposváron a háború befejeztével üresen maradt katonai barakkokat térképezik fel, mivel a nagy lakáshiány miatt szükség van rájuk,[7] és Szegeden is épülnek már a barakklakások.[8]

Bár a lakáshivatalok a menekültek számára is rendelkezésre álltak, érdek nélküli segítséget ezektől a hivataloktól a legritkább esetben kaptak. Csak személyes kapcsolatok útján, mélyen a zsebbe nyúlva lehetett eredményt elérni, virágzott a korrupció (Gyáni, 1992). A Bruckner házaspár is hiába fordult a hivatalhoz, mely azt javasolta, ha van pénzük, keressenek egy üres házat, és abban kiutalnak egy lakást számukra. Hiába akadtak egyre hosszas kutakodás után, a lakáskiutalás elmaradt. Végül a családnak volt annyi pénze, hogy megvásárolja. Az új lakhelyen azonban egy szobába zsúfolva kellett élniük, és az egyetlen pozitív élményük az volt, hogy éjszakánként nem tolattak, nem rázkódtak, nem ütköztek.

Az átmeneti vagy végleges lakóhelyen a menekültek csakhamar közösséggé formálódnak. „Az egyik gimnázium szuterénjében menekültkonyha nyílt meg; ide be kellett szolgáltatni a tisztviselő-ellátásban kapott fejadagot, egy-egy kiló cukrot, szalonnát, sót, fehérlisztet és 3 kg kenyérlisztet, és még fizettünk valamit, ennek fejében kaptuk az ellátást. Minden délben, este itt gyűltünk össze a város különféle pontjairól étkezni. A társaság elég jó volt, menekült tanárok, bírók, erdészek, mindazok, akiket kiüldözött békés otthonukból a nagy felfordulás. Lassanként megismerkedtünk, és a közös étkezés nem is volt kellemetlen" (Brucknerné Farkas, 1950:38).

A menekültek nemcsak földjüket, házukat, ingóságaikat és ingatlanjukat hagyták előző életük színhelyén, de a mindennapi megélhetésüket biztosító munkahelyüket, egzisztenciájukat. Az 1919–20-as tanév kezdetekor 120 menekült pedagógus helyezkedhetett el ideiglenesen Miskolcon. Legtöbbjük az Ungvárról Miskolcra telepített Hunfalvy János Magyar Királyi Főreáliskolában kapott állást (Szűts, 2009:435–452).

Bruckneréknek a többiekhez képest annyi előnyük volt, hogy Gizellát egy polgári leányiskolában, Győzőt pedig már ismert tudósként az időközben Eperjesről (Presschau/Prešov) Miskolcra menekített jogakadémián várták. Szorgalma, tudományos munkája, gazdasági tevékenysége elismeréseként majd negyedszázadra dékánja lett az intézménynek. Nem egy értelmiségnek sikerült, hasonló módon, előző egzisztenciáját meghaladóan megállni a helyét új hazájában. Így többek között Puky Endre 1920-ban Borsod, Gömör és Kis-Hont vármegyék törvényhatósági kormánybiztosa, 1922-től Abaúj-Torna vármegye és Miskolc főispánja, 1924–1933-ig pedig országgyűlési képviselő és a Gömbös-kormány külügyminisztere lett (Szűts, 2004:11). A szintén vagonlakóként indult, Gömör vármegyéből származó dr. Perjéssy Mihály a későbbiekben kúriai bírói tisztséget töltött be. Kaposvárott a felvidéki Lehoczky Brunó szintén karriert épített: 1925-ben a város főjegyzője, majd 1930-ban alpolgármestere, Barcsay Ákos pedig Somogy megye főispánja lett (Vas, 2013:7). Akik nem tudtak saját erejükből érvényesülni, beérték a magyar állam által folyósított, munkanélküli, tiszteletbeli címért – jegyző, ügyvéd, ügyész stb. – járó fizetéssel.

A megszállott területekről elvándoroltak között kevés orvost találunk. A menekültekre és vagonlakóra vonatkozó adatok szerint 1918. október 30. és 1924. június 15. között 280 orvost, illetve gyógyszerészt jegyeztek a menekültek között (Szabó, 2014:183). Az orvosok elhelyezkedési problémáit fokozta, hogy a meglévő két – Budapesten és Debrecenben működő – orvosképző egyetem mellé a Szegedre menekült kolozsvári, Pécsre pedig a pozsonyi orvosi egyetem honosodott, amelynek következtében országos viszonylatban szaporodott az orvosok száma. Az ebben a foglalkozási körben fellépő állásproblémákon közhatósági orvosi állások teremtésével javítottak.

A vasúti alkalmazottak bizonyos fokú védettséget élveztek. Áthelyezési kérelmük beadása után segélyekben – különösen az evakuálások kezdeti időszakában – részesültek. Gulyás András vonatkezelő Mezőberénybe való áthelyezési kérelmére például a következő választ hozta a postás: „Jelentkezése napjától kezdődőleg összes járandóságai (fizetés, háborús segély, havi drágasági segély, családi pótlék, lakáspénz) pótlásául ezeknek megfelelő összegű segély folyósítására intézkedtünk. Egyidejűleg értesítjük, hogy nyilvántartásával Mezőberény állomásfőnökséget értesítettük, ott 8 napon belül jelentkezzen! Budapest, 1920. szeptember 14.”[9]

Gyakori volt, hogy azok a menekültek, akik nem rendelkeztek összeköttetésekkel, életkörülményeiken nem tudtak változtatni, és évekig vagonokban laktak. 1920-ban 4387, még 1922-ben is 2245 teherkocsit vettek igénybe lakhatás céljára (Miszlay, 2013). Mivel a kormányok az ellátásukat nem tudták megoldani, nem maradt más hátra, mint a menekültek áradatát korlátozni. Bethlen István – későbbi miniszterelnök –, a Menekültügyi Hivatal akkori vezetője 1920-ban javaslatot tett a menekültek visszatartására. Indoklásában kifejtette, hogy az utódállamokban jelentősen csökken a magyarok száma, a csonka országba érkezők pedig növelik a feszültséget. A születő kormányrendelet értelmében csak azok előtt nyílt meg az út, akik családegyesítést terveztek, vagy elkezdett tanulmányaikat kívánták befejezni, illetve akik nem önszántukból hagyták el szülőföldjüket. 1921-ben azzal az érvvel vezetnek be határzárat, hogy a nyári betakarításban szükség van a vagonokra.[10]

A hazai társadalom többé-kevésbé értetlenül, együttérzés nélkül vette tudomásul a menekültek tömeges megjelenését. Az emberek figyelmét elsősorban a saját jelenüket fenyegető veszélyek kötötték le, féltették a munkájukat, lakásszerzési esélyeiket. 1920 karácsonyán az Operában a *Bujdosó magyarok* című darab bemutatásával a Menekülteket Védő Szövetség szándékozott közelebb hozni egymáshoz a magyar lakosságot és az elcsatolt területekről menekülő, földönfutóvá lett, sorstalan testvéreiket. Mindez azonban kevesekben ébreszt együttérzést és hajlandóságot az áldozatvállalásra. A vagonvárosok, szükségtelepek inkább ingerlik az őslakókat, s nemegyszer előfordul, hogy tettlegesen is bántalmazzák az ott lakókat, sőt a MÁV is kilakoltatással fenyegeti a pályaudvari széntelepeket megdézsmáló szerencsétleneket (Szakács, 2011).

Hódmezővásárhelyen az erdélyi vagonlakók körül kerekedik nagy vihar. Szalay Pál menekült polgáriskolai tanár a vagonlakók nevében kiáltványt fogalmaz: „Hol maradt a régi vendégszeretet, melyet az egész világ dicsért? […] Soha nem volt oka panaszra egy idegennek sem, és most, amikor a ti testvéreitek jönnek hozzátok házukból, tűzhelyükből kiverve…, akkor ti becsukjátok előttük ajtótokat. Nem akarjátok megérteni, milyen is az tűzhely nélkül élni".[11] E kemény szavak hatására a város vezetői úgy döntöttek, hogy rekvirálni fognak, azaz minden háromszobás lakásból egy szobát lefoglalnak a menekültek számára. A szándék azonban nem valósult meg. Csak az iskolák ajtói nyíltak meg, hogy szállást adjanak.

1920 tavaszától az Országos Menekültügyi Hivatal segélyezéssel, étkeztetéssel, jogvédő irodák működtetésével, diákvédelemmel, egészségügyi ellátás szervezésével, építkezések koordinálásával próbált javítani az elcsatolt területekről az anyaországba érkezők sorsán. Az intézet vezetői tisztségét kezdetben Bethlen István töltötte be, majd Petrichevich-Horváth Emil. Az OMH azonban kezdettől fogva pénzhiánnyal küzdött, és a jó szándék ellenére a legégetőbb problémákat sem tudta kellően kezelni. A hivatal 1924-ben végleg megszűnt.

A lelkiismeret majd száz év eltelte után feltámadt: Spaller Endre országgyűlési képviselő 2010-ben tett javaslatára az „emlékezés vagonja" a Vasúttörténeti Parkban menekült honfitársaink elszenvedett keserveit idézi (Szakács, 2011).

Várpalotán 2015-ben *Vagonba zárt nemzet* címmel nyílt kiállítás, Dékány András *Csonka vágányon* című dokumentumfilmje pedig a vagonlakók leszármazottainak megszólaltatásával igyekszik valamit törleszteni. Az MTA Lendület csoportján belül, Ablonczy Balázs történész vezetésével, szintén elkezdték vizsgálni az eddig feltáratlan, Trianon utáni menekültkérdést. Történelmünk e kitépett lapjára lassan ráíródik az igazság.

Jegyzetek

[1] A teljesség igénye nélkül irodalom a trianoni békediktátumról lásd Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2001; Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa, Budapest, 2000; Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon. Nemzet és emlékezet*. Osiris, Budapest, 2008; Pásztor Cecilia (szerk.): *„…ahol a határ elválaszt". Trianon és következménye a Kárpát-medencében*. Nógrád Megyei Levéltár, Nagy Iván Történeti Kör, Balassagyarmat–Várpalota, 2002; Bryan Cartledge: *Trianon egy angol szemével*. Officina, Budapest, 2011; Ormos Mária: *Padovától Trianonig*. Kossuth, Budapest, 1984.

[2] MOL. Külügyminisztérium. A Politikai Osztály rezervált iratai. K-64. 27. cs. 7. t. f. 75–88.

[3] 1918. december 6-án a Bartha–Hodža-féle demarkációs vonal következtében, amelyet azonban az antant december 23-án közzétett jegyzéke felülírt.

[4] MOL. A Miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai. A II. osztály iratai. K-26. 1920. XLI. t. 994–7645.

[5] MÁV Központi Irattár. Iktatószám: 1517/1920.

[6] Az Auguszta-telep Kőbányán, a Zita-telep a Gyáli úton volt.

[7] MÁV, Központi Irattár. Iktatószám: 36316/1919.

[8] MÁV Központi Irattár. Iktatószám: 24721/1920.

[9] MÁV Központi Irattár. Iktatószám: 20933/1920.

[10] 1920. október elsején megtartott minisztertanácsi ülésen Bethlen István tett arra javaslatot, hogy szüntessék meg az elcsatolt területekről a migránsok beáramlását az országba. Forrás: MOL K-26. 1922. XII. t. 1299. cs. 8617/1920.

[11] *Vásárhelyi Reggeli Újság,* 1920. július 25., 1.

Felhasznált irodalom

A. Sajti Enikő (2008): A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921*).* In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 44–47., http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbsegkutatas/pdf/I_fej_06_Sajti.pdf

Ablonczy Balázs (2016a): *Menekültország. Az elűzés emlékezete a két világháború között.* Előadás, http://ujkor.hu/content/konfliktuszona-magyarorszag-menekultek-huszadik-szazad-elso-feleben (Letöltés: 2016. november 1.)

Ablonczy Balázs (2016b): *Trianon árvái.* MTA, http://mta.hu/mta_hirei/trianon-arvai-106742 (Letöltés: 2016. november 1.).

Angyal Béla (2002): *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Fórum Intézet, Galánta.

Arday Lajos (1994): A horvátországi magyarok története (vázlatos áttekintés). In: *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből.* Szerk. Arday Lajos, Teleki László Alapítvány, Budapest, 9–42.

Borsos Endre (1990): A magyar lakásügy a háború kezdetétől. *Esély,* 2. évf., 2. sz., 58–74.

Bruckner Éva (2007): *A Zsibárus boszorkány. Az Ecseri piac krónikája a Teleki tértől a Nagykőrösi útig*. Athenaeum Kiadó, Budapest.

Bruckner Győzőné Farkas Gizella (1950): *Töredékes napló.* Kézirat, Miskolc.

Csóti Csaba (2010): Vagonlakók, barakklakók, menekültek. *Rubicon,* 21. évf., 4–5. sz., 54–59.

Dóczy Jenő (1923): Dr. Brucknerné Farkas Gizella: Boldog idők. *Napkelet,* 6. sz.

Donyanovné Zimmer Sarolta (2003): *Így éltünk Szabadkán*. Közreadja Jadranka Domjano, Bookmaker Kiadó, Budapest–Zagreb.

Eördögh István (2000): *Erdély román megszállása 1916–1920.* Lazi Bt., Szeged.

Fráter Olivér (2003): *Erdély mint hadszíntér 1916–1922-ben.* www.kre.hu/portal/doc/studia/Cikkek/2003.1_2.szam/09.Frater_Oliver.pdf (Letöltés: 2017. március 26.).

Gyáni Gábor (1992): *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja.* Magvető Kiadó, Budapest.

Gyáni Gábor (2004): Történelem és regény, a történelmi regény. *Tiszatáj,* 58. évf., 4. sz., 78–92.

Heimann, Mary (2009): *The State that Falled.* Yale University Press, New Haven – London.

Illyés Zoltán (2005): A Szepesség a szepesieké. In: *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Szerk. Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4., Budapest, 193–194.

Jürgensen, Manfred (1979): *Das fiktionale Ich. Untersuchungen zum Tagebuch.* Franke Verlag, Berlin–München.

Matus László (2016): *A horvátországi vasútvonalak evakuálása 1918–1919-ben (Orning Antal állomásfőnök kálváriája).* www.mavcsoport.hu/sites/default/files/upload/page/honap_dokumentuma_mav-os_menekultek_1918-1919_0.pdf (Letöltés: 2016. november 1.).

Miszlay Zsolt (2013): *A magyar vasút első világháborút követő helyzete és a trianoni békediktátum.* http://binx.ktenet.hu/rendezvenyek/teruleti/DD-Kozl-konf_2013-11-07_eloadasok/Miszlay_Magyar-vasut.pdf (Letöltés: 2016. november 4.).

Petrichevich Horváth Emil (1924): *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről.* OMH, Budapest.

Romsics Ignác (főszerk.) (1995): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944.* Teleki László Alapítvány, Budapest.

Simon Attila (2008)*:* A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1922). In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 36–39., http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbsegkutatas/pdf/I_fej_04_Simon.pdf.

Skultéty Csaba (2010): Késmárk egykori német–magyar diákvilága. *Művelődés,* 63. évf., 1. sz., www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=880.

Szabó Katalin (2014): Egészségügy a trianoni Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények,* 60. évf., 1–4. sz., 186–200.

Szakács Gábor (2011): Vagonlakók. *Demokrata,* www.demokrata.hu/cikk/vagonlakok (Letöltés: 2016. október 28.)

Szamos Rudolf (1960*): Barakkváros.* Kossuth Kiadó, Budapest.

Szűts István Gergely (2007): A miskolci optánsok társadalomszerkezeti vizsgálata. In: *A jelenkortörténet útjai 2. Politika és mindennapok.* Szerk. Czetz Balázs, Kunt Gergely, Miskolci Egyetem, Miskolc, 143–164.

Szűts István Gergely (2009a): Rekvirálások és kiutalások. Lakáshelyzet és menekültkérdés Miskolcon a Tanácsköztársaság idején. In: *A jelenkortörténet útjai 3. A politikai diktatúra társadalmiasítása.* Szerk. Kunt Gergely, O. Kovács József, Miskolc, 2009, 12–30. o.

Szűts István Gergely (2009b*):* Barakkok és tisztviselővillák: a trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. *Kisebbségkutatás,* 18. évf., 3. sz., 435–452.

Szűts István Gergely (2010a): „A szükséglakások felét menekültek kapják..." Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. *Korall,* 11. évf., 40. sz., 114–133.

Szűts István Gergely (2010b): Sikerek, kompromisszumok és kudarcok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban. *Fórum,* 12. évf., 4. sz., 3–24.

Szűts István Gergely (2011): „Kiköltözők társadalma": a trianoni menekültkérdés ábrázolása két korabeli regényben. *Valóság,* 54. évf., 1. sz., 21–35.

Szűts István Gergely (2012): Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája 1918–1924. *Múltunk,* 57. évf., 4. sz., 89–112.

Tilkovszky Loránt (1997): *Tanulmányok a magyarországi németség történetéből.* University Press, Pécs.

Vas András (2013): Kaposvári vagonlakók: tizenhatan egy kocsiban a disznók között. *Somogyi Hírlap,* www.sonline.hu/somogy/kozelet/kaposvari-vagonlakok-tizenhatan-egy-kocsiban-a-disznok-kozott-480342 (Letöltés: 2016. október 12.).

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 256–268., DOI: 10.24307/psz.2017.0922

Vehrer Adél

A török viseleti darabok hatása hazánkban a hódoltság korában

Effect of Turkish Traditional Costumes on Our Country During Occupation

Összefoglalás

A magyarság öltözetét a Kárpát-medencében való letelepedés óta keleti és nyugati hatások is érték. Minden társadalomnak és történelmi kornak megvolt a divatja, ez sokszor befolyásolta a népviseletet. A hódoltság hosszú időszaka jelentős nyomot hagyott valamennyi társadalmi csoport öltözködésének alakulásában. A tanulmány mindezek írott emlékeit mutatja be, nemenként és társadalmi rétegenként rendszerezve a fellelhető forrásokat.

Kulcsszavak: kora újkor, török hódoltság korszaka, kereskedelem, magyar népművészet, magyar népviselet

Summary

Value of the Hungarian clothing have been effected by the East and West since the settlement in the Carpathian Basin. Every society and historical era had its fashion, this is often influenced the traditional costumes. The long period of occupation left a significant mark in a development of dressing among all social groups. The study

Dr. Vehrer Adél PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar (vehreradel@gmail.com).

shows the written memories of all these the available resources are organized by gender and society.

Keywords: in early modern era, era of ottoman thraldom, commerce, Hungarian folk art, Hungarian traditional costumes

---

A hódoltság korában a magyar népművészetet erőteljes török hatások érték. Az ország török uralom alá kerülése a kereskedelemben is fordulópontot jelentett. A változásokat a hivatalos egykori feljegyzések bizonyítják. Az akkori viselet rekonstruálásához nélkülözhetetlenek a korabeli vámnaplók és számadáskönyvek. A megmaradt múzeumi darabok előkelő törökök ajándékaiból, hadizsákmányból, Magyarországon dolgozó török rabnők munkáiból származnak (a magyar úri házaknál török varróasszonyok dolgoztak), de többségük török hatásra készült magyar textilfajta.

A *törökös* formakincs a 16–17. században kezdett érvényesülni a Magyarországon készített hímzéseken. A legtöbb török vagy törökös hímzés a református egyházak úrasztali takarói, kehely- és kenyérborító kendői között maradt fenn. Akad olyan is köztük, amelyikbe belehímezték, melyik csatában zsákmányolta a harcos, aki azután az egyháznak ajándékozta. Ezekkel a hímzésekkel a parasztság is megismerkedhetett, motívumaikat, szerkesztési módjukat utánozhatta. A felsoroltakon kívül kályhacsempéken is ábrázoltak viseletes embereket. A források tanúsítják, hogy a magyarok ebben a másfél évszázadban kedvelték meg a színes, csillogó török holmit: a selyemkaftánokat, az aranyhímzésű kendőket, nyergeket, lótakarókat, fegyvereket, szőnyegeket és a cserépedényeket (Domanovszky, 1981:73–76; Fél–Hofer–K. Csilléry 1969:45–47).

A sokféle felszerelésen kívül a török textíliák kerültek legkorábban és legnagyobb számban a magyarok tulajdonába. Egyrészt hadi és diplomáciai érintkezés útján jutottak be hazánkba, másrészt a rendszeres kereskedelem is közvetített nyersanyagot vagy belőle készített ruhaneműt és egyéb háztartási cikkeket. A rendelkezésre álló forrásanyag alapján, a 16. század közepétől kísérhetjük nyomon azoknak a portékáknak a beáramlását, amelyek alapvetően meghatározták a viselet és az öltözködés lehetőségeit. Az árucikkek tömeges behozatalát a hódoltság idején az is megnövelte, hogy a nagy számban itt élő török polgári lakosság szükségleteit ki kellett elégíteni. A török áru beáramlása Erdélyben volt a legintenzívebb, de van számos példa arra is, hogy török kereskedők az Alföldön bonyolítottak le nagy forgalmat (Palotai, 1940; Novák, 1982).

A hódoltság idején hatalmas árumennyiség érkezett Pestre, mégpedig hajón, a Török Birodalom balkáni és ázsiai területeiről. Az 1550 és 1580 közötti időszakból ismert budai török számadáskönyvek részletesen feltárják az áruféleségek sokaságát: nagy mennyiségű juh- és marhabőr, talpbőr és szattyán érkezett, ezenkívül különféle ruhaalapanyagok, ritkábban ruhadarabok. A török kincstári számadáskönyvek tanúsága szerint a kereskedelmi tevékenység két színtéren zajlott: egyrészt a dunai kikötő *(iszkele)* fogadta be a hajón érkező árut, másrészt a városkapukon át érkező kereskedőket

tekinthette át a vámos. Hogy a portéka külföldről vagy török belföldről érkezett-e, azt a jegyzékben ritkán tüntették fel (Novák, 1982; Fekete–Káldy-Nagy, 1962:553).

A vámnaplókban a következő textilfélék szerepelnek: damaszt, atlasz, selyemszövet, selyem, gyapot, török fonál, vánkoshéj, perzsa fonál, selyemfüggöny, szőnyeg, kecskeszőr fonal és abaposztó (Palotay, 1940). A számadáskönyvek adataival kiegészítve: filc, pokróc, kebe, pamut, vászon, gyapotfonal, boszniai ruhanemű, mesin, fehér kurta köpeny, jorgan, kaba, juhpasztoma, bunda és a süveg különböző típusai fordultak meg a kikötőkben. A posztóféleségek széles skáláját ismerjük: aba, bagazsia, boroszlói, csuha, csuka, dimi, igler, istamád, karazia, kisznicser, norimbergi, szoberman és vereszit. A fehérneműk, a női ruhának való vásznak, a lenfélék és a kirbasznak nevezett vásznak egy része török volt. Az egyik legkeresettebb árucikk a süveg volt, állandóan és nagy mennyiségben hozták. A forgalom a kül- és belhoni ruhanemű között 80:140 arányt mutatott, kizárólag belföldi eredetűnek csak a bőrök, prémek és lábbelik tekinthetők (Novák, 1982).

A magyar nép ekkor ismerte meg a különféle bőrfajtákat, amelyre jövevényszavaink is utalnak: papucs, csizma, szattyán, kordován, mesin, csizmadia, dikics és csiriz. Az említett ruhafélék, anyagok nagy részét értékesítették Budán. A török belföldről többnyire dunai hajókon Budára érkező ruhanemű mennyisége több volt, mint amennyit az itteni lakosság igényelt, ezért egy része továbbment Nyugatra. Akik gyakran megfordultak a török közigazgatási székhelyen, ott vásárolták meg a szükséges, otthon be nem szerezhető cikkeket (Novák, 1982; Fekete–Káldy-Nagy, 1962:572–681).

A falvakat járó, szekerező és gyalogos közvetítő kereskedők vidékre is eljuttatták a távoli manufaktúrák és gyárak termékeit. Bosnyák és török árusoktól lehetett beszerezni például a keretezett tükröket, különféle gyöngyöket, nyakláncokat és a piperecikkeket. A városok társadalmának jellegzetes rétegét alkották a kézművesek és a kereskedők. A mezővárosi fejlődés meghatározói voltak, hiszen ők biztosították a gazdasági vérkeringést, és olyan fontos áruféleségekkel látták el a lakosságot, mint például a ruhanemű vagy a fényűzési cikkek. (Novák, 1986:105–107; Hofer–Fél, 1975:28) Kecskemét vásárai messze földön híresek voltak, mert rengetegféle külföldi portékát árusítottak a keleti országok kereskedői. A környékbeliek másutt nem juthattak hozzá a gyolcs, patyolat selyemkendőkhöz, abaposztóhoz vagy karmazsinbőrhöz, kizárólag a kecskeméti vásárban, és csak török kereskedőktől tudták megvenni. A források szerint még a nagykőrösi városi tanács is itt vásárolta a törököktől a bőrárut (Balanyi, 1868:109–111).

Nemcsak keleti kereskedők foglalkoztak török áruk behozatalával a hódoltsági területen kívül eső helyekre. A régi feljegyzésekben gyakran szereplő *török áros* elnevezés nem feltétlenül a kereskedő török származására utal, hanem inkább portékájának török eredetét jelenthette. Kassán például 1587-ben említik, milyen típusú árut vásárolták a török áros Nagy Imréhtől, aki magyar ember volt. 1624-ben Paxy János nagyszombati magyar kereskedő a következő árukat hozta Komáromba: abaposztó, rácz takaró, abaköpeny, bagazsia, selyemtakaró, selyemzsinór, pamut, patyolat, szőnyeg, karmazsin, asszonyi öv, cérna, női szövet stb. Ezekről a vámlevél megjegyzi, hogy mind török áru. 1559 óta hasonló árucikkek szerepeltek a kereskedők útleveleiben. A lel-

tárak azt is alátámasztják, hogy a régi magyar úri háztartásban milyen széleskörűen használták fel a török anyagokat a ruházati és a háztartási fehérneműk között. Rimay János portai követ vásárlásainak jegyzékéből nemcsak az tűnik ki, hogy milyen török vászonfélék voltak akkoriban kaphatók Konstantinápolyban, hanem az is, hogy itthoni használatra, a magyar ember számára melyek látszottak alkalmasnak (Palotay, 1940).

Elsősorban a legdíszesebb anyagú és jellegzetes keleti szabású felsőruhát, a *kaftánt* kedvelték hazánkban. Gyakran zsákmányként vagy a hadviseléssel együtt járó rablás révén jutottak hozzá. A török–magyar együttélést és a művelődési javak kicserélődését bizonyítja, hogy a budai pasák révén ajándékként is kerültek török ruhadarabok a magyar urak kezébe. Egy Ali nevű budai pasa 1606-ban például Mátyás főhercegnek küldött egy szép aranyos kaftánt (Palotay, 1940; Takáts, 1928:518). Zrínyi Miklós, a szigetvári hős is sok és díszes mentét kapott a töröktől. Ifj. Rákóczi György fejedelemmé választásakor a szokásos beiktató ünnepélyen a pasa, a szultán levelének átadása után, kaftánokat adott az ifjú fejedelemnek. Bethlen Farkas, aki 1678-ban több erdélyi főúrral Konstantinápolyban járt követségben, elégedetlen volt a nagyvezér részéről való barátságtalan fogadtatással. Azt panaszolta hazaküldött levelében, hogy nem kaptak kaftánt.

A kaftánokon kívül még másfajta, nálunk használt török ruhafélékről is van tudomásunk, a források a *török zubbonyt* és a *cselebi mentét* is említik. Ezek a ruhafélék törökös elnevezéseiket valószínűleg anyagukról nyerték, bár az is biztos, hogy a török formák, szabásmódok is átalakították a magyar öltözködést, különösen a férfiak ruháit. Az adatok szerint több volt a feldolgozatlan textilanyag behozatala hazánkba, mint a kész ruháké. Az anyagok Erdélybe és Magyarországra való eljuttatása a hódoltság idején rendszeres és virágzó kereskedelmi tevékenység volt, amit az is bizonyít, hogy Bethlen Gábor 1621-ben kiadta a *Török, Görög és Sidó Kereskedőktől behozandó Marhák limitatiójá*t. Ebben nagyon sok Törökországból behozott textilfélét megemlít. Az árszabás előírja, hogy milyen anyag, kinek és mennyiért adható el, valamint megszabja a textíliák árát szín és fajta szerint is (Takáts, 1928:518).

A korabeli hagyatéki leltárakból tudjuk, hogy a török ruhaanyagok nemcsak a nagyúri osztály, hanem a polgárság körében is korán elterjedtek. A rendelkezésünkre álló adatokból az is kitűnik, hogy a rendkívül drága, arannyal-ezüsttel átszőtt brokátok nem szerepeltek kereskedelmi forgalomban, de a leltárak szerint a főrangúak birtokában általánosak voltak. Valószínű, hogy az ilyen értékes portéka, mivel nem volt mindennapi keresleti cikk, csak rendelés útján került a magasabb társadalmi rétegek birtokába, vagy portai megbízottaikkal vásároltatták ezeket Konstantinápolyban (Palotay, 1940).

A ruházkodáshoz szükséges anyagféleségek többségét részben helyben, részben pedig fontosabb kereskedelmi központokban, például Pesten szerezték be a magyar mezővárosok lakói. A ruhák anyaga többnyire könnyű volt, a keleti viseleteket utánozta. Kedvelték a színes szöveteket, feketét nagyon ritkán, szinte kizárólag csak gyászban viseltek (Novák, 1982). Külföldi írók emlegetik, hogy a papok hosszú, vörös ruhában jártak. A szegényebbek viselete az úri ruházattól többnyire csak anyagában különbözött: ami a felsőbb osztálybelieknél selyemből, bársonyból és finom posztóból készült,

azt a szegények darócból, karasiából, szűrposztóból, durva vászonból (ezt többnyire házilag festették, és bagazsiának nevezték) készítették (Höllrigl, 1991:357–387). A tanácsbeliek fehér ruhát, köpönyeget viseltek, amely fehér (hamuszínű) ababól készült, és gombok helyett kapcsok díszítették. Hozzá fekete süveget és sarkantyú nélküli csizmát illett felvenni (Balla, 1856). A köznép általában abaposztót viselt, gombok és zsinórok nélkül, helyette kapcsokat használtak, hozzá a csizma és süveg járt, bár a cselédek bocskort hordtak. A jobb módúak is ababól viselték a dolmányt, nadrágot és köpönyeget, hiszen az aba akkoriban általános textilféle volt. Hornyik szerint a cselédek, szolgák és mezei munkások inkább szűrt, subát és ködmönt hordtak. Az előkelő emberek kisznicér, fajlangis és karazsia kelméből viselték öltönyeiket (Hornyik, 1861).

Csányi János, Kecskemét egykori főbírája így jellemezte a korabeli öltözetet: a gazdaemberek általában aba, azaz fehérposztó mentét hordtak fekete bársonyprémmel, fehér nadrággal és kerek, magas szőrsüveggel. Az alsóbb osztályú férfiak és szolgák nadrág helyett bő nadrágformára maguk által összevarrt és szőrével kifordított juhbőrt hordtak. Érdekes ruhadarab volt még a kacagány, amikor egy nagy ürüjuhbőrt a nyakán kétfelé hasítottak, és ennél fogva a nyakukba kötötték. Papp László szerint ugyanakkor nem volt ekkora különbség az egyes rétegek viselete között (Papp, 1930: 14–46).

A török viseleti kultúra hatására újabb szegedi iparágak is kibontakoztak, mint például a papucsos- vagy a gombkötőszakma. Ezek eleinte nyilván a betelepült török lakosságnak dolgoztak. E kultúra hatásának nyomaira bukkanhatunk a 18. századi szegedi iratokban, végrendeletekben például a következő szavak szerepelnek: bujavászon (hímzett török vászonkelme), csalma (tatársüveg), skófium (hímzőfonal), töröking, törökkordovány, törökpapucs, törökszőnyeg, törökzsinór (Bálint, 1968:88–112).

A 18. századi tanácsülési jegyzőkönyvek és végrendeletek tanúsítják, hogy a kisgazdák és iparos-kereskedő elemek rétegétől felfelé majdnem mindenki rendelkezett ezüsttárgyakkal, elsősorban a tisztességes öltözet elengedhetetlen kiegészítőivel, kapcsokkal és pártaövekkel. Az adók részeként rengeteg holmi vándorolt törökhöz és magyarhoz egyaránt. A cívis fényűzés az öltözködés területén is megnyilvánult. A kecskeméti tanácsülési jegyzőkönyvek peres iratai drága, szép öltözeteket említenek: Bakos Erzsébet a marhák árát „drága öltözetekre, magára és leányára költötte, amint ládabeli ruhákból meg is tetszik". Szabó János egy árvát „mint atyjafiát drága szép öltözetekben járatta". Érdekes módon a vagyongyűjtés és a fényűzés nem terjed ki a keleti szőnyegek divatjára, pedig sokat láthattak belőlük, mivel Kecskemét és Nagykőrös városok vásárlásaiban állandó tételként szerepelnek az ajándékozásra szánt szőnyegek (Bobrovszky, 1980).

A fennmaradt töredékes 17. századi kecskeméti egyházgondnoki számadások nem említik török tárgyak meglétét a református egyházban. Mivel a jellegzetes török luxustárgyak birtoklása veszélyt jelentett, sem a mezővárosi polgárok, sem az egyházak nem vásároltak ilyeneket. Ezzel szemben a debreceni hagyatékokban már a század első felében szőnyeg, kilim és kaftán is előfordul. Veszélyes tett volt, mert aki a törökhöz húzott (törökösséggel vádolták), azt halállal büntették. A Próféta színeibe öltözködők is számíthattak a megtorlásra, aki pedig turbánt próbált a fejére, erőszakkal törökké

tétetett. A hódoltságban élőket abban viszont nem akadályozhatták meg, hogy ötleteket, motívumokat, technikákat vegyenek át (Bobrovszky, 1980).

Kecskeméten és Kőrösön általában az volt a gyakorlat, hogy a finom textil- és bőrárukat Budán, Pesten vagy Szegeden szerezték be, zsidó vagy török kereskedőktől. Egyik legkedveltebb ruhadarabjuk volt a török eredetű kürdi nevű ujjatlan mellény, amelyet aztán saját igényeiknek megfelelően átalakítottak. A komjáti kánonok tiltották a török módra nyírt hajat, illetve a piros és más, világos színű csizmák viselését. Nőknek egyáltalán nem engedélyezték a csizmát. A parasztvárosi fényűzés azonban elsősorban a ruházkodásban nyilvánult meg. A cívispolgár tekintélyéhez feltétlenül hozzátartozott a családtagok szép öltözete, amelynek fényét főleg az ezüst ruhadíszek emelték (Bobrovszky, 1980).

Férfiviselet

A férfiruhák gránát, csimazija, májszer, karasija, rása, sztamét és aba elnevezésű szövetekből, posztókból és különféle prémekből készültek. A kisznicér és karazsia vörös, kék vagy zöld lehetett (illetve ezek árnyalatai), a fehér karazsiát már ritkábban vásárolták. A gránátposztóhoz szinte elmaradhatatlanul hozzátartozott a színjelző *szederjes* szó, ez valószínűleg a hamuszínű posztót jelentette. Az egyes darabok általában anyagban és színárnyalatban eltértek egymástól. A kisznicérposztót a 17. század vége felé már nem említik a források a kelmefajták között, a gránátposztó pedig a 18. század első felében tűnik el. A szegények abaposztója mellett egyre gyakoribb lesz a karazsia használata, elsősorban kék, fehér, esetleg zöld színekben. (Bobrovszky, 1980; Papp, 1930:19–20).

A 16. századi magyar férfiviselet főbb darabjai voltak a nadrág, a dolmány és a mente. A *nadrág* szűk, testhez szabott volt, kezdetben nem díszítették. Valószínűleg olyan kis rész látszott ki belőle a bőrkapca vagy a csizma szárától a hosszú dolmány széléig, hogy a díszítésnek semmiféle tere nem nyílott (Höllrigl, 1991:357–387). A szolgaféléknél és a kevésbé tehetős gazdaembereknél kedvelt volt a salavári vagy salavárdi. Ezt a 17. század végéig abaposztóból készíttették a szabókkal, később pedig kék, ritkábban fehér karazsiaposztóból is. A szabócéhek háromféle méretben (öreg, rőfös és singes vagy kis) varrták közösen a nadrágokat és a salavárdikat vásári eladásra, és a hasznon osztoztak. Ezt a nadrágtípust salavárdi-bugyogónak is nevezték, mert bizonyára bővebb szabású volt, mint az általános szűk formájú nadrág. Valószínűleg kapcás bocskort, sarut vagy bakancsfélét viselhettek hozzá, a szűk magyar nadrághoz pedig csizmát. A salavárdi viselete az ezerhétszázas években kezdett megszűnni. Elnevezése egy újabb nadrágfajtára vándorolt át, amelyet viszont éppen a módosabbak, a gazdák és iparosok viseltek, és egyes vidékeken rajhuzlinak is nevezték (Papp, 1930:23). A források szerint a 18. század végén még viselték a szegényebb rétegek (Bobrovszky, 1980).

A *kaftán* ráncolatlan, simán eső, hosszú kabát, mely csípőig testhezálló, onnan pedig bokáig bővül. Ujjai nincsenek vállba szabva, hanem ugyanabból a darabból szabottak, mint a kabát törzse. A hónaljban rendszerint összevarratlanul hagynak egy rést az ujjak alsóvarrásából, ezen ki lehet dugni a karokat, emiatt a kaftán ujjai oldalt üresen maradnak. Elöl középen végig nyitott, nyaktól lefelé a mellen zsinórból való hurkok-

kal és gombokkal kapcsolható össze. Mint az ábrázolásokból kiderül, a kaftánt nálunk elsősorban a férfiak használták felsőkabátnak, a dolmány felett (Palotay, 1940).

A *dolmányt* közvetlenül az ing fölött viselték, mellényfélét nemigen használtak. A dolmány derékig testhezálló, lefelé bővülő, szűk ujjú köntös, elöl sűrű gombsorral. Legrégibb alakjában majdnem bokáig ért. Fő jellegzetességét a keleti kaftánéval azonos szabása adja meg. Kezdetleges alakjában az egész egy darab kelméből készült. A dolmány az idők folyamán egyre inkább megrövidült, a 17. században általában combig ért. Ujja hosszú volt, a kézfejet is betakarta, ezért a végét néha visszahajtották, télen kesztyű helyett is megfelelt. A 17. század közepe tájáról fennmaradtak csonkaujjú dolmányok is (Höllrigl, 1991:357–387).

A dolmány fölött viselt felöltőt a 16. század közepétől általában *mentének* hívták. Kezdetben hosszabb volt a dolmánynál, hasított ujjú, nem testhez álló köpönyeg volt, széles, a háton lógó sarkos gallérral. Hogy a járást megkönnyítsék, a mente két szárnyát gyakran felhajtva az övbe gyűrték. Írott adataink ezenkívül említik a palástot, a ködmönt, a subát, a kámzsát, a köntöst és a hacukát is (Höllrigl, 1991:357–387). A jobb módúak a mente vékony nyári és a melegebb, bélelt fajtáját is használták. A nyári mentének (és természetesen a nyáron hordott dolmánynak is) vékonyabb kelméből, a török időkben bagazsiából volt a bélése. A téli mentét a szegényebbek báránybőrrel béleltették, és fekete bárányprémet varrattak rá. A jobb módúak többféle vadprémet, elsősorban rókabőrt használtak e célra. Balla Gergely (1856) és Hornyik János (1861) is visszaemlékezik néhány idősebb ember abaköpönyegére, ami valószínűleg megegyezik az említett mentével. Ezeket nemcsak abából, hanem jobb minőségű posztóból is készítették, és nemcsak fehér színű, hanem kék, ritkábban fekete változata is ismert (Papp, 1930:26).

A dolmány fölött a 16. században általában szövött sálból való *övet* viseltek. Ezt elöl csomóba kötötték, de a két vége a dolmány szélénél lejjebb ért. A 17. században feltűnt a zsinórkötegekből készült széles öv is, mely aztán az előzőt lassan kiszorította. A fehérneműk közül az *ing* egyszerű szabású volt, az ujját általában egybeszabták a testtel. Zsákformájú volt, és aránylag rövid, többnyire nem ért köldökön alulra. Ujja bő, nyakrészét néha mélyen kivágták, máskor gallért illesztettek rá. A középkori rövid alsónadrág, a berhe szára a 16–17. században majdnem a bokáig meghosszabbodott, alját kirojtozták vagy kivarrták. A 16–17. századi *süveg* többnyire nemezből készült, alakja visszahajtott szélű, lapos tetejű kalapféle volt, elöl gyakran tokba erősített, kisebb-nagyobb tollal vagy hátrahajló tollbokrétával. Ugyanezt a formát szőrméből is készítették. A 17. században ez a nemezsüveg megmagasodott, színe többféle lehetett, de leggyakrabban fekete. A 18. század végéig viselték. (Höllrigl, 1991: 357–387; Papp, 1930:27)

A 16–17. századi magyar férfiviselethez rövid szárú saru vagy törökös *csizma* (kitűnő bőrből készült, kemény szárú) tartozott. A hódoltság korában nemcsak kész csizmákat hoztak be Törökországból, hanem feldolgozatlan bőröket is. Így nálunk is készült csizma török módra, melyet bevándorolt törökök készítettek, vagy a hazai iparosok tanulták meg az előállítását. A csizma felső részét két darab bőrből szabták, talpa domború volt (Höllrigl, 1991:357–387). A 17. századi Kecskeméten általános volt a csizma

használata, ahogy ezt a csizmadiák 1656-ban megerősített szabadalomlevele is mutatja, amely kötelezte a céhet, hogy a város lakóit lássa el szattyánbőrből készített csizmákkal, amennyiben erre nem képesek, török munkájú csizmát kell a városba hozniuk. Anyaga lehetett a szattyánon kívül kordovány vagy karmazsin, színe pedig sárga vagy vörös, de legfőképp fekete (Papp, 1930:28).

Jellegzetes törökös lábbeli a *félcipő*, amely alatt a lábszárak belső oldalán fűzős, boka fölé érő, vékony, puha bőrkapcát viseltek. A töröktől átvett félcipő és kapca nálunk rövid idő alatt a magyar igényeknek és életviszonyoknak megfelelően alakult át. Mindkét lábbeli általában színes bőrből készült. A török *papucs* hegyes orra fölfelé kunkorodott, keretelése keskeny volt, hogy a mecset előcsarnokában minél könnyebben letehessék, míg a magyar saru orra legömbölyödött, és keretelése csaknem bokáig ért. Idővel a bőrkapca és a félcipő eggyé olvadt, és belül fűzős, száraz cipő lett belőle (Höllrigl, 1991:357–387). Bobrovszky Ida a felsorolt lábbeliket a következőkkel egészíti ki: saru, gyulai papucs, sólya, szekernye, fülescipellő, szárazcsizma (Bobrovszky, 1980).

A magyar férfiöltözet keleti jellege a hódoltság egész korszakán keresztül megmaradt. 1601-ben Kecskeméten és Kőrösön fosztogatott egy tatár csapat, melyet a város férfilakossága üldözőbe vett, és nemcsak a rablott holmikat, hanem sajátjuk holmijuk egy részét is elvették tőlük. A visszaszerzett öltözetdarabok között találjuk a következőket: „egi vörös kisnitzer dolmán, zöld dolmáni, kék mente, zöld selem üv (öv), egi aranyos szél, pápista bálvány, vörös kopot dolmáni, 3 feir fölső ruha, egi fekete (ti. sötét) zöld uj carasia mente, egj fekete kék béllet mente, fekete kék uj carasia dolmáni, vörös béllet mente, vörös mente béllet rövid, meztelen ködmen, feir vegh cisnicerök, fölső ruhák, dolmánok, szöke végh cisnicerök". Ezt követi még a felsorolásban sok kisznicér dolmány, nadrág, szűr, ing, fehér ruha, tatárok ruhadarabjai mindenütt a „tatár" jelzővel említve, mint például: „kék tatár dolmán, tatár feir palástok, tatár ingökh, tatár fölső ruha, egi feir dolmán tatár" és különböző színű, „feir, fekete, zöld, vörös" tatár menték. Ugyanekkor a mészároslegényeknek egy karazsia ruhát vagy szűrt (szűrchuhat), vagy ködment, továbbá egy sarut, egy „cipellest" ád a város. A városi jegyzők (deákok) javadalmazásában, többek között, „egi carasia dolmán, egi harasnia cisnicer, egi cisnicer nadrágh, saru cipellös" bukkan fel, később egy kisznicér bélelt mentét említenek, és ugyancsak sarut, cipellőst kap a vásárbíró is. Amikor a jegyző megkapja a ruháját, a török tolmácsnak, Mehemetnek is egy fekete zöld dolmányt, karazsiaposztóból, kisznicér nadrágot és kisznicér harisnyát, valamint „fölső ruhát" ajándékoznak (Papp, 1930:16).

Az ezerhatszázas években nagy mennyiségű vörös, kék, zöld, ritkábban fehér vagy fekete kisznicér, karazsia, „londis", néha gránát (szederjes gránát) posztót, ilyen színű és anyagú dolmányt, mentét, nadrágot adnak ajándékul a városban megforduló török, hajdú katonáknak, azok vezéreinek és a török tolmácsoknak. Egyéb ruhaféléket is kaptak: „fölsőruha", ködmön, különböző lábbelik: deli csizma, száras csizma, paraszt kapca, jancsár kapca, karmazsinkapca, abakapca (valószínűleg azonos a paraszt kapcával), papucs, cipellős, bocskor, harisnya stb. Ezeket a portékákat nagy mennyiségben küldte a város a földesurak háza népének is. Az említett termékeket a városi boltokban lehetett vásárolni. A ruhadarabok formájában, szabásában nem volt különbség. 1642-ben

a kecskeméti szappanoscéh privilégiumának artikulusai között szerepel, hogy a gazda tartozik a legénynek egy „kisznicér bélelt dolmánnyal, egy kisznicér bélelt mentével és egy kisznicér nadrággal".

A hódoltsági közállapotoknak és az egyre szabadabb forgalomnak megfelelően 1663-ban a kecskeméti városi tanács, az egész lakossággal egyetértésben, felszabadította a kereskedelmet: e szerint minden adófizető kecskeméti lakos háborítás nélkül hozhatott a városba vagy vihetett ki onnan bármiféle árut, jószágot, tehát ruhaféléket is, mint például szűrt, ködment, dolmányt, nadrágot, söveget és sarut. A szomszédos községekkel kölcsönhatás tapasztalható a viseletben. Kész darabokat nemigen, inkább ruhaanyagokat Budáról, Szegedről, Szolnokról vagy török földről hoztak. Az országost követő helyi viseletben megtaláljuk a legjellemzőbb ruhadarabokat: a mentét, a dolmányt és a szűk nadrágot. A hódoltság századfordulóján gyakran ugyanabból a kelméből, kisznicérből vagy karazsiából készíttették az öltözet minden darabját, de a szegényebbeknek erre nem volt lehetőségük (Papp, 1930:17).

A viseleti darabok annyira értékesnek számítottak, hogy tételként szerepeltek vételárakban, bérekben, sőt még a végrendeletekben is. A hagyatéki jegyzékek is bőséges adatot nyújtanak a korabeli viseletről. A 16. század második felében Budán és Pesten letelepedő török kereskedők elsősorban a mindennapi élethez közel álló, az azt közvetlenül kielégítő iparágakkal foglalkoztak, például ruházati cikkek előállításával és árusításával (Papp, 1930:19; Gerelyes, 1979:200–216). 1969-ben Budán hunyt el a jómódú Hadzsi Ahmed török mester, aki gyertyaöntéssel foglalkozott. Hagyatéki leltára a következő viseleti darabokat tartalmazta; három darab bogcsával (díszes nagykendő, amibe a ruhaneműket kötötték) rendelkezett. Makrama nevezetű kendője szintén három darab volt (apró, zsebben hordott kendő). Ezt ajándéktárgyak becsomagolására is használták, esetleg tárgyakat, edényeket vagy kenyeret takartak be vele. Pisgir nevű asztalkendő három darab volt az elhunyt tulajdonában, közülük kettőt jemeninek neveztek a hagyatéki leltárban. Ezek finom anyagból készült, tarka, virágos darabok lehettek. Desztmal nevű törülközőből két darabbal rendelkezett, de ezek nem voltak különösebben értékesek. Mindhárom eddig említett textilféle magyarországi használatáról megemlékeznek a források (Gerelyes, 1979:206).

A korabeli viselet története szempontjából is a hagyatéki összeírások elsőrendű támpontot adnak. Hadzsi Ahmed jegyzékében a következő ruhadarabok szerepelnek: dolama nevű kabátja (változó hosszú, derékig testhez simuló kiskabát) összesen öt darab volt. Sokféle anyagból varrták, az elhunyt hagyatékában két darab, mohair nevű anyagból készült, vastag gyapjúdolamát találunk. Az egyiket télikabátnak nevezi az összeíró, a másikról pedig csak azt jegyzi meg, hogy vörös színű. Egy harmadik dolama szuf néven fordul elő, ez kecske- vagy teveszőrből készült anyag volt. A gyertyaöntő legértékesebb kabátja kívül selyem, bélése pedig pamut vagy gyapjú. Egy köpönyeggel is rendelkezett, melyet barani néven írtak össze. Volt még két kiskabátja, ezek mellényszerű ruhadarabok lehettek, nevük zibun. A kabátok alatt alsóruhát vagy inget hordott. A felsoroltakon kívül volt még a tulajdonában egy ing készítéséhez elegendő vászon, illetve egy ing szerepelt, melyet csak fürdőben viselt. Igen értékesnek írják finom selyemanyagból készült övét. Kizárólag otthoni viseletre harisnyákkal rendel-

kezett, ha kiment az utcára, ezek fölé csizmát húzott. Fejére az arakije-sapka (három darab, ebből egy arannyal átszőtt) fölé desztar nevű turbánkendőt tett az utcai viselet kiegészítéseként. Az arakije-sapka szorosan a fejhez simuló kis sapka volt, melyet a turbán alatt viseltek, vagy bent a lakásban, esetleg hálósapkaként. Hadzsi Ahmed ruhadarabjai közül legértékesebb vörös színű kabátja, amely arannyal átszőtt anyagból készült, ezüstgombokkal díszítve (Gerelyes, 1979:200–216).

Magyar és török hagyatékokban egyaránt nagyon gyakori tétel a feradzse, a dolma vagy dolman, a kebe, a kapanicse és a csaksir. A mezővárosi polgári hagyatékokban ez utóbbi török nadrágtípus nem szerepel, helyette gyakori a salvar (salavári, salvárdi) a forrásokban. Az aba és csoha anyagnevekkel szintén mindkét fajta hagyatékban találkozhatunk. Mindezek a férfiviseletre vonatkoznak, a török női viselet darabjai magyar hagyatékban nem fordulnak elő, kivéve a mezővárosi hagyatékok sűrűn emlegetett kürdijét. Bizonyos török ruhadarabok soha nem szerepelnek magyar hagyatékban (hirka, dizlik), illetve a turbán alkotórészei (arakijje, kavuk, desztar) sem. A kaftán ugyan fellelhető a debreceni magyar hagyatékokban, nyilvánvaló azonban, hogy ebben a formájában magyar viseletté soha sem vált (Gerelyes, 1987:83–93).

A viseleti darabokat kivéve, más török tárgyak használata nem vált általánossá. Az átfedés mellett inkább kettősségről lehet szó, vagyis a *kultúrjavak egymás mellett éléséről.* A török luxustárgyak használata azonban jellemző volt a 16–17. században. Ezek lehettek drága szövetek, különféle kelmék, a főúri hagyatékokban úgy emlegetik őket, mint „török buja ümögöket", vagy „skófiummal varrott török keszkenőket" (Gerelyes, 1987:88–100).

A leírtak szemléltetésére érdemes felsorolni az elhunyt Mehmed Cselebi 1568. augusztusi hagyatéki leltárának viseleti darabjait: 1 db farkasbunda, 1 vörös színű skarlát esőkabát (jagmurluk), 1 vörös rövid kabát (nimten), 1 vörös skarlát rövid kabát (nimten), 1 kék brokátdolmány, 1 zöld brokátdolmány szőrmével, 1 kék gyapjúdolmány, 1 zöld kasmír rövid kabát szőrmével (nimten), 1 kék nadrág (salvar), 1 kék nadrág (csaksir), 1 fehér kaftán, 1 másik kaftán, 1 ezüstös öv, 1 vörös nadrág, 1 használt kék dolmány, 1 atlaszselyem sapka (kuvuk), 1 jamboli-i rövid köpeny (kebe), 1 fehér rövid köpeny (kebe), 1 vörös atlaszselyem dolmány, 1 használt sapka, 1 sisak, 1 szolgának való esőköpeny, 75 zira karazia posztó, 7 vörös isztamet, 20 magyar vászon, 2 pár csizma, 1 db új turbánkendő, 2 másik turbánkendő, 1 zöld turbánkendő, 1 használt dolmány, 1 fehér jamboli-i rövid köpeny, 1 turbánsapka, 1 használt rókabunda, 1 jamboli-i rövid köpeny (kebe), 1 fehér arakijje sapka, 1 használt selyemszélű sapka, 2 fehér arakijje sapka. Összehasonlításképp érdemes felidézni Nagy Gergely magyar parasztember hagyatékát: 1 db használt prémes csoha, 1 prém, 1 használt ing, 1 használt csizma, 1 kendő (makrama) (Gerelyes, 1987:83–93).

A leírt viselet körülbelül a 18. század végéig maradt meg teljes egészében anélkül, hogy külső hatások érték volna. Minden magyar városba eljutottak az idegenből jött újítások, amelyek aztán egyes rétegek öltözködését gyökeresen átalakították, mindenesetre egyik viseletfajtában sem maradtak hatás nélkül. Idegen iparosok és kereskedők is egyre többen telepedtek le városainkban, mely természetesen a lakosság öltözködésében is átalakulást eredményezett (Papp, 1930:29–32).

Női viselet

A magyar női ruha főbb darabjai a szoknya, a vállfűző, az ingváll, a kötény, a mente, a kürdi, a zubbony és a köpeny voltak. A nők ruházkodására vonatkozó első kecskeméti viselettörténeti adat szerint, 1598-ban a város szakácsnőjének bérében a következő ruhadarabokat említik: „egj fére valo, 2 elö kötő, egjik gyolcz, egji ködmen, 2 ümögh váll, saru, cipellős". A török idők közepe táján gyakran jegyezték fel, hogy a földesuraknak, illetve ezek háza népének „patiolatoth", „vörös végü", „kék végü", „sahoss vörös végü", „fehér sahoss", „szép aranyos varrott" kendőket, keszkenőket küldtek, kisebbeket és nagyobbakat, amelyeket a kecskemétiek helyben készítettek, így valószínűleg maguk hordtak ilyeneket (Höllrigl, 1991:357–387; Papp, 1930:33).

A ruhaanyagok a következőfélék lehettek: félrázsa, gyolcs, atlasz, karton, karazsia, kamuka, kamellott, selyem és bársony. Leggyakrabban vörösből készíttették a szoknyákat. 1766-ban egy kecskeméti vásáron egy szabó tulajdonából elveszett „egy kék kalamasia szoknya, fényes, egészen meg van bélelve, és egy kék egész rása szoknya" (Papp, 1930:36).

A *mente* anyaga többféle lehetett: kamuka, tafota, tabit, csömörlet és mohér (Höllrigl, 1991:357–387; Bobrovszky, 1980). A mente a 18. század elejétől egyre inkább jellemző volt a nők viseletében is. Ezek azonban változatosabb színűek és néha finomabb anyagúak voltak a férfiakénál, és a fémes (arany vagy ezüst) zsinórozás is gyakoribb volt rajtuk (Papp, 1930:37).

A *kürdi* neve az oszmán-törökből került nyelvünkbe; eredetileg ujjatlan, béleletlen női mellényt jelentett. Az átvétel után nálunk bélelték, és prémmel, ezüstkapcsokkal díszítették. Viselése valószínűleg csak a hódoltság idejére volt jellemző (Höllrigl, 1991:357–387; Bobrovszky, 1980). Az ezerhétszázas évek körül a női ruhafélék között többször említették a kürdit. Egy 1680-ból való kecskeméti végrendeletben egymás után sorolják fel a mentét és a kürdit, tehát e kettő nem lehet azonos. Egy szegényebb asszony végrendeletében így szerepel az említett ruhadarab: „Kürdi, zobony mind kapcsaival", egy 1711-es tanúvallomás pedig a következőket említi, mint egy öltözethez tartozókat: „Szederjes kürdi, szoknya, bársony vállal, ingváll, selyem előkötő, kendő". Ez a legkésőbbi adat, amelyben a kürdi neve még előfordul. Papp László felveti, hogy a kürdi esetleg azonos lehetett a férfiak dolmányával, mégis különbözhetett annyira, hogy saját nevet kapott (Papp, 1930:38).

A jobb módú asszonyok öltözetében gyakori volt a *köpönyeg*, amely bizonyára díszesebb lehetett a férfiakénál. Még a múlt század első felében is hordták, az 1826. évi kecskeméti szabóremek „palást" néven kívánja meg elkészítését (Papp, 1930:39). A hideg ellen a nők a férfiakéhoz hasonló, hasított ujjú köpönyeget vagy kis mentét használtak.

A *lábbelik* közül a csizmát, a cipellőst és a sarut hordták. A 17. század elejétől kezdve a csizma volt a legáltalánosabb az asszonyok és lányok viseletében egyaránt (Papp, 1930:42).

A 16–17. században az egyszínű ruhákat kedvelték. A szoknya általában egy „fakórázsa" nevű szövetből készült, ehhez fél sing bársony kellett, ezenkívül aranyperem,

a szoknya aljára posztó, alája pedig bagazsia. A kendőket a budai törököktől szerezték be (Höllrigl, 1991:357–387; Bobrovszky, 1980).

Balla Gergely a 19. században a következőképpen idézte fel a hódoltságkori asszonyok viseletét: „Az asszonyok majd mindnyájan füles gerezna mentéket kivált hideg időben viseltenek, patyolatot fejeken fehért hordoztanak, azokat két felől a füleik körül gombos gyönggyel füzött ezüst tükben ékességnek okáért tartottak. Ingvállaikon aranyos formákban két külön felől vallott himeket egyelitvén az időnek akkori alkalmaztatásához képest becsesnek itéltek: akiknek pedig jobb módjok volt benne, ezüstből készitett párta öveket is derekaikon mutogattak. A leányok nyokokon gyöngyöt nem viseltenek, hanem mesterségesen egyben füzött csipkékkel megékesitett fodrokat kötöttenek. Mind asszonyok, mind leányok csizmában jártanak" (Balla, 1856:16–17).

A fentiekben leírt viselettípusokhoz a 18. század második felében kezdtek újabb, idegen formák hozzákapcsolódni. A női öltözködésben valamivel korábban jelentkeztek az újítások, mint a férfiaknál, de hasonló, vegyes átmeneti stíluskorszakot hoztak létre (Papp, 1930:42).

A gyermekek ruházata alig különbözött a felnőttekétől. Négy-öt éves korig a fiúk és lányok egyforma hosszú köntöskében jártak. Később ruhájuk teljes egészében megegyezett a felnőttekével (Höllrigl, 1991:357–387).

Különféle szabályok írták elő, mely ruhaanyagok, milyen díszek, ékszerek viselése a nemesemberek kiváltsága, ezeket a városi polgárok és parasztemberek nem viselhették. A ruha különböztette meg a társadalom különböző rétegeit, tette fölismerhetővé bizonyos tisztségek betöltőit, például a városi tanács tagjait. Az évszázadok folyamán a parasztság sok elemet átvett a nemesi és polgári öltözetből. „Ruha teszi az embert" – ez a szólás az elmúlt századokban nagyon határozott jelentéssel bírt. A ruha megkülönböztette a társadalmi rétegek mellett a különböző nemzetiségeket is (Flórián, 1980:3). A ruházat, öltözködés vagy viselet alakulását és változását a történelmi tényezők jelentősen befolyásolták. Minden társadalomnak és történelmi kornak megvolt a divatja, ez pedig hatással volt a népviseletre is. A magyar paraszti viseletek múltját, történetét főleg a 19. század elejétől kezdve ismerjük, az azt megelőző korokról azonban keveset tudunk (Edelényi, 2009:122–123). Annyit mindenesetre igen, hogy a magyarság öltözetét a Kárpát-medencében való letelepedés óta keleti és nyugati hatások érték, melyek közül az egyik legjelentősebb befolyásoló közeg a hódoltság kori török lakosság megjelenése és a helyi társadalomra gyakorolt vizuális effektusa volt.

Felhasznált irodalom

Balanyi Béla (1968): Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig. In: *Kecskemét. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről.* Szerk. Heltai Nándor, Kecskemét Város Tanács, Kecskemét.

Bálint Sándor (1968): *A szegedi nép.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Balla Gergely (1856): *Nagykőrösi krónika.* Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Kecskemét.

B. Bobrovszky Ida (1980): *A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen).* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Domanovszky György (1981): *A magyar nép díszítőművészete I–II.* A hódoltság kora. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Edelényi Adél (2009): *Népi kultúra. Néprajzi alapismeretek.* MMI, Budapest.
Fekete Lajos – Káldy-Nagy Gyula (1962): *Budai török számadáskönyvek (1550–1580).* Akadémiai Kiadó, Budapest.
Fél Edit – Hofer Tamás – K. Csilléry Klára (1969): *A magyar népművészet.* Corvina Kiadó, Budapest.
Flórián Mária (1980): *Magyar népviseletek.* Móra Ferenc Kiadó, Budapest.
Gerelyes Ibolya (1979): Török hagyatéki összeírások, mint kultúrtörténeti források. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXI.* Budapest Történeti Múzeum, Budapest.
Hofer Tamás – Fél Edit (1975): *Magyar népművészet.* Corvina Kiadó, Budapest.
Hornyik János (szerk.) (1861): *Kecskemét város története, oklevéltárral II.* Kecskemét.
Höllrigl József (1991): Magyar és törökös viseletformák a XVI–XVII. században. In: *Magyar művelődéstörténet 3.* Babits Magyar–Amerikai Kiadó, Szekszárd (reprint).
Novák László (1986): *A három város.* Gondolat Kiadó, Budapest.
Novák László (1982): *Mezővárosi népművészet. Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd.* Arany János Múzeum, Nagykőrös.
Palotay Gertrud (1940): *Oszmán-török elemek a himzésben.* Magyar Történeti Múzeum, Budapest
Papp László (1930): A kecskeméti viselet múltja. *Néprajzi Értesítő,* 22. évf., 1. sz., 14–46. old.
Takáts Sándor (1928): *A török hódoltság korából.* Genius, Budapest.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 269–279., DOI: 10.24307/psz.2017.0923

Hamza Gábor

Szent István törvényei európai összefüggésben

Laws of King Stephen I (St. Stephen) in a European Context

Összefoglalás

Magyarország az államalapítást követően kapcsolatban állt a Bizánci Birodalommal. Abból következően azonban, hogy I. (Szent) István király és az ország a nyugati (latin) kereszténységet követte, a bizánci jog (ius Byzantinum, illetve ius Graeco-Romanum) recepciójára nem kerülhetett sor. Justinianus császár kodifikációja, különösen a Codex Iustinianus és néhány Novella közvetett hatása mutatható ki Szent István törvényeiben (decrétumaiban). Az első magyar király törvényei komoly szerepet játszottak a Magyar Királyság Európához való kapcsolódásában.

Kulcsszavak: Basilika, civitas, Codex Iustinianus, chrysobulla, defensor fidei, imperium, ius Byzantinum (Ius Graeco-Romanum), Novellák

Summary

Although Hungary stood in connection with the Byzantine Empire, the fact that King Stephen I [St. Stephen] and his country assumed western (Latin) Christianity made the penetration of Byzantine law (ius Byzantinum or ius Graeco-Romanum) into Hungary impossible. It was only emperor Justinian's codification, especially the Codex

Dr. Hamza Gábor a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, egyetemi tanár, Állam- és Jogtudományi Kar Eötvös Loránd Tudományegyetem (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

Iustinianus and some novels (Novellae), that made its impact felt in the laws (decreta) of St. Stephen, even if indirectly. The laws of the first Hungarian king provided a substantial contribution to the integration of the Kingdom of Hungary into Europe.

Keywords: Basilika, civitas, Codex Iustinianus, chrysobulla, defensor fidei, imperium, ius Byzantinum (Ius Graeco-Romanum), Novellae

---

A magyar állam, a magyar királyság *(regnum Hungariae)* alapítása és jogi alapjainak lerakása igen szoros kapcsolatban áll a kor Európájának politikai és ideológiai uralkodó áramlataival. A 910-ben alapított Cluny-apátságban kibontakozó, Odilo apát (996–1049) – aki a *Constitutio cluniacensis* megfogalmazója – nevével fémjelzett mozgalom a szuverén legfőbb kötelmének a hit terjesztését, propagálását tekinti. III. Ottó német-római császár (983–1002) – aki magát *defensor fidei*nek tekinti – az egyházi ügyekben a császári hatalmat az egyházi hatalom alá rendeli. Mint erre a német történeti irodalomban Albert Brackmann utal, a Szent Római Birodalom *(Sacrum Romanum Imperium)* politikája a *laikus apostolság* ideájának megvalósítására irányul. Szent Ágoston (Augustinus) *De Civitate Dei* című művében megfogalmazott idea szerint, az uralkodó feladata és kötelessége már a földön a *regnum Dei* megvalósítása. Az augusztinuszi felfogás értelmében az *imperator servus Jesu Christi, servus Apostolorum.* Ezt a méltóságot Isten akaratából, *secundum voluntatem Dei* nyeri el. Az uralkodónak, légyen akár *rex,* akár *imperator, pius*nak, *iustus*nak és *pacificus*nak kell lennie. Utalnunk kell ugyanakkor arra, hogy Szent Ágoston *De Civitate Dei*je az ezredfordulón nem volt ugyan közkeletű olvasmány, azonban Sevillai (Szent) Izidor (556–636) kivonatában alapját képezte az uralkodásra előkészítő frank királytükrök és koronázási eskük szövegének.

Az augusztinuszi felfogásnak szolgál mintegy jogi alapjául a *sacerdotium (hierosyne)* és az *imperium (basileia)* egységének, összhangjának *(synphonia)* hangsúlyozása, amely a legszemléletesebb módon I. Justinianus császár (527–565) VI. novellájában *(„Quomodo oporteat episcopos et reliquos clericos ad ordinationem deduci, et de expensis ecclesiarum")* jut kifejezésre. A konstantinápolyi érsek-pátriárkának, Epiphaniosnak (520–535) címzett novella bevezető részében I. Justinianus császár a *sacerdotium*ot és az *imperium*ot (*regnum*ot) az emberek számára isteni kegyelemből származónak tekinti, melyeknek forrása ebből adódóan azonos.

Az *imperator* számára semmi nem kívánatosabb a *sacerdosi* méltóság elnyerésénél („Maxima quidem in hominibus sunt dona dei a superna collata clementia sacerdotium et imperium, illud quidem divinis ministrans, hoc autem humanis praesidens ac diligentiam exhibens; ex uno eodemque principio utraque procedentia humanam exornant vitam. Ideoque nihil sic erit studiosum imperatoribus, sicut sacerdotum honestas, cum utique et pro illis ipsis semper deo supplicent..."). Az 535-ből származó novella bevezetése utolsó részében I. Justinianus *imperator* az Egyház (*Ecclesia*) rendelkezéseinek, előírásainak betartását és betartatását írja elő, rendeli. („Hoc autem futurum esse credimus, si sacrarum regularum observatio custodiatur, quam iuste laudati

et adorandi inspectores et ministri dei verbi tradiderunt apostoli, et sancti patres et custodierunt et explanaverunt.")

Utalni kívánunk arra, hogy a „két hatalom" teóriájának koncipiálása I. (Szent) Gelasius pápához (492–496) fűződik. 494-ből származó, Anastasius (491–518) keletrómai császárhoz írt híres levelében (*Duo sunt...*) különbséget tesz az *auctoritas*, mely a legfőbb egyházi méltóságok megszentelt tekintélye és a *potestas* között, mely az uralkodói, királyi hatalmat jelenti. A hatalmi dualizmust jelentő két intézmény egymástól való elválasztása a keresztény társadalom politikai berendezkedésének lényegi eleme, mely a teokratikus királyság meghatározó pillére. Ennek a rendszernek vet véget VII. Gergely pápa (1073–1085) 1075-ben fogalmazott, 27 pontban összegzett programja, a *Dictatus papae*.

Első királyunk a VI. novella – ha államalapításának jogi alapját nézzük – szellemében eljárva tekinti feladatának az egyházi szervezet, hierarchia kiépítését. Ebben az összefüggésben Thietmar (975–1018), merseburgi püspök jól ismert szavai, miszerint István király „imperatoris gratia et hortatu... hoc in Regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit" (kb. 1012–1018) úgy értelmezhetőek, hogy az uralkodó valójában *in abstracto* az I. Justinianus császár által megfogalmazott *praeceptum*ot váltja valóra püspökségek, egyházmegyék alapításával, és ugyanez vonatkozik a *corona* és a *benedictio* elfogadására is. Említhetjük még I. Justinianus császár egy másik, ugyanabból az évből – tehát 535–ből – származó VIII. novelláját is, amelynek címzettje Johannes, aki *praefectus praetorio, exconsul* és *patricius*. A közigazgatás és bíráskodás „tisztaságát" jogi eszközökkel valóra váltani törekvő *imperator* ebben a novellában („Ut magistratus sine ulla donatione fiant" vagy „Ut iudices sine quoquo suffragio fiant"), vagy pontosabban az ahhoz kapcsolódó edictumban – melynek címzettjei az érsekek és a pátriárkák – az egyházi személyek ellenőrzési jogát mondja ki a közigazgatás és a jogszolgáltatás területén. („Eritis autem et in hoc custodes vos, et inhibentes quae praetor haec aguntur, et insinuantes, ut neque lateat aliquid horum quae delinquuntur neque latendo sit inpunitum, sed omnis aequitas atque itrsiitia nostris subiectis floreat.")

A VIII. novellához kapcsolódó edictum ugyanúgy a világi és az egyházi hatalom szimfóniáját, összhangját hivatott megvalósítani, mint az előbb idézett VI. novella. Más kérdés természetesen az, hogy Oroszországban – igaz, több mint 1100 évvel később, a 17. század derekán – Nyikon pátriárka számára (már érsek korában is) éppen a VIII. számú novella – pontosabban az ahhoz kapcsolódó *edictum* – adja a jogi alapot a patriarkátus világi hatalomtól való elkülönüléséhez. Szent István korában azonban hazánkban még a legcsekélyebb nyoma sincs annak, hogy a végső soron a justinianusi törvényműben, kodifikációban (kompilációban) kifejezett formában megfogalmazott, az uralkodásra vonatkozó jogi alap valamiféle *interpretatio multiplex* tárgyául szolgálna.

Az egyházi és a világi hatalom egybefonódása, Szent István uralkodásának idején Magyarországon ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a bizánci államegyházi struktúrát (caesaropapizmus) fogadta volna el. Ennek nem mond ellent az, hogy Szent István az egyház szerzetességét nem veti alá Cluny újító „gyámkodásának". Az első magyar király formailag kétségtelenül egyfajta bizánci mintát követ. Erre mutat az, hogy eltérően

például a kortárs navarrai Nagy Sanchótól – Sancho el Mayor, 1005–1035, aki három évvel halála előtt, 1032-ben felveszi az *Imperator Yspaniae* címet – a saját eszméit megvalósítani törekvő államszervező.

Szent István abszolút uralkodó olyan értelemben, hogy mint *quasi sacerdos* és *vicarius Dei,* döntő súllyal rendelkezik az egyházi és a világi szférában egyaránt. Jól ismert tény, hogy a középkor korai szakaszában a világi uralkodókat, az *imperator*t és a *rex*et, nem pedig a pápát nevezték Isten földi helytartójának. Magyarország első királya ugyanakkor nem tekinthető *basileus autokrator*nak, legalábbis ennek a kifejezésnek *bizánci,* vagy pontosabban Bizáncban, a Keletrómai Birodalomban (*Pars Orientis Imperii Romani*) használatos és elfogadott értelmében. Ha tudatosan talán nem is, ténylegesen azonban az egyébként csak a halálát követően ideológiai és jogi tartalmat nyert „*rex imperator in regno suo*" ideáját követi. Ennek külső jele a „*diadema regalis dignitatis*" értelmet nyerő korona, amely a központi hatalmat jelképezi.

Szent István egyfajta „*consensus omnium*" megvalósítására törekszik, amit bizonyít a *consilium regis* (*regalis senatus, regale concilium, commune concilium, nostrorum primatum conventus*) felállítása, melyet természetesen téves volna – azon az alapon, hogy abban a *praelati,* a *magnates* (*seniores domini*) és a *nobiles* (*servientes regales*) egyaránt képviselve vannak – rendi gyűlésnek, *diaetá*nak tekinteni. Az inkább konzultatív szerepet betöltő *consilium regis* bizonyos tekintetben hasonló a Nagy Károly (Carolus Magnus, Charlemagne) idején (800–814) vagy Hitvalló Edvárd (Edward the Confessor) uralkodása idején (1042–1066) kialakult, hasonló funkciót betöltő testülethez. Eltérést jelent viszont a nyugat-európai paradigmától az, hogy ellentétben Angliával – gondolunk az *earl*ökre – vagy Franciaországgal – itt a *comes*ek jönnek figyelembe –, az állami hierarchia legfontosabb képviselői kinevezésének jogát a magyar király magának tartja fenn.

Szent István – görög terminológiával élve – nem *basileus autokrator,* s talán ezzel is magyarázható az, hogy még formailag sem tart igényt a *basileus ton Rhomaion* címre, ellentétben például a bolgárok (Első Bolgár Birodalom) jó évszázaddal korábban élt Simeon kánjával, majd később (913-tól) cárjával (893–927). Nem lehet találkozni továbbá a *ho ek theou arkhon* titulussal sem, ami szintén a bizánci (keletrómai) paradigma követésének jele volna, vagy legalábbis akként lenne értelmezhető.

Ebben természetesen közrejátszik az is, hogy – ellentétben bolgár elődjével – nem szerepel céljai között az *adquisitio totius imperii Constantinopolitani.* Nem célja ebből is adódóan az sem, hogy országában a „római szokások", törvények szerint kormányozzon *(kata ten diaitian ton Rhomaion),* mint ezt például a 14. század derekán Szerbia uralkodója, Dusan István teszi (*Nikephoros Gregoras* krónikás tanúsága szerint).

Szent István törvényeiben – legalábbis azokban, amelyek dokumentálhatóan reánk maradtak – nem követi szervilis módon Nagy Károly impériumának hagyományait, bár azokkal kétségtelen módon számot vet. Sokkal inkább arra törekszik, hogy jogi vonatkozásban is valóra váltsa az *Intelmek*ben oly világosan megfogalmazott praeceptumot: *„Quis Grecus regeret Latinos Grecis moribus, aut quis Latinus regeret Grecos Latinis moribus? Nullus"* (cap. 8.).

Szent István két ránk maradt decretuma alapján is megállapítható az, hogy az uralkodó egy egységes jogrendszer megteremtését tekintette feladatául. Az első decretum

praefatiójában (előszavában) lehet találkozni Justinianusra és a lex Baiuvariorumra való utalással. A decretum európaiságának alapját döntően az képezi, hogy annak forrásai alapvetően a frank zsinati határozatok és a Karoling-kor gyakran hamisított dekretálisai. Kétségtelenül világos volt számára az, hogy a Kárpát-medence jogi vonatkozásban – gondoljunk itt a Dunántúl és a délvidék több területén jelentkező bizánci hagyományokra, melyeknek kétségtelenül a jog terrénumán is voltak következményei – sem mutat uralkodásának idején egységes képet. Ennek ellenére, ha talán tudatosan ez nem is fogalmazódik meg számára, az egységes állam szétforgácsolódásához gyakran nem kis mértékben hozzájáruló, a jogi partikularizmus, széttagoltság veszélyeit elkerülendő, egy egységes jogrendszer létrehozását szorgalmazza. Így nem következik be Magyarországon az, ami például Franciaországban, hogy az ország egyik részében a szokásjog *(pays de droit coutumier),* a másik részében pedig a római jog *(pays de droit écrit)* hatályosul, ami kétségtelenül a feudális széttagoltság egyik alapja.

Szent István törvényei lényegében az egyházi és a világi jog területeit egyaránt átfogják, ami természetesen nem valamiféle magyar különlegesség, hanem a kor Európájában általános jelenség. Kérdés az, hogy milyen forrásokból is merített a törvényalkotó – ami egyébként érinti az első *Decretum* bevezetésének tekinthető *Intelmek*et is, melynek szerzője – a Géza fejedelem kérésére 996-ban Magyarországon letelepedett, az első magyarországi bencés kolostort alapító, Sebestyén esztergomi érseket akadályoztatása idején helyettesítő Anasztáz-Asztrik (?–1028 és 1030 között) kalocsai érsek.

Mindenekelőtt meg kell említenünk ebben a vonatkozásban a különböző zsinati határozatokat, melyek közül kiemelkednek a 813-ban Arles-ban és a 847-ben Mainzban tartott szinódus decretumai. Csak a példa kedvéért szeretnénk utalni arra, hogy az *Intelmek De fide observanda catholica* című első része szinte szó szerinti egyezést mutat az arles-i zsinaton elfogadott, *De fide catholica* decretummal. Hasonló a helyzet az első Decretum I. részével, a *De statu rerum ecclesiasticarum*mal, amely a 847-ben megtartott mainzi zsinat *De statu rerum ecclesiasticarum* decretumával egyezik. Ugyanakkor eltérés mutatható ki a tized *(decima)* rendjét illetően. De említhetnénk az I. decretum *De potestate episcorum super res ecclesiasticas et eorumque convenientia cum laicis* címet viselő részét, amely címében és tartalmában egyaránt egyezik a mainzi zsinat első decretumával.

Forrásai a törvényeknek továbbá a frank állam *capitularei*, amely döntő többségükben az ún. *concilium mixtumok*, tehát egyházi és világi személyek részvételével megtartott zsinatok.

S végül a decretumok nem utolsósorban támaszkodnak a *lex Baiuvariorum*ra – itt szeretnénk megjegyezni, hogy ez a törvény valószínűleg a 11. századból származó, a kijevi Rusz jogrendszerének legalábbis részbeni inkorporációját jelentő *Russzkaja Pravdá*nak is forrása –, a *lex Salicá*ra, továbbá a *leges Romanae Barbarorum* közül a *lex Romana Visigothorum*ra és a *lex Romana Burgundionum*ra, s ezeken felül még a *lex Ribuariá*ra. Az itt említett törvények jelentik döntően a Szent István-törvények laikus, tehát világiakra vonatkozó elemeinek alapját. Konkrét módon is kimutatható ez a hatás az alábbi esetekben.

Az I. decretum 16. fejezete (*De evaginatione gladii* – A kardrántásról) szinte szó szerinti átvétele a *lex Romana Burgundionum* és az *Edictum Rothari* hasonló tárgyú fejezeteinek. A leányrablásról szóló (*de raptu puellarum*) rész – az I. decretum 27. fejezete a *lex Baiuvariorum* hasonló tárgyú részének átvétele. Az I. decretum 20. fejezete (*De non recepiendis servis vel ancillis in accusationem vel testimonium super dominos vel dominas*) (Szolgákat és szolgálólányokat nem szabad vádlók- és tanúkként elfogadni uruk vagy úrnőjük ellen) pedig nyilvánvalóan a *lex Romana Visigothorum* és a justinianusi *Codex* (4.20.7.) hatása alatt keletkezett, ami stiláris és tartalmi vonatkozásban egyaránt érvényes.

Sajátossága a Szent István-i törvényeknek az, hogy bennük nem mutatható ki – legalábbis közvetlen formában – a Római (Keletrómai, Bizánci) Birodalom *(Pars Orientis Imperii Romani)* különböző jogforrásainak *(fontes iuris)* hatása. Ez annál is inkább említésre méltó körülmény, mert a Szent István-i állam területén kétségtelenül vannak nyomai a bizánci kultúrának és civilizációnak.

Magyarország és a Keletrómai (Bizánci) Birodalom *(Pars Orientis Imperii Romani)* közötti határ végleges kialakulása az 1018-as évekre tehető a Száva és a Dél-Duna vonalán. Talán elegendő ebben a vonatkozásban arra utalni, hogy a szlávok apostolai, a Thesszalinikében (Constantinus et Methodius Thessalonicences) született Szent Cirill (Konstantin) és Szent Metód (a keresztségben valószínűleg a Mihály nevet kapta), a Kárpát-medence területén is folytatnak minden valószínűség szerint olyan civilizációs tevékenységet, amely jogi relevanciával is rendelkezik. Fontos utalnunk arra, hogy Szent Metód Pannónia komoly történelmi múlttal rendelkező *diocesis*ének, egyházmegyéjének érseke lesz, és a „gentes", azaz „a szláv nemzetek" apostoli legátusa címét nyeri el.

Szent Metód elfoglalja a szerémségi, sirmiumi püspöki széket, és – ami szintén lényeges – felveszi annak címét is. 880-ban Szent Metódnak, római „ad limina" látogatása során, módja van arra, hogy beszámoljon a Bizánccal jó kapcsolatot ápoló VIII. János pápának (872–882) egy évtizeden át tartó hittérítői tevékenységéről. Szent Metód látogatását követően VIII. János pápa kiadja az „Industriae tuae" kezdetű apostoli bullát. Ez a bulla megújítja a szláv nyelv használatát a liturgiában. Említést érdemel, hogy ez a kiváltság még az elődd, II. Hadrianus (Adorján) pápa (867–872) engedélyén alapul. Metód ülteti át a szláv nyelvre Johannes Scholasticos 50 címet tartalmazó *Synagoge*-ját. De említhetjük az ún. Nagy-Morávia területén keletkezett *Zakon sudnyij ljugyem*et is, amely nagy valószínűséggel Cirill és Metód közös munkája. Ennek összeállításánál a szerzők igen nagy mértékben támaszkodtak a III. Leó bizánci, keletrómai császártól (717–741) származó *Ekloge ton nomon*ra.

Hazánkban – Szent István törvényei alapján – nincsenek konkrét nyomai, dokumentumai a bizánci jog (*ius Graeco-Romanum,* illetve *ius Byzantinum*) hatásának. Eltérően a Balkán-félsziget államaitól és sok vonatkozásban az első orosz államtól, a 8. századi Ekloge ton nomon, a 8. és a 9. századi ún. Szláv Nomos Georgikos, amely nagy valószínűséggel a 8. és a 9. század fordulóján keletkezett, a 9. század utolsó évtizedeiből származó *Procheiron*, vagy az ennek átdolgozását jelentő *Epanagoge*, vagy éppen a 10. század első évtizedeiből származó *Basilika* és az ezeket követően kibocsátott novel-

lák hatása Szent István törvényeiben nem mutathatók ki. Ugyanez vonatkozik a Második Róma (Bizánc, Konstantinápoly) területén tartott nagyszámú zsinat, szinódus határozataira is.

A bizánci jog igen széles skáláján mozgó, rendkívül változatos jogforrásainak ignorálása Szent István részéről azonban nem valamiféle „aktuálpolitikai" megfontolás következménye. Ezt bizonyítja az is, 1018-at követően – amikor is Bizánc és hazánk kapcsolatai katonai és politikai téren egyaránt igen szorosak – sem kerül sor a bizánci jog valamiféle recepciójára. Gondolunk itt a minden valószínűség szerint az ezt követően keletkezett II. decretumra.

Jogi vonatkozásban a legcsekélyebb jele sem mutatkozik annak, hogy Szent István ingadozna Róma és Bizánc között. Ebben az összefüggésben talán nem érdektelen I. Borisz bolgár uralkodó (bolgár kán 852 és 889 között) igen sajátos, egyébként nyilvánvalóan külpolitikai érdekek, megfontolások motiválta magatartására utalnunk. Borisz (bolgár nevén I. Szent Mihály, Mihail) Zagorében vette fel 864-ben (vagy 865-ben) a bizánci rítusú kereszténységet. Bulgária első érseke Phótiosz bizánci pátriárka híve, József lett. Még I. Borisz uralkodásának idején sor került a szláv nyelvű liturgia meghonosítására a bolgár egyházmegyékben (tíz püspökség). Szent István uralkodását mintegy másfél évszázaddal megelőzően, I. (Szent) Miklós (Nicolaus) pápához (858–867) fordult azzal a kéréssel (csak a pápa válaszát ismerjük a „*Responsa papae Nicolai I ad consulta Bulgarorum*" formájában), hogy számára – országa számára – „római törvényeket" küldjön (a pápa legátusa által a „*venerandae leges Romanorum*"-ot küldi), melyek alapján az új keresztény uralkodó a jövőben kormányozni szándékozik. Négy évvel később azonban a bolgár uralkodó szakít Rómával, és országát egyházi vonatkozásban a bizánci pátriárkának rendeli alá, az egyházi alárendelésből szükségképpen származó valamennyi konzekvenciával együtt. Az egyház és az állam egyébként dokumentálhatóan igen szoros összefonódása Szent István államában más jogi formát ölt – gondoljunk például a *chrysobulla* mint jogforrás ismeretlenségére –, mint Bizáncban vagy a Bizánci Birodalom hatása alatt álló balkáni és kelet-európai államokban.

Szent István decretumai természetesen nem fogják át, nem foghatják át a jogilag szabályozandó életviszonyok teljességét. Ilyen értelemben nincs szó kodifikációról, de még kompilációról sem. Első királyunknak nem célja a szokások teljességének jogi szférába történő emelése. Még kevésbé tekinti feladatának Szent István az új típusú, nyugati, nyugat-európai jog hazai, törvényhozási úton, törvények útján való befogadását, „recipiálását". Decretumaiban döntően az egyházi és a laikus szféra általa legfontosabbnak tartott területeit szabályozza.

Kiemelkedő szerephez jutnak törvényeiben a büntetőszabályok, ami azonban az adott korban Európa keleti és nyugati felében egyaránt mutatkozó jelenség. Ebben a tanulmányban éppen csak utalni kívánunk arra, hogy a büntetőrendelkezések dominanciája jellemzi a Szent Cirill és Szent Metód által összeállított, a 9. század végéről – a 880-as évekből – származó *Zakon szudnyij ljugyem*et (Törvénykönyv a nép számára) is, nem is szólva a bizánci jog legjelentősebb forrásainak döntő többségéről. Sajátossága viszont a Szent István-i törvényeknek az, hogy szankciórendszere – a kor mércéjével mérve – általában enyhe és ilyen módon a jog területén híven tükrözi a *pius, iustus* és

pacificus rex követelményét. Gondolunk például arra, hogy a II. decretum 6. fejezete csupán a harmadszori visszaeső tolvaj *servus*t sújtja halálbüntetéssel, míg a *lex Romana Burgundionum* szerint a tolvaj rabszolga büntetése már az első elkövetés során is halál. A korábban már említett Thietmar merseburgi püspök utal arra, hogy Bátor Boleszlav (992–1025) lengyel fejedelem – aki Szent István kortársa – korában a böjt megszegőit fogai kitörésével büntetik. Az I. decretum értelmében azonban a büntetés ebben az esetben csupán egyheti elzárás és koplalás (I.10.11.).

Igen tanulságos a Szent István-i decretumok összevetése az 1030-as évekből származó *Russzkaja Pravda* rövid változatával. Az I. (Bölcs) Jaroszláv (1019–1054) kijevi nagyfejedelem korából származó törvény a vagyon elleni deliktumok körében szigorúbb, a testi sértéssel kapcsolatos büntettek körében viszont – például a kardrántás esetében (*evaginatio gladii*) – enyhébb szankciót tartalmaz.

A Szent István-i törvények döntő jelentőségét abban foglalhatjuk össze, hogy az első magyar király következetesen eljárva – „*tam conditor quam interpres legum*" (követve ebben I. Justinianus császár több ízben is [CJ. 1.14.12.–529, CJ. 7.45.13.–529 és Nov. CXXV–543] megfogalmazott szándékát) – megteremti az egységes magyar jogrendszer alapjait. Ezzel – merítve természetesen az adott korban legfejlettebb államok jogrendszereinek forrásaiból és a kor uralkodó eszmei áramlataiból – biztos jogi, mondhatni, alkotmányos alapokra helyezi a magyar államot.

Érvényesül ezáltal az *ubi civitas, ibi ius* elve, éspedig olyan módon, hogy Szent István, az európai látókörű és műveltségű uralkodó, a *civitas*ra épülő európai állam alapjainak lerakásánál, a jog univerzalizmusa követelményével úgy vet számot, hogy tekintettel van a nemzeti (hazai) hagyományok megőrzésének szükségességére. Szent István törvényeinek a római (keletrómai, bizánci) jog elemeit is magában foglaló *ius* egyetemességét a szokásjog, a *consuetudo* hagyományaival szervesen egyesíteni tudó európaisága döntő mértékben járult hozzá a magyar állam Európába való integrálódásához, és ezért jelentős érték korunk, a harmadik évezred második évtizedében is.

Felhasznált irodalom

Balogh József (1927): „Nemzet" és „nemzetköziség" Szt. István Intelmeiben. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 37. évf., 1–2. sz., 1–10.

Balogh József (1927): Szent István és a „Róma-eszme". *Budapesti Szemle,* 55. évf., 207. köt., 599. sz., 89–95.

Balogh József (1927): Szent István király, a „békefejedelem". Adalék az „Intelmek" terminológiájához. *Magyar Nyelv,* 23. évf., 3–6. sz., 452–461.

Balogh József (1927): Szent István politikai testamentuma. *Budapest Hírlap,* 47. évf., 188. sz., augusztus 20., l.

Balogh József (1930): *Szent István politikai testamentuma.* Minerva 9, Budapest, 129–164.

Balogh József (1931): *Szent István politikai testamentuma.* Minerva 10, Budapest, 39–51, 106–114.

Balogh József (1932): A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. *Századok,* 66. évf., 4–6. sz., 152–168.

Balogh József (1931): Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről? *Magyar Nyelv,* 27. évf., 5–6. sz., 158–165.

Balogh József (1938): Szent István intelmeinek forrásai. In: *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján.* Szerk. Serédi Jusztinián, MTA, Budapest, 235–265. [reprint: Budapest, 1988, 395–425.].

Balogh József (1938): Libellus de institutione morum. In: *Scriptores rerum Hungaricarum II.* Szerk. Szentpétery Imre, Budapest [reprint: Nap Kiadó, 1999, 611–617.].

Balogh József (1943): „Ratio" és „mos". A római jog „megújulásának" nyomai a szentistváni Intelmekben. *Egyetemes Philógiai Közlöny,* 67. évf., 273–336.

Bassanelli, Sommariva G. (1983): *L'imperatore unico creatore ed interprete delle leggi e l'autonomia del giudice nel diritto giustinianeo.* Pubblicazioni del Seminario giuridico della Università di Bologna. XCVI. Milano.

Bónis György (1938): Szent István törvényeinek önállósága. *Századok,* 72. évf., 9–10. sz., 433–487.

Boulgakov, Serge (1980): *L'Orthodoxie.* L'Age d'Homme, Lausanne.

Brackmann, Albert (1940): Zur Entstehung des ungarischen Staates. In: *Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften.* Jahrgang 1940. Philosophisch-historische Klasse, Nr. 8., Berlin, 1–23.

Catalano, P. (1983): Fin de l'Empire romain. Un problème juridico-religieux. In: *Roma, Costantinopoli, Mosca.* Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 543–556.

Ceccarelli, Morolli D. (2016): Il diritto dell'Impero Romano d'Oriente. Introduzione alle fonti e ai protagonisti. Pontificio Istituto Orientale. *Kanonika,* vol. 21.

Csánk, Béla (1940): Sviluppo storico dell'ordinamento processuale ungherese. *Studi e documenti italo-ungheresi,* vol. 4, 1940–1941, 42–44.

Csóka Lajos J. (1974): Az első magyar törvénykönyv keletkezéstörténete. In: *Jogtörténeti tanulmányok III.* 3. évf., Szerk. Csizmadia Andor, Pecze Ferenc, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 153–175.

Dagron, Gilbert (1996): *Empereur et prêtre. Étude sur le césaropapisme „byzantin".* Gallimard, Paris.

Deér, József (1942): *Die Entstehung des ungarischen Königtums.* Sárkány Ny., Budapest.

Demandt, Alexander (1989): *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diokletian bis Justinian 284-565 n. Chr.* C. H. Beck, München.

Diehl, Charles (1901): *Justinien et la civilisation byzantine au Vie siècle.* E. Leroux, Paris.

Doucellier, Alain (1986): *Byzance et le monde orthodoxe.* Armand Colin, Paris.

Eichmann, E. (1941): Zur Symbolik der Herrscherkrone im Mittelalter. In: *Notter Antal Emlékkönyv.* Szerk. Angyal Pál, Baranyai Jusztin, Móra Mihály, Szent István Társulat, Budapest, 180–207.

Evans, James A. (1996): *The Age of Justinian. The Circumstances of Imperial Power.* Routledge, London, https://doi.org/10.4324/9780203133033.

Evdokimov, Paul (1979): *L'Orthodoxie.* Desclée de Brouwer, Paris.

Fliche, Augustin (1924): *La réforme grégorienne.* Löwen I. 1924.; II. 1925.; III. 1937.

Folz Robert (1957): La papauté médiévale vue par quelques-uns de ses historiens récents. *Revue Historique,* vol. 218, no. 81., 43 skk.

Földi András – Hamza Gábor (2016): *A római jog és története és institúciói*[21]. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest.

Fuenteseca, Pablo (1981): La recepción de la idea imperial en la Edad Media Española y sus raíces romanas. *Studi Sassaresi,* vol. 8, no. 3., 1980–1981, 63–97.

Goez, Werner (1958): *Translatio imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdenkens und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit.* J. C. B. Mohr, Tübingen.

Györffy György (2000): *István király és műve*[3]. Balassi Kiadó, Budapest.

Hamza Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 77–78.

Hamza, Gábor (2005): *Le développement du droit privé européen. Le rôle de la tradition romaniste dans la formation du droit privé romain.* ELTE, Budapest, 54–62.

Hamza, Gábor (2009): *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 127–132.

Hamza, Gábor (2013): *Origine e sviluppo degli ordinamenti giusprivatistici moderni in base alla tradizione del diritto romano.* Andavira Editora, Santiago de Compostela, 133–138.

Hamza, Gábor (2016): *The Subsequent Fate and Continuity of Roman (Civil) Law from a Historical-Comparative Perspective.* Patrocinium Kft., Budapest, 99–100.

Hellmann, Manfred (1956): Die Ostpolitik Kaiser Ottos II. In: *Syntagma Friburgense. Historische Studien. H. Aubin dargebracht zum 70. Geburtstag.* Lindau–Konstanz, 49–67.

Horváth János (1954): *Árpádkori latinnyelvű irodalmunk stilusproblémái.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Jánosi Mónika (1978): A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek. *Magyar Könyvszemle,* 94. évf., 3–4. sz., 225–254.

Jones, A. H. M. (1964): *The Later Roman Empire, 284-602:* A Social, Economic and Administrative Survey I–IV. Oxford.

Király János (1928): *Fejezetek Szt. István törvényhozása köréből.* Grill, Budapest.

Luttor, Ferenc (1937): Santo Stefano e Roma. In: *Studi e documenti italo-ungheresi,* 2, 22–41.

Madzsar Imre (1921): Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum. *Történeti Szemle,* 10. évf., 48–75.

Madzsar Imre (1938): Szent István törvényei és a Cod. Vindob. 751. *Századok,* 72. évf., 1–3. sz., 1–9.

Moorhead, John (1994): *Justinian.* Longman, London, https://doi.org/10.4324/9781315845746.

Mor, C. G. (1958): Dai „capitularia" alle „constitutiones" (Per la storia dell'idea imperiale nel secolo XI). In: *Studi storici in onore die G. Volpe.* Firenze, 647–664.

Pacaut, Marcel (1986): *L'ordre de Cluny (909–1789).* Fayard, Paris.

Riche, Pierre (1987): *Gerbert D'Aurillac, Le Pape de l'an mil.* Fayard, Paris.

Rode, B. (1987): Formen des Eigentums bei den Franken im 5.-6. Jahrhundert und der Übergang von gentilpolitischen Normen zu Rechtsnormen. Dargestellt anhand der Lex Salica. In: *Eigentum. Beiträge zu seiner Entwicklung in politischen Gesellschaften.* Hrsg. J. Köhn, B. Rode, Weimar, 199–212.

Sawicki, J. v. (1929): Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze König Stefans des Heiligen. *Ungarische Jahrbücher,* no. 9., 395–425.

Schiller, F. (1910): Das erste ungarische Gesetzbuch und das deutsche Recht. In: *Festschrift H. Brunner zum siebzigsten Geburtstag dargebracht von Schülern und Verehrern.* Böhlaus Nachfolger, Weimar, 379–404.

Schramm, P. E. (1957): *Kaiser, Rom und renovatio. Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsdankens vom Ende des Karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit².* Darmstadt, 87–187.

Schreiner, Peter (1986): *Byzanz.* Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München.

Serédi Jusztinián (1988): Szent István törvényei a római joggal és az egykorú kánonjoggal összehasonlítva. *Vigilia,* 53. évf., 8. sz., 583–588.

Smith, L. M. (1911): Cluny and Gregor VII. *English Historical Review,* vol. 26, no. 101., 20–33. (Originaltitel: Cluny and Gregory VII.) Reprint: In: Cluny. Beiträge zu Gestalt und Wirkung der cluniazensischen Reform. Hrsg. H. Richter, Darmstadt, 1975.

Soloviev, A. V. (1959): Der Einfluß des Byzantinischen Rechts auf die Völker Osteuropas. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung,* (Romanistische Abteilung) Bd. 76, 432–479.

Stein, E. (1960): *Histoire du Bas-Empire.* tom. II: De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien. Paris.

Szegfü, László (1973): La missione politica ed ideologica die San Gerardo in Ungheria. In: *Venezia e Ungheria nel rinascimento.* Ed. V. Branca, Firenze, 23–36.

Székely, György (1960): Ungarns Stellung zwischen Kaiser, Papst und Byzanz zur Zeit der Kluniazenserreform. In: *Spiritualità Cluniacense. Convegni del Centro di Studi sulla spiritualità medievale II.* Presso l'Accademia Tudertina, Todi, 312–325.

Tellenbach, Gerd (1959): Zur Erforschung Clunys und der Cluniazenser. In: *Neue Forschungen über Cluny und die Cluniazenser.* Hrs. G. Tellenbach, Herder, Freiburg im Breisgau, 3.

Troianos, S. (1987): Imperium et sacerdotium: l'Empire d'Orient. In: *Da Roma alla Terza Roma.* Roma.

Udalcova, Z. V. (1983): La Russie de Kiev entre Rome et Constantinople. Les échanges culturels avec Constantinople. In: *Roma, Costantinopoli, Mosca.* Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 435–446.

Uruszcak, W. (1988): L'Evolution de l'Etat et de la législation en Hongrie et en Pologne médiévale. In: *Renaissance du pouvoir législatif et genése de 1'État. Publications de la Société d'Histoire du Droit et des Institutions des Anciens Pays de Droit Écrit.* Ed. A. Gouron, A. Rigaudière, Montpellier, 247–259.

Váczy Péter (1928): *A királyi serviensek és a patrimoniális királyság.* Egyetemi Nyomda, Budapest.

Váczy Péter (1932): *A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon.* Minerva, Budapest.

Váczy, Péter (1935): *Die erste Epoche des ungarischen Königtums.* Danubia, Pécs.

Váczy Péter (1938): Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. In: *Emlékkötet Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján I.* Szerk. Serédi Jusztinián, MTA, Budapest.

Vismara, G. 1967: Cristianesimo e legislazioni germaniche, leggi longobarde, alemanne, bavare. In: *La conversione al Cristianesimo nell'Europa dell'alto medioevo*. Presso la Sede del Centro, Spoleto, 395–467 [megjelent még: Scritti di storia giuridica di G. Vismara. I. vol. Milano, 1987, 451–511].

Violante, Cinzio (1960): Il monachesimo cluniacense di fronte al mondo politico ed ecclesiastico (secoli X e XI). In: *Spiritualità Cluniacense. Convegni del Centro di Studi sulla spiritualità medievale II*. Presso l'Accademia Tudertina, Todi, 153–242.

Vodoff, Vladimir (1988): *Naissance de la chrétienté russe*. Fayard, Paris.

Waldapfel Eszter (1935): Szent István első törvénykönyve és a nyugati törvényhozás. In: *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 5,* 84–102.

Weber, S. (1987): Zur frühfeudalen Eigentumsentwicklung anhand der Leges Barbarorum. In: *Eigentum. Beiträge zu seiner Entwicklung in politischen Gesellschaften*. Hrsg. J. Köhn, B. Rode, Böhlau, Weimar, 213–225.

Wojciechowski, Z. (1949): La „Renovatio Imperii" sous Otton III et la Pologne. *Revue Historique, vol.* 73, 30–44.

Závodszky Levente (1904): *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai* (Függelék: A törvények szövege). Szent István Társulat, Budapest.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 280–294., DOI: 10.24307/psz.2017.0924

Kecskés András

A szuverén alapok önszabályozási mechanizmusa – a Santiago-elvek[1]

The Self-Adjusting Mechanism of Sovereign Funds – The Santiago Principles

Összefoglalás

A szuverén alapok olyan befektetési alapok, amelyeket az államok hoznak létre és működtetnek. A 2007–2008-as pénzügyi válság idején kerültek először reflektorfénybe azzal, hogy fehér lovagként avatkoztak be, és mentették meg az amerikai és európai tőkepiacok néhány emblematikus vállalatát attól, hogy csődbe menjenek. A tanulmány célja, hogy ismertesse a fontosabb témaköröket a szuverén alapokkal kapcsolatban. A szerző vizsgálja a szuverén alapok meghatározásának az eredetét és hogy mely tényezők járultak hozzá a létrejöttükhöz. A szuverén alapok jogi hátterével is foglalkozik nemzetközi szinten. Ennek keretein belül elemezi a szuverén alapok általánosan elfogadott elveit és gyakorlatát, az úgynevezett Santiago-elvek tartalmát, és azokat a célokat, melyeket az önszabályozó kódex előirányoz. A Santiago-elvek jelentősége abban rejlik, hogy elősegítik az átláthatóságot, a felelős társaságirányítást, az elszámolhatóságot és a prudens befektetési gyakorlatot.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: E21, E58, G38
Kulcsszavak: szuverén alap, Santiago-elvek, International Forum of Sovereign Wealth Funds

---

Dr. habil. Kecskés András PhD, tanszékvezető egyetemi docens, PTE-ÁJK Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék (kecskes.andras@ajk.pte.hu).

Summary
Sovereign funds are investment funds created and operated by the states. They came into the limelight after the financial crisis of 2007–08, when they saved the most emblematic listed companies from bankruptcy as a white knight in the US and Europe. The aim of the article is to explore some key issues related to sovereign funds. The author discusses the origins of the term and which factors contributed to the creation the sovereign funds. The legal background is also elaborated on an international level. giving an insight into the regulatory framework, including the generally accepted principles and practices for sovereign wealth funds, the contents of the so-called Santiago Principles and the aims of the self-adjusting codex. The Santiago Principles promote transparency, good governance, accountability and prudent investment practices.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: E21, E58, G38
Keywords: sovereign fund, Santiago Principles, International Forum of Sovereign Wealth Funds

---

A nyersanyagokban gazdag országok jelentős tőkét halmoznak fel a magas nyersanyagárak időszakában. Mint azonban számos nyersanyagexportőr ország (pl. Venezuela, Szaúd-Arábia) példája mutatja, amikor a világpiacon a nyersanyagárak hirtelen zuhannak, és a korábbinál lényegesen alacsonyabb szinten rögzülnek, komoly nehézséget okozhat a jelentős mértékű társadalmi juttatások rendszerének fenntartása. Mivel a társadalmak mindezen szolgáltatásokat a nyersanyagbőség idején már szinte alapszolgáltatásként fogadták el, azok megszüntetése erős társadalmi ellenállásba ütközne. A jelen generációk viszont könnyen felélhetik a korábbi időszakban képzett tartalékokat, a későbbiekben tetemes adósságokat örökítve a következő generációkra, amennyiben az ínségesebb időszakban hitelekből kényszerülnek finanszírozni a társadalmi jólét fenntartását. A hosszú távon gondolkodó kormányok elemi érdeke, hogy a magas bevételeket elkülönítve kezelve, megelőzzék az eladósodottságot, valamint gondoskodjanak a jövő nemzedékeinek jólétéről is.

A fentiek alapján jól látható, hogy a jövő nemzedékeinek jóléte, valamint az államok és nemzetek jövőképében lényeges helyet elfoglaló stratégiai célok fontos eszközei a szuverén alapok. Ezek a jogi és gazdasági szempontból egyaránt rendkívül érdekes intézmények már hosszú ideje működnek, mégis viszonylag kevéssé ismertek, összehasonlítva például a fedezeti alapok (hedge fundok) sztármenedzsereinek ismertségével. Ez bizonyos szempontból érthető is, hiszen utóbbiak a befektetőik számára mesés vagyonokat keresnek – de teszik ezt rövid távon, rendkívüli kockázatok felvállalása mellett (Zéman–Szabó–Bárczi, 2014). Ugyanakkor a jövő generációnak boldogulásához és a hosszú távú célok megvalósításához az előbbiek – vagyis a szuverén alapok – járulhatnak hozzá jelentősebb mértékben. E tanulmány szerzője éppen emiatt érzi úgy, hogy tanulmánya hozzájárulhat ahhoz, hogy a szuverén alapok alkalmazásának előremutató nemzetközi példáit hazai viszonyok közt is népszerűsítse.

A *szuverén alapok* olyan *befektetési alapok,*[2] amelyeket az államok (vagy az államok jegybankjai) hoznak létre és működtetnek (Kalmár–Zéman–Lukács János, 2015). A szuverén alapok a 2007–2008-as pénzügyi válság idején kerültek először reflektorfénybe azzal, hogy „fehér lovagként"[3] avatkoztak be, és mentették meg az amerikai és európai tőkepiacok néhány emblematikus vállalatát attól, hogy csődbe menjenek. Ezt követően 2016-ban ismét az érdeklődés középpontjába kerültek, mint az állami intézményi alapok sajátos formái. Napjainkban ugyanis a szuverén alapok jelentős portfólióátrendezésre kényszerülhetnek, amennyiben a kőolaj ára ismét a 30-40 USD közötti árfolyamszintre süllyedne, és ott tartósan rögzülne is. Ebben az esetben ugyanis akár 404 milliárd USD tőkét is kivonhatnak a globális részvénypiacokról az állami alapok befektetői. Ennek az az oka, hogy az alapok felett tulajdonosi jogokat gyakorló államok költségvetéseinek szüksége lehet ezekre a forrásokra az alacsony kőolajár miatt kieső bevételek pótlása érdekében. Másrészt a szuverén alapok piaci helyzetét[4] jelentősen átalakíthatja, ha Szaúd-Arábia – a várakozásokkal összhangban – 2017-ben létrehozza a legnagyobb (kétezermilliárd USD volumenű) alapját. Sőt, ezzel a tranzakcióval a globális, harmincezermilliárd USD volumenű tőkepiacon is közel 20% arányban szereznének részesedést a szuverén alapok.

A témakör Magyarországon is különösen aktuális kérdéseket vethet fel, amennyiben figyelembe vesszük, hogy az utóbbi két évben a Magyar Nemzeti Bank (MNB) sikeres monetáris politikájának eredményeképp[5] jelentős pénzügyi tartalék képződött, melynek lehetséges (és eredményes), de eddig még Magyarországon nem alkalmazott felhasználási módja lehetne egy, a jegybank által kezelt szuverén alap létrehozása, mindez a központi bank társadalmi felelősségvállalása keretében (Lentner–Szegedi–Tatay, 2015a).

A szerző korábbi tanulmányában áttekintette a szuverén alapok hazai jogszabályi környezetbe ültetésének lehetőségeit és feltételeit (Kecskés, 2016a). Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a szuverén alapok önszabályozása és az önszabályozás kereteit nyújtó *Santiago-elvek* milyen mértékben képesek a szuverén államok egyes nemzetgazdaságok szintjén megfelelő szabályozására. Szükséges-e további nemzeti vagy nemzetközi szintű szabályozás a szuverén alapok befektetői tevékenységének szabályozására?

A szuverén alapok meghatározása

A szuverén alapok fogalmi meghatározásakor érdemes előzetesen definiálni, hogy mennyiben élveznek szuverenitást a szó hagyományos értelmében, és mennyiben tekinthetők befektetési alapoknak a tradicionális befektetésialap-fogalom tekintetében.

A szuverén alap fogalma

A szuverén alapok elnevezést első alkalommal Andrew Rozanov[6] befektetési bankár használta, és azokat az *állami alapokat* jelölte vele, melyek a költségvetési többletek „melléktermékeiként" jönnek létre, a kedvező makrogazdasági, kereskedelmi és fiská-

lis egyenlegnek köszönhetően, melyek hosszú távú tervezés és költségvetési megszorítások eredményeképp alakultak ki (Rozanov, 2005).

Az önszabályozási mechanizmusok területén meghatározó jelentőségű International Working Group of Sovereign Funds (IWGSF)[7] munkacsoport ennél egyszerűbben fogalmaz. Álláspontjuk szerint a szuverén alap egy olyan *speciális befektetési alap*, amely felett egy állam kormánya rendelkezik. Az adott állam kormánya az alapot makrogazdasági[8] célokra hozza létre. A szuverén alap pénzügyi céljai teljesítése érdekében állami eszköz- és vagyonkezelést folytat, és olyan pénzügyi stratégiákat valósít meg, melyek része a külföldi pénzügyi eszközökbe történő befektetés is.

A fenti nézőpontkülönbség alapján szükségesnek véljük saját definíció megalkotását, hogy a továbbiakban egységes fogalmi keretek között vizsgálhassuk a szuverén alapok működését. Álláspontunk szerint a szuverén alap a) átmeneti időszakban és korlátozott mértékben rendelkezésre álló állami forrásokat kezelő;[9] b) hosszú távú nemzetgazdasági célokat megvalósító; c) saját vagyonkezelő szervezetet vagy független vagyonkezelőt alkalmazó; d) nagyobb részben az adott nemzetgazdaságon kívül pénzügyi eszközökbe fektető; e) önálló jogi személyiséggel rendelkező vagy az adott állam pénzügyminisztériumának vagy jegybankjának közvetlenül vagy közvetve alárendelt jogalany (Kecskés, 2016a).

A továbbiakban tehát a fenti definíció alapján vesszük sorra a szuverén alapok által kezelt forrásokat, az általuk megvalósítani kívánt makrogazdasági célokat, e célok megvalósításának jogi és szervezeti formáit, valamint a megvalósítást biztosító vagyonkezelési és vagyonallokációs stratégiákat.

A szuverén alapok történeti áttekintése

A szuverén alapok első formái a mai fogalomhasználatunk[10] szerint az 1950-es években jöttek létre. A Közel-Keleten Kuvaitban 1953-ban alakult meg a Kuwait Investment Authority (KIA), mert az olajértékesítésből származó állami bevételek ez idő szerint már forradalmi növekedést értek el. Emiatt az olajbevételek hosszú távú (stratégiai) felhasználására alakítottak ki olyan jogi megoldást, melynek alapján egy vagyonkezelő szervezet (KIA) kezeli a kuvaiti szuverén alapokat – a Kuwait General Reserve Fundot (GRF)[11] és a Kuwait Future Generation Fundot (FGF).[12] Ez utóbbi alapba folyik be Kuvait éves olajbevételének 10%-a.[13] 2016 februárjában összesen 593 milliárd USA-dollárt tett ki a két alap összesített tőkéje. Az alapok nemzetgazdasági súlyát jelzi, hogy az igazgatótanács elnöke a pénzügyminiszter, tagja az olajügyi miniszter, a jegybank elnöke, a pénzügyminisztérium államtitkára és további öt független szakértő.[14] Közülük hárman kizárólagos tevékenységként végzik a munkájukat.

1956-ban egy kis csendes-óceáni szigetállamban, Kiribatiban alakult a világ második szuverén alapja, a Kiribati Revenue Equalisation Fund. Az alap azzal a céllal jött létre, hogy a guanóbányászat jövedelméből a későbbi nemzedékek is részesülhessenek. A cél megvalósult, hiszen bár a foszfát előállítására használt guanó bányászata mára rég megszűnt, az alap vagyona mégis 400 millió USD-re nőtt, melynek 10%-os hozama 2008-ban a GDP közel 16,5 százalékával növelte a sziget költségvetését (The Economist, 2008).

A szuverén alapok létesítésének következő hulláma az 1970–80-as években a két nagy olajválság[15] hatására következett be. 1973 és 1978 között az egyes olajexportáló államok olajbevételei a közel ötszörösére nőtt olajárak hatására jelentősen megugrottak. Az olajárrobbanás hatását azonban a piac nem ítélte fenntarthatónak, hiszen a növekedés a valóságban az OPEC[16] összehangolt megállapodásainak volt köszönhető. Amíg a 2000-es évek elején a nyersanyagárak szárnyalása adott impulzust a szuverén alapok létrejöttének, addig 2009-et követően a pénzügyi válság adott újra dinamizmust a nem nyersanyagokra alapozott, de éppen a válságok hatásait csökkenteni képes alapok számának növekedéséhez (Kecskés, 2016a).

A szuverén alapok jogi státusza

A szuverén alapok jogi helyzete a jegybankkal (Lentner et al., 2017) és az illetékes minisztériummal/minisztériumokkal való kapcsolatból vezethető le. A valutatartalékot kezelő jegybank szerepe és az illetékes minisztérium (pl. gazdasági vagy pénzügyminisztérium) szerepvállalása a szuverén alapok működtetésében lehet önálló, illetve együttes szerepvállalás, de az is előfordulhat, hogy a szuverén alap egyik szervtől sem függ, és egyiknek sincs alárendelve. E konstelláció a szuverén alapok számára három működési modellnek ad kereteket.

1. A legnagyobb önállóságot biztosító forma az *elkülönült jogi személyiséggel rendelkező, százszázalékos állami tulajdonban lévő részvénytársaság*. Ebben az esetben az állam tulajdonosi jogait az illetékes tárcán (pl. a pénzügyminisztériumon) keresztül gyakorolja. A társaságot jellemzően az alapító ország a saját társasági joga alapján hozza létre. Az ilyen szuverén alapokra kínál példát a szingapúri szuverén alap, a szingapúri kormány befektetési részvénytársasága, amelyet GIC Private Limited (Government of Singapore Investment Corporation Private Limited) elnevezéssel hoztak létre, és amelynek a szingapúri állam az egyetlen tulajdonosa.[17]

2. A *közjogi formában létrehozott és működtetett szuverén alapok* nem a polgári jog vagy az önálló társasági törvény rendelkezései szerint jönnek létre, hanem jellemzően külön jogszabály hozza létre őket, és valamely *állami szerv hatáskörében vagy önálló állami szerv formájában működnek*. Ez a megoldás nem a fejlett országok általános gyakorlatát tükrözi, hanem a fejlődő országok szabályozási gyakorlatában – kimondottan az olajtermelő államok praxisában – realizálódik. Erre szolgáltat példát a Kuvaiti Befektetési Hatóság (Kuwait Investment Authority, KIA), melyet Kuvait 47. számú törvénye (The Law No. 47[18]) hozott létre, illetve e törvény rendelkezései alapján folytatja működését.

3. A szuverén alapok *közjogi szervek alegységei* is lehetnek, ilyenkor azonban *csak az állam vagy jegybank egyes vagyontárgyait kezelik*. Ebben a konstellációban minősül a legszűkebbnek a mozgásterük, mert működésük felett a jegybank és az illetékes minisztérium – a jogi szabályozástól függően – külön-külön vagy együttesen gyakorol közvetlen irányítási és felügyeleti jogköröket. Mivel elkülönült jogi személyiséggel az ilyen alapok nem rendelkeznek, a velük szemben érvényesített igények a jegybankkal (Lentner–Szegedi–Tatay, 2015b) vagy az állami szervekkel szemben fennálló igényeknek minősülnek. Másik részről az állam vagy a jegybank rajtuk keresztül közvetlenül fektet be,

és kezel forrásokat (Tóth–Zéman, 2016). Az ilyen alapok ezért nem is minősülnek befektetési alapnak a szó szigorú értelmében, sokkal inkább a nemzetgazdasági források allokációjának szakapparátusi szerepét töltik be. Erre a megoldásra szolgáltat példát a norvég szuverén alap, a Norway's Government Pension Fund Global.[19] A norvég szuverén alap vagyonkezelését a norvég jegybank vagyonkezelési részlege (Norges Bank Investment Management, NBIM) kezeli a norvég pénzügyminisztérium megbízásából.

A fentiek alapján körvonalazódik a *szuverén alapok kettős jogállása.* Az állam tulajdonosi szerepe ugyanis mindhárom esetben markánsan megjelenik, bár eltérő formában. Ugyanakkor jellemzően önálló jogalanyként az intézményi befektetők piacán is megjelennek a társasági formában működő alapok vagy a közjogi alapkezelők. Nagyságrendjük miatt és a befektetéseik stratégiai arculata okán, különösen érzékennyé válhat a kapcsolat az alapító ország és a célország között a szuverén alapok működése miatt. Ezért fontos kitérni arra, hogy az úgynevezett szenzitív iparágakba történő befektetések esetén a célország ellenállhat, védekezési reakciói pedig sokrétűek és erőteljesek lehetnek (Kecskés, 2016b). Különösen érdekes, hogy éppen fejlett országok esetén vált kérdésessé az utóbbi tíz év gyakorlatában, hogy egyáltalán fel tudnak e készülni az ilyen jellegű kihívásokra. Az Egyesült Államok stratégiai iparágait például meglepte és felkészületlenül érte, amikor Kína a 2007–2009-es pénzügyi válság után jelentős részesedéseket szerzett ezekben az ágazatokban. Befektetővédelmi és nemzetgazdasági érdekekre hivatkozva, a fejlett országok különböző jogszabályokat alkottak ezeknek az ágazatoknak a védelmében (Lee, 2010:204, 209).

Példaként szolgál az Egyesült Államokban tapasztalható megdöbbenésre a Foreign Investment and National Security Act of 2007 létrejötte, amely a külföldi befektetések nemzetbiztonsággal összefüggő kérdéseit szabályozta újra, a Defense Production Act of 1950 721. §-nak kiegészítésével (Lee, 2010:204). Ugyanis a korábbi szabályozás még az erre a célra létrehozott bizottság (Committtee on Foreign Investments, CFIUS) formális vizsgálata nélkül is engedélyezte külföldiek tulajdonszerzését bizonyos stratégiai ágazatokban. Ez történt a törvény megalkotását közvetlenül megelőző felvásárlási tranzakció esetében is. A Közel-Keleten kikötőket üzemeltető gazdasági társaság a (Dubai Ports International, DP World)[20] ugyanis felvásárolta azt a – szintén kikötőket üzemeltető, angol, nyilvánosan működő – részvénytársaságot,[21] mely az Egyesült Államok legfontosabb keleti partvidéki kikötői üzemeltetését látta el. Az Egyesült Államok lakosságának felháborodását követően azonban a DP World az Amerikában működő kikötők üzemeltetési jogait egy egyesült államokbeli jogalany részére értékesítette.

A továbbiakban érdemes áttekinteni a szuverén alapokra vonatkozó nemzetközi ajánlási szintű szabályozást is. Ennek keretein belül elemezzük az úgynevezett Santiago-elvek tartalmát és azokat a célokat, melyeket az önszabályozó kódex előirányoz.

A Santiago-elvek

A Szuverén Alapok Nemzetközi Munkacsoportja (International Working Group of Sovereign Funds, IWG) 2008. április 30. és május 1. között alakult meg az Egyesült Államokban, Washington D.C.-ben. Harmadik ülését a chilei Santiagóban tartotta, ahol

a munkacsoportban képviselettel rendelkező 28 ország[22] elfogadta azokat az elveket és gyakorlati szempontokat, melyeket a szuverén alapok működésére nézve megfelelőnek tartottak. Az ajánlásokat a munkacsoport *A szuverén alapok általánosan elfogadott elvei és gyakorlata*, vagyis „Santiago-elvek" néven 2008 októberében fogadta el.[23] A Santiago-elvek 24 ajánlásából[24] a legfontosabbak:

– Első ajánlás: A szuverén alap jogi szerkezetének egyértelműnek kell lennie, és a hatékony működést és a megjelölt célok megvalósítását kell támogatnia. Nyilvánosságra kell hozni a szuverén alap és azok vezető szervei közötti együttműködést meghatározó jogi keretrendszert.

– Második ajánlás: Fontos, hogy a szuverén alap működési céljait pontosan határozzák meg, és a működési célokat hozzák is nyilvánosságra.

– Harmadik ajánlás: Abban az esetben, amikor a szuverén alap tevékenysége jelentős közvetlen hatással van a célország makrogazdasági környezetére, akkor az alap ilyen jellegű tevékenységei a célország költségvetési és monetáris hatóságaival történő szoros együttműködés mellett kell hogy megvalósuljanak, méghozzá úgy, hogy a célország makrogazdasági céljai ne sérüljenek.

– Negyedik ajánlás: A szuverén alap egyértelműen határozza meg és hozza nyilvánosságra az alap finanszírozására, az alapból történő tőkekivonásra és az alap bevételeinek felhasználására vonatkozó általános alapelveket, eljárásokat és megegyezéseket.

– Tizenötödik ajánlás: A szuverén alap abban a célországban, melyben működik és/vagy befektetést eszközöl, minden, a befektetésekre vonatkozó szabályozás szerinti közzétételi kötelezettségnek eleget kell tennie.

– Tizenhetedik ajánlás: A szuverén alapra vonatkozó releváns információkat azért szükséges nyilvánosságra hozni, hogy ezzel is meghatározzák az alap közgazdasági és pénzügyi orientációját, és hozzájáruljanak a nemzetközi pénzügyi piacok stabilitásához és a célországok irányában a bizalom erősítéséhez.

– Tizennyolcadik ajánlás: A szuverén alap befektetési politikájának világosnak és az alap tulajdonosa vagy irányító testüle(tei) által meghatározott céljaival, kockázatviselő képességével és befektetési stratégiájával összhangban kell lennie, és prudens[25] portfóliókezelési elveken kell alapulnia.

– Tizenkilencedik ajánlás: A szuverén alap befektetési döntései során a maximális, kockázattal korrigált hozam elérésére kell törekednie úgy, hogy az a befektetési politikájával összhangban és közgazdasági és pénzügyi alapelvek mentén történjen.

– Huszadik ajánlás: A szuverén alap a piaci szereplőkkel folytatott versenyben nem kérhet olyan információkat, amelyekkel a piaci versenyt korlátozhatná, nem élhet vissza ilyen jellegű bizalmas információkkal, és a kormányzati apparátus sem befolyásolhatja az alapot a piaci szereplőkkel folytatott versenyhelyzetekben.

– Huszonegyedik ajánlás: A szuverén alap a részvényesi tulajdonjogokat a tulajdonosi (equity) típusú befektetések értékének alapvető részeként tekinti. Ha a szuverén alap érvényesíti ezeket a tulajdonosi jogokat, akkor a befektetési politikájával konzisztens módon és a befektetés pénzügyi értékét figyelembe véve kell azt megtennie. A szuverén alapnak nyilvánosságra kell hozni, hogy milyen általános elvek mentén gyakorolja a nyilvános társaságok esetében a szavazati jogait, beleértve a legfontosabb

tényezők meghatározását is arra vonatkozóan, hogy milyen esetekben él a tulajdonosi jogaival.

– Huszonkettedik ajánlás: A szuverén alapnak rendelkezni kell olyan eszközrendszerrel, mely alkalmas a kockázatok azonosítására, menedzselésére és kezelésére.

– Huszonharmadik ajánlás: Az alapnak az eszközök és a befektetések abszolút és relatív teljesítményét (ha van előre meghatározott benchmark[26]) előre meghatározott elvek vagy sztenderdek mentén szükséges mérnie és a tulajdonos felé jelenteni.

Az alapcélok megjelenítésének elemzése az ajánlásokban és a szuverén alapok gyakorlatában

A fenti ajánlások négy alapvető cél mentén jól azonosíthatók és csoportosíthatók:

– segítsenek a globális pénzügyi rendszer stabilitásának fenntartásában, és a tőke és a befektetések szabad áramlásában;

– a szuverén alapok feleljenek meg a befektetési célpontország hatályos szabályozásának és nyilvánosságra hozatali kötelezettségeinek;

– a szuverén alapok befektetési döntései a gazdasági és pénzügyi kockázatok és hozamokon alapuló megfontolásokon történjenek;

– a szuverén alapok rendelkezzenek egy megfelelően kialakított, átlátható és jól értelmezhető felelős társaságirányítási struktúrával, mely a tulajdonos számára megfelelő működési ellenőrzést jelent, az alap számára pedig alkalmas a kockázatkezelésre, és a szervezet minden szintjén biztosítja az elszámoltathatóságot.

A globális pénzügyi rendszer stabilitásának erősítése, a tőke és a befektetések szabad áramlása

Az első alapelv már a szuverén alapok nagyságrendje miatt is egyértelműen megvalósítható cél lenne. Azonban itt is érdemes alaposan megvizsgálni több részletkörülményt. Egyrészt különösen fontos lehet a befektetések egyes iparágak közötti megoszlása. Ugyanis egy szuverén alap befektetéseinek egy-egy iparágra vonatkozóan megvalósuló túlzott koncentrációja azt eredményezheti, hogy a szuverén alapok működése túlzott befolyással lehet az adott szektor tőkepiaci helyzetére. Ez sajnos a szuverén alapok befektetései esetében, a pénzügyi vállalkozások vonatkozásában jól láthatóan meg is valósult.

Ez a tény azonban éppen a pénzügyi stabilitás ellen hat, miután a pénzügyi rendszer alappilléreinek, a pénzügyi intézmények részvényeinek jelentős áresése anélkül történne meg, hogy ezt a piaci információk alátámasztanák, és ez aláásható a pénzügyi rendszerbe vetett bizalmat. Ez történt 2016 februárjában is, amikor a részvénypiacok szinte egyöntetűen jelentős veszteségeket szenvedtek el, és különösen a pénzügyi szektor visszaesése tűnt megalapozatlannak. A jelentős árfolyam-elmozdulások hátterében azonban nem makrogazdasági összefüggések miatt bekövetkezett változások álltak. A fő gazdasági ok a nyersolaj áresése volt, amit csak kisebb részben és közvetve magyarázhatott volna az Egyesült Államok palaolajipari társaságait finanszírozó bankok részvényármozgásai. A teljes szektorra kiterjedő, az olajipari kitettségek közzétételét

követő árfolyamesést ez a tény már nem magyarázhatta. Így a pánikszerű esés valódi oka a szuverén alapok jelentős mértékű portfólióértékesítése lehetett (Zsiday, 2017). Ezzel ugyanis a szénhidrogénekből származó jövedelmekre létrehozott alapok a jelentős költségvetési hiány kialakulását próbálták enyhíteni (Delaney, 2016). A szabadtőke-áramlás támogatásának és elősegítésének az eszköze valóban csak a transzparencia lehet a szuverén alapok részéről. Az ismeretlentől vagy az eddigiektől eltérő gondolkodástól való félelem az a tény, ami magyarázhatja a kínai – vagy más, nem a nyugati demokrácia működési modellje alapján működő – szuverén alap elleni jelentős nemzeti szintű fellépéseket (Gou, 2009:367–370). A Santiago-elvek első négy ajánlása ezt a tőkepiaci bizalomerősítő célt, ami azonban ennél érdekesebb, hogy a tizenötödik, a tizenhetedik és a tizennyolcadik ajánlás is e cél megvalósulását szolgálja. Amíg az előbbi kettő a célország jogi környezetének megfelelő viselkedést várja el a szuverén alap részéről azzal, hogy az adott célország makrogazdasági céljaihoz alkalmazkodik, és a közzétételi szabályait teljeskörűen betartja, addig az utóbbi, tizennyolcadik ajánlás a transzparens és prudens portfóliókezeléssel erősítheti a szuverén alapok és az egyes szuverén alap iránti bizalmat.

A transzparens és prudens vagyonkezelésre jó gyakorlat a Kelet-Timor Kőolaj Alap (The Petroleum Fund of Timor-Leste) Befektetési Tanácsadó Testületének (Investment Advisory Board, IAB) szerepe a szuverén alap vagyonkezelése során (IFSWF, 2014). A testület a Pénzügyi és Tervezési Minisztérium részére ad stratégiai befektetési tanácsokat a kőolajalap befektetéseire vonatkozóan. A tanácsadás részeként olyan kockázathoz igazított benchmarkokat határoz meg a testület a miniszter felé, melyek az alap teljesítményét összehasonlíthatóvá teszik. A Kelet-Timor Kőolaj Alapjáról szóló 2005. évi törvény 12. cikkelye alapján kinevezett befektetési tanácsadók megfelelő iránymutatásához is az IAB látja el tanácsokkal a tervezési és pénzügyi minisztert. A testület a külső tanácsadók értékelésében, kinevezésükben és felmentésükben, valamint a befektetési stratégia felülvizsgálatát illetően is tanácsokkal látja el a tervezési és pénzügyi minisztérium első számú vezetőjét.

A befektetési célpontország hatályos szabályozásának és nyilvánosságra hozatali kötelezettségeinek való megfelelés

Ez az alapelv látszólag kizárólag a tizenötödik ajánlásban testesül meg. Azonban a harmadik alapelv, az adott célország makrogazdasági céljaival összhangban történő működés is ezt a célt szolgálja. Ugyanis közvetve azt tűzi ki célul, hogy a költségvetési és monetáris hatóságokkal olyan szintű együttműködés valósuljon meg, amivel sikerül elérni, hogy ne sérüljenek az adott célország makrogazdasági céljai. Erre az együttműködésre jó példa a Norges Bank Investment Management (NBIM),[27] a norvég szuverén alap, a The Government Pension Fund Global[28] vagyonkezelőjének együttműködése a célországok hatóságaival (IFSWF, 2014). A vagyonkezelő egy külön compliance[29] és ellenőrzési szervezettel rendelkezik (compliance and control unit), melynek feladata a teljes megfelelés az adott ország szabályozási és közzétételi szabályainak. A feladat teljesítése részben az érintett hatóságokkal történő közvetlen kapcsolattartás során

valósul meg. Ezenkívül a rendszeres tréningek és a jelentések jelentős mértékben segítik a vagyonkezelő munkatársainak naprakész tájékozottságát az egyes szabályozási változásokkal aktualizált elvárásokról. Ahol az alap rendelkezik képviselettel, ott a személyes kapcsolattartás is a tájékoztatás alapja. Mindezeken túl a legfontosabb eszköz a compliance és ellenőrzési szervezet azon közvetlen jelentési lehetősége, mely a vezető testület felé adhat közvetlenül információt az esetleges kockázatokról és érdekellentétekről.

A befektetési döntések alapja a gazdasági és pénzügyi kockázatok és hozamokon alapuló megfontolások

A szuverén alapok esetében nagyon fontos az elismert intézményi befektetői szerep adekvát megvalósítása. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy függetlenül annak tulajdonosától, a célország hatóságai mellett a hasonló feladatot ellátó befektetési és nyugdíjalapok, biztosítótársaságok, privát tőkealapok egyaránt professzionális befektetőként kezeljék a szuverén alapokat. E cél megvalósításához az szükséges, hogy a befektetési politika szilárd stratégián alapuljon, a vagyonkezelők megfelelő kompetenciával és autoritással rendelkezzenek, ugyanakkor teljesítményük folyamatos ellenőrzés tárgya legyen, és mindez a lehető legszélesebb nyilvánosság előtt történjen, szem előtt tartva a szuverén alap rövid és hosszú távú üzleti érdekeit. A tizenhetedik és tizennyolcadik ajánlás az általános alapelveket, a szélesebb keretrendszert, a stratégia szilárdságát nyújtja a szuverén alapok számára. A konkrét és részletes iránymutatással a befektetési stratégia megvalósítására a tizenkilenctől a huszonharmadikig terjedő ajánlások szolgálnak az alapok számára.

A huszonharmadik ajánlás egyik legjobb gyakorlati megvalósítására példa a szingapúri GIC szuverén alap vagyonkezelésének szemléletmódja (IFSWF, 2014). Az alap,[30] a 2007–2009-es pénzügyi válság hatására, 2012-ben egy holisztikus befektetési megközelítés bevezetéséről döntött, 2013. április 1-jei hatállyal. Az új megközelítés létrehozásának célja a GIC alap felkészítése a megváltozott nagyobb kihívást nyújtó, komplexebb befektetési környezetre. A kiemelkedő hozamok fenntartása ugyanakkor továbbra is az alap célja maradt. Az alap eddigi erősségeit és tudását felhasználta, így a felülvizsgálat eredménye nemcsak egy új befektetési stratégia, hanem a társaságirányítás rendszer megújulása lett.

A befektetési modell a hosszú távú befektetési teljesítményt meghatározó három alaptényező határozott elkülönítésére épül. Az első alaptényező a *referenciaportfólió*, amely a kötvény- és részvénypiaci indexek egyensúlya mellett a GIC által választott portfolió kockázatát is tartalmazza. A *befektetési politika portfóliója* a GIC stratégiai eszközallokációját testesíti meg, és azt mutatja meg, hogy a referenciaportfólióhoz viszonyítva milyen eltéréseket alkalmaz a magasabb hozam elérése érdekében. A befektetési politika portfólióját a GIC igazgatótanácsa hagyja jóvá. Ez a portfólió az alapvető tényezőkre koncentrálva, tizenháromról hat eszközosztályra csökkentette le a befektetések összességét. Ezek az eszközosztályok a következők: fejlődő országok részvényei, a fejlett országok részvényei, nominálisköt vény-portfólió és készpénz, inflációhoz kö-

tött hozamú kötvények, zárt körű részvénytársaságokban szerzett részesedés (private equity), ingatlanok.[31] Az *aktív portfólió* a fenti két portfólió alapján lehetőséget biztosít a vagyonkezelőnek a tudásalapú vagyonkezelésre (skill-based asset management), és ugyanakkor a piac adta egyedi lehetőségek kihasználására is. Az aktív portfólió a GIC vagyonkezelői felelősségét is megtestesíti, azaz az igazgatótanács által meghatározott kockázati kereteken belül valósulhat meg az aktív portfólióban a befektetési portfólió kialakítása. Ezzel egy olyan háromszintű portfóliófelépítési struktúra jött létre 2013 áprilisától, mely nemcsak biztosítani tudja az igazgatótanács által meghatározott célok rugalmas teljesítését, de a meghatározott kockázati szintek mellett jól mérhető benchmarkokhoz viszonyítja az elért teljesítményt, mindezt úgy, hogy lehetőséget ad a vagyonkezelőnek, hogy kihasználja a személyes kompetenciák és a piaci mozgások adta lehetőségeket.

Megfelelően kialakított, átlátható és jól értelmezhető, felelős társaságirányítási struktúra

A felelős társaságirányítás rendszer különösen fontos egy olyan pénzügyi intézmény számára, ahol több szempontnak egyszerre kell megfelelni. A szuverén alapok esetében ez a célrendszer még összetettebb, mert a tulajdonos az állam, de jellemzően külföldön és intézményi befektetőként a színre lépés is már bizalmatlanságot kelthet. Ha azonban a szuverén alap átlátható, tiszta feladatmegosztás és felelősségkörök mentén, valamint előre meghatározott elvek szerint működik, akkor ez a kiszámítható és prudens működés a tulajdonos állam részéről inkább bizalomerősítő a két ország viszonylatában.

A jól felépített, felelős társaságirányításra jó példa a Korea Investment Corporation (KIC).[32] A KIC esetében kétszintű irányításrendszerről beszélhetünk. A legfelső döntéshozó szerv az Irányító Bizottság (Steering Committee), mely kilenc főből áll. Hat külső tagot a Potenciális Civil Tagokat Jelölő Bizottság (Civil Member Candidate Nomination Committee) jelöli az üzleti szférából[33] a kétéves terminusra, mellettük a három legnagyobb vagyonkezelésbe adó szervezet, a Stratégiai és Pénzügyminisztérium, a Koreai Jegybank elnöke és a szervezet, a KIC első számú vezetője (CEO of KIA) a bizottság tagja. Az Irányító Bizottság hatáskörébe tartoznak a hosszú távú stratégiai és a legfontosabb gazdasági, jogi és személyi döntések. Az alapító okirat megváltoztatásától, a közép- és hosszú távú befektetési politika meghatározásán keresztül a tőkeemelésekig, valamint a mérleg jóváhagyásáig terjed az Irányító Bizottság döntési hatásköre.

A Befektetési és Kockázatkezelési Albizottság (Investment and Risk Management Subcommittee) a közép- és hosszú távú befektetési stratégiával összefüggésben támogatja az Irányító Bizottság munkáját. A Tervezési Feladatokat Mérlegelő Albizottság (Budget Deliberation Subcommittee) és a Javadalmazási Albizottság (Compensation Subcommittee) a KIC működtetéséhez és teljesítményértékeléséhez ad segítséget az Irányító Bizottság számára. Az igazgatótanács a vagyonkezeléssel az általános, a vagyonkezelés hatékonyságát növelő kutatásokról és más intézményi befektetőkkel és hatóságokkal történő kapcsolattartásról, és külső szereplők felé történő információcseréről dönt.

A KIC első számú vezetőjét (CEO) a Koreai Köztársaság elnöke nevezi ki a stratégiai és pénzügyminiszter javaslatára, az elnöki javaslattételi bizottság igénybevételével,

az Irányító Bizottság mérlegelése alapján. Az első számú vezető képviseli a társaságot, és elnököl az igazgatótanács ülésein.

A törvényben[34] meghatározott könyvvizsgáló a társaság vezetésétől függetlenül végzi a munkáját, de tagja az igazgatótanácsnak, és részt vehet az Irányító Bizottság ülésein is. Feladata és felelőssége, hogy a társaság üzleti és számviteli tevékenységét egy önálló szervezeti egység vezetésével ellenőrizze. A teljes munkaidőben a társaságnál dolgozó könyvvizsgálót is a stratégiai és pénzügyminiszter nevezi ki az Irányító Bizottság mérlegelése alapján. Az igazgatótanács tagjait az első számú vezető nevezi ki az Irányító Bizottság mérlegelése alapján, hároméves időtartamra. Az igazgatótanács a működésért felelős vezető (COO), a befektetésekért felelős vezető (CIO) és a kockázatért felelős vezető (CRO) mellett, a már említett független könyvvizsgálóval együtt, az első számú vezető irányításával végzi munkáját.

A fenti felelős társaságirányítási szervezeti forma alkalmas arra, hogy a döntések megfelelő szinten történjenek, ugyanakkor az egyes vezetői területeken jól elhatárolt felelősségvállalással, és mindezt megfelelő szakmai háttérrel és tapasztalattal végző vezetők irányításával történhessen.

Összefoglalás

A szerző álláspontja szerint a Santiago-elvekben megfogalmazott célok betartásával sikeresen lehetséges működtetni a szuverén alapokat. Az elvek megfelelnek ugyanis a fenntarthatóság és az átláthatóság követelményeinek, amelyek elméletileg önmagukban is garantálhatják a hosszú távú, sikeres működést. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az önszabályozási út buktatókat is rejt magában. Ha ugyanis nem alakítják ki mindazokat a mechanizmusokat, amelyek a szabályok szellemiségének érvényesülését segítik elő, azzal veszélybe sodródhat a szuverén alapok prudens, fenntartható és a befektetési célország érdekeinek is megfelelő működése. Ezért is kell kiemelt figyelmet fordítani a nemzeti implementálás során a jogalkotó számára a megfelelő szabályozási környezet kialakítására. E szabályok ugyanis, kiegészítve a Santiago-elveket, képessé teszik a szuverén alapokat a hosszú távú működésre. Ezzel pedig végső soron elősegíti az állam polgárainak jövőbeni boldogulását.

Jegyzetek

[1] Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

[2] A befektetési alapok olyan intézményi befektetők, melyek magán- és intézményi befektetők megtakarításait portfólióelven megosztva kezelik. Az alapkezelő által meghatározott befektetési politika ellenőrzését a független letétkezelő végzi azzal, hogy felügyeli, hogy a befektetés a meghatározott eszközosztályban és azon belül is kibocsátói limitek betartásával történjen.

[3] Fehér lovagnak nevezik a felvásárlások során a baráti kezet nyújtó felvásárló társaságot. Ezzel az ellenséges felvásárló (fekete lovag) által indított tranzakciót hiúsítja meg. Hatására többnyire a társaság vezetése is a helyén marad.

[4] A 2016. februári adatok (IWGSF-adat) alapján 7088 ezermilliárd USA-dollárt kezeltek a szuverén alapok. Lásd www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/ (Letöltés: 2017. május 12.).

[5] Az MNB 2013. évi eredménye 26,3 Mrd forint nyereség volt, míg a devizaárfolyam-változásból származó eredménye 200,3 Mrd forint volt ugyanebben az évben. Az MNB 2014. évi eredménye már 27,4 milliárd forint nyereség volt, a devizaárfolyam-változásból származó eredmény ekkor 511 Mrd forint összeget ért el. 2015-ben az MNB eredménye 95 Mrd forint volt, ebből 50 Mrd forint osztalék formájában a költségvetésbe befizetésre kerül. Az osztalékfizetést követően, 2016-ra az MNB eredménytartaléka így 108 Mrd forintra csökkent.

[6] Andrew Rozanov befektetési bankár. Többek között a Union Bank of Switzerlandnél (UBS), a State Street Advisorsnál dolgozott, és intézményi befektető ügyfelekkel foglalkozott. Jelenleg a Permal Advisory Groupnál dolgozik ügyvezető igazgatóként, és intézményi befektető ügyfeleknek hosszú távú portfólióépítéshez, kockázatkezeléshez, alternatív befektetésekhez és kis valószínűséggel bekövetkező, de nagy veszteséget okozó pénzügyi kockázatok (tail-risk) kezelésére ad tanácsokat.

[7] A szuverén alapok nemzetközi munkacsoportja. A globális hálózat célja az együttműködés erősítése és a legjobb gyakorlatok és vállalatirányítási példák megosztása. www.ifswf.org/ (Letöltés: 2016. május 11.).

[8] A makrogazdaság egy nemzetgazdasági vagy ennél magasabb szintű gazdasági egység, ahol az egyes vállalkozások, magánszemélyek, önkormányzatok és az adott állam mint gazdasági szereplők teljesítménye aggregát, azaz összesített módon jelenik meg. Ennek következményeként az egyes szereplők teljesítménye és működése erősítheti, de ki is olthatja egymást. A mikrogazdasági szint az egyes – önálló – gazdasági egységek szintje.

[9] Példaként említhető a nyersanyagforrások bevétele azon időszakból, amikor az adott nyersanyag hosszú évtizedekre jellemző átlagára fölé emelkedik, egyes iparágak felfutásából származó átlag feletti exportárbevételből származó devizatartalék felhalmozódása vagy az állami vagyon hasznosításából származó egyéb egyszeri bevételek (privatizáció, koncesszióba adás).

[10] A nem szuverén államhoz köthető alapok között a Texas Permanent School Fund volt az első hasonló alap, melyet 1854-ben hozott létre a jogalkotó 2 millió USD alaptőkével. 2016-ra az alap által kezelt tőke elérte a 34,5 milliárd USD-t. Azonban mivel Texas államának olajbevételeiből építkezik az alap, nem tekinthető szuverén állam alapjának, hiszen Texas az Egyesült Államok tagállama már 1845-ös csatlakozásának időpontjától.

[11] Az állami olajbevételek ebbe az alapba (GRF) folynak be. Ebből az alapból került át 1976-ban a később létrehozott alapba (FGF) a vagyon 50%-a, és évente az olajbevételek 10%-a is az alapon keresztül kerül át a másik (FGF) alapba. Évente az éves költségvetés dönt az alapból történő eszközkivonásról.

[12] Az 1976-ban létrehozott alap (FGF) célja a külföldi eszközök kezelése.

[13] www.kia.gov.kw/en/ABOUTKIA/Pages/GRF.aspx (Letöltés: 2017. május 14.).

[14] Az 1982. évi 42. törvény 3. cikkelye alapján az öt független tagból három nem viselhet más állami hivatalt, és mindegyik tagot négy évre nevezik az emír rendeletével (Amiri Decree).

[15] Az első nagy olajválság 1973 októberében kezdődött az OPEC embargójával, amelynek hatására a nyersolaj ára 3 USD-ről 12 USD-re nőtt az embargó végére, 1974 márciusára. Az embargó oka az 1973-as jom kippuri háború volt. A háborúban ugyanis, miután Egyiptom és Szíria légitámadást indított Izrael ellen, az Egyesült Államok hat napon belül elkezdte fegyverekkel támogatni Izraelt. Ez volt az az esemény, amire az OPEC az embargóval reagált. Az 1979-es vagy második nagy olajválság az iráni forradalom kitörése miatt alakult ki. A világ nyersolaj-kitermelése az iráni forradalom miatt mindössze négy százalékkal csökkent, de a nyersolaj ára egy év alatt közel megduplázódott, elérve a 39,5 USD csúcsot, majd ezt követően egy közel húszéves árfolyamesés következett be a nyersanyag árában.

[16] Az Olajexportőrök Nemzetközi Szervezete (Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC). A kormányközi szervezet 1960. szeptember 10. és 14. között öt ország (Irán, Irak, Kuvait, Szaúd-Arábia és Venezuela) részvételével jött létre azzal a céllal, hogy koordinálja és egyesítse a tagországok olajpolitikáját. Jelenleg tizenhárom tagja van a bécsi székhelyű szervezetnek. A későbbiekben az alapító tagokhoz csatlakozott Algéria, Angola, Ecuador, Indonézia, Líbia, Nigéria, Katar és az Egyesült Arab Emírségek. A világ kőolajkészleteinek több mint felét ellenőrzése alatt tartja a szervezet, de a kitermelés viszonylatában ez az arány nem éri el az ötven százalékot.

[17] A szingapúri kormány befektetési alapja, a GIC Private Limited (Government of Singapore Investment Corporation Private Limited) 1981-ben alakult a kormány devizatartalékainak kezelésére.

[18] A törvény 1. cikkelye úgy fogalmaz, hogy egy független állami hatóság jön létre Kuvaiti Befektetési Hatóság néven, a Pénzügyminisztériumhoz csatolva. A székhelye a kuvaiti állam, de külföldön is lehetnek irodái. Lásd www.kia.gov.kw/en/Pages/KIALaw.aspx (Letöltés: 2017. május 16.).

[19] A Norvég Jegybanki Vagyonkezelő (Norges Bank Investment Management, NBIM) a norvég jegybank vagyonkezeléssel foglalkozó szervezeti egysége, amely a norvég olajalapot, hivatalos nevén a The Government Pension Fund Globalt (GPFG) és a norvég valutatartalékok egy részét kezeli az 1998. évi megalakulása óta.

[20] A társaság tulajdonosa az Egyesült Arab Emírségek.

[21] A The Peninsular and Oriental Steam Navigation Company számos, az USA keleti partján (New York, New Jersey, Philadelphia, Baltimore, New Orleans, Miami) működő kikötőt üzemeltet.

[22] A munkacsoportban képviselettel rendelkező országok: Ausztrália, Azerbajdzsán, Bahrein, Botswana, Kanada, Chile, Kína, Egyenlítői-Guinea, Irán, Írország, Dél-Korea, Kuvait, Líbia, Mexikó, Új-Zéland, Norvégia, Katar, Oroszország, Szingapúr, Kelet-Timor, Trinidad és Tobago, Egyesült Arab Emirátusok és az Egyesült Államok. Állandó megfigyelőként vesznek részt a tanácskozásokon: Omán, Szaúd-Arábia, Vietnám, a Nemzetközi Gazdasági Együttműködés Szervezete (OECD) és a Világbank.

[23] Az elnevezés a chilei fővárosra utal. Sovereign Wealth Funds Generally Accepted Practices and Rules, „Santiago Principles". Lásd még www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2008/new101508b.htm.

[24] Lásd IWG-honlap: www.iwg-swf.org/pubs/eng/santiagoprinciples.pdf.

[25] Prudens szó eredeti jelentése: óvatos, körültekintő. A pénzügyi gazdasági szférában azt jelenti, hogy az egyes tranzakciók csak akkor kerülnek rögzítésre a pénzügyi és számviteli rendszerben, ha azok pénzügyileg is teljesülnek, azaz a szerződő fél már kifizette a szerződés ellenértékét. A pénzügyi intézmények esetén pedig a prudens működés olyan üzletpolitikát foglal magában, mely nemcsak biztosítja a jövedelmezőséget, de ezzel egyidejűleg a folyamatos rövid távú likviditást (fizetőképességet) és a hosszú távú likviditást (szolvenciát) is.

[26] A benchmark vagy irányadó mutató az az értékmérő, amihez képest a változás kimutatható. A befektetések világában a kockázatmentes kamatláb benchmarkja az adott ország három hónapos diszkontkincstárjegyének hozama, részvénypiacok esetén pedig az adott tőzsdeindex értéke.

[27] A részleg több mint ötszáz munkatársa 35 országból származik, és Oslo mellett Londonban, New Yorkban, Szingapúrban és Sanghajban rendelkezik képviselettel. Lásd még www.nbim.no/en/organisation/about-us/.

[28] A The Government Pension Fund of Norway két különálló szuverén alapból áll, az egyik a The Government Pension Fund Global, a korábbi nevén The Government Petroleum Fund. A másik norvég szuverén alap a The Government Pension Fund Norway, a korábbi nevén The National Insurance Scheme Fund.

[29] Compliance: angol elnevezés, a megfelelést jelöli. Jogi és pénzügyi értelemben a vonatkozó szabályoknak történő megfelelés és a szabályok által meghatározott magatartás megvalósítása. Egyre szélesebb körben terjed el a társaságirányításban az önálló, compliance vezető által irányított főosztály, vagy más néven elnevezett, önálló szervezeti egység, mely az egyre szélesebb körű és komplexebb feladatokat fogja össze, és koordinálja a szabályozó hatóságok által meghatározott jogszabályi környezetnek történő megfeleléstől a vállalkozás saját belső szabályainak történő megfelelésen át az esetenként egészen szigorú etikai és pénzmosási eljárási és technikai feltételnek történő megfelelésig.

[30] A GIC Private részvények mellett jelentős mértékben fektet ingatlanokba, pénzpiaci és fix hozamú eszközökbe, és speciális befektetéseket is eszközöl, például privát tőke és hedge fundokba is fektetve a rá bízott vagyont. Az alap azon kevés szuverén alapok egyike, mely a legmagasabb AAA minősítéssel rendelkezik (Standard & Poor's), és Aaa minősítéssel bír a Moody's hitelminősítő társaságnál. Érdemes megjegyezni, hogy Szingapúr egy másik, kizárólag részvényekbe fektető szuverén jellegű alappal is rendelkezik, szintén az ország devizatartalékainak kezelésére. A Temasek Holding azonban inkább egy részvénybefektetési alap, melynek a szingapúri kormány a tulajdonosa, ugyanis a részvénybefektetés után adót fizet, és csak ebbe az eszközosztályba teljesít befektetéseket. A Temasek Holdings a GIC-val megegyező minősítéssel rendelkezik.

[31] Lásd GIC-honlap befektetési stratégia, www.gic.com.sg/our-business/investment-framework.

[32] A Korea Investment Corporation (KIC), a Koreai Befektetési Részvénytársaság 2005-ben alakult azzal a céllal, hogy Dél-Korea kormánya által rábízott vagyonelemeket kezelje az ország belföldi pénzügyi rendszerének fejlesztésére, támogassa a hazai pénzügyi rendszer külföldi befektetéseit, és ezen pénzintézetek részére külföldi társbefektetéseket (co-investment) tárjon fel.

[33] Azok jelölhetők, akik legalább tízéves egyetemi kutatói múlttal, vagy nemzetközi pénzügyi intézménynél szerzett, meghatározott idejű gyakorlattal, vagy pénzügyi befektetési területen legalább tízéves ügyvédi vagy könyvvizsgálói gyakorlattal rendelkeznek. A Koreai Befektetési Részvénytársaságról szóló törvény, Korea Investment Corporation Act (Act No. 7393) 11. § 1. bekezdése szerint.

[34] A Koreai Befektetési Részvénytársaságról szóló törvény, a Korea Investment Corporation Act (Act No. 7393) 19. § 3. bekezdése és a 20. § 2. bekezdése szerint.

Felhasznált irodalom

Delaney, Jess (2016): Oil has sovereign wealth funds hitting sell bottom. *Institutional Investor,* www.institutionalinvestor.com/article/3533485/investors-sovereign-wealth-funds/oil-has-sovereign-wealth-funds-hitting-sell-button.html#/.Vx9T8Uc1TIU.

The Economist (2008): Asset-backed insecurity. *The Economist,* www.economist.com/node/10533428.

Gou, Li (2009): Demystifying the Chinese Sovereign Wealth Fund Amidst U.S. Financial Regulation. *Tsinghua China Law Review,* vol. 2, no. 353.

IFSWF (2014): *Santiago Principles. 15 Case Studies. How IFSWF members implement the Santiago Principles.* International Forum of Sovereign Wealth Funds, www.ifswf.org/sites/default/files/SantiagoP15CaseStudies1_0.pdf.

Kalmár Péter – Zéman Zoltán – Lukács János (2015): Bankkontrolling marketingszemléletben. Alkalmazott statisztika a kontrolling szolgálatában. *Hitelintézeti Szemle,* 14. évf., 4. sz., 108–123.

Kecskés András (2016a): A szuverén alapok jogi háttere és nemzetgazdasági szerepvállalása. *Pro Futuro,* 6. évf., 2. sz., 151–169.

Kecskés András (2016b): A szuverén alapok nemzetközi szabályozása. *Controller Info,* 4. évf., 4. sz., 53–56.

Lee, Yvonne C. L. (2010): The Governance of Contemporary Sovereign Wealth Funds. *Hastings Business Law Journal,* vol. 6, no. 1.

Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor (2015a): A központi bankok társadalmi felelőssége. *Vezetéstudomány,* 46. évf., 9–10. sz., 35–47.

Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor (2015b): Társadalmi felelősségvállalás a bankszektorban. *Pénzügyi Szemle,* 60. évf., 1. sz., 96–104.

Lentner, Csaba et al. (2017): Corporate Social Responsibility in the Banking Sector. *Firma I Rynek,* no. 1., 53–64.

Rozanov, Andrew (2005): Who Holds the Wealth of Nations? *Central Banking Journal,* https://web.archive.org/web/20080529122341/http://www.ssga.com/library/esps/Who_Holds_Wealth_of_Nations_Andrew_Rozanov_8.15.05REVCCRI1145995576.pdf (Letöltés: 2017. május 12.).

Tóth János – Zéman Zoltán (2016): A bankmenedzserek javadalmazása Európában. *Külgazdaság,* 60. évf., 7–8. sz., 81–101.

Zéman Zoltán – Szabó Zoltán – Bárczi Judit (2014): Controlling aspects of risk management. In: Zéman Zoltán (szerk.): *Controller Info Studies.* Copy & Consulting Kft., Budapest, 187–198.

Zsiday Viktor (2016): *Mi a baj a piacokkal?* http://zsiday.hu/blog/mi-baj-piacokkal (Letöltés: 2017. április 25.).

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 295–306., DOI: 10.24307/psz.2017.0925

Varga József

Az iszlám bankrendszer működése

The Functioning of the Islamic Banking System

Összefoglalás

A tanulmány az iszlám bankrendszer működési mechanizmusát elemzi. A téma fontosságát egyrészt az iszlám pénzügyek rohamos térhódítása, másrészt az iszlám bankrendszer hagyományos bankrendszert felülmúló stabilitása adja. Az írás első része az iszlám népesség és vallás elterjedtségének bemutatásával foglalkozik, ezt követően az iszlám vallás gazdaságfilozófiai alapjait elemzi. Az iszlám pénzügyek alapelveinek bemutatása során öt alapelvet mutat be, külön kiemelve az iszlám bankokra jellemző kockázatkezelési és -megosztási gyakorlatot, valamint a megtakarító-bank-hitelfelvevő kapcsolatot. Végül néhány alapvető ügylet ismertetésén keresztül megkülönbözteti a profit- és veszteségrészesedési (PLS) módokat a profit- és veszteségrészesedést nem használó (Non-PLS) módoktól, előbbi ügyletek között a mudaraba és a musharaka finanszírozási formákat elemzi.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: G01, G15, G21
Kulcsszavak: alternatív finanszírozási technikák, iszlám bankrendszer, iszlám pénzügyek, PLS-finanszírozás

Summary

This study analyses the operating mechanism of the Islamic banking system. The importance of this topic lies primarily in the fact that Islamic finance is a fast growing sector, and secondly in the stability of the Islamic banking sector, which exceeds that

Dr. habil. Varga József egyetemi docens, tudományos dékánhelyettes, Kaposvári Egyetem, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem (varga.jozsef@ke.hu).

of the conventional banking system. The first part of the study is a presentation of the Islamic religion and population. This is followed by the presentation of the principles of Islamic economic philosophy, focusing on five main principles. Islamic risk-sharing and risk management is described in detail, then the interrelationship between the depositor, the bank and the borrower is analysed. Finally, a few basic transactions are discussed. Profit- and Loss Sharing (PLS) methods are differentiated from Non Profit- and Loss Sharing (Non-PLS). Within the scope of PLS, the Mudaraba and Mushakara transactions are analysed.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: G01, G15, G21
Keywords: alternative financial techniques, Islamic banksystem, Islamic finance, PLS

Az iszlám bankrendszer jelentősége

A 2008. évi világgazdasági válság megingatta a pénzügyi piacok működésébe vetett hitet, és felértékelte a globális megoldásokkal szemben a helyi kezdeményezéseket. A 2008. évi gazdasági válságra adott pénzügyi válaszok közül figyelemre méltóak azok a kezdeményezések, melyek a hagyományos finanszírozási stratégiák mellett alternatív megoldási javaslatokat tárnak elénk. E megoldási kísérletek közül három alternatív stratégia emelhető ki: a helyi pénz[1], a szegények bankja[2] és az iszlám bankrendszer működése.

Az iszlám bankokat sem kímélte a globális gazdasági és pénzügyi válság, ami arra késztette a G20-ak vezetőit, hogy a szabályozást a banki tőke minőségének javítására irányítsák. Mérsékelt kitettség jellemezte azokat az iszlám bankokat, amelyek hagyományosan kis, korlátozott határokon átnyúló expozíciót folytattak. E bankok, a szilárd alapoknak köszönhetően, nem voltak a magas kockázatú befektetések gyengülésének kitéve, mint a hagyományos bankok. A legtöbb sariakompatibilis intézmény lényegesen magasabb tőkemegfelelési mutatóval rendelkezik, mint a hagyományos bankok (Széles, 2015).

Az alternatív finanszírozási lehetőség jelen publikációban elemzett területe az iszlám bankrendszer. E bankrendszer rendszertörténeti jelentősége kettős pilléren nyugszik: egyrészt az iszlám a 20. század egyik legdinamikusabban növekvő világvallása. Az elmúlt néhány évtizedben a hagyományos bankrendszer mellett megjelent és rohamosan teret hódított egy, a hagyományos monetarizáltságú országok bankrendszerétől alapvető elveiben eltérő bankrendszer. Ez a más struktúrájú bankszektor az iszlám vallás elvei szerint szerveződött bankrendszer. Az iszlám bankrendszer rohamos növekedésének oka egyrészt a vallás dogmáinak való megfelelésre törekvés, másrészt a kb. 1,6 milliárd főre tehető iszlámhívők tábora. A gyors növekedés mellett jelentőségének másik eleme, hogy az elmúlt évek válságában az iszlám bankrendszer esetében stabil működés volt megfigyelhető.

Az iszlám bankrendszer működésének megértéséhez elengedhetetlen az iszlám vallás gazdaságfilozófiai alapjainak ismerete (Botos–Botos, 2008; Varga, 2013). E pub-

likációban az iszlám vallás teljességre törekvő bemutatására nem vállalkozom (erről lásd Balázs, 2008; 2011), csupán a pénzügyi területtel közvetlenül kapcsolatos elemeket mutatom be.

Az iszlám vallás elterjedtsége

A kereszténységhez hasonlóan monoteista, hisz a halál utáni életben és elszámoltathatóságban. Ugyanakkor a mindennapi élet egészét lefedi, erősen dogmatikus, és a kereszténységnél a mindennapi életre sokkal nagyobb hatással bíró és szigorúbb szabályok betartására kötelez, a mindennapi életet teljesen és kötelezően szabályozza.

Arab nyelvben az iszlám szó jelentése „önalávetés" vagy „megadás" Allahnak, illetve „megbékélés" Allah akaratával. Az iszlám vallás gyakorlói, ugyancsak arabul, a muszlimok, akik alávetik magukat Allahnak, akik megbékélnek Allah akaratával.[3]

Az iszlám a legfiatalabb világvallás: Mohamed 610-ben, a Mekkához közeli Hirahegy egyik barlangjában elmélkedve kapott kinyilatkoztatásokat Gzsibríl (Gábriel) arkangyaltól. A Korán később leírt szövegét Mohamednek adta Isten, részenként, 23 éven át. A törvényt Mózesnek, az evangéliumot Jézusnak, a zsoltárokat Dávidnak, más könyveket más prófétáknak nyilatkoztatott ki, melyek száma 104. A legnagyobb köztük a Korán, mely a többit érvénytelenné tette, a Korán soha érvényét nem veszti. A Korán Isten igéje, és mint ilyen, nem teremtetett, hanem öröktől fogva létezik. 622-ben Mohamed a híveivel átköltözött Jaszribba, a későbbi Medinába. A Korán tehát a Gábriel arkangyal kinyilatkoztatásából származó tanok összessége, míg a Szunna a Mohamed cselekedeteire és tanításaira vonatkozó hagyományok, a hadiszok gyűjteménye.

Az iszlám aranykora a 8. századtól a 13. századig tart, ekkor a világ vezető gazdasági, katonai, kulturális hatalma volt. Az iszlám kultúra nélkül az antik kulturális örökség egy jelentős része elveszett volna Európa számára. Az arab természettudományok, orvostudomány és filozófia igen magas színvonalon állt. Ekkor a vallás és az állam még sem az iszlám, sem a keresztény világban nem különült el; az iszlám ebben az időszakban állam és vallás is egyszerre: „az iszlám nemcsak vallást, hanem egy életformát is jelent. […] A muzulmán hit nem válik szét világi és vallási szférára, és főként nem korlátozódik a hitbéli dolgokra, hanem az élet minden területére egyaránt érvényes és kötelező magatartási szabályrendszert foglal magába" (Balázs, 2011).[4]

Az iszlám szabályozás három részre osztható: aqidah (hit), saria (szokások), valamint akhlaq (erkölcs). A saria tovább bontható muamalatra, amely az emberek közötti cselekedetet szabályozza, valamint ibadatra, amely jelentése istenimádat. A muamalat, azaz az emberek közötti cselekedet szabályaiban foglal helyet a mindennapi, a társadalmi, valamint a gazdasági tevékenységek szabályozása. Ez utóbbi tartalmazza magát a pénzügyi és banki tevékenységeket is (Gálosi, 2010).

Az *1. ábra* az iszlám bankrendszer jelentőségének első elemét, az iszlám lakosság abszolút és a világ népességéhez viszonyított relatív növekedését szemlélteti. 2020-ra becslések szerint a Föld népességének közel negyede iszlám vallású lesz. Ezen belül az iszlám népesség Európában több mint kétszeresére emelkedik, eléri majd a 8%-ot.[5]

1. ábra: Az iszlám lakosság aránya a Föld/Európa/Németország területén

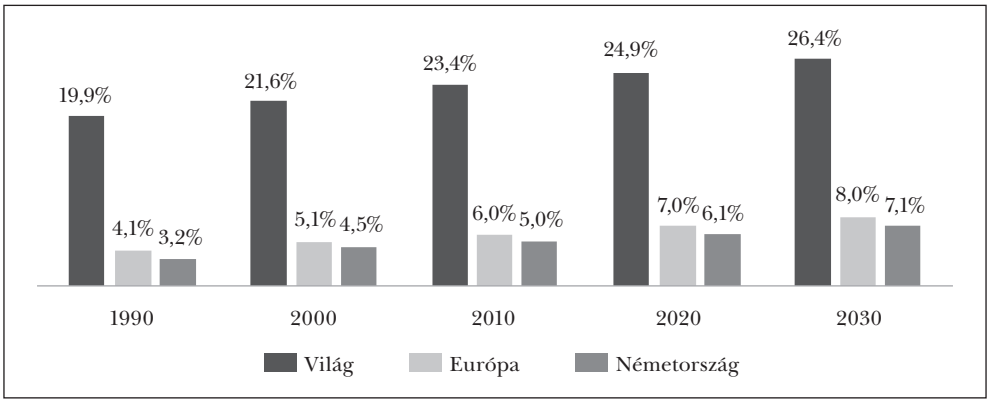

Forrás: Strüning, 2011

A világ iszlám hitű népességének zöme, az összes muszlim közel kétharmada Ázsia déli részén lakik. Indiában és Pakisztánban több muszlim él (344 millió fő), mint Észak-Afrikában és a Közel-Keleten (317 millió fő). A Földön a legtöbb muszlim Indonéziában él (209 millió fő), ahol a népesség 87%-a iszlám vallású (Desilver–Masci, 2017).[6]

2009-ben a Föld közel 6,8 milliárdos népességéből kb. 1,6 milliárd volt muszlim, ez 23%-os arányt jelentett (Pew Research Center, 2009). A kutatócentrum felmérése 2050-re 2,76 milliárd iszlám vallású lakost prognosztizál, amely az akkori Föld lakosságának 29,7%-át teszi ki.

A muszlim népesség európai helyzetét is a gyorsan emelkedő számsorok jellemzik.[7] Az *1. táblázat* adatai az egyes európai országok abszolút számokban mért muszlim népességét mutatják. A *2. táblázat* a relatív népesség arányáról ad információt.

1. táblázat: A muszlim hívők számának várható alakulása a világon és Európa egyes országaiban 1990 és 2030 között

Terület	**1990**	**2000**	**2010**	**2020**	**2030**
Világ	*1 050 963 000*	*1 320 693 000*	*1 619 314 000*	*1 913 499 000*	*2 190 154 000*
Európa	*29 650 000*	*36 980 000*	*44 138 000*	*51 573 000*	*58 209 000*
Belgium	266 000	333 000	638 000	905 000	1 149 000
Dánia	109 000	164 000	226 000	272 000	317 000
Németország	2 506 000	3 648 000	4 119 000	4 878 000	5 545 000
Franciaország	568 000	1 401 000	4 704 000	5 818 000	6 860 000
Nagy-Britannia	117 2000	1 590 000	2 869 000	4 231 000	5 567 000
Hollandia	344 000	907 000	914 000	1 141 000	1 365 000
Ausztria	161 000	338 000	475 000	634 000	799 000
Svédország	147 000	226 000	451 000	730 000	993 000
Svájc	148 000	306 000	433 000	552 000	663000

Forrás: Strüning, 2011

2. táblázat: A muszlim hívők arányának alakulása a világon és Európa egyes országaiban 1990 és 2030 között, a teljes lakosság százalékában

Terület	1990	2000	2010	2020	2030
Világ	19,9	21,6	23,4	24,9	26,4
Európa	4,1	5,1	6,0	7,0	8,0
Belgium	2,7	3,3	6,0	8,2	10,2
Dánia	2,1	3,1	4,1	4,9	5,6
Németország	3,2	4,5	5,0	6,1	7,1
Franciaország	1,0	2,4	7,5	9,0	10,3
Nagy-Britannia	2,0	2,7	4,6	6,5	8,2
Hollandia	2,3	5,7	5,5	6,7	7,8
Ausztria	2,1	4,2	5,7	7,4	9,3
Svédország	1,7	2,6	4,9	7,5	9,9
Svájc	2,2	4,3	4,7	7,0	8,1

Forrás: Strüning, 2011

Ha a muszlim lakosság Európán belüli elhelyezkedését tanulmányozzuk, a muszlim lakosság magas arányát 2020-ra elsősorban Franciaországban, Belgiumban, Ausztriában és Svédországban várjuk. A táblázat nem tartalmazza, de jelentős muszlim kisebbség él Oroszországban és a Balkán-félszigeten, Bosznia-Hercegovinában.

Az iszlám gazdagságfilozófiai alapjai

Amikor az iszlám bankrendszer lényegét és banki ügyleteit vizsgáljuk, szem előtt kell tartanunk, hogy ahogy az iszlám vallásnak is vannak különböző ágazatai, úgy az egyes államokban működő pénzintézetek is eltérő elvek szerint működhetnek. Mivel a Korán és a saria szabályozása olyan korban született, amikor a mai értelemben vett bankrendszernek csak kezdeti csírái találhatók, így meglehetősen nehéz az értelmezésük és a modern bankrendszerrel történő összevetésük.

Az értelmezést megnehezíti, hogy éppen az eltérő vallási megközelítésmódok miatt, az iszlám banki termékek értelmezésében több eltérő irányzat is létrejött. Ezek leginkább a kamat megengedhetőségében érhetők tetten. Míg van, ahol csak az uzsorát tekintik tiltottnak, máshol magát a kamatot is tiltott terméknek tartják. Köztes megoldásként az is előfordul, hogy megelégednek, és sariakompatibilisnek tartják a kamat helyett más néven nevezett költség megfizettetését (Rostoványi, 1983).

Az iszlámnak a gazdasághoz, vagyonhoz fűződő viszonya kettős természetű. Egyrészt a vallási szövegek kiemelik Isten mindenhatóságát, mely gazdasági téren is érvényesül. Az iszlám szerint „a világon minden Istené, aki kiosztja tulajdonát szolgái között, és rájuk bízza azt, vagyis minden vagyon Allahé" (Balázs, 2008). „Oh ti, akik hívők lettetek! Legyetek istenfélők, és hagyjátok el a fennmaradt kamatot, amennyiben hívők vagytok!" (Korán, Tehén szúra 278. vers).

A 279. vers is egyértelműen fogalmaz: „Ha nem teszitek, akkor tudjátok meg, hogy háborúba szálltok Allah és a Küldötte ellen. Ám ha megbánást tanúsítotok (lemondtok a kamatról), akkor megillet benneteket a tőkétek, nem követtek el jogtalanságot és titeket sem ér jogtalanság" (Korán, Tehén szúra 279. vers).

Míg egyrészről minden Allahé, addig az iszlám az ember gazdasági önállóságát hangsúlyozza. „Az ember életének fenntartására munkával keresi meg a szükséges anyagi alapot, és nemcsak kötelesség, hanem egy nagyszerű erény is ugyanakkor. Egy munkaképes személy bűnt követ el, ha valaki mástól függ anyagilag, ez egy szociális megbélyegzés és hálátlanság az emberiség iránt" (Balázs, 2008). Az iszlám vallású személynek tehát gazdaságilag önfenntartónak kell lennie. Aki ugyanakkor nem képes az önfenntartásra, az aktívaktól zakátot, a szegények számára fizetendő adót várhat el.

Az iszlám, nemes célok érdekében, megengedi a vagyonfelhalmozást. Akinek tehát több jutott, mint a többieknek, kötelessége ezt megosztani azokkal, akik nélkülöznek. Minél nagyobb valakinek a vagyona, annál nagyobb a rá nehezedő szociális kötelezettség is. Az iszlám gazdaság jóléti jellegű, ahol a cél a közösség jólétének a biztosítása (Falus, 2014).

Az iszlám jogelvek alapján a pénz egyszerűen egy eszköz, amivel a dolgok értékét mérjük, de önmagában nincs értéke. Az iszlám bankrendszerben ezért a pénz előállítása pénzből – ilyen például a kamatjóváírás – tiltottnak minősül. A vallási előírások a pénz pénzből előállításának tilalma alapján tiltják a kamatszedést, amelyet kamatösszeg nagyságától függetlenül, az iszlám vallási törvénykezése uzsorának minősít. A saria szerint csak a „halal", vagyis tisztességes üzlet fogadható el.

Hausener (2011) cikkében Arshad Majid markánsan fogalmazza meg az iszlám filozófiáját: „Az iszlám nem arról szól, hogy pénzt takarítsunk meg, hanem, hogy helyesen cselekedjünk. Senki nem mondja azt, hogy az iszlám vallást könnyű követni, de hiszünk benne, hogy muzulmánnak lenni jutalmakkal jár. A halal ételek drágábbak a normál ételeknél, de senki sem töpreng azon, hogy megvegye-e őket, vagy sem. Miért töprengenénk hát az iszlám bankok esetében."

Az iszlám bankok pénzkezelésben betöltött szerepük és közvetlenebb bank-ügyfél kapcsolatuk miatt ügyfeleik szemében közelebb állnak a partneri szerephez, mint a konvencionális bankok (Széles–Széles, 2011). A válság alatt megtartott stabilitásuk pedig csak tovább növelheti ügyfeleik bizalmát. További fontos szempont, hogy egy arab ember számára egy konvencionális bank vallási okokból nem jelenthet valós alternatívát (eltekintve az egyre terjedő sariakompatibilis ajánlataiktól), míg a más vallású emberek számára az iszlám bank egy új lehetőséget jelent. Ezen bankok megítélését tovább javítja az alapelvek között lefektetett vallásos adófizetési kötelezettségük.

Az iszlám bankrendszer működésének alapelvei

Az iszlám bankrendszert tömören jellemzi az az öt alapelv, amelyekkel meghatározzák, melyek az alapvető különbségek a sariára épülő és az általunk hagyományosnak tartott bankrendszer között az elvi alapokra vetítve. Ezek az elvek az alábbiak szerint szabályozzák az iszlám bankrendszer működését:

– tilos a kamatfizetés;

– az üzlet nem irányulhat az iszlám értékrendjével szemben álló termék vagy szolgáltatás előállítására;

– tilos az amúgy elkerülhető kockázatok vállalása, kerülendők a spekulatív ügyletek;

– az üzlet tagjainak kölcsönösen vállalniuk kell, hogy biztosítják egymást a veszteségek ellen;

– az ügyletben meg kell jelennie a jótékonysági adakozásnak, azaz a vallásos adónak (zakát).[8]

A kamatfizetés tilalma

A kamatfizetés tilalma nem új jelenség, az iszlám mellett a keresztény egyház is tiltotta bizonyos időszakokban. Egy olyan vallás, mely az ember életének folyását komoly erkölcsi szabályok által szabályozza, szükségszerűen kénytelen olyan feltételeket felállítani, amelyekkel elkerülhető a túlzott mértékű eladósodás, az emberi élet ilyen módon való tönkremenetele. Emiatt elsősorban az uzsora, majd maga a kamat szedése is tiltott lett. Az ügyletekből haszon a közös kockázatvállalást követő nyereségből, vagy bankoknál például az elismert működési költségekből keletkezhet.

A kamatszedés tilalma – mind a keresztény, mind az iszlám vallás tekintetében – azzal is összefügg, hogy az eredeti tőkefelhalmozás időszakáig a hitelfelvételek zöme nem gazdasági, fejlesztési célú hitelfelvétel volt, hanem fogyasztási (túlélési, egzisztenciális) jellegű. A hitelre tehát a rászoruló rétegek életben maradásához és nem az üzleti tevékenység finanszírozásához volt szükség, ezért etikátlannak tűnt a hitel összegét a kamattal növelt összeggel növelve visszakérni.

Halal termékek

Az iszlám bankok számára csak az egyik kikötés a kamatszedés tilalma. A másik lényeges szabályozás, hogy az üzletnek halal típusúnak kell lennie, vagyis a bank pénzéből nem finanszírozhatók a tiltott, tisztátalan tevékenységek, az ún. haram tevékenységek. E tevékenységek meghatározásához a bankok sariabizottságokat állítanak fel.

Mivel az iszlám az élet minden területén szabályokat állít, így nem meglepő, hogy ezek kihatnak a bankok befektetési lehetőségeire is. Az iszlám értékrendjével szemben álló termék vagy tevékenység, mint például az alkohol, a szerencsejáték és a pornográfia, éppúgy tiltott, mint a disznóhús fogyasztása. E tevékenységek mind a magánember, mind a gazdasági szervezet (legyen akár egy bank, akár egy termelőcég) számára tiltott. Vagyis a bankok nem vehetnek részt e tiltott tevékenységek végzésében, és nem is működhetnek közre az ezekkel foglalkozó vállalkozások finanszírozásában.

A banki ügyletek sariakompatibilis létrejöttéhez három feltételnek kell teljesülnie:

– A bank nem kérhet fedezetet, a teljes pénzügyi kockázat őt terheli. Ugyanakkor kérhet biztosítékot az erkölcsi kockázat csökkentésére, pl. a vállalkozó eltűnésének megakadályozására.

– A profitrátát szigorúan százalékban és nem egy összegben kell meghatározni (a hasznon osztozni kell).

– A finanszírozó fél nem szólhat bele a vállalkozó tevékenységébe, a vállalkozót teljes szabadság illeti meg az üzlet vezetésében.

A kockázatok korlátozása

A kockázatvállalás korlátozása során a szerencsejáték önmagában tiltott, ezenkívül tilos a határidős és a spekulatív, illetve a nagy kockázattal járó üzlet. Az ügyleteket a bankoknak külön-külön kell elbírálniuk, nincsenek sztenderdizált ügylettípusok. Az iszlám bankok kockázatkezelése és a hagyományos bankrendszer társadalmi felelősségvállalása (Lentner, 2014) az utóbbi években közeledést mutat egymáshoz.

Az iszlám bankok alapelveiknek, különösen ezen alapelvnek köszönhetően többnyire stabilabbak, például a török bankrendszer tőkemegfelelése a válság évei alatt sem csökkent (Tálos et al. 2016).

Az eredmény megosztása

A kölcsönösen vállalt eredménymegosztás szintén markáns lényege az iszlám bankrendszernek. Az iszlám elveinek csak az az eredménymegosztás felel meg, mely szerint a bank nyereséget csak a hitelfelvevő vállalkozás által megtermelt nyereségből realizálhat. Az iszlám bankrendszerben a bank és a vállalkozók – a különböző ügyletek során eltérő mértékben – közösen vállalnak kockázatot. Mivel a sariaalapú bankműködés nem teszi lehetővé a kamat szedését, az iszlám bankok működése a befektetési alapok tevékenységéhez hasonlítható.

Az iszlám ugyanis csak a kamat szedését tiltja – a pénzből pénzt csinálni tiltása alapján –, de az egyéni haszonszerzést engedélyezi, ha az nem kizárólagosan pénzügyi, hanem – legalább részben – reáltevékenységen alapul. Az iszlám bankrendszer piaci szemléletű bankrendszer; a befektetési banki tevékenységi mód alapján az iszlám bankok megosztják a profitot és a veszteséget is (PLS-konstrukciók).

Vallásos adakozás

A vallások lényegéhez hozzátartozik a jótékonykodás gyakorlása (Falus, 2015). A kereszténységhez hasonlóan az adakozás az iszlámban is elterjedt fogalom, sőt, itt kötelező jelleget öltött. A tehetősebb embereknek kell és sokszor érdemes is adakozniuk. A Korán ennek módjairól is felvilágosít. „Ha nyilvánosan adakoztok, az egy nemes dolog. De ha titokban adjátok oda a rászorulóknak, az a legjobb nektek. Mert akkor jóvátesztek valamennyit a rossz cselekedeteitekből" (Korán, Tehén szúra, 271. vers). A bankok, mint nagy jövedelemmel rendelkező szervezetek, természetesen nem képezhetnek kivételt, így ha nem is egy-egy konkrét ügylethez kötődően, de mindenképp eleget kell tenniük adakozási kötelezettségüknek.

Az alapvető iszlám banki ügyletek működése

Az alapvető iszlám banki ügyleteket két csoportba soroljuk. A profit- és veszteségrészesedési (PLS) módok teljesen megfelelnek a saria előírásainak, kamatszedés és biztosítékkérés helyett a kockázatközösséget és a partneri viszonyt helyezik előtérbe (Ligeti, 2007; Mahlknecht, 2009). A nem profit- és veszteségrészesedéses (Non-PLS) ügyletfajták jelentik a megoldást olyan esetekben, amikor a PLS-módszerrel nem lehet célhoz érni, például kis méretű hitelfelvevő gazdasági alanyok, illetve a fogyasztási hitelek esetében.

Profit- és veszteségrészesedési (PLS) módok

Mudaraba

Ebben az ügyletben az iszlám bank biztosítja a szükséges tőke teljes finanszírozását a projekt során, míg a vállalkozó a munkáját és a szakértelmét adja. Az eredmény, nyereség a bank és a vállalkozó között oszlik meg egy előre meghatározott fix arányban. A pénzügyi veszteséget kizárólag a bank viseli, de csak a biztosított tőke erejéig van felelőssége, illetve az ügylet lezárulásáig az eszköz, projekt kizárólagos tulajdonosa a bank (Sipiczki, 2015). A vállalkozó felelőssége korlátozott, ő csak az idejét és energiáját teszi kockára. Ha azonban a vállalkozó gondatlansága vagy hűtlen kezelése okozza a veszteséget, és ezt bizonyítani is lehet, akkor a teljes felelősséget neki kell viselnie.

Musharaka

Ennél a típusnál az ügylet finanszírozása során nem a bank az egyedüli hitelnyújtó, hanem a vállalkozás biztosítja a befektetéshez szükséges tőke egy részét. Ugyanakkor a bank és a hitelfelvevő együttesen – a nyújtott tőkéjük arányában – vesz részt a menedzsmentben. Itt tehát mind a finanszírozás, mind az irányítás a bank és a vállalkozás közös tevékenysége. A mudaraba ügyelettel szemben itt nemcsak a profitot osztják meg, hanem a nyereség és veszteség megosztása szigorúan a hozzájárulások arányában történik, tehát a veszteséget itt nem csak a bank viseli. Ez a módszer általában a hosszú távú beruházások finanszírozására szolgál.

Nem profit- és veszteségrészesedéses (Non-PLS) módok

Qard al-Hasanah (jótékonysági hitelek)

Ezek vissza nem térítendő hitelek „azoknak, akiknek szükségük van rá", melyre a Korán buzdítja híveit. A bank számára megengedett, hogy szolgáltatási díjat számoljon fel a hitelesnek, ezzel fedezve a hitelnyújtás adminisztratív költségeit, feltéve hogy ez az összeg független a hitel nagyságától és futamidejétől.

Bai'Mua'jjal (értékesítés halasztott fizetéssel)

Az eladó eladhatja a terméket halasztott egyösszegű vagy részletfizetéssel. Az árról az eladás időpontjában kell megegyezni. A kialkudott ár magában foglalhat bizonyos banki közvetítési költségeket, de nem tartalmazhat semmilyen, a halasztott fizetés miatt felszámított pluszdíjat.

Bai'Salam or Bai' Salaf (vásárlás halasztott szállítással)

A vevő előre kifizeti a teljes kialkudott vételárat, az eladó pedig elkötelezi magát a termék egy későbbi, de meghatározott időpontban történő szállítására. Ez az ügylet elsősorban azokra a termékekre vonatkozik, melyek mennyisége és minősége a fizetéskor már egyértelműen meghatározott, jellemzően mezőgazdasági és gyártott termékekre.

Ijara (operatív lízing), Ijara wa iqtina' (pénzügyi lízing)

A pénzügyi lízing hagyományos bankrendszerben egy hitelkonstrukció, melynek részleteit a hitelintézeti törvény szabályozza. A pénzügyi lízingnél megengedett a kamathoz hasonló konstrukció, „mert a fizetés alapját nem a pénz kölcsönzése, hanem reáleszközök átadása jelenti" (Ligeti, 2007).

Murabaha (költségplusz)

Az eladó tájékoztatja a vevőt a termék beszerzésének vagy gyártásának költségéről. Ezután megegyeznek a profitrés összegében. A profitrés nem kamat, mert egyrészt nem függ a szerződés időtartamától, másrészt mert a szerződés nem pénzkölcsönzésről, hanem eszközök adásvételéről szól. A teljes összeg kifizetése általában részletekben történik.

Jo'alah (szolgáltatási díj)

Az egyik fél vállalja, hogy a másik részére megfizet a szolgáltatás díjaként egy meghatározott összeget, melyet a szerződésben rögzítenek. Ez a mód olyan ügyletekre jellemző, mint a konzultáció vagy vagyonkezelés.

E Non-PLS finanszírozási típusok – Quard-al Hasanah kivételével – közös jellemzője, hogy a PLS-ügyletekkel ellentétben, a bérbeadás és a lízing esetében is előre meghatározott a hozam, és az ügylet biztosítékot is tartalmaz. Valójában ezekben az esetekben a bank hozzáad a vételárhoz vagy a járulékos költségekhez egy bizonyos százalékot, mely tartalmában a haszonkulcsnak felel meg, és a vásárolt eszközök biztosítékként szolgálnak. Ezenfelül a bank kérheti ügyfelétől további fedezet nyújtását is.

Végeredményben ezek az ügyletek sokkal inkább kockázatkerülőnek tekinthetők, és nem sokban különböznek a konvencionális bankok által használt konstrukciótól. A különbség csupán a terminológiában és néhány jogi formaságban rejlik. Ezek az ügyletek úgy felelnek meg az iszlám alapelveinek, hogy a megtérülési ráták sokkal inkább

az egyes tranzakciókhoz kötődnek, semmint az időtartamhoz. Másrészről nem szabad elfelejtenünk, hogy a sairaalapú iszlám bankolás szabályai nem egységesek, a sariatanácsok országonként eltérő mértékben korlátozhatják a pénzügyi tevékenységeket.

Jegyzetek

[1] A helyi pénz (forgatható utalvány) a helyi gazdaság fellendítésének régóta ismert, általában a válságos időszakok alatt felbukkant megoldási javaslata. A helyi pénz bevezetésének legnagyobb előnyeként a helyi kereskedelem és gazdaság fellendülését, az adott régiók gazdasági teljesítményének emelkedését tekinthetjük. Ehhez kapcsolódóan meg kell még említenünk a nem elhanyagolható társadalmi és politikai szempontokat, hogy az adott régió öntudatosságának, politikai büszkeségének erősödését jelentik (Varga, 2012).

[2] Az alternatív finanszírozási lehetőségek második területe, a szegények bankja egy Bangladesből induló, világszerte elterjedt kezdeményezés. Atyja Muhammad Yunus, aki egy rendhagyó javaslattal állt elő. Megmutatta, hogy egy ember szociális érzékenysége milyen folyamatokat indíthat el. Muhammad Yunus, az általa megalkotott Grameen Bankkal (a grameen szó jelentése bengáli nyelven: vidéki, falusi) közösen, 2006-ban Nobel-békedíjat kapott a szegénység elleni küzdelemben elért eredményéért (Gál et al., 2013). A Grameen Bank tevékenysége során abból indul ki, hogy a szegényeket nem a képességek hiánya, csupán azok kiaknázatlansága teszi szegényekké. Az alapgondolat szerint a szegénység okozói nem a szegények, hanem az őket körülvevő intézmények, a rendszer. Ennek megfelelően a szegénység megszüntetésének érdekében az intézményrendszert kell átalakítani. A szegények bankja filozófiája szerint a jótékonyság és a segélyezés nem nyújt megoldást, csupán fokozza a szegények függőségét, és képtelenné teszi az embereket a szegénységből való kitörésre (Varga, 2012).

[3] A mohamedán megjelölést a muszlimok elutasítják, mivel azt sugallja, hogy a vallás központi szereplője Mohamed próféta lenne, nem pedig maga az Isten.

[4] A civilizációk küzdelmében a Brzezinski-féle sakktáblán megjelenő „fekete ló" az iszlám civilizáció. „Ez a »fekete ló« nem úgy viselkedik, mint az eddig ismert nagyhatalmak. Nincs magállama, melynek érdekirányai meghatározhatóak. Több államból áll, amelyek közül nehezen megjósolható, melyik válik magállammá. […] Az iszlám is gyorsan változtatja arculatát, alkalmazkodóképessége rendkívüli. Érdemes alaposabban megvizsgálni a természetét, hogy a jövő kiszámíthatóbbá váljon" (Bertalan, 2007:12).

[5] A valóságban az európai számadat valószínűleg magasabb lesz, mert a 2011. évi becslés az időközben bekövetkezett migránshullámot nem tartalmazza.

[6] Érdekes kutatási területként adódik az iszlám vallású népesség és az iszlám bankok területi elhelyezkedésének vizsgálata lineáris és nem lineáris területi regressziós modellezés segítségével (Horváthné, 2015), de erre e publikációban terjedelmi okokból nem vállalkozom.

[7] A németországi iszlám közösségekről lásd Rostoványi, 2011.

[8] Balázs (2011) az öt alapelvhez hozzáfűz egy hatodikat is, mely szerint az iszlám nem tiltja a nyereség egy részének átengedését, mert ez nem ellentétes a Koránnal.

Felhasznált irodalom

Balázs Judit (2008): *Gazdaság – vállalkozás – versenyképesség az iszlám társadalmakban.* Budapest–Sopron–Kairó.

Balázs Judit (2009): Gazdasági biztonság az iszlám társadalmakban. *Szakmai Szemle,* 5. évf., 1. sz., 81–99.

Balázs Judit (2011): Az iszlám bankrendszer: Tanulságok a neoliberális pénzügypolitika figyelmébe. *Valóság,* 54. évf., 1. sz.

Bertalan Péter (2007): Nagyhatalmi mozgások a századfordulón – globalizáció, integráció, dezintegráció. *Acta Oeconomica Kaposváriensis,* 1. évf., 1–2. sz., 1–16.

Botos Katalin – Botos József (2008): A világvallások gazdasági tanítása, a globális piacgazdaság és a karitász. IAS IV. *Iustum Aequum Salutare,* 4. évf., 1. sz., 43–52.

Desilver, Drew – Masci, David (2017): World's Muslim population more widespread than you might think. *Pew Research Center,* January 31, www.pewresearch.org/fact-tank/2017/01/31/worlds-muslim-population-more-widespread-than-you-might-think/ (Letöltés: 2017. február 11.).

Falus Orsolya (2015): Egy erkölcsös adónem – a „zakat". *Taylor,* 7. évf., 3–4.sz., 64–70.

Falus Orsolya (2014): Az iszlám alapítvány – a „waqf". *Jogtörténeti Szemle,* 16. évf., 3. sz., 1–7.

Gál Veronika Alexandra et al. (2013): A Grameen-modell társadalmi hasznosulásának mérhetősége. *E-Conom,* 2. évf., 1. sz., 33–45.

Hausener, Konrad (2011): Ein alternatives Bankensystem ist weltweit im Vormarsch. *The Intelligence,* http://theintelligence.de/index.php/wirtschaft/finanzen/2233-ein-alternatives-bankensystem-ist-weltweit-im-vormarsch.html.

Horváthné Kovács Bernadett – Nagy Mónika Zita (2015): *Alkalmazott regionális elemzések: Alkalmazott területi statisztika.* Egyetemi jegyzet a Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Karának hallgatói számára, Kaposvári Egyetem, Kaposvár.

Lentner Csaba et al. (2014): Társadalmi felelősségvállalás a bankszektorban. In: *„A tudomány és a gyakorlat találkozása". Kautz Gyula Emlékkonferencia.* Szerk. Tompos Anikó, Ablonczyné Mihályka Lívia, Széchenyi István Egyetem, Győr.

Ligeti Sándor (2007): Az iszlám bankrendszer. In: *Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején.* Szerk. Lentner Csaba, Akadémiai Kiadó, Budapest, 487–501.

Mahlknecht, Michael (2009): *Islamic Finance. Einführung in Theorie und Praxis.* Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA.

Markó Tímea (2009): *Az iszlám.* www.biblia-tarsulat.hu/posta/iszlam.htm (Letöltés: 2017. február 12.)

Pew Research Center (2009): Mapping the Global Muslim Population. *Pew Research Center,* www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/.

Rostoványi Zsolt (1983): *Mit kell tudni az iszlámról?* Kossuth Kiadó, Budapest.

Rostoványi Zsolt (2011): A németországi iszlám közösségek. *Grotius,* 31. sz.

Sipiczki, Zoltán(2015): Analysis of islamic financing methods. In: *Abstracts of the 5th International Conference of Economic Sciences.* Ed. Katalin Szendrő, Viktória Szente, Róbert Barna, Kaposvár, Faculty of Economic Science, 81.

Strüning, Felix (2011): Muslimische Bevölkerungsentwicklung 1990–2030. *Citizen Times,* www.citizentimes.eu/2011/02/01/muslimische-bevoelkerungsentwicklung-1990-2030/ (Letöltés: 2017. február 12.).

Széles, Zsuzsanna (2015): Accounting directives in the Islamic Banking System. *Selye E-studies,* 6. évf., 1. sz., 153–170.

Széles Zsuzsanna – Széles Zoltán (2011): Etikusabb pénzügyek? Iszlám banki térhódítás. In: *„Hitel, Világ, Stádium". Nemzetközi Tudományos Konferencia tanulmánykötete.* Konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából, szerk. Andrássy Adél, NYME Közgazdaságtudományi Kar, Sopron.

Tálos, Lívia – Bánkuti, Gyöngyi – Varga, József (2015): The Analysis of the Turkish Islamic Banking System Between 2005 and 2014. In: *International Conference on Eurasian Economies 2016.* Eds. Selahattin Sarı, Alp H Gencer, İlyas Sözen, Kaposvár, 116–127.

Varga Norbert (2013): *A Biblia és a Korán gazdaság- és társadalomképe – a két forrás komparatív elemzése.* PhD-értekezés, Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 307–320., DOI: 10.24307/psz.2017.0926

Halász Vendel

Az egyéb érdekeltek jogi védelme az Európai Unió vállalatfelvásárlási szabályozásában

Stakeholders' Legal Protection in the European Union's Regulation of Corporate Takeover

Összefoglalás

A vállalatfelvásárlások számos előnyös hatást fejthetnek ki egy gazdaságban. Ugyanakkor felmerülnek olyan aggályok is, hogy bizonyos esetekben az ilyen ügyletekben megjelenő részvényesi profit más társaságban jelen lévő érdekcsoportok (egyéb érdekeltek) költségére valósulhat meg. A tanulmány elemzi az Európai Unió vállalatfelvásárlási szabályozásában a részvényesi, illetve egyéb érdekelti érdekek védelmének eszközeit és módját. Ennek során megállapítja, hogy a céltársaságok részvényeseinek (akik jellemzően az ilyen ügyletekkel komoly nyereséget tudnak elérni) védelmét megfelelően biztosítja az uniós jog. Ugyanakkor az egyéb érdekeltek érdekei csorbát szenvedhetnek a szabályozási rendszer alapján, és ez hátrányosan érintheti a társadalmat. A szerző viszont csak olyan vállalatfelvásárlási ügyletek létrejöttét látja optimálisnak, melyek valós társadalmi hasznot (is) jelentenek, és álláspontja szerint a szabályozási rendszernek is ez irányba kellene elmozdulnia.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: G34, G1
Kulcsszavak: vállalatfelvásárlás, részvényesi érdek, stakeholderelmélet

---

Dr. Halász Vendel PhD, óraadó, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék (halasz.vendel@gmail.com).

Summary
Corporate takeovers may have numerous beneficial effects on the economy. However, concerns also emerge that in some cases the shareholders' profit on such transactions may be realized at the expense of other corporate constituencies (stakeholders). This study analyses the means and methods of shareholder and stakeholder protection in the European takeover legislation. The conclusion is that the interests of the target company's shareholders (who usually realise a significant profit on takeover transactions) are properly guaranteed by European Union law. However, stakeholder interests may be jeopardized under the current regulatory system, and this may adversely affect the society. The author only considers corporate takeover transactions as optimal if they (also) provide genuine social benefit. In the author's view, the regulatory system should also move towards this concept.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: G34, G1
Keywords: corporate takeovers, interests of stakeholders, theory of stakeholder

---

A vállalatfelvásárlásokról

A vállalatfelvásárlás általában egy olyan részvényvásárlási ajánlatot jelent, ahol a részvényeket megszerezni kívánó társaság (ajánlattevő) a céltársaságban irányító részesedést megtestesítő részvénypakettet szerez meg. Ez általában több mint 50%-át jelenti a kibocsátott részvényeknek (Brudney–Chirelstein, 1974:297, Tuchinsky, 2007:694). A céltársaság részvényeinek megszerzésére irányuló ajánlat rendszerint a piaci ár fölött történik (Brown, 1970:517–518). Ha az ajánlat bejelentésekor az ajánlattevő nem rendelkezik a céltársaság menedzsmentjének támogatásával, akkor az ajánlatot ellenségesnek szokták minősíteni. Ha az ajánlattevő bírja a céltársaság menedzsmentjének támogatását, akkor az ajánlat baráti (Tuchinsky, 2007:694; Hannes, 2003:1909–1910; Halász–Kecskés, 2011:368).

A vállalatfelvásárlások számos előnyös hatást fejthetnek ki a vállalati szférában: például azokhoz allokálhatják az erőforrásokat, akik a leghatékonyabban képesek azokat felhasználni, továbbá szinergiákat hozhatnak létre két társaság között. Szintén fegyelmezhetik a nem kellően elővigyázatos vagy nem megfelelően működő vállalati vezetést. Kiküszöbölhetik a piac tökéletlen működésének következményeit, mely a társaság papírjainak alulárazottságában ölthet testet.

Ugyanakkor veszélyeket is hordozhatnak egy céltársaság, illetve a gazdasági rendszer számára: például egyes esetekben a menedzsment pusztán öncélú, „vállalatbirodalom" felépítésére irányuló törekvéseit szolgálhatják. A különböző kizsákmányoláselméletek alapján pedig az ajánlattevő részvényesei tehetnek szert (a céltársaság részvényeinek szisztematikus alulértékelését vagy az egyéb érdekeltek helyzetét kihasználva) nyereségre a céltársaság részvényeseinek vagy az egyéb érdekelteknek[1] a rovására. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a vállalatfelvásárlás egyszer értéket

teremthet, más alkalommal viszont lehetséges, hogy csak újra elosztja azt. Szabályozói szempontból – bizonyos feltételek mellett – az értékteremtést támogatni látszik célszerűnek, míg az érték-újraelosztást ellenezni (Coffee, 1984:1167–1169, 1173–1174; Kecskés–Halász, 2013:399; Magnuson, 2009:208–210; Romano, 1992:119–181; Halász–Kecskés, 2011:369).

A 2008-ban kezdődött globális pénzügyi és gazdasági válságot követően, napjainkra a nemzetközi részvénypiacok magukhoz tértek, a főbb amerikai tőzsdei indexek pedig új magasságokba emelkedtek, és az előrejelzéseket készítő elemzők nagyrészt egyetértenek abban, hogy a felívelő piaci trend folytatódik 2017-ben is (Oyedele, 2016).

Nem meglepő, hogy az egyesülések és vállalatfelvásárlások piacán is meglehetős aktivitás figyelhető meg. A 2015-ös évben például a bejelentett globális egyesülési és vállalatfelvásárlási ügyletek összértéke új rekordot állított fel, ugyanis mintegy 4,6 billió dollárt tett ki. Az egyesülési és vállalatfelvásárlási ügyletek volumene 2016-ban is igen jelentős maradt, és elérte a mintegy 3,6 billió dollárt. Ezen erőteljes trend folytatódására lehet számítani 2017-ben is (Fontanella-Khan–Massoudi, 2015).

A részvényesi érdek és annak védelme a vállalatfelvásárlási helyzetekben

A vállalatfelvásárlások során a céltársaságok részvényesei általában jelentős azonnali hozamban részesülnek (Cremers et al., 2009:1409–1410). A vállalatfelvásárlási tevékenység kapcsán az Egyesült Államokban e témában végzett kutatásokból azt a következtetést vonták le, hogy az ajánlattevők komoly felárat (prémium) fizetnek ki ezeknek a részvényeseknek. Ezek a következtetések azért is mérvadónak tekinthetők, hiszen ott már több mint fél évszázada e tőkepiaci tranzakciók a tudományos kutatások homlokterében állnak. Például a prémium átlagos mértéke a negyedik (amerikai) vállalatfelvásárlási hullám során, az 1980–1989 szeptemberéig terjedő időszakban a piaci árhoz képest 36% és 71% között alakult (az adott évtől függően) (Anjier, 1991:586–587). Michael C. Jensen professzor a vállalatfelvásárlási felár mértékéről szóló, 1988-as kutatásában kifejtette, hogy az átlagosan meghaladja a 30%-ot (Fitzgibbon, 2010:57; Jensen, 1988:21–22). Szintén a vállalatfelvásárlások előnyös hatásaihoz sorolható, hogy a vállalatok feletti irányítás megszerzésének lehetősége alapvetően emelheti a részvények piaci értékét (Fitzgibbon, 2010:52, 56–57; Enriques, 2004:453). (Az ajánlattevő társaság részvényesei nem részesülnek ugyanakkor ilyen mértékű hozamban. Elméletben bizonyos szintű nyereségnek esetükben is kimutathatónak kellene lennie. Ők ugyanakkor – számos okból – akár veszteseivé is válhatnak a vállalatfelvásárlási tranzakcióknak.)

Az Európai Unióban a vállalatfelvásárlási jognak két jogforrási szintjét különíthetjük el. A vállalatfelvásárlási szabályozás közösségi szintű forrását és ezáltal a tagállamok jogi szabályozásának keretét a nyilvános vételi ajánlatról szóló 2004/25/EK irányelv (vállalatfelvásárlási irányelv) jelenti (Ferrarini–Miller, 2009:311–312). Erre épül a tagállamok által elfogadott szabályozás, melyet legkésőbb 2006. május 20-ig harmonizálni kellett az irányelvvel (Zwecker, 2012:234). Jelen tanulmányban főként az irányelv szabályozásának bemutatására szorítkozom.

A céltársaság részvényeseinek érdekeit az Európai Unió közösségi (és tagállami) szintű szabályozása hatékony védelemben részesíti. Az Európai Unióban vállalatfelvásárlások esetén a részvényesek védelmére szolgáló legfontosabb mechanizmus az irányítást biztosító részesedés megszerzésekor érvényesülő, ún. kötelező nyilvános vételiajánlat-tételi szabály (Magnuson, 2009:219–220). Hasonlóképp kiemelhetjük a részvényesek számára a vállalatfelvásárlás során kifizetendő „méltányos árra" vonatkozó szabály fontosságát. Az irányelv alapján, vállalatfelvásárlás esetén, a társaságból való kiszállás lehetőségét valamennyi részvénybirtokos számára méltányos ellenérték fizetése mellett kell biztosítani[2] (kivéve a szavazati joggal nem rendelkező részvényeseket).[3] Ez hozzájárul a befektetők és a tőkepiacok magabiztosságának növeléséhez, hiszen a vállalat feletti irányításért kifizetett felárat (amely e szabályozás hiányában jelentős mértékben a domináns részvénytulajdonos egyéni haszna lehetett) szétosztják valamennyi részvényes számára. Erre azért van lehetőség, mert a kötelező nyilvános vételiajánlat-tételi szabály elzárja az irányító részesedést biztosító részvénypakettekkel való kereskedés útját (mivel ez a vállalat feletti irányítás megváltozását jelenti, és valamennyi részvényre kiterjedő, kötelező nyilvános vételiajánlat-tételt von maga után), mely a leggyakoribb formája volt a vállalatok feletti irányítás megváltoztatásának Európa nagy részén (Goergen–Martynova–Renneboog, 2005:6–13; Berglöf–Burkart, 2003:175, 196–198; EC, 2007).

A szórt tulajdonosi struktúrában jelentkező káros ajánlattételi technikákra (ún. részleges, illetve két lépésben megvalósuló ajánlatok) is hatékony ellenszert jelent a kötelező ajánlattételt előíró szabály (Kecskés, 2011:3–15). Az eljárás lefolytatására vonatkozó (vételi ajánlat elfogadására nyitva álló időszak) és a céltársaság részvényeseinek megfelelő informáltságát biztosító (az ajánlatokra vonatkozó információ, vételi ajánlat közzététele) előírások szintén fontos garanciális elemei az uniós szabályozásnak.

A céltársaság igazgatótanácsa és részvényesei között vállalatfelvásárlási helyzetben kialakuló érdekellentétet (hiszen míg vállalatfelvásárlások esetén az igazgatók elsősorban pozíciójuk megtartásában, addig a céltársaság részvényesei a felvásárlás során elérhető profitban érdekeltek) is a céltársaság részvényesei szempontjából megnyugtatóan rendezte az Európai Unió vállalatfelvásárlási irányelve, hiszen – főszabályként – a vállalatfelvásárlási irányelv az ún. semlegességi (neutralitási) szabályban határozza meg az igazgatók által követendő magatartást (McCord, 1984:491; Chatterjee–Harrison–Bergh, 2002:89; Fitzgibbon, 2010:55). A vállalatfelvásárlási irányelv 9. cikke ugyanis kimondja, hogy az ajánlattételről szóló döntésről (vagy az ajánlattételi szándékról) való tudomásszerzés és az ajánlat lezárása (vagy az ajánlat hatálytalanná válása) között a céltársaság igazgatótanácsának (ügyviteli vagy irányító szervének) meg kell szereznie a részvényesek közgyűlésének kizárólag e célból adott előzetes felhatalmazását,[4] bármely olyan intézkedés – más ajánlatok keresése kivételével – előtt, ami az ajánlattételi eljárás megzavarását eredményezheti. A felhatalmazás megszerzéséig pedig semlegességre van kötelezve (a versengő ajánlatok keresését leszámítva) (Zinser, 2003; Menjucq, 2006:229–230; Edwards, 2004:435–436). Így minden védekező intézkedéshez szükséges a részvényesek előzetes felhatalmazása, jóváhagyása, beleegyezése. Az irány-

elv 12. cikkének (Választható szabályozások) (1) bekezdése alapján a tagállamok jogosultak arra, hogy az irányelv hatálya alá tartozó azon vállalatokat, amelyeknek létesítő okirat szerinti székhelye a területükön van, mentesítsék a semlegességi szabály[5] alkalmazása alól.[6] Így a semlegességi szabály alkalmazása nem kötelező az irányelv alapján. Ugyanakkor a tagállamok többsége alkalmazza azt.[7]

A fentieket figyelembe véve elmondható, hogy az irányelv (és annak szabályait a nemzeti jogba átültető és gyakran kiegészítő nemzeti jogalkotás) erőteljes védelemben részesíti a céltársaságok részvényeseinek érdekeit az Európai Unióban (Halász, 2015:77–246).

A vállalatfelvásárlási ügyletek lehetséges hatása az egyéb érdekeltekre

A felelős társaságirányítás korszerű, 21. századi megközelítésében a részvényesi érdekek fontosságának elismerése mellett nem tekinthetünk el a társaságokkal kapcsolatban álló egyéb érdekeltek szerepének hangsúlyozásától sem. Fontos kérdés ugyanakkor annak meghatározása, hogy egy társaság tevékenységéhez kapcsolódóan kiket tekinthetünk érdekelteknek. E kérdéskört némiképp leegyszerűsítve arra a következtetésre lehet jutni, hogy az egyéb érdekeltek érdekeit figyelembe vevő elmélet (stakeholder-elmélet) alapján, a legfontosabb ilyen érdekeltek a munkavállalók, a hitelezők, a beszállítók, a fogyasztók, és a – társaság működésével érintett – helyi közösségek.[8] A vállalatfelvásárlások hatásai kapcsán azonban megjelenhet még figyelembe vehető érdekként egy adott állam, nemzet gazdasága is, illetve ezzel párhuzamosan a kormányzati érdek (Zhao, 2014:16).[9]

Alapvető probléma, hogy korábban sem volt, és tulajdonképpen jelenleg sincs egyértelmű álláspont arra vonatkozóan az akadémiai és az üzleti szektor szereplői között, hogy milyen hatást tulajdonítsunk a vállalatfelvásárlási ügyleteknek. Nincs széleskörűen elfogadott konszenzus abban, hogy egyáltalán keletkezik-e érték, és ha igen, akkor az honnan származik egy vállalatfelvásárlási tranzakcióban (Anjier, 1991:564; Shleifer–Vishny, 1998:15–16).

Bár általában a céltársaság részvényesei jelentős mértékben profitálni tudtak a vállalatfelvásárlásokból és a vállalatiszerkezet-átalakításokból, a részvényesi jólétet korántsem azonosíthatjuk a társadalmi jóléttel. Fennáll ugyanis a veszélye, hogy a részvényesek előnyszerzése – legalábbis részben – más, társaságban jelen lévő érdekcsoportok költségére valósulhat meg (ideértve, kiemelten a munkavállalókat és a hitelezőket).[10] A vállalatfelvásárlás során a részvényeseknek fizetett felár egy része abból származhat, hogy a társaságban jelen lévő más érdekelti csoportoktól a részvényesi csoport irányába értékátcsoportosítás történik (McDaniel, 1991:124; Bebchuk, 2002:1021–1022).

Richard A. Booth[11] professzor szerint is a vállalatfelvásárlási szabályozás egy fontos kérdése, hogy a részvényeseknek a vállalatfelvásárlás során fizetett prémium forrása honnan eredeztethető. Az egyik alternatíva, hogy a társaság vezetésével kapcsolatban jobb elképzelésekkel rendelkező ajánlattevő meg kívánja osztani az így keletkező hasznot (ami helyes) a céltársaság részvényeseivel. A másik lehetőség viszont az, hogy a

részvényeseknek kifizetett felárat néha (vagy esetleg gyakran) az ajánlattevő abból a tervezett megtakarításból fizeti ki, amit a menedzserekkel, beszállítókkal, fogyasztókkal, munkavállalókkal kötött szerződések újratárgyalásával és a korábbi megállapodásoknál kedvezőtlenebb feltételek kialakításával ér el (Booth, 1989:125–127). Ez pedig minden bizonnyal hátrányosan érinti azt a közösséget, ahol a céltársaság működik.

Andrei Shleifer[12] és Lawrence H. Summers[13] közgazdászprofesszorok úgy érvelnek, hogy az ellenséges vállalatfelvásárlások lehetővé tehetik a részvényeseknek, hogy „kisajátítsák" az egyéb érdekeltek vagyonát (jólétét), és az ilyen vállalatfelvásárlások több értéket oszthatnak újra, mint amennyit teremtenek (Shleifer–Summers, 1988:33–56). Kiemelik, hogy az egyéb érdekeltektől (pl. munkavállalók, beszállítók) a részvényesek irányába megnyilvánuló értékátcsoportosítások a vállalatfelvásárlási prémium jelentős részét tehetik ki (Shleifer–Summers, 1988:53; McDaniel, 1991:125–126).

Lucian A. Bebchuk[14] professzor szerint a társaságok eszközei feletti hatékony piac kialakulásához az egyik követelmény az externáliák hiánya, illetve hogy ily módon a vállalatfelvásárlások során a részvényesek által elért nyereség valós (nettó) társadalmi hasznot jelentsen. Tehát ez az előnyszerzés ne harmadik felek költségére valósuljon meg (Bebchuk, 1985:1693–1808, 1792; McDaniel, 1991:129). Egy racionális döntésen alapuló vállalatfelvásárlás növelni fogja az ajánlattevő és a céltársaság együttes értékét, és így a részvényesek javára szolgál. De a két társaság együttes értékében beálló ilyen növekedés még nem jelenti önmagában azt, hogy a tranzakció hatékony. Egy ilyen következtetés szükségszerűen csak akkor lehet igaz, ha a céltársaság és az ajánlattevő részvényeseinek juttatott haszon valós társadalmi hasznot jelent. Bebchuk ugyanakkor az általa megfigyelt vállalatfelvásárlásokból azt a következtetést vonta le, hogy az ajánlattevő és a céltársaság részvényesei számára juttatott egyéni előnyök nem szükségszerűen jelentenek társadalmi hasznot. Bizonyos esetekben a két társaság együttes értékében beálló növekedés a vállalatirányítás tökéletesítéséből vagy szinergiákból adódik, mely esetekben a megszerzett egyéni hasznok valós társadalmi hasznot is jelentenek egyúttal. Ugyanakkor ez szintén fakadhat adómegtakarításokból (*adóoptimalizáló vállalatfelvásárlás*) vagy éppen a megnövekedett piaci erőből, mely esetekben, Bebchuk professzor szerint, az egyéni hasznok az adóbevételek vagy a fogyasztók rovására jelenhetnek meg. Alkalmasint pedig a két társaság együttes értékében beálló növekedés a munkavállalók kárára megszerzett hasznot jelképezhet. Így álláspontja szerint egyes akvizíciók társadalmilag nemkívánatosak lehetnek még úgy is, hogy növelik az ajánlattevő és a céltársaság együttes értékét (Bebchuk, 1985:1793).

1988-ban Shleifer és Vishny[15] professzorok arra a következtetésre jutottak, hogy az ellenséges vállalatfelvásárlások során jelentkező értékátruházás kérdésének megoldása e tranzakciók veszteseinek kompenzálásán keresztül történhet meg (Shleifer–Vishny, 1998:15–19; McDaniel, 1991:129–130).

A vállalatfelvásárlások egyéb érdekeltekre – különösen munkavállalókra – gyakorolt hatásairól több empirikus kutatás is napvilágot látott, ugyanakkor ezek jellemzően nem általános jelleggel fókuszáltak a vállalatfelvásárlásokra, hanem csak egy-egy tranzakciótípust vagy viszonylag szűk mintát elemeztek ebből a szempontból.[16] Bár e kutatások meglehetősen vegyes eredményre vezettek (Li, 2012:444–445), általánosságban

elmondható, hogy a munkavállalói aggályok nem tűnnek megalapozatlannak. A vállalatfelvásárlások ugyanis inkább hátrányosan érintik a munkavállalókat. Erre utal például Li[17] 2012-ben publikált (széles mintát átfogó) kutatása (Li, 2012:443–460) vagy az Európai Unió viszonylatában a *The Takeover Bids Directive Assessment Report* összefoglaló adatai (EC, 2012:344–345). A munkavállalókra gyakorolt hatás ugyanakkor csak egy (bár talán legjobban kézzelfogható) elemét jelenti a vállalatfelvásárlások egyéb érdekeltekre gyakorolt hatásának (Halász, 2015:270–274).

A vállalatfelvásárlások uniós szabályozása és az egyéb érdekeltek védelme

A vállalatfelvásárlások uniós szabályozásának egyéb érdekeltek védelmére irányuló rendelkezéseit átfogóan elemzi a már említett, az Európai Bizottság megbízásából készített *The Takeover Bids Directive Assessment Report.*[18] Így a 2004/25/EK (vállalatfelvásárlási) irányelv idevonatkozó szabályozási rendszerének áttekintéséhez érdemes e dokumentumot segítségül hívnunk.

Az irányelvben már az általános elvek szintjén is megjelenik az egyéb érdekeltek védelmével összefüggésben álló követelmény. Az irányelv 3. cikk (1) bekezdés b) pontja alapján a céltársaság értékpapírjainak birtokosai számára elegendő időt és információt kell biztosítani ahhoz, hogy megfelelően megalapozott döntést tudjanak hozni az ajánlatról; amennyiben a céltársaság ügyviteli vagy irányító szerve az értékpapír birtokosait tanáccsal látja el, ismertetnie kell az ajánlatnak a foglalkoztatásra, az alkalmazási feltételekre és a társaság üzletviteli helyére gyakorolt hatásait (EC, 2012).

Az irányelv konkrét szabályozása az egyéb érdekeltek közül leginkább a munkavállalói érdekekre helyezi a hangsúlyt. Így az ajánlattétel során közzéteendő ajánlati dokumentációnak is van a munkavállalók szempontjából releváns tartalma. Az irányelv 6. cikk (3) bekezdés i) pontja alapján ugyanis az ajánlati dokumentáció részét képezik az ajánlattevőnek a céltársaság és – amennyiben ezt az ajánlat érinti – az ajánlattevő társaság jövőbeni üzleti tevékenységére, munkavállalóik és vezetőik állásainak fenntartására vonatkozó szándékai, beleértve minden, a foglalkoztatás feltételeiben bekövetkező lényeges változtatást, és különösen az ajánlattevőnek a két társaságra vonatkozó stratégiai terveit (Kecskés, 2013:368–376) és a foglalkoztatásra, valamint a társaságok telephelyeire gyakorolt valószínűsíthető következményeket. Az ajánlat kapcsán közzétett dokumentumokat (így például a vételi ajánlatot, annak módosításait, a vételi ajánlattal kapcsolatban a céltársaság ügyvezető/irányító testületének álláspontját) szintén közölni kell a céltársaság munkavállalói képviselőivel vagy – ilyen képviselők hiányában – magukkal a munkavállalókkal.[19] Az irányelv 9. cikk (5) bekezdése pedig kiemeli, hogy a céltársaság ügyviteli vagy irányító szerve elkészíti és közzéteszi a jelentését, amely tartalmazza az ajánlatra vonatkozó, indoklással ellátott véleményét. Ennek keretében kitér az ajánlat végrehajtásának a társaság érdekeire – és különösen a foglalkoztatásra – gyakorolt hatásaira, valamint tartalmazza az ajánlattevőnek a céltársasággal kapcsolatos stratégiai terveire vonatkozó nézeteit, és ezeknek a foglalkoztatottságra és a társaság telephelyeire gyakorolt valószínű következményeit. A cél-

társaság ügyviteli vagy irányító szerve ugyanekkor közli e véleményt a munkavállalók képviselőivel vagy – ilyen képviselők hiányában – a munkavállalókkal. Amennyiben a céltársaság a munkavállalók képviselőitől megfelelő időben az ajánlatnak a foglalkoztatottságra gyakorolt hatásaira vonatkozó különvéleményt kap, ezt a véleményt a jelentéshez csatolják (EC, 2012). Szintén megjelenik az irányelv szabályozásában, hogy a munkavállalók tájékoztatását, információhoz való hozzáférési lehetőségeik biztosítását ebben az esetben is minimális garanciának tekinti a közösségi jogalkotó a munkavállalók védelmében. Az irányelv 14. cikke kifejti ugyanis, hogy az irányelv nem érinti az ajánlattevő és a céltársaság munkavállalói képviselőinek tájékoztatására és a velük való konzultációra irányadó nemzeti szabályokat, valamint – ha a tagállamok így rendelkeznek – az ajánlattevő és a céltársaság munkavállalóinak a döntésben való részvételével kapcsolatos nemzeti szabályokat.

Továbbá a munkavállalók érdekeit a céltársaság ügyviteli vagy irányító szerve képviseli (illetve kellene képviselnie), mivel a munkavállalók nem rendelkeznek a társaságban önálló döntéshozatali hatáskörrel. Ugyanakkor komolyan megkérdőjelezhető e rendszer hatékonysága a munkavállalók érdekeinek képviseletében (Sjafjell, 2010:15). A végső döntéshozatali jogkör ugyanis a céltársaság igazgatótanácsának vagy éppen a céltársaság részvényeseinek kezében van egy vállalatfelvásárlás sorsát illetően. Nincs garancia azonban arra, hogy az igazgatók és részvényesek figyelembe szándékozzanak venni a munkavállalók védelmének szempontjait a vállalatfelvásárlások során (EC, 2012).

Az általános (munka)jogi szabályozás szintén gyakran biztosíthat bizonyos további védelmet a munkavállalók számára. Így például szükséges lehet konzultálni az üzemi tanáccsal vagy a munkavállalói képviselőkkel a vállalatfelvásárlási ajánlat vagy annak lebonyolítása kapcsán. Mindazonáltal az általános jogi szabályozás alkalmazása nehézségekbe ütközhet a vállalatfelvásárlások esetében. Így például az ajánlattételt megelőző időszakban az ajánlatra vonatkozó információk bizalmas jellege, az ajánlati időszakban pedig az arra vonatkozó időbeli megkötések jelenthetnek akadályt (EC, 2012).

A vállalatfelvásárlási irányelv munkavállalókat védő rendelkezéseinek tényleges végrehajtásával kapcsolatban felmerültek bizonyos aggályok az elemzés szerint. Egyes esetekben előfordult ugyanis, hogy a munkavállalói képviselőket nem értesítették megfelelő módon és időben egy vállalatfelvásárlási ajánlatról, illetve a számukra nyújtott információ nem volt kielégítő. Ennek eredményeként bizonyos tagállamok esetében (például az Egyesült Királyságban) úgy tűnt, hogy a munkavállalói jogok ténylegesen kevéssé érvényesülnek. Ez pedig egy valós megfelelőségi problémát vet fel az irányelv rendelkezéseivel kapcsolatban (EC, 2012:102). Egy másik jelentős probléma, hogy a munkavállalóknak nyújtott információk csak korlátozottan mennek át előzetes felülvizsgálaton, és gyakorlatilag az ajánlatot követően semmilyen kikényszeríthetőséggel nem rendelkeznek. Ez konkrétan azt jelenti, hogy bár a munkavállalóknak nyújtott információkat ellenőrizhetik az ajánlattételt megelőzően jó néhány tagállam szabályozása alapján (például Belgiumban, Franciaországban,[20] Olaszországban, Németországban[21] a felügyeleti hatóság megvizsgálja az ajánlati dokumentációt), nem érvényesül számonkérhetőség a sikeres ajánlatot követően. Így az ajánlattevő esetle-

gesen elmulaszthat a korábbi állásfoglalásának megfelelően eljárni, vagy eltérhet a korábbi terveitől. Továbbá még ha egy előzetes ellenőrzés érvényesül is az ajánlattételi dokumentáció kapcsán, ez inkább egy formális ellenőrzést takar, mely az adott információk feltüntetésére korlátozódik, és nem terjed ki az ajánlattevő valós szándékának vizsgálatára (EC, 2012:102–103).

A munkavállalók védelmének áttekintését követően indokolt megvizsgálni az irányelv által a munkavállalók körén kívül eső érdekelteknek biztosított védelmet. Ennek kapcsán – a dokumentum gondolatmenetét követve – idézhetjük az irányelv 3. cikk (1) bekezdés c) pontját. Ez általános elvként kimondja, hogy a céltársaság ügyviteli vagy irányító szervének a társaság mint egész érdekében kell eljárnia, és nem tagadhatja meg az értékpapír birtokosaitól az ajánlat érdemi megítélésének lehetőségét. Az irányelv 3. cikk (1) bekezdés c) pontja alapján arra lehet következtetni, hogy a „társaság érdekei" nem egyeznek meg a részvényesek érdekeivel, hiszen különben nem lenne indokolt ezeket külön is megemlíteni. A társaságra, „mint egészre" történő hivatkozás pedig egy széles körű megközelítésre enged következtetni. Arra utal, hogy a társaságra mint minden érdekeltje érdekeinek képviselőjére kell tekinteni. Az irányelv bár nem ad konkrét meghatározást az érdekeltek koncepciójára, de alapvetően kétféle megközelítést sugallmaz. Egyrészt a munkavállalók sorolhatóak ide, akik az irányelv számos rendelkezésében megjelennek. Másrészt idetartozhatnak a helyi közösségek, melyeket az irányelv 9. cikk (5) bekezdése említ, mikor a „társaság telephelyeire" hivatkozik. A „társaság egészébe" beletartozó más érdekek tipikusan magukban foglalhatják a hitelezői érdekeket, a szerződéses partnereket (pl. alvállalkozók, beszállítók) és a közhivatalokat/hatóságokat. A környezetet szintén idesorolhatjuk, legalább abban a terjedelemben, amíg érinti a munkavállalókat vagy a helyi közösségeket (EC, 2012:104). A „társaság mint egész" fogalom konkrét meghatározásának, kibontásának hiányán túl azonban az irányelv arra sem ad magyarázatot, hogy a részvényesek és az egyéb érdekeltek érdekei között felmerülő érdekkonfliktust hogyan lehetne feloldani. Az irányelv 3. cikk (1) bekezdés c) pont alapelvi szintű szabályozása egy arányossági tesztet igényelne az ajánlattétel kapcsán az igazgatók magatartására irányadó két szabály között. Egyrészt ugyanis a „társaság mint egész" érdekében kell eljárniuk, másrészt nem tagadhatják meg az értékpapírok birtokosaitól az ajánlat érdemi megítélésének lehetőségét (EC, 2012:105).

A céltársaság menedzsmentjének magatartására ugyanakkor – mint fent kifejtettem – főszabályként a semlegességi szabály rendelkezései irányadók, így nem tehetnek védekező intézkedéseket egy meggyőződésük szerint a „társaság mint egész" számára hátrányos ajánlattal szemben. Így alapvetően a részvényesi döntéshozatal elve fog érvényesülni, melyet erősen befolyásolhat a vállalatfelvásárlással együtt járó rövid távú nyereség lehetősége, amellyel szemben más szempontokat vélhetően kevésbé vesznek számításba. Az irányelv 9. cikkének átültetését mellőző tagállamok viszont hangsúlyt helyezhetnek az igazgatótanács kötelességére a társaság érdekének megvédésében. Ezzel párhuzamosan pedig feltehetően kevesebb figyelmet fordítanak e tevékenység részvényesi jogokra gyakorolt esetleges hatására (EC, 2012:105). A „társaság mint egész" érdekének figyelembevételére ez alapján azon tagállamok esetében nyílhat lehetőség, amelyek nem alkalmazzák a 2004/25/EK irányelv semlegességi szabályát. Ilyen tagál-

lam például Dánia, Németország, Magyarország, Hollandia, Lengyelország, Belgium és Luxemburg (EC, 2012:190). E tagállamokban az igazgatótanácsoknak alapvetően a „társaság mint egész érdekében" kellene fellépniük vállalatfelvásárlási helyzetekben. Ennek keretében lehetőség nyílhatna a részvényesi érdekek figyelembevétele mellett akár az ezen túlmutató, egyéb érdekeltek érdekeinek figyelembevételére is. Fontos kérdés azonban, hogy mit tekint konkrétan az irányelv a „társaság mint egész" érdekébe tartozónak, milyen érdekek vehetők figyelembe? Erre az irányelv megfogalmazásából csak távoli következtetés vonható le, mely feltehetően nem lenne elégséges jogi alapja a beavatkozásnak. Tehát mivel az irányelv, és jellemzően a tagállami jogalkotás is (Halász, 2016:698–707), adós maradt a „társaság mint egész érdeke" fogalom tartalmával, így nincs szilárd felhatalmazás az egyéb érdekeltek érdekeinek figyelembevételére. Ezért az egyéb érdekeltek érdekei nem tudnak számottevő súllyal megjelenni az Európai Unióban zajló vállalatfelvásárlások során (Halász, 2015:280–290).

Zárógondolatok

A gazdaságban és a társasági szférában kulcsfontosságú a profit, mint a befektetések megtételére ösztönző alapvető tényező, és a felelős gazdálkodás eredménye (Zéman–Tóth–Bárczi, 2008:485–491; Lukács–Tóth–Zéman, 2012:106–117). Ezért a részvényesek (befektetők) érdekeit védő szabályoknak véleményem szerint is kiemelt részét kell képezniük a gazdasági jogi szabályozásnak, így a vállalatfelvásárlási jognak is. Emellett viszont nem tarthatom helyesnek, hogy a részvényesi jólét, a *profit* maximalizálására irányuló törekvések egyéb, nem részvényesi érdekeltek esetleges jelentős érdeksérelmével valósuljanak meg. Az (ellenséges) vállalatfelvásárlások és szabályozásuk területén ezt azért hangsúlyozom, mert az ilyen ügyletek nagy részében a részvényesek jelentős (legalábbis rövid távon jelentkező), biztos hozamra tudnak szert tenni.[22]

A részvényesi érdekek védelmén túlmenően, a vállalatfelvásárlási ügyletek szabályozása során indokolt figyelmet fordítani a társaságban jelen lévő más érdekcsoportok, egyéb érdekeltek helyzetére is. Önmagában nem megnyugtató (és társadalmi értelemben hasznos[23]) az, ha ezen ügyletek nyertesei (jellemzően a céltársaság részvényesei) többet nyernek, mint amennyit az esetleges vesztesek veszítenek. John C. Coffee professzor is pontosan megfogalmazta ennek egyik okát: nevezetesen, hogy a vállalatfelvásárlás során a nyertesek számánál mind helyi, mind nemzeti szinten nagyobb lehet a vesztesek száma. A részvényesek ugyanis viszonylag kevesen vannak az egyéb érdekeltekhez viszonyítva (Coffee, 1990:1548). És amíg a vesztesek jellemzően helyben jelennek meg (helyi, nemzeti szinten), addig a nyertesek a globális tőkepiacok korában szétoszlanak a világ minden tájára (McDaniel, 1991:129–130). Olyan vállalatfelvásárlási tranzakciókat kell tehát célul kitűzni, és a szabályozásnak az olyan vállalatfelvásárlási tranzakciókat kell elősegítenie, melyek valós társadalmi hasznot jelentenek. Amennyiben a hozam alapvetően más, nem részvényesi érdekeltek rovására realizálódik, akkor ezek az ügyletek jellemzően nem jelentenek egyúttal valós gazdasági és társadalmi hasznot.[24] Így véleményem szerint a szabályozás szintjén nem érdemes ezek létrejöttét bátorítani. Sőt, a felmerült érdekkonfliktusokat társadalmilag is megnyugtató módon kellene feloldani.

Jegyzetek

[1] E körbe tartoznak például a hitelezők, a munkavállalók, valamint akár a helyi közösségek is. Lásd: KECSKÉS, 2008:215–234.

[2] 2004/25/EK irányelv 5. cikk (1), 5. cikk (4).

[3] 2004/25/EK irányelv 2. cikk (1) e) fogalommeghatározása.

[4] Felhatalmazással kell rendelkezni legalább attól az időponttól kezdődően, hogy a céltársaság tudomást szerez az ajánlattételről szóló döntésről, addig, amíg az ajánlat eredményét közzé nem teszik, vagy az ajánlat hatályát nem veszti. A tagállamok megkövetelhetik, hogy a felhatalmazás megszerzésére korábban kerüljön sor, például amint a céltársaság ügyviteli vagy irányító szerve értesül az ajánlattételre irányuló szándékról. Lásd 2004/25/EK irányelv 9. cikk (2) második albekezdés.

[5] A semlegességi szabály, tehát az irányelv 9. cikk (2), (3) bekezdése alkalmazása alól.

[6] Ugyanez a mentesítés adható meg az ún. áttörési szabály alkalmazása alól, mely az irányelv 11. cikkében található.

[7] A semlegességi szabályt átültető tagállamok: Ausztria, Bulgária, Ciprus, Csehország, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Írország, Olaszország, Lettország, Litvánia, Málta, Portugália, Románia, Szlovénia, Szlovákia, Spanyolország és az Egyesült Királyság. Lásd EC, 2012:3.

[8] A helyi közösségeknek jelentős érdekeltségük fűződik a területükön működő társasághoz. Így egyrészt jelentős költségvetési bevételük származhat innen, másrészt számos helyi munkavállalónak nyújthatnak megélhetést, harmadrészt az adott területen működő társaságok gyakran folytatnak karitatív tevékenységet, vagy tesznek adományokat, mely a közösség előnyére válik. A hatások természetesen lehetnek pozitívak és negatívak is. A helyi közösségek éppen ezért fontosnak tartják, hogy a környezetükben működő vállalkozások környezetbarát és társadalmilag felelős módon végezzék tevékenységüket. Lásd Zhao, 2014:9–16.

[9] Ugyanakkor elképzelhető ennél kiterjesztőbb értelmezése is az egyéb érdekeltek körének. Például Robert Gray professzor és szerzőtársai idesorolták az eljövendő generációkat és a nem emberi élőlényeket is. Lásd Rahim, 2011:307; Gray–Owen–Adams, 1996:1–332.

[10] Ezen álláspontra helyezkedik például John C. Coffee. Lásd Coffee, 1990:1495–1550; Coffee, 1986:1–109; Coffee, 1988:435–466; Shleifer–Summers, 1988:33–56.

[11] Richard A. Booth a Villanova University, Widger School of Law üzleti jog professzora.

[12] Andrei Shleifer a Harvard Egyetem közgazdaságtan-professzora.

[13] Lawrence H. Summers a Harvard Egyetem professzora és emeritus elnöke. 1999 és 2001 között az Amerikai Egyesült Államok pénzügyminisztere (előtte 1995-től 1999-ig annak helyettese).

[14] Lucian A. Bebchuk a Harvard University jog, gazdaságtan és pénzügyek professzora, a Program on Corporate Governance igazgatója.

[15] Robert W. Vishny a University of Chicago Booth School of Business pénzügyek professzora.

[16] A vállalatfelvásárlási irányelv hatásait elemző *The Takeover Bids Directive Assessment Report* szintén utal arra, hogy a vállalatfelvásárlások munkavállalókra gyakorolt hatását illetően empirikus bizonyítékok csak szűkösen állnak rendelkezésre. A vonatkozó empirikus kutatásoknak számos akadályt kell ugyanis leküzdeniük (pl. a megfelelő kontrollcsoport kiválasztása, az akvizíciókból és a társaság feldarabolásából adódó munkavállalóilétszám-változás elkülönítése az organikus változásoktól stb.). Lásd EC, 2012.

[17] Li Xiaoyang a Cheung Kong Graduate School of Business (CKGSB) adjunktusa közgazdaságtan és pénzügyi területen.

[18] A dokumentum elkészítésében a Marccus Partners (Mazars Group) és a Centre for European Policy Studies (CEPS) vett részt az Európai Bizottság megbízásából. EC, 2012.

[19] Lásd 2004/25/EK irányelv 6. cikk (2). Az irányelv 8. cikk (2) bekezdése szintén rögzíti a tagállamok arra vonatkozó kötelezettségét, hogy biztosítsák, ezen dokumentumok a céltársaság és az ajánlattevő munkavállalóinak képviselői, illetve – ilyen képviselők hiányában – a munkavállalók számára könnyen és gyorsan hozzáférhetők legyenek. EC, 2012.

[20] A francia felelős társaságirányításról lásd Kecskés, 2016:301–310.

[21] A német felelős társaságirányításról lásd Kecskés–Ferencz, 2017:107–125.

[22] Vö. Cremers et al., 2009:1409–1410; Anjier, 1991:586–587; Fitzgibbon, 2010:57; Jensen, 1988:21–22.

[23] A haszonelvűségről és a hasznosságról Jeremy Bentham és John Austin is sokat értekeztek. Lásd Kecskés, 2007:345–351; valamint Kecskés, 2006:113–127; Kecskés, 2015:465–479.

[24] Vö. Bebchuk, 1985:1693–1808, 1792; McDaniel, 1991:129.

Felhasznált irodalom

Anjier, John C. (1991): Comments-Anti-takeover Statutes, Shareholders, Stakeholders and Risk. *Louisiana Law Review,* vol. 51, no. 3.

Bebchuk, Lucian A. (1985): Toward Undistorted Choice and Equal Treatment in Corporate Takeovers. *Harvard Law Review,* vol. 98, no. 8.

Bebchuk, Lucian A. (2002): The Case Against Board Veto in Corporate Takeovers. *The University of Chicago Law Review,* vol. 69, no. 3., https://doi.org/10.2307/1600639.

Berglöf, Erik – Burkart, Mike (2003): European Takeover Regulation. *Economic Policy,* vol. 18, no. 36., https://doi.org/10.1111/1468-0327.00105.

Booth, Richard A. (1989): State Takeover Statutes Revisited. *Michigan Law Review,* vol. 88, no. 1., https://doi.org/10.2307/1289138.

Brown, Frank W. (1970): Comments-Corporate Defenses to Takeover Bids. *Tulane Law Review,* vol. 44, no. 3.

Brudney, Victor – Chirelstein, Marvin A. (1974): Fair Shares in Corporate Mergers and Takeovers. *Harvard Law Review,* vol. 88, no. 2.

Chatterjee, Sayan – Harrison, Jeffrey S. – Bergh, Donald D. (2002): Failed Takeover Attempts, Corporate Governance and Refocusing. *Strategic Management Journal,* vol. 24, no. 1., 87–96., https://doi.org/10.1002/smj.279.

Coffee, John C. (1984): Regulating the Market for Corporate Control: A Critical Assessment of the Tender Offer's Role in Corporate Governance. *Columbia Law Review,* vol. 84, no. 5., https://doi.org/10.2307/1122351.

Coffee, John C. (1986): Shareholders Versus Managers: The Strain in the Corporate Web. *Michigan Law Review,* vol. 85, no. 1., https://doi.org/10.2307/1288884.

Coffee, John C. (1988): The Uncertain Case for Takeover Reform: An Essay on Stockholders, Stakeholders and Bust-Ups. *Wisconsin Law Review,* no. 3.

Coffee, John C. (1990): Unstable Coalitions: Corporate Governance as a Multi-Player Game. *Georgetown Law Journal,* vol. 78, no. 5.

Cremers, Martijn K. J. et al. (2009): Takeovers and the Cross-Section of Returns. *The Review of Financial Studies,* vol. 22, no. 4.

EC (2007): *Report on the Implementation of the Directive on Takeover Bids.* Staff Working Document, Commission of the European Communities, http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/2007-02-report_en.pdf._

EC (2012a): *The Takeover Bids Directive Assessment Report.* European Commission, http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf.

EC (2012b): *Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions.* European Commission, COM(2012) 347 final, http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/COM2012_347_en.pdf.

Edwards, Vanessa (2004): The Directive on Takeover Bids. *European Company and Financial Law Review*, vol. 1, no. 4., https://doi.org/10.1515/ecfr.2004.1.4.416.

Enriques, Luca (2004): The Mandatory Bid Rule in the Takeover Directive. Harmonization Without Foundation? *European Company and Financial Law Review,* vol. 1, no. 4., https://doi.org/10.1515/ecfr.2004.1.4.440.

Ferrarini, Guido – Miller, P. Geoffrey (2009): A Simple Theory of Takeover Regulation in the United States and Europe. *Cornell International Law Journal*, vol. 42, no. 3.

Fitzgibbon, Tiernan (2010): An Analysis of the Takeover Code's Treatment of an Acquiring Company's Shareholders; Stealing From the Rich to Give to the Already Wealthy? *King's Student Law Review,* vol. 2, no. 2.

Fontanella-Khan, James – Massoudi, Arash (2015): Global dealmaking breaks 2007 record. *Financial Times,* www.ft.com/content/ccb6f428-a7d0-11e5-955c-1e1d6de94879.

Goergen, Marc – Martynova, Marina – Renneboog, Luc (2005): *Corporate Governance Convergence: Evidence From Takeover Regulation Reforms (2005 April).* European Corporate Governance Institute, ECGI – Law Working Paper, No. 33/2005, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=709023.

Gray, Rob – Owen, Dave – Adams, Carol (1996): *Accounting and accountability: Changes and challenges in corporate social and environmental reporting.* Prentice Hall.

Halász Vendel – Kecskés András (2011): *Társaságok a tőzsdén.* HVG-ORAC, Budapest.

Halász Vendel (2015): *Érdekek és értékek az Európai Unió és az Egyesült Államok vállalatfelvásárlási szabályozásában.* Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15664/halasz-vendel-phd-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Halász Vendel (2016): A „társaság érdeke": a vállalati vezetők tevékenységére irányadó szabályokról Európában és Amerikában. *Magyar Jog,* 63. évf., 12. sz., 698–707.

Hannes, Sharon (2003): The Hidden Virtue of Antitakeover Defenses. *Cardozo Law Review,* vol. 24, no. 5.

Jensen, Michael C. (1988): Takeovers: Their Causes and Consequences. *Journal of Economic Perspectives,* vol. 2, no. 1., https://doi.org/10.1257/jep.2.1.21.

Kecskés András (2006): John Austin gondolatai a jogról, a jogon kívüli tényezőkről és a szankciókról. In: *Tanulmányok dr. Földvári József professzor 80. születésnapja tiszteletére.* Szerk. Gál István László, Hornyák Szabolcs, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs.

Kecskés András (2007): John Austin félig megélt élete és félig megírt jogbölcselete. *Jogtudományi Közlöny,* 62. évf., 7–8. sz.

Kecskés András (2008): Részvényárak mindenek felett? Érdekszférák a vállalatirányítás jogában. In: *Emlékkönyv Román László születésének 80. évfordulójára.* Szerk. Kiss György, Berke Gyula, Bankó Zoltán, Kajtár Edit, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs.

Kecskés András (2011): A tőzsdei társaságok tulajdonosi szerkezete. *Európai Jog,* 11. évf., 6. sz.

Kecskés András (2013): Stratégiai döntések és motivációs elméletek az ellenséges vállalatfelvásárlások tekintetében. *Jogtudományi Közlöny,* 68. évf., 7–8. sz.

Kecskés, András (2015): Inside and Outside the Province of Jurisprudence. *Rechtstheorie,* vol. 46, no. 4.

Kecskés András (2016): Franciasaláta – felelős társaságirányítás francia módra. *Jogtudományi Közlöny,* 71. évf., 6. sz.

Kecskés András – Halász Vendel (2013): *Stock Corporations. A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance and Hostile Takeovers.* HVG-ORAC–LexisNexis, Budapest–Wien.

Kecskés András – Bujtár Zsolt (2016): Számok bűvöletében: kérdőív a felelős társaságirányításról. *Jura,* 21. évf., 2. sz.

Kecskés András – Ferencz Barnabás (2017): Szirénhangok a Rajnán. *Iustum Aequum Salutare,* 13. évf., 1. sz.

Li, Xiaoyang (2012): Workers, Unions and Takeovers. *Journal of Labor Research,* vol. 33, no. 4., 443–460.

Lukács János – Tóth Márk – Zéman Zoltán (2012): A számviteli politika döntéstámogatásának modellezése ágazati mátrix fejlesztéssel. *Gazdaság és Társadalom,* 4. évf., 3–4. sz.

Magnuson, William (2009): Takeover Regulation in the United States and Europe: an Institutional Approach. *Pace International Law Review,* vol. 21, no. 1.

Massoudi, Arash – Fontanella-Khan, James (2016): M&A boom set to continue in 2017. *Financial Times,* December 29, www.ft.com/content/0e9afdce-cdb6-11e6-b8ce-b9c03770f8b1.

McCord, Thomas J. (1984): Limiting Defensive Tactics in Tender Offers: A Model Act for the Protection of Shareholder Decisionmaking. *Harvard Journal on Legislation,* vol. 21, no. 2.

McDaniel, Morey W. (1991): Stockholders and Stakeholders. *Stetson Law Review,* vol. 21, no. 1.

Menjucq, Michel (2006): The European Regime on Takeovers. *European Company and Financial Law Review,* vol. 3, no. 2., https://doi.org/10.1515/ecfr.2006.009.

Oyedele, Akin (2016): Here's what 10 Wall Street pros are predicting for the stock market in 2017. *Business Insider,* www.businessinsider.com/stock-market-outlook-for-2017-2016-12.

Rahim, Mia Mahmudur (2011): The „Stakeholder Approach" to Corporate Governance and Regulation: An Assessment. *Macquarie Journal of Business Law,* vol. 8.

Romano, Roberta (1992): A Guide to Takeovers: Theory, Evidence, and Regulation. *Yale Journal on Regulation*, vol. 9, no. 1.

Shleifer, Andrei – Summers, Lawrence H. (1988): Breach of Trust in Hostile Takeovers. In: *Corporate Takeovers. Causes And Consequences.* Ed. A. Auerbach, University of Chicago Press.

Shleifer, Andrei – Vishny, Robert W. (1998): Value Maximization and the Acquisition Process. *Journal of Economic Perspectives,* vol. 2, no. 1.

Sjafjell, Beate (2010): *The Core of Corporate Governance: Implications of the Takeover Directive for Corporate Governance in Europe.* UCD Working Papers in Law, Criminology & Socio-Legal Studies Research Paper No. 27/2010.

Tuchinsky, Dmitry (2016): The Takeover Directive and Inspire Art: Reevaluating the European Union's Market for Corporate Control in the New Millenium. *New York Law School Law Review,* vol. 51, no. 3.

Zéman Zoltán – Tóth Márk – Bárczi Judit (2008): Az ellenőrzési tevékenység kialakítási folyamatának modellezése a kiegészítő melléklet tartalmának összefüggésében, különös tekintettel a gazdálkodási tevékenységeket érintő K+F és innovációk elszámolására. *Bulletin of the Szent István University,* Special Issue.

Zhao, Jingchen (2014): The Curious Case of Stakeholder Theory: Calling for a More Realistic Theory. *International Trade and Business Law Review,* vol. 17, no. 1.

Zinser, Alexander (2003): Einer neuer Anlauf: der jüngste Vorschlag einer Übernahmerichtlinie vom 2.10.2002. *Europaisches Zeitschrift für Wirtschaftrecht,* Bd. 14., no. 1.

Zwecker, Andrew (2012): The EU Takeover Directive: Eight Years Later, Implementation but Still no Harmonization among Member States on Acceptable Takeover Defenses. *Tulane Journal of International and Comparative Law,* vol. 21, no. 1.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 321–335., DOI: 10.24307/psz.2017.0927

Bánfai Edina – Bujtár Zsolt – Ferencz Barnabás

Lehetőségek és veszélyek az offshore-jelenségben

Opportunities and Risks in the Offshore Phenomenon

Összefoglalás

A tanulmány az offshore-jelenséget vizsgálja átfogóan, az adózási kérdésekkel összefüggésben. Az offshore kifejezés jelentéstartalma sokkal árnyaltabb, mint ahogyan a köztudatban él, a kormányzatok számára újabb gazdaságpolitikai eszközöket jelent. A nemzetközi tőkepiaci tranzakciók esetében-az onshore és offshore státusz a tőkepiacokhoz való fokozatos hozzáférés egyes szintjeit különíti el. A szerzők felvetnek néhány, adó- és társasági jogi szempontból is fontos kérdést az offshore-ral kapcsolatban. Foglalkoznak az adóparadicsomok kialakulásának történetével, az adókikerülés és az adóoptimalizáció fogalmának meghatározása körüli nehézségekkel, valamint egy gyakorlati példán keresztül ismertetik, hogy milyen módon lehetséges az offshore cégek segítségével kijátszani a jogszabályokat.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H21, H26
Kulcsszavak: offshore, adóparadicsomok, adókikerülés, adóoptimalizáció

Bánfai Edina, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (edinabanfai@gmail.com), dr. Bujtár Zsolt tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék (bujtar.zsolt@ajk.pte.hu), dr. Ferencz Barnabás tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Gazdasági és Kereskedelmi Jogi Tanszék (ferencz.barnabas@ajk.pte.hu).

Summary
The article examines the offshore phenomenon comprehensively in connection with taxation issues. The public opinion about offshore differs from the potential meaning of this expression. The governments' point of view, new economical and political means will be available for them. In case of international financial transactions, the onshore and offshore status division is not more than separating the gradual availability of each levels of the capital markets. The authors discuss some relevant taxation and corporate law related questions, then introduce the brief history of the offshore tax havens and the difficulties defining the tax evasion and optimisation, as well as show a practical example how the offshore companies can be used to avoid tax regulations.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H21, H26
Keywords: offshore tax havens, tax evasion, tax optimisation

Bevezető gondolatok

Az offshore-jelenség mindig is nagy érdeklődésre tartott számot a közvélemény részéről. Ennek egyik oka, hogy globalizálódó világunkban egyre könnyebbé válik a szolgáltatások nyújtása az országok között, aminek előnyeivel és hátrányaival egyaránt élnek és visszaélnek. Az offshore-jelenséggel összefüggésben leggyakrabban adózási kérdésről esik szó.

Az adóellenállás a világ legtöbb kormányának bevételeit veszélyezteti, csökkenti. Az Egyesült Államok szenátusa az adókijátszás miatt bekövetkező állami jövedelemkiesést az egyesült államokbeli székhelyű vállalatok, illetve magánszemélyek tekintetében 100 milliárd dollárra becsüli évente. Számos más ország tekintetében ezek a számok több milliárd euróra tehetők (OECD, 2012). A Költségvetési Ellenőrző Bizottság szerint évente körülbelül 1 billió euró vész el adókijátszás és adókikerülés miatt az Unióban. E magas számok egyértelműen az adóparadicsomoknak és az offshore cégeknek köszönhetők (Költségvetési Ellenőrző Bizottság, 2013).[1] Magyarországról 1980 és 2010 között több mint 242 milliárd USA-dollárnyi tőkét menekítettek ki az adóparadicsomokba (Tax Justice Network, 2012:6).

A 2016 áprilisában, a Panama-papírok kapcsán kiszivárgott több millió dokumentum a világ legnagyobb offshore-botrányává tette az ügyet,[2] melynek köszönhetően a probléma aktualitása megkérdőjelezhetetlenné vált. A témát egyrészt időszerűségére, másrészt a jelenség volumenére tekintettel választottuk. A szerzők célja, hogy néhány érdekesebb offshore-jelenséget bemutassanak. Ugyanis annak ellenére, hogy az offshore és onshore fogalmak hosszú ideje összekapcsolódnak az adóoptimalizálás, adóelkerülés és általában az adóellenállás különböző fajtáival, bizonyos esetben egyáltalán nem ezt értjük alatta.

A tanulmány először ismerteti az offshore egy érdekes alkalmazási lehetőségét, a rá következő részben felvet néhány, adó- és társasági jogi szempontból is fontos kérdést

az offshore-ral kapcsolatban. Ennek során felvázoljuk az adóparadicsomok kialakulásának történetét, az adókikerülés és az adóoptimalizáció fogalmának meghatározása körüli nehézségeket, és egy gyakorlati példán keresztül ismertetjük, milyen módon lehetséges offshore cégek segítségével kijátszani a jogszabályokat.

Az offshore-ról másképpen

Az offshore-jelenség lényegét a globális gazdasági életben remekül megragadja annak a lehetősége, hogy a különböző államok a saját valutájuktól eltérő pénznemben bocsáthassanak ki kötvényeket más államok joghatósága alatt. Különösen felértékelődik ez a lehetőség abban az esetben, amikor egy ország a gazdasági növekedés és az irányított piacgazdaság fenntartása érdekében rögzített devizaárfolyam-rendszert alkalmaz. Ilyenkor szükségessé válik a megfelelő zsiliprendszer kialakítása a külföldi befektetők folyamatos, de szakaszos piacra lépésének biztosításához. A fix árfolyamrendszer fenntartása ugyanis jelentős ingadozásokkal és költségekkel járna a nemzetgazdaság jegybankja számára (Lentner–Szegedi–Tatay, 2015:35–47).

Ez a fent felvázolt háttér megfelel a kínai gazdaság jellemzőinek, annyi különbséggel, hogy mindezen célok mellett a kínai gazdasági vezetés a renminbi nemzetközi fizetőeszközként történő elfogadásának szélesítésére is törekszik (Kecskés, 2016b:42–54).

A külföldi államok és multinacionális vállalkozások egy nemzetgazdaság rögzített árfolyamú nemzeti valutájában történő kötvénykibocsátás[3] során több szempontot mérlegelnek. Megfelelően nagy piac esetében ez egyfajta kölcsönösségi alapon, gesztusértékű piacra lépés és piaci jelenlét is lehet. Az ilyen típusú nemzetközi kötvénykibocsátások során a kockázatokat a kibocsátó, a befektető és az érintett nemzetgazdaság oldaláról, több szempontból is fontos mérlegelni.

A befektető szemszögéből a rögzített árfolyamú valutanemben történő kibocsátás során vásárolt értékpapír nehezebben értékesíthető az adott joghatóság felségterületén kívül. A külföldiek számára ugyanis az ilyen nemzeti valutában megvásárolt eszközök esetében az árfolyamkockázat mellett a tőkekivitel korlátozása is felmerülhet. Míg az árfolyamkockázat azt jelenti, hogy a kötvény kamatfizetéseikor vagy tőketörlesztéseikor korántsem biztos, hogy a kötvényvásárlás időpontjával megegyező árfolyamon tudják a külföldi valutát a saját valutájukra visszaváltani, addig a tőkekiviteli korlátozás kockázata a teljes tőke és a kamatfizetések időbeli korlátozásának a valószínűségét jelöli.

A másik kockázat már egy olyan tényező, amit devizafedezeti pozícióval nem lehet levédeni. Ez pedig az infláció. Ha az adott kibocsátás devizanemének nemzetgazdaságában jóval magasabb az infláció, mint a fejlett országok többségében (jellemzően hosszú időszak átlagában 1-2%), akkor az infláció erodálja a befektetett eszköz hozamát. Ezért más védekezés hiányában magasabb reálhozamot biztosító kötvénykibocsátásokat várnak el a fejlett piaci befektetők a magas infláció miatt. Az ilyen típusú kötvénykibocsátások jellemző felvevőpiaca az adott nemzetgazdaság belföldi intézményi befektetői körére szűkül. Ez a felvevőpiac azonban egy kínai gazdaság esetén önmagában is jelentős nagyságrendet képvisel.

Ha a kibocsátó egy nemzetgazdaság költségvetésének kezelője vagy multinacionális gazdasági társaság (Kecskés, 2012:589–597), akkor számára megnehezítheti a költségvetés vagy az adott projektek finanszírozását az a tény, hogy ebben az esetben a magasabb infláció miatt csak magasabb kamat mellett jutna a költségvetés forráshoz (Kecskés, 2012:589–597). Így a piaci jelenlét fontossága adott esetben a kamatszintből fakadó megfontolásokat felülírhatja.

Végül az adott nemzetgazdaság szintjén a kötvénykibocsátás pozitív a tőkemérlegre, hiszen a kibocsátáskor növekszik a kereslet a nemzeti valuta iránt, a későbbiekben a tőke- és kamatfizetések esetében enyhén negatív hatású a kereslet csökkenése miatt, de ezt a külkereskedelmi egyenleg jelentős mértékben ellensúlyozhatja.

A megoldás mindhárom érintett fél számára az úgynevezett szuverén kötvények[4] kibocsátása lehet. Szuverén kötvénynek az adott ország által nem a saját valutanemében kibocsátott kötvényt nevezzük. Ha például a magyar kormány kínai valutában, renminbiben bocsát ki kötvényt, akkor azt szuverén kötvénykibocsátásnak tekintjük. Erre egyébként sor is került a kelet-közép-európai régióban, elsőként Magyarország mint kibocsátó 1 milliárd (RMD) renminbi (136,8 millió euró) értékben panda kötvényt[5] értékesített 6,5 % kamatszint mellett, és várhatóan hasonló mennyiséget értékesít 2017-ben egy újabb kibocsátás keretében (Portfolio, 2016b).

A panda kötvény az onshore (kínai belföldi) renminbiben kibocsátott és az onshore kötvénypiacon is kereskedett külföldi kötvények elnevezése. A dim sum kötvény ezzel ellentétben – melyeket szintén külföldiek bocsátanak ki – az offshore renminbiben kerül kibocsátásra, és az offshore kötvénypiacon jegyzik őket. Az onshore piac a rezidens kínai kibocsátók és szupranacionális intézmények, központi bankok számára elérhető. A két piac jelenléte jól tükrözi a kínai állam nyitási elvét, mely szerint csak fokozatosan és egyedi engedélyekhez kötötten nyitják meg a kínai devizapiacot a külföldiek számára.

Ha azonban a kibocsátó nem az adott nemzeti valuta országában, hanem harmadik piacon bocsát ki az adott nemzeti valutában jegyzett kötvényt, akkor azt összefoglaló néven eurokötvénynek nevezzük. Ebben az esetben, ha a fenti példát tekintjük, akkor lett volna euroremninbi kötvénykibocsátás a fenti 1 Mrd RMD, ha nem Kínában, hanem például az Egyesült Királyságban került volna sor a tranzakcióra. Így az euro előtag csak azt jelzi, hogy nem az adott országban bocsátották ki a kötvényt, mint amelyik nemzeti valutájában annak kibocsátása megvalósult. Ez a kibocsátás szintén területenkívüliséget jelent, hiszen ezeknek az értékpapíroknak a lejegyzése nem a belföldi (onshore) piacon történik, hanem az adott devizanem szerinti nemzetgazdaság piacain kívül, azaz offshore módon.

Nagyobb eladósodottság esetében különösen fontos lehet kihasználni a nemzetközi kockázatéhséget[6] – tekintettel a megnövekedett érdeklődésre –, és akár nagyobb összegű kibocsátást is eszközölni, mint amekkorára pillanatnyi szükséglet jelentkezik. Az adott időszak szükségletét a lejáró azonos valutanemű kötvények, valamint a még forgalomban lévők kamatfizetései, vagy ha több részletben és nem a futamidő végén egy összegben történik a tőke törlesztése, akkor a kötvények tőketörlesztéseinek összege határozza meg. Ezenkívül pedig a költségvetés folyó fizetési hiánya a forráshiány az adott negyedévben, ami szintén finanszírozásra szorul, akár belföldi, akár külföl-

di állampapírok kibocsátásával. A külföldi kibocsátások, mint általában a nemzetközi értékpapír-kibocsátások esetében, egy nemzetközi bemutató (roadshow) előzi meg a kibocsátást. Ebben az esetben a kibocsátó a legfontosabb makrogazdasági mutatók várható trendjeit mutatja be azzal, hogy meggyőzze a befektetőket, minél alacsonyabb kockázatot lássanak az adott államkötvény visszafizetésében.

Az adóparadicsomok és az offshore cégek kialakulása

Az adóparadicsomokban bejegyzett társaságok a bejegyző ország joga szerint olyan megkülönböztetett adóelőnyökre jogosultak, amelyekre a belföldi („onshore") társaságok nem. Ennek feltétele, hogy csak külföldön végezhetnek tevékenységet, belföldről nem származhat jövedelmük, és a belföldi tulajdonosok ki vannak zárva a cégek valódi tulajdonlásából, ugyanakkor a névleges (nominee) tulajdonlást sokszor engedélyezik, valamint kellő titoktartási szabályozással védik az ilyen cégek valódi irányítóinak, illetve haszonélvezőinek (UBO[7]) adatait (Layman, 2011:106).

Az adóparadicsomok vagy ahhoz hasonló helyszínek már több évszázada, sőt talán nem túlzás azt állítani, hogy több évezrede léteznek. Kialakulásuk elsődleges oka az adózás megjelenése volt. Az adózás pedig már az ókori társadalmakban is ismert volt. Egyiptomban aratási adót, a Nílus folyón vámot vetettek ki. Mezopotámiában a gazdáknak adózni kellett az állattartás után, a Perzsa Birodalom pedig a meghódított népektől beszedett adókból fedezte pénzügyi szükségleteit. Hammurápi törvénykönyvében is találkozhatunk adóbevétel szerzésére vonatkozó előírással (Érsek, 2013:5). Az ókorban Athén városa 2%-os adót (vámot) vetett ki minden importra és exportra. Ezen adó miatt a kereskedők az Athéntól 20-25 kilométerre fekvő szigetekre szállították az áruikat, és onnan csempészték be Athénba a termékeket, immár adómentesen. Mindezek alapján e szigeteket tekinthetjük az első adóparadicsomoknak, vagy legalábbis az adóparadicsomok előfutárainak.

A középkorban London széles körű adómentességet biztosított a Hanza-városok kereskedőinek, ezáltal is elősegítve a város fejlődését. A 15. században a flamand városok oly kevés korlátozást alkalmaztak a nemzetközi kereskedelemmel szemben, hogy a brit kereskedők is inkább a mostani Belgium területén adták el a nyersanyagaikat, mint otthon súlyosabb adókkal és vámokkal terhelten. A holland kikötők 15–16. századbeli fejlődésüket elsősorban annak köszönhették, hogy csekély mértékben korlátozták a nemzetközi kereskedelmet.

A mai modern adóparadicsomok őshazájának Svájcot tartjuk. A 20. század politikai és gazdasági fordulatai a megbízhatóságáról és politikai stabilitásáról nevezetes országot elsősorban a tőke paradicsomává tették, és csak másodsorban az adó paradicsomává.

A második világháború utáni gazdasági folyamatok jelentősen elősegítették az adóparadicsomok fejlődését. A kialakulóban lévő nagy nemzetközi konszernek működésük során egyre kedvezőbb gazdasági környezetet kerestek nemzetközi beruházásaik, áruforgalmuk, tőkemozgásaik részére, valamint az állami kötelezettségek növekedésével (államilag biztosított nyugdíjak, munkanélküliek támogatása, ingyenes vagy támogatott társadalombiztosítás) az adóterheknek szükségszerűen nőniük kellett, önkénte-

lenül is elősegítve az adóparadicsomok fejlődését (Kiss, 1993:22). Az 1950-es évekre az adóparadicsom mint kifejezés használata egyre elterjedtebbé vált (Smith, 1959:615).

Annak ellenére, hogy a régi kor adóparadicsomait nem úgy kell elképzelni, mint például a kajmán-szigeteki Ugland House-t,[8] egyvalami biztosan közös bennük: az adóterhek csökkentése, elkerülése, meg nem fizetése érdekében keltek életre és léteznek mind a mai napig.

Az offshore szót mint angol kifejezést először az angol hajózásban használták: part menti, parthoz közeli („shore"), illetve azon túli („off") dolgokra vonatkoztatták. Kiindulópontja az a nemzetközi jogi szokás volt, mely szerint az állam területe nagyjából egy ágyúlövésnyire terjedt a parttól, ha pedig nem az állam területén voltak, akkor az állam adót sem vethetett ki rájuk (Kovács, 2014:118).

Az offshore vállalkozások bizonyos szempontból a vámszabad területekre vonatkozó szabályozások továbbfejlesztéséből nőtték ki magukat. A kereskedelmi kapcsolatok fejlődésének köszönhető a vámszabad területek kialakítása és a nemzetközi megállapodásoknak megfelelő működtetése. E különleges övezetek az adott állam belterületéből kiszakított és elkülönítetten kezelt területei lettek, amelyek a vám-, a deviza- és az adózási szabályok alkalmazása tekintetében külföldnek minősülnek. A vámszabad területre bevitt áruk mentesülnek a vám- és importtermékekre kirótt terhek alól, és ott korlátlan ideig tárolhatók, illetve feldolgozhatók (ipari vámszabad területen termelhetők is). Ám ezek a különleges jogállású szervezetek mégsem tekinthetők azonosnak a közvélemény által ismert ipari vámszabad területekkel. Az offshore ügyletek kezdetben szorosan kapcsolódtak a tengeri szállításokhoz, valamint az áruk fizikai értelmében vett „különleges jogállású" kereskedelméhez.

Európa több okból kifolyólag is viszonylag hamar célterülete lett a szabad tőkének. A szigorú nemzetállami szabályozásokat kezdetben a „parton kívüli", különleges jogállású övezetek kialakításával, majd két- és többoldalú kereskedelmi megállapodások megkötésével igyekeztek ellensúlyozni. A 2000-es évek elején még úgy gondolták, hogy mind az Európai Uniónak, mind pedig az egyes tagországoknak komoly érdeke fűződik ahhoz, hogy az offshore társaságok fennmaradjanak és folyamatosan működjenek. Vélték ezt annak ellenére, hogy már akkor felismerték, e társaságok jelentős érdekeket sérthetnek, de az érintettség akkortájt még többrétű volt. Egyrészt azért, mert az EU a kialakulása előtt létrehozott offshore centrumok továbbélését biztosító gazdasági környezet volt (lásd Nagy-Britannia). Másrészt azért, mert az integráció területén kívüli offshore centrumokból az EU-tagországokba irányuló tőkeáramlás fogadóállomása volt több tagország. Harmadrészt pedig azért, mert az integráción kívüli központtal rendelkező multinacionális vállalkozások európai leányvállalatainak, illetve az EU-központú multinacionális vállalkozások egységeinek „tőkeexportőr" térségének számított. Gyakran elhangzó érv volt, hogy az EU közvetett érdekeltségébe tartozó offshore centrumok nem veszélyeztetik a tagországok érdekeit, tekintettel arra, hogy alapvetően EU-n kívüli országokból fogadnak befektetőket, viszont ha ezt nem tennék, akkor ez a tőke továbbmenne, és az EU-n kívül találna befektetési lehetőséget (Pitti, 2002:50–54).

Az offshore-szabályozások kialakulása a 20. század elejére tehető. Liechtenstein mindenkit megelőzött az 1926. évi trustjog[9] bevezetésével. Őket Bermuda követte, mikor

1935-ben Conyers Dill and Pearman megalkotta az offshore-szabályozást, a térségben elsőként. W. G. Hulland a Bank of Englandnek szóló feljegyzésében már 1961. november 3-án a következőket írta Bermudáról – és a környező kis karibi mosodákról – a Gyarmatügyi Minisztériumból: „Mindannyian érezzük, hogy a hatékony szabályozási rendszer hiánya súlyos mulasztás az ilyen rossz hírű helyszínek – többek között Bermuda – esetén, hiszen idecsalogatunk mindenféle pénzügyi varázslót, akiket – mindannyiunk érdekében – igencsak szemmel kéne tartanunk." Svájc pedig a banktitok intézményében volt az első: az 1713-as, első banktitoktörvény előírta, hogy a bankár olyan titkos ügyfélnyilvántartást kell hogy vezessen, amelyből kizárólag ezen Nagytanács engedélyével lehetett ügyféladatot kiadni, így már az 1934. évi banktörvényt megelőzően beépítették a polgári és munkaügyi törvényekbe a titoktartási kötelezettség (Layman, 2011:107).

Az offshore vállalkozások tipikus felhasználási esetei

Az adócsalás, adóelkerülés és adókijátszás megjelenése szinte egyidős az adók megjelenésével (Patyi, 2012:2). Az adóztatás aktuális zavarai napjainkban gyakran abból fakadnak, hogy az adózók egyes csoportjai nem tesznek eleget a tételes jogi normában előírtaknak, illetve a jogalkotó céljának megfelelő kötelezettségeiknek. Ennek oka nemcsak a tudatos adókijátszásban keresendő, hanem abból is fakad, hogy az adófizetésre kötelezettek számára nem egyértelműek a határvonalak. Egy felmérés szerint például az Egyesült Királyságban bejegyzett cégek közel kétharmada érzi úgy, hogy a jelenlegi adójogi keretek olyan összetettek, hogy nincsenek tisztában azzal, valójában mi minősül törvényes adótervezésnek, és mikor merülhet fel ellenük az adókijátszás vádja.[10] Valójában minden ország állampolgára hasonló helyzetben van, tekintettel arra, hogy szinte lehetetlen a törvényes adótervezés és a törvénytelen adókijátszás közti éles határvonalat meghúzni. Minden államnak megvannak a maga szabályai, azok egyéni sajátosságaival, ami nem túl előnyös, hiszen az adóparadicsomok léte nemzetközi jelenség.

További kivetnivaló, hogy a jogalkotó által meghatározott cél nem mindig jelenik meg egyértelműen a tételes normaszövegben, aminek következtében a gyakorlati jogértelmezés és jogalkalmazás során az adózók lehetőséget látnak az adott rendelkezés megkerülésére, kikerülésére. Ez a magatartás nem feltétlenül eredményez törvénysértést, csupán a jogalkotó eredeti szándékának nem megfelelő, olyan magatartás tanúsítását, amely azonban nem szankcionálható.

Az a magatartás, amellyel az adózó a fizetendő adóját a lehetőségeihez képest a legnagyobb mértékben csökkenti, általános fogalommeghatározással adóellenállás. Az adóellenálláson belül a következő, a témánk szempontjából jelentős kategóriákat különböztethetjük meg: adótervezés, adókijátszás, illetve adókikerülés.[11]

Adótervezés

Az Ausztrál Adóhivatal (Australian Taxation Office) a következőképpen határozza meg az adótervezés fogalmát: adóminimalizáció az, ha valaki törvényesen intézi az adóügyeit a befizetendő adó csökkentése érdekében, és ezek az intézkedések mind a

törvény szövegével, mind pedig annak szellemével összhangban állnak (Australian Government Australian Taxation Office, 2016). A bizonytalanság épp abban rejlik, hogy a jogalkotóknak hosszú ideje nem sikerül megfelelően definiálni a „törvény szellemével összhangban álló" fordulatot. Számos országban a törvényalkotók ezt a feladatot a bírókra bízták, akik ezt a megtiszteltetést nem a várt lelkesedéssel fogadták.

A hazai jogszabályokban, illetve a jogirodalomban foglaltak alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy az adótervezés valójában adóoptimalizációt jelent, gazdaságossági számítások alapján. Magyarországon ez legális forma, büntetőjogi kategóriába nem sorolható, és valójában adóellenállásnak sem lehet tekinteni (Kolta, 2010:5). Az adótervezés Richard Murphy[12] szerint is az adójogi szabályokat betartani igyekvő, tisztességes viselkedés része. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az adótervezés az adókikerülés szalonképesebb megnevezése, mely esetén nem sérül a tételes jogszabály, pusztán a kiskapuk kihasználásával ér el adómegtakarítást az adóalany.

Az adótervezéstől megkülönböztetendő az „agresszív adótervezés", mely jogszerű lépésekből áll ugyan, de fő célja az adókijátszás: az adórendszer alakiságaiból fakadó előnyöket, illetve az adórendszerek közötti eltéréseket használja ki az adóterhek csökkentése érdekében. Ez számos formát ölthet, így következménye lehet a költségek vagy veszteségek kétszeri elszámolása, vagy az adóztatás kettős elmaradása. Az adóhatóságok nagyon szigorúan lépnek fel az „agresszív adótervezéssel" szemben (Jogi Fórum, 2013).

Az adóparadicsomok vonatkozásában az adótervezésről nem szükséges bővebben szólni, mert sajnos az offshore cégek jóval messzebb mennek, jóval súlyosabb megítélés alá eső magatartásokat is megvalósíthatnak, általában nem pusztán az adótervezést szolgálják. Az agresszív adótervezés pedig azon adóoptimalizációs törekvés, mely a legalitás határait meghaladva, a jogszabályok megsértéséhez és adókijátszáshoz vezet.

Adókijátszás és adókikerülés

Az adókijátszás és az adókikerülés kezdetben hasonló fogalmak voltak, azonos tartalommal. A két kifejezés közti különbségtétel a jogi problémák megjelenésével vált szükségessé (Angell, 1938:80). Az Európai Unió Bíróságának egy 1988-ban hozott ítélete[13] alapján kerülhetünk közelebb az adókijátszás, illetve az adókikerülés fogalmához. Az ítélet indokolása szerint az 1977. május 17-i 77/388/EGK hatodik tanácsi irányelv (a továbbiakban: hatodik irányelv) 27. cikkének szövege valamennyi nyelvi változatában különbséget tesz az adókikerülés és az adókijátszás fogalma között. Míg az adókikerülés egy tisztán objektív jelenséget takar, addig az adókijátszás szándékossági elemet is tartalmaz. Ezt a különbségtételt megerősíti a szóban forgó rendelkezés megalkotásának háttere is: míg a második HÉA-irányelv[14] kizárólag a kijátszás fogalmát tartalmazta, a hatodik irányelv már megemlíti az adókikerülés fogalmát is. Ez azt jelenti, hogy a jogalkotó a már létező adókijátszás fogalma mellé új elemet kívánt bevezetni. Ez az elem az adókikerülés fogalmának lényegéből adódóan objektív jellegű, a kijátszás fogalmának nélkülözhetetlen eleme, az adózó szándéka az adókikerülés meglétének nem feltétele. Az ítéletben foglaltak szerint az adókikerülés fogalma a

hatodik irányelv 27. cikkének (1) bekezdésében közösségi fogalomként szerepel, ezért a fogalom meghatározása nem a tagállamok feladata.

A fenti megállapítások azonban – melyek értelmében arra a következtetésre juthatnánk, hogy az EU megalkotta az adókikerülés, valamint az adókijátszás egységes fogalmát –, figyelemmel a Tanács hatodik irányelvében foglaltakra is, megcáfolhatók. Az irányelv kimondja ugyanis, hogy „mivel az »adóköteles tevékenység« fogalma – különösen azon tekintetben, hogy mely tevékenységeket kell ennek tekinteni – problémát okozott, ezért e fogalmak pontosabb meghatározása szükséges".

A jogharmonizációt tovább gyengíti, hogy a Tanács – az adókijátszás vagy adókikerülés leküzdése, illetve a hozzáadottérték-adó kivetésére vonatkozó eljárás egyszerűsítése érdekében, az egyes tagállamok számára különböző feltételekkel az ezen irányelvtől eltérő, hasonló problémák kezelését célzó különös intézkedéseket engedélyezett.[15] Továbbá szintén nem az egységes fellépést erősíti, hogy az irányelv szerint célszerű lehet a tagállamokat felhatalmazni arra, hogy harmadik országokkal vagy nemzetközi szervezetekkel olyan egyezményeket kössenek, amelyek ezen irányelvtől való eltéréseket tartalmaznak.

Megfigyelhető tehát, hogy az EU-s szintű, egységes fogalmak e tekintetben sem biztosítottak kellőképpen. Olyannyira nem, hogy néhány állam egyenesen tagadja az adókikerülés jogi jelentőségét. Jogi szempontból azért tartják jelentéktelennek, mert vagy csak az adójog elleni direkt vétséget tartják büntethetőnek, az adójogi norma elleni közvetett vétség pedig teljesen legális, így az adókikerülés az adótervezés egyik módozatát alkotja, vagy azért, mert a törvény a közvetett jogsértéseket is bünteti, és így az adókikerülés illegális formája benne foglaltatik az adókijátszás definíciójában (Molnár, 2011:80). Más helyütt viszont azt olvashatjuk, hogy – annak ellenére, hogy számos ország törvényesnek tekinti – az adókikerülés általánosan illegálisnak tartott, és adókikerülőnek azt tekintjük, aki a törvény szavaival igen, de a törvény szellemével már nem összhangban álló magatartást tanúsít (Offshore Apocalypse, 2012:42).

Egységes fogalom hiányában a következőket tartjuk irányadónak: az adókikerülés – annak ellenére, hogy az adójogi normákat, kiskapukat kihasználva eltér a jogalkotói céltól – az adóellenállás egy legális formájának tekinthető. Ezt az álláspontot látszik alátámasztani Földes Gábor *Az adójog határai* című kandidátusi értekezése, mely felhívja a figyelmet arra, hogy az adójogi norma nem csupán kógens, hanem jelentős diszpozitív elemeket is tartalmaz. Az adózó ugyanis cselekvési alternatívák között választhat, élhet a legális adókikerülés technikáival.[16] Ennek ellenére szükséges az adókikerülés elleni fellépés is, de a jogszabályok szellemétől, céljától eltérő magatartás miatt felelősségre vonni senkit nem szabad, hiszen rendkívül nehezen bizonyítható, hogy valaki szándékosan tanúsította-e a nemkívánatos magatartást, vagy sem. Ezért célszerűbb előbb a jogszabályokat pontosítani, a kiskapukat megszüntetni, hogy ne csak a jogalkotói célokkal legyen ellentétes az adókikerülésre irányuló magatartás, hanem a konkrét jogszabályi rendelkezéssel is. Ezután következhetne a felelősségre vonás, most már adókijátszás miatt.

Az adókijátszás az adóellenállás egyetlen egyértelműen illegális formája, amely az adóellenállás többi kategóriáitól egyértelműen elhatárolható, az adótörvények, illetve

az egyéb jogszabályok illegális eszközök igénybevételével történő megsértését jelenti. Ha a jogszabályok megsértése bűncselekmény elkövetését is maga után vonja, akkor viszont már adócsalásról van szó. A szerzők egyetértenek azzal a megfogalmazással, miszerint adócsalásról akkor beszélhetünk, ha az adófizető szándéka az adókijátszás egy speciális formájához vezet, amelyben az adófizető célja az, hogy tudatosan kikerülje az adót, amely egyébként esedékes lenne, és ennek súlyossága miatt azt a magatartást büntetni rendelik.[17]

Az adóparadicsomok részvétele a pénzmosásban

Az adóparadicsom szó hallatán csak kevesen gondolnak arra, hogy az adóparadicsomok és az offshore cégek mindenfajta nehézség nélkül összefüggésbe hozhatók a terrorizmus finanszírozásával. Az offshore cégek így számos esetben a pénzmosás legfőbb eszközeivé válnak, a pénzmosás pedig a terrorizmus finanszírozásának egyik meghatározó eszköze.

A probléma nagyságrendjét jól mutatja az a tény, hogy 2001. szeptember 11. előtt – becslések alapján – az egész világra kivetítve 500 milliárd USA-dollár állhatott a terrorszervezetek rendelkezésére, mely pénztömeg forrása kétharmad részben bűncselekményekből és egyéb illegális tevékenységekből származott, például pénzmosásból (Gál, 2013:16). A bevételek legnagyobb hányada egy bűncselekményből, a kábítószerkereskedelemből származott.

A „piszkos pénzt" azonban – főleg, ha ilyen nagy mennyiségben áll rendelkezésre – a terroristák nem mindig használhatják fel azonnal és az értékesítés színhelyén, hacsak nem szeretnének feltűnést kelteni. Azt előbb megfelelő módon tisztára kell mosniuk. A pénzmosás jellemzően szükségszerű következménye minden jövedelmező bűncselekménynek. A folyamat lényege, hogy a bűncselekményből származó pénzből a pénzmosásnak köszönhetően legális vagy legalábbis annak látszó pénz keletkezik, ami visszakerülhet ahhoz az egyénhez, akitől származott. A pénzmosás során számtalan technikát alkalmaznak a bűnözők és segítőik, azonban köztudomású tény, hogy a pénzmosás legfőbb eszközei az offshore cégek. A rendszerben nomineeket (mint offshore cégek vezetőit és tulajdonosait), több bankszámlát, elektronikus utalást és természetesen adóparadicsomokat használnak, és mindezt azért, hogy a hatóságok ne tudják felfedezni a bűncselekményekből származó vagyon eredetét. A „piszkos pénzeiket" tisztára mosni vágyók helyzetét jelentősen megkönnyíti, hogy az offshore vállalkozásokat csalogatók, illetve a befektetőknek otthont kínálók alapvetően közömbösek az ügylet mögöttes jelenségei iránt, lényeg, hogy érkezzen a pótlólagos tőke. Ennek érdekében az adóparadicsomokban magas szintű titoktartási szabályok vannak érvényben. Az anonimitás, az eredeti tulajdonosok kiderítésének lehetetlensége pedig egyértelműen kedvez a piszkos pénzüket tisztára mosni igyekvő terrorszervezeteknek.

Ezt az álláspontot, vagyis az adóparadicsomok, valamint az offshore cégek terrorizmus finanszírozásában betöltött kiemelt szerepét támasztja alá, hogy a Terrorizmusellenes Bizottság (Counter-Terrorism Committee) az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1373. számú és 1624. számú határozatainak iránymutatásait követve tevékenykedik. Az 1373.

számú határozat többek között felhívja a tagállamokat, hogy tegyenek lépéseket az adóparadicsomok („safe haven") támogatásának megtagadására, az 1624. számú határozat pedig arra is figyelmeztet, hogy az adóparadicsomok adta jogtalan előnyök ne legyenek elérhetőek senki számára.[18]

Az adóparadicsomok által kínált előnyök kihasználásának lehetséges módjai

A határokon átnyúló részvény- és kötvénytulajdonosok több mint 10%-a ismeretlen, míg a határokon átnyúló részvény, valamint induló tőke jegyzőinek több mint 20%-a marad beazonosíthatatlan minden évben. A világ vagyonának 8%-a offshore-okban található (Zucman, 2013:18). Vitathatatlan, hogy az adóparadicsomok által kínált előnyöket jóval többen használják, mint ahogyan azt korábban gondoltuk. A kérdés csak az, hogyan lehetséges mindez?

A Svájci Nemzeti Bank (a továbbiakban: SNB) egyre nagyobb számban jelent adóparadicsomokhoz – legfőképpen Panamához, Liechtensteinhez és a Brit Virgin-szigetekhez – tartozó svájci vagyonkezelői betéteket. Az ok a következőkben keresendő: az SNB azért jelenti ezeket a részesedéseket, mert a háztartások által használt fiktív társaságokon keresztül nem látja azokat. Ha egy francia tulajdonos egy Panamában bejegyzett fantomcég nevében nyit számlát, az SNB azt egy Panamához tartozó alapnak fogja tekinteni. A fantomcégek névleges tulajdonosokként való használatának nagy múltra visszatekintő hagyománya van. Ha sikerül megérteni a célokat, melyeket a fantomcégek szolgálnak, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az SNB által az adóparadicsomokkal összefüggésbe hozott legtöbb vagyonkezelői betét a gazdag országok lakosaihoz tartozik (Zucman, 2013:10).

Egy francia állampolgár számára szintén kitűnő lehetőség svájci számláin keresztül luxemburgi vagy ír befektetési alapokat vásárolni, melyeket aztán a világ minden részén különböző eszközökbe fektet, ha a lehető legtöbb adót akarja megspórolni, tekintettel arra, hogy Luxemburg nem adóztatja meg a határain átmenő kifizetéseket. Így a svájci számlával rendelkező személy a befektetései után járó teljes osztalékot megkapja, ráadásul franciaországi adókötelezettségének sem kell eleget tennie, mert a svájci bankok és a francia adóhatóság között nincs automatikus információcsere, vagyis a jövedelem észrevétlenül, adófizetés nélkül érkezhet a számlára (Hüttl–Leandro, 2016).

A svájci állam felé fizetendő adó kikerülésére is létezik egy teljesen legális módszer. Az illető nem közvetlenül saját svájci számlájáról hajtja végre a tranzakciót, hanem úgynevezett letéteményesi betétet helyez el egy svájci pénzintézetnél. Ez a pénzintézet gyakorlatilag az ügyfél nevében, ám annak kizárólagos kockázatára fekteti be a meghatározott összeget, az elért hozamok után pedig kizárólag a bank jutalékát kell kifizetnie. Az adó kikerülése mellett ráadásul teljes névtelenséget élvez, hiszen a svájci bank az, amelyik a pénzeket mozgatja, így nagyon nehezen lekövethető a vagyon tulajdonosi háttere. Az illető pedig, aki a megbízásokat adja a svájci bankoknak, nemcsak egy konkrét személy lehet, hanem például egy offshore cég is, melynek tulajdonosai a fent említett tranzakciókból származó jövedelmeik után csak az adóparadicsom ala-

csony adókulcsainak megfelelően adóznak, több országot is megkárosítva ezzel (Portfolio, 2016c).

Érdemes megemlékezni a Kajmán-szigeteken található vagyonról is, mert az egyének az ottani adóparadicsomokat kissé eltérő mechanizmus alapján használják. A Kajmán-szigeteken bejegyzett alapok többsége hedge fund[19] vagy magántőkealap. Ezen alapok részesedéseit azonban gyakran közvetlenül értékesítik a befektetők, és nem kerülnek szétosztásra a svájci és egyéb bankok által. Tekintettel arra, hogy a hedge fund befektetési jegyeket nem a kötelezettséget vállaló bankok menedzselik, nagyon nehéz mérni, hogy valójában mekkora alapokról is van szó. Az egyesült államokbeli megtakarítók számára a kajmán hedge fundokba való közvetlen befektetés nagyjából az adókijátszás ugyanazon lehetőségét kínálja, mint a svájci számlákon keresztüli luxemburgi befektetések. Az adóbevallások kitöltése során az adófizetők választhatnak, hogy bevallják-e az így szerzett jövedelmet, vagy sem, hiszen a Kajmán-szigetek és az IRS[20] között nincs automatikus információcsere.

Következtetések

A fentiek alapján látható, hogy az offshore kifejezés jelentéstartalma sokkal árnyaltabb, mint ahogyan a köztudatban él. Egyrészt az offshore-jelenség kihasználásával a kormányzatok kezébe újabb gazdaságpolitikai eszközök kerülhetnek. A nemzetközi tőkepiaci tranzakciók esetében az onshore és offshore státusz elkülönülése mindössze a tőkepiacokhoz való fokozatos hozzáférés egyes szintjeit különíti el. Erre szolgál kitűnő példa gyanánt a második részben ismertetett panda kötvények kibocsátása.

Másrészt, adóoptimalizálás esetében az offshore társaságok használata jogilag, de etikailag sem kérdőjelezhető meg. Ezzel egyidejűleg különösen fontos hangsúlyozni, hogy amennyiben az offshore státusz választásának szempontja az adófizetés teljes elkerülése, és a tiltott vagy be nem jelentett tulajdonszerzések elpalástolása a cél, ebben az esetben a joggal való visszaélés és a rosszhiszeműség egyaránt feltételezhető. Ilyen esetekben joggal várható el az állam, valamint a nemzetközi közösség részéről, hogy a kellő szigorral lépjen fel e jelenséggel szemben.

Végül, de nem utolsósorban fontos azt kiemelni, hogy az offshore társaságok működése – az anonimitás miatt – pénzmosásra is felhasználható. A pénzmosás pedig a nemzetközi bűnszervezetek és a terrorizmus finanszírozásának egyik fő eszköze.

Jegyzetek

[1] Meg kell jegyezni, hogy az EP magyar nyelvű jelentésében az 1 trillió euró összeg szerepel, azonban összevetve az angol szövegváltozattal, kitűnik, hogy rosszul fordították.

[2] 2016 április elején derült fény arra a tényre, hogy a Mossack Fonseca panamai ügyvédi irodától egy ismeretlen hatalmas mennyiségű adatot adott át a német *Süddeutsche Zeitungnak,* melyet oknyomozó újságírók nemzetközi hálózata dolgozott fel. Az ügyvédi iroda közel 200 céget jegyeztetett be offshore helyszíneken, az ügy kirobbanását követően több miniszterelnök és miniszter is lemondásra vagy magyarázkodásra kényszerült.

[3] A kezdeti nyilvános kibocsátások hátteréről bővebben lásd Kecskés–Halász, 2013:566.

[4] A szuverén kötvényeket nem szabad összetéveszteni a szuverén alapokkal. Bővebben lásd Kecskés, 2016a:151–169.

[5] A panda és dim sum kötvényhez hasonlóan a különbözően devizanemekben az adott nemzeti valuta piacán a külföldiek által kibocsátott kötvények más-más elnevezést kapnak. Így az ausztrál dollárban (AUD) jegyzett ilyen értékpapírok (denomiáltak) a kenguru kötvények. A kanadai dollár (CAD) esetében ez a juhar kötvény, míg japán jen (YEN) kibocsátására a szamuráj kötvény a jellemző. A szamuráj kötvénynek két fajtája van: az egyik, ha a japán piacon a külföldiek zárt körű kötvénykibocsátást hajtanak végre, akkor az a shibosai kötvény elnevezést kapja. A másik típusú japán kötvény, ha államok bocsátanak ki ilyen módon kötvényt, az a sógun kötvény. Az USA-dollárban (USD) jegyzett ilyen típusú kötvények a yankee értékpapírok. A Londonban nem angol kibocsátók által kibocsátott angol fontban (GBP) denominált kötvény a bulldog kötvény. Az Orosz Föderációban orosz rubelben nem oroszok által kibocsátott kötvény a matrjoska kötvény. A Dél-Koreában a külföldiek által kibocsátott kötvényeknek két típusa létezik. Ha dél-koreai wonban (KRW) kerül kötvénykibocsátásra, akko kimchi kötvényről beszélhetünk, ha nem dél-koreai wonban kerül a dél koreai piacra a külföldi kibocsátó értékpapírja, akkor pedig formosa kötvényről beszélünk.

[6] A kockázatéhség vagy más néven risk-on üzemmód a pénzügyi piacokon azt jelenti, hogy a befektetők kockázatos eszközök felé történő portfólió-újraelosztása történik. Ilyen időszakban a feljövő piaci részvények és kötvényeket a magas hozamú (high yield) kötvényeket és a fejlett piaci magasabb kockázatú (pénzügyi szektor, technológiai szektor képviselői) részvényeket vásárolják. Ekkor a fejlett piaci kötvényeket, az úgynevezett menekülővalutákat (USD, CHF) és a menekülőeszközöket (arany, ezüst, bitcoin) pedig csökkentik a portfóliójukban. A kockázatkerülés vagy risk-off üzemmód esetében a fenti portfólióátrendezés éppen fordított irányban történik.

[7] Az UBO az angol „Ultimate Beneficial Ownership" kifejezés rövidítése. A „Beneficial Ownership" kifejezést hagyományosan pénzmosásellenes kontextusban használták. Az UBO kifejezésben az a felismerés tükröződik vissza, hogy az a személy, akinek a nevén bankszámla nyílik, nem szükségszerűen egyezik meg azzal a személlyel, aki végül a pénzügyi alapokat irányítja, ellenőrzi, vagy aki végül az ilyen alapok jogosultja lesz. A pénzmosás egyéb kérdéseiről bővebben lásd Zéman–Lukács–Túróczi, 2015:388–400.

[8] Barack Obama 2008-ban a Kajmán-szigeteken található Ugland House-zal példálózott az adóelkerülésről: „Van egy épület a Kajmán-szigeteken, amely több mint 12 000 irodaépületnek ad otthont. Ez vagy a legnagyobb épület a világon, vagy a legnagyobb adócsalás, és azt hiszem, tudjuk, melyik a kettő közül." 2012-ben már 19 000 vállalatnak volt székhelye a Ugland House.

[9] A mai értelemben vett „trust" a kora angol történelembe nyúlik vissza. Amikor egy nemesembert vagy egy lovagot háborúba küldtek, vagy kereszteséként harcolt, a föld és a tulajdon kezelése egy hűséges jó barátra vagy harmadik félre szállt, akiben megvolt a bizalom (innen az elnevezés), hogy azt a kijelölt kedvezményezett hasznára kezelje. Ha az eredeti tulajdonos elhunyt a csatában, vagy cselekvőképtelenné vált, akkor a vagyonkezelő („trustee"), a barát, aki kezeli és igazgatja a vagyont, biztosította a tulajdonos akaratának megvalósulását. Ez lett a vagyonkezelői szerződések alapja. A magyar jogban csak az új Polgári törvénykönyv hatálybalépésével jelent meg a tulajdonosi és a döntési pozíciók szétválasztásának intézményi lehetősége.

[10] Lásd UK businesses call for clarity over tax avoidance vs. tax planning. www.bdo.co.uk/press/uk-businesses-call-for-clarity-over-tax-avoidance-vs.-tax-planning.

[11] Nyikos, 1998, idézi Molnár, 2011.

[12] Richard Murphy (1958–) mérlegképes könyvelő és közgazdász. A *Guardian* szegénységellenes aktivistaként és adószakértőként jellemezte. A City University, London nemzetközi politikaigazdaságtan-gyakorlatának professzora, az Egyesült Királyság Tax Research intézetének igazgatója, a Cambridge Econometrics ügyvezető igazgatója.

[13] Lásd Az Európai Unió Bíróságának 1988. július 2-án hozott ítélete a Direct Cosmetics Ltd. és Laughtons Photographs Ltd. kontra Commissioners of Customs and Excise 138. és 139/86. sz. egyesített ügyekben.

[14] A Tanács 1967. április 11-i 67/228/EGK irányelve.

[15] Lásd a Tanács 2006/69/EK irányelve, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0069#ntr3-L_2006221HU.01000901-E0003.

[16] Földes, 1988, idézi Sólyom, 2015:56

[17] Lásd Szilovics, 2015, idézi Sólyom, 2015:62.

[18] www.un.org/en/sc/ctc/ (Letöltés: 2016. május 15.).

[19] Félrevezető lehet a fedezeti alapokként történő magyarra fordításuk. A hedge fundok olyan speciális befektetési alapok, melyek igen magas kockázatokat vállalnak fel különböző piacokon, a legkülönfélébb stratégiákat folytatva.

[20] Az IRS (Internal Revenue Service) az Egyesült Államok adóbeszedésért, valamint az adójog kikényszerítéséért felelős állami szervezete.

Felhasznált irodalom

Angell, Montgomery B. (1938): Tax Evasion and Tax Avoidance. *Columbia Law Review,* vol. 38, no. 1., https://doi.org/10.2307/1116551.

Australian Government Australian Taxation Office (2016): *Tax planning.* www.ato.gov.au/general/tax-planning/.

Érsek Gábor (2013): *Az adózással kapcsolatos bűncselekmények.* Szakdolgozat, Miskolc.

Gál István László (2013): *Bejelentés vagy feljelentés?* Penta Unió, Pécs.

Földes Gábor (1988): *Az adójog határai.* Kandidátusi értekezés, Budapest.

Hüttl, Pia – Leandro, Alvaro (2016): The implications of the Panama Papers. *Bruegel,* April 18, http://bruegel.org/2016/04/the-implications-of-the-panama-papers/.

Jogi Fórum (2013): Az agresszív adótervezés célja az adóelkerülés – Börtönnel fenyegeti az adóhatóság a híreségeket? – A nemzetközi trendekről. *Jogi Fórum,* www.jogiforum.hu/hirek/29971.

Kecskés András (2012): A kezdeti nyilvános részvénykibocsátások árfolyam-stabilizációjának jogi szabályozása. *Magyar Jog,* 56. évf., 10. sz.

Kecskés András (2016a): A szuverén alapok jogi háttere és nemzetgazdasági szerepvállalása. *Pro Futuro,* 6. évf., 2. sz.

Kecskés András (2016b): Kihívások az árnyékbankrendszer jogi szabályozásában. *Miskolci Jogi Szemle,* 11. évf., 2. sz.

Kecskés, András – Halász, Vendel (2013): *Stock Corporations. A Guide to Initial Public Offerings, Corporate Governance and Hostile Takeovers.* HVG-Orac, Budapest–Bécs.

Kiss László (1993): Adóparadicsomok – Offshore cégek, nemzetközi adótervezés. In: *Offshore cégek, adóparadicsomok.* Co-Nex-Training Bt., Budapest.

Kolta Ádám (2010): *Adócsalás fajtái és az adócsalás elleni küzdelem hazai és nemzetközi tapasztalatai.* Sopron.

Kovács Krisztián (2014): Újlengyeli fúrótornyok, offshore és a csoportfinanszírozás. In: *Jogi tanulmányok tehetségek tollából.* Szerk. Pogácsás Anett et al., Pázmány Press, Budapest.

Költségvetési Ellenőrző Bizottság (2013): *Jelentés az adócsalás, az adóelkerülés és az adóparadicsomok elleni küzdelemről.* www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0162+0+DOC+XML+V0//HU.

Layman, Brother (2011): *Az offshore halála.* HVG Kiadó, Budapest.

Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor (2015): A központi bankok társadalmi felelőssége. *Vezetéstudomány,* 46. évf., 9–10. sz.

Molnár Gábor Miklós (2011): *Az adócsalás.* Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

Nyikos Eszter (1998): Adóminimalizálás és bűncselekmény az adójogban: az adókikerülés és az adókijátszás határterületei. *Collega,* 10. sz., 60.

OECD (2012): *Fighting tax evasion.* www.oecd.org/ctp/fightingtaxevasion.htm.

Offshore Apocalypse (2012) *The Collapse of the Tax Haven Industry. What Does the Future Hold?* An Oracle.

Patyi Adrienn (2012): Az áfa-adónemre elkövetett adócsalás egyes elkövetési magatartása. *Jogi Fórum,* www.jogiforum.hu/publikaciok/463

Pitti Zoltán (2002): A hazai gazdaság teljesítményeinek tulajdonosfüggő jellemzői (1996–2000). Az offshore típusú vállalkozások a nemzetközi gyakorlatban és a hazai gazdasági környezetben. *Európai Tükör,* 84, MH ISM, Budapest.

Portfolio (2016a): A panda esete a dim summal. *Portfolio,* www.portfolio.hu/gazdasag/a_panda_esete_a_dim_summal.228373.html

Portfolio (2016b): Kiszámoltuk mennyire drága Magyarországnak az új juankötvény. *Portfolio,* www.portfolio.hu/deviza_kotveny/allampapirpiac/kiszamoltuk_mennyire_draga_magyarorszagnak_az_uj_juankotveny.230401.html.

Portfolio (2016c): Világméretű hajtóvadászatot indíthat be a Panama-ügy. *Portfolio,* www.portfolio.hu/gazdasag/adozas/vilagmeretu_hajtovadaszatot_indithat_be_a_panama-ugy.230540.html.

Sólyom Borbála (2015): *Az adócsalás és az adókikerülés elleni harc az Európai Unióban az általános forgalmi adózás területén, különös tekintettel az Európai Bíróság joggyakorlatára.* Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest.

Smith, Carl R. (1959): Taxes. *The Tax Magazine,* vol. 37, no. 7.

Szilovics Csaba (2015): *Csalás és jogkövetés az adójogban.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Tax Justice Network (2012): *The Price of Offshore Revisited – Press Release.* www.taxjustice.net/cms/upload/pdf/The_Price_of_Offshore_Revisited_Presser_120722.pdf

Zéman Zoltán – Lukács János – Túróczi Imre (2015): A pénzmosás megjelenése a gazdaságban. *Polgári Szemle,* 11. évf., 4–6. sz.

Zéman Zoltán – Lukács János – Bárczi Judit (2015): A pénzmosás kialakulásának összefüggései. *Controller Info,* 3. évf., 4. sz. 42–46.

Zucman, Gabriel (2013): The Missing Wealth of Nations: Are Europe and the U.S Net Debtors or Net Creditors? *Quaterly Journal of Economics,* vol. 128, no. 1., https://doi.org/10.1093/qje/qjt012.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 336–349., DOI: 10.24307/psz.2017.0928

Szőke Brigitta – Mack István

Válságkezelés a visegrádi négyek országaiban

Recession Management in the Countries of the Visegrád Four

Összefoglalás

Kelet-Közép-Európa 1990-es évek elején függetlenedett országai az Európai Unióhoz való csatlakozásukkal a modern kori törénelmük legnagyobb esélyét kapták meg a nyugati világgal szemben fennálló elmaradottságuk ledolgozásához. A belépésüket követően eltelt 10 év azonban mind pozitív, mind negatív eseményeket is tartogatott számukra. A válság jelentősen megakasztotta a felzárkózásukat, egyúttal a tagállamok és az EU szintjén is felszínre hozott hiányosságokat. Cikkünkben arra keressük a választ, hogyan is hatottak ezek a folyamatok Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia eseményekben meglehetősen gazdag időszakára. Az államadósság szintjének bemutatásával az egyes országokban rejtőző gazdasági potenciál nagymértékben meghatározható, ezért is választottuk a kiértékelését. Górcső alá vettük mindezeken felül azt is, hogyan alakult az időszakban a visegrádi négyek országaiban a munkanélküliségi ráta.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: G01, H6, E24
Kulcsszavak: recesszió, hitelválság, visegrádi négyek, munkanélküliség, államadósság

Szőke Brigitta PhD-hallgató, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete (szoke.bridget@gmail.com), Mack István, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Pénzügy MSc (mack.istvan@gmail.com).

Summary
When the Central and Eastern European countries which gained independence during the early 1990's acceded the European Union, they were given their greatest opportunity in modern history to decrease their backlog behind Western countries. However, the first decade after accession brought both positive and negative experiences. The recession halted their catch-up and revealed problems at the level of Member States and the EU. The study discusses the way these processes affected the Czech Republic, Poland, Hungary and Slovakia in the 10 years. Government debt levels can determine the economic potential in each country. Another indicator analysed in the study is the unemployment rate and its developments in the period in the countries of the Visegrád Four.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: G01, H6, E24
Keywords: recession, debt crisis, Visegrad Four, unemployment, public debt

---

Bevezetés, a válságkezelés

Az Edward Lorenz által feltárt káoszelmélet szerint az olyan, sok összetevőből álló rendszerek, mint például az időjárás vagy éppen a tőzsde kiszámíthatatlansága, még ha időszakosan meg is határozható, az események végleges kimenetele lényegében megjósolhatatlan. Ez a meghatározás véleményünk szerint tökéletesen szemlélteti a világ gazdaságában az elmúlt évtizedekben mind nagyobb szerepet öltő globalizációs folyamatokat és annak hatásait. A kétpólusú világrendszer felbomlásával új távlatok és piacok nyíltak meg a kereskedelemben, újabb területeket lehetett a fejlett nyugati országok által menedzselt Európai Unióhoz csatolni. A túlzott beolvasztásra és egymásrautaltságra 2008 második felében súlyos csapást mért a másodlagos amerikai jelzálogpiacról kiindult gazdasági és hitelválság: bár az amerikai gazdaságban is jelentős károkat és recessziót okozott, a fő elszenvedője a folyamatoknak, így 9 év távlatából már egyértelműen kijelenthető, hogy a legnagyobb bővítése után még csak az új irányvonalat kereső EU tagállamainak gazdasága lett. Az általunk vizsgált szereplők kelet-közép-európai országok, a balti államokkal karöltve, talán túlságosan is elbizakodottak voltak a nyugati partnereik stabilitását és erejét tekintve, ami hamar meg is bosszulta magát. Tanulmányunk célja az, hogy bemutassuk a recesszió hatásait és a hozott válaszlépések leglényegesebb pontjait, valamint hogy 2014-ben miért is tartottak ott a visegrádi négyek tagállamai, ahol tartottak. „A globális válságot megelőzően a gazdaságpolitikai viták középpontjában világszerte a fiskális fegyelem állt. Ebben szerepet játszott, hogy tudományos körökben az volt az uralkodó vélemény, hogy a folyó fizetési mérleg hiányának csak annyiban van jelentősége, amennyiben a kormányzati szektor hiányára vezethető vissza" (Lámfalussy, 2008). Ennek következtében a figyelem a fiskális fegyelem érvényesíthetőségére összpontosult a költségvetési politikán túli világ helyett. Wyplosz (2002) és Debrun–Kumar szerzőpá-

ros (2007) érvelése szerint a monetáris politika intézményeihez hasonlóan szükséges, hogy a fiskális politika felett is független intézmény őrködjön. Mások (Milesi–Ferretti, 1997) a költségvetési folyamatok átláthatóságát tekintették elsődleges pioritásnak. Alesina és Perotti (1996) a deficitcsökkentés vizsgálata során jutott arra, hogy a lehetséges veszélyforrások közül a mérleg alatti tevékenységek emelkednek ki. Az egyes költségvetési tételek áthelyezése a hagyományos mérlegsorokból a „szürkezónába" olyan végkifejletet eredményezhet, ami ellentétes a közösség hosszú távú érdekeivel (Asztalos, 2015). Lámfalussy (2008) azt is kiemelte, hogy a magánszféra szereplői is meghatározó szerepet játszhatnak egy-egy ország gazdasági helyzetének alakulásában. A figyelem tompulása mindig jelen van a kockázatok irányába: egyrészt a hitelfelvevők túlbecsülhetik teherbíró képességük határát, másrészt a hitelnyújtók is túlzottan kedvező várakozásokra építhetik a jövőjüket. Mindeközben a felügyeleti hatóságok strukturális gyengeségei is közrejátszhatnak a különböző pénzügyi aktívák félreárazásában (Asztalos, 2015:474).

A visegrádi négyek tagállamaiként számon tartott országok Európai Unióhoz való csatlakozásukat követően igazi sikersztorit mutattak be: már a belépésüket megelőzően is folyamatos gazdasági fejlődés, majd az azt követő, robbanásszerű növekedés elismerést váltott ki még a legádázabb szakértőkből és az Unió-ellenességet hirdető politikusokból is. Választásunk azért esett erre a témára, azaz a válság bemutatására, valamint az országok által reagálásként hozott intézkedések vizsgálatára, mivel ezek a döntések, legyenek pozitívak vagy adott esetben negatív kimenetelűek, évek óta jelentős befolyással bírnak mindennapjainkra is.

A közel tíz éven át tartó virágzó időszaknak vetett véget egy csapásra a 2008-ban kitört pénzügyi és gazdasági hitelválság: az Amerikai Egyesült Államok másodlagos jelzálogpiacáról kiindult recesszió, a világon végigsöpörve, törte meg ezt a prosperáló időszakot, gyakran radikális változásokat és bizalmatlanságot hagyva maga után. A cikk első fejezetét ezért annak szenteltük, hogy bemutassuk ennek a globális méretűre duzzadt válságnak a kialakulását, gyakran sokkoló hatásainak eredményét. Mindemellett az európai viszonyokra, azon belül is a már említett és a cikkünk gerincét adó V4 országaira helyezzük a hangsúlyt. Feltárjuk, hogy a rendszerváltozást követően a korábbi kommunista blokk élenjáró országainak hogyan is sikerült, már független államként, szembenézniük a piacgazdaság kihívásaival, majd pedig hogyan vette őket szárnyai alá a bennük fantáziát és piacot látó EU. Bár lényegében azonos volt a kiinduló helyzetük, az azóta eltelt több mint negyed évszázados periódus alatt meghozott, számos helyzetben igencsak eltérő gazdaságpolitikai döntéseiknek köszönhetően, napjainkra már jelentős különbségek alakultak ki közöttük.

Az országoknak a csatlakozást követő, de még a válságot megelőző éveinek teljesítményeit kívántuk összevetni: ábrák és diagramok segítségével szeretnénk bemutatni a feltárt, az impozáns növekedésük hátterében álló folyamatokat, valamint azokat a meghozott döntéseket és hatásaikat, amelyek jelentős befolyással bírtak ebben az időszakban. A mutatók között szerepelnek az országok látványos növekedéséhez elengedhetetlen és egyben hiteles összehasonlítási alapként használható bruttó hazai össztermék nagysága, valamint annak százalékos változása. Az államadósság szintjének

bemutatásával az egyes országokban rejtőző gazdasági potenciál nagymértékben meghatározható, ezért is választottuk a kiértékelését. Górcső alá vettük mindezeken felül azt is, hogyan alakult 2004 és 2014 között a visegrádi négyek országaiban a munkanélküliségi ráta.

A kapott adatokból és feltárt összefüggésekből következtetést kívánunk levonni. A téma mélyebb vizsgálata során számos olyan problémával, eljárásmóddal és helyzettel találkoztunk, amelyek esetleges megoldása, megváltoztatása jelentős, érdemi fejlődést idézhetne elő úgy az Európai Unió, mint a visegrádi négyek válságkezelési tevékenységében. Külön kiemelnénk, hogy értékeléseinket, véleményeinket pusztán az összegyűjtött és kapott adatokra hagyatkozva, objektivitás mellett hoztuk meg, függetlenül attól, hogy azok éppen melyik politikai irányvonal döntése nyomán születtek meg. Az ábrák elkészítéséhez az adatokat elsődlegesen az Európai Unió hivatalos statisztikáit tömörítő honlapja, az Eurostat segédletével gyűjtöttük össze. Ezenfelül számos, hasznosnak bizonyuló kiegészítő információhoz jutottunk hozzá az országok statisztikai hivatalai portáljainak böngészése közben is.

Anyag és módszer

Tanulmányunkban a különféle makrogazdasági mutatókat összevontan kívánjuk kezelni. A válságot követő időszakot 2014-ig bezárólagosan tárgyaljuk, az adathalmaz és a görbék átláthatóbb ábrázolásáért a vizsgált periódust (2004–2014) két nagyobb részre bontottuk. A mutatók, ábrák és görbék segítségével ábrázoltuk a változásokat, pozitív és negatív események hatásait. A téma elemzésének lényeges kulcskérdése továbbra is a meghozott válságreagáló döntések elemzése, kiértékelése. A különböző összefüggések vizsgálata során a Pearson-féle korrelációs együttható segítségével elemezzük a kapott számokat, amelyek lehetővé teszik a megfelelő következtetések levonását.

A kérdések, amelyekre az egyes országok tekintetében a választ várjuk, pedig a következők:

– Mekkora a függőségi viszony az államadósság és a munkanélküliség között?

– Mekkora a függőségi viszony az GDP százalékos változása és a munkanélküliség alakulása között?

– Mekkora befolyással bír az államadósságra a GDP százalékos változása?

A makrogazdasági mutatók kiértékelése

Államadósság[1] */ Munkanélküliség*[2]

Az első összehasonlítás alapjául a GDP-arányos államadósság és a munkanélküliség szintjének aránya szolgál.

Csehország esetén a kapott értékekből megállapítható, hogy a vizsgált első hat év alatt az államadósság és a munkanélküliség szoros, de ellentétes irányú kapcsolatban volt: míg az államadósságra leginkább a stagnálás volt a jellemző, addig ezt a biztos gazdasági hátteret ügyesen kihasználva, a munkanélküliség szintjén számottevően fa-

ragni tudtak. Az *1.* és *2. ábra* görbéi leginkább csak a válság kitörésének évében, 2009-ben kezdtek együtt mozogni, amikor az államadósság növekedésével nem sikerült úgy beindítani a gazdaságot, hogy az kompenzálni tudja a hirtelen megugró munkanélküliségi szintet. Ez jellemezte a második periódust is, azaz a két mutató előbb együtt tovább emelkedett, majd egy viszonylag magasabb szintet elérve stagnált, és éveken keresztül nem jártak sikerrel a görbék mérséklését célzó intézkedések.

1. táblázat: Az államadósság és a munkanélküliség aránya

Államadósság/ munkanélküliség	Csehország	Lengyelország	Magyarország	Szlovákia
2004/2009	–0,1314	–0,3260	0,9708	0,6503
2009/2014	0,4864	0,8438	0,7635	0,5559

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

Lengyelország esetében, Csehországhoz hasonlóan, az államadósság, bár az évek alatt erőteljesen hullámzott, a 2004 és 2009 közötti időszakra nézve mégis meglehetősen szűk, ötszázalékos sávban vett fel értéket. A munkanélküliség görbéjének meredek esése ugyanúgy a stabil makrogazdasági háttérkörnyezetnek volt köszönhető, mint nyugati szomszédja esetén. 2009-ben az államadósság megugrásával egy időben a munkájukat elvesztők száma is gyors emelkedésnek indult. A kormány saját gazdaságába való sikeres beavatkozásai nyomán sem az államadósság görbéje, sem pedig a munkanélküliség szintje nem szállt el. A rendkívüli szorosság azt feltételezi, hogy az állam által meghozott rendelkezések szinte azonnal kifejtették hatásukat a lengyel gazdaságban. Ezt támasztja alá többek között az is, hogy az indexek a válság begyűrűzését követően már egyforma hullámzással mozogtak, és sem az államadósság, sem a munkanélküliség esetében komolyabb kilengés nem volt tapasztalható.

Mivel Magyarország sosem tartozott az államadósság szempontjából kedvező helyzetben lévő tagállamok közé, ezért a görbék között ellentétes irányú mozgást nem lehetett felfedezni. Az első periódusban az adósságállomány folyamatos növekedése a gazdasági fejlődés lassulását idézte elő. Ennek következtében a kezdetekben a térség legkedvezőbb szinten lévő munkanélküliségi rátája emelkedésbe kezdett. Ha egymásra csúsztatnánk a két görbét, lényegében teljesen fednék egymást.

Az évtized elején a felhalmozott államadósság elérte a maximumát, amit egészen 2014-ig lassú enyhülés követett. A munkanélküliség változása szintén hasonló utat járt be, de itt a meghozott kormányzati válságreagáló intézkedések lassabban éreztették a hatásukat, ezért, bár két év késéssel, de a másik mutatóhoz képest nagyobb volumenű apadás következett be.

Szlovákia tekintetében a két görbe kapcsolata, ha nem is volt annyira szoros, mégis mindvégig közeli értéket vett fel. A folyamatosan csökkenő tendenciák csak a recesszió beálltakor váltottak át ismételten emelkedésbe. A kapcsolat azért nem nevezhető szorosabbnak, mert míg a munkanélküliség esetén magas kezdeti értékről indult a látványos fogyás, addig az államadósság terén mindvégig meglehetősen jó helyzetben

volt az ország. A két görbe közös iránya a válság kezelésének ideje alatt is megmaradt: csakhogy amíg a munkanélküliség szinte azonnal kilőtt, és egy év alatt közel másfélszeresére növekedett, addig az államadósság csak lassú duzzadásba kezdett. Ennek is köszönhető, hogy még időben sikerült megfékezniük a helyzet további romlását. A körülmények rendeződését mutatja, hogy az utolsó vizsgált évben mindkét mutatón már némi mérséklődés jele volt felfedezhető.

1. ábra: A visegrádi országok GDP-hez viszonyított államadósságának alakulása 2009 és 2014 között

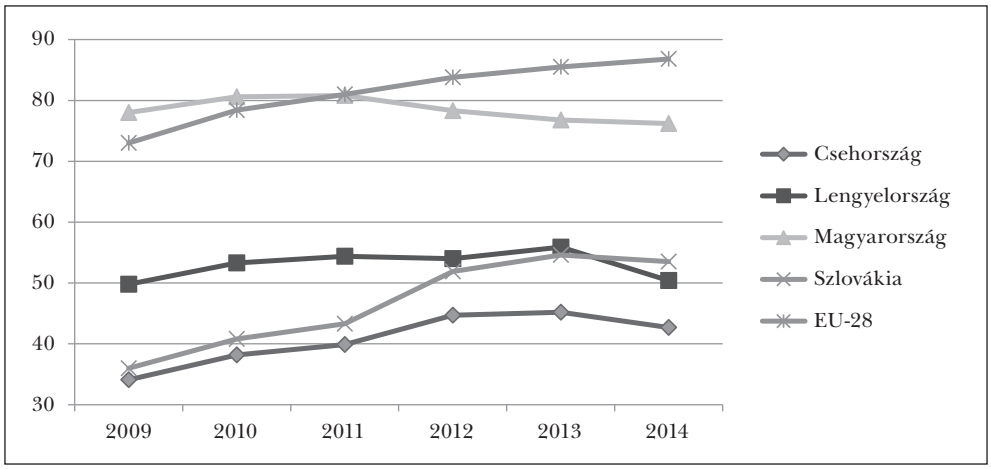

Forrás: KSH

2. ábra: A munkanélküliség alakulása a visegrádi országokban 2009 és 2014 között

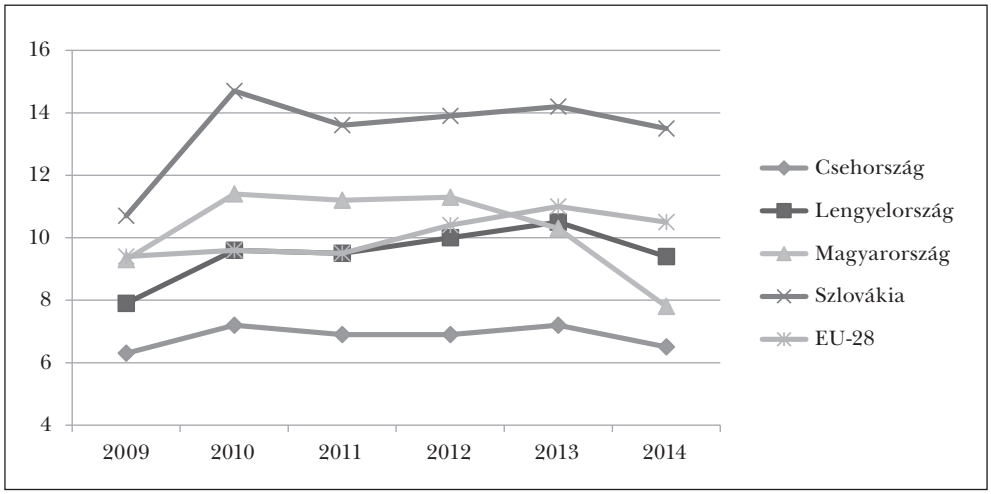

Forrás: KSH

GDP százalékos változása[3] */ Munkanélküliség*[4]

A második összevetés két tényezője közül az alap a GDP egyik évről a másik való változásának százalékos értéke, a másik pedig ismételten a munkanélküliség mutatója. A GDP éves százalékban mért változását azért választottuk a GDP egy főre vetített értéke helyett, mert véleményünk szerint egy időszakra vetítve az egyik évnek a másikhoz viszonyított arányával jobban kifejezhető az országok gazdasági teljesítménye.

2. táblázat: A GDP százalékos változása és a munkanélküliség összevetése

A GDP százalékos változása/ munkanélküliség	**Csehország**	**Lengyelország**	**Magyarország**	**Szlovákia**
2004/2009	0,3608	0,2376	–0,9382	0,2157
2009/2014	0,6190	–0,2406	–0,0481	0,9511

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

A gazdaság hirtelen esésének következtében, bár kis időbeni elcsúszással, de az állásukat elvesztők száma újfent jelentős emelkedésnek indult. A cseh gazdaság két év alatt bekövetkező húszszázalékos zsugorodása olyan nagy volumenű volt, hogy magával rántotta az addig kedvező számokat elérő munkanélküliséget. A válság utáni időszakban már egy, az eddigieknél jóval szorosabb kapcsolat olvasható ki a táblázatból: az újra növekvő pályára állított cseh gazdaság teljesítménye azonban arra mégsem volt elegendő, hogy meg tudja oldani a munkanélküliség egyre duzzadó problémáját, amely így tartósan magasabb szintre állt be.

3. ábra: A visegrádi országok bruttó hazai összтermékének százalékos változása, 2009–2014

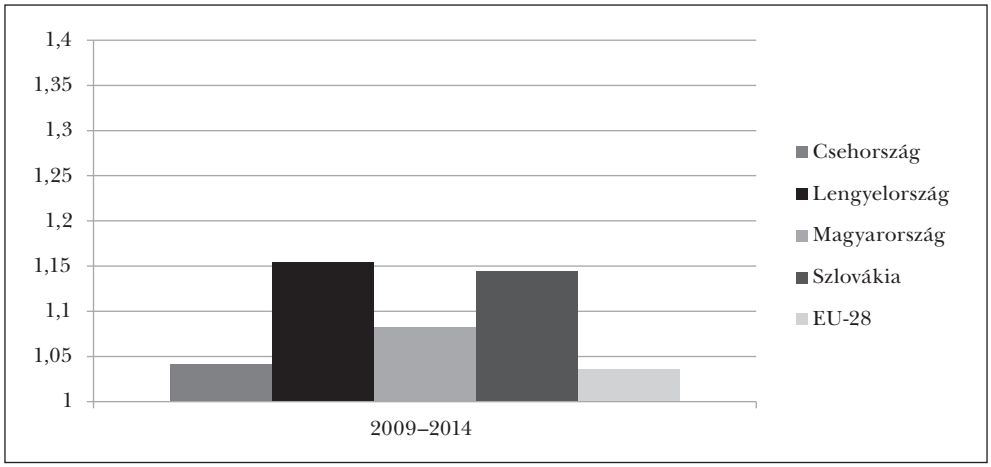

Forrás: KSH

Lengyelország, mind a mezőnyből, mind pedig Európából egyedüliként, mindvégig fejlődésben maradt. A kezdeti, 6-8 százalékos éves bővülésük ugyan fokozatosan lecsökkent, de komolyabb recesszió ennek ellenére nem volt megfigyelhető. Ez kedvező helyzetbe hozta a munkanélküliség mutatóját is, amit a csatlakozáskori 20 százalékról egészen 6 százalékra sikerült visszaszorítaniuk. A válság éveiben az addig mutatott fejlődés töretlen üteme megakadt, és bár zsugorodásról továbbra sem beszélhetünk, a lengyel növekedésnek leginkább már csak fellángolásai voltak észlelhetők. A vállalatok bezárásával vagy csak a költségcsökkentések miatti átszervezések következtében pedig számos helyen leépítésekbe fogtak, ami a munkanélküliség szintjének növekedéséhez vezetett. Ezáltal hiába az egyedüli tettük, még a lengyel csoda sem segített rajtuk, hogy képesek legyenek minden munkahelyet megmenteni.

A magyar gazdaság a csatlakozást követő évektől már folyamatosan egyre romló görbét produkált: a recesszió lényegében már az előtt beállt az országban, mielőtt Amerikában egyáltalán kitört volna 2008-ban. Az egyre nagyobb méreteket öltő krach még ebből a gyenge helyzetéből is mélyebbre tudta lökni az országot, ami a térségben kiugró méretű zsugorodáshoz vezetett. Ehhez képest a munkanélküliség mutatója meglehetősen jól tartotta magát éveken keresztül, a szinte hihetetlen öt százalékról azonban lassan egészen tízig kúszott fel, amiben domináns szerepe volt a bruttó hazai össztermék megállíthatatlannak tűnő zuhanásának is (Matolcsy, 2008). A kilábalás időszakában előbb a munkanélküliség emelkedésének a megállítása, majd az éveken át tartó stagnáló időszak utáni csökkenése is a magyar gazdasági teljesítmény fokozatos beindulásának volt köszönhető. Az előrelépés, bár továbbra is meglehetősen lassú volt, mégis állandónak volt tekinthető, ami egyértelmű bizakodásra adhat okot.

Szlovákia esetén a már említett magas értékről kellett a munkanélküliség szintjét a lehető legalacsonyabbra szorítani, amit a gazdaság éves fejlődésének mutatója egyértelműen garantálni tudott. Az 5 százalékról induló növekedés az évek alatt csak még tovább erősödött, egészen a 10 százalék fölötti eredményig, amelyet azonban egy erőteljes, két év alatt végbemenő 15 százalékos zuhanás zárt le. A gazdaság szerencséje, hogy a kezdetekben ezt nem követte a munkanélküliség szintjének változása, így a szlovák kormánynak elegendő ideje maradt arra, hogy először a gazdaság megmentésére koncentrálhasson, és elfogadtasson olyan szociális intézkedéseket, amelyekkel tompítani tudják a munkanélküliség esetlegesen bekövetkező, nagyobb mértékű növekedését. Az előrelátásuk részben kifizetődőnek bizonyult, azonban még így sem tudták megakadályozni, hogy a munkanélküliek amúgy sem alacsony, 10 százalék fölötti értéke tovább emelkedjen. Érdemes megfigyelni, hogy bár a gazdaság egyértelműen fejlődésnek indult, ezzel egy időben még többen váltak állástalanná, majd amikor a hazai termelés visszább esett, mégis növekedni kezdett a foglalkoztatottak száma. Ennek egyik oka a munkaerő versenyképességével kapcsolatos problémák. A szlovák gazdaság fejlődését az ország munkaerőpiaca már nem tudta kielégíteni, mivel a szakmai tudást megkövetelő pozíciókra és beosztásokra a felkínált, állásukat vesztett emberek alkalmatlanok. Ezeknek a helyeknek a betöltésére az üzemek már külföldről szívják el a szükséges emberi erőforrásokat.

A GDP százalékos változása[5] / államadósság alakulása[6]

3. táblázat: A GDP százalékos változása és az államadósság összevetése

A GDP százalékos változása/ államadósság	Csehország	Lengyelország	Magyarország	Szlovákia
2004/2009	–0,9520	–0,7287	–0,9344	–0,4854
2009/2014	0,4222	–0,2228	–0,0638	0,4130

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

Csehország esetében a két mutató szoros, de egyúttal merőben ellentétes utat járt be. A rendkívül jó helyzetben lévő államadósságnak köszönhetően, a gazdaság folyamatos bővülést tudott produkálni. A helyzet romlásával a két görbe értelemszerűen más és más irányba mozdult el. A hazai produktum csökkenését az államnak kompenzálnia kellett valamilyen forrásból, ami az államadósság hízásához vezetett. A válság utáni időszakban ellenben már hasonló irányba fordultak. Ez a gazdasági növekedés a hitelből való stimulálást feltételezi: bár a GDP egy ideje már tartósan emelkedő pályára állt, ezt egyidejűleg az államadósság növekedése is követte, így a cseh gazdaságélénkítő csomagok nem érték el a kívánt rövid távú hatást, azaz a gazdaság egyelőre nem volt képes jelentősebb állami invesztálás nélkül fejlődést elérni.

A lengyel görbéken, bár nem ekkora szorosságban, de lényeges hasonlóságokat fedezhetünk fel: az államadósság lassú emelkedése továbbra is segített fenntartani a virágzó időszakot. Ezt az adósság értékének maximuma követte, ami egyúttal az államadósság indexén a periódus minimumértéke is, majd pedig az érték folyamatos lassulásba fordult át. A gazdaság teljesítményének folyamatos csökkenésével fordítottan arányosan azonban az államadósság nem nőtt meg, így az fejlődésnek továbbra is sikerült biztos bázist képezni. A későbbiekben a két görbe mozgása lényegében egymástól függetlenül vette fel az értékeit. Jól megfigyelhető azonban, hogy a fellendítéshez szükséges beruházások fedezetét az ország már kénytelen volt hitelből finanszírozni, de ez még nem vezetett az adósságállomány jelentősebb növekedéséhez. A periódus utolsó évében az ország eredményesen talpra tudott állni, hiszen a gazdasági növekedés mellé már az államadósság csökkenése párosult.

Magyarország a tökéletes mintapéldája annak, ahogyan ez a két mutató befolyásolni tudja egymást. Az elhibázott intézkedések sorozata belesodorta az országot egy adósságspirálba, amelyből csak nehezen lehet kikerülni, ezáltal a gazdaság fejlődésének folyamatos lassulását egyre növekvő állami kiadásokkal kívánták kompenzálni (Matolcsy, 2008). A továbbra is rendületlenül folyósított pénzek felhasználása azonban nem megfelelő módon történt, így a hazai termelésre érdemi hatást nem tudtak gyakorolni. Ez a tendencia egyre csak folytatódott, bármiféle lényeges előrelépés nélkül: abszurd szituációba sodródott az ország, amelyben az állami pluszkiadások jelentős része olyan beruházásokra ment el, amelyek nemhogy emelni nem tudtak a GDP-n, hanem csak tovább rontották azt. A helyzet a 2008–2009-es nehéz időszakot követően némileg pozitív irányban módosult. Bár az adósságállomány szüntelenül tovább hí-

zott, az állami beruházások kezdték éreztetni a hatásukat, és az országot kedvezőbb makropályára állították rá. Az időszak végén a gazdaság teljesítménye arra is képesnek mutatkozott, hogy fokozatos csökkentést érjen el az adósság terén, így a kedvező folyamatok segítségével végre egy hosszan tartó fellendülés következhet be.[7]

Szlovákiában a válság kitörése előtti évekig hiánytalanul megfigyelhetők voltak azok a jellemzők, amelyeket egy korszerű, ám önmagát ellátni még nem képes kis ország mutathat: a beáramló külföldi tőke biztosította a tartós gazdasági növekedést, így az ország a fennmaradó kapacitásai segítségével évről évre faragni tudott az államadósságán. Amint azonban lankadt a beruházási kedv, és a GDP negatív tendenciát vett fel, az államnak kellett valahonnan pótolnia a kieső külföldi tőkét, amivel jelentős terheket vállalt magára. Az intézkedés egyértelműen sikeres volt, hiszen bár néhány év alatt mintegy másfélszeresére nőtt az adósságuk, a gazdaságot sikerült újfent beindítani.

Következtetések

A feltárt kapcsolatokat követően azokat a javaslatainkat, következtetéseinket írjuk le, amelyek nemcsak az egyes tagállamok, hanem az Unió szintjén is előrelépést jelenthetnek.

1. Az Európai Unió intézményrendszerének felülvizsgálata szükséges. A válság nagyon hamar és jól láthatóan felszínre hozta azokat a problémákat, amellyel az EU évtizedek óta szembesül, és amelyeknek a megoldását eddig teljes mértékben elodázta. Az alapcélként meghirdetett gazdasági és politikai integráció közül egyelőre, úgy tűnik, csak az előbbi részben valósult meg. Az Unió ugyanis képtelen volt egy olyan összeurópai válságkezelő programot kitűzni, amelyet legalább az államok többsége hajlandó lett volna elfogadni, és mögé felsorakozni. Elég csak a négy vizsgált országot alaposabban megfigyelni, máris a szemünk elé tárul a probléma, hiszen már ez a négy ország is háromfajta elképzeléssel rendelkezik arról, mit is ért uniós tagság alatt. Szlovákia az eminens, amely lényegében aláveti magát az európai eszméknek és döntéseknek, amelybe beletartozik a gazdasági integrációjának egy magasabb szintre lépése is, melynek köszönhetően a fejlődésük üteme az egyik legerősebb volt. Ennek megfelelően a legnagyobbat is ők zuhantak, amiből azonban, kis gazdaság lévén, ugyanolyan gyorsan fel is tudtak állni. Lengyelország számára fontosak az európai források, de egyúttal igyekszik védeni is a saját gazdaságát, és a befolyó támogatásokból próbálja leginkább fejleszteni, és a hazai piacra termelni. Ellenben politikai szempontból talán Lengyelország jár a négy ország közül a legfejlettebb szinten, és befolyását egyre nagyobb mértékben igyekszik kiterjeszteni Európára. Csehország és Magyarország szintén előszeretettel részesül a több száz millió eurós támogatásból, ellenben egyre kevésbé tolerálják, hogy a hazai politika ügyeibe bárki is nagyobb mértékben beleszóljon. Ezekért a feltárt okokért szükségesnek vélnénk minél hamarabb egy közös, átfogó irányelv kidolgozását, hiszen az EU-ban a kölcsönös függőségi viszony miatt a kilábalás csak együttes erővel valósulhatna meg.

2. Égető, a tagállamoktól mielőbbi megoldást sürgető probléma az euró kérdéskör. Úgy azonban nem lehet – az előző felvetéseinkből kiindulva – gazdasági fellen-

dülést és integrációt elérni, hogy az abban részt vevő országok harmadában más a hivatalos fizetőeszköz. Legfőképpen a kisebb, kiszolgáltatott helyzetben lévő államok számára, amelyek csak korlátozott ideig képesek megvédeni a valutájukat az esetleges külső támadásokkal szemben, szükséges lenne az euró mihamarabbi bevezetése. Ez egyidejűleg a saját monetáris eszközök megnyirbálásával járna, amit ellenben a kormányok többségének nem áll szándékában kiengedni a kezéből. A másik oldalról megközelítve, kijelenthető, hogy az eurónak is szüksége lenne a terjeszkedésre, amennyiben tényleges ellenfelet kívánnak állítani a jelenleg uralmon lévő dollárnak.

3. Harmadik felvetésként a már-már legendás, kőbe zárt maastrichti kritériumokat említjük. Bár a vizsgálódás alatt igyekeztünk a visegrádi négyek országainak teljesítményére szorítkozni, ennek ellenére egy-egy elemzett ábrán bemutattuk az EU-28-ak által produkált értékeket is. Bebizonyosodott ugyanis, hogy ezek a kritériumok egy erős központi felügyelet nélkül vajmi keveset érnek. Legszembetűnőbb talán az államadósság szintjének alakulása, ahol Magyarország, az időközben már csökkenő mutatójával az uniós átlagot lefelé húzza. Ez mindenképpen elgondolkodtató, hiszen az államadósság egy-egy ország esetén nem egy év alatt alakul ki és halmozódik fel, hanem hosszú évek deficites költségvetéseiből tevődik össze. Az Unió vezetése és szabályzata ennek ellenére ragaszkodik ahhoz, hogy csak 60 százalék fölött indítsa meg a túlzottdeficit-eljárást. Az eljárás keretében meghozott intézkedések ugyanakkor leghamarabb csak 1-2 év múlva kezdik el éreztetni csökkentő hatásukat. Ennek ismételten legjobb példája a magyar gazdaság helyzete, amelynek csak a legmegfelelőbb pillanatban sikerült becsúszni a fentebb már említett hatvanszázalékos államadósság-szint alá, azóta viszont még csak a közelében sem jár annak. Ezért célszerűnek tartanánk a napjainkra elavulttá vált kritériumok rugalmasabbá tételét, adott esetben felfüggesztését, vagy akár eltörlését is. Akkor lenne ismételten értelme ezeknek az előírt szinteknek, amennyiben az EU is betartatná őket, és a kihágásokat szankcionálná.

4. Kiemelten felhívjuk a figyelmet az erőskezű európai vezetés hiányára, melyre alapul a következő felvetésünk is, ami az uniós források szétosztásának és a kifizetett pénzekből megvalósított projektek ellenőrzésére vonatkozik. A frissen csatlakozott tagországok belépésükkor éppen a hétéves európai költségvetési periódus közepébe csöppentek. Ebben az időszakban még nem ők élvezték a prioritást, mégis az első évektől kezdve jelentős összegekkel támogatták a gazdaságukat. A 2007-ben indult újabb hétéves periódusban azonban már alaposan megnyitották számukra a pénzcsapokat: csak a magyar állam 35 milliárd eurónyi uniós támogatást igényelt és hívott le. Ha még ez a hihetetlen mennyiségű pénz, ami az egyéves magyar termelésnek megközelítőleg a fele, sem volt elegendő arra, hogy kirángassa az országot a gödörből, akkor ott valami probléma lehet. A kifizetésre került pénzeknek valahol el kellett tűnniük, ami ismételten a rendszer gyengeségét és nehéz átláthatóságát támasztja alá. Véleményünk szerint bár a felhasználás folyamatos felügyelete többletkiadással járna az Unió számára, ez a megnövekedett szigor hosszabb távon kifizetendőbb lenne.

5. A komoly szakértelemmel bíró nemzetközi hitelminősítő intézmények túlságosan is nagy befolyással bírnak a világban zajló eseményekre, erre a hatalomra azonban nem feltétlenül szolgáltak rá. Amennyiben egy országot a saját, felelőtlen gazdálkodá-

sa vagy külső behatások miatt leminősítenek, az mélyebbre lökheti az adott országot, ahonnan a kilábalás még nehezebbé válik. Az alacsonyabb besorolás után még az addig feléjük irányuló befektetői bizalom is megrendül, így éppen azoktól a forrásoktól esik el, amelyek a probléma megoldásához elengedhetetlenül szükségesek lennének. Az országok a rendelkezésükre álló szűkebb mozgástér miatt az állami kiadások visszavágásához és a közterhek emeléséhez kénytelenek nyúlni, ami a csökkenő fogyasztás miatt épp a gazdaságuk zsugorodásához vezet. Ez idővel olyan öngerjesztő folyamatba fordul át, amely tartós mélyrepülésbe lökheti az országot, egyben a térség helyzetére is nagymértékben befolyással lehet. Indokolt lenne tehát a hitelminősítő intézmények befolyását csökkenteni, legfőképpen azért is, mert mint kiderült, ők sem tévedhetetlenek, és döntéseik nyomán jelentősen visszavethetik az országok fejlődését.

6. A folyó fizetési mérleg és az államadósság kapcsolatát már vizsgálatnak vetettük alá, ahol megállapítottuk, hogy azon országok tekintetében, amelyek még nem álltak át az euró használatára, a folyó fizetési mérleg pozitív egyenlegével eredményesebb harcot tudnának vívni az államadósság ellen. Kiemelnénk azt is, hogy a V4 országai nemcsak gazdaságilag, hanem sajnálatos módon energetikailag is jelentős mértékben a külföldre kell hogy hagyatkozzanak. Az importjuk tetemes részét az energiahordozók befolyása adja, amely komoly kockázatot rejt magában: a fizetőeszköz euróval szembeni gyengülése miatt a behozatal ára megnő, ami hosszú távon veszélyeztetheti a lakossági ellátás rendszerét is. Ezért lenne megfontolandó az olyan, amúgy kisebb energiaszükségletű országokban, mint Csehország és Magyarország, hogy a megújuló, zöld energiaforrások jelentősebb állami támogatásával csökkenteni lehetne a külföldtől való függőségüket, ezáltal a behozatal mértékében is folyamatos mérséklődést lehetne elérni. A magasabb folyó fizetési mérleg egyenlege pedig biztatólag hatna az államadósság kezelésére is.

7. A V4 országainak gazdaságában talán túlzottan is nagy szerepet játszik a külföldről az elmúlt évtizedekben betelepült gépjárműipar. Az ipari termelésük átlagosan negyedét biztosító szektor az előző időszakban is segített kiemelni az országokat a káoszból és reménytelenségből. Ehhez a kiemelt helyzetükhöz természetesen jelentősen hozzájárult az ország vezetése, hiszen presztízsértékű egy-egy autómárka jelenléte. Bár a termelési mutatóik világszínvonalon is kiemelkedő értékeket produkáltak (Szlovákia évi 180 autó/1000 fő arányával világelső), előre borítékolható, hogy az ehhez a fejlődéshez szükséges bővítési ütemet egyik gyártó sem fogja tudni tartani, így várható, hogy ez a tendencia hamarosan eléri a maximumát, és a gazdaság megakadásához vezet. Közrejátszik ebben a Szlovákiában már felmerült képzett munkaerő és szakember hiánya, valamint a régebben még vonzónak tekintett, napjainkra azonban jelentős mértékben megdrágúló közép-európai viszonyok is. A válság évei emellett rávilágítottak arra is, hogy amennyiben egy ország túlságosan is egy iparágra specializálódik, az túlzott kockázatot jelent a számára. Ennek veszélyét tapasztalhatták meg az elmúlt pár évben: miután a termelésük exportra történik, a külföldi piacokról érkező kereslet lassulása visszavetette a gyártás ütemét. Ez az állapot végül csak átmeneti volt, a helyzet normalizálódásával egyidejűleg a termelési kapacitást ismét növelni tudták. Ez mégis elgondolkodtató lehet a vezetők számára,

hogy csökkentve autóipari függőségüket, más szegmensekben keressék a megoldást. Erre lehetőségként akár az elektronika vagy a napjainkban is még mindig világszínvonalú gyógyszergyártás szolgálhatna. Emellett a hazai körülmények javítása érdekében az agrárszektor eredményes fellendítése is kiválthatná a járműgyártást: a kevésbé magas képzettségű tömegeknek is tudnának a szektorban munkát biztosítani, a megnövekedő termeléssel egyúttal hozzájárulhatnának az élelmiszerek árának csökkentéséhez is.

Jegyzetek

[1] https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde410.html.

[2] http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipsun20&plugin=1.

[3] http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec100&plugin=1.

[4] http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipsun20&plugin=1.

[5] http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec100&plugin=1.

[6] https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde410.html.

[7] http://index.hu/kulfold/eurologus/2016/03/04/het_evig_egy_helyben_alltunk/.

Felhasznált irodalom

Almássi Miklós (2009): *Hová tűnt az a rengeteg pénz? Válságkönyv.* Athenaeum Kiadó, Budapest.

Asztalos Viktor (2015): A válságkezelés fiskális eszközei – összehasonlító elemzés. *Pénzügyi Szemle,* 60. évf., 4. sz., 473–492.

Bumm.sk (2013): Többet nyert, mint vesztett az euró bevezetésével Szlovákia. *Bumm.sk,* www.bumm.sk/archivum/2013/11/22/89277_tobbet-nyert-mint-vesztett-az-euro-bevezetesevel-szlovakia.

Burgerné Gimes Anna (2011): A kelet-közép-európai országok válsága a globális krízis tükrében – válaszok a válságra. *Statisztikai Szemle,* 89. évf., 6. sz., 644–666.

Economist (2008): Helping hand to homeowners. *Economist,* www.economist.com/node/12470547.

EKB (2009): *Szlovákia (2009. január 1-jétől).* Készpénzcserék. Európai Központi Bank, www.ecb.europa.eu/euro/changeover/slovakia/html/index.hu.html.

Farkas Beáta (2012): A világgazdasági válság hatása az Európai Unió régi és új kohéziós tagállamaiban. *Pénzügyi Szemle,* 57. évf., 1. sz., 52–68.

Federal Reserve System (2008): *Open Market Operations.* www.federalreserve.gov/monetarypolicy/openmarket.htm.

Index (2008): Az egész fejlett világ recesszióba süllyedhet. *Index,* www.index.hu/gazdasag/vilag/imf081107/.

Kitekintő.hu (2012): Példaértékű a lengyel válságkezelés. *Kitekintő. hu,* www.kitekinto.hu/europa/2012/02/24/peldaertek_a_lengyel_valsagkezeles/#.Vt6GdGN8lI0.

Kovács Árpád – Halmosi Péter (2012): Azonosságok és különbségek az európai válságkezelésben. *Pénzügyi Szemle,* 57. évf., 1. sz., 9–26.

Lámfalussy Sándor (2008): *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lentner Csaba (2010): A magyar gazdasági válság és válságkezelés néhány történeti és nemzetközi aspektusa. *Pénzügyi Szemle,* 55. évf., 3. sz., 561–584.

Lentner Csaba – Zéman Zoltán (2017): A pénzügyi válság bankszabályozási controll elveinek meghatározóbb történeti elemei. *Európai Jog,* 17. évf., 1. sz., 8–13.

Magas István (2010): A pénzügyi válság hatása kis nyitott gazdaságokra: Magyarország esete. *International Relations Quarterly,* vol. 1, no. 3., 1–10.

Matolcsy György (2008): *Éllovasból sereghajtó. Elveszett évek krónikája.* Éghajlat Kiadó, Budapest.

Matolcsy György (2015): *Egyensúly és növekedés.* Kairosz Kiadó, Budapest.

Meggyes, Rita – Zéman, Zoltán – Zsarnóczai, Sándor – Bárczi, Judit (2014): Role Functionand Forms of Money in the XXI. Century. Correlation Between Monetary Bases and Widely Definited Money Supply. *Sylwan,* English Edition, vol. 158, no. 11.

Novák Tamás – Wisniewski Anna (szerk.) (2009): Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban. In: *A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások.* 11. kötet, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.

Origo (2008a): Soros: Súlyos pénzügyi válság fenyeget. *Origo,* www.origo.hu/gazdasag/hirek/20080121-soros-gyorgy-a-vilaghaboru-ota-legsulyosabb-penzugyi-valsag-fenyeget.html.

Origo (2008b): Segít az IMF, de nagy ára lesz. *Origo,* www.origo.hu/gazdasag/valsag/20081113-imf-hitel-kamatnyereseg-es-vitak-mire-lehet-kolteni-a-hatalmas.html?pIdx=1.

Origo (2010): Sok kis motor hajtja a lengyel gazdasági csodát. *Origo,* www.origo.hu/gazdasag/hirek/20100211-a-lengyel-csoda-magyarorszagon.html.

Portfolio.hu (2013): Véget ért a lengyel csoda. *Portfolio.hu,* www.portfolio.hu/gazdasag/veget_ert_a_lengyel_csoda.185596.html.

Sipos Mihály (2010): *A járműipar Szlovákiában.* Szakműhelyi tanulmány, NGM, http://2010-2014.kormany.hu/download/6/15/10000/szlovak_autoipar.pdf.

Sorkin, Andrew Ross: (2008): Lehman Files for Bankruptcy; Merrill Is Sold. *The New York Times,* www.nytimes.com/2008/09/15/business/15lehman.html?_r=0

Soros György (2008): *A 2008-as hitelválság és következményei. A pénzügyi piacok új paradigmája.* Scolar Kiadó, Budapest.

Szentes Tamás (2009): *Ki, mi és miért van a válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája.* Napvilág Kiadó, Budapest.

Végh Marcell Zoltán (2013): Válságkezelés innovatív módszerekkel – Közép-Európa EU-tagállamai példáin keresztül megközelítve. In: *Innováció: a vállalati stratégiától a társadalmi stratégiáig.* Szerk. Bajmóczy Zoltán, Elekes Zoltán, JATEPress, Szeged, 45–60.

Zéman Zoltán – Bárczi Judit – Hajós László – Zsarnóczai Sándor (2014): Special Condition's Hungarian Method of 2008 Credit Crisis. *Sylwan,* English Edition, vol. 158, no. 5.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 350–361., DOI: 10.24307/psz.2017.0929

Bábosik Mária

Innovációs terek és technológiai fejlődés

Tudományos parkok Tajvanon

Spaces for Innovation and Technology Development

Science Parks in Taiwan

Összefoglalás

Tajvan, Ázsia egyik „Kis Tigrise" több évtizedes tudatos gazdaság- és iparfejlesztés révén mára fejlett gazdasággal, globálisan versenyképes high-tech-iparokkal, jelentős innovációs teljesítménnyel, számottevő kutatási, fejlesztési kapacitással, valamint képzett és magas színvonalú munkaerővel rendelkezik, mely alapul szolgálhat további fejlődéséhez is. A cikk e tudatos fejlesztés egyik fontos eszközét, a tudományos parkokat mutatja be, az ötlet felmerülésétől egészen annak konkrét megvalósításáig. A siker tényezőit a Kelet „Szilícium-völgyének" tartott Hsinchu Tudományos Park példáján keresztül elemzi, melyhez a szakirodalom mellett a szerző helyszíni tapasztalatait is felhasználja.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: 032, 053, R12
Kulcsszavak: tudományos park, high-tech-ipar, Tajvan, Hsinchu Tudományos Park

Bábosik Mária vezető szakértő, MNB Oktatási Igazgatóság, PhD-hallgató, PTE Földtudományi Doktori Iskola, Geopolitikai Program (babosikm@mnb.hu).

Summary
Taiwan is one of the "Small Tigers" of Asia; with a well-developed economy, globally competitive high-tech industries, significant innovation-related performance, considerable research and development capacities and qualified and high-standard human resources. All these achievements secure good conditions for further development. The study focuses on one of the important elements of development policy in Taiwan: science parks. Hsinchu Science Park, called the "Silicon Valley of Asia", is analysed from the first idea to project completion. The author visited the Hsinchu Science Park in 2016 with support from the Pageo Foundation PhD fellowship and used the materials and publications of the meetings attended and interviews made during the visit.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: 032, 053, R12
Keywords: science park, high-tech industry, Taiwan, Hsinchu Science Park

---

Bevezetés

Aki Tajvan innováció terén elért sikereinek titkát szeretné megfejteni, legjobban teszi, ha végigjárja az ország „high-tech folyosóját". Ez nem más, mint a sziget nyugati oldalán elhelyezkedő tudományos parkok láncolata, melyeket nagy sebességű vasútvonal köt össze. Ezekben a parkokban koncentrálódik Tajvan modern ipara, amelynek révén e „Kis Tigris" versenyképessége a világ élvonalába került. Tajvan ugyanis több termékcsoportban is dobogós helyen áll a világpiaci versenyben: első az integrált áramkörök világpiacán, melynek 70 százalékát adja, második az IC design, a TFT LCD és a napelemgyártás területén, ahol világpiaci részesedése 20-22 százalék, az érintőképernyők világpiacán pedig 13 százalékos részesedésével a harmadik helyet foglalja el. Ha azonban csak egy rövid látogatásra adódik lehetőség, akkor Hsinchut érdemes felkeresni. A Hsinchu Science Park ugyanis a Kelet „Szilícium-völgye", Ázsia legcsodáltabb tudományos parkja, melynek története egészen az olajválságig nyúlik vissza.

Tudományos parkok

A tudományos parkok a high-tech-orientált cégek, kutató- és fejlesztőintézetek, valamint az egyetemek együttműködésén alapuló, térben körülhatárolt, intézményesült tudásközösségek, amelyekben bizonyos tevékenységek összpontosulnak, és amelyek városias jellegű, kiépített infrastruktúrával és szolgáltatásokkal rendelkeznek. Megnevezésük kissé félrevezető, mert bennük a tudományos tevékenység mellett általában termelés is folyik, sokukat ezért tudományos és ipari/technológiai parknak nevezik. Az ipari parkoktól abban különböznek, hogy azokra nem feltétlenül jellemző a high-tech és a K+F-tevékenység.[1]

A tudományos parkok úttörője az 1950-es évek első felében az USA-beli Szilíciumvölgy volt, amelyet eredetileg a Stanford University mellett hoztak létre. Ezt Európá-

ban elsőként Franciaországban, az 1960-as években a Sophia Antipolis követte, majd Ázsiában, Japánban a Tsukuba Science City az 1970-es évek elején. Mára világszerte több mint 400 tudományos park működik, és számuk rohamosan nő. Az élen az USA áll több mint 150 parkkal, majd Japán következik, ahol több mint 110 tudományos park működik, a harmadik helyre pedig Kína zárkózott fel mintegy 100 körüli tudományos parkjával, amelyek fejlesztését az 1980-as évek közepétől kezdte el.[2] Ázsiában az egyik – ha nem a leghíresebb – a Hsinchu Science Park (HSP) Tajvanon.

Az olajválságtól a tudományos parkokig

Mi köze van az 1973–74-es arab–izraeli háború következtében kirobbant olajválságnak Tajvan tudományos parkjaihoz? Első látásra talán nem nyilvánvaló a kapcsolat, bár evidens. Az olajválság ugyanis rendkívül súlyosan érintette az energiaimporttól erősen függő, Kínával való speciális viszonya miatt sajátos helyzetű kis szigetet, amely akkortájt munkaintenzív termékeket exportált a világpiacra. A külső hatásoknak való nagymértékű kitettsége következtében ekkor rendkívül sebezhető volt, és a külkereskedelem szerkezete miatt nem tudta kihasználni a világkereskedelmi trendekből adódó lehetőségeket.

Ezt felismerve, a kormányzat stratégiai tervet alkotott[3] az iparszerkezet átalakítására, melynek középpontjában a magas hozzáadott értéket termelő és versenyképes high-tech-ágazatok fejlesztésének ösztönzése állt. Ennek érdekében vetődött fel egy tudományos park létrehozásának ötlete.

Az ötlettől a megvalósításig

A park ötletét a matematikus Shu Shien-Siu, a National Tsing Hua University (NTHU) egykori elnöke, 1973-tól tudományos és technológiai miniszter vetette fel először 1976-ban, aki sokat járt az USA-ban, Európában, Japánban és Dél-Koreában, hogy a tudományos és technikai fejlődés feltételeit tanulmányozza. Tapasztalatai alapján azt javasolta, hogy az amerikai Szilícium-völgy mintájára Tajvan is hozzon létre egy tudományos és technológiai parkot. A park helyszínét illetően azonban hosszas vita támadt közte és Csang Kaj-sek fia, az akkori miniszterelnök, később elnök Chiang Ching-kuo között. Chiang Ching-kuo ugyanis a parkot Longtanban építette volna meg, ahol a Védelmi Minisztérium első számú K+F-intézete (a National Chung-Shan Institute of Science and Technology, NCSIST) működött, hogy kiaknázhassa az ebből és a hadiiparból származó potenciális előnyöket. Siu ezzel szemben azzal érvelt, hogy a parknak nem szabad a hadiiparhoz kapcsolódnia, mivel a park létrehozásának elsődleges célja a magángazdaság és a kreativitás növelése. Ezért a parkot Hsinchuba (Hszincsu) álmodta, hogy az a város két híres egyeteme, a National Tsing Hua University (NTHU) és a National Chiao Tung University (NCTU) közelében legyen, ugyanúgy, mint az amerikai Szilícium-völgy a Stanford University és a University of California, Berkeley mellett. Végül sikerült megnyernie Chiang Ching-kuo beleegyezését, így 1978-ban megkezdődhettek a Hsinchu Science Park építésének munkálatai.[4]

Fejlesztő állam – állami fejlesztés

A kormányzat elképzelése kezdettől fogva az volt, hogy a létrehozandó tudományos parkban a K+F, a termelés, a munkakörülmények, illetve a környezetvédelem egyaránt kiemelt szempontot jelentsenek, és a parkba betelepülő cégek jelentős előnyöket élvezhessenek. A parkot a high-tech cégek és a magasan képzett munkavállalók számára kívánták vonzóvá tenni. Ezáltal azt akarták elérni, hogy a park az ipari fejlődés bázisa legyen, a klaszterhatás révén gyorsítsa meg a high-tech cégek fejlődését, segítse a hazai ipar innovációját és korszerűsítését, valamint növelje az ipar kibocsátását és versenyképességét.

A park létrehozásában nagy érdeme volt a korábbi gazdasági, majd pénzügyminiszternek, Kwoh-Ting Linek. Li a „Tajvani gazdasági csoda atyja", becenevén a „Technológia nagyapja", akiről egy kisbolygót is elneveztek, s egykori otthona Tajpejben, Tajvan fővárosában ma múzeum. Lire mély benyomást tett az amerikai Szilícium-völgy, és Frederick Terman akadémikussal, a „Szilícium-völgy atyjával" konzultált arról, hogyan tudná Tajvan is követni ezt a mintát. Li a külföldre távozott tehetségek közül sokakat meggyőzött arról, hogy hazatérjenek, és céget alapítsanak a parkban. Közöttük volt az ITRI[5], az alkalmazott kutatások meghatározó kutatóintézetének későbbi vezetője, a parkból indult, s mára az integrált áramkörök gyártásában a világon meghatározó TSMC[6] megalapítója, Morris Chang is. Li érdeme volt az is, hogy a kockázati tőke intézményét bevezette a high-tech startupok finanszírozása céljából.

A fejlesztés első üteme 1980 végére már el is készült. A park szinte azonnal gyors fejlődésnek indult, megkezdődött a high-tech cégek betelepülése, a klaszterek kialakulása, és az intenzív termék- és piacfejlesztés eredményeként a park cégeinek több terméke a világ élvonalába került. A park hamarosan a világ egyik legsikeresebb tudományos parkjává vált, mely mintaként szolgál követői számára.

A park sikerét jelezte, hogy egyre több high-tech cég kívánt megtelepedni benne. Ez azonban nemkívánatos hatásokkal is járt. A hirtelen növekedés veszélyeztette a környezetet, és a közlekedés is nehézségekbe ütközött. Ezek orvoslása mellett, tekintettel a megnövekedett igényre, a tajvani kormányzat e bevált gyakorlat megismétlését tervezte, amit egybekötött a kiegyensúlyozott regionális fejlesztéspolitikával. Ennek eredményeként 1996-ban a sziget déli részén létrehozta a Southern Taiwan Science Parkot, 2003-ban az ország középső részén a Central Taiwan Science Parkot, Hsinchu közelében pedig további 5 új (szatelit) parkot nyitott.[7] E három nagy parkkomplexum mára már összesen 13 tudományos parkja alkotja azt a „high-tech folyosót", amely kulcsfontosságú a hazai ipar szinergiákat kihasználó fejlődésében, s meghatározó szerepet játszik Tajvan gazdasági növekedésében.

Mitől is vált modellértékűvé Tajvan első tudományos parkja? Hol található, milyen célokat szolgál, kiknek ad otthont? Mi a titka annak, hogy a cégei sikert sikerre halmoznak, még a nehéz időkben is? Erre kíváncsi a park évente közel tizenötezer látogatója is, befektetők, kutatók, kormányzati emberek, diákcsoportok, újságírók, politikusok. Közülük több mint nyolcezren külföldről, természetesen elsősorban Ázsiából érkeznek, de jönnek látogatók Európából, évente mintegy 250-en, köztük magyarok is, így remélhetőleg az ott szerzett tapasztalatok itthon is hasznosulnak.

„Szeles város"

Hsinchu Tajvan „szeles városa", ma tagadhatatlanul a sziget technológiai központja. Becenevét szeles éghajlatáról kapta. Fekvése rendkívül előnyös, a fővárostól, Tajpejből nagy sebességű vonattal 30 perc alatt kényelmesen elérhető, a Tao Yuan Nemzetközi Repülőtértől mindössze 40 percnyire található, és Kauschungból, a legnagyobb déli iparvárosból is alig 1 óra alatt megközelíthető. 90 perc alatt elérhető Keelung kikötője északi, illetve Taichung kikötője déli irányban. Légi úton Sanghaj mindössze 2 óra, Tokióba 3 óra, Pekingbe pedig 4 óra alatt el lehet jutni, s az USA Szilícium-völgyébe sem több a repülőút 11 óránál. A várostól délre, a Tajvani-szorosban fekszik Nanliao kikötője.

A Tajvan északnyugati oldalán fekvő, ma közel 430 ezer fős Hsinchut 1711-ben Han kínaiak alapították, városi rangját a japán gyarmati uralom alatt, 1820-ban nyerte el. A városnak kellemesen egyedi hangulatot kölcsönöz a régi és az új találkozása, a vidéki és urbánus miliő együttélése. A megmaradt régi városkapu, templomok, utcák és épületek a high-techről híres modern város patinás kulisszái. A kisvárosias jelleget hangulatosan egészítik ki a korszerű szolgáltatások, divatos üzletek, áruházak, kávézók, teaházak, bárok és butikok. Érdekes látnivaló az üvegmúzeum, mely a japánok által a múlt század húszas éveiben meghonosított és egészen a 70-es évekig meglévő üvegműves hagyományt mutatja be és ápolja.

Hinschu igazi iskolaváros, 6 egyetemmel és számtalan kiváló közép-, illetve általános iskolával, melyek egy része angol és mandarin kínai tanítási nyelvű. Leghíresebb, nagy műszaki hagyományokkal rendelkező egyetemei a már említett NTHU és az NCTU, amelyek egymással is versengve évente egész hadseregnyi kiválóan felkészült diplomás fiatalt bocsátanak ki.

– Az eredetileg Pekingben 1911-ben alapított NTHU[8] általános kutatóegyetemként 1956 óta működik Hsinchuban. Már 2 fizikai és egy kémiai Nobel-díjast, valamint egy Wolf-díjas matematikust adott a világnak, és az utóbbi két évben 3000, a kormány által és 800, egyéb szervezetek által szponzorált kutatási projekttel büszkélkedhet. Hét fakultásán 670 oktató több mint 12 ezer diákot képez. Éves költségvetése 6,6 milliárd NT$. Az NTHU-t Kelet-Ázsia egyik legjobb egyetemének tartják, ahonnan a legnagyobb számban kerülnek ki a jövő vezetői.

– Az 1896-ban Kína második modern egyetemeként Sanghajban alapított NCTU[9] 1958-ban költözött Hsinchuba, eredetileg műszaki és gazdasági kutatóegyetemként. Ma már általános profillal működik, éves költségvetése 5 milliárd NT$ körül van. A NCTU két fizikai, egy kémiai és egy irodalmi Nobel-díjassal büszkélkedhet. A parkban működő cégek első számú vezetőinek 65 százaléka is az NCTU diákja volt, de itt végzett az UMC és az Acer megalapítója is. Kilenc karának 700 oktatója 14 ezer diákot tanít. Akkreditált menedzsmentprogramja Ázsiában a legjobb öt közé tartozik. Élen jár a szabadalmak és a technológiatranszfer tekintetében. Mérnöki és számítástechnikai karai, amelyek Tajvanon a legnagyobbnak számítanak, a világrangsor előkelő 40–50. helyét foglalják el.

1973-ban történt megalapítása óta a városban működik az Ipari Technológiák Kutató Intézet (Industrial Technology Research Institute, ITRI) is, amely 5800 alkalma-

zottjával és számtalan kutatási eredményével mára a világ egyik vezető technológiai K+F-intézetévé vált. Fókuszterületei a „Smart Living", az egészség és a fenntartható környezet. Az intézet az évek során 140 CEO-t nevelt ki, 240 innovatív cégnek volt inkubátora, köztük az integrált áramköröket gyártó és mára a világ élvonalába került UMC-é és a TSMC-é. Az intézet kezdettől fogva technológiai segítséget nyújtott, és a technológiai innovációban jártas kiváló szakembereket biztosított a park számára.

E kedvező adottságokkal rendelkező város fejlődésének a tudományos park létrehozása új távlatokat nyitott, melynek révén neve összeforrt a high-tech-iparokkal, s világszerte ismertté vált.

Hsinchu Science Park (HSP)

Város a városban

A város központjából alig 15 perces autózással már el is juthatunk a high-tech e fellegvárába. A pályaudvar kijáratánál folyamatosan érkeznek a taxik, és viszik a fegyelmezett sorokban várakozó, jobbára öltönyös, kosztümös látogatókat a parkban működő cégekhez. Reggelente és délután sűrűbben, napközben rendszeres időközönként ingyenes iránybuszok is indulnak a parkba. Van ingyenes közösségi buszközlekedés is, öt járattal, patyolattiszta, légkondicionált járművekkel, udvarias, jól öltözött sofőrökkel, viszonylag sűrű menetrenddel.

A park területének kihasználtsága maximális, a gondosan tervezett ipari telephelyekkel, lakónegyedekkel, iskolákkal, nagy középületekkel és szabadtéri rekreációs létesítményekkel esztétikusan modern benyomást kelt. Az épületek funkcionálisak, de korántsem unalmasan egyformák, jól karbantartottak, mindenütt tisztaság és egyfajta „otthonosság" uralkodik.

High-tech-világ

A park küldetése, hogy segítse a technológiai innovációt és a high-tech-ipari termékek előállítását. A mintegy 650 hektár területen fekvő park az integrált áramkörök (IC), az optoelektronika, a számítógépek és perifériák, a telekommunikáció, a precíziós gépgyártás és a biotechnológia fellegvára. Közel 390 bérlője összesen 950 ezer milliárd NT$ árbevételt generál, és több mint 130 ezer főt foglalkoztat (Hsinchu Science Park, 2016).

Bevételének majdnem háromnegyedét az IC-ágazat adja, melynek egyharmada a dizájnból, kétharmada pedig a termelésből származik. 15 százalék feletti arányt képvisel az optoelektronika, mintegy 10 százalékot a számítógépek és perifériáik. A többi ágazat részesedése 2-3 százalék közötti, a biotechnológiáé pedig jelenleg még 1 százalék alatt van. A cégek számát tekintve is az IC-ágazat vezet, köztük olyan hazai és külföldi vállalatokkal, mint például az Accton, Chipmos, Etron, Foxconn, Gintech, Hoya, Innolux, Kingston, Mediatek, Pixord, Sensirion, UMC, ZyXEL.

A parkban a hazai cégek dominálnak (részarányuk 97,3 százalék). A közel 420 hazai cég egyötöde tengerentúli kínai. A 70 külföldi cég közül a legtöbben az USA-ból

(25) és Japánból (13) érkeztek, de jelen vannak európai (svájci, német, holland és egyesült királyságbeli), valamint szingapúri és hongkongi cégek is.

A parkban működő cégek közül sokan világelsők. Számtalan sikeres terméküknek köszönhetően a park nemzetközi tekintélyre tett szert, és a világ egyik legsikeresebb tudományos parkjaként tartják számon (Hsinchu Science Park, 2016). Mely tényezők alapján vívta ki a HSP e megtisztelő címet? Természetesen ebben több tényező is szerepet játszott, amelyek egy része nem feltétlenül a tudományos parkhoz, hanem a gazdaság és a társadalom egészének állapotához, működéséhez tartozik. Bár ezek szerepe nagyon fontos, vizsgáljuk meg azokat a tényezőket, amelyek kifejezetten a tudományos parkra jellemzők!

A siker tényezői

Egy tudományos park sikeréhez több tényező együttes hatása szükséges. Hsinchu esetében ezek a tényezők önmagukban is rendkívül magas színvonalúak, egymást azonban oly módon egészítik ki, amellyel olyan minőségi környezet jött létre, amely a high-tech-ágazat számára vonzó, folyamatos technológiai megújulásra ösztönöz, és leginkább a legjobbak „versenyistállójához" hasonlítható. Melyek is e vonzó, innovatív környezet meghatározó elemei, amelyek a HSP számára tartós versenyelőnyt biztosítanak?

Infrastruktúra: A park kiváló infrastruktúrával rendelkezik. Területe igényesen kialakított. Kitűnő a belső úthálózata, jó a közlekedése Hsinchuba, a környező településekre és az ország legfontosabb városaiba. Célszerűek az egyedi igények alapján épített, illetve sztenderd gyárak és az induló vállalkozások által igénybe vehető irodák, munkaterületek. Színvonalasak a lakóházak és a szabadidős létesítmények, van óvoda és iskola, éttermek, kávézók, teaházak, bankok, klinikák és benzinkutak. Magas színvonalú és hatékony az energia- és a vízellátás, a szennyvíz- és a hulladékkezelés, fejlett és korszerű a telekommunikáció.

Egyablakos szolgáltatások: A park széles körű, magas színvonalú, könnyen igénybe vehető és költséghatékony szolgáltatásokat nyújt. Helyben vannak a központi hivatalok és a helyi önkormányzat irodái, megkönnyítve az engedélyek beszerzését és az ügyintézést. Igénybe vehető a vámhivatal, posta, bank, szállítmányozás-raktározás, laborszolgáltatások, valamint az alap-infrastruktúra használata. A park igény esetén gondoskodik a tűz- és balesetvédelemről, a környezetvédelemről, őrzést és biztonsági szolgálatot nyújt. Mindez lehetővé teszi, hogy a parkban működő cégek fő tevékenységükre összpontosíthassanak.

K+F-környezet: A parkban számos jeles kutatóintézet, központ, laboratórium és programiroda működik, melyeket a kormányzat hozott létre. Ezek a város egyetemeivel és a már korábban Hsinchuba települt K+F-intézettel, az ITRI-vel együtt kivételes szellemi tőkét és infrastruktúrát biztosítanak. Együttműködésük interdiszciplináris kutatásokra is módot ad, ami nagyban elősegíti a sikeres innovációt.

Kooperáció: A parkban az ipar, a tudományos intézmények, valamint a kormányzat szorosan együttműködnek. A kormányzat kiváló környezetet biztosít az ipar számára, amely hozzájárul a gazdasági növekedéshez. A tudományos intézmények újításokat dolgoznak ki és kínálnak az iparnak, az ipar pedig kutatásokat finanszíroz, és lehetősé-

geket biztosít az oktatóknak, kutatóknak és diákoknak, hogy élenjáró high-tech vállalatoknál gyakorlatot szerezhessenek. A K+F-szervezetek segítik a tudás és a technológia transzferét az iparba, az ipar pedig visszajelzést ad ennek üzleti kiaknázhatóságáról. A K+F-szervezetek olyan kutatásokba is bevonják az egyetemeket, kutatóintézeteket, amelyek túlmutatnak az általuk művelt szakterületeken, azok pedig biztosítják a tehetségek utánpótlását a K+F-szervezetek számára. A kormányzat támogatja a K+F-szervezetek projektjeit, azok pedig elősegítik a technológia fejlődését. A kormányzat támogatja a képzést és tehetséggondozást, az egyetemek, kutatóintézetek pedig szakmai segítséget nyújtanak a kormányzat számára.

A cégek kiválasztása: A parkba csak high-tech cégek települhetnek be, melyek az előírt jogi formában működnek. Üzleti tervet és Tajvan iparfejlesztésével összhangban lévő beruházási tervet kell benyújtaniuk, jelentős számú helyi mérnököt kell alkalmazniuk és továbbképezniük, bevételük meghatározott arányát K+F-re kell fordítaniuk, és jelentős K+F-eszközökkel kell rendelkezniük. Betelepülésükre vonatkozó kérvényüket szigorú szempontok szerint bírálják el, vállalásaik teljesítését ellenőrzik. A már betelepült cégeknek is folyamatosan meg kell felelniük az elvárásoknak, különben nem maradhatnak a parkban. Ezek a követelmények nagyon magasra teszik a lécet, és folyamatos versenyt generálnak a cégek között, így a parkban működő vállalatok „elit klubot" alkotnak.

Klaszterhatás: A parkban az azonos ágazatban tevékenykedő high-tech cégek klasztereket alkotnak. Ezek olyan területi egységek, ahol bizonyos erőforrások és kompetenciák kritikus tömegben vannak jelen, melynek révén a klaszterbe tartozó cégek kulcsszerepet töltenek be egy adott ágazatban, és tartós versenyelőnyt élveznek más lokációk vállalataihoz képest, akár világméretekben is. A World Economic Forum (WEF) *Globális versenyképességi jelentés*ében Tajvan három egymást követő évben is az első helyen végzett a klaszterek alakítása tekintetében.

Tehetségek: A parkban foglalkoztatottak rendkívül magasan képzettek. A közel 150 ezer alkalmazott majdnem 80 százaléka felsőfokú végzettséggel rendelkezik (13 százalék a főiskolai, egyharmad a BA, 30 százalék az MA egyetemi végzettségűek és 3 százalék a doktorátust szerzettek aránya). Az átlagéletkor 36 év, a férfi/nő arány kb. 60-40 százalék. A park a fizetések tekintetében is élen jár.

Ösztönzők: A park vámszabad terület, ahol a cégek saját felhasználására importált anyagokra és üzemanyagra, eszközökre és berendezésekre, illetve félkész termékekre nem vetnek ki importvámot. A park cégei által exportált termékek és munkaproduktumok adómentesek. A K+F-kiadásokra adókedvezményt biztosítanak, K+F-támogatásokat nyújtanak. A befektetők kormányzati támogatást igényelhetnek a teljes beruházás értékének legfeljebb 49 százaléka erejéig. A szükséges berendezések megvásárlására, a gyárépületek felszerelésére a piacinál alacsonyabb kamattal vehetnek fel hiteleket, a szükséges berendezések 80, vagy a beruházás teljes értékének 65 százaléka erejéig, maximum 10 éves futamidőre, melynek törlesztését a beruházás befejezése után 1–3 évvel kell megkezdeni. A park átvállalja bérlői on the job tréningköltségeinek kétharmadát a dolgozók szaktudásának fejlesztése érdekében.[10]

Induló vállalkozások támogatása: Az induló vállalkozások számára a park ingyenes irodát biztosít, és tanácsadási szolgáltatásokat nyújt. Jogi, pénzügyi, számviteli, part-

nerkeresési és cégalapítási ügyekben segít, valamint képzéseket, tapasztalatcseréket tart. Az újonnan alapított cégek öt évig vállalati jövedelemadó-mentességet élveznek, ha megfelelnek az új és high-tech-ipari sztenderdeknek.

Befektetők jogvédelme: A tudományos parkok befektetőire speciális feltételek vonatkoznak. A külföldiek és tengerentúli kínaiak a hazai befektetőkkel azonos jogokat és előnyöket élveznek. Lehetnek a vállalkozás százszázalékos tulajdonosai, közös vállalkozást hozhatnak létre a tajvani kormányzattal vagy hazai cégekkel, hazautalhatják profitjukat. Egy évvel a beruházási projekt befejezése után kérvényezhetik a tőkebefektetés azonnali hazautalását, befektethetnek más vállalatokba Tajvanon, illetve külföldön. Tulajdonjogukat és a szellemi tulajdont törvény védi.

Nemzetközi kapcsolatok: A park 13 ország 26 tudományos parkjával épített ki és ápol testvéri kapcsolatot, illetve tagja a tudományos parkok nemzetközi szövetségeinek.[11] Ennek keretében folyamatos információ- és a tapasztalatcserét folytat, ami segíti a legjobb gyakorlatok megismerését és felhasználását annak érdekében, hogy a park tovább növelje vonzerejét az élenjáró high-tech cégek számára, és azok sikerességét még jobban elősegíthesse.

Élet a parkban

A park nemcsak nevében az. Sok a sétány, a szépen gondozott zöldterület, növényágyás, és még egy mesterséges tó is helyet kapott benne. A közterületi növényágyásokat mindig az adott évszaknak megfelelő növényekkel ültetik be, rendszeresen gondozzák, így azok folyamatosan pompáznak. A cégeket ösztönzik az általuk használt terület parkosítására, növények telepítésére, környezetük esztétikus kialakítására, és megversenyeztetik őket a „Legszebb telephely" megtisztelő cím elnyeréséért. Előírás, hogy a telephelyek több mint 25 százalékának zöldterületnek kell lennie, és az épületeket növénysávval kell körülvenni, amelyek egymással összekapcsolódva zöld folyosókat alkotnak. Mindezzel egy nagy városi parkhoz hasonló környezetet szeretnének teremteni, amely tisztítja a levegőt, csökkenti a zajt és a stresszt, kellemes és nyugodt légkört biztosít. A parkban működő cégek örökbe is fogadhatnak zöldterületeket, s azok a cégek, amelyek azok megóvásáért, fejlesztéséért a legtöbbet tesznek, díjat kapnak.

Törekednek arra, hogy a művészetek is a high-tech környezet szerves részét alkossák. Ennek köszönhetően a parkban sok a köztéri szobor, rendszeresek a kiállítások, előadások, sportversenyek, amelyek a jobbára egész nap számítógép előtt vagy laboratóriumban dolgozóknak szellemi, lelki feltöltődést és fizikai aktivitást biztosítanak. Fontosnak tartják az aktív pihenést, rekreációt, ezért a parkban sok a sportolási, kikapcsolódási lehetőség, amihez inspiráló, kreatív környezetet biztosítanak.

A park koncepciójában is „zöld", és fenntarthatóságra törekszik környezetbarát, energiatakarékos épületeivel. Az építési előírások rendkívül szigorúak, ösztönzik a víz- és az energiatakarékosságot, illetve a szén-dioxid-kibocsátás csökkentését. Példamutató a hulladékok és a szennyvíz kezelése, tisztítása.

Nagy hangsúlyt helyeznek a környezettudatosságra. Workshopokat és ún. „érzékenyítő programokat" tartanak a dolgozóknak a környezetvédelem, az ipar és az öko-

szisztéma fenntartható együttélése és az ezekkel kapcsolatos jogi szabályozás témájában, valamint szemináriumokat és fórumokat szerveznek a környezeti problémákról. Rendszeresen monitorozzák a cégek tevékenységének környezeti hatásait, és az erről szóló, kötelező jelentés elkészítéséhez igény esetén segítséget nyújtanak. 24 órás ügyfélszolgálatot tartanak a panaszok bejelentésére, azokat azonnal kivizsgálják. Speciális képzettségű szakemberekkel rendszeresen ellenőrzik a telephelyeket, feltérképezik és figyelik a veszélyforrásokat, a baleseteket utánkövetik.

Különös gondot fordítanak a munkavédelemre és biztonságra. Nemcsak tudatosítják ennek fontosságát, segítséget nyújtanak, és ellenőrzéseket tartanak, hanem szorgalmazzák, hogy a park cégei csatlakozzanak Tajvan munkaegészségügyi és biztonsági rendszeréhez, és tanúsíttassák magukat. A korrekt munkaügyi kapcsolatok érdekében rendszeresen tartanak tájékoztatókat a foglalkoztatást érintő jogi kérdésekről. Az elbocsátott dolgozóknak rendszeresen megküldik azoknak a cégeknek listáját a meghirdetett állásokkal együtt, amelyek munkaerőt keresnek, és segítenek az újra elhelyezkedésben.

Elismerik és megbecsülik a kiválóságot. Minden évben kiválasztják a parkban működő cégek legjobb alkalmazottait, akiket jelölnek a Munkaügyi Minisztérium által szervezett „Kiváló Dolgozó" versenyre. A tavalyi verseny győztese éppen a HSP egyik dolgozója lett.

Hogyan tovább?

A park folyamatosan keresi a továbbfejlődés lehetőségeit. Ennek érdekében célként tűzték ki az innovatív befektetési környezet további javítását

– a szolgáltatások színvonalának emelésével, költségeinek csökkentésével;

– az innováció és a vállalkozás bátorításával a versenyképesség fenntartása és növelése érdekében;

– a K+F-kompetenciák fejlesztésével a kormányzat, a tudományos intézetek és az ipar együttműködése révén;

– a park intelligens, zöld jellegének erősítésével a fenntartható fejlődés érdekében.

A HSP víziója egy úttörő szerepet játszó, innovatív és vállalkozói tudományos park megteremtése. Alapértékei az előrelátás és tettrekészség, a szeretetteljes gondoskodás, a csoportos innováció és a felelősségvállalás.[12] A HSP célja, hogy elősegítse a technológia fejlesztését és a versenyképesség javítását bérlői számára, szénhidrogén-kibocsátása alacsony legyen, és fenntartható környezetet teremtsen. Ennek érdekében törekszik arra, hogy új beruházásokat vonzzon a zöldtechnológiákba és az energiatakarékos iparágakba, mint például a LED-világítás, üzemanyagcellák, napenergia stb. Ezenkívül, a fenntartható fejlődés érdekében, a HSP támogatja a zöldépületeket és a környezetvédelmet, miközben elősegíti a high-tech-ipar fejlődését.

Jövőbeni kilátások

A HSP célja, hogy az induló vállalkozások és innovatív termékek minőségi befektetési zónája legyen a globális iparfejlesztési trendekre való válaszként a különleges inno-

vációvezérelt működési modell és klaszterhatáson keresztül, a helyi erőforrásokat és kulturális sajátosságokat integrálva. A park hosszú távon globális innovatív high-tech-ipari klaszterré válik, rendkívül magas hozzáadott értéket állít elő, egyesíti az innovációs, K+F- és termelési kapacitásokat, amelyet az ipar és az akadémiai háttér kitűnő együttműködése és a kimagasló tehetségek nagyszámú és folyamatos jelenléte egészít ki. Mindez gazdasági prosperitást és a fenntartható high-tech-ipar fejlesztését eredményezi Tajvan számára.[13]

A Hsinchu Science Park (HSP) fennállásának 36 éve alatt a világ egyik legelismertebb tudományos parkjává vált, több high-tech-ipari klaszter, világszínvonalú cég és ígéretes induló vállalkozás otthona. A parkba betelepült vállalatok nemcsak kiemelkedő K+F-eredményeket értek el, és bizonyították globális versenyképességüket, hanem nagymértékben hozzájárulnak Tajvan gazdaságának fejlődéséhez. A tudományos parkok létrehozásával Tajvan jelentős állami fejlesztéssel olyan feltételeket teremtett, amelyek révén sikerült ipari szerkezetét korszerűsítenie, és előkelő helyet kivívnia a high-tech világpiacán. A parkok továbbfejlesztése, láncolatának kialakítása és összekapcsolása – az általános gazdaságfejlesztési eszközökkel együtt – reményt adhat arra, hogy ez a fejlődés fenntartható lesz.

1. táblázat: A Hsinchu Tudományos Park és szatelitparkjai

Város	**Klaszterek**	**Cégek száma**	**Éves árbevétel (Mrd NT$, 2015)**	**Foglalk. száma (fő)**	**Terület (ha)**	**Nyitás éve**
Hsinchu	integrált áramkörök, optoelektronika, komputerek és perifériák, telekommunikáció, biotechnológia	383	958,293	132 632	353	1980
Jhunan	biotechnológia, telekommunikáció, optoelektronika	50	72,42	13 688	123	2001
Longtan	optoelektronika, félvezetőgyártás	9	66,974	5 051	107	2004
Hsinchu Biomedical	orvosi berendezések és műszerek, gyógyszerkutatás és fejlesztés	31	100	248	38	2005
Tongluo	integrált áramkörök, tiszta energia, telekommunikáció, járműelektronika, biogyógyászat	10	3,45	573	350	2011
Yilan	digitális tartalmak, tudásalapú telekommunikációs szolgáltatások, dizájn	3	n. a.	n. a.	71	2012

Forrás: Saját szerkesztés a Hsinchu Science Park, 2016 alapján

Jegyzetek

[1] https://en.wikipedia.org/wiki/Science_park.
[2] UNESCO: Science Parks Around the World. www.unesco.org/new/en/natural-sciences/science-technology/university-industry-partnerships/science-parks-around-the-world/.
[3] Science and Technology Development Plan. 1979.
[4] Hsinchu Science and Industrial Park: https://en.wikipedia.org/wiki/Hsinchu_Science_and_Industrial_Park (letõltve: 2016. 11.04.)
[5] Industrial Technology Research Institute: https://www.itri.org.tw/eng/.
[6] Taiwan Semiconductor Manufacturing Co Ltd: www.tsmc.com/english/aboutTSMC/index.htm.
[7] Longtan Science Park, Hsinchu Biolmedical Science Park, Jhunan Science Park, Tongluo Science Park, Yilan Science Park.
[8] National TsingHua University: http://nthu-en.web.nthu.edu.tw/bin/home.php.
[9] National Chiao Tung University: www.nctu.edu.tw/en.
[10] http://pavo.sipa.gov.tw/sipaHP/Investment/en/sub3.htm; Chien-Lin, 2010:188-189.
[11] International Association of Science Parks and Areas of Innovation IASP: www.iasp.ws/Join/Join-IASP
[12] www.sipa.gov.tw/english/home.jsp?serno=201003210049&mserno=201003210004&menudata=EnglishMenu&contlink=content/science_3.jsp&level2=Y.
[13] Pioneering the Future. Hsinchu Science Park Taiwan R.O.C.

Felhasznált irodalom

Chien, John – Lin, Yuan (2010): Planning and development of industrial land in Taiwan. In: *Planning in Taiwan. Spatial Planning in the Twenty-First Century.* Ed. Roger Bristow, Routhledge, New York.

Hsinchu Science Park (2016): *Annual Report 2015.* http://pavo.sipa.gov.tw/sipaCa/AReport/104/en/index.html.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 362–369., DOI: 10.24307/psz.2017.0930

József Golovics

Contemporary Realism in Theory and Practice

The Case of the Ukrainian Crisis

Summary
This paper analyzes the Ukrainian crisis through the lenses of the contemporary realist schools of the theory of international relations. One the one hand, it is claimed that Russian responses were motivated by the logic of the balance of powers, upset by actions taken by the West. On the other hand, we prove that realism still has significant explanatory power in the context of 21st century.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F50, F51, F59
Keywords: international relations theory, realism, Ukraine, Russia

---

The significance of realist thinking in international relations is unquestionable. Realism has been the predominant theory after the emergence of international relations as an academic discipline, and despite harsh criticism it has considerable relevance in the globalized world of the 21st century (Dunne–Schmidt, 2014:99–112). Nevertheless, it cannot be regarded as the sole theory, as several schools of realism exist parallel to one another. Nowadays, and especially after the end of the Cold War, three different schools predominate the realist way of thinking: defensive realism, offensive realism and neo-classical realism.

In this paper it is claimed that realism undoubtedly has a significant explanatory power in the field of international relations, however, different schools of realism

---

József Golovics, PhD student, Corvinus University of Budapest, International Relations, Multidisciplinary Doctoral School (jozsef.golovics@uni-corvinus.hu).

emphasize different aspects of practical phenomena. As a result, a weakness of one theory can be the strength of the other, but at the end of the day, realism as a bunch of different theories suitable for explaining and interpreting the events of world politics.

To prove the above claims, the recent Ukrainian crisis is analyzed. Theorists and analysts interpret this crisis differently. One may claim that Russian President Vladimir Putin's aggressive personality and antidemocratic attitude is responsible for the recent events, while others might blame Western intelligence services for the ouster of pro-Russian Ukrainian President Viktor Yanukovych. In this paper, we claim that the outbreak of the military conflict is rooted in the structure of the international system and its features made Russia to act aggressively. To argue for this view, we use the analytical framework of offensive realism. In addition, we also invoke a defensive realist approach (the other significant branch of structural realism) and neo-classical realist ideas to make a comparison with and supplement the offensive realist way of thinking.

The paper is structured as follows: the main characteristics of the three schools of contemporary realism are described, then they are applied to the Ukrainian case. Finally, we conclude the main findings of the paper.

Contemporary Theories of Realism

Although this paper focuses on contemporary realist theories, it is unavoidable to spare some words on their background. Although the description of classical realism – influenced by the Thukydides, Machiavelli and Hobbes – falls beyond the scope of this study, it is worth noting that Morgenthau's classical realism was the predominant school after WWII. Based on a pessimistic view of man, this unit-level approach deduced its findings from human nature. Classical realists claimed that since states are led by people, they also act like people: one state is a wolf to another state and this is the reason why they pursue power.[1]

Structural realists also view international politics as a dangerous game led by pursuit of power but their approach is quite different. Instead of classical realists' state-level angle, structural realists (also called neo-realists) claim for a systemic approach and deduct their findings from the structure of international system. This tradition – inspired by natural sciences and economic theories of industrial organizations – was started by Waltz's seminal works and has been followed by others in the recent decades (Waltz, 1959; 1979). Nowadays, the Waltzian way of structural realism is often called "defensive realism", while another notable branch, offensive realism also plays an important role in contemporary structural realist thinking (Mearsheimer, 2013, 77–93).

In spite of this, structural realism has often been criticized for not being able to explain new global phenomena of the 21st century. Therefore a new school of thoughts, neo-classical realism has emerged. In certain respects it reaches back to the roots of classical realism to supplement the presumed incompleteness of neo-realism (Jackson–Sorensen, 2013).

In the following subsections the main features of the three latter theories are characterized. Since our further analysis is primarily based on offensive realism, the

description begins with its characteristics including the overview of basic properties of structural realism in the broader sense. Then the differentiating attributes of the other two schools are analyzed.

Offensive Realism

Mearsheimer is considered to be the leading scholar in offensive realism. The description below about the nature of offensive realism is based on his seminal book – *The Tragedy of Great Power Politics* – and his other works (Mearsheimer, 2001).

Offensive realism is built on five bedrock assumptions:

1.) The international system is anarchic. In this respect, anarchy is not equal to chaos but refers to the lack of hierarchy. It means that there is no central authority, "no night watchman" that states could turn to for help in the case of emergency (Mearsheimer, 2010:387).

2.) Realism traditionally focuses on states but offensive realism emphasizes that great powers are the major players of international politics and each of them possesses some offensive military capacity. It implies that "states are potentially dangerous to each other" (Mearsheimer, 2001:30).

3.) "States can never be certain about other states' intentions" (Mearsheimer, 2001:31). This assumption does not refer to the necessity of hostile intentions but emphasizes the danger of uncertainty.

4.) The primary goal of states is survival. They may have further objectives but they cannot seek them without securing their own existence. Therefore, survival is more important than any other motive.

5.) States are rational actors. This assumption does not exclude the possibility of miscalculation but claims that states think strategically and act intentionally and rationally in their best interest (Mearsheimer, 2009:241–256).

Mearsheimer emphasizes that none of these assumptions alone implies that states will act aggressively towards each other, but the "marriage" between these five assumptions create a dangerous world. Under these circumstances states are afraid of each other and the only way to secure their own survival is to gain as much power as possible. However, this intensifies the sense of insecurity in other states that also make efforts at acting similarly.

In this respect, power is a tool to guarantee survival. In the realist school of international politics, power is usually measured by military capacities, but Mearsheimer claims that military power is based on the socio-economic background of countries. As a result, wealth and the population – as the basis of latent power – also matter.

Nevertheless, the pursuit of power leads to security competition – or a security dilemma, in Herzian terms – where "most steps a great power takes to enhance its own security decrease the security of other states" (Mearsheimer, 2013:80). Under these circumstances, the best way for a state to survive is reaching hegemony, in other words, ruling the system. However, Mearsheimer claims that achieving global hegemony is unattainable because of the large bodies of water on the globe. Since offensive

realism argues for the primacy of conventional military forces (i.e. nuclear weapons only serve defensive goals), oceans prevent great powers from obtaining and sustaining dominance over distant continents. As a consequence, great powers seek to gain regional hegemony and preempt other states "in other regions from duplicating their feat" (Mearsheimer, 2006:160).

Nonetheless, this behavior always generates conflicts between states. The pursuit of regional hegemony affects the interest of neighboring states because it upsets the balance of powers in favour of the emerging great power. According to the theory of offensive realism, the affected states can respond in either of two ways: they may form a balancing coalition against the potential hegemon, or choose a 'buck-passing'[2] strategy. In addition, the prevention of the emergence of another regional hegemon (in another region) is also a conflictual process. In as much as the existing regional hegemon wants other regions to be divided it has to contain aspiring hegemons by forming balancing coalition against them. As a consequence, the rise of a great power – which is encoded in the logic of the security competition under anarchy – always leads to conflicts and aggressive strategies. At the end of the day, this is the reason why "international politics is a nasty and dangerous business" and according to Mearsheimer "that is the tragedy of great power politics" (Mearsheimer, 2006:162).

Defensive Realism

Waltz's theory of international politics (Waltz, 1979) represented the "original" way of structural realist thinking, but after the emergence of Mearsheimer's offensive realism, it has often been labelled as "defensive realism" (Jackson–Sorensen, 2013; Mearsheimer, 2013). Nowadays, prominent scholars like Posen, Snyder and Van Evera belong to this school of thought. Since offensive realism is built on Waltz's system-level approach in many respects, the general features of structural realism are not repeated here. However, the following description provides an overview of those ideas of defensive realism which differ from those of offensive realism.

The main debate between the two schools of structural realism concerns the "adequate amount" of power. Contrary to offensive realism, defensive realists do not think that states want as much power as possible (Mearsheimer, 2013). Instead, they are considered to strive only for the appropriate amount of power (Waltz, 1989:39–52) to maintain the existing balance of powers and to prevent the trigger of a counterbalancing coalition against them (Dunne–Schmidt, 2014).

Furthermore, defensive realists claim that the costs of conquest often exceed its benefits. In other words, the "balance between offense and defence" – which is an important subject of investigation among defensive realists – favours the defensive strategy on many occasions (Van Evera, 1998:5–43). Therefore, rational actor states prefer the maintenance of balance of powers to acting aggressively towards others.

In sum, "defensive realism presents a slightly more optimistic view of international politics" (Taliaferro, 2000:159). Although defensive realists also claim that great powers seek to guarantee their survival in the anarchic structure of international relations,

they emphasize that since the pursuit of power can easily backfire, states "temper their appetite for power" (Mearsheimer, 2013:82).

Neo-Classical Realism

The end of the Cold War basically changed the international system. New phenomena emerged that challenged structural realism too. It also provoked the emergence of a new school of realism: neo-classical realism. Neo-classical realists (e.g. Rose, Schweller, Zakaria) built their theories mostly on Waltz's structural realism, however, they also reached back to the roots of classical realism. Moreover, they were also inspired by liberal approaches that dominated international relations theory at the turn of the millenium (Jackson–Sorensen, 2013).

Neo-classical realists attempt to include additional – individual and domestic factors – in their analysis in order to move beyond the parsimonous assumptions of neo-realism (Dunne–Schmidt, 2014). Although they aknowledge the structural realist argument about the importance of the international anarchy, they claim that the structure of the international system only provides incentives for states but it does not predetermine their behavior. The outcome of foreign policy is influenced by internal characteristics of state and political leadership, as well as by domestic societal actors, like interest groups too (Lobell–Ripsman–Taliaferro, 2009; Rose, 1998:144–172). As Rose claims, this approach has much in common with historical that of institutionalist too. Nonetheless, in this regard, states are not treated as "like units", and foreign policy becomes an important tool that may help scholars to explain different strategies among nations (Dunne–Schmidt, 2014).

The Ukrainian Crisis

In 2014, several revolutionary events took place in the Ukraine that provoked the Russian annexation of the Crimea. However, the outbreak of a military crisis was preceded by actions taken by Western countries. In the current section the analytical framework of offensive realism (with further additions) is used to claim that the outbreak of the crisis was encoded in the international structure and the aggressive Russian response was inevitable under the current circumstances.

According to the offensive realist arguments, the NATO expansion and the European Union association process are two major factors that must not be neglected in relation to the Ukrainian crisis (Mearsheimer, 2014:1–12). Firstly, the 2008 NATO summit held in Bucharest made an attempt at getting the Ukraine closer to the West. The Summit Declaration stated that "NATO welcomes Ukraine's and Georgia's Euro-Atlantic aspirations for membership in NATO" and "these countries will become members of NATO".[3] Although further virtual steps were not taken for the military incorporation of Ukraine into the Western alliance, the declaration of intent above may be considered as a direct threat from the Russian point of view. The expansion of the European Union had a similar but more direct effects on the conflict. Following the

launch of its Eastern Partnership Programme in 2008, the European Union planned to sign an association agreement with the Ukraine, which was declined by Ukrainian President Viktor Yanukovich at the end of 2013. This association would have meant the economic integration of Ukraine in the West. However, this act would have been a hostile action to Russia's interest. Nevertheless, this veto provoked serious protests in the Ukraine that led to the overthrow of President Yanukovich and finally made Russia to respond by military intervention in Ukraine.

Anyway, the structural realist (both offensive and defensive realist) interpretation of the events is straightforward: the Ukraine's incorporation into the Western – either economic or military – institutions would have upset the balance of powers, and Russia could not let that happen. The reason why Putin answered aggressively was not of his personal attitude or irrationality but since the structure of international system made him to act so. As Western actions attempted to alter the status quo of the relative power which would reduce Russia's sense of security, the principles of realists' self-help world forced Putin to react by military means. In this respect, Russian military intervention in the Crimea and Eastern Ukraine served as a radical step towards the recuperation of the balance of powers.

Nevertheless, the explanations given for the Western strategy may differ among – and even within – different realist approaches. The fact that the virtual actor behind the term "West" is not straightforward also complicates interpretation. Although the United States can be considered as a major actor in the conflict, officially it has nothing to do with the European Union's association agreement. Considering the European Union as the main Western actor is also problematic: according to structural realism, states are the only significant players in international politics, moreover, the European Union does not even have an effective common foreign policy. Nonetheless, we ignore these counterarguments and consider that the US (as the leading country of NATO) and the European Union as such were the main actors within the Western alliances.

Regarding NATO expansion, a regular offensive realist argument could suggest that the United States – as a regional hegemon in the Western Hemisphere – wanted to prevent the emergence of another potential regional hegemon. However, Russia cannot be considered as an aspiring hegemon. In spite of Europe's dependence on Russian energy, Russia is not a prosperous country. Although it has remarkable military capacities, their technology is quite old-fashioned and the country's latent power – based on its economic potential – is also weak. Thus as Mearsheimer claims (Mearsheimer, 2014), Russia is a declining power which implies that the United States need not have to make attempts at containing it by expanding NATO's sphere of interest.

Accepting the above argument, offensive realists might also claim that a miscalculation or simply mistaken decisions were made both in the US and in the European Union. Such actions are more common if the security of the state is not in danger, as then they can pursue further goals besides survival. In this respect, one might claim that overconfidence about their own security made the US and the European Union to move into Russia's backyard without thinking through the consequences of this act.

The Ukraine's Western integration does not fit into the defensive realist theory either. According to them, rational actors temper their appetite for power in order to prevent conflicts. Nonetheless, this did not happen to the West in the case of the Ukrainian crisis, and as a result, instead of maintaining the balance of powers, they upset it.

However, neo-classical realism may provide explanations for these strategically wrong actions. They might claim that American and European decision-makers were influenced by domestic factors (e.g. need for vote-maximization in domestic politics; pressure from the proponents of democracy export and from business interest groups etc.). According to this interpretation, constraints on the anarchic international system were ineffective on Western politicians, who subjected their foreign policy to secondary goals (instead of taking care of the balance of powers).

Though, neo-classical arguments provide a plausible explanation for the behaviour of Western countries, it may shed new light on Russian strategy too. Namely, domestic factors might have influenced Russian President Putin too. Although the idea about a rough Putin who wants to show strength to his own people, come from the liberal schools of international relations, it might be compatible with neo-classical realism too. Nevertheless, this view cannot overwrite the fact – which is a recognized one in neo-classical realism too – that aggressive response was mainly motivated by the crude logic of balance of power.

Conclusions

This paper aims to overview the main characteristics of contemporary realist theories and intended to show their applicability in the globalized world of 21st century. As presented in the case study about the Ukrainian crisis, realism has not lost its explanatory power after the Cold War: the world has not changed and international relations are still governed by great power politics. We also showed that different schools of contemporary realism may perform differently in interpreting distinct aspects of international events but at the end of the day, realism as a bunch of several theories is completely able to explain them.

In the case of the Ukrainian crisis, we claimed that Russian response was primarily motivated by the logic of the balance of powers. Since the West moved into Russia's sphere of interest, Putin was forced to apply his own version of the "Monroe Doctrine" (Mearsheimer, 2014). In this respect, Russia was not driven by "evil intentions", but by the everlasting logic of great power politics.

Notes

[1] For further readings see e.g.: Lebow, 2013, 59–76.; Morgenthau, 1978.

[2] Buck-passing means that states do not act to contain emerging great powers, instead they let other states to do that job.

[3] Bucharest Summit Declaration. Official webpage of NATO, e-Library, 2008, www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm.

References

Dunne, Tim – Schmidt, Brian C. (2014): Realism. In: *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations.* 6th edition, eds. John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Oxford University Press, Oxford.

Jackson, Robert – Sorensen, Georg (2013): *Introduction to International Relations. Theories and Approaches.* Oxford University Press, Oxford.

Lebow, Richard Ned (2013): Classical Realism. In: *International Relations Theories. Discipline and Diversity.* Eds. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Oxford University Press, Oxford.

Lobell, Steven E. – Ripsman, Norrin M. – Taliaferro, Jeffrey W. (2009): *Neo-classical Realism, the State, and Foreign Policy.* Cambridge University Press, Cambridge.

Mearsheimer, John J. (2001): *The Tragedy of Great Power Politics.* Norton, New York.

Mearsheimer, John J. (2006): China's Unpeaceful Rise. *Current History,* vol. 105, no. 690.

Mearsheimer, John J. (2009): Reckless States and Realism. *International Relations,* vol. 23, no. 2., 241–256.

Mearsheimer, John J. (2010): The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia. *The Chinese Journal of International Politics,* vol. 3, no. 4.

Mearsheimer, John J. (2013): Structural Realism. In: *International Relations Theories.* Eds. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Oxford University Press, Oxford.

Mearsheimer, John J. (2014): Why the Ukrainian crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin. *Foreign Affairs,* vol. 93, no. 5., 1–12.

Morgenthau, Hans J. (1978): *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace.* Alfred A. Knopf, New York.

Rose, Gideon (1998): Neo-classical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics,* vol. 51, no. 1., 144–172.

Taliaferro, Jeffrey W. (2000): Security Seeking under Anarchy. Defensive Realism Revisited. *International Security,* vol. 25, no. 3.

Van Evera, Stephen (1998): Offense, Defence and the Causes of War. *International Security,* vol. 22, no. 4., 5–43.

Waltz, Kenneth N. (1959): *Man, the State, and War.* Columbia University Press, New York.

Waltz, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics.* McGraw Hill, New York.

Waltz, Kenneth N. (1989): The Origins of War in Neorealist Theory. In: *The Origin and Prevention of Major Wars.* Eds. Robert I. Rotberg, Theodore K. Rabb, Cambridge University Press, Cambridge, 39–52.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 370–384., DOI: 10.24307/psz.2017.0931

Koudela Pál

A kínai diaszpóra

The Chinese Diaspora

Összefoglalás

A kínai diaszpóra a harmadik legnagyobb a világon, száma mintegy 40 millió főt tesz ki, ám kialakulásának sajátosságai és a több mint egy évszázados kínai politika következtében az anyaországhoz fűződő viszonya szorosabb a nála nagyobb számú diaszpóráknál. A kínai diaszpóra talán legfontosabb sajátosságai közé tartozik, hogy az anyaországhoz fűződő kulturális, identitásbeli vagy származási kapcsolat nem csupán a befogadó országok kisebbségi politikájában játszik szerepet, hanem maga a Népköztársaság is ezen jellemzők mentén határozza meg a közösség tagjait. A másik meghatározó tulajdonság, hogy a két évezrede zajló kivándorlás legfőbb mozgatórugói a kereskedők voltak, még azon időszakokban is, amikor a brit birodalomban betiltott rabszolga-kereskedelem munkaerőhiányát pótló kulik határozták meg az emigrációt, vagy amikor a kivándorlás elsősorban a diákokat és az értelmiségieket jelentette 1978 után. Az ebből fakadó folytonos gazdasági térnyerés pedig mára Kína számára a külkapcsolatok és a tőkebeáramlás egyik meghatározó bázisává, forrásává vált.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F22, F38, J15, J61, K37, O24, Z10
Kulcsszavak: kínai diaszpóra, kivándorláspolitika, kisebbségpolitika, kínai történelem

Summary

The Chinese diaspora is the third largest one in the world, consisting of approx. 40 million people. Due to the characteristics of its evolution and to the relevant century-long Chinese policy, its relations with the mainland is tighter than those of other, more populous communities. Perhaps one of the most important features of the Chinese diaspora is that in addition to the host countries' minority policies, relationship

Dr. Koudela Pál PhD, főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola (pkoudela@yahoo.com).

with China based on culture, identity or provenance also plays a role in China, as the motherland defines the community along these dimensions. The other defining feature is that the principal driving forces of emigration, which has been going on for two thousand years, were merchants; even in periods when emigration was predominated by coolies who made up for labour shortages caused in the British Empire by the ban on slave trade; or when emigration primarily meant the relocation of students and intellectuals after 1978. The resulting continuous economic expansion of the diaspora has become one of the main bases and sources of foreign relations and capital inflow for China.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F22, F38, J15, J61, K37, O24, Z10
Keywords: chinese diaspora, emigration policy, minority policy, chinese history

---

Bevezetés

Kína számára a nemzetállam egységének kérdése ma két látszólag eltérő területen mutatkozik meg a leglátványosabban – a napi hírekben is a legfeltűnőbb módon megjelenítve. Az egyik a hatalmas területű ország etnikai kisebbségeinek kérdése, melyek közül talán Tibet, a tibetiek függetlenségi törekvései, a számukra biztosított autonómia és jogok, a konfliktusok sokszor vitát kiváltó kezelése, a történelmi sérelmek kérdése, illetve a dalai láma nemzetközi szerepvállalása és a belőle fakadó nemzetközi feszültségek a legismertebb. Mára persze sokat hallunk az iszlám, az ujgurok és más vallási vagy etnikai kisebbség helyzetéről is, így tehát a kérdés akár úgy is felmerülhet, hogy vajon a kisebbségek kezdik egyre jobban feszegetni a nemzetállamon belüli lehetőségeik határait, vagy Kínában válik egyre inkább meghatározó politikai ideológiává a nacionalizmus. A másik terület, amely legalább annyira fontos része a modern kori nemzetállam-építésnek, a külföldön élők közössége. A kínai diaszpóra méretét és főként jelentőségét tekintve eltér a többitől, jelentős szerepet játszik a gazdaság stratégiai felépítésében, s ami még fontosabb, befolyásolja az anyaország, a Kínai Népköztársaság aktuális politikáit is (To, 2014).

Elena Barabantseva, a Manchesteri Egyetem kínai nemzetiségi politikával és bevándorlással foglalkozó szakértője könyvének bevezetőjében pontosan rávilágít, milyen nagy mértékben összefonódik a kínai politikai döntéshozatalban a diaszpóra és az etnikai kisebbségek kérdése (Barabantseva, 2012:2–4). A történelem tovább él: akár imperialista, republikánus vagy szocialista államformában, de az ország egyes területeinek a sorsát – legyenek akár belső perifériák, mint Tibet, Belső-Mongólia vagy a Hszincsiang-Ujgur Autonóm Terület, vagy külsők, mint Hongkong és Makaó – régen és most is elsősorban Belső-Kína vagy a han kultúra dominanciája határozza meg (Potter, 2007:240). A múltban Kína birodalmi terjeszkedése során a határterületekben csupán a katonai vagy politikai szervezési feladatot látta, az ott élő vagy azon túlról fenyegető népekkel időnként meg kellett küzdenie –, mint a Tarim-medence nomád

népeivel, nagyon is erőszakosan –, s éppen ezért mindez csupán annak állami egységét alakítgatta. Hasonló a helyzet most is, amikor akár a területek autonómiája kerül szóba, akár stratégiai vagy gazdasági szempontok állnak a középpontban, Kasmírtól egészen a Dél-kínai-tengerig: elsősorban az integráció az, amire mindez hatással van, s fordítva, az állami integráció az, ami a felmerülő konfliktusoknak a központi elemét adja. A területek népességének etnikai hovatartozása, milyensége – valamint éppen ezen disztinkció, vagyis a párhuzamos narratívák megkülönböztetése mentén haladva, a határon túl élő kínaiak tömegei is – csupán a nemzet fogalmának szélén jelennek meg, ezért igen alkalmasak annak körülhatárolására. Ez az a szempont, ami az állami és a nemzeti definíciót megkülönbözteti, s mely az utóbbi identitásszemléletű értelmezéseként Kína diaszpórapolitikájában is sajátságos szerepet játszik.

A kínai diaszpóra meghatározása

Elsőként azt kell pontosítanunk, kik is tartoznak a diaszpórába (Charney et. al., 2003; Yong, 2014; Christiansen, 2003; Freedman, 2000; Kenley, 2003; Kuah-Pearce–Davidson, 2008; Lim, 2013; Rae–Witzel, 2008; Lever-Tracy et. al. 1996; Tan, 2012). Habár át- meg áthatja a politikai diskurzust a sinocentrikus, pontosabban a han-centrikus szemlélet (Barabantseva, 2012b:78), a Kínához tartozó területeken élő nemzetiségeket akkor sem tekintjük idetartozónak, ha bármilyen más szempont mégis a többségi társadalomtól való különválasztásukat indokolná, vagy ha a kínai politika másként kezeli is őket. Ugyancsak nem tekinthető a diaszpóra részének Makaó, Hongkong, sőt Tajvan lakossága sem. Az előbbi kettő államforma szerint is konvergál Kínával, pontosabban 1997 és 1999 óta Kína része; Tajvan ugyan önálló államként definiálja magát, de az ENSZ, és ami fontosabb, Kína ezt nem ismeri el. Ez utóbbi nem szerzői állásfoglalás, hanem a népköztársaság azon politikájára vonatkozó szempont, mely a tengerentúlon élő kínaiakat hivatott kezelni, s amely nem sorolja közéjük az előbbi lakosokat, odasorol viszont mindenkit, aki nem él az előbbi területeken, viszont akár a legkisebb mértékben is kötődik származásához (Barabantseva, 2005:1). Ez tehát magának Kínának az egy ország, két rendszer – vagy mára leginkább az egy ország, sok rendszer irányelvéből – következik (Zhu, 2012), de legalább ennyire fontos, hogy összhangban van azzal a történeti képződménnyel, amit a han-centrumok és a belső és külső perifériák rendszerének nevezhetünk (Rigger, 2014). Harminchárom különböző terület egységét ugyanis sem föderatív, sem egységállamnak nem tarthatjuk, hanem leginkább a kettő ötvözetének.

A diaszpóra szó, habár eredetileg csupán a Júdeából elűzött zsidó közösségeket jelentette, a kétezres évekre általánosan használt kifejezés bármely államalkotó nemzet más országokban élő közösségeire. A kifejezés azonban ennél is többet takar, s az sem véletlen, hogy itt a „külföldön élő kínaiak" helyett általában az előbbi kifejezést állítjuk a középpontba, s még akkor is a kibővített értelmet tulajdonítjuk neki, ha időnként a külföldi, külföldön élő vagy az emigráns kifejezéseket alkalmazzuk.[1] Azzal ellentétben ugyanis nem csupán a Kínában született, de külföldön élő népességet fedi le, hanem azok is beletartoznak, akik születés vagy származás révén tartják magukat kínainak

(Brubaker, 2005:5). Erre különös okunk van, ugyanis a kínai diaszpóra olyan közösségeket képez, melyeknek viszonya az anyaországgal egyedi, s a kapcsolat különlegessége a sokadik generációkban is érvényesül, valamint amelyre a Népköztársaságban konkrét migrációs politika is irányul. Ez a különleges viszony inspirálta Dino Patti Djalalt, volt amerikai nagykövetet, volt külügyminiszter-helyettest, hogy az indonéz diaszpóra fogalmát is újra és újra átfogalmazza (Muhidin–Utomo, 2013:5; Indonesia Diaspora Network).

Általánosságban is lehet indok a diaszpóra tágabb értelmezésére, William Safran négyet is felsorol: ilyen pl. a kollektív memória vagy mítosz, amit egy közösség a szülőföldről fenntart, s ami igen erős köteléket jelent. De legalább ennyire fontos lehet, ha a származási helyüket igazi vagy ideális otthonnak, lakóhelynek tartják akár olyanok is, akik már generációk óta nem élnek az adott országban, ahonnan felmenőik származtak, s ahová ők egyszer mégis visszatérni kívánnak. Végül is ez volt az álija értelme évezredeken át, még ha 1882-ig csupán elképzelés maradt is. Harmadszor: azok, akik távol élnek származási helyüktől, gyakran érzik azt, hogy felelősséggel tartoznak, vagy csak egyszerűen szeretnének hozzájárulni hajdani hazájuk fejlődéséhez, biztonságához. Így tettek pl. azok a kínaiak, akik az aranyláztól kezdve vándoroltak Amerikába, s akik ugyan semmilyen segítséget nem kaptak a Csing-Kínától, mégis abban reménykedtek, amikor az ő segítségüket kérte az anyaország, hogy hozzájárulásukkal megerősödve, az majdcsak hozzájárul az Egyesült Államokban való elfogadtatásukhoz. Nem tehettek mást tehát, lelkesen segítettek hajdanvolt hazájuknak (Liu, 2002:10).

Végül, akár közvetlenül, akár csak közvetve, de a származás befolyásolja az adott személyiséget, sőt akár a csoportidentitást is (Safran, 1991:83–84). A 16. századtól jelentős kínai vándorlás indult meg Indonézia, Thaiföld, általában a délkelet-ázsiai térség felé, az évszázadok során pedig egy szubsztantív gazdasági, az ún. Bambusz Hálózat jött létre, melynek alapját a kiterjedt, transznacionális családi kapcsolatok képezik. Különösen jelentős növekedésnek indult a képződmény a kommunista Kína kikiáltása után, elsősorban azon menekültek révén, akik az akkor már meglévő rokoni és baráti kapcsolatokat aknázták ki, hogy a délkelet-ázsiai országokban menekültként vagy más módon letelepedhessenek, a helyi gazdaságba integrálódhassanak (Weidenbaum–Hughes, 1996:8, 23–28). A más ázsiai országokban működő kínai cégek, a kínai tőke jelenléte, illetve a Kínával, az anyaországgal való kapcsolattartás jelentősége oly nagymértékű és intenzív a diaszpóra körében, hogy egyes szerzők egyenesen „Kínai Nemzetközösségnek" nevezik ezt a gazdasági hálózatot (Kao, 1993). Egyfelől tehát a rendszer igen jelentős szerepet játszik Malajzia, Indonézia, Thaiföld, Vietnám, a Fülöp-szigetek és Szingapúr magánszektorában, és az anyaország gazdaságát is jelentősen befolyásolják a hazautalások, illetve Teng Hsziao-ping gazdasági nyitása óta általában is jelentős fejlődésnek indultak az anyaországgal való intenzív gazdasági kapcsolatok. Másfelől viszont, habár többnyire közepes méretű, családi vállalkozásokról van szó, mégis egy szervezett bürokráciaként, konfuciánus hagyományára épülve működnek, tehát akár egy olyan látens gazdaságról is beszélhetünk, amely jelentőségében és szerveződésében is regionális szintű. A családi kapcsolatokon keresztül zajló finanszírozás és kereskedelem gyors, és a tőkeáramlást az esetleges regionális szabályozások, korább-

bi korlátok sem gátolták. Így valójában a Bambusz Hálózatról szólva a regionalizáció egy korai formáját láthatjuk.

Az 1997-es krízist követően az egyes kormányzatok igyekeztek a Bambusz Hálózat és hasonló informális gazdasági kapcsolatok szerepét háttérbe szorítani, és a valós szerződéseket, a formális gazdasági bürokráciát propagálni helyettük (Chen, 2004:205). Mindez a korábbi szabályozási rezsimek felszámolásával hozzájárult az új kapcsolatrendszerek kialakulásához, ám ugyanakkor jogosan tekinthetők egyfajta előzménynek is a regionális kapcsolatok szemszögéből. Kína gazdasági növekedése következtében azonban a befektetői helyzet megfordult, s mára a még mindig meglévő kapcsolatrendszer működik az egyik legnagyobb közvetítőként a külföldi beruházások segítésére. A Bambusz Hálózat nyitott rendszer, beágyazódik a helyi erőforrásokba, felhasználja az információkat, lokális kapcsolatokat, sőt akár új praktikákat is képes tanulni, amivel elősegíti további növekedését és rugalmasságát. Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor indokolt a diaszpóra-interpretáció többrétű kibővítése, de ami ennél is fontosabb, megérthető, hogy Kína teljesen egyedi módon értelmezi a máshol élők közössége s az anyaország közötti kapcsolatot, s létesített éppen ezért az emigrációra vonatkozó sajátos szabályozást.

A diaszpóra száma és kialakulása

A fenti értelmezés azonban egy jelentős nehézséggel is küzd, s ez magának a diaszpórának a számszerűsítése. Éppen a kötődés megléte és a származás/örökség feltételezése között húzódik a leghomályosabb vonal, s habár rengeteg becslés lát napvilágot, főként a sajtóban (Xinhua, 2012), de akár szakértői elemzésekben is, amelyek sokszor szintén a sajtót veszik alapul (Liu–Du, 2014; Wang, 2012:1),[2] ezek mögött nem áll sem forrás, sem módszertani értelmezés, így hitelességük kérdéses. Ráadásul nem állnak rendelkezésre egyszerű statisztikák, amelyeket a fogadó országok bevándorlási hivatalai, népszámlálásai rögzítenek a születési vagy utolsó tartózkodási hely szerint. Ilyen tágan értelmezve pl. a legnagyobb diaszpóra a világon még csak nem is az indiai vagy kínai, hanem a német, melynek nagyságrendjét Dudley Poston 95 millióra teszi. Az ő értelmezésében a kínai diaszpóra nagyságára nézve, a maga 40,3 milliós méretével csupán a harmadik helyen áll az írek mögött (Poston–Wong, 2014:27). Míg azonban a két legnagyobb diaszpóra csupán a 18. századtól eredeztethető, a kínai kétezer éves múltra tekint vissza.

Talán a legfontosabbak közöttük mindenekelőtt azok a kereskedő kivándorlók, akik évszázadok óta utaztak külföldre, hoztak létre üzleteket, s akik már csupán alapvető érdekeik miatt is fenntartották a kapcsolatot Kínával. De büszkeség és identitásőrzés is közrejátszott abban, hogy ilyen hosszú időn keresztül megmaradt a kapocs, s volt ez annál erősebb, minél sikeresebb az új, külföldön működő vállalkozás (Wang, 2003:5). A kereskedők azonban gyakran hazatelepültek, majd később újra megpróbálkoztak egy új vállalkozást beindítani ugyanabban az országban, esetleg másutt. Az is előfordult, hogy a hazatelepült családban felnövő gyerekek próbálták meg újra azt, amit a szüleik is néhány évvel korábban. A kínai kereskedők többsége a mai Kína déli terü-

leteiről vándorolt, főként Délkelet-Ázsia országaiba, s a gyakori oda-vissza vándorlás nem is csupán egyszerű migrációs csatornát, hanem egy sűrű szövevényét hozta létre a migrációs rendszereknek a két terület között.

Erre példa annak a huszonnégy éves férfinak, Meleciónak az esete is, aki hatéves kisfiával 1841-ben vándorolt a Fülöp-szigetekre Kína délkeleti, Fucsien tartományából. A kisfiút Co Giok Kuannak hívták, s az apja is átélte ugyanezt az élményt, mikor gyermekként a Fülöp-szigetekre költözött, majd haza Kínába (Pan, 1990:153–154). Melecio, aki egy spanyol bevándorló és egy Fülöp-szigeteki házasságából született, ácsként kezdett dolgozni Manilában, és felesége is vegyes házasságból született, ősei Venezuelából, Japánból és Kínából származtak. Fia a José keresztnevet s annak változatát, a Cojuangco nevet kezdte használni. Az immár keresztény José is ácsként dolgozott, vállalkozása már a család egyre hatalmasabbá növekvő cukor- és rizsültetvényeivel is kiegészült, később pénzkölcsönzésbe is kezdett, ami szintén jelentős vagyon felhalmozásához segítette.

José megházasodott, gyermekeik születtek, s azoknak is születtek gyermekeik. Az egyik unokát szintén Josénak hívták, aki már a családi birtokok központjának, Tarlac tartománynak lett a parlamenti képviselője. A Cojuangco klán egyre nagyobb hatalmat birtokolt, s a Fülöp-szigeteki politikába is beszivárgott; Marcos legbizalmasabb köréhez tartoztak, s mára az egyik leghatalmasabb család lett a délkelet-ázsiai országban, bankok, kereskedőházak és az egyik legnagyobb cukorültetvény, a Hacienda Luisita birtokosai (Putzel, 1992:94). José unokájának hat gyermeke született Demetria Sumulongtól, Rizal tartomány szenátorának lányától, s az egyik lányuk, Corazon Aquino (Skard, 2015:163) a Fülöp-szigetek s egyben Ázsia első női köztársasági elnöke lett 1986-ban. Benigno Aquino III, aki 2010-tól 2016-ig az ország elnöke volt, az ő fia. Ami a történetben különösen érdekes, hogy bár a hidegháború elejétől kezdve Kína és a Fülöp-szigetek az ellenkező oldalon állt, mindez nem gátolta őket, hogy kereskedelmi és bilaterális kapcsolatokat építsenek ki, különösen 1986 után.

Mindebben fontos szerepet játszott Corazon Aquino, aki sokszor hangsúlyozta, hogy mindezen kapcsolatokban milyen nagy jelentősége van az ő kínai származásának (Baviera, 2012:1). De kínai a nagyapja Rodrigo Duertének is, szintén Fucsienből, s az ő politikájára is rányomja bélyegét kínai kötődése (Woody, 2016), s ezt nem is titkolja (Xinhuanet, 2016). Ám bárhogyan értelmezzük a fentieket: valódi, generációkon áthúzódó kapcsolatrendszernek vagy a mitikus múltban gyökereket kereső emlékezetnek, esetleg a pillanatnyi érdekeket szolgáló kifogásnak, a családon keresztüli kapcsolatrendszer a két ország között mindenképpen létező entitás. És bárhogyan értékeljük az első női elnök családjának „gazdasági hátterét", a modern demokrácia alapjait mégiscsak ő teremtette meg a Fülöp-szigeteken, a húszéves diktatúra felszámolásával.

Egy másik példa az 1860-as években Kuangtung tartomány Meizhou városából kivándorló Seng Saekhu története. A fiatalember szüleivel és bátyjával indult Sziámba, ám hamarosan egyedül maradt, mert a család többi tagja hazatért. Chanthaburiban letelepedve főadóbérlő lett, feleséget is talált magának, s mikor 1900-ban a földbérlet lejárt, Bangkokba költöztek, ahol már kereskedőként dolgozott. Első házasságából 1890-ben született legidősebb fia, Csiang szintén thai lányt vett feleségül, legidősebb

fia, a növekvő Kína-ellenes érzület hatására, 1938-ban felvette a Sak Shinawatra thai nevet, s hamarosan a család többi tagja is követte példáját, ezzel nagyban elősegítve beilleszkedésüket Thaiföld társadalmába. Idővel a katonaság vezérkarába jutott, tábornoki rangig vitte, míg harmadik fia, vagyis Seng dédunokája már a hadsereg főparancsnoka lett. Csiang második fia, Loet Shinawatra 1919-ben született, s szintén egy kínai bevándorló lányát vette feleségül. A felesége anyja azonban egy thai hercegnő volt a királyi család egy szerényebb ágából. Loet Shinawatra politikai pályára lépett, 1968-ban Csiangmaj parlamenti képviselője lett belőle, és az akkori Szabadelvű Párt elnökhelyettese. 1976-ban elhagyta a politikai pályát, narancstermesztéssel, autókereskedéssel és egyéb kereskedelmi tevékenységgel kezdett foglalkozni. (Phongpaichit–Baker, 2004:26–34). Mire Loet gyermekei, Thaksin Shinawatra és Yingluck Shinawatra 1949-ben és 1967-ben megszülettek, a család már a legbefolyásosabb és leggazdagabb famíliák közé tartozott Thaiföldön. Thaksin 2001-ben foglalta el az ország miniszterelnöki posztját. Még elnöksége idején meglátogatta Kínában családja egykori szülővárosát, Meizhout. Kuangtung kormányzóságának köszönetet mondva így nyilatkozott: „Amikor a kínai emberek látják, hogy egy thai vezető és számtalan thaiföldi vállalkozó jön Kínába, leróni tiszteletét a hely előtt, ahol valaha az őseik éltek, akkor majd megértik, hogy a thaiok és a kínaiak egy családból származnak, és rokonaik egymásnak" (China Daily, 2005). Thaksin több alkalommal is hangsúlyozta kínai származásának fontosságát, s ezzel összhangban igyekezett a két ország kapcsolatait erősíteni; ő vezette talán a legnagyobb delegációkat a „Bao Fórum Ázsiáért" rendezvényeire. Kína válasza sem maradt el: rögvest létesítettek egy kínai kulturális és nyelvi központot a Thaiföld északi részében lévő Mae Fah Luang Egyetemen, s egyezményt írtak alá, melyben ötvenmilliárd dolláros bilaterális kereskedelmi kapcsolatot ígértek 2010-re (Kurlantzick, 2007:126).

A migrációs rendszerek bonyolult történeti folyamatok elegyeként fornak ki jelenkori állapotukra, s különösen így van ez egy kétezer éves múltra visszatekintő, negyvenmilliós diaszpóra formálódásánál. Az 1933-as, a rabszolgaságot betiltó brit törvény az egész birodalomban lehetetlenné tette a rabszolgatartást, a velük való kereskedelem pedig már korábban, 1907 óta tilos volt. Az 1811-et követő fél évszázadban 1600 rabszolgaszállító hajót fogott el a brit birodalom haditengerészete által akkor életre hívott Nyugat-Afrika Hajóraj, s engedte szabadon az azokon szállított foglyokat. Igaz, hogy eleinte igen lassú volt az az öt hajó, amivel az egész nyugat-afrikai partvonalat ellenőrizni igyekeztek, de az 1850-es évektől jóval hatékonyabbá vált, hiszen addigra már huszonöt hajó és kétezer tengerész szolgált a testület kötelékében. Az ezer afrikai tengerésszel is megtámogatott alakulat 150 ezer rabszolgának eladott nyugat-afrikait engedett szabadon az elfogott hajókról, s ennek következményei széles körűek voltak: többek közt az is, hogy az amerikai rabszolgák egynegyedét ebben a késői, már az abolicionizmus által átjárt időszakban hurcolták el (Sherwood, 2007:116–117).

A számunkra most fontosabb következmény azonban a képzetlen munkaerő hiányának egekbe szökő mértéke a hajdani brit, majd a francia, portugál és holland gyarmatokon. A rabszolgaság eltörlését követő évszázadban ezt az igényt elégítette ki a kínai és indiai kulikat foglalkoztató munkaerőpiac kialakulása. A kínai kulik dolgoz-

tak aranybányákban, vasútépítkezéseken, a háztartásokban és mindenhol, ahol olyan munka akadt, amit mások nem végeztek el. Ekkortól indult meg a kivándorlás Kínából a nyugati országokba, ekkor jelentek meg először kínai munkások Kaliforniában, ahol az 1870-es évekre már a szakképzetlen munkaerő egynegyedét tették ki (Pan, 1990:94). Ennek eredménye a nyugati világban meginduló általános fordulat is, mely az ázsiai bevándorlók ellen irányult, majd általában a bevándorlás kvótákhoz kötött jellegű szabályozásának elterjedésében kulminált. Első jelentős lépése mindennek az Egyesült Államokban beiktatott 1882-es, a kínaiakat kirekesztő törvény volt (Koudela, 2013).

Habár a kereskedők is gyakran visszatértek Kínába, a kulik a legtöbb esetben eleve csak határozott idejű munkákat kaptak, s pl. az 1880-as évektől Amerikából még azokat is kitoloncolták, akik már évek óta ott éltek. Ők tehát folyamatos, intenzív kapcsolatban maradtak az anyaországgal – még ha sokszor csak kényszerből is. Velük szemben egy egészen más típusú kivándorlás indult meg a Csing-dinasztia s vele együtt a Kínai Birodalom 1911-es összeomlásával. A huszadik század eleji kaotikus állapotok elől menekülők, a korábbi kivándorlókkal szemben, általában magasabb végzettségűek voltak, és ritkán tértek haza. De ha nem is volt iskolájuk, azt mindenképpen igyekeztek megszerezni, s a kínai kultúrát, az ahhoz való hozzájárulást ezzel is erősíteni. Többségük a délkelet-ázsiai országokba vándorolt, s követte őket tanárok egész serege egészen az 1950-es évekig, hogy a gyerekeiket kínai nyelvre, hagyományokra és történelemre tanítsa (Poston–Lou, 2007).

A kínai kultúra ápolásának modern, nacionalizmusba ágyazódó igénye s az anyaországhoz való szoros emocionális kötődés az előbbi típussal jelent meg a kínai diaszpóra történelmében. A huszadik század közepe, a második világháborút követő enyhülés a migrációs politikákban azonban jelentős változást hozott az etnikai integrációban is. Amerika, majd sorra Kanada és Ausztrália is átalakította a bevándorláspolitikáját, és fokozatosan eltörölték a diszkriminatív szabályokat. Nyugat-Európa országai, majd a rendszerváltások környékén Közép-Európa államai is, legalább közvetve, serkenteni kezdték a kínai bevándorlást. Ezzel párhuzamosan indult meg a korábban Délkelet-Ázsiába kivándorolt kínaiak továbbvándorlása nyugati országokba. Eme mozgás hátterében azonban más is rejtőzik. A kínai bevándorlók ekkor már jó ideje felülreprezentáltak voltak a délkelet-ázsiai országok kereskedelmében, gazdasági túlsúlyuk gyakran keltett visszatetszést az őslakosokban (Pan, 1990:226). Mindez oda vezetett, hogy az egyes államok vezetése sorra korlátozni kezdte lehetőségeiket az egyes gazdasági szektorokban; elsőként Thaiföld és a Fülöp-szigetek tett így, majd Indonézia és Malajzia is követte példájukat, s az érvényesülni vágyó bevándorlók számára nem maradt más lehetőség, mint továbbállni a lehetőségeiket ekkor már nem korlátozó nyugati országokba (Poston–Wong, 2014:8).

A kínai kivándorlás eme negyedik formája tehát csupán egy új jelenség, és azok, akik továbbvándoroltak, ugyanúgy kereskedők, mint az elsőként leírt típushoz tartozó, kétezer éve folyamatosan emigrálók, ám napjainkban s feltehetően a közeljövőben is meghatározó lesz a helyhez kötő integráció hiánya s az ebből fakadó továbbvándorlás. A kínai diaszpóra közösségei elképesztő mértékben mobilisak, ezt reprezentálja a ke-

let-európai bevándorlók példája is. Nyíri Pál beszámolóiból egyértelműen kiviláglik, hogy itt egyik ország, így Magyarország sem végső állomás számukra, csupán az éppen elérhető legalkalmasabb hely az életvitel javítása, a gyarapodás vagy fejlődés szempontjából. A magyarországi kínaiak egy része pl. Oroszországból érkezett, s 1992-ben, amikor megszigorítottuk a tartózkodási engedélyek elbírálását, sokan újra visszatértek oda. A legtöbb hazánkban élő kínai számára azonban már az első évektől a nyugati országok jelentették a további célpontot: jobb kereskedési feltételeket szerettek volna biztosítani maguknak, s jobb iskolákat a gyerekeik számára (Nyíri, 2003:165–166).

A kínai diaszpóra 1980-ban 27 millió főt számlált, 1990-re azonban már 37 millióra nőtt. A növekedés ezután globálisan megállt egy évtizedre; de kisebb mértékben tovább folytatódott a nyugati országokban, s az enyhe csökkenés az egyébként többségüknek otthont adó délkelet-ázsiai országokból történő elvándorlás miatt következett be. Míg a diaszpóra 1990-ben négyszerese volt a negyven évvel korábbinak (Poston–Yu, 1990), 2001-ben már egymillióval kevesebb, 36 millió kínai élt a világ 143 országában; 2011-ben viszont már 149 ország osztozott a 40 milliónál is nagyobb kínai diaszpórán. A 2000-es évtizedben a növekedés tehát újraindult; 2011-ben azonban több mint 70 százalékuk még mindig Ázsia országaiban élt; ez az arány 2001-ben még 75 százalék, 1980-ban pedig 90 százalék volt. 2011-ben is, akárcsak a korábbi évtizedekben, a legtöbb kínait befogadó ország Indonézia volt, ahol akkor nyolcmillióan éltek, s ez a teljes diaszpóra húsz százalékát tette ki. Ezt követte sorrendben Thaiföld, majd Malajzia. A kínaiak ugyanakkor legnagyobb arányban Szingapúr népességében vannak jelen, ahol 2011-ben 53 százalékot tettek ki (Poston–Wong, 2014:10–14).

A Népköztársaság viszonya a diaszpórához és a gazdasághoz

A mindenkori állami politika nem új kérdése, hogy miképpen viszonyuljon a határon túl élőkhöz, legyenek azok csak nemrégiben kivándorolt alkalmi munkások, kereskedők, vagy akár generációk óta máshol élő, esetleg már több országot megjárt családok, akik mégis őrzik identitásuk részeként kínai származásukat. Van egy közös eleme az idők folyamán változó szemléletnek, és ez a devizabeáramlás serkentésének igénye, legyen az hazautalás vagy külföldi tőkebefektetés. Mint láttuk, a legnagyobb számban Délkelet-Ázsiában élnek kínai, illetve kínai származású emigránsok, tehát a népköztársaság számára alapvető jelentőségű, hogy ezekkel az országokkal baráti viszonyt tartson fenn, kétoldalú megállapodásokat kössön, és serkentse a diplomáciai kapcsolatok fejlődését. Ez azonban sokszor ütközik nehézségbe a térségben alkalmazott egyéb politikái miatt, így pl. a Dél-kínai-tenger területi vitái inkább okoznak feszültséget a régióban, mint vezetnek harmóniához. Az érintett országok ráadásul leginkább egységesen lépnek fel az ASEAN nevében Kínával szemben, s ebben a pacifikus térség befolyásos államai is megerősítik őket, különösképpen a geopolitikailag is érdekelt Egyesült Államok (Huisken, 2016).

Egy másik dilemma Kína számára, hogy a diaszpóra tagjainak jelentős része már nem kínai állampolgár, ugyanakkor problémákkal terhes a kettős állampolgárságot

nem elfogadó Kína számára, hogy megoldást találjon arra, miként tudná mégis az állampolgárainak járó jogokat a korábban kivándorolt kínaiak számára úgy biztosítani, hogy eközben abból másokat kirekeszt. Mindezen törekvések egyúttal a befogadó országok szemléletét is megváltoztatják. Minél jobban törekszik Kína a határon túl élőket bevonni a gazdasága növelése céljából, annál inkább tekintenek a szomszédos országok úgy az ott élő kínai kisebbségekre, mint Kína „kinnlevőségeire", s ez befolyással van az ő hozzáállásukra és kisebbségi politikájukra is. Kína számára persze valóban ugyanolyan eszközt jelent a diaszpóra, mint bármilyen más erőforrás, ami segítheti a gazdasági növekedést, a jólétet, és nem utolsósorban erősítheti a hatalmát s az abból fakadó nemzetközi helyzetét (Roy, 1998:215).

Visszatérne tehát a geopolitikai séma a múltból? Vegyük példaként azt a Nagy-Kína-koncepciót, mely a gazdasági térnyerés eszközéül tekinti Hongkongot, Makaót, de legalább ennyire Tajvant és a délkelet-ázsiai kínai tőkét, sőt, melynek érdeklődése akár azon túl terjedhet. A hetvenes évek óta megindult gazdasági nyitás egyre szorosabbá tette a fenti közösségekhez fűződő kapcsolatokat, s Hongkong egyre inkább Kína kapujává vált. A nyolcvanas évektől kezdve azonban mind Hongkong, mind Tajvan fokozatosan kiszorult a termékeivel a kínai piacokról, különösen annak délkeleti tartományaiban, Kuangtungban, Fucsienben és Csöcsiangban gyorsan terjedő gyáripara miatt (Golley, 2002). Ez a változás kényszerítette őket arra, hogy gazdasági irányvonalukat a szolgáltatás és a fejlett technológia irányába tereljék, s így a piaci kapcsolataikat Kínával továbbra is fenntarthassák. Az egyre szorosabbá váló gazdasági integráció mindazonáltal növekvő aggodalmat is kivált Tajpejben, hiszen ez egyben lehetőséget adhat a kínai politikai befolyás növekedésére is. Mindez mégsem gátolja a kapcsolatok fejlődését, annál sokkal erősebb a gazdasági szempont, s erről nem csupán az érintett országok politikája győz meg minket, hanem a nemzetközi vélemény is egybecsengő (Lanteigne, 2009:42).

De Kínának más problémákkal is meg kell küzdenie, ha a „külföldi tőkét" akarja látni határon túli fiaiban. A beáramló tőke nyolcvan százalékát a kilencvenes évekre ugyanis valóban ők hozták az országba, ám ezzel együtt érkezett a kozmopolita, pluralista szemléletük is, ami már jóval kevésbé volt ínyére a politikai autoritás kikezdhetetlenségét szem előtt tartó állami érdekeknek (Segal, 1995:68–69). A szövevényes okozati rendszerben tehát Kínának a határon túl élőkkel kapcsolatos érdekei szükségszerűen kiterjedtek a gazdasági mellett a kulturális és politikai területekre is. A hazautalások és tőkebefektetések mellett tehát a diaszpórapolitika foglalkozik már a kínai nyelv és kultúra határon túli ápolásával is, s mindezzel annak terjesztésére, Kína befolyásának növelésére is hatással van.

De nézzünk kicsit bele, hogy milyen gazdasági eszközről is van szó. A World Bank becslése szerint a 2015. évi hazautalások összege Kínába 63 899 millió dollár volt, amit csak India előzött meg a világon (The World Bank, 2016:97). Csupán a kilencvenes évek második felében több mint háromezer vállalkozást alapítottak a kínai kivándorlók a kormány segítségével Kína különböző gazdasági fejlesztési övezeteiben (Barabantseva, 2012a:123). A Különleges Gazdasági Övezeteket részben éppen azért is hozták létre az 1979-es gazdasági nyitás után, hogy az elvándorolt kínaiak beruházá-

sainak infrastrukturális kereteket teremtsenek, s éppen azért azokban a déli tartományokban, mert a zömük onnan származott. Ezek nem mellékesen mind közel fekszenek Hongkonghoz, Makaóhoz és Tajvanhoz. Miután a saját gazdasági autonómiával rendelkező területek rendkívül jó ötletnek bizonyultak, és a nyolcvanas években a közvetlen külföldi tőkebefektetések hatvan százalékát adták, a kormány egyre többet hozott létre a nagyon eltérő jellegű, néhol városra, néhol egész tartományra kiterjedő övezetekből, melyek kezdtek földrajzilag egyre inkább a kontinens belsejébe irányulni. 2010-ben már 69 ilyen működött Kínában, beleértve annak ágazatilag specifikált formáit is (Zeng, 2012:5–7). A kezdetektől külön engedmények voltak érvényesek a diaszpóra számára: a lakhatás biztosítása, kutatási alapok, valamint különleges oktatási, ellátási és szállítási támogatások. Különösen igaz volt ez a Gyöngy-folyó deltájának környékén létrehozott övezetekre, Tungkuanra, Huizhoura és Sencsenre, melyek közelsége Hongkonghoz, mint említettük, szintén kiválasztási szempont volt (Wang–Yue, 2010). Mindazonáltal elhibázott volna azt hinni, hogy a kínai politika valaha is szabad utat engedett a kapitalizmusnak, akár csak a Különleges Gazdasági Övezetekben is. A kormány egy sor korlátozó szabályozást hívott életre, melyek célja a külföldi és hazai folyamatok ellenőrzése, a bürokrácia segítése volt. A közigazgatási egységek jogi intézményei korlátozták a hazai gazdasági érdekek globális tranzakciókba való bekapcsolódását, így tehát korántsem beszélhetünk szabadpiacról (Zweig, 2001:31).

A kínai származású befektetők és a kormányhivatalok között egyfajta szinergia alakult ki (Lever-Tracy–Ip, 1996). Természetesnek tűnik egyfelől, hogy a közös kulturális háttér, nyelv vagy akár az identitás segítheti a gazdasági együttműködést; így a hongkongi vagy tajvani befektetőknek, vagy akár a délkelet-ázsiai kínaiaknak sokkal könnyebb dolguk volt Kínában, mint az amerikai vagy európai vállalkozóknak, akár még a politikai ellentéteken is képesek voltak felülemelkedni. Ez azonban csak részben igaz; a fenti szemlélet ugyanis figyelmen kívül hagyja a kínai társadalmon belüli egyenlőtlenségeket, illetve a szolidaritás és a gazdasági érdek esetleges ellentmondásait. Nem is beszélve arról a következményről, melyben a túlzott társadalmi kötődések elnyomják az eredeti gazdasági motivációkat, vagyis hogy egy esetleges könnyítés később akadállyá változik, és ezzel magát a gazdasági kapcsolatháló működését lehetetleníti el (Smart–Hsu, 2004:543). Már az ezredfordulóra nyilvánvalóvá vált, hogy ahol a határokon átnyúló etnikai kapcsolathálók felülírják a primer gazdasági érdekeket, ott a vállalkozások kevésbé hatékonyak, mint másutt (Guthrie, 1998). A délkelet-ázsiai országok nem is nézték jó szemmel a pénzmozgások ilyetén ellenőrizetlen voltát, és a megfigyelés és ellenőrzés növekedésével egyre csökkent a beruházási kedv is (Garver, 2016:378–379). Kína WTO-tagsága is hasonló következményekkel járt, amennyiben a gazdaságirányítás egyre rutinszerűbbé vált a népköztársaságban.

A Kínai Államtanács felkérésére 2007-ben a Csinghua Egyetem professzora, Long Denggao vezetésével egy kutatócsoportot állítottak fel abból a célból, hogy a kínai diaszpóra közvetlen tőkebefektetéseit feltérképezzék Kínában. Kétévi munka után sikerült egy megfelelően részletes adatbázist felépíteniük, melyből kiderült, hogy az országban működő 298 ezer vállalkozásból hetvenezer jött létre ily módon, összesen 400 milliárd dollár befektetéssel. Az adatbázisba ráadásul csak a legalább huszonöt

százalék emigráns-tulajdonrésszel rendelkező vállalkozások kerültek be, és egyáltalán nem szerepelnek a tajvani beruházások. Hatvan százalékuk még így is hongkongi és makaói tőke, melyet a Gyöngy-folyó deltavidékén, míg az európai és latin-amerikai diaszpóra tőkéjét a Jangce deltájának vidékén fektették be, a délkelet-ázsiai emigránsok pedig szerte az országban hoznak létre üzleteket (Cheung, 2012:87). Mindez ugyanakkor nem mellékes szempont Kína Hongkonggal kapcsolatos politikájának megértésénél sem.

Összegzés

Habár a kínai diaszpóra nem a legnagyobb a világon, annak anyaországhoz fűződő viszonya különleges, sőt mintaadó más országok diaszpórapolitikája számára is. Ennek oka azonban igen szerteágazó: részben közrejátszik, hogy más közösségekkel szemben évezredes múltra tekint vissza, részben pedig az, hogy a befogadó országokba való beilleszkedése sokszor jóval nehezebben ment, ami az integráció rovására, ám az identitás megőrzésének javára szolgált. Kína a császárság késő időszakától kezdve tudatosan kereste a kapcsolatokat az országon kívül élőkkel, s akkor is csupán külföldön élőkként értelmezte helyzetüket, amikor azok már generációk óta éltek ott. Kína ugyanis hagyományosan nem támogatta polgárai elvándorlását az ország területéről. Már a Ming-dinasztia idején léteztek törvények, melyek a kereskedelem korlátozásához köthetően kiterjedtek a kivándorlás egészére, noha ezek akkor még elsősorban a technológiát, innovációkat védték. A Csing-dinasztia azonban fokozatosan minden kapcsolódó tevékenységet betiltott, és a 19. századi nyugati igény egyik legfontosabb eleme az ópiumháborúk után éppen az volt, hogy kikényszerítette a munkaerő-kivitel engedélyezését. Ez elengedhetetlenül szükséges forrásnak bizonyult a rabszolga-kereskedelem már említett megszűnése után, és a Nankingi-szerződés tartalmazott is egy passzust erről, ám törvényi formát csak 1893-ban öltött (Wang, 2000:46).

Mára a népköztársaság és a diaszpóra kapcsolata elsődlegesen a hazavándorlást célozza, ám azon túl is egyre inkább a tőke hazai befektetését, ezzel is gazdasági potenciált keresve. Az állam ilyen irányú tevékenysége mind ennek árnyékában történik, beleértve a kultúrpolitikát, nyelvtanítást és a vonatkozó bilaterális kapcsolatokat is. Kína diaszpórapolitikája azonban nem csupán gazdasági racionalitást tükröz, hanem történelmi örökség is egyben. Egy olyan han-centrikus világkép mutatkozik meg működésében, mely a területi integritás megőrzése és megerősítése mellett egyfajta sajátos, kulturális gyökereken nyugvó, ám mégis modern, határok nélküli nemzetállami konstrukciót sugall.

Jegyzetek

[1] Nem szükségszerűen használja következetesen a fogalmakat minden kutató. Gungwu Wang (1993:926) jeles ausztrál történész pl. a külföldi kínaiakra az „overseas Chinese" kifejezést használja a diaszpóra értelemben, illetve az idézett könyvében.

[2] A fentiek 50 millióra teszik, míg Barabantseva (2005:1) 30 millióra becsüli a kínai diaszpóra számát.

Felhasznált irodalom

Barabantseva, Elena (2005): The Party-State's Transnational Outreach: Overseas Chinese Policies of the PRC's Central Government. In: *Greater China Occasional Paper Series, no. 2.* Institute of Chinese and Korean Studies, University of Tubingen.

Barabantseva, Elena (2012a): *Overseas Chinese, Ethnic Minorities and Nationalism. De-Centering China.* Routledge, London.

Barabantseva, Elena (2012b): Who Are "Overseas Chinese Ethnic Minorities"? China's Search for Transnational Ethnic Unity. *Modern China*, vol. 38, no. 1., 78–109., https://doi.org/10.1177/0097700411424565.

Baviera, Aileen S. P. (2012): The Influence of Domestic Politics on Philippine Foreign Policy: The case of Philippines-China relations since 2004. *RSIS Working Paper*, vol. 14, no. 241., 1–36.

Brubaker, Rogers (2005): The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 28, no. 1., 1–19., http://dx.doi.org/10.1080/0141987042000289997.

Charney, Michael W. – Yeoh, Brenda S. A. – Tong, Chee Klong (eds.) (2003): *Chinese Migrants Abroad. Cultural, Educational, and Social Dimensions of the Chinese Diaspora.* World Scientific Publishing, Singapore.

Chen, Min (2004): *Asian Management Systems. Chinese, Japanese and Korean Styles of Business.* Thomson, London.

Cheung, Gordon C. K. (2012): The Significance of the Overseas Chinese in East Asia. In: *Routledge Handbook of Asian Regionalism.* Eds. Mark Beeson, Richard Stubbs, Routledge, London, 77–89., https://doi.org/10.4324/9780203803608.ch6.

China Daily (2005): Thai PM seeks out roots in Meizhou. *China Daily*, www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/04/content_456688.htm (Letöltés: 2016. június 29.).

China Daily (2012): Hu meets overseas Chinese organizations leaders. *China Daily,* 9Apri. április 9., www.chinadaily.com.cn/china/2012-04/09/content_15007664.htm (Letöltés: 2016. július 4.).

Christiansen, Flemming (2003): *Chinatown, Europe. An Exploration of Overseas Chinese Identity in the 1990s.* Routledge Curzon, London.

Ding Media (2016): 40 million Chinese diaspora abroad can now instantly transfer airtime via Ding. *Ding Media Center*, 30 May, http://media.ding.com/press-release/2016/5/30/40-million-chinese-diaspora-abroad-can-now-instantly-transfer-airtime-via-ding (Letöltés: 2016. július 4.).

Freedman, Amy L. (2000): *Political Participation and Ethnic Minorities. Chinese Overseas in Malaysia, Indonesia, and the United States.* Routledge, New York.

Garver, John W. (2016): *China's Quest. The History of the Foreign Relations of the People's Republic of China.* Oxford University Press, Oxford, https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190261054.001.0001.

Golley, Jane (2002): Regional patterns of industrial development during China's economic transition. *Economics of Transation*, vol. 10, no. 3., 761–801., https://doi.org/10.1111/1468-0351.t01-1-00133.

Guthrie, Douglas (1998): The Declining Significance of Guanxi in China's Economic Transition. *The China Quarterly*, no. 154., 254–282.

Huisken, Ron (2016): The Outlook for Security in the Asia Pacific: Uncertain. In: *Regional Security Outlook.* Ed. Ron Huisken, Council for Security Cooperation in the Asia Pacific, Canberra, 3–7.

Indonesia Diaspora Network (2016): *About Diaspora.* www.diasporaindonesia.org/index.php/about/diaspora internetről (Letöltés: 2016. június 13.).

Kao, John (1993): The Worldwide Web of Chinese Business. *Harvard Business Review*, vol. 93, no. 2., 24–36.

Kenley, David L. (2003): *New Culture in a New World. The May Fourth Movement and the Chinese Diaspora in Singapore, 1919–1932.* Routledge, New York.

Koudela, Pál (2013): A Brief History of Immigration Policy in the United States. *West Bohemian Historical Review*, vol. 3, no. 2., 43–65.

Kuah-Pearce, Khun Eng – Davidson, Andrew P. (eds.): (2008): *At Home in the Chinese Diaspora. Memories, Identities and Belongings.* Palgrave Macmillan, New York.

Kurlantzick, Joshua (2007): *Charm Offensive. How China's Soft Powers Transforming the World.* Yale University Press, New Haven.

Lanteigne, Marc (2009): *Chinese Foreign Policy. An Introduction.* Routledge, London, https://doi.org/10.4324/9780203881217.

Lever-Tracy, Constance – Ip, David – Tracy, Noel (1996): *The Chinese Diaspora and Mainland China. An Emerging Economic Synergy.* Palgrave Macmillan, Houndmills.

Lim, Walter S. H. (2013): *Narratives of Diaspora Representations of Asia in Chinese American Literature.* Palgrave Macmillan, New York, https://doi.org/10.1057/9781137055545.

Liu, Guofu – Du, Zejun (2014): *The People's Republic of China Policy and Institutional Frameworks, National Report.* Interact Research Report 2014/19, European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies.

Liu, Haiming (2002): Historical Connections between the Chinese Trans-Pacific Family and U.S.-China Relations. In: *The Expanding Roles of Chinese Americans in U.S.-China Relations. Transnational Networks and Trans-Pacific Interactions.* Eds. Peter H. Koehn, Xiao-huang Yin, M.E. Sharpe, Armonk, 3–19.

Muhidin, Salut – Utomo, Ariane (2013): *How many overseas Indonesians are there?* Discussion Paper Series, no. 1/2013, Indonesia Diaspora Network.

Nyíri Pál (2003): Új ázsiai migráció Kelet-Európába: a magyarországi kínaiak. In: *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II.* Szerk. Kovács Nóra, Szarka László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 161–181.

Pan, Lynn (1990): *Sons of the Yellow Emperor. A History of the Chinese Diaspora.* Secker & Warburg, London.

Phongpaichit, Pasuk – Baker, Christopher John (2004): *Thaksin. The Business of Politics in Thailand.* NIAS Press, Copenhagen.

Poston, Dudley L. Jr. – Luo, Hua (2007): Chinese Student and Labor Migration to the United States: Trends and Policies since the 1980s. *Asian and Pacific Migration Journal*, vol. 16, no. 3., 323–355., https://doi.org/10.1177/011719680701600302.

Poston, Dudley L. Jr. – Yu, Mei-Yu (1990): The Distribution of the Overseas Chinese in the Contemporary World. *International Migration Review*, vol. 24, no. 3., 480–508.

Poston, Dudley L. Jr. – Wong, Juyin Helen (2014): *The Chinese Diaspora Population in circa-2011.* Presented in Poster Session 4: Migration and Urbanization; Population, Development and the Environment, Population Association of America, 2014 Annual Meeting Program.

Potter, Pitman B. (2007): Theoretical and Conceptual Perspectives on the Periphery in Contemporary China. In: *The Chinese State at the Borders.* Ed. Diana Larry, University of British Columbia Press, Vancouver, 240–270.

Putzel, James (1992): *A Captive Land. The Politics of Agrarian Reform in the Philippines.* Monthly Review Press, New York.

Rae, Ian – Witzel, Morgen (2008): *The Overseas Chinese of South East Asia. History, Culture, Business.* Palgrave Macmillan, Houndmills, https://doi.org/10.1057/9780230593121.

Xinhua (2012): Reforms urged to attract overseas Chinese. *Xinhua*, 11 March, www.china.org.cn/china/NPC_CPPCC_2012/2012-03/11/content_24865428.htm (Letöltés: 2016. július 4.).

Rigger, Shelley (2014): Taiwan. In: *Politics in China. An Introduction.* Ed. William A. Joseph, Oxford Univerity Press, Oxford, 468–485.

Roy, Denny (1998): *China's Foreign Relations.* Rowman & Littlefield, Boulder, https://doi.org/10.1007/978-1-349-26364-6.

Safran, William (1991): Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return. *Diaspora*, vol. 1, no. 1., 83–99., https://doi.org/10.1353/dsp.1991.0004.

Segal, Gerald (1995): Tying china into the international system. *Survival*, vol. 37, no. 2., 60–73., http://dx.doi.org/10.1080/00396339508442790.

Sherwood, Marika (2007): *After Abolition. Britain and the Slave Trade since 1807.* I. B. Tauris, London.

Skard, Torild (2015): *Women of Power: half a century of female presidents and prime ministers worldwide.* Policy Press, Bristol.

Smart, Alan – Hsu, Jinn-yuh (2004): The Chinese Diaspora, Foreign Investment and Economic Development in China. *The Review of International Affairs*, vol. 3., no. 4., 544–566.

Tan, Chee-Beng (ed.) (2012): *Routledge Handbook of the Chinese Diaspora.* Routledge, Abingdon, https://doi.org/10.4324/9780203100387.

To, James Jiann Hua (2014): *Qiaowu. Extra-Territorial Policies for the Overseas Chinese.* Brill, Leiden.

Wang, Gungwu (1993): Greater China and the Chinese Overseas. *The China Quarterly*, vol. 136, no. 30., 926–948., https://doi.org/10.1017/S0305741000032392.

Wang, Gungwu (2000): *The Chinese Overseas. From Earthbound China to the Quest for Autonomy*. Harvard University Press, Cambridge.

Wang, Gungwu (2003): *China and the Chinese Overseas*. Eastern University Press, Singapore.

Wang, Huiyao (2012): *China's Competition for Global Talents: Strategy, Policy and Recommendations*. Research Report, Asia Pacific Foundation of Canada.

Wang, Jun – Yue, Fangmin (2010): Cluster development and the role of government: The case of Xiqiao textile cluster in Guangdong. In: *Building Engines for Growth and Competitiveness in China*. Ed. Douglas Zhihua Zeng, The World Bank, Washington, 181–219.

Weidenbaum, Murray L. – Hughes, Samuel (1996): *The Bamboo Network. How Expatriate Chinese Entrepreneurs are Creating a New Economic Superpower in Asia*. Simon and Schuster, New York.

Woody, Christopher (2016): The Philippines' president is headed to China with high hopes, but he may be in for a rough landing. *Business Insider*, 19 October, www.businessinsider.com/philippines-rodrigo-duterte-trip-to-china-expectations-and-dangers-2016-10 (Letöltés: 2016. november 3.).

The World Bank (2016): *Migration and Remittances Factbook 2016*. The World Bank, Washington.

Xinhuanet (2016): Interview: Philippine president says „only China can help us". *Xinhuanet*, http://news.xinhuanet.com/english/2016-10/17/c_135760893.htm (Letöltés: 2016. november 3.).

Yong, Ching-Fatt (2014): *Tan Kah-kee. The Making of an Overseas Chinese Legend*. World Scientific Publishing, Singapore.

Zeng, Douglas Zhihua (2012): China's Special Economic Zones and Industrial Clusters: the Engines for Growth. *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, vol. 3, no. 3., 1–28., https://doi.org/10.1142/S1793993312500160.

Zhu, Guobin (2012): The composite state of China under "One Country, Multiple Systems": Theoretical construction and methodological considerations. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 10, no. 1., 272–297., https://doi.org/10.1093/icon/mos005.

Zweig, David (2001): *Internationalizing China. Domestic Interests and Global Linkages*. Cornell University Press, Ithaca.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 385–391., DOI: 10.24307/psz.2017.0932

Gulyás Éva

Magyar és német tapasztalatok a xenofóbia terén[1]

Hungarian and German Experiences in Xenophobia

Összefoglalás

Az írás azon problémák egyikével foglalkozik, amelyeket az európai társadalmakban a 20. század elején megindult s jelenleg is zajló migráció, valamint a 20. század második felében hangsúlyt kapott integráció kérdései vetettek fel. Nevezetesen azzal, hogy a különböző kulturális és nemzeti háttérrel rendelkező csoportok együttélése esetén a különböző társadalmak és államok miként kezelik a kialakuló nyíltan xenofób cselekményeket. Ennek keretében elsősorban Magyarország és Németország vonatkozásában áttekintést ad az idegenellenes jelenségekről, kiváltó okaikról és lehetséges kezelésmódjaik elemzéséről. Miközben összefoglalja a magyar és német szakirodalmat, egy későbbi kutatás kiindulópontjait is megfogalmazza, kitér az ún. „gyűlölet-bűncselekmények" és „gyűlöletincidensek" problémájára is.

Kulcsszavak: migráció, idegenellenesség, szélsőjobboldaliság, jogalkotás

Summary

The article deals with one of the problems raised by the migration that started in European societies in the early 20th century and is still ongoing, and by integration, emphasized in the second half of the 20th century. The question how different

Gulyás Éva PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatástudományi Doktori Iskola (Gulyas.Eva@uni-nke.hu).

societies and states handle the evolving openly xenophobic acts in the case of a coexistence of groups with different cultural and national backgrounds is addressed. In this context, the article provides an overview of xenophobic phenomena, their causes, and an analysis of the possible methods of handling them, with particular attention to Hungary and Germany. While it summarizes the relevant Hungarian and German literature, it also drafts the starting points of a future research, and also discusses the problem of "hate crimes" and "hate incidents".

Keywords: migration, xenophobia, extreme rightness, legislation

---

A 20. század második felében Európa népessége sokszínűvé vált: részben a hagyományosan európainak tekintett nemzetek és népek keveredtek egymással az európai integráció közismert viszonyai között, de különböző okokból, nagy számban megjelentek és tartósan letelepedtek itt az Európán kívüli népek, etnikumok és csoportok is. A század utolsó évtizedeire kiderült, hogy az utóbbi csoportok integrációja állami támogatással sem valósult meg teljesen, miközben a globalizáció által okozott és a világpolitikai-nagyhatalmi összefüggések keretében keletkezett problémák okán előállt bevándorlás miatt további integrációs feszültségek keletkeztek.

Bárhogy is foglaljunk állást a multikulturalizmus és a népességmozgás vitatott kérdéseiben, tény, hogy a 20. század elején a globalizáció és más világpolitikai összefüggések miatt megindult és más okok miatt ma is tartó *migráció*, valamint a 20. század második felében teret nyerő *integráció* az európai társadalmakban több problémához is vezetett.[2] Ezek egyike az idegenellenesség, mely számos országban – így Franciaországban, Norvégiában, Dániában, Németországban, Ausztriában, Magyarországon stb. – különböző devianciákhoz vezetett. A xenofóbia a különböző társadalmakban különböző módon nyilvánul meg, de mára már-már megszokottá váltak azok a híradások, amelyek az európai országokban elkövetett *nyíltan xenofób*, rendszerint *jogellenes cselekményekről* tájékoztatnak. Ezeket a 2015/16-os év bevándorlási hulláma csak felerősítette, és sporadikus jelleggel kölcsönössé tette. Ez utóbbi fordulat azt jelenti, hogy az „idegenekkel" és a bevándorlókkal szembeni xenofób cselekedetekre alkalmilag a bevándorlók is hasonló, a béke és az erőszak határán mozgó jogellenes cselekményekkel válaszolnak. Bár a xenofóbia nemzetközi jelenség, Magyarország és Németország e tekintetben számos egyedi sajátossággal rendelkezik.

Egy ennél konkrétabb megállapításhoz mindenekelőtt olyan kutatást kell lefolytatni, amelynek célja – általában – a nyíltan xenofób jelenségek, kiváltó okaik, lehetséges kezelésmódjaik elemzése, ezek migrációval való összefüggésének vizsgálata európai kontextusban; konkrét célja pedig a német tapasztalatok összegyűjtése, valamint az állami és közigazgatási problémakezelés német és magyar eszközrendszerének összehasonlítása. Ez részben adatgyűjtést jelentene, részben pedig a folyamatok elemzését, a változások megállapítását, valamint az idegengyűlölettel kapcsolatos társadalmi és állami reakciók összehasonlítását igényli a két államon belül.

A témára vonatkozó német elemzések köréből mindenekelőtt Hermann Kurthen, Werner Bergmann és Rainer Erb elmélete tűnik hasznosnak.[3] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy mind Németországban, mind Magyarországon eddig számos részelemzés született, a szóban forgó cselekményeket azonban komplex módon még senki nem dolgozta fel, s így összehasonlítás sem születhetett. (Ennek egyik vélhető oka az lehet, hogy az ilyen jellegű magyarországi cselekményekről nincs teljes adatbázis, sok ilyen tettről nem is értesül a hatóság, továbbá a jogalkotási és jogalkalmazási anomáliákból kifolyólag regisztrálásuk sem történik meg.) Vagyis eddig nem történt a témában tudományos összehasonlítás semmilyen szinten a két ország tekintetében,[4] ami azért is sajnálatos, mert Németország az 1990-es évet követő átalakulás folyamán (az újraegyesítésnek köszönhetően) magában hordozta a posztkommunista országokra jellemző nehézségeket, de egyúttal a fejlett nyugati országok jellemzőit is. Szinte egyszerre hasonlíthatjuk össze Magyarországot egy posztkommunista és egy fejlett állammal.

A téma a rasszista motiváció és az idegengyűlölet kérdéseivel függ össze, és érinti az ún. „gyűlölet-bűncselekmények" problémáit is.

Egy régebbi elemzésben Ruud Koopmans kimutatta: a xenofóbiát illetően Nyugat-Európában sem arról van szó, hogy az etnikai kisebbségekhez tartozók vagy a bevándorlók száma egyenes arányban áll az idegenellenes erőszak növekedésével (Koopmans, 1995). Az efféle erőszakot inkább a politikai elit nyitottsága vagy zártsága, az etnikai kisebbségek diszkriminációjának problémája iránti érzékenysége, valamint a szélsőjobboldal politikai szervezeteinek elfogadottsága és/vagy sikerei befolyásolják. A politikailehetőség-struktúrák meghatározott szerepe még inkább jellemző a posztkommunista társadalmakban. Németországban – amint arra több elemzés is felhívta a figyelmet[5] – a 20. század végére váltak akuttá a török-muzulmán népesség integrációjával kapcsolatos problémák is.

Azok a magyarázatok, amelyek az erőszak-alkalmazás esélyét latolgatják a társadalomban, végső soron a társadalmi struktúrához vezetnek vissza, a csoportviszonyok komplex hálózatának közvetítésével. Magyarország esetében a kommunista rendszer utáni átmenet struktúráiról van szó, amikor gyors és radikális folyamatok rendezik át a csoportok korábbi státuszviszonyait, új normák és legitimációs minták jelennek meg, amelyek próbára teszik a korábbi társadalmi és kulturális identitásokat. A státusuk relatív csökkenését érzékelő identitásukat vesztett, avagy nem megfelelően kialakított csoportok számára a rasszista motivációjú kollektív erőszakban való részvétel valamiféle új kollektív identitás megerősítését szolgálhatja az anonim társadalmi folyamatok okozta frusztrációk és anómia megoldásaként. Kérdés, hogy hasonló folyamatok hatnak-e Németországban? Mint ahogyan egy magyar politológus, Szabó Máté rámutat: Magyarországon azért gyanakodhatunk e tényezőkre, vagyis arra, hogy ezek váltják ki a rasszista motivációjú erőszakot, mert a roma népcsoport korábban is, sőt évszázadok óta jelen volt az országban, és a bevándorlók száma még mindig elhanyagolhatónak mondható, mégis erőszakos xenofób cselekedetekkel találkozhatunk (Szabó, 1997). A rasszista motivációjú erőszakcselekmények vizsgálata során fontos elkülöníteni a közösség elleni izgatás, a közösség tagja elleni erőszak és a kifejezetten gyűlölet vezérelte bűncselekmények szabályozását és eseteit. A magyar szakirodalomban ezt többen is

tárgyalják,[6] az ezzel kapcsolatos német szakirodalmat azonban itthon még nem dolgozták fel. A fenti témájú kutatáshoz azonban azt is meg kell vizsgálni, hogy miként dolgozza ki a német és a magyar állam *a xenofób erőszakot tiltó jogszabályokat,* s miként ültette át jogrendszerébe az *európai és nemzetközi jogi irányelveket?* Történtek- e közigazgatás-szervezési, illetőleg -átszervezési intézkedések, akár a xenofóbiával összefüggésben, akár a migrációhoz társuló integrációs törekvésekkel összefüggésben, létrehoztak-e új állami szerveket a probléma kezelésére, illetőleg módosították-e a létező szervezetrendszer hatásköreit minderre tekintettel?

További kérdés a közigazgatási intézményrendszer alakulása és a szabályozás problémája, hiszen a magyar jogalkotás és joggyakorlat közismerten mintakövető, de – az első komolyabb elemzéseken túl[7] – nem tisztázott, hogy *milyen mintákat követ*, vagy kellene követnie. Az elmúlt két évtizedben ugyanis a mindenkori magyar törvényhozó és végrehajtó hatalom, a kormány és a közigazgatás, valamint a politikai elit inkább a kontinentális-európai, azon belül pedig a *német jogfelfogást és a német mintákat követte*, amely sokkal tágabban fogalmazza meg a gyűlöletbeszéd és a gyűlölet-bűncselekmény jogi definícióját, továbbá szigorú büntetések kilátásba helyezésével tiltja őket. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság bevezette és következetesen alkalmazza az *angolszász jogfelfogásban* kialakult és meghonosodott „clear and present danger" elvét, amely a mindennapi bírósági gyakorlatba is beszivárgott, szűk keretek közé szorítva az ilyen jellegű tettek büntethetőségét.[8] Leegyszerűsítve: a magyar politika túlnyomórészt *büntetőjogi kérdésként kezeli az idegenellenességet,* míg az Alkotmánybíróság a büntetőjog korlátozott alkalmazása mellett *politikai konszenzus* kialakítását és konzekvens érvényesítését javasolta. A magyarországi bíróságok gyakorlatából jól látható „eredmény" az, hogy ez a két, ellentétes felfogás nem jelent megoldást.

Egy további összehasonlítási szempont a következő: Németországban részletes és kiterjedt statisztikát vezetnek a gyűlölet-bűncselekményekről (többek között ezt is megtudhatjuk a magyarországi gyűlölet-bűncselekmények adatbázis-építését megcélzó Athena Intézet munkájából), és államilag – rendszeresen és pontosan – jelentést küldenek az EBESZ felé is. Ezzel több dolgot is elérnek: jelzik, hogy az állam kiemelkedő helyen kezeli a legkiszolgáltatottabb lakosainak védelmét, minden eszközzel küzdenek a negatív jelenségek ellen, és nem akarják elkendőzni azok létezését. Azaz: stabil konszenzus képét mutatják mind a polgáraik, mind a többi európai állam felé ezen a területen, ami egyben jelzés a szélsőségeseknek: erőszakosságukkal szemben nem lesz elnéző a hatalom. Magyarországon ezzel szemben a legnagyobb probléma a gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatban az, hogy sok ilyen tettről nem is értesül a hatóság (látencia), illetve ha a tudomására jut is, nem alkalmazzák a meglévő jogszabályokat.

A téma kapcsán az elemzésekben természetesen jelen van a jobboldali szélsőség problémája is. De hogyan nyilvánul meg ez konkrétan? Milyen magyarázatok vannak a jobboldali szélsőségesség megjelenésére? A témában európai vonatkozásban a hazai publicisztikában igen részletes elemzéseket ismerhetünk meg francia, görög és holland esettanulmányok kapcsán (Juhász–Krekó, 2012:17–22). A téma alaposabb elméleti elemzését Samuel Salzborn nyújtja. Salzborn munkája nemcsak a jobboldali szélsőségesség kutatásának központi vitáit tekinti át, de bemutatja ennek a világnézetét

és ideológiáját, valamint fejlődési irányait Németországban és Európában, valamint a szélsőségesség megnyilvánulási formáit is (Salzborn, 2015).

A téma további vizsgálata során elsősorban a *nyílt idegenellenesség* formáira célszerű koncentrálni. Ahogyan Krekó Péter és Hunyadi Bulcsú is megállapítja: e téren Németországot és Magyarországot egy csoportba sorolják a hétköznapokban a szélsőségesek jelentette veszély szempontjából. Feltételezhető ugyanakkor, hogy „a különbségek jelentősek", s ami még inkább szembetűnő: „eltérő a szélsőségességre adott társadalmi és állami reakció" is. „Németországban egyre fontosabbak a szélsőjobboldaliak kiugrását és társadalmi reintegrációját célzó kezdeményezések. Magyarországon hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a szélsőjobboldallal kapcsolatos minden probléma nálunk a legsúlyosabb, ám ez közel sincs így. Németországban például, ahol az erős szélsőjobboldali párt a világháború óta érdemben nem tudott megkapaszkodni a politikai életben, kifejezetten aktív és veszélyes, erőszakos szélsőjobboldali színtér működik, körülbelül huszonötezer fő aktív részvételével. A német belügyminisztérium nemrég publikált jelentése szerint minden második extremista csoportban működő aktivista kész tettleg is erőszakot elkövetni az általa képviselt célok érdekében. 2013-ban 473 rasszista és 45 antiszemita bűncselekményt regisztráltak, ez pedig húszszázalékos emelkedés az előző évihez képest" (Krekó–Hunyadi, 2014). Több publicisztikai írás arra következtet, hogy Magyarországon a *szélsőjobboldal inkább (párt)politikai probléma*, Németországban pedig inkább ez az erőszakos szélsőjobboldal jelenti a fenyegetést. A hírmorzsákból azt sem lehet egyértelműen megállapítani, pedig ezt rendszerint feltételezzük, hogy a hatóságok minden szempontból jobban kezelnék a helyzetet, mint például Magyarországon.[9]

Hipotézisem mindezek mellett az, hogy az idegenellenes cselekmények strukturális összehasonlítása olyan eredményt hoz, amely tanulságos lehet a témában az állami beavatkozásra és szerepvállalásra nézve. Az e területen végzett elemzések feltehetőleg hasznosíthatók a magyar közigazgatás számára is, mind az idegenellenesség, mind a bevándorlási kérdés kezelése, az esetleges integrációs intézkedések kapcsán is. A migráció mellett ki kell térni a probléma történeti előképeire és nagyobb történeti ívű kezelésére is. Ugyanis azt nemcsak feltételezhetjük, hanem tényként állíthatjuk, hogy amíg Magyarországon nem történt meg a 20. század egyik legnagyobb xenofób cselekedetének, a holokausztnak a feldolgozása, addig Németország ennek mintapéldájává vált, feltételezésem szerint az ehhez vezető út az állam – jogalkotás és jogalkalmazás, törvényhozás és közigazgatás – helyes fellépésében és a társadalmi problémára adott helyes reakciójában rejlik.

Fontos kérdés, hogy a rasszista motivációjú erőszak a társadalomban szervezetlen tömegcselekvésként vagy szervezett mozgalmak tevékenységeként, szervezetek (pártok) akciójaként jelenik-e meg? Ugyanígy: ugyanaz a társadalmi-politikai konfliktus különböző szinteken és formákban egyidejűleg jelen lehet a társadalom életében? Hogyan jelenik meg egyik és másik államban? Az állam maga is differenciált intézményrendszer, amelynek különböző szektorai eltérően viszonyulhatnak a szemben álló felekhez, így egy adott konfliktusban megjelenhet a kormányzat, egyes szakminisztériumok vagy akár a rendőrség „saját" politikája.

A 19. és 20. századi állami politika számos konfliktusmegelőző, -kezelő vagy -megoldó módszert alkalmazott. A nyílt idegenellenesség értelmezéséhez igen hasznos lehet egy ún. „xenofóbiaskála", amelynek egyik végpontja a „propaganda", a másik a „népirtás". A kettő közötti fokozatok – például gyűlöletincidens, gyűlöletbeszéd, gyűlölet-bűncselekmény stb. – részletes fogalmi kidolgozásra várnak. Ugyancsak kidolgozásra, majd elemzésre várnak azok a fogalmi kérdések, amelyek a migrációval és az integrációval járó társadalmi folyamatokkal és azok állami kezelésével kapcsolatosak, ideértve egyfelől az asszimiláció, másfelől a szegregáció kérdéseit is. Egy ilyen kutatás eredményei minden bizonnyal jól hasznosíthatók a közigazgatásra vonatkozó további elemzésekben, mind a migráció, mind a bevándorlás, mind pedig az integráció vonatkozásában.

Jegyzetek

[1] Az írás a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés" elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

[2] A globális migráció következtében a legfrissebb kutatások az állami szerepvállalás tekintetében gyakran az integráció problémaköre körül forognak. Így például lásd Friedery, 2016.

[3] Lásd például Kurthen, 1997; Bergmann, 1997; Erb, 1997.

[4] Egy kisebb magyar kutatás ismert, amely azonban a témára vonatkozóan érdemben csupán a német tapasztalatokat mutatja be. Vö. Utasi, 2010. Továbbá az idegenellenességet tekintve Németországra vonatkozó részletes összehasonlító kutatás egészen a legutóbbi időkig csak az országon belüli helyzet elemzéséről született, azaz a nyugati és a keleti blokk idegenellenességével kapcsolatosan. Lásd Schroeder, 2003. A megismerhető legújabb összehasonlító elemzések is az Amerikai Egyesült Államokkal hasonlítják össze a németországi helyzetet, lásd például Kahn, 2006.

[5] Például Gamson–Meyer, 1996.

[6] Lásd például Bencze, 2014.

[7] Lásd például Balogh–Pap, 2012.

[8] Ezt részletesen tárgyalja Dinók, 2013.

Felhasznált irodalom

Balogh Lídia – Pap András László (2012): A jog által láthatatlan? A gyűlölet-bűncselekmények szabályozási kérdései és gyakorlati problémái. *Fundamentum*, 16. évf., 4. sz., 91–98.

Bencze Mátyás (2014): A gyűlölet-bűncselekmények és ítélkezési populizmus. *Fundamentum,* 18. évf., 1–2. sz., 129–139.

Bergmann, Werner (1997): Antisemitism and Xenophobia in Germany since Unification. In: *Antisemitism and Xenophobia in Germany After Unification.* Eds. Hermann Kurther, Werner Bergmann, Rainer Erb, Oxford University Press, New York, 39–87.

Dinók Henriett Éva (2013): A gyűlölet-bűncselekmények, különösen a közösség tagja elleni erőszak kapcsán felmerülő jogalkalmazási nehézségek. *Fundamentum*, 17. évf., 4. sz., 93–103.

Erb, Rainer (1997): Public Responses to Antisemitism and Right-Wing Extremism. In: *Antisemitism and Xenophobia in Germany After Unification.* Eds. Hermann Kurther, Werner Bergmann, Rainer Erb, Oxford University Press, New York, 211–223.

Friedery Réka (2016): Migráció és integráció: a német modell. *Acta Humana,* 4. évf., 4. sz., 23–32.

Gamson, William A. – Meyer, David S. (l996): Framing political opportunity. *Comparative Perspectives on Social Movements.* Eds. Doug McAdam et al., Cambridge University Press, New York, https://doi.org/10.1017/cbo9780511803987.014.

Juhász Attila – Krekó Péter (2012): *Politikai stratégiák a szélsőjobboldallal szemben.* Kutatási összefoglaló, Political Capital, 17–22.

Kahn, Robert A. (2006): Keresztégetés, holokausztagadás és a gyűlöletbeszéd szabályozásának fejlődése az Amerikai Egyesült Államokban és Németországban. In: *A gyűlölet szabadsága – amerikai és európai perspektívák.* Szerk.: Koltay András, Wolters Kluwer, Budapest, 71–108.

Koopmans, Ruud et al. (1995): *New Social Movements in Western Europe.* University of Minnesota Press, Minneapolis, https://doi.org/10.4324/9780203501115.

Krekó Péter – Hunyadi Bulcsú (2014): Van visszaút. Hogyan gyógyítható a szélsőjobb? *Magyar Narancs*, 45. sz.

Kurthen, Hermann (1997): Antisemitism and Xenophobia in United Germany. How the Burden of the Past Affects the Present. In: *Antisemitism and Xenophobia in Germany After Unification.* Eds. Hermann Kurther, Werner Bergmann, Rainer Erb, Oxford University Press, New York, 21–38.

Salzborn, Samuel (2015): *Rechtsextremismus. Erscheinungsformen und Erklärungsansätze.* 2. Aufl. Nomos, Baden-Baden.

Schroeder, Klaus (2003): *Rechtsextremismus und Jugendgewalt in Deutschland. Ein Ost-West Vergleich.* Ferdinand Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich.

Szabó Máté (1997): Erőszakos kirekesztés vagy multikulturális tolerancia. *Politikatudományi Szemle*, 6. évf., 1. sz., 55–97.

Utasi Judit (2010): Gyűlöletbűnözés – szélsőjobb. Kitekintés Németország tapasztalataira. *Belügyi Szemle,* 58. évf., 11. sz., 5–20.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 392–406., DOI: 10.24307/psz.2017.0933

Maróti Dávid

A Második Osztrák Köztársaság az átmeneti időszakban

The Second Austrian Republic in the Transitional Period

Összefoglalás

A 2. világháború után az osztrák államiság és függetlenség helyreállítása egy tízéves időszakot (1945–1955) ölelt fel. A szövetségesek közötti végső megegyezést hátráltatta a hidegháború „kirobbanása", mely több évvel késleltette az osztrák kérdés megoldását. Ausztria sikerének kulcsa egyrészt a belpolitikai, ideértve az alkotmányozási folyamatokat is, másrészt a külpolitikai tényezőkben keresendő. Az egymást követő osztrák kormányzatok határozott külpolitikai fellépései és nyugati orientációja nagyban hozzájárult az ország integritásának megőrzéséhez. Az osztrák külpolitika sikeresen helyt tudott állni a nemzetközi viszonyok alakulása során, és az is Ausztriának kedvezett, hogy az országot a közép-kelet-európai államokkal ellentétben a szövetségesek együttesen szabadították fel. Az egykori alkotmányos jogrendet visszaállítva, és a múlt alkotmányjogi vívmányaira építve, valamint az elismert jogtudósok, alkotmányjogászok politikai-alkotmányjogi kérdésekbe történő bevonásának köszönhetően létrejött a demokratikus alapokon működő és föderális szerkezetű Második Osztrák Köztársaság.

Kulcsszavak: Második Osztrák Köztársaság, alkotmánytörvény, átmeneti időszak, szövetséges hatalmak, egyezmény, államiság

---

Maróti Dávid doktorandusz hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola (maroti.david90@gmail.com).

Summary
After World War II the Austrian state and independence was restored in a decade (1945–1955). Final agreement between the Allies was hindered by the start of the Cold War, which also delayed finding a solution for the Austrian issue for years. The Austrian success is due in part to the management of home affairs, including constitutional procedures, and partly to foreign policy. The successive Austrian governments' resolute foreign policy actions and consistent Western orientation contributed to the preservation of the country's integrity. The Austrian foreign policy was successful in the international arena, and Austria also benefited from the fact that it was jointly liberated by Allies, unlike the rest of Central and Eastern Europe. After the previous constitutional law and order had been restored, renowned legal, and more specifically, constitutional experts were involved in political and constitutional issues to establish the Second Austrian Republic on democratic grounds and in a federal structure, building on historical constitutional achievements.

Keywords: the Second Austrian Republic, constitutional law, the Allies, convention, statehood

---

A moszkvai nyilatkozat

Ausztriának a 2. világháború alatt nem volt olyan emigráns kormánya, amely képviselhette volna az osztrák érdekeket az ország államiságának helyreállításáért. Az osztrák függetlenség kérdése kezdetben közel sem volt egyértelmű, hiszen akadtak olyan vélemények is, miszerint a német–osztrák szövetséget a nemzetiszocializmus felett aratott győzelem után is fenn kellene tartani. A szövetségesek eleinte csak a területi felosztás kérdését tárgyalták, és az alábbi javaslatokat dolgozták ki (Brauneder, 2003:255):

– Ausztria egy dunai konföderáció tagja legyen a jövőben (Churchill 1942-es javaslata alapján),

– Ausztria egy délnémet föderáció tagja legyen, mely rendelkezik egy, az Adriai-tengerhez való kijárattal (Hull amerikai külügyminiszter 1943-as javaslata).

Ausztria államiságát tehát kezdetben egy államközi rendszerben képzelték el, kizárva a Német Birodalomhoz való tartozás lehetőségét. Ezek a tervek azonban fokozatosan elhaltak az amerikai és a szovjet fél támogatásának hiányában. A végleges döntés az 1943. októberi moszkvai értekezleten[1] született meg. Az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a Szovjetunió kormánya Ausztria függetlenségének helyreállítására az 1943. október 30-án elfogadott és november 1-jén nyilvánosságra hozott Moszkvai Nyilatkozatban szándékukat fejezték ki. A Nyilatkozatban a részes államok külügyminiszterei elismerték, hogy Ausztria a hitleri expanzió első áldozatának tekinthető, és az 1938. március 12-i Anschlusst semmisnek nyilvánították. Kimondták, hogy Ausztria szabadságát, függetlenségét és államiságát a háború után helyre kell állítani, de ugyan-

akkor emlékeztettek arra is, hogy Ausztriát a Német Birodalom oldalán történő háborús részvétel miatt felelősség terheli,[2] és figyelembe fogják venni, hogy mennyiben járult hozzá önmaga felszabadításához.[3]

A szövetséges hatalmak ellenőrzése

Ausztria különleges helyzetben volt a háborút viselt országok között, ugyanis nem volt háborút vezető hatalom, mint a Német Birodalom vagy Olaszország, ugyanakkor olyan felszabadított államnak sem volt tekinthető, mint Lengyelország vagy Belgium.

Az Első Ellenőrzési Megállapodás (Erstes Kontrollabkommen)[4] és a Szövetséges Tanács Memoranduma

1945. július 4-én az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, a Szovjetunió és Franciaország kormánya Londonban aláírta az Első Ellenőrzési Megállapodást (Ausztria nem volt a szerződő felek között). A megállapodás keretében egy ellenőrzési rendszert állítottak fel, melyet az első szabadon választott és mind a négy megszálló hatalom által elismert kormány megalakulásáig kívántak fenntartani (Brauneder, 2003:264). A szövetséges ellenőrzési apparátus, a Szövetséges Bizottság (Alliierte Kommission für Österreich) a négy főparancsnok (Oberbefehlshaber) alkotta Szövetséges Tanácsból, a főparancsnokok helyetteseiből álló Végrehajtó Bizottságból és a megszálló hatalmak szakértőiből álló csoportokból tevődött össze. A Szövetséges Tanács kizárólag egyhangúlag hozhatott döntéseket. Ezek a szervek csak az osztrák központi állami szervek felett rendelkeztek utasítási jogkörrel, és csak az egész Ausztriát érintő kérdésekben gyakorolhatták hatáskörüket. Az egyes zónákban a szövetségesek kizárólagosan gyakorolták a legfelsőbb hatalmat.

A megállapodás értelmében szeptember 11-én a Szövetséges Tanács átvette Ausztria felett a legfőbb hatalmat. A szövetséges hatalmak az 1945. október 20-án kiadott és az ideiglenes kormány fejének, Karl Renner államkancellárnak (Staatskanzler) címzett Memorandummal szintén elismerték a kormányt, hangsúlyozva, hogy az ideiglenes kormány kizárólag a Szövetséges Tanács szupremáciájának alárendelve gyakorolhatja az államhatalmat Ausztria felett (Adamovich, 1947:42).

A memorandum révén létrejött az osztrák központi hatalom, az ideiglenes kormány és a szövetséges hatalmak közötti kapcsolat. A Memorandum kötelezte az ideiglenes kormányt, hogy 1945. december 31-ig írják ki a választásokat, továbbá felhatalmazta, hogy a teljes államterületre vonatkozóan elfogadhat törvényeket, kihirdetésükhöz azonban mindenkor szükséges a Szövetséges Tanács jóváhagyása. Mindezek ellenére a Szövetséges Tanács fenntartotta magának a jogot a katonai kormányzati törvényhozásra (Brauneder, 2003:264).

A Zónaegyezmény

1945. július 9-én a szövetségesek az Európai Tanácsadó Bizottság (European Advisory Commission) londoni konferenciáján megállapodtak Ausztria felosztásáról; területét

négy részre osztották. A Szovjetunió Alsó-Ausztriát, Burgenlandot és Mühlviertelt, az Egyesült Államok Felső-Ausztriát (Mühlviertel nélkül) és Salzburgot, Nagy-Britannia Stájerországot, Karintiát és Kelet-Tirolt, Franciaország Észak-Tirolt és Vorarlberget kapta.

A fővárost, Bécset öt részre osztották. Az első kerületet leválasztották, és a megszálló hatalmak közös, nemzetközi igazgatása alá vonták. Az első kerületben volt az osztrák kormányzati központ, így lehetővé vált, hogy a szövetséges hatalmak együttesen gyakorolják a felügyeletet az állami szervek felett. A kerület közigazgatását a szövetséges hatalmak havonta felváltva látták el.

A londoni Zónaegyezmény értelmében Ausztria, Olaszországgal ellentétben, közös megszállás alá került, de Németországtól eltérően – melyet az 1937-es határain belül szálltak meg – rendelkezett saját központi hatalommal és egy egységes alkotmánnyal (Brauneder, 2003:264).

Ausztria területi felosztását a szövetségesek egymás között döntötték el, Ausztriának vesztes államként nem volt beleszólása a kérdésbe. A megszállás költségeit kezdetben teljes mértékben, később csak részben hárították át Ausztriára. A 6,5 millió lakost számláló ország megszállására 700 000 fős szövetséges haderőt tartottak fenn. 1955-re a szovjetek már csak 40 000, a három nyugati szövetséges pedig összesen 20 000 főt állomásoztatott Ausztriában. A megszállás költségeit az Egyesült Államok 1947-től, míg a többi szövetséges hatalom 1953-tól már csak 35%-ban hárította át az osztrák állami költségvetésre, 1955-ben pedig 15%-ra csökkentették ezt az arányt (Szabó, 2008:177).

A Második Ellenőrzési Megállapodás

Az 1946. június 28-án aláírt Második Ellenőrzési Megállapodás már jóval enyhébb rendelkezéseket tartalmazott, és figyelembe vette az időközben hatályba lépett 1920/29-es alkotmányt, ugyanakkor Ausztria továbbra sem volt szerződő fél. A Szövetséges Bizottság szerkezete megmaradt, ugyanakkor a katonai főparancsnokok feladatköreit a négy főbiztos (Hochkommissar) vette át. Az ellenőrzési jogkör az alábbi területekre terjedt ki:

– írásos jóváhagyás egy alkotmánytörvény elfogadása esetén;

– hallgatólagos jóváhagyás – amennyiben 31 napon belül egyik megszálló hatalom sem élt a vétójogával – az egyszerű törvények és nemzetközi szerződések esetében, utóbbiaknál csak akkor, ha nem az egyik megszálló hatalommal köttettek;

– vétójog valamennyi törvénytervezet vagy közigazgatási intézkedés eltörlésére vagy módosítására.

A Szövetséges Tanács jelentősen korlátozta Ausztria szuverenitását. A szuverenitás korlátozása osztrák részről de jure nem került elfogadásra, de facto azonban igen (Brauneder, 2003:265). A Szövetségi Alkotmánytörvény elfogadása gyakorlati értelemben is a szuverenitás korlátozásának figyelmen kívül hagyását jelentette, hiszen a Szövetséges Tanács utasítására el kellett volna fogadni egy új, demokratikus elveken nyugvó alkotmányt, ehelyett a régi alkotmány visszaállítása történt.

A megállapodás elsősorban a törvényhozási eljárásokat érintette, azok közül is az alkotmányozó jogkört. A szövetségesek egy különleges alkotmányozási gyakorlathoz folyamodtak a két nagypártra, az ÖVP-re és az SPÖ-re támaszkodva. Az Ideiglenes

Alkotmány hatályon kívül helyezése ellenére továbbra sem a parlament került az alkotmányozás középpontjába, hanem a szövetségi kormány. A politikai döntések vagy itt, vagy egy, az alkotmány keretein kívül működő és a két párt delegáltjaiból álló koalíciós bizottságban születtek. Az alkotmányos kérdések már a kormányjavaslat megszületésekor eldőltek, a parlament szerepe csak a formalitásra korlátozódott. A koalíciós paktum, az alkotmányozó jogkör tekintetében, a gyakorlatban megszüntette a törvényhozó és a végrehajtó hatalom elválasztását az utóbbi javára, mely megakadályozta a parlamenti kontroll érvényesülését (Brauneder, 2003:265).

Az ideiglenes kormány megalakulása

Az „osztrák területek felett egységesen működő" kormány felállítására dr. Karl Renner kezdeményezése adott lehetőséget. Az ideiglenes kormány 1945. április 27-én alakult meg a három antifasiszta párt, az Osztrák Szocialista Párt (SPÖ),[5] az Osztrák Néppárt (ÖVP) és az Osztrák Kommunista Párt (KPÖ) képviselőiből, a szovjet katonai parancsnokság jóváhagyásával (Adamovich, 1947:36). Az ideiglenes kormányt egyedül a szovjet katonai parancsnokság ismerte el, így hatásköre csak a szovjet megszállási övezetre terjedt ki. A három nyugati szövetséges hatalom csak a szovjetek által felállított bábkormányként tekintett rá, és nem ismerte el létjogosultságát, így az általuk megszállt területeken nem rendelkezett hatáskörrel (Zöllner, 1990:531).

Az ideiglenes kormány megalakulásának napján három jelentős közjogi nyilatkozatot adott ki (Adamovich, 1947:36), melyek kivétel nélkül az 1943-as, Ausztria függetlenségéről szóló Moszkvai Nyilatkozatot vették jogalapul:

– a Függetlenségi Nyilatkozat (Unabhängigkeitserklärung) az 1938-as Anschlusst semmisnek tekintette, és a Moszkvai Nyilatkozat alapján az 1920-as alkotmány szellemiségében visszaállította az Osztrák Köztársaságot (1. cikk). Alkotmányjogi értelemben többször hivatkoztak rá egy alkotmányozási aktus eredményeként, ezért szokás „első történeti alkotmányként" (historisch erste Verfassung) is hivatkozni rá (Adamovich–Funk, 1985:81). Szintén a Függetlenségi Nyilatkozatban hirdették ki az ideiglenes kormány felállítását;

– az államkancellár (Staatskanzler) nyilatkozatot adott ki, melyben tudatta, hogy az új kormány megkezdte munkáját;

– az államtitkárok kormánynyilatkozatot adtak ki a kormányzat politikai irányvonalairól.

Az 1945. július 17. és augusztus 2. között megtartott potsdami konferencián ugyan a nyugati megszálló hatalmak is elfogadták az ideiglenes kormány által kihirdetett Függetlenségi Nyilatkozatot, azonban magát a kormányt továbbra sem ismerték el. (Ez részben ellentmondásként is értelmezhető, hiszen amennyiben egy kormány által kibocsátott jogi aktus jóváhagyásra kerül, úgy végeredményben magát a kormány létjogosultságát is elismerik). A három nagyhatalom megállapodott, hogy az ideiglenes kormány hatáskörének egész Ausztriára történő kiterjesztése kérdését az amerikai és a brit csapatok Bécsbe történő bevonulása után megvizsgálják. A nyugati szövetségesek a megszállási övezeteik felett működő ellenkormány felállítását továbbra sem tartották

kívánatosnak, mely az osztrák egység megtartása szempontjából rendkívül nagy jelentőséggel bírt, hiszen így nem fenyegetett az ország két részre szakadásának veszélye (Szabó, 2008:179).

A nyugati ellenkormány felállításának elvetéséhez nagyban hozzájárult, hogy a szocialista párt már 1945-ben elutasította a kommunista párttal történő egyesülést, így a szovjetek nem támaszkodhattak a marxista tábor teljes egészére. Az ideiglenes kormány pozícióját tovább erősítette a nyugati szövetséges hatalmak körében, hogy a kormány mereven elhatárolódott a szovjet eszméktől. Ausztria helyzetét megkönnyítette az a tény, hogy a nyugati országrészt a nyugati szövetségesek szabadították fel, így az ideiglenes kormánynak nagyobb politikai mozgástere volt, és elkerülhette a szovjetekkel való kizárólagos kényszer-együttműködést. Az egyedül a szovjetek által felszabadított és ismételten megszállt kelet-közép-európai országokkal ellentétben, a szovjetek nem tudták érvényesíteni az ún. szalámitaktikát az osztrák politikai élet kommunista hegemónia alá vonásában.

A tartományok státusza

A háborút követően a tartományok igazgatásának újjászervezése a központi kormányzattól függetlenül ment végbe. 1945 májusában létrejöttek az ideiglenes tartományi kormányok, amelyek részben a birodalmi helytartóktól (Reichsstatthalter) vették át a feladatköröket és a tartományi államhatalmat (Brauneder, 2003:259). A tartományok és a szövetség közötti különbségek áthidalásában a politikai pártok fontos szerepet játszottak. Az ÖVP 1945. július 29-én és augusztus 19-én Salzburgban, az SPÖ szeptember 13–14-én szintén Salzburgban tartotta ülését. Renner, akárcsak az első világháborút követő időszakban, ismét a tartományi konferenciák segítségével kívánt párbeszédet teremteni a tartományok és a szövetség között.

Az államkormány szeptember 24. és 26. között összehívta az első tartományi konferenciát Alsó-Ausztria bécsi tartományi parlamentjében. A konferencián kezdetben kaotikus állapotok uralkodtak: mivel az ideiglenes kormányt a nyugati tartományok ekkor még nem ismerték el, nem volt világos, hogy a konferencián hivatalosan részt vesz-e a kormány. A britek hevesen tiltakoztak a konferencia kezdete előtt, és követelték, hogy a kormány lépjen vissza.

Az alkotmány kérdése viszonylag későn került napirendre. A konferencia végül eredményesen zárult. A kommunista pártnak sikerült megtartania Franz Honnert a kormányban belügyekért felelős államtitkárként, akit a szocialisták is elfogadtak. Az ideiglenes kormányt minden tartomány elismerte, Renner pedig biztosította magának az államkancellári hivatalt, egészen az első választásokig. Az ÖVP számára is sikeresen zárult a konferencia: több új miniszter is a párt soraiból került ki,[6] emellett számos követelésüket érvényesíteni tudták, melyek közül a legfontosabb az alkotmányt érintő volt. A konferencián megállapodás született a szövetségi államformáról, és döntöttek az ehhez szükséges Ideiglenes Alkotmány módosításáról.

Az Ideiglenes Alkotmány módosítását az 1945. október 9–10-i salzburgi második tartományi konferencia jogi bizottsága dolgozta ki. Több módosítás a terminológiát

érintette, így például a tartományi bizottságot (Landesausschuss) a tartományi kormány (Landesregierung) megnevezés váltotta fel. A módosítások a szövetségi állami struktúrát is megváltoztatták. Az Ideiglenes Alkotmány módosítása a tartományi kormányok hatáskörébe utalta az 1920/29-es alkotmány 15. cikkének (1) bekezdésében foglalt törvényhozási jogköröket, melyek tartományi kompetenciáknak minősültek. A tartományi törvényhozás megteremtésével a szövetségi kormány tartományi törvényekkel szembeni vétójogát is visszaállították. A hatáskörmegosztás restaurálásával és annak garantálására az alkotmánybíróság (Verfassungsgerichtshof) helyreállítására igény formálódott.

Ezeknek az egyezségeknek a jogerőre emelésére az ideiglenes államkormány 1945. október 12-én elfogadott egy alkotmánytörvényt (alkotmánynovellát), melyet a szövetségesek jóváhagyása után 1945. október 20-án hirdettek ki az *Állami Közlöny*ben, ugyanazon a napon, amikor a nyugati szövetséges hatalmak elismerték az ideiglenes kormányt. Az októberi alkotmánynovella 1. cikk 18 (2) bekezdése egy klauzulát tartalmazott, miszerint az ideiglenes államkormány szükség esetén a tartományi hatáskörbe tartozó ügyekben is élhet törvényhozó hatalmával. Ezt a rendelkezést a salzburgi tartományi konferencián nem vitatták meg. A javaslat Renner kezdeményezésére született, aki ígéretet tett arra, hogy ezeket az eseteket megelőzően az ideiglenes kormány kapcsolatba lép a tartományokkal.

Az alkotmánynovella elfogadása mellett, ugyanezen a napon a kormány elfogadta az alkotmánybíróság és a közigazgatási bíróság (Verwaltungsgerichtshof) felállításáról szóló törvényt, melyre november 1-jén került sor (Wiederin, 2015:197–200). Ezt követően az 1920/29-es alkotmány hatálybalépésével az osztrák olvasat szerint az egykori tartományi alkotmányok is hatályba léptek az 1933. március 5-i jogrendnek megfelelően (Brauneder, 2003:259).

A szövetségi és a tartományi határok kérdése

A Szövetség határai

1946-ban Jugoszlávia területi követelésekkel lépett fel Ausztriával szemben Karintia (Klagenfurtot és Villachot is beleértve) és Stájerország egyes részeire, ezen túlmenően különleges jogállást vagy áttelepítést követelt Jugoszláviába a burgenlandi horvátoknak és szlovéneknek. A jugoszláv kormány területi igényeit kezdetben kizárólag a Szovjetunió támogatta, de a jugoszláv–szovjet viszony megromlásával a szovjetek kihátráltak. A horvát és a szlovén kisebbségi jogok biztosítását azonban továbbra is támogatták, melyet később belefoglaltak az Államszerződés 7. cikkébe. Csehszlovákia szintén területi követeléseket fogalmazott meg, ezeket azonban, nemzetközi támogatottság hiányában, Ausztria egyedül is képes volt elhárítani.

Dél-Tirol kérdése a háború utáni határrendezésnél került elő ismét. Az osztrák kormány diplomáciai úton próbálta visszaszerezni a tartományt, illetve annak legalább az északi részét Olaszországtól, vesztes államként azonban nem járt sikerrel a kezdeményezés. Karl Gruber osztrák és Alcide De Gasperi olasz külügyminiszter 1946. szeptember

5-én írta alá a Párizsi Megállapodást, mely garantálta az osztrák lakosságnak a személyi kisebbségvédelmet és a területi autonómiát (Brauneder, 2003:262–263). A megállapodás értelmében az osztrák kisebbség számára biztosították az anyanyelvi oktatást, a német nyelv hivatalokban történő használatát, a közszolgálatban való egyenjogúságot, és felülvizsgálták a Hitler–Mussolini-megállapodás alapján az optáláshoz való jogot (állampolgárság választása), továbbá jogot kapott a regionális törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlására. 1947. június 27-én létrejött a Trentino-Tiroler Etschland régió, mely jelentős olasz többséggel rendelkezett. A régión belül Dél-Tirol (Bozen tartomány) jogot kapott egy tartományi parlament (Landtag) és egy tartományi kormány (Landesregierung) felállítására, azonban meglehetősen korlátozott törvényalkotó jogkörökkel, melyeket az olasz kormány később tovább szűkített (Zöllner, 1990:534).

A tartományi határok

A *Gau*k területi felosztásától eltérően, a tartományok visszaállítása az egykori határaiknak megfelelően történt. Burgenland 1945. október 1-jén nyerte vissza területét,[7] Alsó-Ausztria 1954-ben kapta vissza a Bécsbe tagozódott községeket, Stájerország pedig 1948. július 1-jén, Felső-Ausztria többszöri tiltakozása ellenére, megkapta Ausseerlandot.

Felső-Ausztria részben az amerikai, részben a szovjet megszállási zónához (Mühlviertel) tartozott. Mühlviertel 1945-ben egy állami megbízott (Staatsbeauftragte) irányítása alá került, aki Felső-Ausztria tartományfőnökének (Landeshauptmann) nevében gyakorolta annak hatásköreit. A gyakorlatban tehát létrejött egy tartományi kormány, anélkül azonban, hogy a Felső-Ausztriával való alkotmányos egység megszűnt volna (Brauneder, 2003:263).

Az átmenet időszaka

A háború utáni állapotok nem tették lehetővé az 1920-as alkotmány azonnali visszaállítását, ugyanis az abban foglalt alkotmányos intézményeket helyre kellett állítani. Nem létezett a Nemzeti Tanács (Nationalrat), és a tartományi gyűléseket (Landtag) is újjá kellett szervezni, melyek hiányában a szövetségi és a tartományi törvényhozó jogkört az ideiglenes kormányok gyakorolták. Mivel parlamenti testületek sem léteztek ebben az időszakban, az alkotmányozó hatalmat is az ideiglenes kormány gyakorolta, mely rendeletekkel[8] kormányzott, azonban teljesen más politikai célokkal, mint tette azt a hivatásrendi állam (Ständestaat)[9] időszakában.

1945. május 1-jén az ideiglenes államkormány elfogadta az Alkotmány átmeneti törvényt (Verfassungs-Überleitungsgesetz), amely az alkotmányos rendet visszaállította az 1933. március 5-i állapotoknak megfelelően.[10] Ez azonban csak lépésről lépésre mehetett végbe. Az Alkotmány átmeneti törvénnyel egy napon az ideiglenes államkormány elfogadta az Ideiglenes Alkotmányt, mely provizórikusan az 1920/29-es alkotmány helyébe lépett, azzal a feltétellel, hogy hat hónappal az első szabadon választott népképviselet (Nemzeti Tanács) megalakulása után hatályát veszti [Alkotmány átme-

neti törvény 4. cikk (2) bekezdés]. Az Ideiglenes Alkotmány 4. cikkének (2) bekezdése felhatalmazta az ideiglenes kormányt, hogy a szabadon választott népképviselet megalakulásáig teljeskörűen gyakorolja az állami törvényhozó és a legfelsőbb állami végrehajtó hatalmat.[11] Bizonyos, a legfelsőbb végrehajtó hatalomhoz tartozó feladatok, melyek a Szövetségi Alkotmánytörvény értelmében a szövetségi elnököt illették, a Politikai Kabinettanácshoz (Politischer Kabinettsrat) kerültek. A Politikai Kabinettanácsot a három párt vezetőségéből megválasztott államtitkárok alkották, az államkancellár elnökletével (Adamovich, 1947:38).

Az alkotmányjog mellett az egyéb jogterületek visszaállítása is megtörtént. Az Alkotmány átmeneti törvény elfogadásával azonos napon elfogadták a Jog átmeneti törvény (Rechts-Überleitungsgesetz), mely a német birodalmi jogot hatályon kívül helyezte. Az 1945. július 28-án az *Állami Közlöny*ben kihirdetett Hatósági átmeneti törvény pedig megszüntette a német birodalmi hatóságokat és rendelkezéseket, és az osztrák hatósági szervezetrendszert az 1938. március 13-i állapotoknak megfelelően visszaállította (Brauneder, 2003:259).

Az Ideiglenes Alkotmány egy központilag irányított unitárius államma formálta Ausztriát. A legfelsőbb állami szerv az ideiglenes államkormány volt, mely törvényeket, alkotmánytörvényeket alkothatott, és birtokolta a legfelsőbb végrehajtó államhatalmat. A tartományok igazgatása élén a tartományfőnökök (Landeshauptmann) álltak, akik az ideiglenes államkormány illetékes tagjai alá voltak rendelve, és a kormánytól kapták kinevezésüket. A tartományok autonóm igazgatását az ideiglenes tartományi bizottságok látták el, melynek tagjai a tartományfőnök, annak helyettesei és azok a személyek voltak, akiket a tartományfőnök az ideiglenes államkormány egyetértésével nevezett ki (Adamovich–Funk, 1985:81). Ezek az alapelvek érvényesültek Bécs polgármesterének, polgármester-helyetteseinek és az ideiglenes városi szenátus (Provisorischer Stadtsenat) tagjainak megválasztásakor is (Adamovich, 1947:39).

1945. október 12-én a tartományok nyomására elfogadott Ideiglenes Alkotmány Novellája az ideiglenes államkormány törvényhozó kompetenciáját azokra a jogalkotási, illetve elvi jogalkotási ügykörökre korlátozta, melyek az 1920/29-es alkotmány 10–12. cikke értelmében a Szövetséget illették. Az alkotmány 15. cikkének (1) bekezdése alapján egyéb jogalkotási ügyekben az ideiglenes tartományi kormányokra ruházta a törvényhozó hatáskört. A tartományi törvényhatározatok (Gesetzbeschluss) azonban csak akkor léphettek hatályba, ha az ideiglenes kormány nem élt ellenvetéssel 4 héten belül (Adamovich, 1947:40). Ezzel az októberi alkotmánynovella visszaállította a föderális struktúrát.

1945. november 25-én az október 19-én elfogadott választási alkotmánytörvény alapján megtartották a háború utáni első szabad Nemzeti Tanács, a tartománygyűlések és Bécs város Községi Tanácsának választását. A Nemzeti Tanács december 19-én ült össze; ezen a napon véget ért az alkotmányos átmenet időszaka. Az uralkodó jogfelfogás abból indult ki, hogy az Ideiglenes Alkotmány kizárólag eddig az időpontig volt hatályos, és helyette a Szövetségi Alkotmánytörvény lépett egészében hatályba. Ez a felfogás az Alkotmány átmeneti törvény 4. cikkének (2) bekezdésén alapult (jóllehet, a hat hónapos időszak kérdésében ellentmondás mutatkozik), miszerint az Ideiglenes

Alkotmány „legkésőbb" hat hónappal az újonnan választott Nemzeti Tanács megalakulása után hatályát veszti (Adamovich–Funk, 1985:82).

A december 19-i első ülésen újabb Alkotmány átmeneti törvényt fogadtak el, azonban a szövetségesek egyet nem értése meghiúsította az *Állami Közlöny*ben történő kihirdetését.[12] Az érvényes közjogi gyakorlat értelmében már ezen a napon hatályba lépett az 1920/29-es Szövetségi Alkotmánytörvény[13], és nem csak hat hónappal később.

Valamennyi alkotmánytörvény, egyéb szövetségi törvény, nemzetközi egyezmény, illetve közigazgatási intézkedés elfogadása, végrehajtása és módosítása a Szövetséges Tanács jóváhagyásához volt kötött. Az 1945. december 19. utáni kormányzati rendszert a két nagypárt (ÖVP, SPÖ) nagykoalíciója határozta meg. A megszállásból adódó helyzet, a kommunista hatalomátvételtől való fenyegetettség, illetve a közelmúlt történései megteremtették a politikai együttműködést azon politikai erők között, amelyek az Első Köztársaság fennállása során még ellenséges viszonyban álltak egymással (Adamovich–Funk, 1985:82–83).

December 20-án az ÖVP (85 mandátum), az SPÖ (76 mandátum) és a KPÖ (4 mandátum) hárompárti koalíciójának eredményeként megalakult a Leopold Figl (ÖVP) vezette új kormány. A helyettes szövetségi kancellár Adolf Schärf (SPÖ) lett. A kormányt az ÖVP-ből nyolc miniszter, az SPÖ-ből hat miniszter, két független szakminiszter (pénzügyi és igazságügyi) és a KPÖ-ből egyetlen miniszter alkotta. A Nemzeti Tanácsba tehát csak kormánypárti képviselők kerültek, ellenzék nem alakult. Az ÖVP és az SPÖ közötti megállapodás alapján a kormányban, a tartományi és a községi közigazgatásban, a közszolgálatban és az államosított vállalatoknál egyaránt az arányossági elv valósult meg, melyet később több alkalommal is módosítottak a választási eredményeknek megfelelően.

Ugyanezen a napon a Szövetségi Gyűlés (Bundesversammlung) egyhangúan megválasztotta Karl Rennert a Második Osztrák Köztársaság első szövetségi elnökének (Bundespräsident), aki egészen az 1950. december 31-én bekövetkezett haláláig gyakorolta hivatalát (Zöllner, 1990:531–532).

Renner és az unitárius állam gondolata

A szövetségi állam koncepciójáról szóló viták már 1945 áprilisában megkezdődtek, amikor a 3. ukrán front parancsnoka, Fedor Tolbuhin a 2. kiáltványában biztosította az osztrák népet, hogy a Vörös Hadsereg tartja magát az 1943 októberében elfogadott, Ausztria függetlenségéről szóló Moszkvai Nyilatkozathoz, és támogatja, hogy Ausztriában az 1938-ig érvényes állapotok visszaállításra kerüljenek. A kiáltvány azonban aggodalommal töltötte el az osztrák politikai vezetőket, akik az 1934-es autoriter alkotmány felélesztésének lehetőségét látták benne, mely az 1938. márciusi Anschlusshoz vezetett. A népi demokrácia felállítása egyedül a kommunistáknak állt érdekében, az 1945. áprilisban újjáalakuló szociáldemokrata és az újonnan létrejövő kereszténydemokrata politikai pártok elutasították (Wiederin, 2015:186).

Karl Renner tevékenysége további aggodalomra adott okot. 1945. április 1-jén felvette a kapcsolatot a szovjetekkel, és felajánlkozott a Második Köztársaság újjáépítő-

jének szerepére. Renner a határozott fellépése, valamint politikai tapasztalata és az Első Köztársaság megalapításában betöltött kulcsszerepe okán elnyerte a szovjetek bizalmát.[14] Ragaszkodott a 1920-as alkotmány és az 1918–1920-as köztársasági és közjogi tradíciók visszaállításához.

A Függetlenségi Nyilatkozat 1945. április 27-i kiadása szintén politikai vitákat eredményezett. Renner a Második Köztársaságot az 1920-as alkotmány szellemében kívánta felállítani, azonban ügyelt arra, hogy az „1920-as Szövetségi Alkotmánytörvény" (Bundes-Verfassungsgesetz 1920) vagy az „1920-as Szövetségi Alkotmány" (Bundesverfassung von 1920) kifejezések ne jelenjenek meg a Nyilatkozatban. Ez nem volt véletlen, hiszen Renner szövetségi állam helyett egységállamot (unitárius államot) kívánt felállítani (Wiederin, 2015:187).

Renner nem kívánt autonómiát adni a tartományoknak a Második Köztársaságban, mondván, hogy 1920 után azt a szövetségi kormány akadályoztatására használták fel, továbbá hozzájárultak a fasizmus megerősödéséhez és terjedéséhez, illetve nem léptek fel az ismételt alkotmánysértések ellen, mely a kötelességük lett volna. Az 1945. május 10-i kabinetülésen megjegyezte, hogy a szövetségi állam helyreállításától egyelőre nem zárkózik el, azonban úgy látja, hogy a tartományi parlamentek és a tartományfőnökök reaktiválása az államhatalmat és a közellátást gátolhatják vagy fel is számolhatják, valamint nem tartotta indokoltnak egy Ausztria méretű állam esetében a szövetségi modell felállítását (ellenpéldaként az Amerikai Egyesült Államokat hozta fel).

Adolf Schärf államtitkár racionálisan érvelt Rennerrel szemben, és az 1920-as állapotok visszaállítása vagy az egységállami berendezkedés helyett az 1933. márciusi szövetségi állami berendezkedést javasolta. Kompromisszumként felajánlotta, hogy legyen merev, centralizáló alkotmány egy meghatározott átmeneti időszak erejéig, ezt követően viszont az 1933-ig fennálló alkotmányos berendezkedést kell ismét megteremteni, és minden további alkotmánymódosítást az 1933-ban hatályban lévő alkotmány keretei között kell elfogadni. Javaslataival Schärfnek végül sikerült meggyőznie Rennert a szövetségi állami berendezkedésről (Wiederin, 2015:188–189).

A 2. és a 3. Alkotmány átmeneti törvény (das 2. und das 3. Verfassungs-Überleitungsgesetz)[15]

Mint arról már korábban szó esett, az Alkotmány átmeneti törvény 4. cikk (2) bekezdése kimondta, hogy hat hónappal az után, hogy az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választásokon megválasztott népképviselet (Nemzeti Tanács) első alkalommal összeül, az Ideiglenes Alkotmány hatályát veszti. A hat hónap azonban túl hosszú időnek bizonyult, ezért az államkormány el akarta fogadni a 2. Alkotmány átmeneti törvényt, lehetővé téve a régi Szövetségi Alkotmány újbóli hatálybalépését. Ludwig Adamovich[16] a 1929-es Alkotmány átmeneti törvényt alapul véve négy pontban foglalta össze a javaslatát (Wiederin, 2015:201):

– Az 1. cikk értelmében az újonnan megválasztott Nemzeti Tanács első ülésének napján a Szövetségi Alkotmány az 1929-es novellával, a tartományi alkotmányok az egyes tartományokban, Bécs alkotmánya az 1931-es módosított szerkezetben,[17] vala-

mint a Nemzeti Tanács (Nationalrat), a Szövetségi Tanács (Bundesrat), a tartományi parlamentek (Landtag) és a Bécsi Községi Tanács (Wiener Gemeinderat) ügyrendi szabályzata az 1933. március 5-i törvényhozás állapotának megfelelően hatályba lépnek. Ugyanezen a napon az Alkotmány átmeneti törvény és az Ideiglenes Alkotmány hatályukat vesztik.

– A 2. cikk az 1920-as Alkotmány átmeneti törvény (Verfassungs-Übergangsgesetz) 2–6. cikkét tekintette alkalmazandónak, melyek átemelik a hatályos törvényeket és rendeleteket, és rendezik a feloszlott és újonnan létrejövő szervek közötti hatáskör-átruházást.

– A 3. cikk azokat a szabályozásokat érinti, amelyek az újonnan hatályba lépő Szövetségi Alkotmánytörvény rendelkezéseitől eltérnek, és részben az átmenetre (szövetségi elnökválasztás, kormányzat, minisztériumok, számvevőszék, közjogi bíróságok), részben pedig az időbeliségre (állampolgárság, törvényesség elve, Szövetségi Tanács, büntetőeljárások, tartományi kormányok hivatalai) vonatkoznak.

– A 4. cikk a hatálybalépést szabályozta, és tartalmazott egy végrehajtási klauzulát.

A kormányülés, hosszas tanácskozás után, 1945. november 29-én elfogadta a javaslatot. A britek azonban 1945. december 10-én megtagadták a Szövetségi Tanácsban a jóváhagyást, ugyanis álláspontjuk szerint a végleges döntést Ausztria alkotmányos rendjének megfelelően csak egy szabadon választott parlament hozhatja meg.

Adamovich a brit jogi bizottság vezetőjével, Claud Schusterrel kompromisszumot kötött, melynek értelmében a törvényhozó hatalom a Nemzeti Tanácsra, a Szövetségi Tanácsra és a tartományi parlamentekre szállt, az alkotmány kérdését azonban nyitva hagyta. A módosítási javaslatokat végrehajtva a kabinettanács (Kabinettsrat) 1945. december 13-án elfogadta a 2. Alkotmány átmeneti törvényt, melyet a szövetségesek jóváhagyását követően, december 18-án kihirdettek, így december 19-én összeülhetett és megkezdhette munkáját a Nemzeti Tanács.

A még rendezetlen közjogi kérdéseket a 3. Alkotmány átmeneti törvényről készített javaslat volt hivatott szabályozni, melyet a kormány december 19-én a Nemzeti Tanács elé terjesztett. A magyarázó kommentárokban (Erläuternde Bemerkungen) az ideiglenes kormány rögzítette: feladata abban áll, hogy az alkotmányjog területén a legfontosabb rendelkezéseket kidolgozza, amelyek a törvényhozó testületek üléseit lehetővé teszik, azonban nem illetékes az alkotmány egészének végrehajtásában. A javaslat értelmében az 1920/29-es alkotmányt érintő átmeneti rendelkezéseket a szabadon választott törvényhozó testületek jogosultak elfogadni.

Az alkotmányjogi hézagot kiküszöbölendő, a 3. Alkotmány átmeneti törvényről készült javaslat 4. cikk (1) bekezdése értelmében a törvény visszamenőleg ugyanazon a napon lép hatályba, amikor a Nemzeti Tanács első alkalommal összeült.

A Szövetséges Tanács azonban ismét megtagadta a törvénytervezet jóváhagyását. A Tanács 1946. március 31-i jegyzékében tudatta a szövetségi kancellárral, hogy március 25-i ülésén elfogadott egy határozatot, melyben kötelezi az osztrák kormányt, hogy legkésőbb július 1-jéig dolgozzon ki egy demokratikus elveken alapuló alkotmánytervezetet, és hogy nem hagyja jóvá az 1945. december 19-én kidolgozott törvénytervezetet. Ezúttal a szovjet fél élt vétójogával, ezzel akarta ugyanis erősíteni a Kommunista Párt pozícióját az alkot-

mányozás során. A Kommunista Párt a választásokon messze elmaradt a várakozásoktól, és éppen bejutott a Nemzeti Tanácsba. Politikai erejük növelése érdekében kinyilvánították, hogy az 1920/29-es Alkotmányt csak ideiglenesnek tekintik, és létkérdésnek tartják egy új, demokratikus alkotmány elfogadását (Wiederin, 2015:202–204).

A Szövetséges Tanács vétója és elvárásai ellenére, egy ügyes jogelméleti magyarázattal sikerült a „régi" alkotmányt visszaállítani, a hivatalos osztrák álláspont szerint ugyanis a Szövetségi Alkotmánytörvény már hatályos volt. Leopold Figl szövetségi kancellár 1946. április 12-i, Nemzeti Tanácsban tartott beszédében az Ideiglenes Alkotmány kiegészítő jellegére hívta fel a figyelmet. A Szövetségi Alkotmánytörvény párhuzamosan létezett mellette. A magyarázat szerint a Szövetséges Tanács az 1945. május 1-jei 1. Alkotmány átmeneti törvény jóváhagyásával egyidejűleg jóváhagyta a Szövetségi Alkotmánytörvényt is, valamint Ausztria megtartotta az első szabad választásokat. Ekképp az Alkotmány, tekintet nélkül a Nemzeti Tanács 1945. december 19-i határozatára, a hatályos jogrend szerves részét képezi. Az Alkotmány bizonyos rendelkezéseinek érvényesülését akadályozó tényezők a Nemzeti Tanács és a tartományi parlamentek megalakulásával megszűntek, és ettől az időponttól kezdve az alkotmány hatályba lépett.

Az idő múlása Ausztriának kedvezett, hiszen az 1945-ös 1. Alkotmány átmeneti törvény 4. cikk (2) bekezdésében foglaltak alapján a hatálybalépés időpontja, 1946. június 19. közeledett. Az osztrák álláspont melletti határozott fellépés a régi alkotmány restaurációjának malmára hajtotta a vizet. Végül június 19-én hivatalosan is hatályát vesztette az Ideiglenes Alkotmány, és helyébe a régi-új Szövetségi Alkotmánytörvény lépett. A politikai viták ezzel végérvényesen lezárultak, és a Szövetséges Tanács sem élt további követeléssel egy új alkotmány kidolgozására (Wiederin, 2015:204–205).

A kontinuitás kérdése

Az 1945-ben elfogadott alkotmányjogi aktusok felvetik az alkotmányjogi kontinuitás-diszkontinuitás dilemmáját. Anyagi jogilag a Függetlenségi Nyilatkozat és az Alkotmány átmeneti törvény az 1920-as alkotmányt és annak 1929-es novelláját, valamennyi szövetségi alkotmánytörvényt és egyszerű szövetségi törvényben elfogadott alkotmányos rendelkezést az 1933. március 5-i jogrendnek megfelelően visszaállította, így megvalósul a jogkontinuitás. Formálisan nézve azonban ezek a jogi aktusok nem vezethetők vissza a régi alkotmányos jogrendre, hiszen az 1933. március 5. utáni alkotmányos rendszer és az 1938. március 12-i Anschluss véget vetett a korábbi alkotmányos rendnek. A Függetlenségi Nyilatkozatra használatos „első történeti alkotmány" kifejezés ennek hatására született (Adamovich–Funk, 1985:15).

Összegzés

A háború után az osztrák államiság helyreállítása volt a cél, nem pedig egy új állam alapítása, ahogy történt az az első világháború után. Az osztrák államiság kapcsán létezik az annexiós (Annexionstheorie) és az okkupációs (Okkupationstheorie) elmélet. Az

uralkodó felfogás ez utóbbit vallotta, azaz Ausztriát nem kebelezte be a Német Birodalom, csak katonailag megszállta, így ugyan 1938-ban elvesztette cselekvőképességét, de maga az állam nem szűnt meg létezni. A cselekvőképtelenség az 1945-ös felszabadítással ért véget.

Az osztrák szövetségi kormány és a német birodalmi kormány egyaránt a bekebelezési elméletet vallotta 1938-ban, és ez a nézet uralkodott a nemzetközi felfogásban is egészen 1943-ig. 1945 után háttérbe szorult, és csak egy szűkebb réteg képviselte ezt az álláspontot, amely ellenezte az 1933-as jogrend visszaállítását.

Az annexiós elmélet szerint 1945-ben, akárcsak 1918-ban, egy új állam született, így az 1938 előtti államisággal és a Német Birodalommal szemben egyaránt diszkontinuitás áll fenn. Az okkupációs elmélet az alkotmány- és a nemzetközijog-ellenes körülményekre hivatkozva – melyek az Anschlusshoz vezettek – az 1918-ban létrejött Első Osztrák Köztársasággal való kontinuitást és a Német Birodalommal szembeni diszkontinuitást mondja ki.

Az 1945 utáni új, avagy régi-új osztrák állam elnevezésében is ez a két elmélet játszott szerepet. Ha az 1918 és 1938 közötti államiságot az Első Köztársaság elnevezéssel illetjük, akkor nyilvánvalóan az 1945 utáni államiságra a Második Köztársaság fogalom használatos, amely az annexiós elméletnek felel meg. Az okkupációs elmélet ezzel ellentétben az 1945 utáni államot az Első Köztársaság folytatásának tartja (Brauneder, 2003:262). A gyakorlatban azonban az 1945 utáni államépítési, állam-újjáépítési időszakot mindkét teória áthatotta. Az államot a Második Köztársaság névvel szokás illetni, mely értelemszerűen a bekebelezési elméletnek felel meg, ugyanakkor a korabeli jogalkotásban az okkupációs elmélet volt az uralkodó, tekintve hogy az osztrák államiság „visszaállítása" az 1933. március 5-i jogrendnek megfelelően történt, beleértve az 1920/29-es Alkotmánytörvényt, és az állam hivatalos neve ismét Osztrák Köztársaság (Republik Österreich) lett, akárcsak 1920-ban az alkotmány hatálybalépését követően.

Jegyzetek

[1] A Moszkvai Értekezleten (1943. október 19–30.) az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, a Szovjetunió és Kína kormánya (ez utóbbi állam moszkvai nagykövete) közös nyilatkozatot adott ki, hogy a tengelyhatalmak feltétel nélküli kapitulációjáig folytatni fogják a háborút. Az Értekezleten négy nyilatkozatot fogadtak el: 1. Négy nemzet nyilatkozata az általános biztonságról, 2. Nyilatkozat Olaszországról, 3. Nyilatkozat Ausztriáról, 4. Háromhatalmi nyilatkozat a kegyetlenkedésekről.

[2] A Moszkvai Nyilatkozat Ausztria vonatkozásában némileg ellentmondásos, hiszen egy katonai erőszakkal annektált állam nem viselhet felelősséget cselekvőképessége hiányában, így szét kell választani az állampolgárok és az állam felelősségét. A háborús bűnöket elkövető osztrák állampolgárokat valóban felelősség terhelte (Szabó, 2008:176).

[3] www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/moszkva.html (Letöltés: 2017. február 6.).

[4] A német „Abkommen" kifejezés egyaránt jelent egyezményt és megállapodást, így ezeket a kifejezéseket egymás szinonimáiként használom.

[5] Az SPÖ-t szokás szociáldemokrata pártnak is nevezni. Az újjászervezett párt hivatalos neve azonban Sozialistische Partei Österreichs (Osztrák Szocialista Párt, SPÖ) lett, tagjai a szociáldemokraták és a forradalmár szocialisták voltak.

[6] Az új kormányba az ÖVP 13, az SPÖ 12, a KPÖ 10 tagot delegált. Mellettük 4 független szakértő kormánytag is helyet kapott a kormányban (Zöllner, 1990:531).

[7] Burgenland az 1938. március 12-i Anschluss-szal megszűnt létezni, területét Reichsgau Niederdonau és Reichsgau Steiermark között osztották fel.

[8] A rendeleti kormányzás németről történő fordítása nem pontos. A „Regierungsgesetzgebung" tükörfordítása kormánytörvényhozás, azonban a magyar terminológiában ismeretlen ez a fogalom.

[9] A hivatásrendi állam az 1920/29-es alkotmányt felváltó Májusi Alkotmány keretein belül 1934. május 1. és 1938. március 13. között működött, www.aeiou.at/aeiou.encyclop.s/s772608.htm (Letöltés: 2017. február 6.).

[10] A Nemzeti Tanács (alsóház) 1933. március 4-i ülése heves politikai vitákba torkollott (a politikai mandátumok tekintetében nem volt jelentős különbség a kormány és az ellenzék között), mely végül a Nemzeti Tanács teljes elnökségének lemondásához vezetett. Az ezt követő jogi helyzet egy joghézag miatt kritikussá vált, hiszen sem az alkotmány, sem pedig a Nemzeti Tanács ügyrendje nem tartalmazott előírásokat a teljes elnökség lemondása esetére. Elnök nélkül nem volt, aki az üléseket vezesse, így az alsóház döntésképtelenné vált, és új elnököt sem tudott választani. A Nemzeti Tanács működésképtelenségét kihasználva a szövetségi kormány rendeleti kormányzásba kezdett (Szabó, 2010:301–304).

[11] www.verfassungen.de/at/at45-/vgesetz45-2.htm (Letöltés: 2017. február 7.).

[12] Lásd részletesen *A 2. és a 3. Alkotmány átmeneti törvény (das 2. und das 3. Verfassungs-Überleitungsgesetz)* c. fejezetben.

[13] www.verfassungen.de/at/at45-/vgesetz45-1.htm (Letöltés: 2017. február 7.).

[14] Az első világháborút követően Karl Rennert választották a Német–Ausztriai Köztársaság (Republik Deutschösterreich, Republik Deutsch-Österreich) államkancellárjának (Staatskanzler) és az Első Osztrák Köztársaság (Republik Österreich) első kancellárjának (szintén államkancellári titulusban), akinek az 1920-as alkotmány kidolgozásában is jelentős szerepe volt.

[15] Az Alkotmány átmeneti törvényre a német nyelvben két kifejezés használatos: Verfassungs-Überleitungsgesetz, Verfassungs-Übergangsgesetz.

[16] Renner államkancellár felkérésének eleget téve dr. Ludwig Adamovich jogszakértőként részt vett a kormányüléseken.

[17] Bécs alkotmánya az 1931-es szerkezetben már 1945. július 14-én hatályba lépett (Staatsgesetzblatt Nr. 67/1945: Neuerliches Wirksamwerden der Verfassung der Stadt Wien in der Fassung von 1931, Wiener Verfassungs-Überleitungsgesetz, WV-ÜG), azonban 1945. december 19-ig több átmeneti rendelkezéssel is kiegészítették, majd ismét hatályba lépett. Adamovich tervezete Bécs alkotmányának újbóli hatályba-léptetésére vonatkozott. www.verfassungen.de/at/wien/verf45-i.htm (Letöltés: 2017. március 7.).

Felhasznált irodalom

Adamovich, Ludwig (1947): *Grundriss des Österreichischen Verfassungsrechts.* Vierte, neubearbeitete Auflage, Springer Verlag, Wien, 36–42.

Adamovich, Ludwig – Funk, Bernd-Christian (1985): *Österreichisches Verfassungsrecht.* Dritte, neubearbeitete Auflage, Springer Verlag, Wien, 81–83.

Brauneder, Wilhelm (2003): *Österreichische Verfassungsgeschichte.* 9. durchgesehene Auflage, Manz Verlag, Wien, 255–265.

Szabó István (2010): *Ausztria államszervezete 1918–1955.* PPKE JÁK, Budapest, 301–304.

Szabó István (2008): Ausztria négyhatalmi megszállása és az 1955-ös Államszerződés. *Sectio Juridica et Politica,* Tomus XXVI/1, Miskolc, 176–179.

Wiederin, Ewald (2015): Einheitsstaat oder Bundesstaat? Diskurse und Entscheidungen 1945. In: *Rechtshistorische Aspekte des österreichischen Föderalismus, Beiträge zur Tagung an der Universität Innsbruck am 28. und 29. November 2013.* Hrsg. Martin Schennach, Sammelband, Verlag Österreich, Wien, 186–205.

Zöllner, Erich (1990): *Geschichte Österreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart.* 8. Auflage, Verlag für Geschichte und Politik Wien, Wien, 531–534.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 407–414., DOI: 10.24307/psz.2017.0934

Iván Dániel – Koi Gyula

Bibliográfia az alkotmányról, az államról, az Országgyűlésről, a központi állami szervekről és a választási rendszerekről[1]

Bibliography on the Constitution, the State, the Parliament, the Central State Organs and the Election Systems

Összefoglalás

Nagyszabású, limitált példányszámú alapmunka ötödik kiadása jelent meg Soltész István szerkesztésében. A *Bibliográfia az alkotmányról, az államról, az Országgyűlésről, a központi állami szervekről és a választási rendszerekről* című kötet hatalmas vállalkozás, mely a címben jelzett tematikák körében gyűjti össze és tárja fel az írásokat. Célunk e terjedelmes bibliográfia ismertetése és erényeinek kiemelése.

Kulcsszavak: bibliográfia, jogi bibliográfia, magyar közjog, recenzió

Summary

The fifth edition of a large-scale basic work with limited issues has been published, edited by István Soltész. The *Bibliography, entitled Bibliography on the Constitution, the State, the Parliament, the Central State Organs and the Election Systems*, is a vast work which collects and re-

Iván Dániel tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Intézet; doktorandusz hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (Ivan.Daniel@uni-nke.hu), Koi Gyula tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet; tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Intézet (Koi.Gyula@uni-nke.hu).

veals publications such kind of topic that was indicated in the title. Our goal is to emphasize and present the virtue of this monumental bibliography.

Keywords: bibliography, legal bibliography, Hungarian public law, review

Magyarország könyvtörténetében és kultúratörténetében jelentős szerepük van a bibliográfiáknak. Az időben korábbi előzményeket nem tekintve, modern értelemben a legelsők között tartjuk számon Szabó Károly (1824–1890), illetve Petrik Géza (1845–1925) könyvészeteit. Szabó Károly *Régi magyar könyvtár* című műve első kötetében az 1531 és 1711 közötti magyar nyelvű nyomtatványok könyvészetét tárta fel 1879-ben. Ezt követte 1885-ben a vállalkozás második kötete, amely az 1473 és 1711 közötti hazai idegen nyelvű nyomtatványok számbavételét végezte el. E két kötethez 1885 és 1912 között Sztripszky Hiador pótlásokat jelentetett meg *Adalékok…* című művében.

A könyvészeti kutatások szervezettebbé válásával, főként az 1711-ig terjedő időszak egyes korszakaiban, 30-50%-kal növekedett az ismertté vált nyomtatványok száma, ezért Szabó Károly vállalkozásának utódaként jelenik meg a *Régi magyarországi nyomtatványok* sorozat, amely az 1473-as évszámmal indult 1971-ben, és 2012-ben már a negyedik vaskos köteténél jár, melynek záró évszáma 1670. Az alapmű spiritus rectora a magyar könyvészettudományok doyenje, Borsa Gedeon.[2]

A magyar könyvészet számára hasonlóan jelentős alapmű a Petrik Géza-féle *Magyar könyvészet,* amely az 1712 és 1860 közötti nyomtatványok jegyzékét tartalmazza, későbbi kiegészítéseit tekintve 1920-ig terjed. A Petrik-mű 1888–1928-ig jelent meg, a folytatásokat Kiszlingstein Sándor és Barcza Imre, valamint Kozocsa Sándor adta ki, az 1920-as évvel bezárólag. A Petrik-féle könyvészet és folytatásai nemcsak a könyveket és kisnyomtatványokat, hanem a folyóiratokat is regisztrálták (Arcanum, 2001b).

E vállalkozás folytatásának tekintendő az 1921 és 1944 közötti *Magyar könyvészet* és folytatásai.[3] Mindezek mellett a korai nyomtatványanyag körében szintén jelentős még az Apponyi Sándor-féle *Hungarica* című, a külföldi szerzők által írt magyar vonatkozású műveket tartalmazó bibliográfia, illetve Szabó Károly munkájának hasonló tárgyú harmadik kötete. A gróf Apponyi Sándor (1844–1925) által magyar és német nyelven írt munka vonatkozásában a kiegészítéseket a szerző halála után Dézsi Lajos (1868–1932) kezdte el, majd a 2000-es években Vekerdi József (1927–2015) fejezte be. A Szabó Károly-féle harmadik kötetet Hellebrant Árpád véglegesítette és jelentette meg 1896–1898-ban, ennek pótlásai 1990 és 1996 között láttak napvilágot (Dörnyei Sándor és Szálka Irma munkája) (Arcanum, 2003).

Nyilvánvaló, hogy ezek a bibliográfiai alapművek is tartalmaznak állam- és jogtudományi anyagot. Mindez azonban nem menti fel a jogtudomány művelőit azon kötelezettség alól, hogy saját tudományuk könyvészetét műveljék. Számos szaktudományban a 15–16. századi kezdetektől 1945-ig és több-kevesebb hiányossággal napjainkig terjedő bibliográfiák állnak rendelkezésre (orvostudomány, közgazdaságtan, mezőgazdaság). Sajnos az 1801 előtti anyag is csak részlegesen feltárt (illetve annyiban, amennyiben a felsorolt alapbibliográfiák ezt megtették).

E körben csupán egyes nagyobb hazai könyvtárak jogi és államtudományi szempontú könyvészeti feltárását lehet említeni (Kudora, 1910:246; Kiss, 1917:582; Krisztics–Weis, 1913:214; Szabó, 1940:1103).[4] Ellenben az 1945 és 1989 közötti (és kis részben ez utáni) korszak főként Nagy Lajos (1911–1986) bibliográfus, büntetőjogász áldozatos munkája okán példaszerűen dokumentált.[5] Ugyanő a külföld számára egy alapvetően (de nem kizárólag) a hazai jog 1945 utáni idegen nyelvű produktumaiból és a magyar nyelvű nagy kézikönyvekből is kiadott egy válogatott bibliográfiát angol nyelven (3316 tétel). (A nem angol források címei angol fordításban is olvashatóak.) (Nagy, 1988:429.) Figyelemre méltó az a közigazgatási válogatott bibliográfia is, melyet a Kádár-rendszer utolsó periódusának kezdetén állítottak össze, a szerkesztést Kovács Kálmán (1913–1988) és Máthé Gábor, a bibliografizálási feladatokat Hernádi László Mihály vállalta magára (2600 tétel) (Hernádi–Kovács–Máthé, 1983:647). (Az ELTE ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszékén mint akadémiai kutatóhelyen folyó vállalkozásban Nagy Lajos és bibliográfus kollégái is részt vettek, akik egy 1825 és 1945 közötti teljes jogi bibliográfia gyűjtőmunkáját is elkezdték, de az sosem jelent meg).[6] Az egyéb (nem közjogi) szakbibliográfiák ügyére vizsgálatunk nem terjed ki.

A bibliográfiák lényege a teljességre törekvés, és ezt nem pótolhatja semmiféle önkéntes adatszolgáltatáson alapuló adatbázis. Nyilván még nehezebb a helyzet akkor, amikor történeti bibliográfiáról (azaz nem kurrens bibliográfia, vagyis tehát történeti jellegű, azaz retrospektív könyvészet) van szó. Mivel tehát mind az 1801 előtti, mind az 1801 és 1945 közötti jogi és államtudományi könyvészetünk hiányos és esetleges, mindezen hiányok részleges pótlása, illetve a jelenkor szakkönyvészetének feltárása rendkívüli módon üdvözlendő cselekedet.

Mivel az 1945 és az 1991 közötti korszakot kivéve, tudományosan feltárt jog- és államtudományi bibliográfiával nem rendelkezünk, ezért rendkívül fontos tény, hogy Soltész István közjogi tárgyú bibliográfiája a korábbi negyedik kiadás átdolgozott és bővített változataként a 2015. évben ismét napvilágot látott. Szabó, Petrik, Apponyi és Borsa bibliográfiája a könyvtártudomány magasabb szempontjait figyelembe véve, évek és azon belül a városok elnevezésének és a nyomdászok nevének alfabetikus sorrendjében veszi fel. Azonban a szakbibliográfiák ezzel a módszerrel legfeljebb csak a kifejezett történeti anyag tekintetében elégedhetnek meg. Ezért a bibliográfia 2015-ös kiadása az 5. számú végjegyzetben említett Kudora Károly módszerére emlékeztetően tárgyszavak, illetve egész pontosan egy igen szofisztikált tárgyszórendszer alapján áll. Mielőtt a bibliográfia korábbi kiadásainak és a jelen kiadvány tartalmiságának ismertetésébe kezdenénk, mindenképpen szólnunk kell arról a kiváló jogtudósról, aki nélkül ez a vállalkozás soha nem jelenhetett volna meg.

Dr. Soltész István 1951-ben született, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán folytatott tanulmányokat követően szerzett állam- és jogtudományi doktorátust. Később az Országgyűlés főtitkára volt 1989. május 10. és 2012. december 31. között. 2013. január 1-jétől 2013. augusztus 1-jéig az Országgyűlés Hivatalának törvényhozási

főigazgató-helyettese. E hivatalban utóda dr. Bárány Tibor lett. (A tisztség neve megváltozott Mátrai Márta, a magyar Országgyűlés háznagya megjelenését követően: az Országgyűlés főtitkára helyett az Országgyűlés Hivatalának törvényhozási főigazgató-helyettese lett az egyenértékű megnevezése a korábbi pozíciónak.)[7]

A Soltész István által összeállított bibliográfia kiadástörténeti szempontból 2004-ig vezethető vissza. A 2004-es első kiadás terjedelme 427 oldal volt (Soltész, 2004:427). Ezt követte a második, átdolgozott és bővített kiadás megjelentetése, amelynek terjedelme mintegy 330 oldallal, azaz közel 80%-kal volt több, mint az első kiadás esetében, így 755 oldalnyira módosult a kötet hossza (Soltész, 2007:755). A közjogi könyvészet harmadik, átdolgozott és bővített kiadása 1347 oldalra terjedt. Ez a második kiadáshoz képest közel 100%-os bővülést, az első kiadáshoz képest pedig közel 200%-os terjedelemnövekedést jelentett (Soltész, 2012:1347). A 2014-ben megjelent negyedik, bővített és átdolgozott változat hossza 1363 oldalra változott (Soltész, 2014:1363). A negyedik kiadás 2015-ös verziója a 2014-es edícióval azonos terjedelemben, de átdolgozásokkal jelent meg. Ez azzal magyarázható, hogy a betűméret és a margók szélességének csökkentése okán azonos terjedelemmel, ám 2000 tételes növekménnyel jelent meg a kötet (Soltész, 2015:1363).

A bibliográfia erénye, hogy egy rendkívül átgondolt struktúra címszavai mentén tárja fel mind a monografikus, mind a szaktudományi folyóirati, mind pedig főként az aktuális témák rögzítése miatt fontos publicisztikai irodalmat. (Csak a címszavakat felsoroló tartalomjegyzék 36 oldal terjedelmű.) Ez a feltárás a címben írt öt nagy egységhez kapcsolódik, nevezetesen: az alkotmányhoz, az államhoz, az Országgyűléshez, a központi állami szervekhez, továbbá a választási rendszerekhez. Az anyag alapvetően 1945 utáni (főként 1989 utáni) hazai tételeket vesz fel, az 1945 előtti hazai és külföldi, valamint kurrens idegen nyelvű források válogatva fordulnak elő. A 2004-es kiadás Ambrus János, az Országgyűlési Könyvtár főigazgatója által jegyzett előszava szerint, a magyar parlament és a parlamentarizmus problematikáját átfogó bibliográfia úttörő vállalkozás. Az Országgyűlési Könyvtár Nagy Miklós által szerkesztett, 1929-ben megjelent katalógusa Ambrus János figyelmeztetése szerint is csak igen szerényen volt képes összefoglalni az Országgyűlés történeti fejlődését és korabeli szervezetét, valamint a korszak tételes választójogát (Nagy–Panka–Trócsányi, 1929:517, 1334).

Soltész István, az első kiadáshoz írt bevezetésből kitűnően, 1993-ban kezdte meg az összeállítás munkáját. Az első kiadás 9000 címet tartalmazott, ez a második kiadás esetében 16 000 címre növekedett. A harmadik már 44 000 bibliográfiai egységet foglalt magában 2012-ben, míg ez a szám 2014-ben, a negyedik kiadása esetében már 60 000-re emelkedett. A negyedik kiadás 2015. évi átdolgozott és bővített lenyomata pedig a 2000 tételes kiegészítés nyomán 62 000 címet tartalmaz. A bibliográfiai gerincét és keresési topográfiáját adó címszórend több új tétellel bővült. A 2014. évi kiadást követően már csak a 2015. évi átdolgozott és bővített lenyomata olyan, amelyre igaz a szerző bevezetéséből kitűnően, hogy nyomtatva, könyv alakban jelenik meg, ugyanis a könyv anyagát az Országgyűlési Könyvtár már a

2014-es kiadás esetében elektronikusan közzétette. A 2015-ös kiadás ennek következtében mindösszesen 70 példányban készült, azaz valójában bibliográfiai ritkaságnak tekinthető. A vélhetően csak elektronikusan napvilágot látó ötödik kiadás 72 000 címet foglal majd magában, ami 10 000 tételes növekmény.

A két utolsó megjelent kiadásban a főcímek és a fejezetek, valamint a címek és az alcímek még jobban tagoltak, mint a korábbiakban. Azaz a kötet közel negyedszázad kutatási eredményeit foglalja magában, és bátran elmondható, hogy ilyen terjedelmű, főleg a parlamentre fókuszáló, közjogi bibliográfia sem Magyarországon, sem Európa más országaiban nem készült.

Nyilván egy rövid recenzióban nincs mód arra, hogy a kötet címrendjét részletekbe menően ismertessük. Mindenesetre elmondható, hogy már a kötet rövidítésjegyzéke is imponáló a maga több mint 15 oldalas terjedelmével.

A kézikönyv I. fejezete (65–150. o.) az alkotmányra vonatkozó hazai és kisebb részben külföldi (idegen nyelvű) monográfiákat, könyvfejezeteket, folyóiratcikkeket és publicisztikákat sorolja fel. A fejezet két alfejezetre oszlik, a magyar alkotmány történetét, illetőleg 1989-től az alkotmányt témakörök szerint vizsgálja. Az I. fejezet 1. alfejezete a magyar alkotmány története, amely a korokon átívelő történeti alkotmányt, és a históriai korszakrendhez igazodóan, a rendi alkotmányt, a polgári alkotmányt, a szocialista alkotmányokat és a rendszerváltás idejének alkotmányozása mellett az új alkotmány, azaz az Alaptörvényre vonatkozó nagyszámú címet sorol fel. Érdekességként említjük meg, hogy például egyaránt olvashatunk alcím szinten a rendi alkotmány reformjáról (tervezeteiről), illetve a szocialista alkotmányok alfejezeten a Tanácsköztársaság illegitim 1919-es alkotmánytervezetéről és alkotmányáról. A 2. alfejezetben az alkotmányra vonatkozó számos témakört érint a bibliográfia szerzője, az alkotmányozás elveitől egészen az összehasonlító alkotmányjogig terjed. Nagyon jelentős tény, hogy egyes monografikus művek esetében a szerző az adott műhöz tartozó recenziókat is felveszi.

A II. fejezet (151–1140. o.) az *Állam, kormányzati rendszer, központi állami szervek* címet viseli. Az alfejezetek szintjén olvashatunk történeti visszatekintést (1000–1990), illetve összegyűjtve megtalálható az állam és a kormányzati rendszer tekintetében fennálló két rendszerváltás kora, az 1989 és 1990 közötti rendszerváltás, illetve az új, második politikai rendszerváltás, azaz az Orbán-rendszer 2010-től. A következő alfejezet a köztársaságra, köztársasági elnökre vonatkozó szakirodalmat tárja fel 1989-től. Ugyanúgy vizsgálja a bibliográfia az államalkotó tényezők kérdését is. A kötet centrális magját képezi az Országgyűlés (parlamentarizmus) alfejezet, szintén történeti osztatban és témakörök szerint is. A témakörök az adójogtól a vagyontörvényekig terjednek. Szintén terjedelmes alpont és korszakok, valamint témakörök szerint vizsgált a képviselők helyzete is, hasonlatosan a kormány is. Hasonló módon vizsgálja a mű az olyan jelentékeny jogintézmények irodalmát, mint az Alkotmánybíróság, az Állami Számvevőszék, az állampolgári jogok országgyűlési biztosai (ombudsmanok), a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) és a Legfőbb Ügyészség kérdéseit is. A fentebb említett terjedelmes fejezetekben olyan kuriózumszám-

ba menő érdekességek is előfordulnak, mint a humor az Országgyűlésben, vagy a Szená-Torok elnevezésű országgyűlési énekkar, valamint értesüléseket szerezhetünk olyan kevéssé ismert témakörök irodalmáról, mint az Országgyűlés Hivatalának Irat- és Levéltára, illetőleg az Országgyűlési Múzeum.

A III. fejezet a *Választási rendszer, választások, népszavazás* címet viseli (1141–1362. o.). Itt szintén korszakok és témakörök szerint vizsgálódik a bibliográfia. A történeti rész a késői rendiségtől (reformkortól) 2014–2018-ig terjed. Itt az országgyűlési választások mellett az időközi és előrehozott választásokról vagy az ezekre vonatkozó politikai felvetésekről olvashatunk. Rendkívül értékes ezen alfejezet végén az 1990-es, az 1994-es, az 1998-as, a 2002-es, a 2006-os, 2010-es és a 2014-es választásokra vonatkozó, összehasonlító elemzések könyvészete. A témakörök szerinti alfejezet választójog, választási rendszer, választási eljárás, választási szervek, választási bíráskodás, választási igazgatás nagy témakörei mellett számos kisebb topikát is vizsgál. A további alfejezetek az Európai Parlament képviselőinek választását, a helyi önkormányzati választásokat és az egyéb választásokat (társadalombiztosítási képviselő választások, üzemi és közalkalmazotti tanácsi választások) tárja fel. Emellett a népszavazásról (népi kezdeményezésről) is olvashatunk a kötetben.

A nyomtatott forma mellett nagyon hasznos azok számára a bibliográfia anyagának elérhetősége, akik esetlegesen nem egy nagyobb vagy kisebb bibliográfiában jelzett témáról kívánnak ismereteket szerezni, hanem egy-egy szerző vagy egy-egy, a kötet által képviselt, nomenklatúrába nem besorolható kérdésről kívánnak olyan információt kapni, amely a címszintű feltárásból megismerhető.

A terjedelmes kötetben kitűnő keresőprogram segíti az eligazodást. A szokványos Ctrl+F billentyűkombináció helyett ajánlatos a digitalizált verzió nagyító ikonnal jelölt saját funkciójával keresni, mivel nagyobb számú eredményre vezet, mint a billentyűkombinációval megkísérelt keresés. A korábbiakban említett Petrik Géza-féle bibliográfiáról írta Kőhalmi Béla e szavakat: „Aki a magyar irodalom utolsó 200 éve könyv- és folyóirattermésének adatai után kutat, az a könyvtörténet és a bibliográfia kincsesháza, a Petrik után nyúl. A Petrik a forrás" (Arcanum, 2001b, fülszöveg). Magunk azt gondoljuk, hogy a jogi és államtudományi bibliográfia tekintetében Nagy Lajos korszakos művével egyező értékben a Soltész-forrás.

Soltész István (összeáll.): Bibliográfia az alkotmányról, az államról, az Országgyűlésről, a központi állami szervekről és a választási rendszerekről 1000–2015 (negyedik kiadás, 2015. évi átdolgozott és bővített lenyomat). Országgyűlési Hivatala, Budapest, 2015, 1363 oldal.

Jegyzetek

[1] Készült az MTA TK Jogtudományi Intézete „Nemzeti Jogi Bibliográfia. Jog- és államtudományi bibliográfia. I. Könyvészet 1867–1950" elnevezésű kutatás keretében.

[2] A Szabó Károly, Sztripszky Hiador, valamint Borsa Gedeon nevéhez köthető három hazai alapbibliográfia DVD-n is elérhető. Arcanum, 2001a. Az RMNy negyedik kötetét lásd P. Vásárhelyi, 2012. Az 1801 előtti hazai nyomtatványanyagot rengeteg pusztítás érte, nincs a világon még egy könyvészet, ahol ennyi egy példányban (gyakran sajnálatosan csak töredékesen) fennmaradt úgynevezett unikális nyomtatvány lenne. A közölt

tételek egy része egykorú adatok alapján feltételezett nyomtatvány, amely példányban nem maradt fenn. Viszont ez a csökkent számú, de értékes anyag nagyon pontos, példaszerű feldolgozást tesz lehetővé, így a feldolgozás mélysége tekintetében az RMNy példa más országok számára is. A sorozat negyedik kötete a 3696. tétellel zárult az 1473 és 1670 közötti nyomtatványokat illetően.

[3] Az ötödik alapbibliográfia: Kertész–Kégli–Komjáthy, 2005.

[4] A Szabó Pál által összeállított kötet egyetemtörténet, az oktatók irodalmi munkásságával és életrajzi adataival, a jog- és államtudósok közül a legjelentékenyebbek: Ereky István, Falcsik Dezső, Krisztics Sándor, Molnár Kálmán, Személyi Kálmán, Vasváry Ferenc.

[5] Nagy, 1953–1993 [Kezdetben Nagy Lajos jogász, 1983-tól Nagy Lajos, Balázsné Veredi Katalin és Orosz Ágnes jogász-könyvtáros szerkesztésében; 1987-től Veredi Katalin és Orosz Ágnes szerkesztésében s az Országgyűlési Könyvtár kiadásában]. Ismert a vállalkozás az 1962-ben megjelent 1960–1961-es kötet címében a latin *Bibliographia Iuridica Hungarica* párhuzamos címmel is. A vállalkozás eredménye számításaim szerint 60 273 tételre tehető. Ez az igen fontos jogtudományi bibliográfia első kötete vonatkozásában az 1945 és 1951 közötti évkört ölelte fel. Ezt követően az 1952-es és az 1953-as év anyaga külön kötetben, az 1954–1955-ös évkörtől az 1982–1983-as évkörig kötetenként két év anyaga jelent meg. Az 1977 és 1979 közötti évkör ebben a sorozatban nem, csak az először az *Acta Juridica Hungarica* keretében a *Hungarian Legal Bibliography 1977–1979* című melléklet formájában, illetve a következő lábjegyzetben olvasható, szintén Nagy Lajoshoz kötődő angol nyelvű bibliográfia részeként jelent meg. 1976-ig a sorozat folytatólagos tételszámozással jelent meg (32 874-nél tartott ekkor). A kétévenként megjelenő változat az 1982–1983-as évkörig, 1985-tel bezárólag jelent meg. Ezt hívják a szakmában „nagy bibliográfiának". A „kis bibliográfia" egy félévente megjelenő, részben párhuzamos vállalkozás volt az 1980 és 1983-as évkör között, az Országgyűlési Könyvtár kiadásában. 1984-től az 1991-ig terjedő évkörig csak a „kis bibliográfia" jelent meg félévente (pl. 1981/1–2. külön-külön kötetben). Az 1990-es és az 1991-es évkör egy-egy kötetben jött ki. A megjelent kötetek lapszámainak összeadásából kiderül, hogy a „nagy" és a „kis" bibliográfia párhuzamos kötetei nélkül 6636 oldal. Országgyűlési Könyvtár adatainak felhasználásával készült anyag a későbbi korszakra: Magyar jogi bibliográfia, 2009.

[6] „Ezen túlmenően Nagy Lajos és munkatársai hatalmas cédulaanyagot állítottak össze *Állam- és jogtudományi bibliográfia 1825–1945* [OTKA No. 1178 – *K. Gy.*] munkacím alatt. Nagy Lajos halálát követően Rácz Lajos irányításával kezdték meg – részben az OTKA támogatásával – a cédulaanyag feldolgozását (szakozás, valamint számítógépre vitel). A szakirodalom szerint az akkoriban – az 1980-as és 1990-es évek fordulóján – rendelkezésre álló anyagi eszközök az előkészületi kiadásokat sem fedezték, jóllehet a 100 000-es nagyságrendű cédulatömeg egy részének, a monográfiáknak a rendezését tűzték ki célul." Schweitzer, 2013, 2. főszöveg és 4. lj.

[7] A háznagyi tisztség 1861 és 1949 között került betöltésre, majd a 2013-as évvel élesztették újra a régi jogintézményt. A háznagy – a korábbi klaszszikus feladatoktól eltérően – megbízásos jelleggel a házelnök feladatait látja el (helyettesíti).

Felhasznált irodalom:

Arcanum (2001a): *Elektronikus régi magyar könyvtár (Szabó Károly: Régi magyar könyvtár I–II. 1473–1711; Sztripszky Hiador: Adalékok… 1472–1711;* Borsa Gedeon: *Régi magyarországi nyomtatványok I–III. 1473–1655).* DVD, Arcanum, Budapest.

Arcanum (2001b): *Magyar könyvészet 1712–1920. Petrik Géza retrospektív bibliográfiája és a pótlások.* DVD, Arcanum, Budapest.

Arcanum (2003): *Apponyi: Hungarica. Antiqua-katalógus. Régi magyar könyvtár III.* CD-ROM, Arcanum, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

Hernádi László Mihály (összeáll.) – Kovács Kálmán – Máthé Gábor (szerk.) (1983): *A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája 1827–1944.* Statisztikai Kiadóvállalat, Budapest.

Kertész Gyula – Kégli Ferenc – Komjáthy Miklósné (szerk.) (2005): *Magyar könyvészet 1921–1944, betűrendes mutatóval, pótlásokkal, javításokkal.* Budapest.

Kiss Albert (összeáll.) (1917): *A kassai kir. Állami Jogakadémia könyvtárának szakkatalógusa.* Szent Erzsébet Nyomda, Kassa.

Krisztics Sándor – Weis István (összeáll.) (1913): *Az Államtudományi Szeminárium Könyvtárának szak- és betűrendes katalógusa a Budapesti Kir.*

Magy. Tudományegyetemen. Kertész József, Budapest. XVIII., 214.

Kudora Károly (1910): *A jog- és államtudományi irodalom műszavak szerint rendezett könyvészete 1867–1910.* Grill, Budapest.

Magyar jogi bibliográfia (2009). In: *Kluwer Complex Jogtár Plusz.* DVD, Wolters Kluwer, Budapest.

Nagy Lajos (1953–1993): *Állam- és jogtudományi bibliográfia [1945–1991]* I.–XXII. Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára sorozat, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Országgyűlési Könyvtár, Budapest.

Nagy Lajos (szerk.) (1988): *Bibliography of Hungarian Legal Literature 1945–1980.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Nagy Miklós (szerk.) – Panka Károly – Trócsányi György – Spóner Ferenc (összeáll.) (1929): *Az Országgyűlés Könyvtárának katalógusa I. Közjog és közigazgatási jog. II. Közgazdasági és pénzügyi irodalom 1866–1928.* Pesti Könyvnyomda, Budapest. LXIII., 517., 1334.

P. Vásárhelyi Judit (szerk.) (2012): *Régi magyarországi nyomtatványok IV. 1656–1670.* OSZK, Budapest.

Schweitzer Gábor (2013): *Jog- és államtudományi bibliográfia I. Könyvészet 1867–1950. Első fázis (1867–1896) (rövidített változat).* MTA, Budapest, http://jog.tk.mta.hu/nemzeti-jogi-bibliografia.

Soltész István (összeáll.) (2004): *Bibliográfia az Országgyűlésről, a képviselőkről és a választásokról.* Parlamenti Módszertani Iroda, Budapest.

Soltész István (összeáll.) (2007): *Bibliográfia az Országgyűlésről, a képviselőkről és a választásokról* (második, átdolgozott és bővített kiadás). Parlamenti Módszertani Iroda, Budapest.

Soltész István (összeáll.) (2012): *Bibliográfia az alkotmányról, az Országgyűlésről, a központi állami szervekről és a választási rendszerekről* (harmadik, átdolgozott és bővített kiadás). Parlamenti Módszertani Iroda, Budapest.

Soltész István (összeáll.) (2014): *Bibliográfia az alkotmányról, az Országgyűlésről, a központi állami szervekről és a választási rendszerekről (*negyedik, átdolgozott és bővített kiadás). Saját kiadás, Budapest.

Soltész István (összeáll.) (2015): *Bibliográfia az alkotmányról, az Országgyűlésről, a központi állami szervekről és a választási rendszerekről* (negyedik, átdolgozott és bővített kiadás, 2015. évi lenyomat). Szerző – Országgyűlési Könyvtár, Budapest. A kiadvány a 2014-es negyedik átdolgozott és bővített kiadás 2015. évi változata.

Szabó Pál (összeáll.) (1940): *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága.* Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., Pécs.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 415–419., DOI: 10.24307/psz.2017.0935

Kovács Kristóf

Az Opus Deitől a Provida Materig

Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek

From Opus Dei to Provida Mater

National Security Networks and Small Ecclesial Communities

Összefoglalás

Dr. Bertalan Péter könyve, *Az Opus Deitől a Provida Materig. Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek* az egyház kizárólagos személyes prelatúrájának történetén és XII. Pius pápa apostoli konstitúciójának arra gyakorolt hatásán keresztül mutatja be az egyházi és világi hálózatok összemosódását a 20. század második felében. A kötet a keleti blokk, kiváltképp a kádári Magyarország egyházpolitikájának vizsgálata útján jut el a Providamozgalom magyarországi képviselőjeként bemutatott Bokor bázisközösség működésének és hálózati rendszerének ismertetéséhez.

Kulcsszavak: egyházpolitika, kommunista diktatúra, Opus Dei

Summary

The book entitled *From Opus Dei to Provida Mater. National Security Networks and Small Ecclesiastic Communities* presents the amalgamation of ecclesiastic and secular networks in the second half of the 20th century through the history of the exclusive personal prelature of the church and the influence of Pope Pius XII's apostolic constitution on the latter. The book analyses church policy in the Eastern bloc, with special focus on Hungary during the Kádár regime, and describes the operation and network of the Bokor basic community, presented as the Hungarian representative of the Provida Movement.

Keywords: church policy, communist dictatorship, Opus Dei

Kovács Kristóf történelem szakos előadó, PhD-hallgató, Kaposvári Egyetem (kovacs.kristof@outlook.hu).

Zártságából fakadó titokzatossága az egyház belső rendszerét évszázadok óta a laikusok figyelmének középpontjában tartja. Megannyi „tényfeltáró" munka sikere mellett e fokozott érdeklődésnek köszönhető, hogy Dan Brown *A Da Vinci-kód* című regénye bestsellerré válhatott, és 2009-ig több mint 80 millió példányban kelt el világszerte. A könyv azonban nem csupán általánosságban az egyházat ábrázolja az összeesküvés-elméletek melegágyaként, hanem kimondottan az Opus Dei szervezetére koncentrál. Az 1928-ban alapított, de az egyház által csak 1951-ben elismert, 1982 óta viszont a katolikus egyház egyetlen személyes prelatúrájaként működő Opus Dei azonban a műben meglehetősen torz képében jelenik meg, amely imázs – mivel a mozgalmat az egyház sötét titkait gyilkosságok és egyéb ármánykodások elkövetésével védelmezők erkölcstelen, illuminátus gyülekezeteként írja le – a valóságnak alig felel meg, így valódi ismeretterjesztő funkcióval sem bír. Brown könyvének – némileg blaszfemikus karaktere mellett – mégis lehet pozitív hozadéka a történettudomány népszerűsítéséért vívott küzdelemben.

Az egyházat és személyes prelatúráját félrevezető és karikaturisztikus módon megjelenítő regény népszerűségének oka, hogy a társadalom legkülönbözőbb rétegeinek előítéleteit erősítette vagy éppen alakította ki. Ez az egyházzal szembeni „leleplezni vágyás" lehet az, ami a laikusok figyelmének fókuszába emelheti Bertalan Péter legújabb könyvét is. Mindehhez hozzájárul az ügynökakták nyilvánosságra hozatalának kérdése, amelynek a napi politika nemcsak mérgezője, de talán egyenesen ihletője is. *Az Opus Deitől a Provida Materig* tehát több, napjainkban is a közérdeklődés centrumában álló téma keresztmetszetében műveli olvasóját.

A borítón szereplő igen erős szimbolika elemei piktogramokra jellemző hatékonysággal alakítják ki az első benyomást az olvasóban: a könyvbe lapozva az egyház és a kommunista diktatúra viszonyáról tudhat meg többet. Erre az egyértelmű impresszióra erősít rá a tárgyilagos címválasztás, amelyet a már informatívabb alcím konkretizál: *Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek*. Külön figyelmet érdemel a borító koncepciózus grafikai megoldása, amellyel az ideológiai szembenállást igyekszik illusztrálni: a diktatúra ateizmusa által kifeszített szögesdróttal elválasztott előlap bal oldalán a latin kereszt felett tünteti fel a főcímet, amelynek kizárólag egyházi tartalma van, átellenben pedig a sarló és kalapács vörös jelképét, amely fölött azonos színnel írja ki az alcímet, így utalva a diktatúra megtörő eszközére, az állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek nexusának sajátosságában rejlő megfigyelési lehetőségekre.

A cím sejtelmes: első olvasatra legtöbbünk talán egy folyamat leírását várja, azonban voltaképpen inkább egy paletta két markáns elemét emeli ki. Ezek egyike a már fent említett Opus Dei, annak egyházi és össztársadalmi gyökérvetése, hálózatosodása, másik eleme pedig az 1947-ben XII. Pius pápa által kiadott Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció és annak utóhatása. A könyvet olvasva világossá válik: e kettő tulajdonképpen összeér, egybefonódik és egymást erősíti. A mű külön erénye hiánypótló mivolta, hiszen az apostoli konstitúció sorsának feltárásával és jelentőségének bemutatásával a történettudomány pár évvel ezelőttig javarészt adós maradt. Köszönhető ez természetesen annak a több mint negyven esztendőnek, amíg a hasonló irányú ku-

tatások finoman fogalmazva sem estek a kultúrpolitika támogatott kategóriájába, de még a tűrtben is csak esetleges helyet foglalhattak el. A rendszerváltozást követően sem foglalkozott magyar nyelvű szakirodalom behatóbban a Provida Materrel, így az adósságot maga a szerző, Bertalan Péter törlesztette, aki már 2010-ben is vizsgálta az enciklika keletkezésének körülményeit, valamint utóéletének különös, „rejtőzködő" mivoltát (Bertalan, 2009). A kötet tehát nem előzmények nélküli, mégis rendkívül újszerű, hiszen ezúttal már a korábbinál jóval komplexebben, a prelatúra működésének, az enciklika alkalmazásának és az állambiztonsági szervek tevékenységének hármas keresztmetszetében értékeli a magyarországi eseményeket.

A keresztmetszet pedig azért is érdekes, mert az Opus Dei bizonyos értelemben maga a fenti mezsgye – biztonsági rés az egyház tűzfalán, hiszen világi jellege valamelyest megkönnyíti, hogy hálózatrendszerébe az állami titkosszolgálatok beépüljenek. Tagjait már a prelatúra jellege a „sokszoros idegenség" kafkai állapotába kényszeríti. A lelkiségi mozgalom esetében ha nem is sokszoros, de legalább kétszeres idegenséget jelent, hogy tagjait az egyházi és a világi szféra is bizonyos fokú gyanakvással figyeli. Ezt a kettősséget erősíti fel a minden diktatúrát kialakulásától jellemző paranoia, amely a totális rendszerek vezetőit a hatalomátvételüket megelőző időszak illegalitásában ért üldöztetés szintén földalatti módszereiből fakad. Így alakult ki az a rendkívül komplex hálózat, melyben már a gyanús elemek megfigyelésével megbízott ügynökök is gyanússá váltak titkos munkaadóik szemében. Az Opus Deibe beépített, államvédelmi tevékenységgel megbízott ügynök tehát háromszorosan idegenné vált: különccé az egyházi rendszerben, gyanússá a világi társadalom szemében, és nem utolsósorban idegenné az államhatalom szemében, amely képtelen volt bízni „harcba küldött katonájában".

A kötetet Birher Nándor bevezetője nyitja, aki ajánlása mellett gondoskodik a megfelelő kontextualizációról. Birher nem mellesleg társalkotója a szerző korábbi, magyar nyelven alapműnek tekinthető könyvének, amely a kötetben szintén igen releváns hálózatelmélet témájában jelent meg (Bertalan–Birher, 2016). A Károli Gáspár Református Egyetem címzetes egyetemi tanára a monográfia egyháztörténeti szerepére mutat rá. Teljes joggal méltatja a szerző „tudós érzékenységét", amellyel rávilágított a Provida Mater kezdetű enciklika valódi horderejére. Arra az erőre, amellyel már idejében képes lehetett korszerű iránymutatást adni a világháború után Kelet-Európában kialakuló társadalmi berendezkedés sajátosságainak figyelembevételével zajló egyházszervező munkának. Utóbb már tisztán látszik: a katolikus egyház túlélésének egyetlen esélye volt ez a nagy hirtelenséggel létrejövő keleti blokkban.

Birher azonban kiemeli: az enciklika mellett elsődleges jelentőséggel bírt azon egyháziak áldozatos kitartása, akik az egyház és állam harcának frontvonalán rekedve küzdöttek hitükért, azon a mezsgyén, ahol nem számíthattak egyik fél valódi oltalmára sem. Ezekről az emberekről emlékezik meg könyvében Bertalan Péter, munkája ekképpen tudományos igényességgel végzett kutatómunkára épülő mementónak is tekinthető.

Nem a monográfia egyháztörténeti szerepéről értekező bevezető azonban az egyetlen fejezet, amely kontextust

igyekszik teremteni a kötetben leírtaknak. Maga a szerző is a „kályhától" indul. Prológusában érthető, könnyedén átlátható logikával, világos stílusban ábrázolja a folyamatot, amely fokozatosan átformálta az egyház és az állam viszonyának természetét, és földalatti kötelékek szövevényes rendszerévé alakította a középkorban megfigyelhető szinte zavartalan szimbiózist, amíg a kapcsolat egyre inkább csak – az átlagos szemlélő számára szinte láthatatlan – hálózati kapcsolatok szintjén érhető tetten. A világosság a kötet egészének nagy erénye – a téma már természetéből adódóan igen komplikált, azonban a szerző a hálózati kapcsolatok világának kutatása során szerzett rutinjának köszönhetően, megbízható idegenvezetőként kalauzolja az olvasót, aki a tudományos művekből nyerhető legfontosabb profittal gazdagodhat a könyvet letéve: kompetenssé válik a témában. Különösen értékes haszon ez jelen kötet tárgyának tekintetében, hiszen az egyházi és társadalomtörténet keresztmetszetének a hálózati kapcsolatok irányából való igen újszerű megközelítése szokatlan lehet a legtöbb érdeklődő számára.

A katolikus egyház 20. századi története során kialakult hálózatrendszer bemutatása jó alapot szolgáltat a téma megértéséhez. A szerző az állam és a katolikus egyház hálózati rendszereinek összefonódását a Rerum Novarum enciklikához és az annak nyomán kibontakozó keresztényszociális gondolat térhódításához köti, mondván, utóbbi ekkor mutatott először olyan erős érdeklődést az előbbi igényei és ezzel együtt struktúrája iránt, amely közeledés elkerülhetetlenül szimbiózissá alakította a két nagy halmaz viszonyát. Ez a kapcsolat, a hálózatosodás folyamata hagyományosan diffúz természetének megfelelően, egyre csak erősebbé, mind nehezebben szétválaszthatóvá, ugyanakkor azonban áttekinthetetlenebbé is vált. A könyvre mindvégig jellemző következetesség ellenben segíti az olvasót a tájékozódásban, így válik érthetővé a szövevényes viszonyrendszer.

Bertalan Péter tömören és világosan tisztázza a római katolikus egyház geopolitikai szerepét. Egyértelműsíti „felekezetválasztásának" okát is: a katolikus egyházat az a felismerés tette vizsgálata alanyává, hogy annak „20. századi története tükrözi legjobban a pártállam és az egyházak szembenállásának tipikus jellemzőit", illetve hogy „a papság és a hívek ellenállása itt mutatkozik a legegységesebbnek és a legkitartóbbnak". A geopolitikai vizsgálódás célja a magyarországi egyházpolitika viszonyítási pontjainak meghatározása, majd ezek mentén történő bemutatása. A szerző fontos feladatot teljesít, amikor a mára a közvélekedésben jobbára gulyáskommunizmussá szelídült Kádár-korszak egyházpolitikájának – folyamatosan változó mértékű – radikalizmusára emlékeztet. Célja persze nem a pellengérre állítás, sokkal inkább a katolicizmus szabad szellemet óvó funkciójának illusztrálása. Az az oltalmazó szerep, amelynek köszönhetően a hálózatok rendszerének működése kulcsfontossággal bírt mindkét – pontosabban az egyházzal együtt mindhárom – blokk számára. Hiszen amellett, hogy a Nyugat és a katolicizmus a szabad szemmel legtöbbször láthatatlan kapcsolatokat igyekezett a maga hasznára és a keleti blokkban rekedt hívők legalább viszonylagos szabadságának megóvására alkalmazni, a szovjet befolyás alatt álló országok állambiztonsági szervei szintén ezen kötelékekre támaszkodva kívánták felfedni a kormányzataik ellen irányuló esetleges szervezkedéseket.

A szerző az apostoli konstitúció nyomán kibontakozó Provida-mozgalom magyarországi vetületeként vázolja a Bulányi György vezette Bokor-mozgalom történetét is. A piarista szerzetes klerikusként került szembe az ellentmondást nem tűrő módon szekularizáló kommunista vezetéssel, ám szabadulását követően évtizedekre mégis saját egyházának eretnekjévé lett. A páter saját meglátása szerint tanainak azon tételével váltotta ki Joseph Ratzinger ellenérzését, mely szerint a bázisközösségek szervezésének metódusa paradigmaváltást jelenthetett a katolikus egyház szervezésében. Ezen felfogása nyomán még a világi szférában politikai és gondolati szabadságot hozó rendszerváltást követően is igen mostoha bánásmódban részesítette az a katolikus egyház, amelynek életét és hivatását szentelte. A kommunizmus egyházpolitikájának keze még „visszanyúlt sírjából", és fő üldözöttje, a kisközösségi szervezés egyik legfontosabb magyar képviselőjének saját egyházától történő elidegenedését eredményezte azáltal, hogy gyanússá tette saját nagyközösségében. Bulányi páter esete jól példázza, hogy a jelen pillanat még nem elég kései ahhoz, hogy ne érezzük a múlthoz tartozónak, és objektív szándékú megítéléséhez ne kelljen a jövő történészeinek ítéletére várnunk.

A könyv összegzése (utóirata) hatásos metodikát követ: tíz olyan állítást fogalmaz meg a mű tárgyával kapcsolatban, amelyek úgy kívánják nyomatékosítani a szöveg egészében foglaltakat, hogy a tényszerűségtől egy tapodtat se mozduljanak ama szubjektivitás felé, amelynek a szerző a többi fejezetben sem enged teret. Egy ilyen, sokak számára kényes témában egyéb megközelítés nem is lehet előremutató. *Az Opus Deitől a Provida Materig* ellenben megingathatatlan objektivitásával fontos mérföldkő azon az úton, amelynek végpontján a megannyi – a szerző szóhasználatával élve – „egyházkép" valamelyest hasonlatos jelentéssel bírhat „szemlélői" számára, és a kérdés az időbeli távolság okán letisztulva kerülhet a történelemkönyvek lapjaira.

Bertalan Péter: Az Opus Deitől a Provida Materig. Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016, 195 oldal.

Felhasznált irodalom

Bertalan Péter (2009): *Provida mater: egy rejtőzködő enciklika magyarországi utóélete.* Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány, Kaposvár.

Bertalan Péter – Birher Nándor (2016): *Hálózatokban.* OKTKER-Nodus.

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 420–426., DOI: 10.24307/psz.2017.0936

Iván Dániel – Koi Gyula

Új Btk. kommentár I–VIII. kötet (frissítésekkel)

New Commentary on Criminal Code vol. I–VIII (with updates)

Összefoglalás

E recenzió célja, hogy bemutassa és erényeit kiemelje a Polt Péter által szerkesztett VIII kötetes Új Btk. kommentárt. A kommentár az új büntetőjogi kódex elfogadását és hatálybalépését követően, 2013-ban jelent meg, ugyanakkor 2014-ben közreadtak egy frissítéseket is tartalmazó kötetet, mely végül teljessé tette a munkát.

Kulcsszavak: kommentár, magyar büntetőjog, recenzió, új magyar büntető törvénykönyv

Summary

The aim of this review is to emphasize and present the virtue of *New Commentary on Criminal Code vol. I–VIII (with updates)*, edited by Péter Polt. After adoption and entery into force of the new Hungarian Criminal Code the commentary was published in 2013, however in 2014 a volume with updates has been published to complete the work.

Keywords: commentary, Hungarian criminal law, new Hungarian Penal Code, review

Iván Dániel tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Intézet; doktorandusz hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (Ivan.Daniel@uni-nke.hu), Koi Gyula tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet; tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Intézet (Koi.Gyula@uni-nke.hu).

Prof. Dr. habil. Polt Péter PhD, legfőbb ügyész, 2017-től az NKE RTK Büntetőjogi Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára főszerkesztésében látott napvilágot még a 2013-as év folyamán az Új Btk. kommentár (a továbbiakban: Kommentár) első kiadása, amelyet az újdonságokat bemutató külön kötet tett teljessé 2014 folyamán. A monumentális művet szerzőinek alkotóközössége hozta létre.[1] A szerzők soraiban neves elméleti szakemberek mellett a büntetőjogi joggyakorlat valamennyi ága képviselteti magát jeles alkotók képében.

A recenzió szerzőinek nyilván nem lehet reális célkitűzése az, hogy valamennyi kötetről mély elemzést adjanak, hiszen ez a terjedelmi kereteket szétfeszítené. Mint ahogy az általános részi I. kötet előszavában a főszerkesztő megállapítja, 2013. július 1-jén lépett hatályba 2012. évi C. törvény néven Magyarország negyedik, teljes büntető törvénykönyve. Nyilvánvalóan a terjedelmes vállalkozás célja, hogy a fenti törvény magyarázása, klasszikus werbőczyánus kifejezéssel élve „fejtegetése" (legem commentarii, a törvényt fejtegetni). A Kommentár szerkesztése során a főszerkesztő és a szerzői alkotóközösség arra törekedett, hogy az egyes törvényi szabályokat illetően olyan magyarázatokkal szolgáljon, amely világos, egyértelmű, irányadó bírósági döntésekkel van alátámasztva. Emellett természetszerűleg az egyes büntetőjogi jogintézmények történeti bemutatásától sem tartózkodnak a szerzők.

Fontos szerkesztési elv volt, hogy a megfogalmazások tömörek és egyértelműek legyenek. Főként azért, hogy a jogkereső nagyközönség is megértse a magyarázatokat, de nyilván nagyon fontos megállapítás, hogy a kötetek elsősorban a jogalkalmazóknak szólnak. Ezen túlmenően a főszerkesztőt és a szerzői alkotóközösséget az a szándék vezette, hogy a jogi oktatás és továbbképzés is tananyagként használhassa ezeket a köteteket. A Kommentár megszívlelendő módszertannal próbálta az egyes olyan szerzői és más szakmai véleményeket összeegyeztetni, melyek vitatottak vagy vitathatóak. Ilyenkor a metódus az volt, hogy az egymással ellentétes nézeteket azonos módon törekedtek bemutatni, azonban az állásfoglalásokat akképpen alakították ki, hogy azok a legnagyobb mértékben megfeleljenek a jogalkotó szándékának, a jogalkotói szándékot alakító jogpolitikának és annak a dogmatikai rendszernek, amelyben a hatályos Btk. fogant, illetve amely által megvalósul.

Hazánk első kodifikált büntető törvénykönyve az 1878. évi V. törvénycikk, közismert nevén a Csemegi-kódex volt, amely valamennyi korabeli szakmai igényt kielégített. Az első hazai anyagi büntetőjogi kódex nevét Csemegi Károly jogtudós és államtitkár után kapta (Nagy, 2014:33–35). Csemegi Károlynak a magyar judikatúra törvényjavaslatok sorát köszönheti, mégis az örök emlékezetet számára az első kodifikált magyar büntető törvénykönyv biztosítja. Ismeretes vele kapcsolatban, hogy a jogtudományi viták során az idegen nyelvű forrásokat is hosszasan és fejből tudta idézni. Könyvtára polcain német, francia, angol és olasz jogtudományi művek álltak, melyeket a jeles jogtudós naponta forgatott (Sebestyén, 2006:41–58). Kétségtelen, hogy ez a tudományos alapozású jogalkotói szándék napjaink kodifikátorai előtt is példa volt. A büntetőjogászok közül hasonló minőségű életművet talán csak Angyal Pál mondhatott magáénak (elég ezzel

kapcsolatosan azóta sem felülmúlt 21 kötetes Btk. nagykommentárjára utalni) (Angyal, 1927–1943). A Csemegi-kódexszel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy e nagy magyar jogászi alkotás általános része tekintetében 1950-ig, különös része tekintetében pedig 1962-ig szolgálta a magyar büntetőjog-alkalmazást.

A Csemegi-kódex után fogadták el az 1961. évi V. törvényt, melyet már 1978-ban felváltott az az 1978. évi IV. törvény, amely 2013. július 1-jéig volt hatályban. Ez utóbbi büntető törvénykönyv változott legtöbbet valamennyi hazai büntető törvénykönyv közül, mivel közel százhúsz alkalommal módosították 1979 óta, és a módosítások közül száz a rendszerváltás utáni időszakra esett. A rendszerváltás, az Európai Unióhoz történő csatlakozás, valamint a büntetőpolitika gyökeres változása, illetve az életviszonyok alapvető változásai elkerülhetetlenné tették, hogy az egyre nehezebben alkalmazható koherenciazavarokkal küzdő régi Btk.-t egy modern büntető törvénykönyv váltsa fel. A jogbiztonság követelménye, a folyamatosan változó környezet, a társadalmi folyamatok sokrétűsége, a tudományos-technikai fejlődés cizelláltsága megkívánta, hogy az új törvénykönyv tükrözze az ezekre a kihívásokra adott büntetőjogi válaszokat. Ennek során a jogalkotó következetesen érvényesítette az általános és elismert büntetőjogi elveket, és ezzel párhuzamosan az új társadalmi jelenségeket koherensen beillesztette a törvénykönyv szabályai közé. Végeredményül egy egységes büntetőjogi dogmatika körvonalazódott.

A büntető törvénykönyv általános része a nyolckötetes és egy pótkötetet tartalmazó vállalkozás első két kötetét foglalja magában, illetve a frissítéseket tartalmazó kiegészítő könyv harmincnyolc fejezete közül az első tizenkét fejezet tartozik az általános rész körébe.

A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hazánk első olyan büntető kódexe, amely preambulumot tartalmaz, éppen ezért már csak az újdonság okán is szükséges, hogy ezen preambulumot a recenzió is jobban megvizsgálja. Valójában azt kell mondanunk, hogy a jogalkotó a preambulum megalkotásával a büntető törvénykönyv jelentőségét ismeri el, nyilvánvalóvá téve azt a jelentős helyet, amely ezen kiemelkedő kódexet a legfontosabb törvénykönyvek sorában megilleti (Alaptörvény, Btk., Be., Ptk., Pp., Ket.). A preambulumok rendeltetése az, hogy megismerhetővé tegyék a szabályozás előzményét, indokát és célját, továbbá kisegítő jelleggel rögzíthetők olyan elvi tételek, amelyeket a jogszabály szakaszaiban az adott tétel normatív tartalmának hiánya miatt nem lehetséges rendezni. A hatályos Btk. preambuluma felsorolja azokat a védendő alapvető értékeket, amelyeket a Btk. oltalmazni kíván. Ezek az alábbiak: az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapjai; az ország függetlensége; az ország területi épsége (territoriális integritás); az ország gazdasága és a nemzeti vagyon. A preambulum magában foglalja, hogy hazánkban a Btk. a nemzetközi jogi és az uniós jogból eredő kötelezettségek figyelembevételével nyert elfogadást. A preambulum kifejezésre juttatja azt is, hogy a Btk. megalkotására az állam kizárólagos büntetőhatalma érvényesítése céljából került sor. Az 1978-as korábbi Btk.-hoz képest az új kódex indokolása számos új, a büntetőpolitika számára is fontos tényező megjelenésére utal. Ilyennek tekintendő különösen az Európai Unióhoz való csatlakozás, a felgyorsult

tudományos fejlődés figyelembevétele, illetőleg a szervezett bűnözés elleni hatékonyabb fellépés szükségessége, valamint a büntetések szigorításának igénye, amely a bűnözés szerkezetében bekövetkezett változásokra tekintettel merült fel. Mindezek mellett az új Kommentár is utal rá, hogy a politikai dokumentumok közül, a nemzeti együttműködés programja is hangsúlyozza, hogy a jogszabály szigora, a büntetési tételek növelése, az életfogytig tartó szabadságvesztés többszöri alkalmazása, valamint az áldozatvédelem alkalmas a bűnelkövetők megregulázására; és világossá teszi, hogy a büntető törvénykönyv egyik legfontosabb követelménye a szigorúság, azonban ez nem manifesztálódhat csupán a büntetési tételkeretek emelésében, hanem kiemelt jelentőségű a tettarányos büntetőjogi szemlélet artikulálása. Azaz az új Btk. egyik legjelentősebb – az általánosság szintjén is kimondható feladata – a társadalom védelme. (Érdemes ehhez tanulmányozni a francia Marc Ancel és az olasz Filippo Gramatica tanait.) Az alaptanok kifejtése során Polt Péter főszerkesztő a Btk. alapelvei közül külön is kiemeli a törvényesség elvét, amely a magyar büntetőkódexben először nyert megfogalmazást oly módon, hogy ez az alaptétel a *nullum crimen sine lege*, valamint a *nulla poena sine lege* elvét is magában foglalja.

A továbbiakban az I. kötet I. fejezete a törvényesség elvét vizsgálja, különösen a magyar Alkotmánybíróság döntései, valamint az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletei tükrében (Vaskuti András). Az I. kötet II. fejezete elemzi a magyar büntető joghatóság kérdéseit, különös tekintettel az időbeli hatály, valamint a területi és territoriális hatály kérdéseire (Polt Péter). Ugyanezen kötet III. fejezete foglalkozik a büntetőjogi felelősség kérdésével is (Blaskó Béla). A IV. fejezetben olvashatunk a büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok rendszeréről. Ilyennek minősül: a gyermekkor; a kóros elmeállapot; a kényszer és a fenyegetés; a tévedés; a jogos védelem; a végszükség; a jogszabály engedélye; az elöljáró parancsa; a törvényben meghatározott egyéb ok; illetve a büntetőjogi felelősség úgynevezett törvény feletti kizáró okai (Blaskó Béla, Lajtár István, Elek Balázs). Az V. fejezet foglalja magában a büntethetőséget megszüntető okok rendszerét. Idetartozik: az elkövető halála; a büntethetőség elévülése; az elévülést félbeszakító büntetőeljárási cselekmények; a ténybeli azonosság; a kegyelem; a tevékeny megbánás; a büntető jogszabályban meghatározott egyéb megszüntető okok (Blaskó Béla, Elek Balázs). A VI. fejezet vizsgálja a büntetőjogi felelősségre vonás egyéb akadályait. Ez két esetkört foglal magában: a magánindítvány hiányát és a feljelentés hiányát (Elek Balázs).

A II. kötet által tartalmazottan ismerhető meg a büntetéseket enumeráló VII. fejezet (Gál István László, Szűcs András). Ennek párdarabja a VIII. fejezet, amely az intézkedésekkel foglalkozó fejezet (Szűcs András, Lajtár István). A IX. fejezet vizsgálja a büntetés kiszabásának kérdéseit (Elek Balázs). A X. fejezet tartalmazza az elítéléshez fűződő hátrányos jogkövetkezmények és a mentesítés esetköreit (Szűcs András). A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések sora a XI. fejezetben olvasható (Lajtár István). A XII. fejezet elemzi a katonákra vonatkozó rendelkezések kérdését (Blaskó Béla).

A III. kötetben már a büntetőjog különös részi kérdéseivel találkozhatunk. Megjegyzendő, hogy a korábbi törvény-

hez képest, amely első különös részi fejezetében az állam elleni bűncselekményeket helyezte a büntető törvénykönyv ezen részének élére, most kezdő fejezetként az emberiesség elleni bűncselekményeket regulálja a kódex a XIII. fejezetben (Gellér Balázs József). A XIV. fejezet vizsgálódási köre a háborús bűncselekményekre terjed ki (Gellér Balázs József). A XV. fejezet a testi épség és az egészség elleni bűncselekményeket vizsgálja (Czencz Zoltán, Vaskuti András). A XVI. fejezet foglalkozik az egészségügyi beavatkozás és kutatás rendje elleni bűncselekmények tárgyalásával (Vaskuti András). A XVII. fejezetben olvashatunk az egészséget veszélyeztető bűncselekmények különféle válfajairól (Békés Ádám). A XVIII. fejezet az emberi szabadság elleni bűncselekményekre vonatkozó ismereteket tartalmazza (Gellér Balázs József).

A IV. kötetben a XIX. fejezet a nemi erkölcs elleni bűncselekmények különféle eseteit tárja elénk (Gál István László). A XX. fejezetben a gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények kategóriái szerepelnek (Lajtár István). A XXI. fejezet az emberi méltóság és egyes alapvető bűncselekmények körét foglalja magában (Békés Ádám). A XXII. fejezetben a közlekedési bűncselekmények különféle elkövetési magatartásai jelennek meg (Czencz Zoltán).

Az V. kötet élén álló XXIII. fejezetben a környezet és a természet elleni bűncselekmények kérdéseivel a főszerkesztő foglalatoskodik (Polt Péter). A rendszertani elhelyezés kifürkészhetetlen rejtélyei okán fordulhat elő, hogy némileg stílustörésként a környezet és természet elleni bűncselekmények után, a XXIV. fejezetben azok az állam elleni bűncselekmények következnek, amelyek dogmatikai helye meglátásunk szerint a XIII. és XIV. fejezet előtt, között vagy után kellene hogy legyen (Gál István László). Ezt a részt követi a minősített adat és a nemzeti adatvagyon elleni bűncselekményekkel foglalkozó XXV. fejezet (Békés Ádám). A XXVI. fejezetben olvashatunk az igazságszolgáltatás elleni bűncselekményekről (Kőhalmi László, Csák Zsolt). A jelenkorban nagy figyelmet kapó korrupciós bűncselekményeket a XXVII. fejezet elemzi (Gál István László). A következőekben vizsgált *crimen*ek köre a hivatali bűncselekmények sorát foglalja magában (Kőhalmi László). Ehhez a körhöz kapcsolódik a hivatalos személyek elleni bűncselekmények kérdésköre, amelyet a XXIX. fejezet taglal (Kőhalmi László).

A VI. kötet XXX. fejezete a közbiztonság elleni bűncselekményeket elemzi (Gál István László). A XXXI. fejezet tárja elénk a nemzetközi kötelezettségen alapuló közbiztonsági célú gazdasági előírások elleni bűncselekményeket (Gál István László). A XXXII. fejezet írja le a köznyugalom elleni bűncselekmények különféle formáit (Gellér Balázs József). A XXXIII. fejezetben a közbizalom elleni bűncselekmények megvizsgálására találunk különböző példákat (Kőhalmi László). A XXXIV. fejezet a közigazgatás rendje elleni bűncselekmények változatos formáit veszi górcső alá (Gellér Balázs József).

A VII. kötet XXXV. fejezete a vagyon elleni erőszakos deliktumok rendszerét ismerteti (Vaskuti András). A XXXVI. fejezet az előző fejezethez szorosan kapcsolódva a vagyon elleni bűncselekmények válfajait veszi számba (Csák Zsolt). A XXXVII. fejezet vizsgálja a szellemi tulajdon elleni bűncselekmények különböző formáit (Békés Ádám). A XXXVIII.

fejezet a pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni deliktumokat mutatja be (Gál István László).

A VIII. kötet XXXIX. fejezete a költségvetést károsító bűncselekményeket veszi vizsgálat alá (Miskolczi Barna). A XL. fejezet a pénzmosásra vonatkozó büntető anyagi jogi problémákat mutatja be (Gál István László). A XLI. fejezet a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények kérdéseire terjed ki (Gál István László, Békés Ádám). A fogyasztók érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekményeket tartalmazza a XLII. fejezet (Békés Ádám). A tiltott adatszerzés és az információs rendszer elleni deliktumok körében felmerülő nehézségeket tárja fel a XLIII. fejezet (Békés Ádám). A XLIV. fejezetben a honvédelmi kötelezettség elleni bűncselekményekről olvashatnak az érdeklődők (Török Zsolt). Szorosan kapcsolódik e kérdéskörhöz az utolsó különös részi XLV. fejezet, mely a katonai bűncselekményekről szól (Török Zsolt). A Kommentár utolsó fejezete a záró részben tartalmazza a 459. §-ban található értelmező rendelkezéseket (Békés Ádám).

Összegzésként elmondható, hogy az alkotóközösség gyors reakciójának és precizitásának köszönhetően, az olvasóközönség majd egy hónappal az új Btk. hatálybalépése előtt már forgathatta a Kommentárt, mely kellő alapossággal, alkotmánybírósági határozatokkal és bírói ítéletekkel tarkítva alkot kerek egészet. A naprakészséget szolgálja az is, hogy a 2013-ban megjelentetett nyolckötetnyi anyagot közel egy évvel a megjelenés után egy pótkötet tette teljessé. Az új Btk.-ra vonatkozó módosító rendelkezések átvezetését tartalmazza a frissítéseket magában foglaló kötet, amely tartalmazza az időközben született kúriai döntéseket is, olyan módon, hogy mindezek az érintett Btk. rendelkezési körében jelennek meg. Klasszikus az előszó azon fordulata, amely szerint a nyolc plusz egy kötet nem is egyszerűen csak kommentár, hanem hagyományos értelemben vett glossza. Itt a főszerkesztő arra utal, hogy míg a glosszátorok és posztglosszátorok jegyzeteket írtak a római büntetőjoghoz, addig az úgynevezett praktikusok a római jog, a korabeli szokásjog, valamint a kánonjog figyelembevételével az egyes olasz városok számára tudós kompilációkat készítettek, melyek által mind a büntető anyagi jog, mind pedig a büntető eljárásjog önálló jogágainak megalapítóivá, valamint első tudományos művelőivé váltak. Elmondható, hogy véleményünk szerint a könyvsorozat igen jó szolgálatot tesz mind a jogalkalmazók, mind a jogkereső közönség, mind a joghallgatói közösség széles köreinek, és az itt felmerülő problémák megoldására igen hasznos *panacea*.

Polt Péter (főszerk.): Új Btk. kommentár I–VIII., Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013, 215., 231., 294., 216., 256., 208., 224., 327. oldal; Polt Péter (főszerk.): Új Btk. kommentár – frissítés az első kiadáshoz, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2014, 379 oldal.

Jegyzetek

[1] Az alkotóközösség tagjai: Dr. Békés Ádám PhD, adjunktus (PPKE JÁK); Prof. Dr. Blaskó Béla PhD, intézetvezető egyetemi tanár (NKE RTK); dr. Czencz Zoltán, főügyészségi ügyész; dr. Csák Zsolt, kúriai bíró; Dr. Elek Balázs PhD, ítélőtáblai tanácsvezető bíró, egyetemi docens (DE ÁJK); Dr. Gál István László PhD, habilitált egyetemi docens (PTE ÁJK); Dr. Gellér Balázs József PhD,

habilitált egyetemi docens (ELTE ÁJK); Dr. Kőhalmi László PhD, tanszékvezető adjunktus (PTE ÁJK); Dr. Lajtár István PhD, legfőbb ügyészség főosztályvezető ügyész, egyetemi docens (KGRE ÁJK); dr. Miskolczi Barna, legfőbb ügyészségi főosztályvezető-helyettes ügyész; Dr. Polt Péter PhD, legfőbb ügyész, c. egyetemi tanár; dr. Szűcs András, legfőbb ügyészségi osztályvezető ügyész; dr. Török Zsolt, fővárosi ítélőtáblai bíró; Dr.Vaskuti András PhD., egyetemi adjunktus (ELTE ÁJK), kúriai bíró. Alkotószerkesztők voltak: dr. Gasz Péter; dr. Miskolczi Barna, dr. Török Tímea. A kiegészítő kötet szerzői gárdája azonos az alapkötetekével. A főszerkesztő személye sem változott, azonban az alkotószerkesztők helyét egyszemélyi szerkesztőként Miskolczi Barna foglalta el.

Felhasznált irodalom

Angyal Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve I–XXI.* Attila Nyomda, Budapest, 1927–1943.

Nagy Ferenc (2014): A Csemegi-kódex. In: Belovics Ervin – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: *Büntetőjog I.* HVG-Orac, Budapest.

Sebestyén István (2006): Csemegi Károly 1826–1899. In: *Magyar jogtudósok III.* Szerk. Hamza Gábor, ELTE ÁJK, Budapest.

A Polgári Szemle 2016-os tartalomjegyzéke

Szerző, cím	*Lapszám*	*Oldalszám*
Bacsó Róbert – A kárpátaljai hitelszövetkezetek helyzete az ukrajnai állami szabályozás tükrében	2016/4–6.	464
Bacsó Róbert – Virtuális valuta, mint a modern kori pénzpiaci szabályozás kihívása	2016/1–3.	244
Bajor Tibor – Központ helyett periféria	2016/1–3.	252
Balassa Bence – Consensus sapientium, avagy a hanyatlás szimptómái	2016/1–3.	159
Becsey Zsolt – A közlekedéspolitika belülnézetből	2016/1–3.	271
Bertalan Péter – Hálózatok az oktatásban	2016/1–3.	139
Bertalan Péter – Kutatási hálózatok	2016/4–6.	249
Bódi, Stefánia – The Importance of the Doctrine of the Holy Crown in the Hungarian Public Law Thinking with Special Focus on Werbőczy's Tripartitum	2016/1–3.	185
Borzán Anita – A konvergenciakritériumok alakulása Romániában	2016/1–3.	366
Bruckner Éva – Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki líceum	2016/4–6.	395
Czeglédi Csilla – Marosné Kuna Zsuzsanna – Kollár Péter – Miskolciné Mikáczó Andrea – Varga Erika – Zéman Zoltán – A vállalkozói ismeretek oktatásának helyzete a magyar felsőoktatásban	2016/1–3.	208
Csermák Károly – Lakóépületek korszerűsítő felújításának költségelemzési és finanszírozási kérdései	2016/4–6.	128
Csiszárik-Kocsir Ágnes – Etikus pénzügyek, avagy a pénzügyek etikája. Vélemények egy kutatás eredményei alapján	2016/4–6.	75
Darvay Sarolta – Nemcsók János – Ferenczy Áron – Fenntartható fejlődés	2016/4–6.	88
Egedy Gergely – Brexit: szuverenitás versus szupranacionalitás	2016/4–6.	435
Eperjesi Zoltán – „Jó működési gyakorlatok" bemutatása a bécsi és müncheni városüzemeltető cégek példáján	2016/1–3.	348
Fülöp Gábor – Csáfor Hajnalka – Nagy Levente – Papanek Gábor – Munkaerőhiány alacsony foglalkoztatás mellett. Versenyképességi kihívások a hevesi munkaerőpiacon és az oktatásban	2016/4–6.	221
Giday András – Szegő Szilvia – A társadalombiztosítás megújításának keretei Magyarországon	2016/4–6.	55

Szerző, cím	*Lapszám*	*Oldalszám*
Giday András – Szegő Szilvia – Biztonságos nyugdíj: béremelés és bérlakásprogram	2016/1–3.	229
Girst Noémi – Privatizációs trendek Lengyelországban. A 2008 és 2011 közötti privatizációs program céljainak áttekintése	2016/4–6.	144
Gondos Borbála – A Balaton északi partján lévő turisztikai szolgáltatók helyzete az elmúlt években	2016/4–6.	332
Hajós László – Czeglédi Csilla – Marosné Kuna Zsuzsanna – Szira Zoltán – Varga Erika – Felsőoktatásban végzettek vállalkozói szellemének és releváns munkaerőpiaci kompetenciáiknak megítélése	2016/4–6.	263
Hamza Gábor – A „Harmadik Róma" (Tretyij Rim) eszméje és Oroszország	2016/1–3.	341
Hamza Gábor – Antonio Salieri, Liszt Ferenc tanára	2016/4–6.	369
Horváth Attila – A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon	2016/1–3.	94
Jandala Csilla – Sándor Tibor – A rendezvények és a turizmus kapcsolata a múltban és a jelenben	2016/1–3.	291
Járosi Márton – Kovács Pál – Ellátásbiztonság a villanyszolgáltatásban	2016/4–6.	105
Kandikó József – Bertáné Varga Judit – Egy sikeres program a külhoni magyar értelmiség erősítéséért	2016/1–3.	58
Kapa Mátyás – Aukciók a magyarországi felszámolási eljárásokban	2016/4–6.	319
Kásler Miklós – Etnikai és demográfiai változások Magyarország 1100 éves(nél is régebbi) történelmében	2016/1–3.	13
Koi Gyula – Hagyomány vagy változás?	2016/1–3.	166
Kolozsi Béla – Székelyföld magyar autonóm területiségéről	2016/1–3.	72
Kopátsy Sándor – Állítsuk talpára az oktatást!	2016/4–6.	196
Kovács Árpád – Szabályalapú költségvetés: út a költségvetési stabilitáshoz. A magyar megoldás	2016/4–6.	18
Kucherenko, Diana – Strategic Directions of the Development of the Higher Education of Ukraine in the Conditions of the Innovative Transformations	2016/1–3.	408
Kuznetsova, Tatyana – Impact of the Cost of Compliance on Business Performance	2016/4–6.	493
Lentner Csaba – Esélyeink. Főszerkesztői beköszöntő	2016/1–3.	7
Lévai Imre – Szatmári Péter – Világrendszer-elemzés és dinamikus geopolitikai szemléletmód	2016/4–6.	422

Szerző, cím	*Lapszám*	*Oldalszám*
Mráz Katalin – A kelet-közép-európai országok versenyképessége nemzetközi rangsorok alapján	2016/1–3.	376
N. Szabó József – A gazdaságtudományi elit a „népi demokratikus" forradalomban (1946 ősze – 1948)	2016/4–6.	372
Nagy László – Munkanélküliség versus foglalkoztatottság. Munkaerőpiaci folyamatok a rendszerváltozástól napjainkig Szlovákiában	2016/4–6.	237
Nagy Szebasztian – Egy mítosz margójára	2016/1–3.	417
Nagy Szebasztian – Páger Antal, a festőművész	2016/4–6.	417
Németh Szilárd – Németh Krisztina – Bugovics Zoltán – A fogyasztói etnocentrikus tendenciákra reagáló marketing-(rész)stratégiák	2016/4–6.	302
Paiman Ramazan Ahmad – Role of Central Banks in the Economy	2016/1–3.	392
Papp Vanda – Néhány gondolat az óriásplakátokról	2016/1–3.	317
Parragh Bianka – Versenyképességi kihívások és lehetséges gazdaságpolitikai válaszok a sharing economy világában	2016/4–6.	42
Peres Anna – A többnyelvűség didaktikájának lehetőségei a nyelvoktatásban	2016/4–6.	346
Prugberger Tamás – A nyílt társadalom filozófiájára alapozott neoliberális nagyhatalmi politika és az Európába tartó muszlim migráció	2016/1–3.	41
Slyozko, Tetyana – Nataliya Zahorodnya – The Fourth Industrial Revolution: The Present and Future of Accounting and the Accounting Profession	2016/4–6.	498
Szablics Bálint – Quo vadis, avagy a nemzetgazdaság és társadalom fejlődésének stratégiai kérdései	2016/4–6.	161
Szabó Dániel Róbert – Józsa László – Világmárkák hangjai	2016/1–3.	304
Szalai Ákos – Kolozsi Pál Péter – Mit kell tennünk egy versenyképesebb magyar gazdaságért? Gondolatok a Magyar Nemzeti Bank Versenyképesség és növekedés című monográfiájával kapcsolatban	2016/4–6.	183
Szemjon Viktória – Az ukrán adórendszer múltja és jelene	2016/4–6.	480
Tomka Ferenc – Egyházüldözés és propaganda a kommunizmusban	2016/1–3.	81
Tóthné Kardos Krisztina – A győri turizmus elemzése a lakosság véleményének figyelembevételével	2016/4–6.	352
Tózsa István – Afrika-prognózis. Az afrikai országok földrajzi kohéziója	2016/4–6.	447

Szerző, cím	*Lapszám*	*Oldalszám*
Uzzoli Annamária – Egedy Tamás – A gazdasági válság hatása az egészségegyenlőtlenségek területi különbségeire Magyarországon	2016/1–3.	326
Varga Erika – Marosné Kuna Zsuzsanna – Miskolciné Mikáczó Andrea – Kollár Péter – Czeglédi Csilla – A hazai felsőfokú képzésben oktatott vállalkozói ismeretek hallgatói megítélése	2016/4–6.	283
Vehrer Adél – A farsangi rönkhúzás mint interetnikus hagyomány	2016/4–6.	384
Vehrer Adél – Belényesi Izabella – Erdélyi magyarok a romániai munkaerőpiacon	2016/4–6.	211
Veres Pál – Kihívások és változások a magyar felsőoktatás rendszerében, különös tekintettel a 2010 utáni időszakra	2016/1–3.	115
Vízkelety Mariann – Lentner Csaba – Ötéves az Alaptörvény, hetvenéves a forint – Gondolatok az Alaptörvény Központi Pénzek fejezetéről és a nemzeti valuta hét évtizedes jubileumáról. Államtitkári-főszerkesztői beköszöntő	2016/4–6.	9
Zéman Zoltán – Új lendületben a gazdaságtudomány	2016/1–3.	202
Zéman, Zoltán – Valuation of Authentic or "Misleading" Accounting Information in Preparation of Economic Decisions	2016/4–6.	202
Könyvrecenziók		
Iván Dániel – Recenzió a Magyary Zoltán összes munkái kritikai kiadásáról	2016/1–3.	438
Molnár Tamás – Egy „keserédes" történet – A magyarországi cukoripar privatizációja (Bertalan Péter könyvéről)	2016/4–6.	518
Nagy Zoltán – Recenzió az új típusú állampénzügyek tudományos-rendszertani könyveiről (Lentner Csaba két könyvéről)	2016/4–6.	512
Pinnyei Szabolcs – Milyen a gazdaság harmadik dimenziója? Recenzió Baritz Sarolta Laura OP könyvéről	2016/4–6.	506
Potóczki Judit – Recenzió A társadalombiztosítás pénzügyei című könyvről (Novoszáth Péter könyvéről)	2016/1–3.	433
Prugberger Tamás – Pénzügyi szakértők képzelt beszélgetése Magyarország változó világbeli helyzetéről (Patai Mihály – Parragh László – Lentner Csaba)	2016/1–3.	423
Szabó Tamás – Recenzió Gellén Márton: Közigazgatás: reform után, átalakítás közben című könyvéről	2016/4–6.	524

Polgári Szemle

ISSN 1786-6553